

Br. 18

Biblioteka
SVEDOČANSTVA

Sonja Biserko
Srbija na Orijentu

Biblioteka SVEDOČANSTVA Br. 18

Sonja Biserko:
Srbija na Orijentu

IZDAVAČ:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:
Sonja Biserko

* * *

Urednik:
Seška Stanojlović

LEKTURA:
Danica Šterić

PRELOM:
Nebojša Tasić

KORICE:
Ivan Hrašovec

ŠTAMPA:
"Zagorac", Beograd 2004.

TIRAŽ: 500

ISBN - 86-7208-089-0

Sonja Biserko
Srbija na Orijentu

***Zahvaljujemo se Vladi Sjedinjenih Američkih Država
na pomoći za objavljivanje ove knjige***

Predgovor

Knjiga *Srbija na Orijentu* je izbor tekstova, javnih nastupa i iskaza Sonje Biserko, osnivača i predsednika Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Iako nije jedinstveni rukopis na određenu temu, autorski prilozi prezentirani u ovoj knjizi predstavljaju zaokruženu celinu kao samosvojni napor angažovanog autora da pronikne u srž balkanske, u prvom redu srpske moralne i političke katastrofe na kraju XX veka. To poniranje u tamu jednog razdoblja moderne srpske istorije, koje je za sobom ostavilo besprimernu ljudsku i materijalnu pustoš, Sonju Biserko vodi do racionalnog objašnjenja koja će čitalac naći na stranicama ove knjige. Prepoznaće u njima ne samo posvećenog hroničara jednog promašenog vremena, već prevashodno ozbiljnog tumača uzroka patološkog stanja koje je srpsko društvo nužno vodilo do (samo)razarajućih posledica.

Ključ za razumevanje tog *sui generis* sunovrata je nacionalizam, antimoderna, opskurna ideologija koja je u sprezi sa, sa istorijske scene odlazećom, komunističkom, bila prethodnica anahronog nacionalnog projekta; raspad Jugoslavije njegovi kreatori i egzekutori shvatili su kao priliku da ga ostvare, ne pitajući za cenu ni tuđih ni sopstvenih žrtava.

Upravo je saosećanje sa žrtvama vodič ličnog dinamizma, energije i entuzijazma Sonje Biserko od trenutka kada je svojevolumeno, u jesen 1991. godine (na početku rata u Hrvatskoj) napustila Savezni sekretarijat za inostrane poslove. Najpre kao aktivni pripadnik antiratnog pokreta u Beogradu, a potom na čelu jedne od prvih organizacija za promociju i zaštitu ljudskih prava na ovom tlu, njen angažman je uvek na strani ugroženih, bilo direktno – nasiljem, prgonom, zločinom, bilo indirektno – izbeglice, manjine...

Pri tome, S. Biserko se nije nikada "bavila politikom". Ali je politiku, proizašlu iz mračne nacionalističke matrice uticajne srpske intelektualne elite i vlastohlepne ambicije partijskog aparatčika, odabranog da je uz pomoć moćne vojne mašinerije sprovodi u delo, uz široku podršku navodno raznobojne političke elite, prepoznala kao glavnog krivca za masovna kršenja ljudskih prava na ovom prostoru: prava na život, na slobodu, na elementarnu egzistenciju i prava na izbor. Ratni zločin, etničko čišćenje, progon i besomučno razaranje proizvod su konkretne politike konkretnih pojedinaca, poručuje sa gotovo svake stranice ove knjige autor koji ne pristaje na to da ova jednostavna istina bude zaboravljena, zabašurena i sakrivena iza kolektivne krivice naroda (pogotovo ne srpskog), niti iza floskule o ratu kao zlu kao takvom koji na svim stranama i u podjednakoj meri proizvodi i džellate i žrtve.

To iskreno ubeđenje opredeljuje i njenu ličnu agendu. Još pre nego što je osnovan, ona je među malobrojnim (ovdašnjim) zagovornicima ideje o nepristrasnom međunarodnom krivičnom sudu, kao izrazu stalne težnje prava, pa i međunarodnog, da bude po meri pravde i pravednosti. Hašku sudnicu prvenstveno vidi kao mesto gde će se definitivno razdvojiti lična krivica i odgovornost za zločine od njihovog zaklanjanja iza kolektiviteta i navodnih viših nacionalnih ciljeva. Ne smatra da će Haški sud doneti definitivnu istorijsku presudu, ali drži veoma bitnim njegov sistematski rad na prikupljanju svih relevantnih svedočanstava o ovom ratu i na identifikovanju odgovornih za ratne zločine, uključujući i njihove podstrekače. Prihvatanje i priznavanje Haškog suda u ovdašnjoj javnosti, kaže ona, jeste "moralna obaveza svih građana ove zemlje". Bez toga, uostalom ne može se govoriti o obnovi poverenja i pomirenja među narodima na ovom prostoru gde je nacionalističko divljanje na dugi rok uništilo istinsku riznicu različitosti, multietničke i multikulturne tradicije i tolerancije.

Tragični usud izbeglica koje, među preživelim, smatra onima koji su platili najvišu cenu srpskog ekspanzionizma, stalna su preokupacija Sonje Biserko i organizacije na čijem je čelu (u okviru Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji već se duže od pola decenije odvija jedan od najuspešnijih projekata repatrijacije izbeglica, na bivšem jugoslovenskom prostoru, projekat "Hoću kući"). Samo neko ko se sa toliko entuzijazma upušta u sizifovski posao njihovog povratka zna koliko namernih obmana i svesnih manipulacija, opstrukcija i podmetnutih prepreka blokiraju taj humani poduhvat. Najpre zbog toga što su "izbeglice jedini dokaz da ne možemo živeti zajedno; njihov povratak bi poništio i glavni cilj ovog rata – etničko čišćenje i stvaranje etnički čistih tvorevina. U Srbiji, izbeglice Srbi, neprijatno podsećaju na cenu rata i na odgovornost za sudbinu miliona ljudi. Srbi pristigli iz Hrvatske ujedno su i najveće žrtve ovog (Miloševićevog – prim. prir.) režima i velikosrpskog projekta".

Široki dijapazon angažmana i razmatranja uzroka i posledica jugoslovenske drame podrazumeva i njenu međunarodnu dimenziju. Kritička analiza autorke, iako nije toliko stroga kao u odnosu na domaće aktere, podjednako je dosledna i principijelna. Istina, međunarodnu zajednicu ne drži odgovornom za raspad Jugoslavije, pogotovo ne za njegove prateće razarajuće efekte. Do raspada Jugoslavije dovele su njene unutrašnje sile. Na istorijskoj razmeđi planetarnog značaja, koju simbolično markira pad Berlinskog zida (jesen 1989. godine), Jugoslaviji, zemlji koja je upravo tada "najviše obećavala" u smislu uspešne tranzicije iz rigidnog ideološkog sistema u pravcu demokratskog razvoja, nedostajala je "odgovorna, posvećena i vešta politička elita, voljna da putem pregovora razreši problem transformacije". To, naravno, prvenstveno važi za Srbiju i njenu elitu koja nije razumela, ili pre, odbijala da prihvati kompleksnost jugoslovenske državne zajednice. Što se, uostalom, kao samodestruktivni proces može i dalje pratiti, u odnosu prema Crnoj Gori, Kosovu, Vojvodini, Sandžaku...

Sličnu vrstu nerazumevanja suštine jugoslovenske drame pokazuje međunarodna zajednica, odnosno njeni glavni protagonisti. Uključeni u rasplitanje krvavog balkanskog čvora od samog početka u različitim svojstvima – od posredničke misije do direktnog intervencionizma i, sada protektorata – međunarodni akteri, pogotovo evropski, uverenje je autora, i sami u procesu tranzicije iz hladnoratovske bipolarne strukture ka novoj globalnoj viziji sveta, nisu bili spremni za balkanski "ispad iz istorije", niti dorasli takvom izazovu. Jedini izuzetak u tom smislu, i to na samom početku, predstavlja Međunarodna konferencija o Jugoslaviji ujesen 1991. godine, u Hagu koja je ponudila "optimalni okvir za rešenje jugoslovenske krize, jer je ustanovila principe i globalni pristup". Na mnogim stranicama ove knjige, u različitim kontekstima, nalazi se podsećanje na tu poslednju šansu bivše Jugoslavije, koju je Evropa propustila u naivnom verovanju da krvoproliće i genocid na evropskom tlu nisu mogući nakon Drugog svetskog rata i Nirnberga, a Srbija nadmeno odbila vođena drugim ambicijama.

"Odbijanjem sporazuma ponuđenog na Haškoj konferenciji... Srbija je odbila da prepozna i prihvati određene vrednosne standarde", kaže Sonja Biserko i dodaje: "Istrajavanje na sukobu jedne suštinski staljinističke koncepcije protiv globalne modernizacije je, istorijski gledano, problem Srbije s kojim se ona suočava već dva veka". Ukoliko ne dođe do suštinskog zaokreta, jedna je od temeljnih poruka ove knjige, Srbija će ostati "gubitnik modernizacije". Insistiranje na teritoriji, suverenitetu, anahronom levičarenju, umesto otvaranja relevantnih pitanja razvoja, blagostanja države (kojoj konačno treba utvrditi granice u skladu sa sopstvenom merom) i jednakih prava i mogućnosti za sve, Srbiju i sada čini simbolom otpora savremenosti. Drugim rečima, Srbija i dalje ispisuje začarani krug sopstvenih zabluda i sopstvene nemoći da iskorači u budućnost.

Poređani ovako, hronološki – od početka devedesetih godina prošlog, do prvih godina ovog stoleća – tekstovi priređeni u ovoj knjizi daju pravu dimenziju oštroumnoj analizi zbivanja koja, u interpretaciji autora, u pravilu imaju predvidiv i, takođe u pravilu, nepovoljan ishod. Ta lucidna anticipacija uzročno-posledičnog odnosa i njeno iskreno saopštavanje u mnogome su Sonju Biserko učinile svojevršnim usamljenikom ovdašnje scene; ali i to je deo njenog integriteta i lične hrabrosti.

Seška Stanojlović

**UVODNICI
OBJAVLJENI U GLASILU
HELSINŠKOG ODBORA
ZA LJUDSKA PRAVA
U SRBIJI**

Helsinška povelja

1996-2004

Izbeglice – žrtve režima

Izbegličko pitanje je od samog početka ovog rata bilo predmet manipulacije srpske vlasti. Izbeglice iz Hrvatske iz prvog talasa (1991) bile su tretirane kao nacionalni heroji i uživali su simpatije i podršku kako režima tako i celokupne srbijanske javnosti. Izbeglice su korišćene kao dokaz da "ne možemo živeti zajedno". Međutim, kako se broj izbeglica povećavao, a nacionalni program sve manje bio izvestan, tretman izbeglica se pogoršavao.

Zakon o izbeglicama nije u skladu sa međunarodnim standardima, pre svega u onim odredbama koje se odnose na vojnu obavezu i slobodu kretanja. Uopšteno govoreći, izbeglice se po ovom Zakonu ne tretiraju kao azilanti koji su zatražili zaštitu u Srbiji, već kao socijalni slučajevi o kojima će se država brinuti u strogo određenim okolnostima. U praksi, izbeglice su tokom celog rata bile na udaru mobilizacije pod izgovorom "da sami treba da brane svoja ognjišta".

Poslednji egzodus Srba iz Krajine simboliše poraz velikosrpskog projekta. U poslednjoj fazi ovog rata Srbi su najveće žrtve srbijanskog režima. Sada su duple žrtve, i ovog i hrvatskog režima. Sada su taoci i jedne i druge politike i poslednji adut obeju strana u ostvarivanju etnički čistih država. Zato ovaj režim nema jasno artikulisanu politiku o izbeglicama.

I pored izražene želje za povratkom svojim domovima ova vlast opstruiše svaku mogućnost povratka. S druge strane, hrvatske vlasti takođe postavljaju sve prepreke i preferiraju individualni povratak u okviru politike spajanja porodica. Taj proces je spor i neizvestan.

Obe strane još uvek kalkulišu sa izbeglicama i preko njih ruše Dejtonski sporazum. Njihovo zalaganje za povratak zato predstavlja opasnu zamku, jer se povratak svodi na novi koncept realizacije etnički čistih država koji bi se ostvario putem "etničkog naseljavanja". Kako oni zamišljaju povratak: Srbi iz Knina u Istočnu Slavoniju, ili Srbi iz Zapadne Slavonije u Semberiju...

Akcija Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji pokazala je da izbeglice hoće svojim kućama, ma gde one bile. To je vaše osnovno ljudsko pravo. Zato vas pozivamo da ne odustajete od svojih prava. Samo tako ćete sprečiti stvaranje fašističkih država na ovom prostoru, samo tako ćete ostvariti sva svoja prava iz Dejtonskog sporazuma (aneks 7). U tome vas podržava cela međunarodna zajednica.

Da bismo pomogli vama, vi morate pomoći nama. Zato vas molimo da nam se javljate u što većem broju. Podržite svoju akciju i pravo na povratak.

(februar 1996)

Mislite svojom glavom

Organizovan izlazak Srba iz delova Sarajeva još je jedan primer prinošenja sopstvenog naroda žrtvenom oltaru u ime "svetih ciljeva" paljanskog rukovodstva. Na hiljade ljudi su "humano preseljeni" samo da bi se opravdali ratni zločini. Sudeći po ponašanju relevantnih faktora u Srbiji, slična sudbina može zadesiti i Srbe u Istočnoj Slavoniji. Istočna Slavonija je Erdutskim sporazumom potvrđena kao hrvatska teritorija koje će se najdalje u naredne dve godine u potpunosti reintegrirati u Hrvatsku, nadajmo se mirnim putem. Nažalost, sve ukazuje da je moguć i drugačiji ishod. Obe strane, Hrvatska i SRJ, Dejtonskim sporazumom su se obavezale na međusobno priznanje u avnojevskim granicama i na normalizaciju odnosa, što podrazumeva i povratak svojim domovima svih koji to žele. Poseta ministra inostranih poslova SRJ g. Milana Milutinovića Hrvatskoj, prvi je korak u tom pravcu. To je prvi put da su potpisani konkretni dokumenti, pre svega o normalizaciji drumskog, železničkog i vazdušnog saobraćaja, kao i o uspostavi konzularnih odnosa. Međutim to još uvek ne znači da će odmah početi i rešavanje pravno-statusnih pitanja izbeglica. Ohrabrujuće je da je istovremeno u region doputovao naslednik Ričarda Holbruka, Džon Kornblum, te Džon Šatak, pomoćnik državnog sektora SAD za ljudska prava. Cilj njihove posete, kako Zagrebu tako i Beogradu, bio je da oba režima podsete na sprovođenje obaveza preuzetih u Dejtonu, između ostalog i na povratak izbeglica. Grejem Bluit, zamenik tužioca Haškog tribunala, osvanuo je u Beogradu sa istim ciljem – poštovanje obaveza u pogledu saradnje SRJ sa Tribunalom. Elizabet Ren, specijalni izaslanik UN za ljudska prava, bila je u kratkoj poseti Beogradu radi otvaranja kancelarije Centra UN za ljudska prava. Sve to govori o rešenosti međunarodne zajednice da privoli sve balkanske aktere na poštovanje ljudskih prava, međunarodnih normi, a pre svega, na poštovanje preuzetih obaveza.

Šta to znači za sudbinu izbeglica u celini, a posebno onih u Istočnoj Slavoniji? Pre svega, da se manje oslanjaju na prazna obećanja svojih lidera, a više na poruke međunarodne zajednice, u ovom slučaju g. Ž. Klajna i g. P. Galbrajta, te ostalih međunarodnih organizacija na terenu. Činjenica je da od oko 150.000 Srba, koliko ih trenutno ima na tom prostoru, polovina nije sa toga područja, već su izbeglice iz Zapadne Slavonije i Bosne, i da će se veći deo njih verovatno povući prema Srbiji. Da bi se izbegao novi egzodus ovih beskućnika, međunarodna zajednica će garantovati takvim licima smeštaj sve dok se ne nađe trajnije rešenje za njih, povratkom u druge delove Hrvatske, ili u Bosnu.

Da bi se izbegao egzodus Krajišnika u SRJ, neophodno je da se već u ovoj fazi Srbi u Istočnoj Slavoniji okrenu međunarodnoj zajednici, kako bi izbegli sudbinu svojih sunarodnika iz južnog i zapadnog dela Krajine, kao i iz RS. Biće sličnih pokušaja i sada, a sve u funkciji pravdanja rata od strane onih koji su ga započeli. Krajnje je vreme da Srbi počnu misliti svojom glavom.

(mart 1996)

Strah od ogledala

Osnivanje Haškog tribunala za bivšu Jugoslaviju predstavlja ozbiljan pokušaj međunarodne zajednice da nepolitičkim putem, uvažavajući moralne i pravne principe, reši pitanje odgovornosti za počinjene zločine u ovom ratu. Čini se da je to pravi način da se spreči manipulacija kojom razni demagozi, u nedostatku pamćenja i objektivnih istorijskih izvora, spekulirajući istorijskim faktima, stvaraju "arhipelag istorije", kako to naziva britanski istoričar Tony Judi. "Arhipelazi istorije" permanentno proizvode mržnju i nasilje, što je kod naroda u ovom regionu stvorilo iluziju da im istorija nešto duguje, pa zato, sve dok ne naplate "stare dugove", odbijaju da se okrenu budućnosti. Ovaj rat počeo je bez prave rasprave o prošlosti i bez "istorijskog pomirenja", što je donelo ogromne ljudske i materijalne gubitke, koji će opet stvoriti nove revanšizme. Na ovaj način krug se definitivno zatvara.

Haški tribunal sigurno neće doneti definitivnu istorijsku presudu, ali će prikupiti sva relevantna svedočanstva o ovom ratu i identifikovace odgovorne za ratne zločine, uključujući i podstrekače rata. Zato Haški tribunal treba što pre prihvatiti i priznati, kako bi se prekinuo začarani krug i uspostavio mir i poštovanje ljudskih vrednosti u ovom regionu.

Najveći interes za uspeh Tribunala imaju oni koji će na ovom prostoru živeti sutra, jer čak kada bi se rat završio danas, svi bismo se našli u nepodnošljivoj (ne)moralnoj situaciji. U takvoj poziciji ne bi bilo razlike između ratnih kriminalaca, oportunisti i žrtava. Bez identifikacije ratnih zločinaca, svi neidentifikovani Srbi, Hrvati i Muslimani rizikovace kolektivnu krivicu. Zato individualizacija odgovornosti i kazne jedino može osloboditi kolektivne odgovornosti cele narode i sprečiti stvaranje novih istorijskih mitova i revanšizama.

Svakako, nameće se i pitanje nacionalnih sudova. Adekvatna uloga nacionalnih sudova bila bi sigurno znak demokratizacije i sazrevanja ovog društva i, samim tim, cilj kome treba težiti. Nažalost, sudeći po dva procesa, koja su se odvijala u Šapcu i Belom Manastiru, takvi uslovi još ne postoje.

Ova suđenja samo su pokazala nameru jugoslovenskih vlasti da se gone oni kriminalni tipovi koji, bez obzira na sopstvenu odgovornost, faktički skidaju odgovornost sa projektanata zločinačke politike. Uostalom, Međunarodni sud svakako neće biti u mogućnosti da goni sve ratne zločince, pa to pitanje i dalje ostaje na nacionalnim sudovima, čija uloga, po odluci Saveta bezbednosti, nije stavljena na marginu, kako se to uporno predstavlja našoj javnosti.

Odnos vlasti SRJ prema saradnji sa Tribunalom od samog početka bio je arogantan i omalovažavajući. Prema tvrdnji dr Z. Stankovića nema ni relevantnih dosijea o zločinima učinjenim nad Srbima. S druge strane, država do sada nije dozvolila dolazak istraživača Tribunala koji treba da intervjuišu svedoke s početka rata, kao i svedoke poslednjih zbivanja u Krajini. Nije još

dozvoljen ni dolazak oficira za saradnju sa Tribunalom, mada je o tome postignuta saglasnost sa predstavnicima Tribunala.

Dejtonski sporazum podrazumeva pomoć za sve strane koje se opredele za sprovođenje odredbi Sporazuma, posebno onih koje se odnose na saradnju sa Tribunalom i povratak izbeglica. Sudeći po sadašnjoj situaciji, izgleda da će ovaj uslov jugoslovenskom režimu biti najteži. Zato se može očekivati da će SRJ u bliskoj budućnosti otvoriti kanale saradnje, ali pod punom kontrolom države, i u meri koja neće ugroziti sadašnje nosioce vlasti odgovorne za ovaj rat. Nosiocima vlasti, uostalom, najviše odgovara sakrivanje iza kolektivne krivice naroda i prebacivanje odgovornosti na međunarodnu zajednicu i Tribunal, koji se uporno kvalifikuju kao antisrpski. Nažalost, čini se da će režim i u tome imati podršku većine aktera na srpskoj političkoj sceni, jer je suočavanje sa vlastitom krivicom najteži i najodgovorniji čin, čin koji zahteva punu moralnu i politiku zrelost. Srbija je doživela poraz velikosrpskog projekta, ali ne i poraz mišljenja.

Tvrđnja da je povratak izbeglica nemoguć, koja se lansira u poslednje vreme sa svih strana podjednako, samo je opravdanje teze o "humanom preseljenju" stanovništva sa kojom je i počeo ovaj rat. Izbeglice su jedini dokaz da ne možemo živeti zajedno. Njihov povratak bi poništio i glavni cilj ovog rata – etničko čišćenje i stvaranje etnički čistih tvorevina. Otuda toliki odijum na izbeglice koje u ovoj poslednjoj fazi rata pristižu sa svih strana. U Srbiji izbeglice Srbi neprijatno podsećaju na cenu rata i na odgovornost za sudbine miliona ljudi. Na drugoj strani, oni se doživljavaju kao poražena strana i remetilački faktor. Poslednji izbegli Srbi ujedno su najveće žrtve ovog režima i velikosrpskog projekta, a potom i onih režima otkuda dolaze.

(april 1996)

Opređenjem do poverenja

Pitanje izbeglica je humanitarno, političko, moralno i pravno pitanje. U kontekstu stanja u kakvom se Srbija sada nalazi ono je i spoljnopolitičko pitanje. Pravilno postavljanje problema izbeglica, pokazaće koliko je Srbija spremna da prihvati norme koje su nametnute Dejtonskim sporazumom. Razumevanje sadašnjeg istorijskog trenutka srpskog naroda neminovno mora početi od sudbine prekodrinskih Srba. Njihova instrumentalizacija od početka ovog rata dovela je ove delove srpskog naroda, sada izbeglice, u bezizlaznu situaciju. Ekonomski, pa čak i biološki, dovedeni su na prag egzistencije i istrebljenja, dok se politički još koriste za moguće nagodbe. Nažalost, još uvek je ujedinjenje srpskog naroda cilj kojim se manipuliše, što važi kako za režim tako i za opoziciju. U tom pogledu, povratak izbeglica za njih je neprihvatljiv, jer samo preko izbeglica mogu da konsoliduju srpske etničke prostore, i na taj način ostvare bar deo velikosrpskog projekta pomeranjem države na severozapad. Egzodusi Srba iz tzv. Republike Srpske Krajine i, nedavno, iz Sarajeva, ukazuju

na namerno iseljavanje srpskih građana pod pretnjom ili na prevaru da bi se postigli određeni politički ciljevi. Danas, u pravnom sistemu Ujedinjenih nacija, prisilno iseljavanje protivi se temeljnim načelima međunarodnog prava o zaštiti prava čoveka.

Posebno je nehumano prisilno preseljavanje stanovništva u drugu državu kada su novi uslovi života takvi da mogu dovesti do njegovog potpunog uništenja (nepovoljni ekonomski uslovi, neprilagodljivost geografskim uslovima, duhovne razlike, animozitet nove sredine i sl.).

Međutim, srpski režim ne pokazuje da vodi računa o stvarnim posledicama "humanog preseljenja stanovništva". Iskustvo je pokazalo da je osnovni cilj ratne politike bio osvajanje teritorije, a ne ujedinjenje svih Srba.

Savezna Republika Jugoslavija do sada nije obelodanila sveobuhvatnu politiku prema izbeglicama. Verbalni iskazi nisu konzistentni i domišljeni i rukovode se dnevno-političkim potrebama. Međutim, u celini gledano, može se uočiti tendencija etničke konsolidacije teritorija pod kontrolom Srba, u Hrvatskoj i posebno u Bosni i Hercegovini. To je uočljivo pre svega u Istočnoj Bosni. Srbi iseljeni iz Sarajeva sada se naseljavaju u Bjeljini, Bratuncu, Srebrenici, Brčkom...

Postoji ista namera i u pogledu Istočne Slavonije. Međutim, dolazak američkog generala Žaka Klajna ne pruža nadu za ovakve aspiracije SRJ. Pored toga, američka diplomatija daje punu podršku za reintegraciju tog područja u Hrvatsku.

Postoje indicije da Srbi iz Hrvatske neće dobiti podršku SRJ za povratak u Krajinu i da će se njihovo pitanje rešavati naseljavanjem u RS i Istočnu Slavoniju, ili u etnički mešovite sredine u SRJ, radi promene etničke strukture. Osnivanja pojedinih komiteta za povratak, poput onog koji vodi Borislav Mikelić, u funkciji su ovakvih namera. Na sreću, ne uživaju veliku podršku i poverenje među izbeglicama.

Treba, takođe, napomenuti da je SR Jugoslavija multietnička država (35 odsto stanovništva čine manjine). Položaj manjina u SRJ uveliko će zavisiti i od rešavanja pitanja izbeglica. Namera da se izbeglice naseljavaju u etničko mešovitim sredinama, posebno u Vojvodini, upućuje na zaključak da Srbija istrajava na principu majorizacije, što upućuje i na želju za dominacijom nad svim ne-Srbima. Nepovoljan položaj izbeglica stvara i stvaraće tenzije u takvim sredinama, što će neumitno dovesti do konflikata koji se mogu preliti i preko granica SR Jugoslavije.

Imajući u vidu obaveze koje je SR Jugoslavija prihvatila Dejtonskim sporazumom, ovakvo ponašanje režima, ali i većeg dela opozicije, u suprotnosti je sa očekivanjem, ali isto tako u suprotnosti je i sa obećanom pomoći u slučaju doslednog sprovođenja odredbi Sporazuma, u prvom redu, Aneksa 7.

Polazeći od poznatog međunarodnog okruženja, kao i naznačene rešenosti međunarodne zajednice, da balkansko pitanje rešava na principima i u okviru OEBS, bilo bi oportuno da se u Srbiji postigne konsenzus o mogućim

pravicima usmeravanja srpske politike u celini, pa i spoljnopolitičkih prioriteta. U tom smislu i pitanje izbeglica zahteva jasno opredeljenje:

- punu i doslednu primenu Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma, polazeći od principa dobrovoljnosti;
- zalaganje, preko međunarodnih faktora, za stvaranje svih uslova neophodnih za povratak izbeglica svojim kućama;
- stvaranje uslova za povratak svih građana nesrpske nacionalnosti, kao i Srba u SRJ, uz donošenje neophodnih mera i zakona, kao, na primer, Zakona o amnestiji;
- stvaranje uslova za reintegraciju u SR Jugoslaviju za one koji ne žele da se vrate svojim kućama;
- po pravilu (ili generalno) izjednačavanje prava izbeglica sa pravima građana SR Jugoslavije.

Samo ovakav pristup stvoriće poverenje kod izbeglica i pokazaće da je ova država odgovorna. To će istovremeno pružiti dokaze i međunarodnoj javnosti da je SR Jugoslavija prihvatila standarde i vrednosti civilizovanih društava i da je spremna da opstane kao multietnička država. Istovremeno, pružanje pomoći srpskim izbeglicama da se vrate u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu pokazaće i uveriće javnost da je ova država napustila pozicije velikosrpskog projekta sa teritorijalnim aspiracijama putem sile. Istovremeno, pokazala bi da ne podržava takav koncept na drugim stranama.

(maj 1996)

Dužna pažnja izbeglicama

Slobodni smo da vam se obratimo u vezi sa predstojećim sastankom u Firenci 13. juna i da vam izrazimo našu duboku zabrinutost u vezi sa pitanjem izbeglica.

Rezultati rešavanja problema izbeglica uopšte nisu zadovoljavajući, kao što vam je poznato, prvenstveno zbog nespremenosti nadležnih vlada da preduzmu potrebne korake. Razlog tome je, zapravo, odsutnost istinske volje i spremnosti da se ponište rezultati etničkog čišćenja, monstruoznog zločina počinjenog u ratu na ovim prostorima. Situacija je posebno teška, štaviše beznadežna, kada su u pitanju izbeglice iz Krajine i Zapadne Slavonije (Republika Hrvatska), čiji problemi nisu "pokriveni" ni Dejtonskim ni Erdutskim sporazumom. Vlada Republike Hrvatske nažalost ignoriše gorući problem krajiških Srba, dok vlada SRJ nema sveobuhvatnu politiku prema izbeglicama i može ih upotrebiti za etničko popunjavanje Republike Srpske.

Zbog gore pomenutih razloga očekujemo da ćete na predstojećem sastanku u Firenci o primeni Dejtonskog sporazuma odlučno doprineti da pitanje izbeglica dobije dužnu pažnju i da rešenje ovog pitanja krene sa mrtve tačke. Stoga, molimo vas da posebnu pažnju obratite na problem izbeglica iz Krajine i Zapadne Slavonije, koje treba da dobije odgovarajući tretman u

mirovnom procesu, u skladu sa rešenjima predviđenim Dejtonskim sporazumom. Smatramo da će jedino precizni obavezujući sporazum između vlada Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije omogućiti povratak izbeglica, koje su trenutno u posebno teškoj i beznadežnoj poziciji. Bilo bi izuzetno značajno, ukoliko bi se usvojio poseban dokument koji bi u celini bio posvećen isključivo rešenju ovog problema.

Uvereni u vaše razumevanje i spremnost da doprinesete rešavanju i ovog problema, unapred vam zahvaljujemo.

S poštovanjem,

Sonja Biserko

Predsednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji

(Pismo šefovima država i vlada
Samita Evropske unije u Firenci)
(jun 1996)

Cinični obračun

Prvi izbori u postdejtonskoj Srbiji trebalo bi da označe raskid sa jednom politikom koja je porazom velikosrpskog projekta i sama poražena, i okretanje budućnosti i viziji moderne države. U tom smislu izbori bi trebalo da donesu preokret. Nažalost, čini se da takav preokret još uvek nije moguć. U velikoj meri i zbor toga što poraz velikosrpskog projekta nije dovoljno jasan, i što su se građani ove države od agresora pretvorili u žrtve, bežeći od suočavanja i bilo kakve odgovornosti za ono što se desilo. Režim nikad nije bio slabiji, ali nikada nije delovao jače i organizovanije, jer je vešto iskoristio neodlučnost izbornog tela kojem je ponudio zaborav, negujući vrednosti "bratstva i jedinstva" i u to ime nudeći budućnost bez sankcija, saradnju sa susednim republikama priznatim u avnojevim granicama.

Istovremeno, izvršavajući uslove iz Dejtonskog sporazuma pod ogromnim pritiskom međunarodne zajednice, režim je normalizaciju odnosa sa Hrvatskom, sporazum sa BiH, uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Makedonijom, otvaranje kancelarije Haškog tribunala, te iznenadno objavljivanje sporazuma o obrazovanju sa Albancima, pretvorio u svoje predizborne poene.

Ogromni napor koji je opozicija uložila u pravljenje koalicije, koji je krunisan stavljanjem Dragoslava Avramovića na njeno čelo, ozbiljno je uzdrman njegovim povlačenjem nakon samo nekoliko dana euforije, koja je izazvala zebnju kod režima. Mitinzi širom Srbije pokazuju masovno nezadovoljstvo, ali isto tako i nedostatak energije za stvarnu promenu. O tome govore i mitinzi različitih sindikata koji nisu ni pokušavali da se povežu i svoje nezadovoljstvo politički artikulišu. Opozicija nije uspela da konsoliduje svoje

stavove o srpskom nacionalnom pitanju, Kosovu, Vojvodini, Crnoj Gori i na taj način međunarodnoj javnosti ponudi sebe kao alternativu kompromitovanom režimu. To su, naime, pitanja koja režim mora da isporuči pre ili kasnije po diktatu međunarodne zajednice i na njima će nesporno dobijati, kao što već dobija, poene u njoj. Ovakav prinudni raskorak opozicije i režima po ključnim pitanjima samo je dodatno učvrstio sliku o opoziciji kao restlu propalog velikosrpskog projekta. Srpska politička scena, nažalost, nema alternativni program kao ni alternativnu političku snagu koja bi taj program iznela. Ona je možda tek u začetku. Alternativni program se polako iznuđuje od aktuelnog režima uz sve moguće pritiske izvana. Ljutnja opozicije na međunarodnu zajednicu je neopravdana, ne zato što ona možda greši, već zato što ćemo vlast u Srbiji mi sami morati da menjamo i to programom koji je prihvatljiv i koji nudi budućnost. To je, istovremeno, objektivno veoma težak zadatak. Međunarodna zajednica u ovoj fazi nema mnogo razloga da se opredeljuje za opoziciju iz jednostavnog razloga što je SRJ nedefinisana država. Postoji Kosovo kao potencijalno međunarodno krizno žarište, a ni situacija sa Crnom Gorom nije mnogo povoljnija, da ne spominjemo Vojvodinu i druga bolna pitanja, poput privatizacije i sličnog. Prioritet međunarodne zajednice u ovoj fazi jeste mir i stabilnost, a ne prevratnička atmosfera koja bi mogla da vodi u haos. Pri tome, veći deo opozicije nije odustao od velikosrpskih ideja i jasno pokazuje da srpski nacionalizam nije poražen, već da je samo dobio novu formu. Sve dok se Srbija potpuno ne neutralizuje, srpski nacionalizam biće pretnja miru i srtabilnosti u regionu.

Predstojeći izbori nisu izbori promena, već obračunavanje sa srpskim nacionalizmom, što je zapravo obračun režima sa samim sobom. Cinično je, svakako, da sada režim, koji je koristio intelektualne usluge opozicije u artikulisanju svog nacionalističkog projekta, sada igra ulogu razbijanja srpskih nacionalista. To, međutim, ne znači da je i sam režim odustao od svojih pretenzija, ali želja za opstankom na vlasti i izbegavanje međunarodnih sankcija može da ga usmeri u željenom pravcu, barem za neko vreme. To vreme mu je potrebno da legalizuje svoju buduću poziciju u ustavnopravnom smislu, s obzirom da predsedniku Miloševiću ističe drugi predsednički mandat u Srbiji.

(oktobar 1996)

Deljenje odgovornosti

Na prvi pogled kontradiktorni rezultati izbora na saveznom i lokalnom nivou, samo dopunjuju sliku opšte konfuzije kod glasačkog tela nakon nekoliko godina potpune hibernacije. Naoko iracionalna reakcija izbornog tela da se u prvom krugu opredeli za vladajuću garnituru, a dve nedelje kasnije za opoziciju, pokazuje da se u Srbiji nije artikulisala alternativa koja bi dobila poverenje građana Srbije i raskinula sa politikom jednog poraženog koncepta.

Ogromni napor koji je opozicija uložila u pravljanje koalicije nije dao najavljivane rezultate na saveznom nivou, jer se izborna telo Srbije opredelilo za lidera koji je još uvek nadmoćan u odnosu na opozicione. Međutim, pobeda opozicije u većim gradovima nužno će dovesti do promena na političkoj sceni Srbije. Nažalost, program opozicije nije jasan, pre ima puno nagoveštaja revanšizma i nepristajanja na poraz, nego što je okrenut budućnosti i modernizaciji Srbije. Takav stav može dovesti do usporavanja dejtonskog procesa zbog toga što opozicija suštinski ne prihvata reintegraciju BiH, ali i do usporavanja rešavanja otvorenih pitanja unutar Srbije i SRJ, kao što su Kosovo, Vojvodina, Sandžak, ali i Crna Gora. Opozicija nasleđuje jednu urušenu upravu i objektivno će pred sobom imati težak zadatak, s obzirom da su finansije i dalje pod kontrolom SPS.

Deo opozicije koju predstavljaju SRS i DSS prošao je mnogo bolje nego što je iko očekivao i to na programu koji ne prihvata poraz iznuđen međunarodnim pritiskom. Relativno velika podrška, uprkos svim nedostacima izbornog zakona u odnosu na pojedinačne partije je fenomen koji najviše zabrinjava. Uprkos medijskoj blokadi kojoj je cela opozicija bila izložena, ove dve partije zabeležile su veliki prodor što ukazuje na pomeranje u desno, pa i radikalizaciju cele politike scene. Ovo je istovremeno i upozorenje vladajućoj partiji zbog opasnosti koju takva radikalizacija nosi. S obzirom na to da se niko nije ozbiljno upuštao u obračun sa srpskim nacionalizmom, ovaj samo dobija novu formu i nadalje predstavlja najveću opasnost za ovo društvo.

Tokom izborne kampanje vladajuća koalicija je zbog straha bila arogantnija i agresivnija više nego ikada ranije. Primenila je sva raspoloživa sredstva u promovisanju svoje "mirovne politike" i "vizije budućnosti" na Balkanu. Ponašanje JUL i njegovo lažno predstavljanje – jer izbori su pokazali da nemaju izbornu bazu – odvelo je mnoge glasače SPS opoziciji. Preuzimanje vlasti u gradovima, pokazaće koliko je režim spreman na promene. Sudeći po poništenim rezultatima u nekim izbornim jedinicama, može se zaključiti da mirna tranzicija vlasti tamo gde je opozicija pobedila neće biti tako jednostavna. Naime, postoji opasnost da završi na ulici.

Uspesi regionalnih stranaka u Vojvodini i Sandžaku pokazuju da je osnovni trend ipak regionalizacija i decentralizacija. Na to nisu obratile pažnju ni opozicija ni vladajuća koalicija. Vladajuća koalicija mogla bi kroz decentralizaciju i ubrzanje rešavanja kosovskog, pa i vojvođanskog pitanja, dobiti podršku u ovim pokrajinama suprotstavljanjem regionalnom konceptu opozicije koji ne uvažava posebnosti Kosova i Vojvodine.

U tom kontekstu, sve izborne manipulacije, naročito oko biračkih spiskova i kršenja izborne procedure, iako pokazatelji nedemokracije i bahatosti režima, nisu bitno uticali na rezultate izbora.

Najveća manipulacija ipak je obavljena preko medija, mada ni to ne treba uzimati kao presudno, imajući u vidu uspeh opozicije, posebno na lokalnim izborima. Mediji jesu važan mehanizam za formiranje javnog mnjenja, ali nakon nekoliko godina upornog insistiranja na nacionalističkom programu,

ne može se reći da glasači nisu znali šta opozicija nudi. Međutim, pobjeda opozicije na lokalnim izborima više govori o tome da su birači umorni od bahatosti vladajuće partije, frustrirani porazom i egzistencijalno uplašeni. Ovakav preokret ne isključuje moguća iznenađenja za sve političke aktore.

Ipak, ne treba zaboraviti da frustracija srbijanskog društva zbog poraza velikosrpskog koncepta i suštinskog neodustajanja od etničke države, može izazvati sukob unutar Srbije. Zato će opozicija, koja je i sama frustrirana i nestrpljiva, deliti veliku odgovornost ukoliko bude koristila ovu frustraciju u obračunu sa režimom. S obzirom na fluidnost političke situacije u Srbiji i mogućnost sukoba (moguća žarišta su na Kosovu i unutar srpskog korpusa), koji bi Srbiju mogao odvesti u haos, potrebna je zrelost i mudrost, pre svega, opozicije, koja će po prvi put uzeti i deo odgovornosti u vršenju vlasti.

(novembar 1996)

Okvir za promene

Jednomesečne nenasilne demonstracije u Srbiji označavaju dramatičnu promenu na političkoj sceni Srbije. Njihova neočekivana "eksplozija" biće predmet brojnih analiza u vremenu koje dolazi. U ovom trenutku, naravno, teško je sagledati sve aspekte ove inicijacije građana. Sve buduće analize će, međutim, imati pred sobom društvo za koje u ovom trenutku ne postoje relevantni pokazatelji. Dugogodišnje razaranje društvenih struktura i razdiranje društva ekstremnim nacionalizmom koji je završio u krvavom ratu, zatim, izolacija i sankcije, te poraz u ratu koji "Srbija nije vodila", ostavilo je duboki trag na sve građane Srbije.

Poniženje i opšte osiromašenje građana, kao rezultat jedne antimoderne i anahrone politike, dovelo je do provale nezadovoljstva i potrebe da se povрати samopoštovanje. Činjenica je da ovaj režim od samog početka karakteriše arogancija i nipodaštavanje svih građana, svojevremeno bivše, a sada i ove Jugoslavije. To je režim, koji je na početku prezirom i ponižavanjem, a na kraju i ratom, izazvao otpor drugih naroda u bivšoj zajedničkoj domovini, sada i građane Srbije izveo na ulice. To je proces emancipacije, koji nikakva arogancija, ma sa koje strane dolazila, više neće moći da zaustavi.

Za više od mesec dana, koliko demonstracije traju, nije se pojavila nova ličnost, niti je ponuđen novi program. Za sada politička artikulacija demonstracija, motivisna povodom koji je do njih doveo, ostaje sa postojećom opozicijom, koja se objektivno našla na toj strani. To je, takođe, stavlja pred veliku odgovornost za mogući dalji razvoj situacije.

Režim je, nakon prvog šoka zbog poraza na lokalnim izborima, odlučio da, oslonjen na silu kojom još uvek raspolaže, krene u kontraofanzivu, pokazujući dodatno sve svoje slabosti. Višenedeljno ignorisanje, zastrašivanje i ismejavaje predsednika samo je oslabilo njegov autoritet i objektivno od njega napravilo opasnijeg partnera u krizi. Zbog velike međunarodne pozornosti,

očigledno je njegovo kolebanje između eventualnog traženja kompromisa koji bi nužno podrazumevao dijalog sa opozicijom i mogućeg posezanja za direktnom primenom sile.

Studentske demonstracije koje sve vreme žive svoj paralelni život, artikulišu pobunu mladih ljudi koja u ovakvim okolnostima nosi naznaku nade za budućnost. Njihova nevinost u svim događanjima poslednjih godina označava i mogućnost suočavanja, jer će upravo oni platiti najveću cenu nacionalne politike poslednjih godina. To je razlog što je studentski protest dobio najveću podršku iz sveta.

Prisustvo međunarodne zajednice i njen interes da se obezbedi mirna tranzicija vlasti u Srbiji, sigurno je doprinelo da se vlast uzdrži od primene sile. Pismo američkog državnog sekretara Vorena Kristofera predsedniku Miloševiću sa porukom da izbori nisu samo unutrašnja stvar Srbije, već deo celokupnog dejtonskog procesa, te poziv OEBS da igra ulogu arbitra u "pravnoj zavrzlami" oko izbora, pokazuje da međunarodna zajednica polako preuzima i nadgledanje Srbije. To je, svakako, najznačajnija novost u ovim događajima. "Intenzivno preslišavanje" opozicije u pogledu njenog programa demokratizacije, sada je stavlja u isti položaj kao i Miloševića u Dejtonu. Tako će srpski nacionalizam polako biti poražavan i kroz režim i kroz opoziciju, sve dok se ne pojave novi ljudi koji će autentično govoriti o modernoj Srbiji, do čega će možda doći i u daljem toku sadašnjih procesa.

Ukoliko se sadašnja kriza, uz učešće međunarodne zajednice, prevaziđe po optimalnom scenariju, to će značiti da je Srbija tek krenula putem koji iziskuje ogromne napore, požrtvovanje i mudrost. To ne znači da je ne čekaju nova iskušenja, na vrlo teškim pitanjima, kao što su Kosovo, Tribunal, izbeglice i dejtonski proces u celini. Ne treba zaboraviti da je Radikalna stranka na saveznim izborima, kao pojedinačna partija posle SPS dobila najviše glasova. Tu činjenicu ne treba zanemariti, jer će postati veoma važni ukoliko se situacija otme kontroli. Ne treba pri tome ignorisati ni faktore političkog života u Srbiji koji u dosadašnjim zbivanjima nisu imali veću ulogu. Radi se o segmentima društva u njegovim još uvek relevantnim strukturama, a isto tako i o radnicima, seljacima, te vojsci i policiji.

Neočekivana previranja u Srbiji, posle dugog vremena pristajanja na sve, pokrenula su pozitivnu energiju i potencijalno otvaraju prostor za stvaranje okvira za promene.

(decembar 1996)

Odgovornost za mogući ishod

Građanske demonstracije i studentski protest, koji su se svojom istrajnošću, ali i neponovljivom maštovitošću i duhovitošću, "obnavljali" iz dana u dan, ulaskom u treći mesec stigli su do tačke koja, izgleda, nikada nije bila kritičnija.

Saopštenjem sa zatvorenog sastanka Glavnog odbora vladajuće stranke (SPS), krajem prošle nedelje, razbijene su iluzije (ako ih je uopšte i bilo) da će autistični režim Slobodana Miloševića pristati na kompromis. Uz pohvalu izveštaju Felipea Gonzalesa, njegove ključne preporuke, koje se odnose na priznavanje rezultata drugog izbornog kruga (17. novembra) u Beogradu, arogantno su odbijene.

Ovim gestom Slobodan Milošević je samo pojačao sopstvenu izolovanost od sveta i međunarodne zajednice, koja ga je i sama u znatnoj meri već bila otpisala kao ključnog partnera u sprovođenju Dejtonskog mirovnog sporazuma. Ovim potezom, Milošević kao da definitivno "otpisuje" povratak Srbije (i Jugoslavije) u međunarodne institucije i forume, za šta se sve do nedavno verbalno i sam zalagao. Još je, međutim, za budućnost Srbije pogubnija njegova najnovija tvrdnja da "inostranstvo nije nikoga pomoglo", navodeći primer Rusije i Poljske, "kojima su stalno obevaćali, a nisu dobili ništa". Okretanje Rusiji kao jedinom osloncu, koja i sama, osim što prolazi kroz duboku ekonomsku krizu, prolazi i kroz krizu vlasti, što režim inače radi od samog početka ovog rata, definitivno utire put odvajanju Srbije od Zapada i potencijalne pomoći sa te strane.

Kao nikada do sada, međutim, svojim odbijanjem da prihvati realnost, predsednik Srbije se najnovijim zaoštavanjem kursa prema nenasilnim demonstracijama i javnim iskazima nezadovoljstva "proizvodnjom buke", izolovao i od sopstvenih birača. Konačno, odbijanjem da prihvati rezultate lokalnih izbora, režim je propustio priliku da opoziciju pripusti na otvorenu političku scenu, gde bi ona pokazala šta stvarno želi, koji program ima i da li je spremna za podelu vlasti i preuzimanje dela odgovornosti. Time je budući razvoj događaja u Srbiji, koji ide opasnom ivicom potencijalne eksplozije brutalnosti i nasilja, preuzeo na sopstveni rizik.

Na drugoj strani, nažalost, ostaje činjenica da, do sada najmasovnije demonstracije u Srbiji nisu iznedrile ni program, ni pravu alternativu koji bi građansku pobunu kapitalizovali na efikasan način. Tri opoziciona lidera koalicije "Zajedno" koji su uložili ogromnu ličnu energiju za održavanje demonstracija u okvirima nenasilja, vremenom su, zbog podrške sa ulice, uvećali svoje ambicije. Uočljiva je euforija da je smenjivanje režima pitanje dana, što dodatno povećava očekivanja na ulici. Međutim, mora se primetiti da je studentski protest demonstracijama dao ton, a i vremensku istrajnost, i da bi bez njih opozicioni protest teško izdržao toliko dugo. Studenti su zato i dobili ogromnu podršku i sve simpatije iz sveta.

Imajući u vidu ogromnu zapuštenost ovog društva, te opštu kriminalizaciju koju je doneo rat, teško je očekivati da će do promene doći tako lako i, što je još važnije, u željenom pravcu. Uloga Vojislava Šešelja, koji je ovih dana bio i domaćin najreakcionarnijem političaru Evrope, Žan-Mari le Penu, postaje sve transparentnija. Milošević ponovo mobilizira svoje saradnike s početka rata i tako uvodi još jednu liniju podele. Oni jedni druge drže kao taoce. Zbog toga se kao najrealnija opcija budućeg razvoja događaja u Srbiji

može očekivati "ponavljanje" pravca i puta kojim su već prošle Rumunija i Rusija – polako, mučno i sa puno neizvesnosti. Takođe, moguće je na političkoj sceni očekivati nove ličnosti iz vladajuće strukture zbog interesa koji ona ima za očuvanje stečenih ozicija.

Ukoliko nasilje ne uzme maha, šansa za nastajanje alternative se povećava. Produbljavaње polarizacije između dve strane otvara mogućnost za nasilje i kaos. Uvođenje vanrednog stanja može samo privremeno da zavede "red", jer objektivno ovaj narod više nema šta da izgubi. Izlazak na ulicu ne samo što je zabava, već i jedino što im je preostalo da rade. Prazne, nerentabilne fabrike i preduzeća nikome više ne mogu obezbediti nikakvu egzistenciju.

Fluidnost situacije u Srbiji i nepredvidivost mogućeg razvoja situacije, sve nas stavlja pred odgovornost za mogući ishod.

(januar 1997)

Novi etnički inženjering

Okrugli sto o "Srpsko-hrvatskim odnosima i pitanju izbeglica", koji je održan u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji 30. i 31. januara 1997. godine u Beogradu, imao je za cilj, između ostalog, da ovo važno pitanje aktualizuje, ukaže na njegovu političku dimenziju i da ga internacionalizuje. Helsinški odbor na osnovu svog svakodnevnog iskustva u radu sa izbeglicama smatra da ovo pitanje ne može da se rešava samo na humanitarnom nivou. S obzirom na to da je i dalje u funkciji nacionalističkih politika i konsolidacije etničkih teritorija, važno je ovaj problem definisati i politički, polazeći od karaktera ovog rata i njegovih ciljeva.

Rat je vođen radi promena unutrašnjih granica i etničkog čišćenja s ciljem da se stvore nove nacionalne države na prostoru bivše Jugoslavije. Ovakva ratna politika, pre svega Srbije, zaustavljena je od strane međunarodne zajednice i završena je potpisivanjem Dejtonskog sporazuma koji u načelu negira rezultate ovog rata, pre svega etničko čišćenje. Aneks 7 Dejtonskog sporazuma na pravilan način je postavio pitanje izbeglica, posebno njihovog povratka, ali nažalost, praksa nije donela željene rezultate tokom godinu dana njegove implementacije.

Proces povratka je opstruiran od strane svih režima novonastalih država, pri čemu se koriste sve forme intimidacije povratnika druge etničke grupe. Selektivno maltretiranje ima za cilj da se svima onima koji žele da se vrate signalizira njihova nepoželjnost. U tom pogledu Republika Srpska vodi najdiskriminativniju politiku i ulaže sve napore da se preostali ne-Srbi proteraju iz ovog entiteta. Takva politika režima sve tri strane dovodi u pitanje elementarnu sigurnost povratnika, što je navelo međunarodne faktore na fleksibilniji stav prema pitanju povratka. Na Međunarodnoj konferenciji o izbeglicama koja je održana u organizaciji UNHCR u Ženevi 16. decembra 1996. godine, međunarodna zajednica je prihvatila novu "realnost" samom

činjenicom što je usvojila kriterij povratka izbeglica na teritoriji koje su pod kontrolom etničke grupe kojoj pripadaju. Visoki komesar za izbeglice UN, gospođa Sadako Ogata, tom prilikom je izjavila da "veće šanse za povratak imaju oni koji se vraćaju na teritorije koje su pod kontrolom etničke grupe kojoj pripadaju".

U skladu sa ovim kriterijumom mnoge evropske vlade koje su primile veliki broj izbeglica sa teritorije bivše Jugoslavije, pre svega iz BiH, odlučile su da tokom ove godine pokrenu pitanje povratka. Nemačka vlada vrši najveći pritisak s obzirom na to da je najveći broj izbeglica našao utočište upravo u Nemačkoj. Usvajanjem ovakvog pristupa, evropske zemlje idu na ruku politici novonastalih država ka stvaranju etnički čistih država na ovom prostoru.

Najveći broj izbeglica vratio se u Bosnu i Hercegovinu i to u Federaciju. Međutim, zbog usvojenog kriterija da je povratak sada zbog bezbednosnih razloga moguć samo na teritorije pod kontrolom grupe kojoj pripadaju, u toku je novi inženjering, to jest, relokacija izbeglica. Kao direktna posledica ove politike, došlo je do iseljavanja manjina, onih koje su tokom čitavog rata ostale na tim teritorijama.

I dalje ostaje otvoreno pitanje Istočne Slavonije. Hrvatska strana veoma sporo izdaje potrebna dokumenta, mada Pismo o namerama Vlade Republike Hrvatske (Memorandum o dovršenju mirne reintegracije sremsko-baranjske oblasti) Savetu bezbednosti 16. januara 1997. ide dalje od Erdutskog sporazuma. Nažalost, srpska strana ne odustaje od svojih teritorijalnih pretenzija. Izjava predsednika Izvršnog veća SBO, V. Stanimirovića, traži da se obezbedi "teritorijalna celovitost, specijalne veze sa SRJ i ostalim susednim zemljama, i prava kakva imaju Albanci na Kosmetu". Pismo jugoslovenskog šefa diplomatije, Milana Milutinovića, Žaku Klajnu, prelaznom administratoru UN SBO, jasno ukazuje da SRJ teško odustaje od stvaranja krajine uz Dunav, o čemu postoji nezvanični konsenzus celokupne političke elite u SRJ. Koordiniranim pritiskom međunarodne zajednice poslednjih nedelja, zbog sve učestalijih glasina o mogućem egzodusu Srba, bitno se izmenilo ponašanje organa SRJ, tako da je na prvom programu RTS upućen apel Srbima da ostanu u Istočnoj Slavoniji.

Pitanje Istočne Slavonije je od posebne važnosti za ceo proces povratka izbeglica, jer mogućnost egzodusa može dovesti do "nove realnosti" koju će biti teško korigovati s obzirom na prirodu režima u novonastalim državama. SRJ je propustila priliku da se tokom prošle godine angažuje na reintegraciji Srba u Hrvatskoj, što je njena obaveza i po Ustavu.

Republika Srpska, kao skoro potpuno etnički čista teritorija, blokira proces povratka u BiH. Svi pokušaji da se Muslimani vrate u RS ostali su bez uspeha. Paljanski režim je čvrsto rešio da brani tekovinu rata i etničkog čišćenja. Poslednjih nedelja učestali su emisari iz Istočne Slavonije u RS u potrazi za smeštajem za mogući egzodus Srba iz Istočne Slavonije, što nailazi na podršku i ohrabivanje u RS.

Dejtonski sporazum nije definisao povratak svih onih koji su napustili SRJ tokom rata. Veliki broj Albanaca, Muslimana, posebno iz Sandžaka, te Mađara, Hrvata i drugog ne-srpskog stanovništva nema pouzdanu pravnu osnovu za povratak. Zakon o državljanstvu i amnestiji nije u skladu sa Dejtonskim sporazumom i zakonima koje su donele Hrvatska i BiH. Diskreciono pravo koje po zakonu ima MUP SRJ pri dodeljivanju državljanstva otvara širok prostor za manipulaciju i nastavljane etničkog čišćenja kroz sistemske zakone.

Značajniji pomak u pogledu povratka izbeglica moguć je samo kroz širu međunarodnu inicijativu, sinhronizovanu sa naporima unutar novonastalih država, koja bi globalnim pristupom ovom pitanju omogućila simultane akcije povratka na sve strane. Politiziranje ovog problema i koncipiranje novog integralnog pristupa najefikasnije može da se reši kroz sazivanje međunarodne konferencije o izbeglicama. Stavljanjem akcenta na politički aspekt ovog problema, konferencija bi mogla dati podsticaj implementaciji relevantnih obaveza kroz političku kontrolu i pritisak.

(februar 1997)

Nacionalistički vrtlog

Deklaracija protiv genocida nad srpskim narodom koju je potpisalo 60 intelektualaca pokazuje da ni nakon poraza velikosrpskog projekta nije došlo do otrežnjenja i suočavanja sa realnošću. Deklaracija je pokušaj da se ospori, ili prikrije odgovornost onih koji su stvorili atmosferu za izlaz Slobodana Miloševića na političku scenu. To je istovremeno neka vrsta *mini-Memoranduma*, na čijim se osnovama ponovo konsoliduje srpski nacionalizam. Ponavlja se ista argumentacija kojom je počeo velikosrpski projekat sredinom osamdesetih. I onda, kao i danas, akcenat je na ugroženosti srpskog naroda na ovim prostorima, čime se prećutkuje, ili potpuno stavlja pod tepih ono što je srpska politika napravila drugim narodima tokom ovog, ali i prošlog rata.

Zapanjuje neosetljivost i licemernost sa kojom se govori samo o stradanju srpskog naroda. Nesporna je činjenica da je srpski narod stradao, ali za to je odgovoran, pre svega beogradski režim i srpska elita koja je podržavala ratnu politiku, za koju danas veliku cenu plaćaju Srbi iz Hrvatske, pa i iz Bosne i Hercegovine. Prozivajući fundamentalizam drugih naroda, deklaracija se oglušila o srpski fundamentalizam, koji je generisao druge. Ovakav pristup samo pothranjuje srpsku nevinost, a time i nesposobnost suočavanja.

Među potpisnicima su oni koji su osporavanjem avnojevskih granica zagovarali rat za njihovu promenu, zatim oni koji su podržavali narušavanje Ustava SFRJ iz 1974. i time otpočeli secesionističku politiku Srbije, pisci koji su napisali knjige koje su pripremile Srbe za rat, i najzad, članovi stranke koja danas u svetu pokušava da promoviše modernu Srbiju. Klaus Man je posle Drugog svetskog rata opisao nemačku elitu nakon poraza, što u današnjem

našem političkom kontekstu zvuči poznato: "Cinizam vladajuće klike i glupost dezorijentisanih masa, kult visokorangiranih ubica, teror vulgarnosti i uskogrudnosti, teror ignorancije – to su sve oruđa i metodi kojima se ZLO koristi."

Deklaracija istovremeno optužuje međunarodnu zajednicu za razaranje Jugoslavije, u kojem su "Srbi podneli najveće patnje i progon sa svojih istorijskih staništa u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini". Ovakava tvrdnja samo vodi izolaciji Srbije. Međunarodna zajednica je svojim neodlučnim i sporim odlukama samo išla na ruku velikosrpskom projektu, a danas se trudi da Srbiju spase od nje same i spreči albanizaciju. Ova deklaracija u suštini vodi konfrontaciji sa međunarodnom zajednicom i drugim narodima.

Pitam se, gde su bili ti ljudi kada su Srbi iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, nakon poraza srpske politike, njih na desetine hiljada pristizali u Srbiju. Niko od onih koji su hodočastili u manastir Krka nije se ni oglasio, a kamoli pojavio pred tim ljudima. Godinu dana nisu se oglasili ni oko reintegracije Istočne Slavonije u Hrvatsku, sve u nadi da će ipak dobiti Podunavlje. Time su samo dezavuisali one Srbe koji su želeli da ostanu tamo.

Istovremeno se pojavilo i Saopštenje glavnog odbora SPS, koje ima istu konotaciju. Saopštenje poziva na "mobilizaciju levih i demokratskih snaga Srbije". U borbi protiv "secesionista" Srbija je, uz "nesebičnu podršku i veliko žrtvovanje svih građana učinila sve da pomogne pravednu i herojsku borbu srpskog naroda od samog početka krize". Dalje, ističe se da je "Srbija učinila sve da se postigne mir", a "političkim i diplomatskim putem" uspela je da "odbrani slobodu i ravnopravnost srpskog naroda i stvori Republiku Srpsku".

Očigledno je da nijedna strana u predstojećoj predizbornoj kampanji nema mnogo šta da ponudi kao program i da jedino polje delovanja ostaje i dalje nacionalno pitanje.

U tom smislu ova dva dokumenta mogu se posmatrati kao svojevrsne političke platforme dve strane. To Srbiju može dodatno koštati, jer se još uvek ne okreće na pravi način svojim gorućim problemima. Obe strane ovakvim opredeljenjem podržavaju negiranje antifašističkih tekovina SFRJ, koje su danas evropski civilizacijski standard. Javni pomeni Srpske pravoslavne crkve Nediću i Ljotiću kao da više uvažavaju onu Nemačku, koju je ceo svet optužio, a negiraju i osporavaju današnju, jednu od najdemokratskijih država u svetu. Režim i opozicija nemaju sposobnosti da se ispetljaju iz nacionalističkog vrtloga.

Ovakav stav nosi u sebi potencijalnu opasnost od sukoba sa drugim narodima na području Srbije i SRJ. Insistiranjem i obraćanjem samo srpskom narodu daje legitimitet radikalizaciji manjinskih zahteva.

(maj 1997)

Istorijski presedan

Presuda Dušku Tadiću je prva pravosnažna presuda koju je Haški tribunal do sada doneo. U tom smislu ona je istorijska. Ova presuda je ujedno i prva presuda o etničkom čišćenju i politici stvaranja etnički čistih država putem zločina. Ukoliko Tribunal uspe da privede i ostale optužene, postoji velika šansa da ispuni svoju misiju. I pored toga što Tužilaštvo nije u ovom slučaju uspelo da nametne svoju istinu o umešanosti JNA u sukob u Bosni i Hercegovini, što je više nego očigledno, ova presuda je važna baš zato što se u nedostatku odgovarajućih dokaza i svedoka, porota odlučila da, za sada, odustane od onog dela optužbe koja se odnosi na umešanost JNA.

Ova presuda ima posebnu važnost za javnost u Srbiji i SRJ. Ona je građane suočila sa zločinom koji je počinjen u njihovo ime. Zato je reakcija javnosti indikativna. Suočavanja do sada, nažalost, nije bilo. Još uvek se zločin tretira samo u poređenju sa drugim stranama u sukobu i, pre svega, negira. U tom smislu u poslednje vreme u političkim i srpskim nacionalističkim krugovima (Akademija, Crkva i sl.) pojačava se delovanje u pravcu potenciranja srpskog naroda kao žrtve. O tome svedoče *Deklaracija o genocidu nad srpskim narodom*, zatim niz okruglih stolova na sličnu temu, poput onog upravo održanog u Sremskim Karlovcima. Proces naglašene viktimizacije udaljava nas od mogućnosti suočavanja, jer se potencira nevinost žrtve i minimizira vlastiti zločin.

Poseta državnog sekretara SAD Medlin Olbrajt ovu je temu dodatno aktualizirala, jer je ona veći deo svog razgovora sa predsednikom Miloševićem upravo posvetila ratnim zločinima. Pored toga, predala je predsedniku Miloševiću i tri dosijea Haškog tribunala za "vukovarsku trojku" kako bi izbegla njegovo izvrđavanje. Isto tako, savetovala ga je da se sam pobrine za "notornog zločinca Arkana" za kojeg postoje valjani dokazi. Emisija CNN o Arkanu samo je potvrdila odlučnost američke administracije da istraje na kažnjavanju ratnih zločinaca bez čega nema pravde i demokratizacije Balkana.

Ova dokumentarna emisija prikazana je na Studiju B, dok je BK-televizija prikazala i odbranu samog Arkana. Arkan je rekao da je emisija CNN osuda Srbije i srpskog naroda, a ne njega lično. Držao se već poznatog tumačenja, kada je u pitanju Haški tribunal. Svoje učešće u ratu koji su Srbi izgubili, objasnio je "odbranom Jugoslavije". Međutim, Arkanova konferencija za novinare doimala se više kao njegov pokušaj da se obezbedi "kod kuće", da bi izbegao sudbinu Radovana Stojičića-Badže. Socijalistička partija Srbije je na ovu emisiju reagovala u poznatom stilu, ponavljajući da će nacionalni sud suditi svim građanima SRJ ukoliko se dokaže da su počinili ratne zločine.

Ivica Dačić, portparol SPS, smatra da emisija CNN o Arkanu nije nikakav dokaz, jer da smo se do sada "više puta uverili u verodostojnost takvih emisija o Markalama, o kojima su svi nakon nekog vremena govorili da su

fotomontaže". Većina reakcija bežala je od komentara stvarne Arkanove uloge u ovom ratu.

Sudeći po pritiscima na režim da ispuni deo Dejtonskog sporazuma koji se odnosi na saradnju sa Tribunalom, teško je verovati da predsednik Milošević neće pokušati da veštom manipulacijom, barem naizgled, izađe u susret SAD. U dogledno vreme može se očekivati hapšenje, možda i samog Arkana. To neće biti lako, jer svaka namera da se u tom pravcu nešto uradi izazvaće reakcije u velikom delu struktura koje okružuju Miloševića, ali i kod ostalih nacionalističkih elita. Pre bi se mogao očekivati obračun unutar izvesnih krugova, u čemu i sam predsednik ne može očekivati milost.

Za srpski narod u celini važno je da se ogradi od zločina tako što će tražiti da se svi optuženi za ratne zločine isporuče Hagu. To je ujedno jedini način da izbegne kolektivnu odgovornost iza koje se srpska nacionalistika elita, za sada, relativno vešto krije.

(jun 1997)

Prvi korak

Komplikovanje na političkoj sceni u Srbiji i SRJ, i pored pritisaka izvana, kosovsko pitanje ponovo odlaže za neko drugo vreme. Obračun unutar političkog vrha u Crnoj Gori i Republici Srpskoj usmerio je pažnju relevantnih političkih faktora u Srbiji u tom pravcu, jer je u pitanju i njihov, ne samo politički, već i fizički opstanak. S druge strane, Albanci su nakon događaja u Albaniji i sami u političkom vakuumu koji traži njihovo hitno preostrojanje u skladu sa sve većim pritiscima međunarodne zajednice, pre svega, SAD, da usmere svoju političku energiju na rešavanju kosovskog pitanja unutar Srbije ili SRJ.

Kosovsko pitanje za Srbiju dodatno je važno u ovom trenutku jer njegovo (ne)rešavanje direktno utiče i na ukidanje spoljnog zida sankcija. Međutim, predsednik Milošević još nije konsolidovao svoju poziciju nakon što su nedavne demonstracije značajno delegitimizirale njegov režim. Za sada mu u prilog ide činjenica što se ni opozicija ne snalazi u situaciji koja traži sasvim novi pristup rešavanju svih otvorenih pitanja. To dodatno stvara zebnju kod građana, pojačava strah od anarhije i stvara uslove za "uvođenje reda".

Stalno iščekivanje "pravog trenutka" za otvaranje kosovskog pitanja praćeno je i određenom manipulacijom onih koji drže monopol nad njegovim rešavanjem. Oni očekuju da uberu sve političke poene preko noći, kao da se kosovsko pitanje može rešiti dekretom. Čak i ako se to desi, što nije isključeno, stvarno pomeranje u odnosima dve strane zahteva izgradnju uzajamnog poverenja, što je ipak dugotrajan proces.

Zato je srpsko-albanski dijalog koji je održan u Ulcinju od 22. do 25. juna bio pravo iznenađenje, jer je pokazao da je komunikacija neophodna i mimo onih koji polažu isključivo pravo na to.

Neophodno je, međutim, već sada odrediti okvir za dijalog kako bi se izbeglo ulaženje u istorijska tumačenja koja ionako opterećuju odnose dve strane. Zato je neophodno odrediti nekoliko tema važnih za bilo kakav dijalog.

Prvo, da bi se krenulo sa neke tačke neophodno je odrediti ko su pregovarači u srpsko-albanskom dijalogu. Da li su to samo vodeće partije ili je neophodno uključiti i druge protagoniste na političkoj sceni.

Drugo, neophodno je identifikovati stavove postojećih političkih snaga na obema stranama. Dominantno polazište na srpskoj strani, pa i srpske vlade, jeste insistiranje na Ustavu iz 1990. Na albanskoj strani gotovo da postoji jedinstven stav da se Kosovo reši izvan okvira Srbije i SRJ. Međunarodna zajednica sve odlučnije zastupa stav o rešavanju kosovskog pitanja unutar Srbije ili SRJ na nivou visoke autonomije.

Treće, učešće međunarodnog faktora u rešavanju kosovskog čvora je legitimno, jer do sada nije bilo političke energije da se ono reši unutar zemlje. Politički momentum čini se da je prošao za obe strane, kao i strpljenje međunarodne zajednice. Bilo bi važno da se strane u sukobu odrede prema ulozi međunarodnog faktora. Uloga OEBS bila bi prihvatljiva iz više razloga, između ostalog i zato što bi to bila svojevrsna provera mogućnosti povratka SRJ u ovu organizaciju. Postavlja se pitanje učešća i drugih institucija UN.

Četvrto, neophodno je identifikovati početne korake za stvaranje mera poverenja, i to kako na srpskoj, tako i na albanskoj strani, ali uz učešće međunarodne zajednice. Takav program je već izradio Američki savet za međunarodne odnose, koji zavređuje posebnu pažnju. Bio bi sproveden u fazama i podrazumevao bi konkretne akcije kao što su implementacije Sporazuma o školstvu, ukidanje represije, nadgledanje sprovođenja svih deklaracija i rezolucija o Kosovu, zatim, određenu materijalnu podršku Albancima koji se vraćaju na Kosovu po sporazumima zaključenim između Nemačke, Švajcarske, Švedske i SRJ. Sve te mere bi na dugi rok stvorile uslove za *modus vivendi* kroz uvažavanje principa autonomije, demokratizacije i decentralizacije.

Dugoročno rešenje će, za sada, sigurno ostati otvoreno. Ali, bez prethodnih koraka ono će ostati neizvesno, a možda i nerešivo.

Ulcinjski sastanak je značajan pre svega po svojoj ljudskoj dimenziji i činjenici da su učesnici pokazali međusobno uvažavanje. To je, svakako, neophodna polazna osnova za svaki dijalog. Ujedno pokazuje da su dve strane uspele da se slože u identifikovanju problema i prvim koracima za njegovo rešenje. To već daje nadu da je možda njegovo rešenje moguće i mirnim putem.

(Okrugli sto – Srbi i Albanci)
(jul 1997)

U susret izborima

Ovogodišnja predizborna kampanja nije donela nikakve promene u retorici relevantnih političkih partija, kako onih koji učestvuju u kampanji, tako i onih koji vode antikampanju. Nije došlo do ponude programâ koji bi pokazali da postoji vizija Srbije kao moderne države. Retorika kampanje se iscrpljuje u međusobnim kritikama i internim obračunima, što značajno doprinosi nezainteresovanosti biračkog tela za ove izbore. Autentična energija građanskog nezadovoljstva izbornom krađom lokalnih izbora istopila se zbog međusobnih obračuna aktualnih lidera opozicije.

Odnos prema ključnim pitanjima u ovom trenutku, kao što su Kosovo, Crna Gora i Republika Srpska, skoro je identičan od strane svih političkih partija. Kriza nastala u ovim područjima uglavnom se tretira kao cepanje srpskog nacionalnog korpusa. Nacionalizam se redefiniše i dobija novu terminološku oznaku kao *patriotizam*.

Pitanje odgovornosti za rat se ne otvara, što značajno ide u prilog opstanku Slobodana Miloševića. Celokupna kritika njegove vladavine dolazi sa radikalne pozicije, koja ukazuje na njegove propuste i poraz u ostvarivanju srpskog nacionalnog programa.

Srpska radikalna stranka Vojislav Šešelj, koja *de facto* deluje kao ekstremno krilo vladajuće stranke, što pokazuje i njihova organizovanost, pod stalnim je nadzorom vladajuće stranke koja pažljivo čeka trenutak kada će se ići na njeno "obuzdavanje", kako bi se stvorio prostor za pobjedu predsedničkog kandidata Zorana Lilića.

Srpski pokret obnove, kao značajna opoziciona stranka, po prvi put učestvuje u političkoj igri. Vuk Drašković, koji je političku harizmu stvorio pre svega na ulici, prihvatio je da uđe u igru i da svoju potencijalnu snagu i uticaj valorizuje na izborima. Vuk Drašković se, međutim, nije potrudio da pored forme promeni i sadržaj. Mitingaški karakter njegovog nastupa i programa je u raskoraku sa njegovom odlukom. I pored svega teško je verovati da će Vuk Drašković dobiti predsedničke izbore, ali se svakako očekuje da njegova partija dobije mesto u parlamentu kao neophodan balans radikalimu. Slobodan Milošević je još jednom pokazao svu spretnost u "manipulisanju" opozicionim liderima igrajući na njihovu političku nekonzistentnost i korumpiranost. Ulaženje u "dil" sa SPO, izbacilo je iz igre opasnijeg igrača, po Miloševićevoj proceni, Zorana Đinđića. Istovremeno, odluka Demokratske stranke da bojkotuje izbore je svojevrsni politički debakl, posebno ukoliko na izbore izađe neophodnih 51 odsto. To može značajno umanjiti snagu DS narednih godina. Antiizborna kampanja je, takođe, bez vizije i neće biti presudna u bojkotu ovih izbora. Neizlazak građana na izbore više će biti izraz opšte apatije i nepoverenja u aktuelne političke partije.

Fenomen Koalicije Vojvodina je jedini autentični trend, što su pokazali i prošlogodišnji izbori, sa mogućnošću da se proširi i na Srbiju (Koalicija

Šumadija). Zbog toga je pritisak SPS i SRS, što se odražava i kroz izbornu kampanju ovih partija, na Koaliciju Vojvodina velik. Međutim, s obzirom na veliko prisustvo SRS i SPS u Vojvodini, teško je u ovom momentu predvideti domet Koalicije. Ovi izbori će svakako biti i svojevrsni test realne snage ove grupacije.

Sudeći po dosadašnjem toku kampanje, a teško je verovati u moguća iznenađenja, nažalost, još uvek se ne vidi prava alternativa Slobodanu Miloševiću. Nameće se zaključak da ovi izbori neće doneti ništa novo u dosadašnjoj orijentaciji, niti će se značajnije promeniti odnos političkih snaga. Za Srbiju sada, politički gledano, mnogo presudniji značaj imaju događaji u Crnoj Gori i Republici Srpskoj.

Opšta je odlika i jedne i druge strane postepeno urušavanje. Zato je malo verovatno da opozicija može da profitira na greškama režima. Zbog nemoći za odlučnijim rezovima Srbija je osuđena na sporo propadanje i gubljenje koraka sa savremenim procesima.

(septembar 1997)

Drama na svim frontovima

Politički život Srbije u poslednjih godinu dana odvija se između dva kruga izbora i stalnog očekivanja promena vlasti. Opozicija ni u jednom trenutku nije napravila valjanu analizu i uvid u svoje promašaje. I dalje na sceni ostaju isti pretendenti koji su tokom poslednje decenije gubili bitku sa socijalistima. Međutim, u međuvremenu, radikali i njihov predsednik Vojislav Šešelj, od Miloševićeve udarne pesnice postali su objektivno realna snaga koja ugrožava SPS i samog Miloševića. Šešelj, koji je pobedio u prethodnom krugu izbora, sada je jedini pravi predsednički kandidat. O tome nema spora. Za Miloševića ostaje otvoreno pitanje da li da pusti Šešelja, ili da na neki način spreči njegovo ustoličenje. Ne postoji kandidat koji može da ospori Šešeljevo preimućstvo u sadašnjem trenutku. Pobjeda Šešelja značila bi dalju izolaciju Srbije i sve manje šanse za integraciju u međunarodnu zajednicu. Ukoliko sam Milošević ne želi takav ishod, jedina solucija koja mu stoji na raspolaganju jeste da predsedničko mesto u Srbiji ostane upražnjeno do daljnjeg, ili da falsifikuje izbore. Ovog puta međunarodna zajednica bi sigurno zatvorila oči pred tom izbornom krađom.

Na sve indicije da se Srbija radikalizovala, što su pokazali i prošlogodišnji novembarski, a posebno sadašnji septembarski izbori, opozicija se oglušila i nastavila sa svojim jalovim matematičkim proračunima "ko koliko dobija". Neodgovornost, pre svega prema sebi, dodatno je diskreditovala opoziciju u očima javnosti i okrenula je ka Šešelju. Njegovi dogmatski, simplifikirani i populistički odgovori na sva životna pitanja, kao i istrajnost u političkim opredeljenjima (Velika Srbija, stav prema Kosovu, manjinama, Tribunalu i RS) našli su podršku u širokim slojevima frustriranog i siromašnog

stanovništva. Jedino stvarno pitanje u političkom životu Srbije jeste teritorijalno pitanje. Na tom pitanju sve političke snage su jedinstvene. Pitanje Republike Srpske, Crne Gore, te Kosova, sagledava se samo kroz tu optiku. Podrška opozicije Milu Đukanoviću je jednostrana, jer je samo u kontekstu promene vlasti. Najavljena koalicija Đinđić-Đukanović-Plavšić samo je deo takvog pristupa.

U pozadini tako skućenog političkog života odvija se prava drama na svim frontovima kao posledica raspada i rastakanja društva i društvenih institucija. Sukobi Roma i *skinheads* samo su ilustracija stalnog porasta spirale nasilja, ili svojevrsnog "građanskog rata" na rubu nekadašnjeg društva. Sve više ljudi se uvlači u vrtlog straha i mržnje što vodi potpunoj asocijalnosti i autizmu grupa i pojedinaca.

Izbegličko pitanje postaje sve dramatičnije; manjine su sve ugroženije, a politička ubistva naša svakodnevica. U takvom miljeu nasilništva, mladi nemaju uzore za ono o čemu se samo deklarativno izjašnjavamo - za demokratiju.

Nesposobnost suočavanja sa takvom percepcijom o nama samima uvek se prebacuje na drugi kolosek. Tako se na udes malog Roma gleda kao na minorni događaj koji sada "oplakuje građanstvo", koje nije pustilo ni jednu jedinu suzu zbog stradanja stotina srpske dece kada su "bombarderi NATO pakta izručili hiljade smrtonosnog tovara na narod Republike Srpske".

Svako izlaženje u susret zahtevima međunarodne zajednice, pogotovu u pogledu Kosova i saradnje sa Tribunalom, izazvaće otpor u svim strukturama srbijanskog društva i povećaće podršku Vojislavu Šešelju. Svi njegovi javni nastupi u poslednje vreme, koji su izrazito antiamerički i antizapadni, nailaze na veliko odobravanje i govore o tome koliko je daleko otišla izolacija i samoizolacija ovog društva.

Unutrašnji otpor procesu fašizacije mora se povezati sa međunarodnim angažovanjem. Unutrašnje demokratske snage su minorne i fragilne. Neophodan je sveobuhvatan dugoročan program koji bi pre svega insistirao na suočavanju sa onim što se desilo, a potom težio ka uspostavljanju sistema vrednosti i standarda ponašanja neophodnih za uspostavljanje demokratskog okvira.

(novembar 1997)

Isti princip za ceo region

Stalno odlaganje globalnog pristupa jugoslovenskoj krizi dovelo je u pitanje sve postulate međunarodne zajednice, a posebno principe OEBS koji su se različitim tumačenjem na terenu pretvorili u svoju suprotnost. U tom smislu kosovsko pitanje, koje je dinamiziralo jugoslovensku krizu osamdesetih godina, predstavlja svojevrsni izazov za međunarodnu zajednicu, posebno za američku administraciju. I pored činjenice da su se Albanci okrenuli politici nenasilja,

kosovsko pitanje nije moguće razrešiti, a da se pri tome ne primene isti principi za ceo region.

Bonski sastanak Saveta za sprovođenje Dejtonskog sporazuma je u svoj završni dokument uključio i pitanje Kosova. Delegacija SRJ je demonstrativno napustila sastanak pod izgovorom da kosovski problem nije uključen u Dejtonski mirovni ugovor. Iako se kosovsko pitanje eksplicite ne pominje u Dejtonskom sporazumu, Aneks 1-B, koji se odnosi na regionalnu stabilizaciju, daje Dejtonskom sporazumu širu dimenziju u smislu stabilnosti u ovom regionu. Razlozi za otvaranje kosovskog pitanja sada, mnogobrojni su.

Uporedo sa opštim trendom radikalizacije u političkom životu Srbije, na Kosovu se počinje menjati dosadašnji *status quo*, uspostavljen početkom devedesetih godina, tj. u vreme ukidanja autonomije Kosova i novog Ustava Srbije iz 1990, uz policijsku dominaciju i vanredno stanje od strane srpskog režima, na Kosovu danas funkcionišu dve paralelne zajednice, dve paralelne vlasti. U takvim okolnostima odvijaju se određeni procesi na kosovskoj političkoj sceni koji, za sada, daju samo indikacije o mogućim promenama u bliskoj budućnosti.

To se pre svega odnosi na pojavu studentskog pokreta koji je u izvesnom smislu samostalan od Ibrahima Rugove i LDK. Ovaj protest nastao je krajem prošle godine, inspirisan događajima u Beogradu, a počeo je insistiranjem na realizaciji sporazuma o obrazovanju Milošević-Rugova. Međutim, studenti, kao i u Beogradu, ne mogu, kao što se pokazalo, bitno definisati političku scenu, već u datom trenutku mogu biti samo katalizatori već postojećih procesa.

Zahtev za dinamizacijom kosovskog pitanja prvi je definisao Adem Demaći koji se krajem prošle godine uključio u kosovski politički život tako što je postao predsednik Parlamentarne stranke. Do sada se nije pokazalo da Demaći ima jasnu strategiju koja bi osporila Rugovu i njegovu partiju, a da to nije skopčano sa izvesnim rizikom. Kao i u Beogradu, tako ni na Kosovu, Milošević i Rugova nemaju alternativu. Alternativa, kako sada stoji, radikalnija je i ne odstupa od prvobitno zacrtanih ciljeva, u ovom slučaju krajnje suprotstavljenih. Ovakav odnos snaga čini kosovsko pitanje objektivno teškim. Zbog radikalizacije na obe strane, teško je očekivati da će lideri jedne i druge strane biti u mogućnosti da dođu do kompromisnog rešenja.

U Srbiji je rešavanje ovog problema iskomplikovano i novom fazom u kojoj se nalazi SRJ. Za Srbe u celini, kosovsko pitanje je sada dodatna frustracija zbog poraza u Hrvatskoj i BiH. Milošević je došao na vlast preko ukidanja autonomije na Kosovu i sve vreme se održava preko Kosova, tako što ga povremeno aktuelizuje i podgrejava. Istovremeno, to je jedina faksička pobeda Slobodana Miloševića i stoga i pitanje njegove časti. Kosovo je jedino što je nacionalistički front ostvario kao svoju pobjedu.

Ovakav stav bio je očigledan u predizbornoj kampanji za parlamentarne izbore u Srbiji, a i sada tokom kampanje za predsedničke izbore. Mihajlo Marković, svojevremeno glavni ideolog SPS kaže: "U ovom trenutku,

naizgled paradoksalno, ishod borbe srpskog naroda u Hrvatskoj i BiH ima nepovoljne posledice za mogućnost ostvarenja optimalnih aspiracija kosovskih Albanaca... Ono što Srbi nisu postigli velikim žrtvama neće ni Albanci postići mirnim protestima i čekanjem da velike sile obave posao za njih."

Ograničenja i jedne i druge strane su velika, i pored toga što sada obe strane govore o spremnosti za dijalog. Srpska strana govori o autonomiji simboličkog dometa, dok albanska strana *de facto* ne odustaje od nezavisnog Kosova. Dodatno, opstanak BiH kao celovite države i adekvatna primena Dejtonskog sporazuma odrediće i krajnje rešenje kosovskog pitanja. S obzirom da je Bosna još uvek na raskršnici, obe strane na Kosovu još istrajavaju na svojim pozicijama. Nepostojanje vizije za rešenje kosovskog pitanja kod opozicije, kao i njen krah na prošlogodišnjim demonstracijama, Albance je definitivno uverio da nemaju partnere u Beogradu. Istovremeno, državno-politička kriza u Albaniji doprinela je da kosovski Albanci izgube iluziju da je rešenje moguće silom ili uz pomoć Albanije. Njihova inicijativa za formiranje Demokratskog foruma Kosova ima za ideju okupljanje svih političkih snaga Albanaca na Kosovu koje bi na zajedničkoj političkoj platformi osmišljale strategiju rešenja kosovskog pitanja. LDK se još nije priklonio ovom Forumu i za sada ostaje otvoreno da li će ova inicijativa adekvatno zaživeti.

Za pravo rešenje kosovskog pitanja treba vremena. Evidentno je da je neophodan napor da se, u ambijentu u kojem bi se rešenje tražilo putem dijaloga i kroz sam život, pronađe *modus vivendi*. Takav stav iznosi i nova albanska vlada, ali je odlučna u tome da dijalog između Prištine i Beograda započne što pre, uz prisustvo međunarodnog faktora. Nedavno je albanska vlada definisala svoj stav prema Kosovu. Ministar spoljnih poslova Albanije Paskal Milo u intervjuu za jednu beogradsku televiziju rekao je: "Mi ne tražimo nasilnu promenu granica, nego poštovanje prava Albanaca i njihove volje, tamo gde žive. Način rešavanja kosovskog pitanja i njegov status odrediće sami Albanci Kosova. Mi smo samo jedan pozitivan činilac podrške koji inicira dijalog sa Jugoslavijom. Ne činimo to samo zbog Albanaca na Kosovu, nego zbog celog našeg naroda i Balkana u celini. Dok se ne reši politička kriza na Kosovu ne može da bude mira niti stabilnosti."

Polazeći od odnosa snaga i opšte degradacije političkog života u Srbiji, te imajući u vidu izrazite međunarodne aspekte i implikacije ovog pitanja, nije realno očekivati da problem reše unutrašnje nacionalne snage, već je neophodna pomoć i podrška međunarodnih faktora. Pokušaj da se ostvari dijalog između dve strane unutar zemlje uglavnom nije davao rezultate. Delimično i zbog toga što su se sva nastojanja u tom pravcu uglavnom rukovodila činjenicom da bi svaki pokušaj otvaranja kosovskog pitanja bio ravan političkom porazu. Pri tome, to pitanje se na srpskoj strani javno tretira uglavnom na nivou ljudskih prava (i od strane vlade i od strane opozicije) i u kontekstu demokratizacije Srbije. Ni jedno ni drugo nije dovoljno, jer je problem mnogo širi. Međutim, pristup koji neguje srpska strana samo udaljava Albance kao sagovornike.

Važno je napomenuti da je ipak došlo do jednog šireg sastanka pod okriljem Helsinškog odbora za ljudska prava i Odbora za ljudska prava i slobode Kosova između intelektualaca dve strane, koji može da se tretira kao neformalni korak ka dijalogu. Naime, krajem juna je u Ulcinju održan sastanak koji po značaju prevazilazi sve dosadašnje, uključujući i one u inostranstvu. Diskusije i izlaganja sa ovog sastanka pokazuju da su svi učesnici svesni težine kosovskog problema. Usvojeno *Ulcinjско saopštenje* pokazuje i dovoljno političke mudrosti u pogledu metoda rešavanja problema. Identifikovani su suštinski problemi, kao i značaj uloge međunarodne zajednice.

Imajući u vidu političku konstelaciju u Srbiji sa sve većim uticajem radikala, pitanje Kosova i dalje ostaje "zatvoreno" pitanje. U međuvremenu, obe strane, sada već deset godina ušančene na svojim maksimalističkim pozicijama, sve teže mogu da dođu do kompromisa. Proces opšte dezintegracije društva dominantan je proces na obe strane i u sebi nosi veliki potencijal za nasilje, nešto poput događaja u Albaniji početkom ove godine. U tom smislu Kosovo nosi potencijal za stvaranje gerile. Erozija institucija, društva i pojedinaca pogoduje ovakvom scenariju.

Ukoliko se ne nađe *modus vivendi*, srpskoj strani pretilo da se Srbi sa Kosova isele kao Srbi iz Krajine. Nemogućnost suživota (manjina/većina) neminovno dalje vodi radikalnim rešenjima. Očekivanja da se u Srbiji iznedri demokratska opozicija u ovom trenutku nemaju izgleda. Ukoliko ne dođe do značajnog međunarodnog zahvata, unutrašnji faktori mogu dovesti do nove realnosti za koju će biti još teže naći rešenje. U krajnjoj instanci, logika procesa u Srbiji dovešće do otvorenog nasilja na Kosovu, a samim tim i do mogućnosti vojne intervencije na Kosovu. Zato je poslednji trenutak da se pokuša sprečiti daljnja degradacija situacije, koja, što pokazuju najnoviji događaji, pretilo da pređe "prag" iza koga više nema povratka bez velikih žrtava i dalekosežnih političkih reperkusija izvan samog Kosova.

Dosadašnji naponi međunarodne zajednice koncentrisani su na počinjanje dijaloga i razrešenje krize unutar Srbije i SRJ. Međutim, sve međunarodne inicijative nedovoljno su precizne i stvaraju nepoverenje i frustraciju i kod Albanaca i kod Srba. U tom smislu bi jedna međunarodna konferencija o Kosovu bila dragocen doprinos daljem razumevanju međunarodnih namera, principa i standarda, i na jednoj i na drugoj strani. To bi istovremeno podstaklo, ili stvorilo okvir za, stvaranje prave klime za dijalog. Samo u uslovima definisanog okvira, poput onog u Dejtonu, moguće je očekivati pomak po ovom pitanju. Nije li Konferencija u Bonu po prvi put direktno dovela Kosovo u vezu sa Dejtonskim sporazumom? Međunarodno angažovanje u tom pravcu pomoglo bi da obe strane izađu iz svoje ušančenosti i okrenu se ka politici ustupaka. Tek tada određeni pritisci treba da budu u funkciji implementacije sporazuma uz paralelan proces izgradnje mera poverenja.

(decembar 1997)

Preduprediti totalni debakl

Završetkom poslednjeg izbornog ciklusa (parlamentarni a zatim i dva kruga predsedničkih izbora) Srbija ulazi u novu fazu duboke političke krize. Milošević i tzv. srpska demokratska opozicija podjednako su oslabljeni i delegitimirani. Trend radikalizacije koji simboliše Šešelji i radikali ozbiljno je ugrozio i jedne i druge. Odlučnijim zalaganjem u drugom krugu predsedničkih izbora za predsedničkog kandidata SPS, M. Milutinovića, Milošević je pokazao da je po prvi put shvatio pretnju koja dolazi od njegovog ratnog partnera Šešelja. Izbor Milutinovića samo je privremeno stabilizovao Miloševića i obezbedio mu prostor da novim manevrima konsoliduje svoju poziciju.

Kristalizacija političke scene u Srbiji olakšava i pristup međunarodne zajednice domaćim partnerima. Raspad opozicije je dodatno marginalizovao njihov značaj u definitivnom razrešenju situacije u SRJ. Unitarna koncepcija države, odnos prema Kosovu, RS i Tribunalu dodatno ih diskvalifikuje kao ozbiljne partnere. Prošlogodišnje demonstracije i nade vezane za mogućnost demokratske tranzicije odložile su suočavanje SRJ sa sopstvenom realnošću ali i ozbiljan pritisak izvana. Opstanak SRJ moguć je samo ukoliko dođe do njene rekonstrukcije koja će uvažiti ravnopravnost Kosova i Crne Gore, a možda i Vojvodine.

Odsustvo inicijative za otvaranje pitanja unutar SRJ prisililo je međunarodnu zajednicu, pre svega SAD, da ispostavi nove zahteve Miloševiću s ciljem stabilizacije balkanskog regiona. Klintonova poseta Bosni, produžetak misije SFOR, te ubrzano preuzimanje Bosne od strane Visokog predstavnika nakon sastanka u Bonu (decembra 1997. godine), sve to pokazuje odlučnost međunarodne zajednice da preko Bosne reintegriše prostor Balkana. Najnoviji razvoj situacije u Republici Srpskoj, pre svega izbor novog premijera Dodika, sve više marginalizuje stvarnu ulogu Miloševića u Bosni. Istovremeno, definitivno stavljanje Istočne Slavonije pod kontrolu hrvatske vlasti označilo je i kraj srpsko-hrvatskog teritorijalnog sporenja.

Specijalni izaslanik SAD Robert Gelbard je ovu godinu započeo balkanskom turnejom čiji je cilj bio više nego jasan. Preuzimanje Crne Gore i garantovanje mirne tranzicije vlasti, uz ozbiljne pretnje NATO i uz punu podršku EU, osujetilo je beogradski pokušaj rušenja Crne Gore po već viđenom scenariju. Prisustvo 56 diplomatskih predstavnika na inauguraciji Đukanovića ozbiljna je podrška novom predsedniku Crne Gore. Ukoliko dođe i očekivana finansijska pomoć prestaje važenje spoljnog zida sankcija za Crnu Goru, što može postati i pozitivan primer za Srbiju. Miloševiću i Bulatoviću ostaje da svoju destruktivnu politiku sada prenesu u svoje institucije i da se ponovo odmere sa suprotnom stranom na izborima u maju.

Gelbard je kod Miloševića otišao sa ekonomskom analizom situacije u Srbiji koju su napravili američki stručnjaci, s nadom da će njeni alarmantni zaključci naterati Miloševića na veću kooperativnost kako bi obezbedio pomoć

na Zapadu. Međutim, on još nije spreman da otvori Kosovo, a još manje da isporuči tri oficira bivše JNA Tribunalu. Ne treba isključiti otvaranje pitanja Sandžaka i Vojvodine ukoliko ne dođe do pomaka na Kosovu.

Kosovo u međuvremenu ulazi u sve rizičniju zonu i danas je predmet zabrinutosti svih međunarodnih institucija i relevantnih političkih faktora. Milošević kao da je spremniji da sačeka još više "incidenata" koje će poslužiti za preduzimanje "antiterorističkih mera na Kosovu". To je i strah većine kosovskih Albanaca, te je radikalizacija Kosova usporenija. Međutim, "oslobodilačka vojska" može postati značajan faktor u formulisanju novog modela ponašanja, pre svega kod mladih ljudi. Nedostatak demokratskih snaga u Srbiji nužno zahteva i veće angažovanje međunarodne zajednice kako bi se izbegao katastrofalni scenario.

Poraz za porazom kojima smo svedoci ovih dana, kao da nije dovoljna pouka za rekapitulaciju pogubne srpske nacionalne politike. Milošević pravi ustupke samo pod presijom, a opozicija i veći deo intelektualne elite svaki njegov ustupak sačekuje kako bi ga optužila za izdaju. Za Srbiju u ovoj situaciji nije više bitno da li je to Milošević ili opozicija na vlasti. I opozicija bi u ovakvim okolnostima bila primorana na ustupke. Neophodno je, stoga, formulisati minimalni državni i nacionalni interes Srbije kako bi se sprečio totalni debakl. To svakako nisu predlozi koji su se čuli na nedavno održanom takozvanom srpsko-srpskom dijalogu o Kosovu, a koji se baziraju na regionalizaciji Srbije.

Međunarodna zajednica je svojim dosadašnjim oklevanjem i nedoslednim primenjivanjem vlastitih odluka išla na ruku srpskoj politici. Međutim, u suštini, takav stav je antisrpski jer produžava agoniju i dezintegraciju ovog društva. Poraz srpskog nacionalnog programa je pre svega u korist Srbije i njenih građana i imperativ za njenu demokratizaciju.

(januar 1998)

Logika urušavanja

Srbijanska politička scena poslednjih meseci ušla je u fazu agonije koja pretila da zemlju uvede u totalni kaos, ili neku vrstu diktature, ako i to bude moguće. Autizam režima i nezrelost opozicije otežavaju napore međunarodne zajednice da Srbiji pomogne. A akcije poput napora da se SRJ uključi u OEBS, Savet Evrope, te niz poseta međunarodnih predstavnika koji dolaze sa predlozima koji bi, kada bi se prihvatili, obezbedili ekonomsku pomoć, do sada su bile ograničenog dometa. Logika procesa u Srbiji, kao i preovlađujući način mišljenja, suprotni su potrebama realnosti.

Parlamentarni i predsednički izbori u Srbiji jasno su ukazali na rastuću političku radikalizaciju društva u Srbiji, što je logičan ishod događanja u poslednjih deset godina. Za razliku od perioda kada je radikalizacija bila

euforična, ona sada ima introvertni karakter, a dodatno je povećana više nego dramatičnom socijalnom i ekonomskom situacijom.

Trend radikalizacije će se verovatno nastaviti i u ovoj godini, što će dodatno ugroziti manjine. Tome će doprineti i poražavajuće stanje izbeglica, koje su sistematski raspoređivane u regione gde žive manjine (Vojvodina). Sudeći po sve učestalijim incidentima između grupa sa margina društva, kao što su napadi *skinheads* na Rome, te politička ubistva, može se očekivati da će se spirala nasilja nastaviti.

Odugovlačenje sa imenovanjem nove vlade nakon republičkih izbora, Srbiju dodatno uvodi u neku vrstu poluvanrednog stanja sa paralizovanom državom i njenim organima. Imenovanje mandataru iz prethodnog saziva vlade pokazuje da će podela vlasti u realnosti ići veoma teško. Konsultacije oko sastava vlade još su u toku i lako je moguće da se Milošević opredeli za manjinsku vladu. U međuvremenu, sve odluke su se donosile na saveznom nivou. To dodatno ukazuje na činjenicu da se višepartijski sistem više simulira i da se sve relevantne odluke još uvek donose u jednom centru moći, a formalno preko uredbi vlade, te pisanih ili usmenih uputstava, koja se često javno i ne objavljuju. Uporedo sa opštim trendom radikalizacije u političkom životu Srbije, na Kosovu je došlo do narušavanja *status quo* koji je uspostavljen početkom devedesetih godina, odnosno u vreme ukidanja autonomije Kosova i donošenja novog Ustava Srbije 1990. godine. Pojačana represija i sve češći incidenti, te pojava tzv. oslobodilačke vojske, ukazuju da kosovska politička scena sve više ulazi u zonu visokog rizika. Poseta specijalnog izaslanika SAD Roberta Gelbarda Kosovu i njegova oštra osuda represije vlasti i porasta nasilja u regionu, još uvek nije dovoljan pritisak na SRJ u pravcu otvaranja prema dijalogu. Zbivanja u Crnoj Gori (sukob Đukanović-Bulatović) i Republici Srpskoj (sukob Krajišnik-Plavšić) i sve odlučnije angažovanje međunarodne zajednice u implementaciji Dejtonskog sporazuma (majski sastanak u Sintri i decembarski u Bosni) objektivno su smanjili mogućnost Srbije da značajnije utiče na razvoj u Bosni i Hercegovini. Predstojeći parlamentarni izbori u Crnoj Gori (maj) biće presudni u pogledu opstanka SRJ kao federacije.

Miloševićev režim sve češće poseže za upotrebom policije u funkciji očuvanja režima. To najbolje ilustruju ključni događaji, kao što su demonstracije u Srbiji, tranzicija vlasti u Crnoj Gori, te studentski protesti na Kosovu. Nije isključeno da upotreba policije postane naša svakodnevnica.

Borba za dominaciju nad medijima se nastavlja i kroz sadašnji konkurs za frekvencije, čiji je jedini cilj finansijsko iscrpljivanje nezavisnih radio i tv stanica, te njihova eliminacija sa informativne scene. U celini gledano, medijski prostor je profesionalno veoma niskog kvaliteta (iako postoje izuzeci), što je izraz opšte iscrpljenosti i nespemnosti za otvaranje pravih tema. To će dodatno olakšati stalno nastojanje režima da eliminiše one medije koji nisu pod njegovom kontrolom.

Proces privatizacije je takođe u funkciji održanja aktuelne vlasti. Do sada nije došlo do stvaranja sistematskih uslova za tranziciju, već se planira, pa

i sprovodi stihijska rasprodaja nacionalnog bogatstva (elektroprivreda, naftna industrija). Prodaja TELEKOM-a je, izgleda, iskorišćena za finansiranje parlamentarnih i predsedničkih izbora. Opravdano je očekivati da se ovaj trend nastavi, ukoliko ne dođe do značajnijeg zaokreta u ekonomskoj politici i u ispunjavanju obaveza koje međunarodna zajednica očekuje (Kosovo i Tribunal).

SRJ je nažalost u pogledu obaveza koje proizlaze iz Dejtonskog sporazuma sarađivala onoliko koliko je bio jak pritisak spolja. Međutim, isporučivanje "vukovarske trojke" osumnjičene za ratne zločine, i dalje je bolna tema za celokupno srbijansko društvo. Deklaracija za amnestiranje Radovana Karadžića, koju je potpisalo 50 uglednih intelektualaca, jasno pokazuje izrazitu nespemnost za suočavanje sa ratom i ratnim zločinima. Ova, druga po redu, deklaracija o Karadžiću (obe je blagosiljao patrijarh Pavle) jasno pokazuje nameru da se istrajava na "srpskoj nevinosti i žrtvi".

Opšta konfuzna politička situacija i permanentno ekonomsko propadanje zemlje objektivno stavlja izbegličku populaciju u sve težu situaciju - egzistencijalno, pravno, ali i psihološki. Veliko nepoverenje prema svima, uklještenost u postojećim minimalnim uslovima, otežavaju rad sa ovom grupom. Pored toga, ovakvom stanju doprinosi i propaganda koja još uvek njihove matične države tretira kao neprijateljske. To dodatno pojačava trend iseljavanja iz Istočne Slavonije, što samo brojčano povećava ovu populaciju.

Pritisak međunarodne zajednice će i tokom ove godine opstajati na dve teme: Kosovu i saradnji sa Tribunalom. Pobjeda Milana Milutinovića na predsedničkim izborima u Srbiji, privremeno je konsolidovala poziciju Slobodana Miloševića, ali pitanje je da li je to dovoljno za veće otvaranje. Dnevno preživljavanje i stalna kupovina vremena, objektivno onemogućuje njegove strateške poteze. Međutim, on nikada nije pokazivao sposobnost za promišljanje na duži rok. On je "majstor" samo u taktiziranju i opstajanju na vlasti uz ostavljanje totalne pustoši oko sebe. Sa druge strane, srpski narod u celini, u ovom trenutku nije sposoban da se odupre fatalizmu koji onemogućuje bilo kakvu racionalnu odluku. Proces urušavanja Srbije neumitno prati svoju logiku i ceo svet stavlja u poziciju bespomoćnog posmatrača.

(februar 1998)

Priprema konačnog rešenja

Srbija već deset godina, od dolaska Slobodana Miloševića na vlast, institucionalno ili vaninstitucionalno rešava probleme, najpre unutar Srbije i bivše Jugoslavije, sada i probleme sa svetom i ponovo unutar same Srbije. Referendum o posredovanju međunarodne zajednice na Kosovu, zapravo je svojevrsna kristalizacija odnosa ovog režima prema oko 37 odsto sopstvenih građana drugog etničkog porekla i otvorena konfrontacija sa njima. Građani Srbije, očigledno uglavnom oni srpskog etničkog porekla, izjašnjavaju se "za" ili "protiv" građana Srbije drugog etničkog porekla. Takva konfrontacija može ići

u nedogled, s obzirom na etničku strukturu Srbije. Kako stvari stoje, ovaj režim će otvoriti front sa svim manjinama, jer pored Kosova, rešenje čekaju i manjine u Srbiji. Njihov status je značajno narušen u poslednjih deset godina. Rešenje koje je nudila bivša SFRJ je derogirano. Mada se SRJ bori za kontinuitet sa bivšom državom, ne može se reći da se bori i za kvalitet rešenja u pojedinim oblastima, na primer, u pogledu rešavanja manjinskog pitanja. Raspadom SFRJ neki narodi, ne samo Albanci, nego i Muslimani i Hrvati, ostali su bez definisanog statusa. Nebriža za manjine, ne samo režima već i opozicije, dovela je do svojevrstne radikalizacije svih manjina. Umesto da traže rešenje u građanskoj opciji, sve manjine su se okrenule stvaranju svojih partija (i po nekoliko) koje uglavnom nemaju velikih šansi da probiju cenzus i tako obezbede mesto u parlamentu. Zatvaranje manjina po modelu većinskog naroda, dovelo je do opšte ušančenosti svih etničkih grupa koje sad očekuju rešenja izvana. Očigledno je da rešenje unutar zemlje i nije moguće zbog, sada već, u dobroj meri fašiziranog većinskog naroda. Uspon radikala, a sada i njihovo učešće u vlasti daje slabe nade za otvaranje ozbiljnog dijaloga unutar zemlje, ne samo o Kosovu, već i o Vojvodini, Šumadiji i Sandžaku i o drugim suštinskim pitanjima ove zemlje.

Sudeći po ponašanju i režima i opozicije, srpska elita rešena je da dovrši koncept etničke države, da iskoristi ovaj "istorijski trenutak" i jednom se za sva vremena oslobodi izazova življenja u kompleksnoj državi. U tom svetlu treba tumačiti i sve češće mišljenje da "Albanci imaju pravo na širenje", ali isto tako da "mi ne možemo sa Albancima". Učestale tribine, te javni istupi istaknutih srpskih intelektualaca govore da se u suštini vrši priprema za "konačno rešenje". Simuliranje pregovora je očito u funkciji da se srpskom narodu pokaže da sa Albancima nije moguć dijalog. Poslednji talas anti-albanske propagande još više udaljava ova dva naroda i priprema teren za sukob poput onog u Hrvatskoj i Bosni. Kada se ima u vidu i generalni odnos prema povratku izbeglica svih novih država, jasno je da je u ovom trenutku sudbina izbeglica i manjina tesno povezana. Manjine se potiskuju kako bi se obezbedio prostor za "svoje" izbeglice.

Nepovoljne političke i ekonomske okolnosti utiču na intenziviranje migracionih procesa u svim pravcima. Tako Muslimani koji ne mogu natrag u Sandžak, lako dobijaju dokumenta u Sarajevu. Hrvatske vlasti naseljavaju Krajinu Hrvatima iz Bosne (čak i sa Kosova) i sprečavaju njihov povratak u Posavinu i centralnu Bosnu. Srpske vlasti kroz administrativne opstrukcije sprečavaju povratak Albanaca, Muslimana, Hrvata i Mađara i rade sve da bi se otežao povratak Srba u Hrvatsku. Tri najveća nacionalna pokreta u okviru bivše Jugoslavije, srpski, hrvatski i albanski, u ovom trenutku deluju na rastakanju Bosne i Hercegovine i Makedonije. Stvaranjem novih realnosti uspeavaju da međunarodnu zajednicu stave pred svršen čin. Pri tome, bezosećajno i nemilosrdno žrtvuju živote i budućnost svojih sunarodnika. U ovom trenutku samo odlučna i usaglašena politika Kontakt-grupe, EU i SAD može zaustaviti ovaj razarajući proces. U suprotnom, proces fragmentacije preći

da do apsurdna dovede princip etničkog. Srpsko iniciranje pokretanja ovog principa, sada se Srbiji vraća kao bumerang. Nažalost, ovdašnja elita nije napustila princip etničkog, te tako i nije u stanju da spreči fragmentaciju same Srbije.

(april 1998)

Nukleus povratničkog talasa

Najveća žrtva ovog rata je civilno stanovništvo, koje je danas masovno u izbegličkom statusu. Način na koji se tretiraju "naše" i "njihove" izbeglice u bilo kojoj novonastaloj državi na ovom prostoru, više je nego ponižavajući, jer ih uglavnom svagde lišava ljudskog dostojanstva. Pola miliona izbeglica, koliko ih približno danas ima u SRJ, najugroženija je kategorija stanovništva na celoj teritoriji bivše Jugoslavije. SRJ nema sveobuhvatnu politiku prema ovoj populaciji, bilo da se radi o integraciji izbeglica u srbijansko društvo, ili o njihovom povratku u domicilne države. Osnovni razlog je svakako i to što je prvobitni ratni plan pretrpeo poraz. Od svih tzv. srpskih etničkih teritorija ostali su samo Srbi, koje ionako niko nije želeo. (Ćosić u svom poznatom pismu Kongresu srpskih intelektualaca u Sarajevu, u martu 1992, kaže: "Mi treba da ujediniemo sve srpske etničke teritorije, a ne sve Srbe.")

Na agendi međunarodne zajednice izbeglice imaju jedno od prioritarnih mesta, a ova je godina u skladu s tim proglašena "godinom povratka". Nažalost, do sada, sudeći po broju povratnika, teško da se može govoriti o "godini povratka". Kancelarija UNHCR u Beogradu je za dve godine vratila ukupno 2.300 lica u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Odgovornost za to imaju, pre svega, režimi u ovim državama, ali i u Beogradu. Protokoli i uputstva po kojima izbeglice treba da se vraćaju, pre svega su u funkciji kontrole broja povratnika. Pod stalnim pritiskom međunarodne zajednice sve novonastale države se deklarativno izjašnjavaju u prilog povratka, međutim, preko administrativnih smicalica u suštini idu na minimalan broj povratnika koji ne bi ugrozio koncept etničke države. Mora se konstatovati da im je u tom pogledu mašta neiscrpna. U tome prednjače Hrvatska i Republika Srpska, koje sve stavljaju u kontekst "pravne države".

Međutim, osnovni problem izbeglica danas je ipak reintegracija u domicilne države i ulazak u pravni sistem dotične zemlje. Najlakše to uspeavaju penzioneri, koji relativno brzo ostvaruju svoje pravo na penziju, posebno u Hrvatskoj, koja ipak omogućava minimum. Pensioneri spadaju u preferencijalnu kategoriju povratnika, jer nisu reproduktivni. Izlaskom u susret ovoj kategoriji, zamazuju se oči međunarodnoj zajednici, a u suštini se radi svim silama da se povratak spreči. Povratak izbeglica je jedini način da se ponište rezultati rata, jedini način da se spreči dalja etnifikacija i fašizacija celog prostora. Teško je verovati da će se svi vratiti, ali svima onima koji to žele treba pružiti svesrdnu pomoć. Budućnosti radi.

Ogroman pritisak koji čini međunarodna zajednica, još ne daje povoljne rezultate. Potreban je dodatni napor da bi se ostvario bitniji pomak. Pritisak mora biti povezan i sa direktnom finansijskom podrškom izbeglicama kako bi se samoorganizovale i ekonomski osposobile za život. Izbeglice najmanje žele da zavise od pomoći i više su sklone kreditima. Željni su rada koji im je uskraćen u poslednjih nekoliko godina. Njihov fizički povratak bez takve podrške nije trajan. Fizička bezbednost bez egzistencijalne bezbednosti nije dovoljna. Pri tome, onog trenutka kada se pojavi nagoveštaj iole većeg broja povratnika, dolazi do incidenata, poput onih u Drvaru i Derventi.

Helsinški odbor je polazeći od ovih suštinskih problema preko projekta "Hoću kući" pokušao da detektuje sve prepreke, ali istovremeno i da zainteresuje donatore za određenu grupu, kako bi se ubrzala reintegracija. Prva grupa od 25 ljudi, tako organizovana, otišla je 13. maja 1998. u sela u okolini Knina. Autobus je obezbedio UNHCR, a OEBS ga je od granice sa SRJ otpratio do krajnjih adresa. Tamo ih je čekala prva humanitarna pomoć (hrana i higijenski pribor), a slediće je pomoć u semenu, obnavljanju stočnog fonda i osnovnim alatima neophodnim za obradu zemlje. Traženi su i donatori za rekonstrukciju kuća. O njihovom povratku, pored hrvatskih vlasti, obavestene su i sve međunarodne i lokalne organizacije na terenu, zatim američka ambasada, zagrebački nadbiskup Bozanić i mitropolit Jovan, te predstavništva Vatikana u Beogradu i Zagrebu. Tim novinara pratio je pripreme za polasak od samog početka. Uz punu podršku američke administracije i kancelarije USAID u Beogradu, ovaj projekat je pokušaj da se osmisli organizovani povratak. On će svakako imati protivnike na svim stranama, jer je to upravo suprotno nastojanjima lokalnih vlasti.

Istovremeno, ovako organizovan povratak stvarao bi nukleus za nove talase povratnika. Povratak sveštenih lica u ove krajeve, takođe bi označio novi početak, kao i povratak lekara i ostalih profesija. Bitno je da matična država, u ovom slučaju Srbija, najzad zauzme pravi stav po ovom pitanju i u tom smislu pruži pravne garancije za Srbe, u Hrvatskoj, Bosni itd. To bi ujedno promenilo i odnos prema manjinama u Srbiji i zaustavilo negativne migracione procese iz Srbije. I pored svih negativnih trendova u ovoj zemlji, možda još nije kasno da se zadrži multietnička struktura Srbije. Zato je povratak izbeglica imperativ.

(maj 1998)

Poslednja etapa poraza

Otkako je NATO stavio Kosovo na svoju agendu i pokazao ozbiljan interes za razvoj događaja u regionu, pre svega, kroz vežbu "Odlučni soko", Srbija je ušla u poslednju fazu poraza. Izostale su značajnije reakcije, sem VJ, na odluku NATO o manevrima iznad Makedonije i Albanije. Nacija je u potpunosti okrenuta Mondijalu (u fudbalu) i sa fatalnom pomirenošću čeka izabavljenje. Većina je pribegla racionalizaciji, te je odluku NATO svela na to da

je SAD potrebno Kosovo kako bi kontrolisali Istočnu Evropu. Fenomen grupne nezrelosti ponovo je naciju gurnuo u kolektivnu samoobmanu, kojom zataškava i pokriva zločine na Kosovu.

Crna Gora je sve odlučnija u tome da ne želi da deli sudbinu Srbije i koristi svaku priliku da to i pokaže. Pobjeda Mila Đukanovica je pobjeda protiv Beograda i njegove arogancije. Eventualno povlačenje crnogorskih regruta iz VJ, ukoliko se ona uključi u ratne akcije na Kosovu biće još jedan korak dalje od Beograda.

Smenjivanje Dragana Kalinića i Nikole Poplašena u Republici Srpskoj ohrabruje i pokazuje da je Visoki predstavnik Karlos Vestendorp odlučan da najuri sve nacionalne lidere. Takva politika udaljava RS od Srbije i otvara nove perspektive za Srbe u Bosni i Hercegovini.

Za sudbinu Albanaca u Srbiji niko ne brine. Za sudbinu Srba brinu samo majke mladih regruta poput onih iz Kragujevca, Niša i Beograda. Očajne majke nisu se zadovoljile objašnjenjima vojnih starešina "da su deca zlatna" i da je zadatak vojnika da "sprečavaju ulazak šiptarskih terorista koji unose oružje u SRJ". Istovremeno, ministar sporta optužio je majke da koriste situaciju "za političke govore i za manjak patriotizma".

Policajci se očajnički odupiru slanju na Kosovo, kako Srbi tako i ne-Srbi. Mnogi su zbog toga suspendovani, ili gube posao. Suspendovanje novopazarskih policajaca Muslimana je u toku. Navodno 95 odsto nesrpskog kadra već je ražalovano. Policajci su se demobilisali i u Pančevu i u nekim drugim gradovima Srbije. Pored policajaca i antiratne kampanje jedne manje grupe studenata, skoro da se i nije digao glas protiv vojno-policijske akcije na Kosovu.

Srpska opozicija po ko zna koji put formira novi blok za demokratske promene, čija je najveća teškoća "u zadobijanju poverenja naroda". Posle nepune decenije postojanja, opozicija je uspela da diskredituje višepartijski sistem i tržišnu privredu. U optičaju su samo spekulacije o "dobitničkoj kombinaciji". Kačenje za Đukanovića kao lidera jugoslovenske opozicije još je jedna zabluda srbijanske opozicije i nerazumevanje osnovnog procesa. Uostalom, Đukanovićeva partija na vreme je reagovala i otklonila sve insinucije u vezi preuzimanja liderstva na jugoslovenskom nivou. Očigledno je da Đukanović bolje razume logiku ovog režima i da veoma pažljivo "diluže" sa Miloševićem. I Srpska pravoslavna crkva se poslednjih meseci uključila u spasavanje Kosova i Srba na Kosovu. Vladika Artemije je aktivan i u zemlji i u inostranstvu. Međutim, pored objektivne zabrinutosti za sudbinu Srba na Kosovu i neodoljive sličnosti sa sudbinom Srba u "RSK", vladika Artemije ne pokazuje odstupanje od osnovnog stava Crkve prema pitanju Kosova. I Crkva i sve opozicione partije sagledavaju problem samo kroz demokratizaciju Srbije i rušenje režima. Niko ne pominje vraćanje autonomije i novi politički kontekst u kome će se kosovsko pitanje rešavati.

Posle višegodisnjeg stresa i počinjenih zločina u ime Velike Srbije, čitava nacija je u regresivnom stanju. To je jedino objašnjenje za sve dublje

tonjenje i nepovratno udaljavanje od civilizacije. Pre neki dan Srbijom je rasturan letak koji poziva "patriotske snage" da očiste Beograd i Srbiju od "afroazijske gamadi" (Roma, Albanaca i Muslimana).

Susret Miloševića i Borisa Jeljcina u Moskvi ocenjen je kao "prvi pozitivan korak", ali "ciljevi Kontakt grupe" još nisu ispunjeni. Jeljcin nije uspeo da utiče na Miloševića da razgovara sa Rugovom. Diplomatski pritisak će se verovatno nastaviti sve dok Milošević ne ispuni sve svoje obaveze prema međunarodnoj zajednici. Umesto blagovremene primene Haškog dokumenta iz 1991, međunarodna zajednica se, nažalost, opredelila za etapno poražavanje Srbije. Treba se nadati da Milošević neće naciji poslužiti kao žrtveni jarac za sve što se desilo. Bez ozbiljnog suočavanja najodgovornijih sa zločinima, ali i čitavog društva sa odgovornošću, Srbija nema perspektive. U tome je neophodna pomoć međunarodne zajednice.

(jun 1998)

Srpska elita ponovo na delu

Dinamika događanja u Srbiji dovela je do zaoštarvanja zvanične politike prema preostalim, relativno liberalnim oazama u samoj Srbiji sa težnjom da se preuzme kontrola u svim sferama javnog života. Gušenje Univerziteta je, verovatno, najilustrativniji primer opšteg stanja duha u Srbiji, kao i indikacija u kom pravcu neumitno ide ovo društvo. Jačanje crveno-crne koalicije (SRS-SPS), te dominantni trend radikalizacije, obračun sa medijima, dramatično otvaranje kosovskog pitanja i stalni pritisak na Crnu Goru, definitivno marginalizovanje opozicije, samo su neki pokazatelji opšteg raspada i dezintegracije. To istovremeno pokazuje odsustvo konsenzusa o temeljima društvene orijentacije i tranzicije, kao i zatvaranje Srbije prema svetu.

Srbija se, praktično, nakon desetogodišnjeg angažmana u realizaciji velikosrpskog projekta, sada suočava sa posledicama promašenog koncepta i po sopstveno društvo. Svedoci smo stvarnih rezultata antibirokratske revolucije, koja je pored političkih posledica prouzrokovala i tektonske socijalne promene. Potrošena je društvena energija i sve društvene rezerve tako da u ovom trenutku postoje mali izgledi za stvaranje pretpostavki za proces demokratizacije. S obzirom na devastaciju kako moralnu, tako političku i ekonomsku, optimalni program za Srbiju u ovom trenutku jeste: dalje sprečavanje dezintegracije društva i ekonomskog kolapsa, te onemogućavanje srpske agresije nad Kosovom i Crnom Gorom. Opstanak SRJ kao stvarne federacije u kojoj bi Kosovo i Crna Gora bili ravnopravni partneri (republike) takođe bi sprečio širu balkansku katastrofu. Nažalost, za današnju Srbiju ovo je najneprihvatljivija opcija.

Postdejtonska Srbija nije se suočila sa svojim nacionalizmom, koji je doživeo transformaciju i racionalizaciju, ali nije odustao od prvobitno zacrtanih ciljeva, makar i po cenu totalnog uništenja Srbije i srpskog naroda. Srpska elita

se pritajila i svoju energiju usmerila na "kritiku" Miloševića, bez stvarnog otvaranja suštinskih pitanja za ovo društvo, na čemu gradi svoje demokratsko lice pred svetom. Istovremeno, i sama je došla na udar ovog režima bez obzira na svoj "patriotizam".

Jedan od najprominentnijih intelektualaca među srpskom elitom, akademik M. Ekmečić, Dejtonski sporazum vidi kao američki "istorijski zločin nad srpskim narodom", jer Amerika danas na "Balkanu svoja uporišta traži na pokretu balkanskih katolika, bosanskih muslimana i Albanaca". To su upravo tri naroda kojima se u Srbiji uvek negiralo pravo na ranopravnost u zajedničkoj državi. On kaže da su "balkanski katolici svoju egzistenciju crpili samo u naporima da razore Balkan u korist Nemačke", dok su "Albanci samo u doba komunizma imali sređenu državu", a "Bosanski muslimani su od 1868. devet puta menjali naziv svog identiteta". Crnogorci su, pri tome, "komunistička i Dilasova tvorevina", a Makedonci samo "južna braća".

M. Ekmečić, a njegov uticaj u određenim krugovima ne treba potceniti, ni pred ovako očiglednim debaklom, nije u stanju da sroči racionalnu analizu, već se ponovo stavlja u funkciju podgrevanja srpske tlapnje, te poručuje da ćemo "preživeti i ovo zlo, kao i sva ona u prošlosti". Kosovska kriza samo je nova faza u dovršavanju istorijske misije. Ona neminovno otvara i makedonsko pitanje jer onaj ko "kontrolira to područje, imaće na Balkanu hegemonističku ulogu". Ovo je teza koja se ponavlja u neformalnim nacionalističkim krugovima koji pomno prate makedonsku zbilju.

Negirajući sve dosadašnje napore međunarodne zajednice da nađe rešenje za ovaj region, srpska elita priželjkuje reviziju Dejtonskog sporazuma i definitivno nestajanje "postdejtonske Bosne". Na tom zadatku se sada javlja i Odbor za osnivanje Veća za demokratski preobražaj Srbije čemu svoj doprinos ponovo daje Dobrica Ćosić. Postoje sumnje da Milošević može obaviti taj posao, ali i opravdani strah da njegovim odlaskom može doći do sloma režima što bi možda dovelo do haosa poput onog u Albaniji.

Biljana Plavšić i Milorad Dodik su takođe u sprezi sa beogradskim nacionalističkim krugovima. Oni sada dozirano ostvaruju saradnju sa međunarodnom zajednicom u Bosni. Pri tome, veoma vode računa da se nijedan Musliman ili Hrvat ne vrati u Republiku Srpsku. Obnavljanje džamije u Banjaluci nije moguće, jer bi povredilo osećanja Srba! Dodik se pravda da će izgubiti podršku naroda, zaboravljajući da je u politiku implantiran međunarodnom voljom. Pozivanje na narod se nastavlja i stalno je u funkciji ostvarivanja etničke teritorije. Elita Republike Srpske je najfundamentalnija i njene pretenzije su, u krajnjoj instanci, vezane za Beograd.

Crna Gora takođe ima poseban tretman u ovim krugovima. Uloge su podeljene: režim je dao podršku Momiru Bulatoviću, a opozicija Milu Đukanoviću, što je više gest uperen protiv Miloševića, nego što je podrška reformskim naporima Crne Gore. Razvoj u ovoj republici odvijace se pod lupom Beograda koji neće prezati da posegne za silom, u kom će slučaju, ne treba sumnjati, opet imati punu podršku šire javnosti.

Ovih dana upravo se navršava tri godine od masakra u Srebrenici, "najvećeg srpskog poraza". Taj događaj za srpsku javnost izbrisan je iz memorije. Samo tako naši "arhitekti" mogu neometano i bez uznemiravanja nastaviti poražavanje srpskog naroda. Tek će se nove generacije stideti bezobzirnosti i amoralnost našeg vremena.

(jul 1998)

Debakl međunarodne zajednice

Unipolaran svet se još nije stabilizirao, vodeća uloga SAD, mada nesporna, afirmiše se uz veliki otpor na raznim stranama planete. Afere koje potresaju Belu kuću lično su uzdrmale predsednika Klintona i značajno oslabile rejting SAD u svetu. Istovremeno, teroristički napadi na diplomatska predstavništva SAD u Africi, finansijska kriza koja potresa Japan, ponovo aktiviranje Iraka, te nuklearno nadmetanje na Indijskom potkontinentu i svojevrsno nedefinisano, nestabilno stanje u Rusiji, čine međunarodni kontekst koji određuje odnos prema kosovskoj krizi. Činjenica da ona može prerasti u širi regionalni sukob, objektivno je stavlja na prioritetno mesto Bele kuće.

Međutim, nespremnost i oklevanje međunarodne zajednice da adekvatno interveniše, još jednom je dala mogućnost srpskoj strani da deluje kao kristalizirajući faktor i omogućila joj da u svojoj policijsko-vojnoj intervenciji na Kosovu svoju politiku prilagođava razlikama unutar Kontakt grupe (Francuska, Rusija), Saveta bezbednosti, NATO i Evropske unije.

Otuda Dačićeva lakoća u kvalifikovanju američkog izaslanika za Balkan kao "sramotu američke diplomatije". Očekivanje međunarodne zajednice da Milošević uskoro ekonomski krahira i pored toga što se to objektivno može uskoro očekivati, u našim okolnostima ne znači i promenu politike režima, ili promenu samog režima. To otvara mogućnost uvođenja vanrednog stanja, koje SPO već priziva. Da to nije daleko od mogućeg, govore i dve nedavno donete, za sada, navodno, povučene uredbe o radnim i materijalnim obavezama građana. Činjenica da sadašnja politika režima nema ozbiljne protivnike, samo će olakšati postupak uvođenja vanrednog stanja.

Zato "šatl diplomatija", čiji je osnovni cilj da dve strane otpočnu dijalog, nije obećavajuća, kada se ima u vidu da se već deset godina to nije dogodilo. Odgovor na međunarodne pritiske i medijaciju uvek je bio novi talas etničkog čišćenja i završavanje nacionalnog projekta. O tome jasno govori novih 250.000 izbeglica i raseljenih lica sa Kosova, kao i nastavak vojno-policijskih akcija u područjima gde još uvek deluju "albanski teroristi".

Rat na Kosovu košta Srbiju dnevno oko milion maraka i do sada nije bilo prigovora, sem sporadičnih. Kašnjenje penzija i plata, nefunkcionisanje saobraćaja, propadanje zdravstva i školstva naša je dnevna realnost, i reklo bi se, po reakcijama građana, "usud". Parcijalno rešavanje jugoslovenske krize pokazalo se pogubnim, kako za protagoniste na terenu, tako i za kredibilitet

međunarodne zajednice. Takav pristup uvek je stavljao Srbiju u poziciju jačeg, te otuda i uvek veće koncepcije za srpsku stranu.

Haška konferencija (1991) dala je optimalni okvir za rešenje "jugoslovenske krize", jer je ustanovila principe i globalni pristup. Ukoliko međunarodna zajednica opet propusti priliku da kosovsko pitanje rešava u širem kontekstu, dovešće u pitanje svoj kredibilitet i postojeće mehanizme. Istovremeno, srpska strana će u tome naći pokriće i opravdanje za sve što je urađeno u ime "viših nacionalnih interesa". Ne treba da čudi što u tom kontekstu i pitanje ratnih zločina i uloga Tribunala u Srbiji dobijaju sasvim drugi smisao. Opasnost od relativiziranja pretili da obesmisli dosadašnje međunarodne napore.

Čini se da u datim okolnostima jedino nametnuto rešenje, uz međunarodne garancije, može sprečiti totalni debakl međunarodne zajednice.

(avgust 1998)

Međunarodna zajednica u procepu

Već nedeljama srpska javnost izbegava da se suoči sa pravim stanjem stvari na Kosovu. Umesto toga, proizvode se izveštaji nedostupni proveriti, koji su mržnju prema Albancima bukvalno učinili opipljivom. To ujedno pokazuje da ne postoji namera prevazilaženja problema i da je energija usmerena na kreiranje novih opstrukcija, nesporazuma i na produbljivanje nepoverenja između dve strane. Znači, suprotno onome na čemu insistira međunarodna zajednica i u čemu neuspešno pokušava da posreduje.

Šta se zapravo događa na Kosovu? Čak i RTS pokazuje kolone albanskog civilnog stanovništva koje izglednelo i nemoćno tumara po šumama. Prema podacima UNHCR i ICRC takvih civila ima preko 200.000 i svi su, prema domaćoj propagandnoj mašineriji, teroristi. Takvo masovno izmeštanje populacije, nakon što su im kuće granatirane, opljačkane, a zatim popaljene, ima ogromne humanitarne implikacije i, kako vreme prolazi, pretili da se pretvori u humanitarnu katastrofu koja nije viđena ni u Hrvatskoj ni u Bosni. Bosanskim izbeglicama, a kasnije i Krajišnicima, bili su barem otvoreni koridori, a i svet je bio mnogo spremniji za prijem izbeglica sa ovih prostora. Sa Albancima to nije slučaj i sve se radi da se novi talas izbeglica zadrži u regionu. Otuda su izmeštena lica na Kosovu stvarno suočena (već se suočavaju) sa visokim rizikom izgladnjivanja i infektevnim bolestima. U tom smislu kosovska populacija danas je najugroženija u pogledu kršenja najelementarnijih ljudskih prava.

Ogroman broj izmeštenih lica unutar jedne zemlje jasno govori o disfunkciji države koja ugrožava političku i ekonomsku stabilnost, ne samo unutar zemlje već i čitavog regiona. To istovremeno pretili iskorenjivanju cele jedne zajednice. Ne treba, pri tome, zaboraviti da su i Srbi sa Kosova, kao i ostale manjine (Muslimani, Romi i Turci), takođe napustili Kosovo, uglavnom

odlazeći u pravcima gde imaju bliže ili dalje rođake. Politika "spaljenje zemlje" trajno udaljava Kosovo od Srba, jer je nemoguće na ovaj način učutkati čitav jedan narod (albanski).

Međunarodna zajednica nalazi se u procepu između očigledne humanitarne katastrofe i potrebe za intervencijom, ali i principa nepovredivosti suvereniteta i teritorijalnog integriteta, te nemešanja u unutrašnje stvari. Teško je verovati da bi srpska vlada sama pozvala međunarodne organizacije da u ovako očigledno poremećenim odnosima, pruže pomoć. Ona se, naprotiv, stalno poziva na gore pomenute principe. Međutim, poslednjih godina sve je prisutnije tumačenje suvereniteta koje od države očekuje određenu odgovornost, pre svega, zaštitu i pomoć svojim građanima. Ovakav pristup definiciji suvereniteta, legitimizira pravo uključivanja međunarodne zajednice (međunarodnih organizacija) u ovakav konflikt i njeno posredovanje u rešavanju, ali i u pružanju zaštite ugroženom stanovništvu (od sopstvene države).

Međunarodna zajednica, pored pružanja humanitarne pomoći i uvođenja sankcija, na raspolaganju još ima i vojnu intervenciju koja je uvek poslednje sredstvo, a ponekad i jedino (slučaj Bosne), u sprečavanju genocida i drugih ratnih zločina protiv čovečnosti koji vode ka izmeštanju određene populacije. Kosovska kriza sada upravo ulazi u fazu kada je genocid moguć. Oklevanje međunarodne zajednice može dovesti do lančane spirale nasilja čije će posledice biti takve da će čitav region trajno biti devastiran i onesposobljen za oporavak.

Postupak crnogorske vlade sa proterivanjem oko 3.000 kosovskih izbeglica u Albaniju, koja i sama prolazi kroz duboku krizu, ima dvostruko značenje. S jedne strane, objektivno se ugoržava Crna Gora, gde izbeglice čine preko 10 odsto stanovništva, a sa druge, predsednik Milo Đukanović sam podriva svoju poziciju, jer antagonizira manjinsko stanovništvo koje mu je dalo podršku na poslednjim izborima. Beogradska politika diktira dinamiku događanja stalnim kreiranjem nove stvarnosti, čime međunarodnu zajednicu, zbog neadakvetanog reagovanja stavlja pred svršen čin. Pri tome, obe republičke vlade (srbijska i crnogorska), ali i savezna, krše osnovna ustavna načela prema "ravnopravnim građanima" Srbije i SRJ, odnosno Albancima.

Činjenica je da do ovakvih i sličnih situacija dolazi uglavnom u zemljama u razvoju (ili demokratijama u povoju), i da mogu trajati decenijama, što obavezuje međunarodnu zajednicu na preventivne mere (političke i finansijske), koje bi omogućile tranziciju ka miru i stabilnosti određene zemlje (SRJ). Samo uz pomoć određenih međunarodnih institucija moguće je sprečiti totalnu dezintegraciju društva, poput onog u Albaniji. Treba, isto tako, napomenuti da liberalni koncepti koje su nametnuli MMF i Svetska banka, nisu primenjivi na društva kao što su Rusija, SRJ i Albanija. Isto tako, antikomunizam Zapada, koji je "samo" na verbalnom nivou imao podršku ovdašnje opozicije, zatrpao je najliberalniji deo ovog društva, i time onemogućio reformski kurs koji se iznedrio unutar prethodne strukture.

Krajnje je vreme da međunarodna zajednica napravi pravi uvid u stanje SRJ, kako bi nakon toga imala i pravi lek za naše "bolesno društvo". Stalno izjednačavanje strana u sukobu i površinsko tretiranje problema dodatno produžava agoniju na ovom prostoru.

(septembar 1998)

Poslednja šansa

Sporazum Milošević–Holbruk pokušaj je međunarodne zajednice da predupredi krizu širih razmera u regionu. Do njega se došlo uz ogroman pritisak i pretnju NATO intervencijom, što se do sada pokazalo kao jedini efikasan način da se Beograd pomeri sa svojih ušančenih pozicija. Sporazum je dočekan kao olakšanje zbog otklanjanja opasnosti od bombardovanja, ali to ne znači da je i prihvaćen, ne samo od tzv. političke opozicije već i od šire javnosti.

Sporazumi koje je SRJ potpisala sa NATO (M. Perišić – Vesli Klark) i sa OEBS (Ž. Jovanović – Geremek), dodatno su pojačali animozitet prema Zapadu koji "pokušava da Srbiju i SRJ uključi u novi sistem kolektivne bezbednosti koji beskrupulozno naturaju SAD, oličene u NATO paktu, čemu se Srbija opire". Sporazumi su uvod u političko rešenje kosovske krize, što je celokupnu političku elitu u Srbiji stavilo u poziciju taoca vlastitog ambivalentnog odnosa prema kosovskom pitanju. Dugogodišnja retorika o Kosovu kao kolevci srpske državnosti, kulture i epike potpuno je onemogućila racionalni pristup ponudi Zapada, koja je najbezbolnija formula za postepeno skidanje ove teme sa dnevnog reda srbijanske politike.

Ratni ciljevi Srbije bili su pomeranje srpske države na severozapad, što je podrazumevalo podelu ili odustajanje od Kosova, kako bi se predupredila "demografska ekspanzija Albanaca". Međutim, porazi u Hrvatskoj i Bosni dodatno opterećuju odnos prema kosovskom pitanju danas. Međunarodna zajednica ne dozvoljava otepljenje Kosova i njegovo rešenje vidi samo pod kišobranom Jugoslavije, što ne odgovara nijednoj strani. Pitanje samouprave Kosova, više nije samo pitanje Srbije, već celog regiona. Međunarodna zajednica, stoga, mora uložiti napor da nađe takvo rešenje za Kosovo koje će onemogućiti eventualne lančane reakcije u susedstvu, ali i šire (Mađari, Kurdi, i sl.).

Sporazum je Miloševiću ostavio veoma mali manevarski prostor unutar zemlje, kao i u okviru međunarodne zajednice. Sprovedenje sporazuma već se odugovlači i već je podvrgnut veoma restriktivnom tumačenju, poput Šešeljeve izjave "da je Milošević uspeo da se dogovori o minimalnim ustupcima pod ogromnim pritiscima koji ne dovode u pitanje jugoslovenski suverenitet". U suštini, Sporazum je uvod u sasvim novu fazu političkog života Srbije. Predstoji nova unutrašnja dinamika koja je već nagoveštena novim Zakonom o medijima, kao i prva reakcija Šešelja i nacionalističkog bloka koji ga podupire kao "zvezdu koja je kasno zasijala".

Milošević će biti suočen sa novim problemima u vlastitoj koaliciji. Osnovna dilema za njega biće njegov odnos prema Šešelju. Srbi sa Kosova, zajedno sa Pravoslavnom crkvom imaju posebnu ulogu u daljnjim kosovskim zbivanjima. Teško je verovati da će kosovski Srbi, posebno oni na vlasti, pristati na podelu vlasti u kojoj će Albanci imati prevagu. Nažalost, u Srbiji, osim velikosrpskog, ne postoji alternativni politički program, te je politička borba svedena samo na preuzimanje vlasti. Zato Milošević nema podršku za koncesije međunarodnoj zajednici.

Radikalizacija i frustracija Srbije će se nastaviti. Odnosi sa Crnom Gorom će se pogoršavati, jer je Crna Gora zbog izlaska na more, strateški važnija od Kosova.

Nacionalistički blok nije odustao od ideje ujedinjenja sa Republikom Srpskom i u tom smislu treba očekivati podriivanje Dejtonskog sporazuma, kako bi se iznudilo prekomponovanje čitavog Balkana. U tom kontekstu, najdelikatniji položaj ima Makedonija kojoj ovakve aspiracije, ne samo sa severa, dovode u pitanje i sam opstanak novostvorene države.

Ekonomska situacija imaće značajnu ulogu u daljem ponašanju režima koji ima samo jedan odgovor na egzistencijalne probleme već jako osiromašenog stanovništva – ratnu privredu. Odnosno, raspodela siromaštva na jednake delove svima. To otvara put daljem ukidanju preostalih liberalnih ostrvaca, ili njihovom marginalizovanju. Kosovska kriza je ionako demaskirala sve tzv. demokratske opcije koje su imale puno razumevanje za vojno-policijske akcije na Kosovu.

Ovako ogoljena politička scena pokazala je da Srbija nema politički potencijal za promene i da je ponuda međunarodne zajednice poslednji pokušaj da se Srbija izvuče iz ćorsokaka. Svako odugovlačenje i izbegavanje implementacije Sporazuma, biće suprotno interesima Srbije, a moguće su i mnogo šire negativne posledice za budućnost ovog društva.

(oktobar 1998)

Albanci u Beogradu

Nedavno održani skup u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava, u Beogradu, na temu "Međunarodno pravo i samoopredeljenje: primena na Kosovu" osvetlio je kosovsku krizu na način na koji to do sada nije učinjeno u našoj političkoj javnosti. Kako zbog sadržaja, tako i zbog učešća najrelevantnijih sagovornika albanske nacionalne zajednice sa Kosova.

Pravo na samoopredeljenje je princip koji se u posthladnoratovskoj eri ponovo reaktivirao i sve više dobija na značaju. Poslednjih godina održano je niz akademskih rasprava na tu temu, a proces raspada Jugoslavije značajno je doprineo njihovoj dinamici. Kosovska kriza ga je stavila ponovo na dnevni red u specifičnom kontekstu. Može se reći da je došlo i do izvesne evolucije u tumačenju ovog principa. Cilj konferencije je bio da se razjasne sadržina, domet

i način primene principa, kako bi se dosadašnja praksa oslobodila proizvoljnosti. U tom smislu skup je bio uspešan, posebno zbog toga što je dijalog vođen u otvorenoj i konstruktivnoj atmosferi, uz obostrano uvažavanje. Međunarodni učesnici su osvetlili aspekte krize koji se retko uzimaju u razmatranje u našim lokalnim raspravama. Opšti zaključak je, može se reći, da politička stvarnost svake pojedinačne situacije zahteva pažljivo razmatranje, kako bi se došlo do pravilnog odnosa između etničkih grupa i država, koji uvažava različite zahteve zainteresovanih strana. Može se reći da dokument Kristofera Hila odražava realnosti i zahteve obe strane, te da predstavlja osnovu za budući dijalog.

Ukoliko se traženje budućeg rešenja za Kosovo shvati kao proces, beogradski skup je imao puni smisao. Ovaj skup bio je, na neki način, i nastavak dijaloga u Ulcinju (juni 1997), koji je demonstrirao da Srbi i Albanci mogu da vode dijalog bez posrednika. Danas, nakon prekinutog sukoba na Kosovu, čini se još značajnijim da Srbi i Albanci mogu razgovarati i to o ovako kompleksnom pitanju. Tu činjenicu nikako ne treba zanemariti. Ako se propusti prilika da se o ovoj temi otvoreno i odgovorno razgovara sada, čini se da će rešenje biti nametnuto dikatom međunarodne zajednice, što će, dodatno učvrstiti ionako poražavajuću sliku o Balkanu.

Različito tumačenje principa samoopredeljenja dovelo je do niza oružanih sukoba, pa i na Kosovu, što po definiciji vodi masovnom kršenju ljudskih prava. Helsinški odbor upravo zbog toga pokušava da pomogne u nalaženju osnova za rešavanje kosovske krize kako bi se na trajniji način zaštitila osnovna ljudska prava. Pravo na samoopredeljenje nije pravno fiksiran problem, a istoricizam, često prisutan u našoj javnosti, davno je prevaziđen. Saopredeljenje treba sagledavati kroz realne odnose naroda i država, kao i ukupne promene u međunarodnim odnosima. Zbog toga, nijedno rešenje nije recept, već samo osnova za ozbiljno promišljanje budućeg rešenja, uz uvažavanje, pri tome, i tuđih iskustava.

Osim toga, pravo na samoopredeljenje nije isključivo, ni albansko, ni srpsko. Ono je po prirodi stvari i trenutku u kojem živimo, mnogo šire, pre svega, balkansko, ali i regionalno. Može se reći i evropsko. Toga i Albanci i Srbi moraju biti svesni. Isto tako moraju biti svesni i da je međunarodna zajednica uložila ogroman napor i dobru volju da pomogne u rešavanju kosovskog problema. Od nas samih zavisi koliko će njihovi napori biti uspešni.

Međutim, za žaljenje je što skupu nisu prisustvovali predstavnici srpskih vladajućih struktura i opozicionih partija, mada su bili pozvani. Kišobran koji nudi međunarodna zajednica – SRJ kao tročlana federacija – očigledno nije njihova opcija. Antirežimska retorika i pokušaj rušenja Slobodana Miloševića zbog "izdaje" Kosova, samo je dimna zavesa za neodustajanje nacionalističkog bloka od priželjkivane rekonpozicije Balkana. I najnoviji predlog predsednika Srbije odraz je dominantnog raspoloženja ovdašnje javnosti, da se kantonizacijom Kosova, prikrije njegova faktička podela. Posle frontalne optužbe za izdaju, ovaj predlog je logičan potez režima.

I nedavno održani skup dve akademije (Srbije i RS) u Bijeljini, imao je sličnu poruku. Tako Dobrica Ćosić govori "da gubitak teritorije i nije tolika tragedija", ukoliko se očuva jedinstven duhovni prostor. Pri tome se i dalje računa na polovinu Bosne.

Ovaj skup nije registrovan u državnim medijima, što se moglo i očekivati. Međutim, i u nezavisnim medijima je bio marginalizovan. To svakako nije zbog najnovijeg Zakona o informisanju. To se desilo i sa nedavno održanim skupom o ratnim zločinima u organizaciji Fonda za humanitarno pravo. Ne ulazeći u dobro poznate razloge zašto državni mediji marginalizuju ove dve za Srbiju ključne političke teme, ponašanje "nezavisnih" medija pokazuje da u ovom društvu postoji konsenzus o ovim pitanjima.

(novembar 1998)

Zavođenje reda umesto demokratije

Teško je pomiriti se sa činjenicom da su nacionalisti pobedili, ali to je tako na celom prostoru bivše Jugoslavije. Stanje duha u ovoj zemlji je rezultat pobeđe srpskog nacionalističkog projekta koji nije bio utemeljen na realnim procenama okruženja i međunarodnih okolnosti i, pre svega, na potrebi za punom emancipacijom naroda koji su živeli u bivšoj Jugoslaviji. Nasilje i arogancija, umesto pregovora, dijaloga i uvažavanja, dali su i konkretne rezultate: raspad Jugoslavije, ratne zločine, etničko čišćenje i, kao posledicu svega toga – milione izmeštenih i izbeglih lica.

U međuvremenu novonastale države na tlu Jugoslavije polako i teško uz pomoć međunarodne zajednice, neke i kroz razne forme protektorata, stabilizuju svoje države i okreću se svetlu. Srpski nacionalni projekt jos nije dovršen jedino u Srbiji, tj. u SRJ. U toku je proces koji je dvojake prirode: totalirizacija društva i obračun sa krugovima koji se suprotstavljaju posredovanju međunarodne zajednice u rešavanju kosovskog pitanja. Pri tome, režim je istovremeno i izvođač nacionalističkog projekta, od koga opet, pod stalnim pritiskom povremeno i odustaje.

Celi niz zakona (poput onog o univerzitetu, medijima, privilegijama funkcionera, advokatima, prekršajima) polako uvodi Srbiju u period diktature i formalno stavlja kraj na višepartijski život Srbije. Usvajanjem Zakona o doživotnim privilegijama funkcionera parlamentarna opozicija je potvrdila lojalnost režimu i uključila se u novi establišment definitivno gubeći distancu prema njemu. Cinično je da poništenje ovog Zakona traži lokalna organizacija SPS iz Bora, što će u javnosti pobrati simpatije zbog kritike takvih privilegija vladajuće elite. Najavljeni zakon o nevladinim organizacijama i partijama, sudeći po već usvojenim zakonima, takođe će biti restriktivan i usmeren na ograničavanje delovanja. Gradski teror i opšta, ne samo egzistencijalna, nesigurnost građana, te raspad institucija, dodatno pogoduju "zavođenju reda". Diskreditacija režima i opozicije dovela je izbornu telo u totalnu apatiju i do

uverenja da promene nisu moguće, te da je prihvatanje sudbine opšta neminovnost. Kriminalizacija društva i, u tom kontekstu, interesi određenih grupacija, osnovna su prepreka za bilo kakvu tranziciju, privatizaciju ili uspostavljanje pravne države.

Nepartijski pluralizam, lansiran osamdesetih kao ideja opstanka jednopartijskog monopola, postaje stvarnost, a čini se i jedini mogući politički izraz ove političke sredine. Ovakvom ishodu doprinela je celokupna politička elita koja je i odgovorna za dolazeću dikaturu. Pitanje demokratizacije u Srbiji nijednog trenutka nije pokrenuto kao suštinska tema, ostajući uvek na nivou retoričkih floskula. Granice su bile i još uvek su jedina preokupacija Srbije i sve dok je tako, demokratizacija nije ni moguća. Poraz opozicije treba tražiti isključivo u tom kontekstu.

Imajući u vidu državni centralistički koncept koji se neguje u Beogradu i pitanje Crne Gore i Kosova otvara se takođe kao teritorijalno pitanje. Zaoštravanje odnosa sa Crnom Gorom ulazi u odlučujuću fazu i sve više poprima logiku dezintegracije i ove SRJ. Pokazuje se da je proces emancipacije svih naroda bivše Jugoslavije jedini odgovor na beogradsku politku. Najnoviji predlog crnogorskog SDP o savezu država samo je uvod u osmostavljanje Crne Gore koje će na kraju dobiti i podršku međunarodne zajednice, jer do sada nije nađena formula za mirno i demokratsko rešenje pitanja Crne Gore i Kosova. Reakcije srpske političke scene bile su jedinstvene protiv predloga, što samo dodatno pokazuje da nema uvažavanja drugih, jer demokratizacija Srbije mora uključiti i ovo pitanje. Kosovska kriza je ušla u fazu potpune internacionalizacije u kojoj će međunarodna zajednica imati odlučujuću ulogu od trenutka kada se verifikatori definitivno razmeste na celoj teritoriji Kosova. U izgledu je i donatorska konferencija za Kosovo koja će obezbediti ekonomsku dinamiku, ali i prestanak izolacije Kosova i definitivno okretanje evropskim institucijama. Ukoliko se spirala nasilja nastavi, ne treba isključiti ni međunarodnu intervenciju.

Srbija će ostati izolovana i tek tada okrenuta sebi. Pitanje je da li će to iznedriti i stvaranje prave alternative s obzirom da je antibirokratska revolucija razorila i potrošila ceo raspoloživi ljudski potencijal. Najoptimističniji izlaz za Srbiju jeste postepena internacionalizacija i same Srbije i ulazak međunarodne zajednice preko OEBS, na čitavu teritoriju SRJ.

(decembar 1998)

Prebacivanje odgovornosti

Kosovska kriza je ušla u novu fazu koja sve očiglednije zahteva međunarodno prisustvo, ne samo OEBS, već neku vrstu protektorata, koja bi u ovom trenutku bila izlaz za obe strane u sukobu. Gubitak Kosova javno je prvi najavio Dobrica Ćosić u Bijeljini u oktobru 1998, rekavši da se "dvadeseti vek za srpski narod okončava sa gubitkom Kosova i Metohije, što predstavlja

preloman, epohalan događaj". Za "poništanje smisla srpskih ratova 1912. i 1913", odgovornost se stavlja isključivo na Slobodana Miloševića. Autor ovakvog simplifikovanja istorije poslednjih deset godina je beogradska čaršija, čije je tumačenje preuzela i međunarodna zajednica. "Stvaranje društva i države po sopstvenoj meri i snazi" dovelo je srpski narod u beznađe. Biće potrebne decenije da se srpski narod podigne i distancira od najsramnijeg perioda svoje istorije. Sada se ulaže ogromna energija da se Slobodan Milošević "unapredi" u žrtvenog jarca koji će amnestirati od odgovornosti duhovne stvaraoca velikosrpskog projekta i čitavo društvo – koje je u tome učestvovalo, aktivno ili prećutno – od odgovornosti.

Agonija političke scene u Srbiji upravo počiva na borbi za prebacivanje odgovornosti na drugog. Apsolutno odsustvo razumevanja za državni, pa i nacionalni interes svih protagonista, Srbiju vuče sve dublje u propast i izolaciju. Kosovsko pitanje, koje gotovo već dve decenije homogenizuje srbijansku javnost, dovelo je Srbiju u sukob sa svim jugoslovenskim narodima, ali i sa celim svetom. Nijedan srbijanski političar, pa ni Slobodan Milošević, u ovom trenutku se zbog toga ne usuđuje da otvori kosovsko pitanje na pravi način, a da ne dovede u pitanje svoj politički opstanak.

U suštini, u ovom trenutku kosovsko pitanje je više emocionalno nego racionalno. Impotentnost srbijanske scene da se izvuče iz sopstvene zamke najbolje ilustruje apel patrijarha Pavla koji, u trenutku kada ceo svet razmišlja o mogućoj intervenciji na Kosovu, poziva srpski narod na "vanredni post do Svetog Save kako bi se uspostavio mir na Kosovu". Nijedna reč o zločinu nad Albancima, nijedna reč o pomirenju.

Nedavni masakri civilnog albanskog stanovništva ili, kako tvrdi zvanična propaganda, "terorista prerusenih u civile", kod Štimlja prema makedonskoj granici, izraz su frustracije gubljenjem Kosova i svojevrstna odmazda i osveta nad Albancima zbog objektivne nemoći da se kosovsko pitanje reši na način kako je, barem javno, očekivano (podela, ili marginalizovanje Albanaca). Ubijanje tolikog broja civilnog stanovništva moralno diskredituje srpsku stranu na pretenziju da vlada Kosovom. Izgubljen je politički momentum, koji je stvoren nakon sporazuma Holbruk-Milošević, a međunarodna zajednica je još jednom zatečena brutalnošću zločina.

Očekivanja da će oružani sukobi biti obnovljeni tek u proleće, očigledno su uspavali sve međunarodne protagoniste. Oklevanje međunarodne zajednice da preduzme adekvatne mere, ili ih čini sa zakašnjenjem, uvek je stvaralo prostor Slobodanu Miloševiću da svojim "nepredvidljivim" ponašanjem ismeje i ponizi ceo međunarodni poredak. Njegova sposobnost da uvek ostane "jedini" pregovarač, više je proizvod njegove snalažljivosti i drskosti nego realne moći. To istovremeno ukazuje i na slabost drugih aktera. Otuda toliki bes protiv njega, kako međunarodne zajednice, tako i domaće opozicione scene i sve većeg broja građana.

Niz poslednjih poteza režima bio je vezan za skretanje pažnje sa Kosova na navodni izveštaj CIA kojim se predviđa rušenje režima i finansijska

podrška onima koji su zamišljeni kao glavni protagonisti takvog scenarija, te antiameričku propagandu koja je pratila "obelodanjivanje" izveštaja. I pored očiglednog falsifikata, namera da se podigne animozitet prema SAD u punoj meri je uspela. U tom smislu, pripremljen je teren i za teže optužbe kao što je gubljenje Kosova.

U međuvremenu albanska strana je izgubila strpljenje čekajući da međunarodna zajednica reši kosovsko pitanje. Pobuna albanskog naroda nakon dreničkih događaja promovisao je UČK u nezaobilazni politički faktor u eventualnim pregovorima, što još niko nije prihvatio: ni Rugova, ni međunarodna zajednica, ni srpska strana. Jugoslovenski okvir, na način kako ga nameće međunarodna zajednica za rešavanje i kosovske i crnogorske krize, očigledno nije prihvatljiv ni za Beograd, ali ni za Podgoricu i Prištinu. U tom smislu poslednji događaji na Kosovu su uvod u dezintegraciju SRJ i očigledno traženje novog modusa za rešavanje kosovske krize.

Hitni dolazak komandanta NATO snaga za Evropu u Beograd, te šefa diplomatije Norveške na Kosovo i neuspeli pokušaj tužioca Međunarodnog suda Luiz Arbur, prvi su znakovi mogućeg oštrijeg kursa međunarodne zajednice i zadiranje u suverenitet SRJ. Odluka o proglašavanju Vilijama Vokera, šefa OEBS misije na Kosovu, za *personu non grata*, bio je test za međunarodnu zajednicu i njenu spremnost da se konačno opredeli za zatvaranje jugoslovenske krize. Za Miloševića to je još jednom bio pokazatelj njegove sposobnosti da se svima naruga.

Slobodan Milošević će svakako dobiti svoje mesto u istoriji iz više razloga. Biće zaslužan za temeljno pražnjenje kosovskog mita u Srba i svođenje Srbije na pravu meru, te za uništenje JNA kao nepobedive vojske i devalviranje srpskog vojničkog koda. Međunarodnu zajednicu je sticajem okolnosti uvek uvodio u nove situacije i stvarao presedane za artikulisanje "novog svetskog poretka". Što se tiče Srbije, ostaje mu samo još jedna mogućnost da nadigra sve: obračun sa srpskim nacionalistima.

Unutrašnja dinamika i albanske i srpske strane jasno pokazuje da dijalog posle svega nije moguć. Adekvatna i hitna intervencija međunarodne zajednice zaustavila bi agoniju srpskog društva i eventualno ga uvela u proces polaganih promena. Za to je neophodno sazivanje međunarodne konferencije o Kosovu, poput one u Dejtonu, te mini Maršalov plan za region i obavezni bezbednosni okvir za ceo region. To bi ujedno bio jedini način da se spreči marginalizacija regiona i omogući njegova postupna integracija u evropske procese.

Nakon desetogodišnjeg angažovanja SAD i EU na Balkanu, sa većim ili manjim propustima, ovakav pristup bi istovremeno i za njih bio pokazatelj konsolidacije u pogledu njihovih principa i njihove nove uloge i mesta u procesu globalizacije.

(januar 1999)

Uloga NATO na Balkanu

Neuspeh razgovora u Rambujeu ponovo je pokazao sve razlike u Kontakt-grupi u pogledu mesta i uloge NATO, te vodeće uloge SAD u procesu globalizacije. Činjenica da su pregovori vođeni između Albanaca i Srba manje je relevantna u spomenutom kontekstu. Međutim, ponašanje dve strane, srpske i albanske, tokom zatočeništva u Rambujeu ponovo je, isto tako, pokazalo nezrelost svih aktera u ovom regionu, kao i suštinsko nesagledavanje vlastitih interesa.

Tačno je, takođe, da su sve strane učesnice na neki način izgubile. Kontakt-grupa više ne može da sakrije da je prevaziđena po sastavu, SAD su pokazale suviše strpljenja i za svoje partnere i za svoje klijente, a balkanski igrači su ponovo potvrdili da je jedino pravo rešenje – nametnuto rešenje. Međutim, ocena nekih svetskih listova da je jedini u opštem metežu profitirao (barem na nekoliko nedelja) Slobodan Milošević, preterana je. Ne radi se, naime, o sposobnosti Slobodana Miloševića, već o nespemnosti međunarodne zajednice da artikulise svoje zahteve i viziju Balkana u celini.

Prekid pregovora je *time-out* za sve protagoniste. Ne treba zanemariti potencijal Balkana da dovede do dalje eskalacije sukoba. Očigledno je da je u pozadini pregovora došlo do raskola u UČK na liniji drenička–dečanska grupa. Nije jasno šta su im namere sada, kada su propustili priliku da se prikažu kao strana koja saraduje. Svi njihovi potezi idu na ruku Srbima koji su u Rambujeu otišli kao strana pod pristiskom. S druge strane, prisustvo srpskih snaga na Kosovu i dalje se povećava, što opravdano stvara sumnje o pripremi prolećnog, možda i ranijeg, sukoba. Prateći ratoborne izjave načelnika Generalštaba Dragoljuba Ojdanića, komandant prištinskog korpusa poziva vojnike na "junaštvo u odbrani Kosova". Najveći deo teritorije je ionako već miniran. Ne treba isključiti scenario poput onog u Čečeniji – najpre destrukcija, onda autonomija, možda čak i nezavisnost. Mogućnost ovakvog scenarija neminovno bi dovela i do intervencije. SAD i NATO ne mogu dozvoliti da ih uoči proslave pedesetogodišnjice ove organizacije (u aprilu) balkanski protagonisti kompromituju. Nejasno je zašto međunarodna zajednica i nakon deset godina dopušta da bude uvučena u balkanski pakao. Vulgarizacija javnog života, napuštanje svake forme i odsustvo pristojnosti dovoljni su razlozi da međunarodna zajednica i sama promeni stil ponašanja. Ponovo se najavljuje "šatl diplomatija" Ibera Vedrina i Robina Kuka i, očigledno, iscrpljujuća ubeđivanja. Najveći gubitnik, svakako je Srbija. Svako odlaganje rešenja direktno je protiv interesa Srbije koja je na ivici totalnog rasula. Pucanje društva iznutra trajno je oštetilo mogućnost oporavka i promena.

Prisustvo NATO na Balkanu, kao i međunarodne zajednice uopšte, pre svega u Srbiji, od suštinskog je značaja za Srbiju i njen oporavak. Uloga NATO treba da bude na liniji suzbijanja balkanskih etnonacionalizma i denacifikacije regiona, posebno Srba. Takvu ulogu NATO je već jednom uspešno obavio u

Evropi nakon Drugog svetskog rata. Zato je Nemačka danas jedna od vodećih demokratskih zemalja u Evropi i svetu. Treba podsetiti da je takvom razvoju, osim neposrednog vojnog prisustva, presudno doprineo Maršalov plan. Samo takav pristup Balkanu može dovesti do željene tranzicije ovog prostora i njegovog uključivanja u evropske strukture.

(februar 1999)

Evropeizacija Srbije

Kosovska kriza dovela je do kristalizacije evropske političke scene i definisanja novog političkog konteksta. Evropa po prvi put svoj fokus sa unutrašnje scene (ekonomska i monetarna integracija EU) pomera na spoljnopolička i bezbednosna pitanja. Prioritet nije više očuvanje mira unutar granica EU, već se radi o promovisanju vrednosti koje imaju mnogo širi značaj. Radi se pre svega o novom pristupu u definisanju širih evropskih interesa, u kojem balkanski prostor dobija posebno mesto. U prilog tome govore i dva veoma značajna dokumenta: Pakt o stabilnosti (inicijativa Nemačke) i Zeleni papir Centra za strategiju EU, koji ima za cilj obnovu i rekonstrukciju balkanskog regiona, uključujući i Srbiju.

Osnovni ciljevi Pakta o stabilnosti su mir, demokratija, ekonomski prosperitet i integracija u evroatlantske strukture; demokratski politički proces koji počiva na slobodnim izborima i vladavini prava; dobrosusedski odnosi kroz izgradnju mera poverenja; zdrava tržišna privreda koja će se izboriti protiv kriminala i korupcije; jačanje saradnje u regionu; sprečavanje nasilnog preseljavanja stanovništva; bezbedan povratak svih izbeglica i izmeštenih lica. U ostvarivanju ovog pakta EU će imati vodeću ulogu, koja će, u međuvremenu, pripremiti zajedničku strategiju za ceo Balkan, sa posebnim fokusom na situaciju u svakoj zemlji pojedinačno.

Zeleni papir EU je, za sada, samo predlog čiji je cilj da pokrene širu debatu o stvaranju okvira i pretpostavki za ekonomsku obnovu i revitalizaciju celog regiona i, dugoročno gledano, njegovo postepeno uključivanje u evropske integracione procese.

Nakon što je Srbija prihvatila mirovni plan za Kosovo, otvara se pitanje da li je Srbija spremna da se uključi u proces stabilizacije regiona i pod kojim uslovima. U sadašnjem kontekstu Srbija može računati na pomoć samo ukoliko bude poštovala bezbednosni aranžman koji se nameće regionu i ako stvori neophodne uslove za obnovu i rekonstrukciju zemlje. Pored toga, neophodan je i diskontinuitet sa sadašnjim režimom, posebno nakon podizanja optužnice protiv najvišeg rukovodstva u Srbiji i SRJ, uključujući i oba predsednika – Srbije i SRJ. Optužnica objektivno predstavlja početak postmiloševićevske ere, sa svim nepoznanicama koje mogu uslediti tokom procesa tranzicije. Optužnica je na svojevrsan način postavila okvir za rešavanje jugoslovenske krize i po prvi put udarila temelj vrednosnim kriterijumima koji su do sada bili više retoričkog

nego suštinskog opredeljenja i same međunarodne zajednice. U tom smislu, optužnica je od posebnog značaja, jer uvodi pitanje ljudskih prava kao temeljnu vrednost u međunarodne odnose. Međunarodno pravo ide u pravcu traženja mehanizama koji će pomoći razrešavanju tenzija koje nastaju i interrelaciji suvereniteta države i manjinskih prava.

Za srbijansko društvo pitanje optužnice znači suočavanje i pokretanje šire debate o odgovornosti za nacionalni krah i poništavanje tekovina više generacija. To će svakako biti bolan i dugotrajan proces. Traženje novog identiteta i revitalizacija društva, ukoliko krene, imaće punu podršku međunarodne zajednice. U tome treba tražiti pomoć i oslonac na iskustva kroz koja je prošlo nemačko društvo, ili poput onog ruskog (Memorijalna grupa u vreme Gorbačova koja je pokrenula pitanje suočavanja sa staljinizmom). Suštinsko suočavanje je jedini put ka evropeizaciji i modernizaciji Srbije.

(maj 1999)

Novi srpski nacionalni program

Svakodnevno otkrivanje novih žrtava zločina počinjenih nad Albancima od strane srpskih paravojski, vojske i policije, "gorih nego što smo se usuđivali da sumnjamo" otvara suštinsko moralno pitanje: da li Srbi, nakon svega, imaju suverenitet nad Kosovom? Očigledno je da je osnovni cilj srpskih vojnih operacija bio podela Kosova, destabilizacija Makedonije i prekranje granica na Balkanu, te otkaljanje svake mogućnosti suživota sa Albancima u budućnosti. NATO intervencija je, međutim, okrenula sled događaja i, čini se, stavila tačku na avanturu beogradskog režima.

Instrumentalizacija kosovskih Srba tokom poslednjih 15 godina za većinu njih takođe znači kraj suživota sa Albancima. Mnogi od njih su simbol represivnog režima na Kosovu, mnogi su se obogatili na račun Albanaca, a neki su učestvovali u pljačkama i paljevinama. S obzirom na to da ovaj rat nema tajni i da svi znaju jedni o drugima manje--više sve, mnogi od njih su se takođe našli u izbegličkim kolonama. Nažalost, najveću cenu platiće oni nedužni kosovski Srbi koji nisu učestvovali u srpskom višegodisnjem orgijanju na Kosovu. Veliki deo Srba izbegao je u vakuumu koji je nastao između odlaska srpske vojske i dolaska međunarodnih snaga, čiji je dolazak bio odložen zbog nenajavljene pojave ruskih vojnika. Međunarodne snage su se obavezale da pruže zaštitu i jednoj i drugoj strani. Deo albanskih snaga koje sada vrše odmazdu nad srpskim i romskim stanovništvom u procesu je stavljanja pod međunarodnu kontrolu.

Na Albancima je, kao i onim Srbima koji su ostali, da što pre nađu *modus vivendi* i pokažu da je, uprkos svemu, suživot moguć. To će i Albancima i Srbima pomoći da se suoče sa izazovom demokratizacije.

Tragično je da srpska elita nije sposobna da napravi nijedan gest prema Albancima, što bi i za kosovske Srbe bilo spasonosno. Tumačenje da je rat bio

"sticaj zlih okolnosti", te da su Srbi stradali zbog "bestijalnog bombardovanja", kako pojedini akademici vide rat na Kosovu bez ulaženja u njegove razloge i našu odgovornost, neodgovoran je i površan pristup. Bez uvida u razloge ovog istorijskog debakla srpske politike, teško je zamisliti da je moguće, kako, na primer, sugerise akademik Miodrag Jovičić, "utvrditi nacionalni program i njemu odgovarajuću politiku, kao i stvaranje nove patriotske i istovremeno racionalne građanske kolektivne svesti". Bez otrežnjenja i suočavanja sa vlastitim zločinima i istorijskim promašajima, srpska elita utire put uvođenja srpskog naroda u još jednu zabludu. Srpska iluzija da je Jugoslavija samo proširena Srbija polako se svodi na svoju pravu meru. Fenomen "spržene zemlje" pokazuje da Srbi ipak znaju "šta je njihovo".

Otkud tolika destruktivnost prema drugima i prema svemu "što je njihovo"? Mogu li drugi biti odgovorni za to što Srbi nisu znali svoju meru i prave granice - ne samo državne. Imperijalna težnja Srbije da vlada Balkanom nažalost nije poražena. Svoj poraz i dalje vidi kao "moralni poraz NATO, EU i UN", a gubitak Kosova kao njihovu okupaciju, a ne rezultat pogrešne i represivne politike Beograda.

Lamentarnje nad činjenicom da je "ceo jedan vek uludo potrošen", te da "sve što je izgubljeno i propalo biće teško nadoknaditi", pokazuje da Jugoslavija (ovovekovni projekat) nije shvaćena kao projekat i drugih naroda i da se nikad nisu ozbiljno uvažavali i njihovi zahtevi prema toj zajednici, te da ne postoji svest o tome da su njenom propašću i drugi možda nešto "izgubili".

Državne zajednice nisu večite tvorevine. One nastaju i nestaju kao izraz određenih međunarodnih okolnosti. Globalizacija je već ukinula ekonomske granice. Otvaranje prema procesu globalizacije zavisi od samih država.

Očigledno je da Srbija nije odgovorila na taj izazov uprkos pritiscima iz pojedinih republika iz bivše Jugoslavije, a sada i Crne Gore u ovoj Jugoslaviji. Nedavna intervencija NATO u SRJ, polazi od toga da je država suverena samo ukoliko poštuje prava svojih građana onako kako ih definiše međunarodno pravo. Ta ideja datira još od Drugog svetskog rata, kada su usvojene Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948), i Ženevske deklaracije, koje zbog hladnoratovske politike nikad nisu postale efektivne. NATO intervencija se upravo bazirala na principima ugrađenim u pomenute konvencije.

Umesto samosažaljena i stalnog prebacivanja odgovornosti na druge, srbijansko društvo danas treba najzad da shvati da će biti suvereno onoliko koliko bude poštovalo međunarodna pravila. Prihvatanje poraza kao realnosti, uz istovremeno priznavanje odgovornosti za stradanja susednih naroda, ali i srpskog, jesu preduslov za povratak u civilizovanu zajednicu naroda. To zahteva ogromnu energiju i odgovornost svih onih koji u ovom trenutku vode srpski narod.

(jun 1999)

Gde je Srbija posle Kosova

Srbija je poslednjih nedelja u atmosferi previranja koje se oseća širom zemlje. Na političkoj sceni vlada opšti haos i nije jasno u kom pravcu se može očekivati razvoj situacije. Sve opcije su moguće, uključujući i najgoru, opšti izliv besa i nasilja. Na delu je, pre svega, testiranje odnosa vlasti i opozicije posle "herojskog otpora naše vojske protiv najmodernije tehničko-tehnološke agresije", što se ogleda na promociji "posleratne obnove" i nastojanja obe strane da se konsoliduju posle poraza. NATO vojna kampanja je galvanizovala unutrašnju dinamiku, ali je zbog nje na površinu izbila opšta konfuzija i "zagađenost" celokupnog stanovništva.

Na osnovu pažljive analize javnog diskursa teško je očekivati neposredno otrežnjenje. Većina stanovništva se identifikovala sa srpskim projektom. S obzirom na totalitarni način razmišljanja teško je stvoriti prostor za analizu ne samo novije istorije, već i značaja Jugoslavije kao zajedničke države. Srpska iluzija da je Jugoslavija samo proširena Srbija i srpsko lamentiranje da je ceo vek "izgubljen", kao i da će se "taj gubitak teško nadoknaditi", jasno pokazuju da se Jugoslavija nije sagledavala kao projekt drugih nacija. Srbi nikada nisu priznali svoja očekivanja, niti želju da budu jednaki sa drugima.

Opozicija deluje u pravcu organizovanja što većeg broja mitinga po celoj Srbiji i izazivanja sveopšteg bunta, sa osnovnim zahtevom smene režima i raspisivanja izbora. Trenutno koristi ogromno nezadovoljstvo koje realno postoji i računa na širi bunt poput onog iz 1996/97. Međutim, sem tog zahteva ne ističu se oni drugi, neophodni za uključivanje u program rekonstrukcije, a nema ni priznavanja zločina na Kosovu. Opozicija ni sada nije jedinstvena; javljaju se ozbiljne unutrašnje teškoće, pre svega na liniji Beograd – lokalni odbori. Beogradski centralizam i apsolutna diktatura lidera često stvaraju nesporazume na nivou lokalnih odbora, koji pokazuju mnogo veći stepen fleksibilnosti. Borba za vlast se nastavlja, a zbog nje se nije kristalizovao novi program. Isti stari metodi (populizam) još uvek se praktikuju. Moguća je, takođe, nova radikalizacija sa zahtevima da se omogući "društveni minimum." Veliki deo stanovništva nije ozbiljno radio u poslednjih deset godina. Nedavno pokrenuta inicijativa da se prikupljaju potpisi za ostavku predsednika Miloševića bez obzira što u ovom trenutku ne može dovesti do toga, značajna je u suštini jer se ljudi oslobađaju straha, svesni da nemaju šta da izgube.

Zbog netransparentnosti i fluidnosti situacije, gotovo je nemoguće predvideti konačni ishod. Čini se da nedoslednost Vuka Draškovića najbolje odražava tu fluidnost. Kao najharizmatičniji lider i, kako sam kaže, "svetski kralj ulice," u ovom trenutku on "daje još jednu šansu Miloševiću." O daljem razvoju događaja, svakako će najviše odlučiti sam Milošević. Njegova percepcija vlastitog položaja imaće presudan značaj. Čini se da on za sada razrađuje taktiku, opipava puls naroda, i čeka kako će se razvijati cela situacija

na Kosovu. On još uvek ima način da destabilizuje samu operaciju na Kosovu, ne samo preko Rusa, već i preko niza svojih ljudi koji su tamo ostali.

Iseljavanje Srba sa Kosova posle ulaska međunarodnih trupa, te povratka albanskih izbeglica i jedinica UČK, takođe se koristi u stranačkim nadmetanjima. Dok režim insistira na njihovom vraćanju, bez obzira na uslove, opozicija to koristi samo u propagandne svrhe, bez istinskog napora da se izbeglicama pomogne. Srpska pravoslavna crkva se organizuje i ostaje jedina srpska institucija na Kosovu koja popunjava bezbednosni vakuum u novonastalim okolnostima. Naglašene su aktivnosti crkve protiv Miloševića i ona je sve prisutnija u političkim zbivanjima. Posle nedavnog zasednja Sinoda, SPC vernicima govori o "velikom grehu koji je počinjen na Kosovu prema Albancima u naše ime." Posle poraza na Kosovu crkva se najbrže snašla. Sveštenici su i tokom bombardovanja ostali na Kosovu. Crkva sada zapravo ima dvostruku funkciju: potpuna briga o Srbima na Kosovu, duhovna i fizička. Zbog odlaska vojske i policije crkva je "morala da preuzme ulogu kakvu je imala pod Turcima."

Vojska je još jedan dinamični faktor na srpskoj sceni u ovom trenutku. U prvim nedeljama vojne kampanje, profilisala se kao patriotska vojska, posle niza godina poniženja. Poslednji poraz se pripisuje Miloševiću, i otkora, Rusima koje vojska krivi za "izdaju." Vojska se sada buni zbog toga što nije primila dnevnicu mesecima. S obzirom na duboko uvreženu vojnu tradiciju u srpskom društvu, vojska bi mogla da odigra značajnu ulogu u narednim mesecima, kada postane jasno koja linija preovladava.

Zbivanja u Crnoj Gori, nakon pisma crnogorskog predsednika Đukanovića o potrebi da se redefinišu odnosi između dve federalne jedinice, jasno ukazuju da je ova jedinica na dobrom putu da se odvoji i svoju sudbinu čvršće veže za Evropu. Strahovanja da će vojska Jugoslavije "nasrnuti na Crnu Goru" predmet su dnevnih spekulacija i ne treba ih zanemariti. Neodlučnost Miloševića da odlučnije krene protiv Đukanovića koji "zabija nož Srbiji u najtežem trenutku", govori o stvarnoj moći beogradskog režima. U tom smislu stalna upozorenja NATO režimu, povodom Crne Gore, svakako su odlučujuća. Međutim, moguća su i iznenađenja i od Rusije kojoj je, kao i Srbiji, Crna Gora mnogo važnija od Kosova. Prvi sastanak između vladajućih koalicija Srbije i Crne Gore više je ličio na opipavanje pulsa, nego na ozbiljne razgovore. Isto tako vredi pomenuti da je Bogoljub Karić u intervjuu dnevniku "Vijesti" (17 juli) rekao: "Ako se ne postigne značajniji dogovor između Crne Gore i Srbije, onda ne postoji razlog zašto se Crna Gora ne bi odvojila. Onda bi trebalo da se ugledamo na Nemačku i Austriju koje sarađuju godinama, kao i na skorašnjiji primer saradnje između Češke Republike i Slovačke." Sličnu izjavu dao je nekoliko dana ranije bivši predsednik Lilić.

U međuvremenu i Srpska akademija nauka i umetnosti se, isto tako, oglasila povodom "tragičnog položaja srpskog naroda." U "epohalnim promenama" koje su se desile u svetu u poslednjoj deceniji, ističe se da je "srpska nacija pretrpela najteže gubitke i da danas ima najgori položaj, jer su

politički izgubljeni ratovi vođeni za oslobađanje i ujedinjenje srpskog naroda. Razbijena nam je država koju smo zaludno smatrali svojom otadžbinom." Čuli su se i glasovi i za odlazak Miloševića, zbog kojeg će "Srbija biti jedina evropska zemlja u getu i jedina balkanska zemlja koja će ostati van Evropske unije." Međutim, bilo je i drugačijih glasova, poput onih da "ne možemo biti na liniji NATO koji želi promenu režima. Smena predsednika Jugoslavije i režima su naša unutrašnja stvar i u tom smislu se Akademija ne može staviti iznad naroda". Nažalost, Akademija nije smogla intelektualnu hrabrost da preuzme svoju odgovornost za stvaranje programa Miloševićevom režimu. Naprotiv, negiran je značaj *Memoranduma* kao idejnog projekta, koji je u suštini, kaže se, imao "filojugoslovenski i antititoistički karakter koji samo pokazuje kako je ustavna tvorevina iz 1974. slaba i trošna".

Jedan od spoljnih elemenata koji može da utiče na unutrašnju dinamiku, mogla bi da bude uloga Rusije u celom procesu. Okretanje Rusima, kao poslednjem utočištu, opasno je za budućnost Srbije, a Rusima pruža mogućnost da na najbezbolniji način povrate ulogu "vodeće sile." Rusija, međutim, svoju ulogu na Balkanu vešto naplaćuje Zapadu. Tako se stalno javlja u dvostrukoj ulozi: podstrekača i mirovnjaka. Rusi su jedina podrška Miloševiću, mada ga se javno i oni odriču. Najbrži odlazak Miloševića moguć je njihovim angažovanjem, kao što je to bio slučaj i ponegde u Istočnoj Evropi. Pitanje je da li je Rusima sada više stalo do njihovog nadmetanja sa NATO, ili do sudbine jednog zalutalog naroda. Ako pomognu Miloševiću da "ode," to bi možda bio njihov prvi gest dobre volje prema srpskom narodu.

Opšte narodno nezadovoljstvo, nažalost, za sada nije dobilo glas u artikulisanju političkoj viziji Srbije. Elita nije ni sposobna ni spremna da preuzme odgovornost. To ostavlja prostor Miloševićevom režimu da, poput ranjene zveri, Srbiju sve brže i brže vuče u totalni sunovrat. Pokušaj međunarodne zajednice da raznim obećanjima "namami" srpsku opoziciju ka Evropi, može ostati bez ikakvog efekta. Činjenica je da su sve zemlje u susedstvu na neki način pod protektoratom međunarodne zajednice. Jedino je Srbija pod stalnim pritiskom, što je pokazalo ograničeni domet. Korumpiranost i beskupruloznost beogradskog režima ogromna je prednost u odnosu na zapadne demokratije, a dešperacija i fatalizam najjače oružje u suprotstavljanju Zapadu. Međutim, proces diferencijacije je već počeo. Srbi sa Kosova su lično iskusili skorašnje događaje na Kosovu, ali su na svojoj koži osetili i sve ono što je obeležilo poslednju deceniju. Za to postoje razni dokazi. Očigledno je da ne postoji samo jedan odgovor na sadašnju situaciju. Društvo je veoma bolesno, i lečenje mora dugo da traje. Tom društvu treba pomoći da shvati šta se dogodilo. Srbija je u međuvremenu prekinula sve odnose sa svetom, postavši autistično društvo bez stvarnog uvida u glavne evropske tokove. Još uvek prevladava stereotipni način razmišljanja (Nemačka se, na primer, sagledava kao stari neprijatelj iz Drugog svetskog rata, teorije zavere predstavljaju odgovor na sve nedaće srpskog naroda, Kušner se naziva "Srbo-mrziteljem", itd.)

Sadašnja politička i intelektualna elita je potpuno istrošena, a novu tek treba artikulirati. Liberalnu elitu, koja je bila marginalizovana, treba vratiti na scenu i pružiti joj podršku kako bi se stvorio prostor za analizu i stvaranje nove, moderne vizije Srbije. Spoljni pritisak koji i dalje traje, a posebno onaj iz susednih zemalja, ima ogroman uticaj na fermentaciju trenutnog procesa. *Pakt za stabilnost*, ako se ozbiljno primeni, igraće ključnu ulogu u modernizaciji i evropeizaciji Srbije.

(jul 1999)

Građani zreliji od političkih lidera

Promene u Srbiji moguće su samo iznutra. Otuda se i postavlja osnovno pitanje, da li je Srbija stvarno spremna za promene i kakve. Pre deset godina umesto okretanja ka tranziciji, Srbija se opredelila za ekspanzionističke ratove. Režim je u tome imao punu podršku celokupne političke i intelektualne elite. Tokom proteklih deset godina srbijanska politička scena nije se značajno menjala i može se reći da je postojao poptuni konsenzus u pogledu svih ključnih odluka koje je režim donosio. U sadašnjem trenutku to se posebno odnosi i na politiku prema kosovskom pitanju. Celokupna politička energija vodećih partija okrenuta je ka podeli Kosova, a ne opstanku Srba na Kosovu.

Svojevremeno potpisivanje sporazuma Holbruk-Milošević naišlo je na neodobranje celokupne političke javnosti i Milošević je tada optuživan za izdaju i prodaju Kosova. Pregovori u Rambujeu i Parizu doživeli su istu sudbinu, što je opredelilo i odluku međunarodne zajednice o NATO intervenciji. Vojna intervencija je po prvi put proizvela pravu političku krizu, pre svega, zbog sasvim nove međunarodne pozicije SRJ, kao i njenog najvišeg rukovodstva. Međutim, ni nakon nekoliko meseci, opozicija nije uspela da se nametne kao promotor promena, niti da artikulise masovno nezadovoljstvo stanovništva. Najpre zbog toga što je svoj program svela samo na zahtev za smenu predsednika SRJ. Tako suženim programom opozicija ne može da obezbedi nužnu podršku.

Pokušaj međunarodne zajednice da otvorenom podrškom i takvoj opoziciji doprinese promenama u Srbiji do sada nije urodilo plodom. Neodlazak opozicije u Luksemburg samo je jedan u nizu autogolova koje opozicija sebi upisuje. Objasnjenje za nedolazak, kao odbacivanje ultimatum Evropske unije, jeste, pre svega, netačan, jer ultimatum nije ni bilo; osim toga indikativno je da opozicija sebe smatra ravnopravnim partnerom EU. Pri tome se, istovremeno, opozicija ponaša kao da nema nikakve obaveze prema pomoći koju je EU predvidela, što pokazuje odsustvo ikakve odgovornosti za ulogu u kojoj se opozicija u ovom trenutku nalazi. U situaciji kada je režim sasvim izolovan, odgovornost opozicije je utoliko veća, jer sada ona komunicira sa međunarodnim predstavnicima. Stoga bežanje od preuzimanja odgovornosti, pre svega, u pogledu obaveza prema Haškom tribunalu, može trajno da

marginalizuje opoziciju, jer se ona time identifikuje sa režimom. Negiranje Haškog tribunala samo učvršćuje kolektivnu odgovornost za zločine počinjene u ime srpskog imperijalnog projekta. Nažalost, svest o tome nije poražena.

Uostalom, srpska opozicija je tokom poslednjih deset godina takođe bila opredeljena za srpski osvajački projekat. Ona danas kritikuje Miloševića sa pozicija "izgubljenog Knina, Sarajeva i Kosova", a ne sa pozicije pogrešne politike u celini. Međunarodna zajednica je propustila priliku da paralelno vrši pritisak i na opoziciju i na Miloševića. Umesto toga, svako ko je bio protiv Miloševića smatran je za relevantnu opoziciju. Zato danas opozicija, uključujući i "nezavisnog" Avramovića misli da je ravnopravan partner.

Masovno nezadovoljstvo građana u Srbiji, naročito ono u unutrašnjosti, jeste autentično, kao i njihov zahtev za promenama. Nažalost, do sada niko nije dao viziju promena koje su moguće. Većina građana opravdano teži boljem standardu, prekidu izolacije i postepenom vraćanju u svet. Nije definisan konkretni program demokratizacije Srbije, koji će nužno biti veoma restriktivan i za većinu stanovništva veoma naporan. Ne postoji svest o tome da će takva očekivanja zahtevati ogromno odricanje i disciplinu, te pravnu državu. O tome u Srbiji ne postoji konsenzus. Savez za promene i Grupa 17 promovisu "listu želja" i praznih obećanja: puna demokratizacija odmah, garantovanje ljudskih prava, uvođenje tržišne privrede i preduzetništva. Sve to trebalo bi da finansira međunarodna zajednica.

Potpisivanje sporazuma o izbornim uslovima za vanredne izbore je možda prvi pozitivan pomak u ponašanju opozicije. Režim koji je pre nekoliko meseci sam ponudio vanredene izbore preko svog koalicionog partnera SPO, izgleda da još uvek nije odlučio da li da prihvati taj izazov ili ne. I režim i opozicija su u fazi odmeravanja snaga. Obe strane idu ivicom potencijalnog incidenta sa nadom da će to ili dovesti do masovnih demonstracija, ili će definitivno zastrašiti stanovništvo od izlaska na ulice. Tome posebno pogoduje odsustvo medijskog prostora, jer su se državni i nedržavni mediji kompletno zatvorili za pravu informaciju. Glasine i spekulacije odgovaraju obema stranama.

Represija je dnevno u porastu, posebno nad demonstrantima koji, zapravo, nisu ni za režim ni za opoziciju. Obe strane su se svojim ponašanjem u međuvremenu delegitimizirale. Građani protestuju zato što je to jedini način da izraze nezadovoljstvo i jednom i drugom stranom. U ovom trenutku građani Srbije su zreliji i odgovorniji od svojih političkih lidera.

Raspad društva i institucija, opšta demoralizacija i besperspektivnost, te inflatorni trend, otvaraju prostor za sasvim drugačiji scenario u Srbiji. Zato nezadovoljstvo u Srbiji ima višeslojno značenje. Nije to nezadovoljstvo samo protiv neodgovorne vlasti i opozicije, već je, čini se, pobuna protiv vlastite neodgovornosti. O tome ne postoji još artikulisana svest, jer masa uglavnom reaguje egzistencijalno. U tom smislu, svakodnevne mere represije koje režim sprovodi nad demonstrantima i stanovništvom u raznim vidovima je, u suštini, neefikasno, jer je proces oslobađanja od straha brži od maštovitosti režima. Zato

ne treba potceniti nezadovoljstvo stanovništva koje na površinu može izbaciti sasvim nove snage. Režim i opozicija se zapravo međusobno održavaju u životu. Zato su i toliko oprezni. Svaka neopreznost može ih odneti sa političke scene.

(septembar-oktobar 1999)

Gest dobre volje prema građanima Srbije

Desetogodišnjica pada Berlinskog zida ima simboličko značenje za ceo svet: to je bila svojevrsna revolucija koja je obeležena tektonskim promenama u svetskim odnosima. Nestale su poslednje imperije u Evropi, a instalirana je jedina i prva stvarna globalna sila. Isto tako, u proteklom periodu učinjeni su određeni naponi u pravcu uspostavljanja novog internacionalizma: rudimentarna globalna ustavna i pravna struktura (Međunarodni krivični sud u Hagu, Međunarodni krivični sud UN osnovan u Rimu, definisan je pojam humanitarne intervencije), kolektivni sistem bezbednosti (NATO kao sveevropska vojno-bezbednosna struktura, bilateralni vojni i politički odnosi sa Japanom, Partnerstvo za mir NATO približava istočnoevropske zemlje, uključujući i bivše sovjetske republike), regionalna ekonomska saradnja (APEC, NAFTA) i specijalizirana globalna mreza finansijskih institucija (SB, MMF, STO) kojima dominira SAD.

Srbija je svojom "antibirokratskom revolucijom" ispala iz dominantnih istorijskih tokova. Za bipolarnim svetom se jos lamentira, a da se ne ulazi u suštinu raspada istočnog bloka. Analiza se odvija samo na geostrateškoj, ili ideološkoj ravni. Ekonomsko urušavanje tako postavljenog socijalističkog projekta kao da je irelevantno. Tako Šešelji, govoreći o desetogodišnjici pada Berlinskog zida, kaže da je u Evropi "bilo mnogo bolje dok je taj zid postojao, a Nemačka je bila mnogo lepša dok su ruske trupe bile na njenoj teritoriji". A akademik Milorad Ekmečić za današnje evropske integracione procese nalazi objašnjenje u prikazu knjige jednog engleskog autora u kojoj se kaže da je "Evropska unija izrasla iz ideja predratnog i ratnog fašizma".

Istočna Evropa je u međuvremenu, i pored odsustva novih duhovnih vrednosti, ili nove političke filozofije, uspela da nakon nekoliko izuzetno napornih godina, uspostavi temelje tržišne privrede. Međutim, prevelika očekivanja da će se odmah nakon pada Berlinskog zida uspostaviti "normalan život" po uzoru na Zapad, nisu se ispunila. Još uvek nedostaju osnovne građanske vrednosti i stvarno verovanje u vladavinu zakona.

Srbija je danas daleko i od tržišne privrede i od osnovne građanske (samo) odgovornosti kao tekovine civilnog društva. U pozadini rata došlo je do mutacije društva, njegovog raspada i rastakanja svih institucija koje sačinjavaju društvo: univerzitet, mediji, zdravstvo i sl. Proces etatizacije, pre svega društvene imovine, uvod je u divlju privatizaciju koja se već odvija daleko od javnosti. Tako društvena imovina prelazi u vlasništvo uglavnom onih koji su

bliski režimu. Teško je zamisliti da bi u ovom periodu bila moguća ikakva liberalizacija, jer bi otpor, između ostalog, došao od elite koja učestvuje (ili to očekuje) u raspodeli društvenog bogatstva. Otuda je i borba za vlast tako žestoka i zapravo u ovoj fazi niko ne nudi nikakav alternativni program jer su svi fokusirani na brzo bogaćenje.

U tako zapuštenoj i opusteloj zemlji teško će biti definisati osnovne prioritete. Bez pomoći međunarodne zajednice neće biti moguće obnoviti proizvodnju i vratiti Srbiju u međunarodne tokove. Ekonomske sankcije u sadašnjem kontekstu nemaju više nikakvog smisla. Ukidanje ekonomskih sankcija ogolilo bi do kraja situaciju u zemlji, kao i činjenicu da režim koristi sankcije za sve vrste ilegalnih transakcija i produbljivanje antizapadne orijentacije srbijanskog društva.

Ukidanje sankcija, o čemu se sve ozbiljnije razmišlja i na Zapadu, međutim, treba da bude gest dobre volje prema građanima Srbije, a ne prema političkim liderima, bez obzira s koje strane dolazili. Građani Srbije su sada svojevrsni taoci političkih struktura koje u ovom momentu imaju interese različite od opštedruštvenih.

Pored ukidanja ekonomskih sankcija Srbiji (ne i političkih), međunarodna zajednica bi morala udahnuti zivot Paktu stabilnosti, jer onako kako je predstavljen na samitu u Sarajevu krajem jula, predstavlja istorijsku orijentaciju za ovaj prostor i u tom smislu predstavlja šansu za Srbiju i njen povratak na evropsku scenu. Pakt stabilnosti po prvi put kristalizuje sustinski evropski interes za stabilizaciju i pacifikaciju regiona u samom predvorju Evrope. To će svakako biti težak ali ipak neumitan put, i pored svih opstrukcija koje se u ovom trenutku pojavljuju: egalitarizam, opšta zapuštenost, kriminalizacija društva, te suočavanje sa neposrednom prošlošću.

Balkanske zemlje, čak i one koje su već krenule putem tranzicije, neće biti u stanju da prevaziđu svoje slabosti bez ozbiljnog direktnog evropskog angažmana. Bio bi to prvi pokušaj da se izbegne podela Balkana na interesne sfere, poput one u bivšoj bipolarnoj Evropi. Zato je neophodno da se u Srbiji što pre iskristališu, za sada fragmentirani proevropski segmenti društva, kako bi Pakt stabilnosti dobio neophodnu kopču i za Srbiju.

(novembar 1999)

Diskreditovanje Beograda

Balkanski prostor u naredno stoleće ipak ulazi sa nagoveštajima ozbiljnijih promena i željom da se priključi dominantnim evropskim tokovima. U Makedoniji je izvedena mirna tranzicija vlasti uz još uvek jako prisustvo SAD i NATO trupa. Odlaskom Franje Tuđmana, Hrvatska ulazi u novu fazu sa svim izgledima da se priključi Sloveniji i drugim zemljama u tranziciji. Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini, sudeći po nekoliko odluka, ozbiljno radi na integrisanju Bosne kao jedinstvene države. Crna Gora čini sve da se zaštiti od

destruktivnih procesa u Srbiji. Kosovo takođe beleži poboljšanja, a najnoviji sporazum između Ibrahima Rugove, Hašima Tačija i Redžepa Čosje može doprineti suzbijanju anarhije.

Srbija, kao centralna i strateški značajna zemlja Balkana, stalnim generiranjem haosa značajno odlaže ozbiljniji pomak Balkana kao jedinstvenog regiona. Pritisci na režim u Beogradu nakon intervencije jedva da daju ikakve rezultate. Mada i dalje ostaje prioritet, pre svega zbog stabilnosti koju Srbija još uvek može da naruši, interesovanje za region je u stalnom opadanju. Beogradskom režimu je to ujedno i jedino sredstvo da održava pažnju i da svojevrsnom ucenom, ne samo regiona, već i čitave Evrope, istrajava na svojim destruktivnim potezima.

Unutrašnja dinamika Srbije, porast represije kao odgovor na rastuće nezadovoljstvo građana, takođe doprinosi da režim stalno otvara nove tačke nestabilnosti kao što su Crna Gora i Kosovo. To su istovremeno i dva pitanja o kojima ni opozicija nema jasan stav. To je, zbog toga, stavlja u poziciju stalnog saučesnika "kreativnog haosa" režima. Istovremeno, režimska propaganda "za istinu o Srbiji" više je nego uspešna, jer ne obavezuje na promišljanje o protekloj deceniji. Široko je prihvaćeno tumačenje da su desetogodišnji ratovi bili "borba za strateški prostor", te da je "bivši prostor bio zajednička kuća" koju je strašni sud "pretvorio u male, patuljaste državice". Gubitak Jugoslavije tek polako dopire do svesti, javlja se duhovna teskoba koju je teško premostiti bez otvaranja ka drugima.

Izdvajanje Kosova i protektorat međunarodne zajednice nisu prihvaćeni. Odluka kosovskog administratora Bernara Kušnera da se na Kosovu primeni pravni sistem i zakoni iz 1989. govori i o tome da međunarodna zajednica vraća na stanje uspostavljeno Ustavom iz 1974. i da će definitivni status Kosova zavisiti od svih aktera na sceni. Međutim, srpska strana ne čini nikakav napor da se kroz saradnju sa međunarodnom zajednicom dođe do nekakvog *modus vivendi* Srba i Albanaca na Kosovu. Podela Kosovske Mitrovice je u funkciji održavanja rata niskog intenziteta i diskreditacije operacije međunarodne zajednice. Nasilje Albanaca nad ne-Albancima takođe ide u prilog takvom stavu. U međuvremenu Srbi na Kosovu žive potpuno odsečeni od života na Kosovu, ali i bez ikakvog pravog interesa Beograda da tamo ostanu. Izostaje napor da se shvati nova realnost, te da je prošlo vreme njihove dominacije. Pored toga, beogradska propaganda stvara utisak da će se VJ i policija vratiti (tokom božićnih praznika), te da će se poredak stvari vratiti na predratno stanje. Nedostatak informacija i komunikacije povećava paranoju i strah. Međunarodna zajednica, bez podrške beogradskog režima, nevladinih organizacija i medija ne može suštinski pomoći Srbima na Kosovu, sem što preko KFOR održava njihovu sigurnost.

Pitanje albanskih zatvorenuika u Srbiji dodatno radikalizuje Albance. Pri tome, najeksplozivniji zatvorenici su albanski studenti i žene, kao pravi simboli albanske emancipacije, što nije slučajno, a takođe upućuje na zaključak o suštinskom neuvažavanju Albanaca kao ravnopravnih partnera.

Crna Gora je preko niza mera i zakona bila prinuđena da se zaštiti od arogancije beogradskog režima. Incident oko podgoričkog aerodroma samo je testiranje Crne Gore, ali i međunarodne zajednice. Pozivanje na vlasništvo savezne države već je poznata metoda kojom se još od 1991. godine provociraju incidenti. Ekonomske sankcije, dnevno maltretiranje i ucena najbrži su način emancipacije Crne Gore od Srbije.

Fokus SPS i JUL na Sandžak, takođe govori o mogućim scenarijima u Crnoj Gori. Tako razne izjave poput onih Vojislava Šešelja da će u slučaju otepljenja Crne Gore Srbija "proterati sve Muslimane iz Sandžaka što će neminovno dovesti do muslimanske Crne Gore" i one Mihajla Markovića, "da Crnoj Gori treba oduzeti što veću teritoriju" stvaraju u javnosti atmosferu o neminovnosti nasilničkog scenarija.

Pitanje statusa Vojvodine se, takođe, sve češće otvara u samoj Vojvodini, ali i u Beogradu. Aleksandar Vučić, ministar za informacije Srbije, ocenjuje zahteve autonomaških stranaka "besmislenim", uz tvrdnju da su zahtevi za trostepenom autonomijom i referendumom o budućem statusu vojvođanske autonomije, zapravo "diktat Amerikanaca". Ukoliko se ozbiljno ne pristupi zahtevima Vojvođana, centrifugalne sile će otvoriti i pitanje teritorijalnog integriteta same Srbije. Politički protagonisti na srbijanskoj sceni kao da nisu svesni opasnosti ovakve dinamike u Srbiji kojoj su i sami doprineli, upravo zbog nipodaštavanja i neuvažavanja specifičnih problema, pre svega, decentralizacije.

Za raspad Srbije neće biti odgovoran samo Milošević nego i svi oni koji na pitanje decentralizacije gledaju kao na gubljenje vlasti Beograda. Unitaristički i centralistički koncept Beograda, koji dele i opozicione partije, nevladine organizacije i mediji, dovešće do totalne diskreditacije Beograda, kao važnog političkog centra ne samo Srbije, već i Balkana. Pozitivni impulsi u regionu mogu imati pozitivan uticaj na Srbiju, posebno oni u Hrvatskoj, ali je teško zamislivo da se "kolektivna depresija" prevaziđe bez definisanja sadašnjeg konteksta Srbije. To u prvom redu zahteva definisanje granica Srbije i odnosa prema ratnim zločinima. Samo kroz otvaranja prostora za zapitanost, moguće je očekivati "inicijative za novu duhovnu federaciju ovog prostora".

(decembar 1999)

Srbija na Orijentu

Dolazak 2000. godine bio je povod za promišljanje gotovo u celom svetu, ne samo prethodne godine, već i celog dvadesetog stoleća, kao i za anticipiranje narednog. Međutim, istim povodom u Srbiji se iskristalisala antizapadna orijentacija i stiće se utisak da je "posebnost" Srbije upravo u tome što je zaratila sa celim Zapadom. Takav stav se posebno prelama preko poimanja procesa globalizacije i tranzicije koje se u ovdašnjoj javnosti doživljavaju kao zavera "mondijalista" koji su zapravo "bastardi najgoreg,

antievropskog i antikulturnog Zapada". Dominira opsesija "novim svetskim poretom" koji vašingtonskim stratezima služi da celu Jugoslaviju i konačno, Evropu pretvore u jednu - "prokletu avliju". Konačno, "ljuti svetski rat protiv Srbije" na samom kraju XX veka vođen je zbog naših specifičnosti, ali ovog puta zbog toga "što kroz našu zemlju sada prolaze koncepcije, a ne karavani i vojska".

Tako se sugeriše da su sve nedaće koje su sustigle Srbiju u protekloj deceniji, rezultat pažljive strategije globalizacije koja je u tu svrhu, prema rečima Mire Marković "izmislila Sud u Hagu kao oblik legalizacije i institucionalizacije odmazde za otpor kolonizaciji na kraju dvadesetog veka i poniženju savremenog čoveka". Ona kaže da je "globalizacija zamena za kompromitovani svetski poredak i nerealizovanu svetsku državu, pa čak i za kosmopolitizam". Posebnost položaja Srbije reflektuje se i u anahronim spoljnopolitičkim prioritetima, koje je najbolje formulisao predsednik Republike Srbije Slobodan Milošević u novogodišnjem intervjuu u *Politici*, kad kaže "da je ujedinjenje Rusije i Belorusije indikator mogućeg procesa zbližavanja i povezivanja evroazijskih naroda i država, početak uspostavljanja svetske ravnoteže koja je potpuno ukinuta početkom devedesetih godina, te da će se Srbija pridružiti tom savezu". Pored toga, on kaže da se "zemlja i narod brane već deset godina, i da je nismo branili tih deset godina ne bismo je odbranili ni kada su počele bombe".

Proces tranzicije u istočnoevropskim zemljama doživljava se kao "kontrarevolucija, ali bez krvi i baruta". Tranzicijom je izgubljena "suština demokratije, izgubljena je materijalna osnova socijalističke demokratije, učinjen je povratak u formalnu demokratiju zapadnog tipa". Da tranzicija nije uspela u Bugarskoj na primer, najbolje ilustruje činjenica da je tamo "poljoprivredna proizvodnja opala dok je u Srbiji u znatom porastu". Ipak, provejava i svest da "red, disciplina, čistoća kao postulati života i delovanja civilizovanog čoveka u našem društvu odavno škrife".

Istaknute ličnosti srpske intelektualne elite, koje su svojevremeno davale punu podršku usponu Slobodana Miloševića, sada skrušeno izjavljuju da je "danas najpametnije pokriti se ušima i ćutati", te da "ne biramo mi siromaštvo, ono bira nas". Glorifikovanjem "slobode u siromaštvu" unapred se negiraju rezultati bazirani na radu i (samo)odgovornosti. Uopštavanjem nesreće, generalizacijom i balansiranjem krivice, jedva se dolazi do suočavanja sa samim sobom. Milovan Danojlić kaže: "Mi, Srbi, još i imamo nekih izugleda da se izvučemo, ako hoćemo k sebi, ako uvidimo koliko smo grehova i gluposti počinili."

Ni Dobrica Ćosić nije propustio priliku da se oglasi na kraju veka sa ocenom da "nam je otkazao istorijski um". Zaobišao je ovom prilikom tezu da je Jugoslavija bila "tamnica naroda", ali je zato naglasio da "nam je razbijena država za koju smo čitavu deceniju ratovali i bezmerno ginuli, ne uspevši da je održimo". Isto tako, teza o tome da ono "što dobijemo u ratovima gubimo u miru", sada dobija drugačije tumačenje - "da Srbi na kraju XX veka treba u

Nemcima da vide primer kako se u miru dobija izgubljeni rat". Pokušaj da uporedi Srbe sa Nemcima nakon Drugog svetskog rata, ipak je stavljen u kontekst zavere protiv Srba, jer "Nemci su više bili krivi pred drugima, a mi više pred sobom, ali smo i mi kao i oni osuđeni za kolektivnu krivicu i kažnjeni zbog vladajućeg režima i njegove politike".

Prebacivenjem odgovornosti za srpske promašaje krajem dvadesetog veka na "neoimperijalističku i hegemonističku politiku Sjedinjenih Američkih Država i njihovih evropskih satelita", koje nisu naklonjene srpskom narodu, pa ga zato "surovo kažnjavaju za sve zablude, greške i krivice", srpska elita se jasno opredelila protiv Zapada zbog suštinskog nesporazuma i nepoimanja zapadnih vrednosti. Raspad Jugoslavije je do kraja ogolio sukob Srbije sa Zapadom, što je promaklo svim zapadnim analitičarima, a delom i samoj eliti u Srbiji koja se deklarativno zalaže za saradnju sa Zapadom. Očekivanja da će Rusija uvek stajati iza svih srbijanskih promašaja, kao i činjenica da su "Rusi više doprineli izolaciji Srbije umesto da su doprineli mirnom rešenju jugoslovenske krize, posebno na Kosovu" stvorila je osećanje kod Srba da su ih i Rusi izdali.

Pored sličnosti i suštinski istog stava Srbije i Rusije prema Zapadu, Srbija ima još jednu komponentu u svom identitetu, koja nije tako transparentna, pa zbog toga promiče svim analitičarima. Reč je o onoj orijentalnoj. Ona je uočljiva u svakodnevnom životu, kroz "folklorno orgijanje" (folk muziku, kioske, buvljake) koje sve više dominira u našem javnom životu. Međutim, kroz duboki animozitet prema Muslimanima kao vekovnim vladarima regiona i Srbije, ona se svesno suzbija. Ove dve komponente srbijanskog identiteta, pravoslavni kao tlapnja, i anahroni orijentalni kao realnost, trajno Srbiju odvrćaju od Zapada, jer su u suštini obe antizapadne. Živeći u Jugoslaviji čitav dvadeseti vek, Srbi su živeli svoju virtuelnu istoriju. Stoga je neophodno uspostavljanje kontinuiteta današnje Srbije sa onom pre ulaska u Jugoslaviju, kako bi se stvorio prostor za stvarno sagledavanje identiteta Srbije danas. Bez ozbiljnijeg uvida u ovaj deo Srbije, Zapad neće biti u stanju da formuliše svoju dugoročnu strategiju za Blakan.

(januar 2000)

Gubitnik modernizacije

Globalizacija predstavlja deo tehnološke revolucije koja već desetak godina oblikuje nove međunarodne odnose. Te odnose ne diktiraju čak ni Sjedinjene Američke Države, danas jedina globalna sila. Ova tehnološka i ekonomska revolucija, kao i sve prethodne, pre nego što uspostavi nove društvene i političke modele i integriše interese i vrednosti različitih grupa, proizvodi i svojevrstne negativne posledice, koje će se vremenom pretvoriti u opštu dobit. Globalizacija, u svom dubljem tumačenju, znači univerzalnost

demokratskih vrednosti, promovisanje dijaloga, razumevanja i saradnje među kulturama, religijama i civilizacijama.

Nakon kolapsa realsocijalističkih privreda i pada Berlinskog zida, globalizacija simboliše i pobjedu kapitalizma i danas na svojevrstan način predstavlja globalni kapitalizam koji polako obuhvata celu planetu. Taj proces je krenuo iz Evrope kada je 1987. usvojen Jedinstveni akt Evropske komisije, čiji je krajnji cilj bio uvođenje monetarne unije. Ovaj proces je otvorio i reviziju pojma suverenosti države, kao preduslove za veću političku koordinaciju i postupnu koncentraciju odlučivanja. S ekonomske tačke gledišta to znači pomeranje fokusa s državnih na transnacionalni interes i u tom smislu veću ekonomsku međuzavisnost sveta.

U toj novoj političkoj realnosti država gubi centralni značaj i sve je veća uloga civilnog društva. S obzirom na ključnu ulogu korporacija u procesu globalizacije, nameće se nova dimenzija civilnog društva, posebno grupa za ljudska prava i ekologiju, te sindikata, kao zaštitnika i promotera ljudskih prava. Prve reakcije civilnog društva videle su se u Sijetlu prilikom zasedanja Svetske trgovinske organizacije, a nedavno je doneta i prva "Sijamska deklaracija" kao reakcija na nedavno održanu Konferenciju UN za trgovinu i razvoj (UNCTAD) u Bangkoku koja je - pored ostalog - tretirala proces globalizacije i položaj siromašnih zemalja

Posmatrajući mesto Srbije u ovakvom međunarodnom kontekstu nameće se neumitan zaključak da je Srbija u apsolutnom raskoraku sa svetom i dominantnim procesom. "Nosioci te moderne ideologije" koja je planetarna, a koja isključuje "slobodu, nezavisnost i suverenitet", jesu "domicilne ništarije", promovisane u saveznike novog svetskog poretka. Ovakva retorika Četvrtog kongresa SPS, posebno predsednika partije i SRJ, te izazivanje krize na Kosovu (preko Kosovske Mitrovice), u Republici Srpskoj i Crnoj Gori, trenutno najbolje ilustruje taj nesporazum.

Pored izazivanja stalne krize u svom okruženju, u Srbiji je veliki problem i stanje istorijske svesti. Ta se svest zasniva na osećanju posebnosti, pre svega hrabrosti ovog naroda, te "jedinstvenosti teritorije" koja je uvek bila privlačna za osvajače iz sveta. Stalno pominjanje raznih pokušaja "osvajanja sveta" sa Zapada (Napoleon, Hitler), međutim, ignoriše iste takve pokušaje sa Istoka (Staljin). Ovakav pristup najbolje detektuje i suštinu optora promenama u Srbiji, koja se vezuje za Rusiju i njenu univerzalnu koncepciju sveta. Izostaje, nažalost, uvid u to da i sama Rusija danas pokušava da se poveže sa Zapadom, ili se trudi da što više profitira od Zapada, kako bi što bezbolnije sprovela svoje reformsko opredeljenje. Ne postoji, naime, svest o tome da Rusija, podržavanje Srbije u svim njenim samoubilačkim avanturama, pre svega koristi kao "čip" za stalno iznuđivanje novih finansijskih pogodnosti. Njena mirovnjačka uloga u vreme intervencije bila je bogato nagrađena novim kreditima.

Odbijanjem sporazuma ponuđenog na Haškoj konferenciji (1991), zatim iz Rambujea i Pariza (1999), te, u suštini, neprihvatanjem Dejtonskog sporazuma, Srbija je odbila da prepozna i prihvati određene vrednosti i

standarde, kao i mirni razlaz Jugoslavije. Istrajavanje na sukobu jedne suštinski staljinističke koncepcije protiv globalne modernizacije jeste, istorijski gledano, problem Srbije s kojim se ona suočava već dva veka. Srednjevekovna srpska država, na čiju se slavu stalno poziva, bila je savremena država koja je korespondirala sa tadašnjim dominantnim procesima.

Ukoliko ne dođe do suštinskog zaokreta, Srbija će biti jedan od "gubitnika modernizacije" zbog činjenice što je novo društvo nekonfliktno i usmereno ka "društvenoj harmoniji", i stalnom odlaganju otvaranja relevantnih pitanja za društvene promene. Insistiranje na teritoriji, suverenitetu i anahronom levičarstvu, a ne na razvoju, blagostanju države i jednakih prava i mogućnosti za sve, uvelo je Srbiju u aktivan "otpor globalnom nasilju", koji je danas karakteriše kao simbol otpora savremenosti.

(februar 2000)

Građani i elita

Politička scena u Srbiji je posle bombardovanja doživela duboku transformaciju. Reč je o dubokom porazu, iako se o tome tako ne govori. Godinu dana kasnije, zvanična retorika je i dalje usmerena protiv NATO i SAD, i u suštini nije promenila dogmatsku i ratničku matricu. Ona je u funkciji sprečavanja otvaranja pitanja poraza i konstatnog održavanja osećanja ugroženosti cele nacije.

Suprotno mnogim očekivanjima režim je uspeo da se konsoliduje. Tome je doprinela akcija obnove zemlje, nesnalaženje opozicije u novonastalim okolnostima i, pre svega, haos na Kosovu. Beogradski režim je uradio sve da produbi taj haos, da se umanjí efekat međunarodne operacije, kao i da se dodatno defamiraju Albanci. Izgon Srba i ostalog nealbanskog stanovništva sa Kosova, te destabilizacija juga Srbije u opštinama gde pretežno žive Albanci, omogućila je režimu da ostvari nadmoć nad opozicijom. Otvaranje fronta prema Crnoj Gori i porast tenzije na toj relaciji drži ratnu opciju permanentno otvorenom. Crna Gora se doživljava kao strateški interes Srbije zbog izlaska na more.

Opozicija je pod pritiskom međunarodne zajednice uspela da potpiše sporazum o zajedničkom delovanju 10. januara i od tada pokušava da artikulise stavove i akcije u tom pravcu. Međutim, njihovi brojni sastanci su samo potvrdili šablon po kojem se već godinama odvija njihova politička aktivnost: saopštenja i verbalne osude režima, davanje "rokova" za njegov odlazak i sl. Još uvek se oseća odsustvo pravih akcija i nesposobnost da se artikulise alternativa, što ujedno ilustruje oklevanje opozicije da preuzme odgovornost za budućnost Srbije. Građani su sada uveliko svesni svih nedostataka opozicije: oklevanje sa konkretnim akcijama, međusobno nepoverenje, sujeta i orijentacija ka ličnim interesima, te odsustvo osećanja za opšte dobro. Kao rezultat, poverenje u opoziciju je sve manje, mada je januarski sporazum dobio široku podršku i

podstakao velika očekivanja. Vreme je pokazalo, i sve više izaziva, nepoverenje u mogućnost njihovog pravog delovanja.

Odlaganje mitinga koji se očekivao tokom marta, očigledno je rezultat kako pritiska režima na opoziciju, tako i odsustva strategije same opozicije. Opozicija, utisak je, nema odgovor ni na uspeh, ali ni na neuspeh mitinga, što može da dovede do njenog totalnog fijaska. Ovakav strah sigurno nije bez osnova, s obzirom na tenzije koje vladaju u društvu. Još jedan poraz definitivno bi marginalizovao opoziciju. Jedan deo opozicije očekuje, međutim, da će se režim urušiti sam od sebe, što bi joj otvorilo put ka vlasti. Ono što zabrinjava, što se opozicije tiče, jeste to što je ona izgubila kontakt sa narodom i što je pokazala nesposobnost u kanalisanju nezadovoljstva ka demokratskim promenama. To povećava mogućnost da u slučaju izbora dođe do velike apstinencije glasača. S druge strane, ni opozicija ni režim nisu u stanju da se nose sa dubokim ekonomskim i socijalnim problemima. Režim vodi politiku preživljavanja koja u jednom trenutku, s obzirom na istrošenost, može jednostavno da se otme kontroli.

Režim svakako bolje oseća nezadovoljstvo građana. Zato se njegovo fokusiranje na onemogućavnje mitinga opozicije više odnosi na sprečavanje masovnih demonstracija koje nisu toliko vezane za podršku opoziciji, koliko za opšte nezadovoljstvo. Lančani štrajkovi mogli bi blokirati celu zemlju. Stalni porast represije u svim domenima je posledica nesposobnosti režima da pruži adekvatan odgovor na goruće probleme. Međutim, na duži rok represija nije rešenje, jer se svakodnevno stvaraju nove tačke otpora.

Nakon interevencije, građani su prvi put reagovali egzistencijalno. Došlo je do kvalitativne promene u raspoloženju mase. Otpor prema režimu je veoma širok, doduše različito motivisan: da je zemlja propala, očekivanje novog rata, da je izgubljen rat i sl.

Režim je u panici, sudeći po postupcima koji uvek završe u nekom obliku represije, u poslednje vreme naročito ispoljen kroz gušenje medija, masovnim hapšenjima i premlaćivanjima pripadnika studentskog pokreta OTPOR i srednjoškolaca. Sve je veći broj nerazjašnjenih ubistava. Suočen sa totalnim fijaskom svoje politike, SPS se na svom IV kongresu opredelio za stalnu represiju, brutalno maltretiranje političkih neistomišljenika i samoizolaciju na međunarodnom planu.

Ovakvo ponašanje režima donekle homogenizuje i opoziciju, ovakvu kakva jeste, na pitanju smene vlasti, mada pretpostavke za to još nisu stvorene. Strah opozicije je realan i on ih međusobno približava. Tim pre što režim otvara i pitanje njihove korupcije na lokalnom nivou. U ovom trenutku ne otvara se nijedna ključna tema kao što je Hag, Republika Srpska, Kosovo, Crna Gora i posebno korupcija. Neke od tih tema bile su otvorene u Hrvatskoj i Bosni i svakako su bile ključne za promenu režima u Hrvatskoj.

Proces raspada Jugoslavije se nastavlja. "Nedorečena strategija" Zapada u pogledu budućnosti SRJ daje prostor za otvaranje novih kriznih tačaka. Ubrzava se urušavanje unutar savezne države, koja *de facto* sada ima tri države

sa tri različita politička sistema. Međutim, i unutar same Srbije otvara se pitanje Vojvodine koja dobija sve ozbiljniju artikulaciju, za koju opozicija, pogotovo beogradske centrale, nema dovoljno sluha.

Srpski nacionalizam je metastazirao, ali se istorijska svest još nije promenila, što opstruira sagledavanje razloga za stanje u zemlji. Dubina egzistencijalnih problema umanjila je netrpeljivost prema drugima i okrenula građane ka Srbiji. Rapidno ekonomsko i socijalno urušavanje otvara prostor za nove ljude i nove lidere. U ovom trenutku režim jedino kroz korupciju omogućava preživljavanje celom aparatu, uključujući vojsku i policiju. Preko korupcije održava se čitav sistem i odlaže kolaps.

Uprkos fluidnoj i u suštini veoma napetoj situaciji u zemlji, pozitivni impulsi ipak dolaze iz okruženja Srbije, koje ima interes za promene u Srbiji. Samo stvarna operacionalizacija Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope pruža odgovor za Balkan. "Vrata u Evropu" nikada nisu bila tako otvorena Balkanu. U ovom trenutku toga su, izgleda, više svesni građani Srbije nego njena elita.

(mart 2000)

Prećutkivanje poraza

Godišnjica NATO bombardovanja SRJ obeležena je u zapadnom svetu nizom prigodnih tribina i rasprava. Očigledno je da je to bio povod za introspekciju i dalje formulisanje NATO mandata. Rasprava je obuhvatala kako upitanost nad samom interevencijom, pre svega, kao i to da li je ona bila izvedena na najefikasniji način. Rasprava je umnogome odražavala i antiamerički sentiment koji je provociran sadašnjom američkom dominacijom u svetu. Najmanje se, nažalost, ticala nas. Intervencija je u suštini ostvarila svoje ciljeve: sprečila je humanitarnu katasrofu, raspad Makedonije i eventualno Albanije, i u tom kontekstu, dalju destabilizaciju regiona. Vojska Jugoslavije je intervencijom degradirana i marginalizovano je prisustvo Rusije na Balkanu. S posledicama interevencije danas se na Kosovu nose KFOR, UNMIK i OEBS, uz velike teškoće, ali – ipak se nose. Sprečen je i rat u Crnoj Gori. Međutim, do promene u Srbiji nije došlo.

Sa druge strane, prava rasprava o intervenciji izostala je u Srbiji, mada za nju postoje mnogi razlozi. Najpre, reč bi mogla da bude o tome, da li se intervencija mogla sprečiti, odnosno, šta je sve trebalo uraditi da do nje uopšte ne dođe. Takođe, često se čuju primedbe da je ona bila uzaludna, jer režim nije promenjen. To nije bio primarni cilj intervencije. Za promene u Srbiji prvenstveno su odgovorni građani Srbije. Promene traže otvaranje svih ključnih pitanja: počinjeni zločini, Kosovo, korupcija, velikosrpske tlapnje. Umesto toga, ukupna odgovornost za sve što se desilo "zgodno" je prebačena na NATO i Zapad, posebno SAD, i to ne samo od strane režima.

Amnestiranje od odgovornosti produžava opstanak režima. Samo ga rasprava o razlozima zbog kojih je Srbija doživela istorijski poraz i poništavanje

jednoipovekovnih napora mnogih generacija, dovodi u pitanje. Čini se da bi priznavanje vlastite odgovornosti bilo bolje prihvaćeno u javnosti nego njeno stalno poricanje. Istovremeno, suočavanje može da generiše novu energiju. Stavljajući srpskog naroda samo u ulogu žrtve osakaćuje ga za odgovoran i konstruktivan odnos prema vlastitoj budućnosti. Srpski nacionalisti na svim stranama očajnički brane stečene pozicije kako bi sprečili bilo kakvu raspravu, pa tako hapšenje Momčila Krajišnika isključivo vide kao "pretnju miru", te kao "pokušaj da se pažnja svetske javnosti usmeri na Srbe, ali ne kao žrtve progona, već kao krivce za ratne zločine".

Za razliku od Srbije, do promena je došlo u Hrvatskoj i u jednom delu Bosne i Hercegovine. Predsednik Mesić je kao autsajder pobedio na predsedničkim izborima, otvarajući pitanja saradnje sa Hagom, odustajanja od Herceg-Bosne i hvatanja u koštac sa sa korupcijom. Rasprava o saradnji sa Haškim tribunalom u Saboru, suočila je Hrvate sa zločinima počinjenim u njihovo ime poput onog u Gospiću. Otvaranje pitanja zločina po prvi put pruža uveravanje Srbima koji se vraćaju da je pravda dostižna. Slično se dešava i u Bosni, ali ne u srpskom entitetu.

Stanje svesti kod Srba očigledno je još u fazi hibernacije što se odražava na celokupnu dinamiku srpskog korpusa. "Životarenje" i "snalaženje" postali su životni kredo. Cela srbijanska scena je u nekoj vrsti mamurluka i "ne talasa", jer još "nije došlo vreme". U suštini, režim održava ovakva opozicija i gotovo celokupna alternativna scena. Pojednostavljeno, scena je uslovno podeljena na staljiniste i četnike, dakle, pobornike istorijski prevaziđenih i poraženih ideologija.

Malobrojna liberalna inteligencija je vešto i sistematski godinama marginalizovana. "Pravi trenutak" za suočavanje odrediće "beogradska čaršija", onoliko koliko misli da je dovoljno da prikaže da su "svi podjednako krivi". U tome pomaže i sporo prepoznavanje ovdašnje situacije od strane Zapada. Međutim, to nama nikako ne ide u prilog, jer "zločin će kad tad izaći na površinu". Istorija neće imati milosti za kratkotrajne "podvale" srbijanske elite koja veoma organizovano širi istinu o "građanskom ratu".

"Udruženi" naponi da se spreči otvaranje Srbije odlažu promene. Objašnjenje za dugo trajanje sadašnje političke scene je u tome što ona ne želi promene. Podela ekonomske i političke moći je izbalansirana i sprečava buđenje i artikulisanje alternativne Srbije. Zato je, pored smene režima, neophodno definisati i dugoročnu strategiju koju će međunarodna zajednica zajedno sa liberalnim snagama u zemlji ponuditi građanima Srbije. Zbog velike zapuštenosti društva, koju prati i svojevrsna "politička konfuzija" (od kapitalizma do egalitarizma) većine građana, potreban je misionarski rad kako bi se došlo do kritične tačke neophodne za promene.

(april 2000)

Nedostatak političke volje, liderstva i ponude

U celoj bivšoj Jugoslaviji tokom maja obeležena je dvadestogodišnjica Titove smrti, što je istovremeno bio i povod za dublje promišljanje o bivšoj zajedničkoj državi, njenim prednostima i nedostacima, manje-više bez afekta i sa distancom. Jedino je u Srbiji, u nizu emisija koje su emitovane tim povodom zadržana emocija koja pokazuje da nema distance, a još manje shvatanja, ili osveščivanja povodom stvarnih razloga za krvav raspad Jugoslavije. ANEM je našao za shodno da u svojoj emisiji široki prostor ustupi notornim nacionalistima Brani Crnčeviću i Kostu Čavoškom, koji su još jednom dobili priliku da plasiraju teze koje su srpski narod i dovele u sukob sa svim narodima bivše Jugoslavije.

Vraćanje na 1991. godinu u svim novonastalim državama bivše Jugoslavije, te pokušaj da se napravi kontinuitet i tako premosti desetogodišnji period lutanja i poništenja, pre svega antifašističkih tekovina zajedničke države, olakšava njihovo prikopčavanje na evropske trendove i procese. Nažalost, Srbija u istom periodu prolazi možda kroz svoje najdublje potonuće u istoriji i gubi korak sa svojim okruženjem, ali i sa svojom vlastitom istorijom u poslednjih sto godina. Represija, hapšenja studenata, zatvaranje opozicionih medija, gubljenje orijentira i udaljavanje od civilizacijskog raspleta, stavlja Srbiju u poziciju *sui generis*, koja zahteva dublje i kompleksnije analize, uključujući antropološke, pa čak i ontološke.

Srbija je u poslednjih deset godina odbila sve ponude za mirno rešavanje krize, najpre na nivou SFRJ, a onda i na nivou SRJ. Odbila je Hašku konferenciju 1991, pod bombama je prihvatila Dejton 1995, odbila je Rambuje i Pariz i, ponovo pod bombama, prihvatila Kumanovski sporazum. Međunarodna zajednica je objektivno uvek išla na ruku beogradskom režimu, a svojim često nejasnim formulacijama omogućila mu je da opstruira sprovođenje Dejtonskog, a sada i Kumanovskog sporazuma. I na unutrašnjem planu se praktikovala nedorečenost, što će na kraju ipak da se vrati kao bumerang beogradskom režimu. Sistematsko odugovlačenje ove agonije u konačnom ishodu platiće građani Srbije. Ponašanje režima je logično s obzirom da njegova pozicija objektivno ne otvara prostor za druge opcije. Međutim, ni opozicija ne pokazuje spremnost da preuzme liderstvo i odgovornost. Nedostatak političke volje za suštinskim promenama i alternativne ponude su u suštini pravi razlozi što svi dosadašnji naponi nisu uspeli. Promena režima očigledno nije dovoljan zahtev koji bi pokrenuo masovno nezadovoljstvo. Pojava Otpora na političkoj sceni Srbije jeste za sada energija koja mobilise. Međutim, nesposobnost ozbiljne političke artikulacije zamenjuje se preteranim očekivanjima od Otpora kao "udarne pesnice Srbije", koja polako prerasta u mit. On može da nadraste i sam Otpor i da poput UČK (u jednom trenutku, za albansku populaciju) postane jedina nada stanovništvu koje već polako diže ruke, ne samo od svojih života već i od onih koji tek dolaze.

Glavni akter sadašnje krize, ipak je režim koji ne može da miruje. Opozicija objektivno radi za njega. Miting na Ravnoj gori je direktno isprovocirao poslednji talas represije. Opozicija pomoć traži od Rusije, Otpora i građana. Izgleda da je do sada još niko nije ozbiljno shvatio, s obzirom da sama nije spremna za veće žrtve. Sveopšte urušavanje je ogolilo sve aktere, ukinulo formu i otvorilo prostor za голу silu. Nadolazeće nezadovoljstvo građana direktno ih stavlja u sukob sa režimom, s obzirom na to da ne postoje mehanizmi koji to nezadovoljstvo mogu kanalisati. Teško je anticipirati scenario daljeg razvoja situacije, ali je sigurno da političke snage "suprotstavljene" Miloševiću ne mogu nadživeti režim. Redistribucija siromaštva može postati jedini cilj onih koji dolaze. U takvom okruženju teško je zamisliti suštinske promene.

Međunarodna zajednica očigledno nije u mogućnosti da isprovocira promene uz svu podršku različitim akterima, s obzirom na suštinski nedostatak političke volje, liderstva i ponude. Stoga je njen osnovni cilj, za sada, da Balkan, i Srbiju kao središnjeg aktera destabilizacije, stavi u bezbednosni okvir koji će sprečiti prelijanje krize. Isto tako, Pakt stabilnosti neće ostvariti veće pomake dok se iznutra ne stvore političke snage koje će biti noisoci promena.

(maj 2000)

Status quo po meri vlasti i opozicije

Poslednjih nedelja značajno je opala dinamika srbijanske političke scene. Samo je režim imao inicijativu, što stvara privid njegove izvesne prednosti u odnosu na opoziciju i druge aktere. Hapšenje i privođenje *otporaša* u milicijske stanice radi, pre svega, otvaranja dosijea, usporilo je akcije Otpora. Letnji raspust preti da dodatno uspori njihov tempo koji je krajnje iritirajući za režim. Međutim, nije samo režim iritiran pojavom Otpora. I opozicija pokušava da ga stavi pod kontrolu i opstruira njegovu "iskakanje", bilo paternalizmom ("sve su to naša deca") ili oblačenjem *otporaških* majica sa idejom da se, kao i obično, preuzme jedan deo i tako oslabi ceo pokret.

Na poslednjim mitinzima opozicija je doživela svojevrzni fijasko, što su mnogi "dobronamerni" navijači po prvi put obznanili. Pojavila se serija tesktova o opoziciji kao "liderima koji nas magarče" i po prvi put se otvoreno govori i o širokom stanju svesti. Čini se kao da se otvara, makar i minimalni prostor, za analizu bez koje nema promena. Neki "analitičari" iz vodećih partija uzimaju sebi za pravo da nakaradno interpretiraju interes SAD i sveta uopšte, o navodnom priželjkivanju "građanskog rata", što dodatno antagonizira ionako paranoični režim. Zato VJ ne propušta priliku da poruči "svim destruktivnim snagama u zemlji koje nastoje da razbiju njeno jedinstvo da neće dozvoliti da se ponovi scenario u bivšim republikama prethodne Jugoslavije, te da će po svaku cenu sprečiti građanski rat u zemlji". Posle nekoliko vekova "čuvanja" Zapada od Istoka, Srbija je sada brana "SAD koje nastoje da ostvare svoje interese na

Balkanu kako bi se približile Istoku, odnosno poslednjem koraku u ovladavanju celokupnim svetskim prostorom".

Paranoičnost režima se pre svega ogleda u rastućoj represiji u svim domenima javnog života. Kontinuirano maltretiranje medija, posebno podizanje optužnice protiv Miroslava Filipovića, zbog navodne "špijunaže", sada se proširilo i na zastrašivanje "nevladinih" organizacija, lokalnih i međunarodnih, te raznih privatnika.

Preveremeno zatvaranje Univerziteta i uvođenje batinaša kao kontrolora na pojedinim fakultetima, odvelo je studente u "blagu" ilegalu, što ne znači da se oni neće vratiti na scenu još radikalniji u zahtevima. Za sada su njihovi zahtevi usmereni na izbore i mirnu predaju vlasti, međutim, ne treba potceniti njihovu egzistencijalnu energiju koja pod sve većom represijom može i drugačije da se izrazi. Jer, kako kaže jedan aktivista Otpora, "kako raste represija, tako raste otpor".

Režim je držao otvorenim još dva fronta: onaj na Kosovu i u Crnoj Gori. Godišnjica usvajanja Rezolucije UN 1244. bila je poseban izazov za Beograd s nadom da će svet najzad "prihvatiti svoj poraz na Kosovu" i dozvoliti "povratak VJ i policije". Poruka Saveta bezbednosti da se ništa ne menja u tom pogledu, te da je mandat međunarodne zajednice, tj. KFOR na Kosovu izvestan za duži period, umanjuje snagu beogradskih argumenata, kako režima tako i opozicije. Lokalni izbori u Podgorici i u Herceg Novom, takođe su bili izazov za beogradsku propagandnu mašineriju. Beograd je zajedno sa Momiom Bulatovićem vodio kampanju za Jugoslaviju sa očiglednom namerom da Mila Đukanovića natera na referendum u pogledu budućeg statusa Crne Gore. Nije slučajno što se istovremeno pojavljuju razni predlozi, uključujući i onaj koji je objavljen u ruskim novinama "Komersaut" o ustavnom preuređivanju SRJ na liniji regionalizacije, znači centralizacije i unitarizacije. Osim toga, i Vladimir Putin je istovremeno uveo novinu u regulisanju ruske federacije koja se u potpunosti podudara sa jugoslovesnkim centralističkim pristupom. Ne čudi što su oba predloga mimo dominantnih svetskih procesa, kao ni to što je Vašington izrazio "nezadovoljstvo u pogledu tretmana Čečenije".

Sa patriotskog skupa u Požarevcu lansirana je inicijativa da se predesdniku SRJ Slobadanu Miloševiću dodeli orden narodnog heroja. Tim povodom JUL Prištine je izjavio da je čvrsto uveren da će sa "narodnim herojem Slobodanom Miloševićem ponovo vratiti Kosovo, stabilizovati situaciju u Crnoj Gori i vratiti Jugoslaviju na ono mesto u međunarodnoj zajednici koje joj istorijski i civilizacijski pripada".

Sve je jasnije da opozicija ne može "dobaciti" u željenom pravcu, te nije neobično što Morton Abramovic u svom svedočenju pred senatskim Komitetom za spoljne poslove kaže da je "teško prognozirati kada će Milošević otići". Njegov odlazak može se odložiti za još neko vreme, "što će dodatno kreirati tenzije kod kosovskih Albanaca ukoliko im se bude kontinuirano negiralo pravo na samoupravu".

Godišnjica NATO bombardovanja, te stalne "podvale" opoziciji da pripremaju "otporaške Markale" i slične akcije kao plaćenici SAD, pretekst su za permanentnu pretnju uvođenjem zakona o terorizmu, uz pozivanje na postojanje sličnih u svim civilizovanim zemljama. Svojevrsni pravni nihilizam dodatno stvara osećanje da je sve moguće. Tako najava donošenja Zakona o terorizmu i nema neke reakcije, jer se u praksi već i sprovodi. Serija "neobjašnjenih" političkih ubistava samo je povod za pooštavanje mera za zaštitu države, pre svega, od Otpora i eventualno "ujedinjene opozicije". Otpor je već kvalifikovan kao organizacija koja je "zasnovana na principu terorističkih jurišnika", te "propalih studenata, narkomana i moralnog šljama". Međutim, ne treba izgubiti iz vida da ovaj zakon nije usmeren protiv opozicije i alternative, već, pre svega i protiv neposlušnika unutar samog režima. O tome najbolje govori činjenica da unutar samog režima ne postoji saglasnost o njegovom usvajanju.

Poseta Li Penga, predsednika Stalnog komiteta Svekineskog narodnog kongresa, pedstavnika tvrde linije, te činjenica da je upravo u Beogradu odaslao "najoštriju osudu NATO i SAD kao najvećim opasnostima po svetski mir", govori u prilog tome da i Kina, pored Rusije, takođe koristi Srbiju za uobličavanje svojih odnosa sa SAD. Srbija za to dobija i malu novčanu podršku u iznosu od 300 miliona dolara.

Održavanje i istrajavanje na situaciji *status quo* u društvu, odgovara i režimu i opoziciji. "Robovanje" ovakvoj situaciji trajaće sve dok se ne preuzmu rizik i odgovornost za promene. Imajući u vidu karakter sbijanskog društva, oslobađanje od straha i otvaranje moralnih pitanja ovog društva neophodni su preduslovi za samopoštovanje i modeliranje vlastitog života.

(jun 2000)

Balans uzajamne nemoći

Akteri srbijanske političke scene poslednjih meseci kao da nemaju svest o tome da Srbija i dalje ubrzano ispada iz evropskih tokova, a javni diskurs, kako režima tako i opozicije, samo petrificira već dominantnu matricu mišljenja. Osim toga, organizovano se i dalje radi na marginalizaciji i opstrukciji onih koji su Srbiju uvek drugačije promišljali. Etablirana srpska elita, sada kao i nekada, osvojila je unutrašnje i spoljne pozicije i biće odgovorna, kako za sprečavanje akrtikulisanja alternative, tako i za imidž koji Srbi imaju u svetu i u bližem susedstvu. "Količina verbalnog smrada" samo je prethodnica najgorih mogućih scenarija raspleta u Srbiji.

Sadašnji pohod na Crnu Goru, najbolja je ilustracija mehanizma rušenja Jugoslavije, one, pa i ove. Promena Ustava SRJ, takoreći preko noći, najbolje ilustruje metod "institucionalnog i vaninstitucionalnog" razgrađivanja SFRJ. Isto tako je i uloga opozicije jednako jasna. Ona ne odustaje od države u kojoj će Crnu Goru navodno biti "ravnopravni partner". U suštini Crna Gora ne

može biti ravnopravna u zajednici sa Srbijom, s obzirom na svoj geografski i ekonomski značaj. Znači, samo samostalna Crna Gora može da definiše svoj ravnopravni odnos sa Srbijom, što je više nego prirodni interes dva naroda i dve državne zajednice.

Režim je na "odbrani Jugoslavije" uspeo da poništi one pozitivne tekovine SFRJ, koje su mogle biti temelj demokratizacije i do apsurdna doveo pokušaj da ostvari povratak SRJ na međunarodnu scenu preko Pokreta nesvrstanih. Nesvrstani su, očigledno, samo fasada, a zajednički imenitelj jeste otpor procesu globalizacije, ali i lansiranje "jedne druge, odnosno, prave globalizacije koja zagovara ravnopravnost među državama i ukida apsolutnu dominaciju jedne države i jednog naroda". Percepcija globalizacije kao "materijalno slabljenje i kulturno i psihološko rušenje slabijih", zapravo ima svoje utemeljenje u tradicionalno antitržišnom stavu. Jer, kako kaže Aleksandar Vulin, "bitno je da ne pobeđi tržišna ideologija po kojoj socijalne razlike rastu kako tržište nalaže". U toj novoj srpskoj filozofiji ne krije se samo način da se prevaziđe izolacija i rastuća beda, već i svojevrtni narcizam. To najbolje ilustruje izjava ministra pravde Dragoljuba Jankovića: "SRJ je bombardovana, jer delu zapadnih zemalja smeta srpski um." U suštini, Srbija završava koncept etničke države. To se najbolje vidi u zvaničnoj/nezvaničnoj politici prema povratku izbeglica i u tretmanu manjina. U tom smislu, desetogodišnja nacionalna politika, može se reći, ostvarila je svoj cilj. Osvajački marš na Jugoslaviju nije uspeo i u tom pogledu Srbija jeste doživela poraz.

Srpski nacionalisti i dalje se "kale" na kosovskom pitanju. Kosovo je ipak jedinica mere srpskog nacionalizma. Međutim, i režim i opozicija igraju na pogrešnu kartu, jer su obe strategije samo definitivno izlaženje sa Kosova. Kada se uzmu u obzir sve spekulacije sa Kosovom u poslednjih dvadeset godina (podela Kosova, "amputacija" Kosova, kako bi se sprečila albanska ekspanzija na Srbiju itd.), izvesno je da je sadašnja faza uvod u zaokruživanje granica Srbije. Srbija je, dakle, u XX veku dobila Vojvodinu, koja kroz svojevrtni demografski inženjering, po prvi put ima većinsko srpsko stanovništvo, a izgubila je Kosovo po istom principu. Tu se negde završava mogućnost teritorijalne ekspanzije Srbije. Zato su kritike na račun režima zbog toga što je "izgubio" "srpski Knin" i Sarajevo neutemeljene i lažne i samo su ilustracija da opozicija zapravo nije odustala od prvobitnog projekta. Polazeći od Ustava 1974, kao ključne tačke za određivanje granica novonastalih država, Srbija sa Vojvodinom kreće se u okviru optimalnog rešenja. Primena etničkog i istorijskog principa lansiranog iz Beograda, dobila je u tom slučaju potvrdu. Ovi principi ne mogu se primenjivati na Republiku Srpsku i Makedoniju, jer nemaju utemeljenje u Ustavu 1974. Uostalom, i međunarodna zajednica se drži Ustava 1974.

Zato je lansiranje Vojislava Koštunice kao opozicionog predsedničkog kandidata, koje se odvija u istim krugovima koji su lansirali i S. Miloševića (Akademija i Crkva), više nego gubljenje vremena. Naime, njegov imidž se gradi na činjenici da je on "dobri nacionalista", koji "nikada nije ispoljio impuls

patogenog nacioljublja". Njegov odnos prema međunarodnoj zajednici baziran je na istom nerazumevanju koje pokazuje i režim, jer on detektuje "ključna pitanja svetske arogancije", a da ni u jednom trenutku ne otvara pitanje srpske arogancije, koja je unesrećila nekoliko miliona ljudi, uključujući i Srbe. Upravo Vojislav Koštunica kritikuje režim za gubitak teritorija. Postavlja se pitanje da li će Vojislav Koštunica kao eventualni predsednički kandidat obećati povratak tih teritorija. Isto tako, postavlja se pitanje da li su krugovi koji sada lansiraju V. Koštunicu ikada doveli u pitanje nacionalni projekat koji je doveo Srbe u sadašnju situaciju. I na kraju, da li su Vojislav Koštunica i njegov "program" zaista alternativa za srpski narod?

Aktivnosti vladajuće koalicije ("JUL u julu" i sl.), ali i opozicije, govore da se obe strane spremaju za izbore. Procene Zapada da će ova opozicija, uz njegovu podršku, uspeti da obezbedi simpatije građana još jednom su se pokazale neutemeljenim. Otuda i saopštenje Grupe 8 sa samita u Japanu da izbori u SRJ pod datim uslovima nisu realni. Međutim, ne radi se, kako Zapad u svojim analizama ističe, o snazi Miloševića, već o svojevrtnom moralnom posrnuću zemlje. Naime, promene bi bile moguće i uz sve ograničavajuće okolnosti (setimo se samo lokalnih izbora 1996), ukoliko bi građani imali adekvatnu ponudu. Stoga je ponašanje režima logično, jer vodi računa o svom kako političkom tako i fizičkom opstanku. To isto radi i opozicija, koja je izneverila očekivanja građana. Balans nemoći obe strane uvodi zemlju u dugu fazu raspada.

(jul-avgust 2000)

Opređenje za budućnost

Ubedljiva pobeda opozicije došla je kao iznenađenje za sve, i pored toga što su je svi priželjkivali. Posle desetogodišnje osvajačke politike režima i neobuzdanog nacionalizma koji su Srbiju izopštili od sveta, kompromitovali napore generacija tokom ovog stoleća, po prvi put su se stekli uslovi za ovakav ishod. Među najvažnijim razlozima, ipak je intervencija NATO, koja je proizvela masovno raspoloženje protiv Slobodana Miloševića, ali je po prvi put dovela i do toga da se jedan deo stanovništva zapita, zašto se Srbija nalazi u takvom ćorsokaku. Presudno je bilo reagovanje unutrašnjosti, koja se još za vreme same intervencije pobunila i otvorila pitanje odgovornosti. Unutrašnjost Srbije je tokom proteklih deset godina bila najviše pogođena ratom (brojne mobilizacije), ali i siromaštvom. Haška optužnica, osim što je delovala kao šok, istovremeno je dala moralni okvir za Srbiju, ali i za buduće ponašanje međunarodne zajednice koja je preseklala svaku komunikaciju sa njim. Izolacija Srbije i opšta beda koja sada kuca na sva vrata, te arogantna i besmislena represija i državni teror nad stanovništvom, vratili su se kao bumerang vladajućoj eliti. Pojava Otpora i uopšte reakcije mladih ljudi bile su presudne u njihovom opredeljenju za promene. Jedan od važnih razloga je i opredeljenost

međunarodne zajednice da se balkanski ratovi konačno stave *ad acta*. To koincidira i sa američkom izbornom kampanjom, koja će svakako ovu pobjedu tretirati kao važan spoljopolitički poen.

Uloga međunarodne zajednice bila je značajna pre svega zbog toga što je vršila pritisak na opoziciju da se organizuje u koaliciju, jer je to bila jedina dobitnička opcija za nju. Bez podrške sveta opozicija bi se verovatno izgubila u svojim stranačkim animozitetima i nadmetanjima. I nevladin sektor je dobio podršku iz sveta, poput one u Slovačkoj i Hrvatskoj. Akcija "izaći – glasaj" imala je odjeka posebno u unutrašnjosti i može se reći da je jedan broj nevladinih organizacija uložio veliku energiju u mobilisanju građana za ove izbore.

Ipak najvažnija je reakcija samih građana koji su već duže vreme taoci i režima i opozicije. Građani su se pokazali zrelijim od svoje političke elite, koja ih je svojom politikom biološki ugrozila. Predizborna retorika koja se oslanjala na patriotizam, obnovu zemlje i prebacivanje odgovornosti za izgubljene ratove, kao i antizapadno raspoloženje, imalo je samo ograničeni efekat na građane, koje u ovom trenutku najviše interesuje lična egzistencija i budućnost ove zemlje. Prvi put su građani glasali za život. Teritorijalna pitanja kao što su Kosovo, Crna Gora i Republika Srpska nisu imali značaja, i pored opšte konfuzije u tom pogledu. Građani su spontano glasali protiv korupcije, mada ona nije bila prisutna u predizbornoj kampanji opozicije. To najbolje ilustruje poraz SRS, SPO i JUL i posebno njihovih lidera lično.

Činjenica da predsednički kandidat, za razliku od dosadašnjih, nije kompromitovan, te da se nije obogatio bavljenjem politikom, bila je važna u pridobijanju poverenja osiromašenih građana. Međutim, važno je napomenuti da je postignut svojevrsni konsenzus u pogledu predsedničkog kandidata, ne samo u okviru opozicionih partija, već i elite (Akademija, crkva i dr.), zatim, najverovatnije i u određenim krugovima vojske i policije, i oko samog Miloševića, što je imalo presudan uticaj u neformalnom pridobijanju podrške građana (isto je svojevremeno bilo i sa Miloševićem). Najzad, Vojislav Koštunica se predstavio kao autentični tvrdi nacionalista koji sada smenjuje kompromitovanog predsednika, a ostaje na istom, *de facto*, poraženom programu. Ljubomir Tadić, filozof, kaže: "Jedina šansa da ne izgubimo Kosovo jeste pobjeda opozicije koja onda garantuje ozbiljne pregovore i mobilizaciju svetskog javnog mnjenja u interesu opstanka Kosova u okviru Srbije i SRJ. Samo nova vlast može da nađe rešenje za Kosovo. Ne treba se odreći ni Republike Srpske i onoga što je tamo stvoreno teškim žrtvama."

Prvi izazov za Košunicu u odnosima sa međunarodnom zajednicom svakako će biti njegov odnos prema Haškom tribunalu, od čega će zavisiti, ne samo najavljena finansijska pomoć, već i duhovna obnova naroda. Nažalost, u tom pogledu ima mnogo razloga za skepsu, jer je već postignut konsenzus o relativiziranju srpske odgovornosti i zagovaranju jednake krivice svih učesnika rata. Posebno su indikativne izjave akademika, među kojima je najkarakterističnija ona, književnika Dobrice Ćosića, u kojoj negira odgovornost

Srpske akademije nauka i umetnosti za formulisanje nacionalnog programa koji je razbio Jugoslaviju. Ćosić kaže kako "ti kriptotitoisti i Srbofobi uporno lažu i krivotvore taj dokument koji je bio kritika tiotizma sa izuzetnom jugoslovenskom usmerenošću".

Pored toga, ključno je kako će se opozicija ponašati u preuzimanju vlasti, ne samo u odnosu na revanšizam, već i na profesionalno vođenje veoma kompleksnih poslova ove devastirane države. Zbog višegodišnjih neuspeha opozicionih lidera na političkoj sceni, oni su postali najpoznatija grupa gubitnika, pa ima puno razloga za strahovanje od toga kako će se oni snaći u organizovanju države i pokušajima da reše složena društvena pitanja: uspostavljanje ekonomske, socijalne i pravne sigurnosti stanovništva. Pri tom treba imati u vidu da je SRJ druga zemlja po korupciji u svetu, a da je režim dugom zloupotrebom potpuno razorio pravni sistem, pa će za uspostavljanje koherentnog pravnog sistema biti potrebne godine.

Reakcija vladajuće koalicije pokazuje da ih je poraz zatekao, te da nisu imali strategiju za eventualni odlazak sa vlasti. To se vidi po odluci da se ide u drugi predsednički krug i pored očiglednog poraza, što može da dovede do konfrontacije, pa i haosa. Neizvesno je još da li će režim posegnuti za silom koja bi ga samo dodatno diskreditovala i ugrozila. Miloševićev represivni aparat, naime, sudeći po nekim reakcijama, i sam je delimično stao uz narod. U ovom trenutku je najvažnije da se obezbedi mirna tranzicija vlasti, čemu bi mogao da posluži i *okrugli sto* vlasti, opozicije i drugih relevantnih aktera. U toku je verovatno neformalno pregovaranje posebno onog dela Miloševićevog okruženja koje traži kanale za komunikaciju sa novom vlašću. Mafijaška mreža vezana za odlazeći režim sigurno već traži kopču sa novim strukturama.

Apstinencijom na ovim izborima Crna Gora je pokazala da nije ni za Miloševića ni za Košunicu. Nizak odziv građana Crne Gore bio je i svojevrsni referendum u pogledu statusa Crne Gore u SRJ, što će sigurno imati značajan uticaj u definitivnom raspletu sadašnje političke situacije u samoj Srbiji.

Pobjeda opozicije na ovim izborima označava samo početak dugotrajnog procesa raščišćavanja se neposrednom prošlošću i stvaranja uslova za pravnu državu. Osim toga, republička vlast, koja je najmoćnija, još uvek je u rukama SPS, JUL i SRS. Lični poraz Miloševića je sigurno najdragoceniji rezultat ovih izbora, jer je deset godina bio neprikosnoveni vladar Srbije. To znači da tek predstoji konačno svrgavanje ovog režima. SPS je pojedinačno i dalje najjača partija u Srbiji, imajući u vidu da opoziciju čini 18 partija. Zoran Đinđić, lider Demokratske stranke bio je nosilac jedne od lista koja je najlošije prošla, što govori da i njegovo vreme prolazi. Srbija je ušla u novu fazu kristalizacije političke scene koju će pratiti turbulencije i neizvesnosti.

Međutim, novi predsednik i nova politička garnitura sigurno bi dobila podršku u svetu, ali i u samoj Srbiji, za gestove, kao što su amnestija svih političkih zatvorenika, posebno albanskih, zatim priznavanje BiH kao jedinstvene države i uspostavljanje diplomatskih odnosa sa njom, te

raščićavanje graničnih nesporazuma sa Makedonijom, otvaranje kanala prema Hagu i sl. Sve to bi pružilo makar načelno uveravanje svima koji su podržali napor građana Srbije da se prekine praksa prethodnog režima ucenjivanja svih, ali i da se definitivno odustaje od projekta koji je doživeo istorijski fijasko.

(septembar 2000)

Domest nove vlasti

Odlazak Slobodana Miloševića, sudeći po reakcijama, uzburkao je ceo Balkan. Opravdano nepoverenje svih suseda izgubilo je oštrinu, međutim, sumnje su i dalje ostale. Novi predsednik SRJ nije u svojim prvim nastupima napravio gest kojim bi pokazao da je Srbija odustala od svog projekta. Naprotiv, odnos prema Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Kosovu ostao je isti. Izbor Vojislava Koštunice, paradoksalno, poremetio je odnose na Balkanu, jer je aktivirao "demokratskim putem" prisustvo Srbije na sve tri spomenute teritorije.

Uz ime Vojislava Koštunice konsolidovao se nacionalistički blok (crkva, Akademija, monarhija, vojska), koji je oduvek sanjao Veliku Srbiju i sada pokušava da "demokratskim putem" konsoliduje srpski etnički prostor dobijen proteklim ratovima. U tom smislu srpski nacionalizam je oživeo i zapravo je *remake* osamdesetih i devedesetih. To se pre svega odnosi na Crnu Goru i Republiku Srpsku. Odlazak Koštunice u Podgoricu nije baš najbolje prošao, jer legalna crnogorska vlast ne priznaje državu čiji je on predsednik postao. Susret sa mitropolitom Amfilohijem, predstavnikom radikalnije struje u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, dodatno je podigao temperaturu. Amfilohije je tom prilikom rekao da je "crkva starija od svih granica. Volja naroda je volja Božja. Mislim da još uvijek ne postoje uslovi u Crnoj Gori da se čuje istinski glas naroda, a to je glas za koji crkva ima sluha".

Poseta Vojislava Koštunice Trebinju gde je održana centralna manifestacija proslave 2000 godina hrišćanstva, kojom prilikom su ceremonijalno sahranjeni posmrtni ostaci srpskog pesnika i diplomate Jovana Dučića ("pravoslavni su uvek sačinjavali glavno bosansko stanovništvo") naišla je na tvrdi osudu Zapada. Naime, zapadni diplomati insistirali su da istovremeno poseti i Sarajevo, na šta je Vojislav Koštunica, i pored izgovaranja da nema vremena, ipak pristao i tom prilikom javno se obavezao na poštovanje Dejtonskog sporazuma. Demonstracije srednjoškolaca u Brčkom, te već višemesečne opstrukcije povratka u RS i "podizanje srpstva u RS", može imati za posledicu pobunu Albanaca što kao i da jeste cilj nove vlasti u Beogradu. Nastojanje ide u pravcu (upravo je to bila beogradska propaganda sve vreme kosovske krize) istovremenog otvaranja srpskog i albanskog pitanja. Ideja je da se na taj način od međunarodne zajednice iznudi promena već uspostavljenih odnosa na Balkanu i realizuje zaokruživanje etničke teritorije sa RS, Crnom Gorom, bez Kosova (ili delimično i sa Kosovom). Kosovo ionako već dvadeset godina služi za podizanje emocionalnog naboja srpskog naroda, a pri tome

neometano traje stalno iseljavanje srpske populacije sa Kosova. Insistiranje međunarodne zajednice na održavanju SRJ, upravo služi novoj vlasti kao okvir za ostvarivanje ovakve trgovine.

Ukoliko međunarodna zajednica istraje na svojim principima (a verovatno je da hoće, jer je suviše uložila u traženje trajnog okvira za Balkan), može se dogoditi da će upravo nacionalistički blok personifikovan u Vojislavu Koštunici staviti tačku na Veliku Srbiju. Svođenje Srbije na sopstvenu meru, posle odlaska Slobodana Miloševića, jeste drugi preduslov za ostvarivanje pretpostavki za proces tranzicije i demokratizacije. U suštini, građani Srbije u ovom trenutku nemaju ni energije ni vremena za osvajačke poduhvate, makar i "demokratskim putem". Srpski nacionalizam koji je harao deset godina prostorom bivše Jugoslavije, u fazi je svođenja na meru Srbije. U tom smislu tek predstoji suočavanje sa nacionalizmom unutar srbijanskog društva.

Vladavina Slobodana Miloševića ostavila je duboki trag iza sebe, pre svega, po visokoj koncentraciji vlasti, koja se, što je logična posledica takvog stila vladanja, sada rasula na sve strane. Miloševićovo nasleđe će dugo opterećivati povratak Srbije u međunarodnu zajednicu. Radi se, naime, o čitavoj strukturi koja u ovom trenutku predstavlja finansijsku i ekonomsku elitu zemlje. Osim toga, ta struktura još uvek je značajno prisutna u svim segmentima društva zbog desetogodišnje korupcije i kriminala. Činjenica je da je Srbija u protekloj deceniji doživela društvenu transformaciju koja je, nakon poraza SPS, došla do punog izražaja, pre svega zbog totalne implozije društva. Ona je sada samo obelodanjena. Stoga, preuzimanje vlasti preko kriznih štabova nosi u sebi element anarhije koja može da ugrozi ionako veoma krhki proces otvaranja prema svetu.

DOS i Grupa 17 plus pokušavaju na operativnom nivou da preuzmu vlast od dosadašnje vladajuće koalicije što ne ide ni lako ni brzo. Jedan od razloga je što je jedan deo dosadašnje opozicije bio u bliskim odnosima sa odlazećom strukturom, pa teško pravi rezove. To svakako nije ni poželjno jer može doći do disbalansa koji bi *de facto* ponovo podupirao jednopartijski sistem. Osvajanje vlasti nije moguće bez određenih poluga vlasti kao što je policija, koja nije kontrolisana iz jednog centra.

Vojska svojim autoritetom sprečava opšte rasulo. Nestabilnost predpolitičkih društava gotovo se u pravilu rešava uz pomoć vojske, koja misli da je nosilac državnosti. U Srbiji, prema nekim izvorima, postoji više od deset raznih policija, što jasno ukazuje na svojevršno bezvlašće. U ovom trenutku, prema nekim informacijama, izgleda da Demokratska stranka kontroliše jedan deo policije. Neformalno osvajanje poluga vlasti, s jedne strane, izdvaja jednu političku grupaciju, a s druge, nastavlja se praksa vladavine preko korupcije i organizovanog kriminala. DOS je očigledno pragmatičnija politička snaga okrenuta ekonomskoj strani političke moći. Zato se neformalni lider DOS manje bavi odnosom sa Crnom Gorom, a više preuzimanjem kontrole nad svim polugama moći koje će mu obezbediti vladanje Srbijom.

Građani koji su svojim masovnim opredeljenjem protiv Miloševića po prvi put stekli samopouzdanje mogu i u narednom periodu da iznedre neko iznenađenje za sve aktere političke scene. Međunarodna zajednica kao drugi važan faktor, za sada je koncentrisana na konsolidaciju situacije u Srbiji, tako da ispostavljenje uslova i kriterija za suštinsku pomoć predstoji za nekoliko meseci. Treba očekivati da će saradnja sa Haškim tribunalom, čija je uloga nezamenljiva u kristalizaciji i diferencijaciji srbijanskog društva, biti prioritet. Vremenom bi se na taj način uspostavila i moralna vertikala bez koje ova zemlja ne može da se normalizuje.

(oktobar 2000)

Međunarodni pogled na Balkan

Samit EU i pet zemalja zapadnog Balkana u Zagrebu bio je prva prilika koja je novu vlast u SRJ suočila sa surovom relanošću s kojom Evropa tretira ovaj region. Usvojena Deklaracija najbolje pokazuje šta se sve očekuje od zemalja regiona, a svojim su potpisom svi učesnici preuzeli obaveze koje iz nje proizlaze: međusobnu saradnju, dobrosusedske odnose, poštovanje manjina, saradnja sa Tribunalom u Hagu, trajno rešenje pitanja izbeglica i prognanika, te poštovanje međunarodnih granica država. Od zemalja regiona očekuje se međusobna saradnja koja će stvoriti regionalno područje slobodne trgovine, kao i bliska saradnja u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova, jačanja nezavisnog sudstva kao preduslova za borbu protiv organizovanog kriminala, pranja novca, ilegalnog useljavanja, trgovine ljudima i svakog drugog krijumčarenja.

To su sve problemi koji se prelivaju u razvijeni deo Evrope i za njihovo suzbijanje ona je spremna finansijski podržati region u celini. Ceni se da je odlazak Slobodana Miloševića stvorio preduslove za trajniju stabilizaciju regiona, ali da je pitanje bezbednosti još uvek otvoreno, sve dok SRJ ne ispuni određene kriterije. Ostvarivanje spomenutih ciljeva, a pre svega "poštovanje drugog", biće nagrađeno kroz pridruživanje svake pojedinačne zemlje regiona Evropskoj uniji.

Predsednik SRJ nije bio zvezda ovog samita i delovao je kao čovek koji se baš najbolje ne snalazi u diplomatskim komunikacijama. "EU nije previše sretna nastupom Koštunice na samitu", izjavio je Žak Širak. Suprotno očekivanjima Beograda, Milo Đukanović je izborio specifično mesto za sebe. Sedeo je ravnopravno sa Vojislavom Koštunicom u prvom redu i nije imao bedž jugoslovenske delegacije. Rekao je da "naš predlog polazi od pojedinačnog međunarodnog priznanja Crne Gore i Srbije, uz spremnost Crne Gore na dogovor o nekoj vrsti saveza država".

U svom istupu Koštunica je odgovornost za stanje na Balkanu uglavnom prebacio na nesnalaženje EU, mada je istakao da bez njene pomoći nije moguća stabilizacija regiona, s tim da, "naravno, angažovanje EU mora biti

istinski dobronamerno i stvarno prilagođeno balkanskim uslovima". Nesnalaženje Evrope iskoristio je "vanevropski činilac, koji je mačem presekao Gordijev čvor međunacionalnih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, ali je situaciju umnogome još više iskomplikovao". Koštunica, naravno, nije propustio priliku da obezvredi i Rezoluciju 1244. Saveta bezbednosti UN, jer, kako kaže, "to je sada mrtvo slovo na papiru, jer nije ispunjen glavni politički cilj, a to je održavanje multietničkog karaktera Kosova i Metohije".

Po povratku u Beograd, Vojislav Koštunica se pohvalio da je "bez dlake na jeziku" kao ključne probleme akcentirao kosovske događaje u svetlu najnovijih "terorističkih akcija". Njegov odlazak u posetu trećem garnizonu u Nišu (dislociran sa Kosova), zajedno sa pobunom zatvorenika u srbijanskim zatvorima, baca drugačije svetlo na namere nove beogradske vlasti koja sada kategorično zahteva da se "administrativna granica Srbije i Kosova hermetički zatvori". Ovaj manevar usmeren je na degradaciju Kumanovskog sporazuma, te na ukazivanje na nesposobnost KFOR da deluje u skladu sa rezolucijom 1244. Očita je namera SRJ da se vojno vrati na područje, gde po Kumanovskom sporazumu (pet kilometara) nije dozvoljeno prisustvo jedinica Vojske Jugoslavije, kao ni specijalnih jedinica policije. Savezni premijer Zoran Žižić je rekao da "nemamo nameru da napadamo, ali nam mora biti pružena prilika da se časno branimo, dok od KFOR-a tražimo da spreči dalje napade". Međutim, Stevan Nikčević, koministar unutrašnjih poslova Srbije kaže da je "jasno da nešto treba uraditi", ali da je upućivanje odreda policije "politička odluka koju treba doneti u državnom vrhu". Po njegovim rečima, nove vlasti su se opredelile za "demokratski put", pa će sada delovati na tri polja, "informisanju, diplomatiji i vojnom planu", kako bi ostvarili zadatke u nadležnosti a sve sa ciljem da se "preispita dogovor o zabrani korišćenja teškog naoružanja u Zoni kopnene bezbednosti".

Odluka da se upravo u ovom trenutku krene u ofanzivu velikim delom je posledica procene da međunarodna zajednica, pre svega SAD, nije u stanju da se značajnije angažuje, te da je povoljan trenutak da se iznude promene u tumačenju već donetih sporazuma. "Ambivalentna strategija" međunarodne zajednice prema Balkanu, očito više nije funkcionalna i održiva, jer upravo takav stav daje manevarski prostor SRJ da agonično istrajava na svom projektu. Svi ovi događaji slute na prizivanje "saoizacije" Kosova, pri čemu bi međunarodna zajednica još jednom stala na granicu podele, sada, između Srba i Albanaca. To bi ujedno otvorilo i pitanje Makedonije, ali i albansko pitanje, i to prema scenariju srpske elite.

Održavanje vanrednog kongresa SPS i ponovni izbor Slobodana Miloševića za predsednika, te njegov govor u kome kaže da je "nasilje nad Kosovom nasilje nad svim Srbima", samo su dodatna ilustracija da je na sceni svojevrstni orkestrirani pokušaj da se iznudi podela Kosova, a međunarodna zajednica stavi pred svršen čin. Istovremeno, međunarodna zajednica nema jasan stav ni u pogledu decembarskih republičkih izbora u Srbiji, kao ni o tome da li će se oni održati i na Kosovu, što bi bilo u suprotnosti sa Rezolucijom 1244,

prema kojoj Kosovo nije u Srbiji već u SRJ. Za sada jedino Bernard Kušner tvrdi da bi, "ukoliko se ti izbori održe i na Kosovu, oni mogli ozbiljno da ugroze krhki mirovni proces u pokrajini".

Vaskrsavanje Slobodana Miloševića u svim medijima dodatno je igranje sa međunarodnom zajednicom s obzirom na potraživanje Haškog tribunala i upravo stavljenim potpisom Vojislava Koštunice na Deklaraciju u Zagrebu, kojom se obavezao i na saradnju sa Hagom. Ovakvo ignorisanje zahteva moglo bi SRJ i Srbiju koštati pomoći bez koje nije zamisliva obnova Srbije. Provincijalizam i amaterizam političke elite i dalje pretili da biološki ugrozi srpski narod koji je po prvi put nakon deset godina uspeo da ostvari makar psihološki preokret. Polazeći od konstante o nesposobnosti elite, međunarodna zajednica ima obavezu da donese odluke koje će pomoći srpskom narodu da se izvuče iz zamke koja mu je nametnuta. To se pre svega odnosi na definitivno demontiranje srpskog nacionalnog projekta, bez Kosova, Crne Gore i Republike Srpske.

(novembar 2000)

Presvlačenje Srbije

Decembarški izbori potvrdili su pobedu DOS i time otvorili novu političku fazu u Srbiji. Pobjeda DOS nije iznenađenje, ali ulazak Stranke srpskog jedinstva u parlament jeste, pa je zato i izazvala različite komentare i objašnjenja. To je znak da je, iako je prošlo gotovo godinu dana od Arkanovog ubistva, njegov mit veoma prisutan u našoj javnosti. Ne treba potceniti društveni sloj koji ta stranka simbolizuje: novu finansijsku i nacionalističku elitu mafijaškog karaktera. Nizak odziv građana je pokazatelj odsustva pravog programa političkih stranaka. Za sada su građani obavili svoju dužnost u obaranju Miloševića sa vlasti kao glavne opstrukcije promenama.

Opozicioni blok u koji sada, pored SSJ ulazi i SPS i SRS, imaće ulogu na političkoj sceni tek pošto se DOS raspadne na dva ili više blokova: svakako, na Koštuničin i Đinđićev. Koštuničin blok simboliše tradicionalno konzervativnu struju, dok Đinđićev teži ka evropskoj orijentaciji. U sledećim mesecima dinamika političke scene sigurno će se iskristalisati i pokazati koja je orijentacija dominantna.

U periodu između dva izborna kruga Srbija se "presvukla". Međutim, silazak Miloševića nije rešio pitanje njegovog nasleđa: devastirana i korumpirana zemlja, (ne)definisane granice, ratni zločini... Njegovo pojavljivanje u medijima, te intervjui njegove supruge pokazuju da je Slobodan Milošević sada građanin koji nastoji da ostvari svoj *comeback* na političku scenu. "Stupivši u globalizaciju organizovanog laganja", kako kaže Dobrica Ćosić, srbijansko društvo zapravo i nema izlaz. Milošević je talac koji se ponaša kao da su okolnosti normalne. Očigledno je Haški tribunal jednako opterećenje i Miloševiću i onima koji treba da ga isporuče. U međuvremenu, svi se odriču

savezništva sa njim i poriču bilo kakvu odgovornost. Pri tome, Milošević bi imao štošta reći kao svedok o svojim dojučerašnjim partnerima. S jedne strane, duh Miloševića a, s druge, Ivana Stambolića.

U opštoj nemoći srbijanske političke scene, jedini definisani akteri su Srpska pravoslavna crkva i međunarodna zajednica. Srpska pravoslavna crkva koristi trenutak za svoju promociju i nuđenje nove koncepcije države, teokratske poput Grčke. Euforija međunarodne zajednice donekle je splasnula, o čemu svedoči i činjenica da Vojislav Koštunica nije proglašen čovekom godine časopisa *Time*, već je tu titulu dobio predsednik Buš. U međunarodnim medijima se pojavljuju analitički članci o tome ko je zapravo skinuo Miloševića, u čemu se velika prednost daje međunarodnim akterima. Domaći akteri, međutim, zdušno brane "oktobarsku revoluciju" i svoju ulogu u njoj. Ipak, sve ukazuje da se radi o dobro osmišljenoj i "upakovanoj" srbijanskoj paradi, sada i dobro unovčenoj. Demokratsku legitimaciju za taj "festival" dali su građani koji već godinama čekaju da se opozicija ujedini i pobedi.

Svetozar Stojanović je još pre dve godine isticao da je "naša demokratska opozicija nedorasla" za promene, te da je neophodno da Srpska pravoslavna crkva preuzme vodeću ulogu, kako bi srpski narod spasla od propasti. Izbor kandidata za predsednika nije nimalo bio slučajan, jer je njegova bliskost crkvi bila presudan faktor. U pozadini i dalje deluje neformalna grupa moćnika oko Dobrice Ćosića, koja sada modelira čitavo društvo u tri pravca: antikomunizam, pravoslavlje i monarhija. U tom smislu je najupdaljivija diskvalifikacija partizanskog pokreta. Iznose se tvrdnje poput one Dušana Batakovića da je u "Srbiji 1944. više od 80 odsto stanovništva bilo za pokret đenerala Draže Mihailovića, te da su komunisti skršili kičmu Srbiji", što istovremeno implicira da su Srbi od vajakada antikomunisti, te da su Josip Broz i Hrvati nametnuli komunizam Srbiji. Vojislav Koštunica u svom intervjuu *Vremenu* ukazuje na to da u DOS ima dosta "partizanštine, te da je izgleda ona ostala u genima", nasuprot većinskom četništvu koje se promovise kao antifašistički pokret.

Naknadna pobjeda četnika vidljiva je i kroz inflaciju novih publikacija, knjiga, tribina, intervjuja koji su u funkciji oslanjanja na srpsku fašističku ideologiju uoči Drugog svetskog rata. Posebnu promociju imaju dela Dimitrija Ljotića ("Govori i članci"), Moljevića, te studije o njima. Izjednačavanju partizana i četnika pomogla je i istoriografija, što će imati dalekosežne posledice po Srbiju. Odricanje od jedine prave veze sa evropskim vrednostima, tj. jednog od najautentičnijih antifašističkih pokreta u Evropi (partizanski), gubi se pravi oslonac za moralnu obnovu ovog društva. Tako olako prekrajanje istorijskih činjenica nije bilo moguće bez velike podrške SANU i SPC, te srbijanske dijaspore.

Ovakvom tumačenju prošlosti priklonili su se čak i nosioci prethodne vlasti, posebno predstavnici vojske. Sve to zbog navodnog gubitka srpskih teritorija. Nesposobnost suočavanja sa besmislenim ratom, sa rušenjem zemlje koja je na najoptimalniji način zadovoljavala srpski nacionalni interes, ide se na

najbrutalnije falsifikovanje istorije Drugog svetskog rata. Ponovo oživljavaju i teorije o zaveri protiv srpskog naroda, a Milorad Ekmečić tvrdi da je "antisemitizam zamenjen srbofobijom". Ponovno vraćanje na argumentaciju kojom je počeo rat na teritoriji bivše Jugoslavije govori o nesposobnosti suočavanja, ali i potrebi nacionalnih stratega da sačuvaju svoju poziciju i obraz.

Ovakav odnos prema bliskoj prošlosti biće velika opstrukcija za oporavak Srbije. Zato je važno da predstavnici nove vlasti naprave napor u tom pravcu, inače će u očima sveta biti tek neizbežni naslednici Miloševića, koji nisu sposobni da shvate šta je pravi nacionalni interes Srbije.

(decembar 2000)

Koštunica versus Hag

Medeni mesec između međunarodne zajednice i Vojislava Koštunice istekao je pre roka koji mu je neformalno dat do 1. aprila, bar što se tiče Amerikanaca. Predsednik SRJ uspeo je da sa svojih nekoliko intervjuva, posebno onim koji je dao za BBC, i tvrdim stavom prema Hagu, taj period značajno skрати i prisili međunarodnu zajednicu da ozbiljno preispita svoju podršku "demokratskom nacionalizmu" koji je svetu ponuđen kao srpska formula tranzicije. Konzistentnost u stavovima Vojislava Koštunice u poslednjih deset godina malo se razlikovala od onih Vojislava Šešelja, što nakon četiri meseca od 5. oktobra, ukazuje na kontinuitet sa prethodnim režimom.

Pokušaj savezne vlade da na svaki način ograniči Zorana Đinđića i onaj deo DOS koji je više okrenut sređivanju Srbije, pokazuje da nacionalistički blok još istrajava na velikodržavnom konceptu. Novina je, i pored ogromnih sličnosti sa periodom kada je isterivana Slovenija, što sada u slučaju Crne Gore Armija ne zveckea oružjem, nego je "sređivanje" Crne Gore prebačeno na "duhovni plan" pa je tako Srpska pravoslavna crkva dobila dominantnu ulogu u odvracanju Crnogoraca od samostalnosti. Doček pravoslavne nove godine u Podgorici u organizaciji savezne vlade sa izvođačkim ansamblom koji je kroz pesmu i igru slao poruku poput one - "igrate se delije na sred zemlje Srbije", pomaže Crnogorcima da sve više gledaju na nezavisnost, ne kao na rešavanje nacionalnog problema, već kao na hvatanje koraka sa svetom. Vojislav Koštunica je za samo četiri meseca takvom opredeljenju samo doprineo. Tvrdnja da "naša neslaganja proizlaze otud što gospodin Đukanović tvrdi da država koja se zove SRJ ne postoji, a ja tvrdim da postoji" sasvim je u suprotnosti sa tvrdnjama koje je sam Koštunica imao dok je na toj istoj funkciji bio Slobodan Miloševiću samo godinu ranije. Osim toga, činjenica da je savezna vlada otvorila svoju kancelariju u Podgorici takođe govori o tome da i ona tretira Crnu Goru, ako nista drugo, kao nezavisan entitet.

Druga poseta predsednika SRJ Sarajevu u pratnji Atanasija Jeftića i tom prilikom izražena podrška Dejtonskom sporazumu u kontekstu nemanjanja granica, ovog puta SRJ, pokazala je da Beograd rešavanje državnog pitanja i

dalje vidi kao trgovinu. Naime, završavnje procesa raspada SFRJ kroz osamostaljenje Crne Gore i, dugoročno, verovatno Kosova, Beograd u poslednjem trenutku pokušava da iznudi rešavanje granica kroz kompenzaciju za "izgubljene teritorije".

Nasuprot velikodržavnoj ofanzivi koja sve više izaziva negodovanje sveta, u Srbiji se tek sada uspostavljaju republička skupština i vlada. U protekla četiri meseca socijalisti i julovci završili su proces privatizacije, uz prečutnu saglasnost novih vlasti, koje kao da ne shavataju da će u vremenu pred nama glavni akteri na političkoj sceni biti upravo ti novi vlasnici koji će dodatno utvrditi kontinuitet prethodne vlasti. Činjenica da je u poslednja tri meseca samo savezna vlada obavljala svoju funkciju, te da ni u jednom trenutku nije reagovala na divlju privatizaciju, jasno govori da Vojislav Koštunica objektivno pomaže instaliranje nove finansijske elite.

Nakon izjava portparola predsednika SRJ "da Karla del Ponte nije dovoljno visok činovnik da je Koštunica primi i da je svestan mogućnosti sankcija", ne samo da govori o indolenciji predsednika već, pre svega, o moralnoj neosetljivosti prema zločinima. Ambivaletnost prema zločinu i, u tom smislu, neodgovorno i neozbiljno ponašanje samog vrha u suštini je pokrivanje zločinačke politike prethodnog režima.

Reakcije na ovakve izjave nisu došle samo iz sveta, već i iz samog Koštuničinog okruženja (neki od misnistara su ponudili ostavke), ali i samih građana. Saradnja sa Hagom bila je tabuizirana sve vreme. Međutim, sada se po prvi put u javnosti stvara klima da se otvori i ta tema. Kao što je bio slučaj poslednjih godina, građani reaguju zrelije i racionalnije. Interes elite u ovom slučaju ne korespondira sa interesima građana. Vojislav Koštunica simbolizuje svojevrstni "savez elita", čiji je interes da se suštinsko pitanje odgovornosti ne otvori. Saradnici sa projekta koji su se u međuvremenu distancirali od Miloševića sada čekaju završnicu sa "Vojom". Jer, odlazak Miloševića u Hag sigurno bi doveo istražitelje na sam početak priprema srpske avanture. Već povodom amandmana koji su doveli do Ustava 1974, projektanti su sebi postavili zadatak "da se do promene ustava može doći i neustavnim putem odnosno vanustavnim sredstvima", te da narod "izvorno raspolaže pravom na otpor i pobunu". Oспорavanje Ustava iz 1974, ali i sprečavanje njegovog zaokruživanja, ne samo kao konfederalizaciju SFRJ, već i federalizaciju Srbije, direktno je dovelo do antibirokratske revolucije. Danas se upravo podnose računi za tu nepromišljenost.

Dobrovoljni odlazak "srpske carice" (Biljane Plavšić) u Hag uneo je paniku među srpske nacionaliste, jer više niko nije siguran. Ne radi se samo o krivičnoj odgovornosti, već i o političkoj i o moralnoj, koja obuhvata veliki deo srpske elite. Međutim, odgovornost obuhvata i sve one koji su godinama podržavali vlast koja je činila zločine. I naše ćutanje je odgovornost.

(januar 2001)

Srbija pred zaokretom

Odluka međunarodne zajednice da se opredeli za *status quo* u SRJ, u prvom redu, oslanja se na ideju da se region konsoliduje, što je sigurno prioritet. Međutim, to nikako ne opravdava zatvaranje očiju pred događajima koji, ukoliko se već sada ne tretiraju na pravi način, prete da region destabilizuju. Definitivni raspad Jugoslavije preduslov je za bilo kakvu ekonomsku reintegraciju prostora koju međunarodna zajednica toliko priželjkuje. Uostalom, značajnija ekonomska pomoć i finansijske investicije biće moguće tek kada ceo prostor postane relevantno tržište.

Ni posle deset godina jugoslovenske krize i ratova, međunarodna zajednica još nije uvažila logiku raspada Jugoslavije. Tako Karl Bilt u svom članku u *Foreign Affairs* kaže da je "multietničku Jugoslaviju držao predsednik Tito kroz svoju represivnu diktaturu". Pri tome, zanemarena je uloga antifašističke borbe jugoslovenskih naroda, te uloga AVNOJ u definisanju republičkih granica, što je bio preduslov za stvaranje druge Jugoslavije. Raspad Jugoslavije ima svoju logiku, ali i okvir koji je, uostalom, bio prihvaćen i od Haške konferencije (1991) i Badenterove komisije.

Nove vlasti su stekle međunarodnu afirmaciju pre svega zato što svet želi da veruje da je Srbija sada demokratska zemlja. Tako se zahtev Crne Gore za nezavisnošću diskvalifikuje upravo objašnjenjem da su "razlozi zbog kojih bi se Crna Gora trebala otepeti u najvećoj meri nestali sa padom Miloševića i uklanjanjem pretnje upotrebe vojne sile". Otpor međunarodne zajednice samostalnosti Crne Gore ne rešava problem, već samo produžava ustavnu paralizu i vodi, u krajnjoj liniji separaciji bez političkog rešenja. Crnogorsko pitanje neće tek tako iščiliti sa dnevnog reda i, sudeći po dinamici događaja, nema načina da se sačuva federacija. Ipak, u nekim međunarodnim krugovima preporučuje se "strukturisani pregovarački proces o budućim odnosima", što bi, po njihovom mišljenju, amortizovalo krizu povodom najavljenog referenduma.

Podrška *statusu quo* objektivno podržava centralističku koncepciju uređenja SRJ. Svi legitimni zahtevi koji se čuju za preuređenje same Srbije odbacuju se kao separatistički i neozbiljni, a zahtevi za rešavanje statusa manjina stalno se odlažu, ili se relativizuju. U Vojvodini se vodi akcija protiv latiničnog pisma koje koriste sve manjine, i ono se tretira kao "separatističko".

Rešenje krize na jugu Srbije podrazumeva sagledavanje razloga za pobunu. Insistiranje na sužavanju zone znači, kako kaže Duško Janjić, "neke oružane akcije, hapšenje i razoružavanje". Plan rešavanja albanskog pitanja na jugu Srbije dobro je zamišljen, ali način na koji je ponuđen, "uzmi ili ostavi", nije preporuka za pridobijanje Albanaca. Uključivanje Albanaca mora biti bez ikakvih pretnji, a sve veća koncentracija vojnih i policijskih snaga nije deo izgradnje mera poverenja. Posredovanje međunarodne zajednice u sukobu sa Albancima na jugu Srbije jedini je način da se prevaziđu tenzije i nepoverenje između dve strane.

Zahtev NATO da Prištinski korpus, koji je odgovoran za "brutalnu represiju na Kosovu od pre dve godine" napusti jug Srbije, kako bi se dao "podsticaj miru na ovom području" i "steklo poverenje albanskog stanovništva", nažalost nije prihvaćen od strane jugoslovenskih i srpskih vlasti. Izjava pukovnika Simovića da taj argument "ne drži vodu" i premijera Đinđića da niko sa strane "ne može da odredi koji je stepen našeg vojnog i policijskog prisustva" nisu ubedljivi sve dok su na čelu armije i policije ljudi koji su odgovorni za zločine na Kosovu.

Odlaganje usvajanja zakona o amnestiji u Saveznoj skupštini ima veoma loše posledice na odnose između Srba i Albanaca, jer politički zatvorenici koji se nalaze u srbijanskim zatvorima jesu Albanci. Gest dobre volje da se oni puste nije učinjen i svako odlaganje podiže tenziju. Vezivanje njihove sudbine za nestale i poginule Srbe nije način da se tenzija spusti. Traženje nestalih je prioritetni zadatak, međutim, kao da su svi zaboravili da ima nekoliko hiljada nestalih Albanaca. Porodice nestalih na svim stranama najnesrećnije su porodice koje su ratovi proizveli na ovim prostorima i zato je manipulacija njihovim nesrećama nemoralna.

Pitanje Republike Srpske i dalje je ključno unutrašnje pitanje Srbije. Ulaže se ogromna energija da se RS što više veže za Srbiju, kulturno, ekonomski i politički. Poseta Mladena Ivanića Vašingtonu i njegovi stavovi o Bosni pokazuju da je veza Beograd-Banja Luka i dalje ključna u njegovoj percepciji budućnosti Bosne. Naime, Ivanić je otvoreno izjavio da je protiv zajedničke vojske Bosne i Hercegovine, protiv Haškog tribunala kao antisrpske institucije, protiv centralnih institucija i protiv kontrolisanih granica prema SRJ. Pri tome, njegova osnovna misija u Vašingtonu bili su razgovori sa Svetskom bankom. Poznate su i bliske (finansijske i druge) veze VJ i Vojske RS. Njihovo raskidanje biće jedan od preduslova za dobijanje finansijske pomoći. SAD su povodom petogodišnjice Dejtonskog sporazuma jasno dale na znanje da ne odustaju od jedinstvene Bosne i Hercegovine.

Antisemitski i antiromski grafiti, koji su pre nekoliko dana osvanuli na bioskopu REX i "Paviljonu Veljković" pokazuju da je stanje duha u Srbiji daleko od demokratskog. Crkvi je prepuštena uloga u modeliranju novog srpskog identiteta na "svetosavskom nacionalizmu", koji obuhvata "narodnu crkvu, narodnu dinastiju, narodnu državu, narodnu prosvetu, narodnu kulturu i narodnu odbranu". Istovremeno, patrijarh Pavle izjavljuje da je "doneo odluku o uvođenju veronauke u škole". Izmiče pažnji da je u Srbiji u toku zaokruživanje procesa koji traje duže od deset godina: etnička konsolidacija.

Unutrašnju scenu najviše opterećuju mafijaški obračuni i sprečavanje svakog pokušaja da se pokrene pitanje dekriminalizacije društva. Niz nerasvetljenih incidenata, kao što su misteriozna smrt Zorana Sokolovića, eksplozija džipa Čede Jovanovića, pucanje na automobil ministra unutrašnjih poslova Duška Mihajlovića i niz drugih, tek su najava vruće sezone. Kriminalne grupe će pružati otpor svakom pokušaju da se izvedu, kako pred domaće, tako i pred međunarodne sudove. I koristiće se silom pri svakom takvom pokušaju.

Pri tome, institucije sistema, kao što su policija, vojska i sudovi, odavno su kriminalizirane. Postavlja se pitanje, kakve su šanse Srbije da u takvim okolnostima iznedri građanski opciju.

Blagonaklon stav međunarodne zajednice neće trajati večno. Jedan od rokova je 31. mart, kada se od novih vlasti u Beogradu očekuje zaokret u izvršavanju međunarodnih obaveza. U američkom Kongresu u pripremi su izveštaji o tome šta su savezna i republička vlada učinile tokom poslednjih šest meseci, pre svega, na planu saradnje sa Haškim tribunalom. Očekivanja da će nova administracija imati drugačiji stav, dugoročno gledano, nije dobra procena. Haški tribunal je tačka diferencijacije političke scene u Srbiji. Prihvatanjem principa pravde ujedno će pomoći kristalizaciji građanske opcije u Srbiji.

(februar 2001)

Srbija (ponovo) na ispitu

U Vašingtonu se već nekoliko meseci vodi rasprava oko odobravanja pomoći SRJ, koju je Kongres odobrio pre dve godine, a koju predsednik Buš treba da potvrdi 31. marta. Ne radi se samo o sto miliona dolara, već o široj podršci ukoliko bi Srbija pokazala ozbiljnu nameru za otpočinjanje saradnje sa Haškim tribunalom, poštovanje Dejtonskog sporazuma i orijentaciju na uvođenje vladavine prava i poštovanje ljudskih i manjinskih prava. To su ozbiljni zahtevi i za zemlje u znatno povoljnijim okolnostima. Međutim, nove vlasti do sada nisu pokazale spremnost ili sposobnost da artikulišu program koji bi mobilisao građane i nije napravljen rez u odnosu na prethodnu politiku. Normalizovan je nacionalizam kao "građanska" opcija kojoj je sada prišao znatan deo ionako malobrojnog alternativnog sektora. Predsednik Koštunica pravi svoju Komisiju za istinu i pomirenje sastavljenu najvećim delom od ljudi bliskih Dobrici Ćosiću koja pred svetom treba da pokaže da je Srbija spremna da otvori pitanje odgovornosti.

Nova vlast u Beogradu eksploatiše dostignuća 5. oktobra 2000, što se na Zapadu smatra samo početkom jednog procesa koji, nažalost, nije nastavljen. To se isto desilo i Albancima koji su smatrali da je opravdano stavljanje međunarodne zajednice na njihovu stranu, zbog represeije na Kosovu, garancija za sve njihove avanture u Makedoniji. Svaka strana očekuje da postane "mezimče" Zapada. Zapad je zainteresovan za stabilnost u regionu i svako ko bude narušavao taj ionako fragilan i naporan proces dobiće lekciju. Uvažavaju se naponi Nebojše Čovića na jugu Srbije, uzdržanost VJ dovelo ju je natrag u Zonu bezbednosti na granici sa Makedonijom, Makedoncima se pruža puna logistička podrška u vezi sa albanskom pobunom, ali se isto tako od njih očekuje da se počne sa dijalogom oko promene Ustava i uvažavanja legitimnih prava Albanaca.

Pritisak SAD je ipak urodio plodom, jer je Haški tribunal dominantna tema u srbijanskoj javnosti već šest meseci i pri tome je javnost sve više sklona transferu ratnih zločinaca u Hag. Racionalno ponašanje građana je očigledno rezultat egzistencijalne ugroženosti, dok politička elita simulira spremnost, ali stalno odlaže akciju, jer "ne postoje uslovi". Traže odlaganje, odgovornost za usvajanje novog zakona o saradnji sa Hagom svaljuju na Crnu Goru, traže dobrovoljce-patriote koji će sami otići u Hag i spasiti Srbiju novih finansijskih opstrukcija. Pri tome, neguje se uverenje da će nova Bušova administracija ukinuti Haški tribunal u naredne dve godine, te da je za sada dovoljno da se strategijom odlaganja kupuje vreme. Najviše brine činjenica da se javnost zavarava, pa tako gospoda Momčilo Grubač i Vladan Batić, na povratku iz Haga, izjavljuju da je Karla del Ponte pristala na odlaganje hapšenja Miloševića za godinu dana, što je ona odmah demantovala.

Međutim, stvari nisu baš tako jednostavne. Istina je da je nova administracija poslednjih meseci svojim najavama povlačenja sa Balkana poslala pogrešan signal lokalnim ekstremistima, koji ovaj *interregnum* vide kao istorijsku šansu za ostvarivanje i zaokružavanje svojih nacionalnih ideologija. Prihvatanje Vojislava Koštunice kao demokratskog lidera u regionu od strane međunarodne zajednice otvorilo je "sezonu lova". Uostalom, Srbija je prva ukinula autonomije Vojvodini i Kosovu, da bi potom stvorila nove, isključivo na etničkom principu, u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu. Otvaranje srpskog pitanja neminovno je dovelo do otvaranja hrvatskog i albanskog, ali i drugih nacionalnih pitanja. Ministar Goran Svilanović kaže da "Albanci rade sve što smo mi Srbi radili u prošlosti".

U svim novonastalim zemljama na Balkanu manjinsko pitanje je ključno bezbednosno pitanje zbog krize uzajamnog poverenja i postoji opšta tendencija etnifikacije. To je logika procesa koji je započeo pre deset godina. Da bi se taj proces regulisao, neophodno je usvajanje principa koji bi se primenjivali u svim situacijama. Jer, Srbiji tek predstoji otvaranje manjinskog pitanja koje je kompleksno, kao što je bilo i unutar šire Jugoslavije. Stalnim odlaganjem ovog pitanja i proglašavanjem drugih prioriteta, kao što su Crna Gora i Kosovo, preti da se ono nametne u znatno radikalnijoj formi. Iako je predsednik Koštunica organizovao jedan sastanak o manjinama, na drugoj strani besne *skinheads* i druge profašističke grupe protiv romske populacije i svega što je drugačije.

Manjinsko pitanje u Vojvodini preklapa se sa pitanjem autonomije, za koju Mađari kažu da je "srpska stvar". Ovakvim stavom Mađari odbijaju da budu punopravni sugrađani i ima nagoveštaja da oni sada sa Beogradom (kao donedavno s Miloševićem) rade na svojoj autonomiji, što je legitimno, ali je kratkovido. Srbi su postali većinsko stanovništvo u Vojvodini tek nakog Drugog svetskog rata kada je proterano pola miliona Nemaca, čija su imanja kolonizovali uglavnom Srbi i Crnogorci iz pasivnih krajeva Hrvatske, Bosne, Crne Gore i sa Kosova. Demografski inženjering u Vojvodini još traje, jer ne treba izgubiti iz vida i novi priliv izbeglica tokom nedavnih ratova. Beogradska

politika je usmerena na nacionalnu homogenizaciju i prisilnu asimilaciju izbeglica. Nosioци ove politike su DSS i njegove brojne pristalice iz redova SPS, SPO i SRS. Na ponudu DSS o regionalizaciji Srbije, pa i Vojvodine, u Vojvodini se gleda kao na "kukavičije jaje, koje potura sadašnja vlast". Posle pogubne nacionalističke politike u Hrvatskoj i Bosni, srpski nacionalizam se sada "hrani" na pokrajinama. Kako je nezvanično već postignut konsenzus oko gubitka Kosova, nacionalna strategija je sada usmerena na završavanje procesa homogenizacije Srba u Vojvodini.

Pobuna Albanaca u Makedoniji vratila je ponovo Balkan na međunarodnu scenu; u toku je svojevršno preispitivanje dosadašnje politike i njenog dometa. Nedovršenost misije na Balkanu preta da Zapad suoči sa novim teškoćama, uprkos želji da se posle deset godina izvuče iz tog regiona. Izdvajanje svake nove krizne tačke iz šireg konteksta onemogućava sveobuhvatniji pristup regionu. Jer, samo takvim pristupom pobuna Albanaca u Makedoniji može se shvatiti kao deo jednog procesa koji treba regulisati.

(mart 2001)

Balkan ponovo u žiži

Pobuna Albanaca u Makedoniji vratila je Ameriku na Balkan posle nekoliko meseci zastoja i razmišljanja o povlačenju trupa sa Balkana. Naime, nova administracija je još uvek u fazi formulisanja spoljne politike, uključujući i balkanski region. Promenom vlasti u Beogradu izgledalo je kao da su SAD završile svoj posao i palicu predale Evropljanima. Međutim, kako se pokazalo, dinamika Balkana i dalje traži angažman SAD, jer kriza u Makedoniji zadire u njihove prave strateške interese. Stabilizacija Balkana je ključna kako bi se obezbedila "leđa" Turskoj kao njihovom glavnom partneru u bliskistočnom i centralnoazijskom regionu. Prva turneja Kolina Pauela po Balkanu jasan je signal da Balkan ponovo dobija na značaju. Jer, kako kaže Bob Dol, SAD su do sada uložile mnogo u Balkan, kako finansijski tako i vojno, za ostvarivanje mira i stabilnosti. Njihov odlazak sada, značajno bi potkopao američki prestiž, pa je neophodno da se predsednik Buš i Kongres zajednički angažuju na nekim ključnim pitanjima vezanim za stabilnost Balkana. Isti apel je predesdniku uputio i ambasador Holbruk, koji kaže da se događaji ne mogu predvideti, ali je sigurno da onda kada se dese, ujedinjeni mogu lakše na njih odgovoriti.

Pauelova poseta Balkanu imala je jasnu poruku za region: zaštita regionalne stabilnosti, solidarnost i kredibilitet NATO, kao i zajedničko upravljanje krizom sa EU. EU je u tom smislu već preuzela inicijativu i po prvi put reaguje preventivno. Tako je Makedonija posle deset godina borbe za preživljavanje sa svojim nenaklonjenim susedima - Grčkom, Srbijom (otvoreno pitanje granice, aktivnosti jugoslovenske ambasade u Skoplju) i, donekle Bugarskom i Albanijom - dobila pomoć koja je bila neophodna još nakon njenog osamostaljenja. Makedonija je najduže čekala na međunarodno

priznanje nezavisnosti, a materijalna pomoć je bila marginalna, imajući u vidu efekte grčkog embarga na ionako nerazvijenu makedonsku privredu.

EU je Makedoniji ponudila Sporazum o stabilizaciji i asocijaciji, a Javier Solana i Kris Paten su poslednjih nedelja učestalo posećivali region kako bi, s jedne strane privoleli Albance na dijalog, a s druge Makedonce, da Albancima obezbede adekvatna prava i učešće u vlasti. SAD, pored posete Pauela, preduzimaju mere preko NATO u odbrani teritorijalnog integriteta Makedonije, zatim preko KFOR sprečavaju podršku pobunjenicima sa Kosova, povećali su finansijsku pomoć za 5,5 miliona dolara (ukupna pomoć je 38,5 miliona dolara za 2001), deo novca će ići za pomoć enklavama gde žive Albanci i univerzitetu u Tetovu, zatim pomaže u obuci 500 albanskih policajaca. Imenovan je specijalni izaslanik OEBS za Makedoniju Robert Frovik, kako bi pomogao makedonskoj vladi u rešavanju nekih pitanja relevantnih za ovaj politički trenutak.

Situacija u Bosni je takođe rovitna nakon pobune Hrvata koje visoki predstavnik sada pokušava da neutrališe. Neki analitičari smatraju da je cilj nemira u Bosni destabiliziranje hrvatskih vlasti na izborima u maju. Srbi u Bosni su burno reagovali na hapšenje Dragana Obrenovića, optuženog za genocid u Srebrenici, čemu su se pridružili i mnogi beogradski političari i javni delatnici. Sve češće se čuju glasna razmišljanja o korekcijama Dejtonskog sporazuma, kako bi se ukinule etničke linije podele i uspostavili prirodni regioni koji bi omogućili uspostavljanje multietničnosti. Taj odnos prema Dejtonskom sporazumu neumitno nameće i situacija u Makedoniji, jer je jedan od prioriteta međunarodne zajednice da zadrži multietnički karakter makedonske vlade.

Neodlučnost u vezi sa transferom Slobodana Miloševića sve više ogoljava novu vlast, jer ne radi se više o samom Miloševiću, već o zločinima sa kojima društvo treba da se suoči. Nova vlast ne pristaje na interpretaciju odgovornosti u pojedinim haškim optužnicama, te je stoga požurila da osnuje Komisiju za istinu, koja će navodno proučiti, a zatim obavestiti svet o onome šta se dešavalo u poslednjih deset godina. Predsednik Koštunica koristi svaku priliku da objasni da je međunarodna zajednica najviše pogrešila, jer je priznala nove države, nakon što je Badenterova komisija utvrdila da se Jugoslavija raspala. Međutim, predsednik zaboravlja da čak i u našoj izdavačkoj delatnosti postoje knjige koje jasno govore šta se desilo. Tako je, na primer, Veljko Kadijević objasnio da je ratni cilj JNA bio "uspostavljanje granica nove Jugoslavije". Pre toga su temeljno razoružali teritorijalnu odbranu u svim republikama (sem u Sloveniji), a naoružali Srbe. Tako je Jugoslovenska narodna armija uzela u zaštitu samo jedan narod, srpski, koji navodno, ne može da živi "svojski kao manjina".

Održavanje *stausa quo* u SRJ je strategija Zapada, jer bi osamostaljenje Crne Gore navodno ugrozilo stabilnost celog regiona. Teorija o domino efektu ukoliko se Crna Gora osamostali lansirana je iz Beograda, kako bi se zaustavio njen odlazak iz SRJ. Ovakav stav Zapada, nedavno izražen i u saopštenju

Kontakt-grupe u Parizu, uneo je izvesno oklevanje u crnogorsko biračko telo, ali svakako neće uticati na sam ishod izbora. Srbija je izgubila legitimitet kod svih suseda, a stalno odlaganje pojedinih gorućih pitanja (manjine, status Vojvodine, korupcija), pod izgovorom da ima važnijih prioriteta, kao što su Crna Gora i Kosovo, sve više ukazuje na nesposobnost nove vlasti da se okrene sopstvenim građanima i da zajednički traže konsenzus za upravljanje zemljom u tako kriznoj situaciji. Raspolućenost Srbije između već propalog projekta Velike Srbije i Srbije same, potrošice i ono malo energije građana prezasićenih velikim ambicijama političara. To slepilo preti da dovede do stepena urušavanja kada oporavak više neće biti moguć.

Takva Srbija ne može da igra ambicioznu ulogu faktora stabilnosti na Balkanu kao što nova vlast priželjkuje. Za to nema ni minimalnih uslova. Pre svega, ne uživa poverenje svojih suseda, jer nije u stanju da se suoči sa svojom odgovornošću. Čak i kad bi međunarodna zajednica popustila u pogledu saradnje sa Hagom, a neće, Srbija bez toga ne može steći poverenje svojih suseda. Strategija odlaganja saradnje bazira se na proceni nekih analitičara bliskih vladi da će nova američka administracija ukinuti Haški sud, te da je potrebno samo simulirati Komisiju, hapšenje i sl. Predsednik, pri tome, tvrdi da hapšenje nije bilo uslovljeno pritiskom američke administracije, jer su već imali informaciju da će sertifikacija proći, te da je republička vlada "trapavim hapšenjem ugrozila sertifikaciju".

Nova vlast, dobivši podršku od međunarodne zajednice, misli da još uvek može da utiče na redefinisane granice u regionu, pa tako traži međunarodnu konferenciju za Balkan, poput Berlinskog kongresa. Takva konferencija se već odigrala 1991, u Hagu, i kriteriji koji su tada uspostavljeni (Badenterovi) još uvek se slede. A što se tiče statusa Kosova za to je zadužen Savet bezbednosti. Za sada Srbija može da računa na eventualno zatezanje Rusije kada se bude donosila definitivna odluka, pre svega zbog vlastite situacije u Čečeniji, a moguće i u drugim republikama. Međutim, ne bi bilo zgreška da se nove vlasti sete kako su Rusi delovali tokom poslednjih deset godina. Uspevali su samo da odugovlače sa donošenjem odluka, što je u krajnjem slučaju uvek najviše štetilo samoj Srbiji, jer je produžavalo njenu agoniju. Rusija je deset godina na Balkanu simulirala ulogu velike sile, a preko IFOR i KFOR je obezbedila i svoje vojno prisustvo u regionu, doduše minimalno. Ona sada pokušava da povрати svoje prisustvo na Balkanu, svom tradicionalnom strateškom interesu, više čekajući da se pojedine zemlje vrate u njen zagrljaj posle neuspele tranzicije. Srbija svakako nije prioritet za Rusiju na Balkanu (sem što se sama nudi), pogotovo sada kada više nema izlaz na more. Srbija i Rusija sada mogu biti partneri u svojoj nemoći koji izaziva kaos. Uostalom, i Karl Marks je još krajem XIX veka rekao: "Balkanski narodi će se sporazumeti, kada Rusija definitivno izađe sa Balkana."

Balkanu se ukazala istorijska prilika da se izvuče sa periferija bivših imperija (a i srpska imperija se urušila) i najzad postane deo Evrope kroz prihvatanje vrednosti koje garantuju pravnu državu, mir i stabilnost. Nažalost,

do kraja ogoljena borba za prevlast dvojca Koštunica-Đinđić preti da Srbiju ponovo destabilizuje i vrati u naručje konzervativnih desnih snaga, pravoslavlja i jalove mitologije.

(april 2001)

Poslednji trzaji antimodernog Balkana

Balkan je ponovo u previranju. Razlog za to je, u najvećoj meri, nedostatak vizije i političke volje Zapada da završi svoju misiju na Balkanu. Zasićenost i želja da se što pre napusti region teško da može biti preporuka za njegovu stabilizaciju. To osećaju sve strane u regionu i svaka pokušava da izviče maksimum u opštoj konfuziji. To najbolje ilustruje niz incidenata tokom poslednjih mesec dana: pobuna Hrvata u Hercegovini, žestoke reakcije bosanskih Srba na svečano postavljanje kamena temeljca za obnavljanje džamije Ferhadije u Banjoj Luci, sličan događaj u Trebinju istim povodom, reakcije Srba na odluku arbitražne komisije da dva bloka sarajevske Dobrinje pripadnu opštini koja je pod kontrolom Federacije BiH. Zatim, obeležavanje desetogodišnjice Udruženja Srba iz BiH uz prisustvo celog "politburoa srpskog nacionalizma" koji je ponovio svoj cilj ujedinjenja RS sa Srbijom. Skupu je prisustvovao i izaslanik predsednika Koštunice, "tog stidljivog i skromnog" čoveka posvećenog srpskoj stvari.

Nebojša Čović, koji je poslednjih meseci stekao poštovanje zapadnih diplomata, na konferenciji o bezbednosti juga Evrope održanoj u Beogradu izlazi sa predlogom o podeli Kosova na dva entiteta. Slične ideje su lansirane u više navrata tokom poslednjih godina, pa nije teško zaključiti da je reč o još jednoj proverbi domaće i međunarodne javnosti. Poznato je da je tvorac te ideje Dobrica Ćosić, koji, prema njegovim dnevničkim zabeleškama iz 1968, smatra da Albanci, ali i Srbi imaju pravo na svoje države. Kasnije je potrebu o razgraničenju Srba sa Albancima i Hrvatima elaborirao u nizu svojih javnih nastupa. Akademik Aleksandar Despić je lansirao sličnu ideju 1996. upravo u vreme kada se albansko pitanje otvaralo nakon Dejtonskog sporazuma. Branislav Kostić je napisao i knjigu koja je bila predmet razmatranja u Institutu za društvene nauke, gde je dobila podršku sada relevantnih političara, među kojima je i Vojislav Koštunica.

Kosovo je *de facto* već podeljeno onog trenutka kada su Rusi, po dogovoru sa Beogradom, iz Bosne ušli na Kosovo pre KFOR i time Srbima omogućili kontrolu severnog dela Kosova u koji KFOR i ne zalazi. Kosovo time praktično postaje *open-ended* teritorija bez precizirane teritorije i populacije. Dušan Bataković tvrdi da je tokom povlačenja Srba sa jednog dela Kosova došlo do "spontane kantonizacije Kosova", upravo onako kako su oni i predlagali tokom svojih brojnih poseta Vašingtonu, ali nikada nisu dobili podršku za to. Zanimljivo je da se srpsko pitanje uvek rešava teritorijalnim zahtevima, počev od tzv. RSK kada su planom Z-4 dobili takoreći državu u državi, pa do RS i

sada Kosova. Svi ostali zahtevi, kao što su hrvatski, a sada i albanski, tretiraju se kao neutemeljeni. Tako Hrvati nisu dobili svoj entitet u Bosni, a vlast u Hrvatskoj se i javno odrekla od Bosne; albanski zahtevi u Makedoniji i južnoj Srbiji donekle se uvažavaju, ali se ne rešavaju. Na jugu Srbije NATO i zapadne vlade proglašavaju VJ za svog saveznika, a istovremeno odbijaju uključivanje NLA u pregovore sa makedonskom vladom.

Istovremeno beogradska propaganda stalno "priziva" Veliku Albaniju ili Veliko Kosovo (a, sigurno ima i takvih razmišljanja), što do sada nije bila albanska zvanična politika. Albanci, objektivno, u ovom trenutku, nemaju ni snagu ni organizaciju za realizaciju takvog projekta. Beograd zapravo traži saveznika na albanskoj strani kako bi se definitivno završila prekompozicija Balkana. U tom kontekstu treba tumačiti i sve predloge koje Beograd lansira kao što je, na primer, OEBS konferencija o manjinama na Balkanu. Manjinsko pitanje Balkana jeste pitanje bezbednosti, ali za to postoje mehanizmi i principi, jedino nedostaje politička volja. To se poklapa i sa idejama lansiranim iz nekih zapadnih krugova da su zaključci Badenterove komisije prevaziđeni, te da treba tražiti nove formule.

I pored očigledne biološke vitalnosti koju Albanci poseduju, oni nisu ravnopravni sagovornici u političkim pregovorima sa Beogradom, pre svega, zbog nedostatka profesionalnih kadrova doraslih složenim diplomatskim igrama. To Beograd vešto koristi stalno lansirajući tezu da Albanci nisu sposobni za organizovanu državu u čemu ih podržavaju i mnogi zapadni diplomati, posebno specijalni izvestilac UN za SRJ, Jirži Dintsbir.

Beograd sada pokušava da ukine posebnost Vojvodine tako što bi je kroz regionalizaciju izjednačio sa užom Srbijom, uveo je u "organsko srpstvo" i time završio homogenizaciju nacije na najnižem mogućem nivou. Ukidanjem različitosti vlastitog naroda Beograd pokazuje nesposobnost za policentričnu državu. U pokušaju ukidanja Vojvodine koriste se Mađari koje Beograd nastoji da drži izvan vojvođanskog konteksta tako što bi im eventualno dao teritorijalnu autonomiju. Takvim rešenjem bili bi na gubitku i Mađari i Vojvodina u celini.

Srpski program je *de facto* poražen i otuda izrazita agresivnost "politbira" koji oseća da je ovo poslednji trenutak za "srpstvo". Taj program trenutno održava, pre svega međunarodna zajednica, kako u Bosni tako i na Kosovu. Povlačenje trupa iz Bosne brzo bi pokazalo da Srbi bez međunarodne zajednice ne mogu opstati, kao što nisu mogli opstati ni u Hrvatskoj. Uostalom, Srbi najbolje znaju gde su im granice. Njihovo svođenje na sopstvenu meru je zato uslov za njihov opstanak, kako u BiH tako i na Kosovu.

Višegodišnja priprema pohoda na Jugoslaviju nije imala u vidu emancipaciju i jačanje identiteta svih drugih naroda koje su Srbi oduvek osporavali, kao što su Crnogorci, Muslimani, Makedonci, da ne spominjemo Hrvate. Viševjekovna tlapnja o širenju srpske države, o specijalnoj misiji Srba na Balkanu, te posebnom mestu Srba kao kičme Jugoslavije, ali i Balkana, čini se, dobija svoj epilog. Srbi će tek shvatanjem novog istorijskog konteksta u kojem

se nalaze stvoriti uslove za vlastitu evropeizaciju. U tome će sigurno glavnu ulogu imati *evro-Srbi* iz Vojvodine i Hrvatske. Stvaranje homogenih nacionalnih država krajem XX veka osujećeno je dubokim ekonomskim i političkim promenama u svetu. Pridruživanje svih novonastalih država EU relativizuje pojam granica, pošto ih sam karakter međunarodne privrede osporava i ukida.

Zato je Koštuničina Komisija za istinu suprotna stvarnom interesu srpskog naroda, jer je njen cilj, kako to sada izgleda, da dokaže da nije bio u pitanju raspad Jugoslavije, već njeno razbijanje od strane zapadnih sila, te Hrvatske i Slovenije. To bi ujedno definisalo i odgovornost za rat. Ono što Komisija ne shvata jeste da nije u pitanju utvrđivanje istine, jer je ona već globalno poznata. Suštinsko pitanje je njeno prihvatanje, za šta je potrebna politička volja i zrelost. Hladnjače sa dokazima su ionako počele da isplivavaju na površinu.

(maj 2001)

Početak epiloga

Poraz Miloševića na jesenjim izborima prošle godine, zatim njegovo hapšenje krajem marta ove, i sada donošenje Uredbe o saradnji sa Haškim tribunalom, predstavlja uvod u epilog srpske ratne avanture. Višemesečni pokušaji nove vlasti u pravcu ispunjavanja međunarodnih obaveza, kako bi se Srbija kandidovala za međunarodnu pomoć više su nego dramatični. Polazeći od euforije koja je propratila skidanje Miloševića u međunarodnoj javnosti, nove vlasti su očekivale brzu i безусловnu pomoć. U tome je izgubljeno nekoliko dragocenih meseci, zbog strategije odugovlačenja i simuliranja saradnje, sve u očekivanju da će međunarodna zajednica nesebično nagraditi novog predsednika SRJ i njegove saradnike za "podvig" u kojem je i sama učestvovala.

Pored ovako pogrešne procene, u međuvremenu su se stekle nove okolnosti koje saradnju sa Hagom postavljaju kao imperativ. Bušova administracija, uprkos nekim, navodno dobro obavještenim izvorima (na primer, NIN-ovim) da će Haški sud biti ukinut, u suštini je pojačala podršku Haškom tribunalu. EU sve više prati SAD u tom opredeljenju, a Karla del Ponte postaje faktor koji vrši pritisak, kako na zapadne vlade, tako i na srbijansku i Saveznu vladu. Predsednik Koštunica se opredelio za istrajavanje na svom "legalističkom pristupu" kada je saradnja u pitanju, što iz ubeđenja, što iz održavanja nivoa sopstvene popularnosti. Međutim, premijer Đinđić i mnogi drugi ministri iz njegove vlade prešli su put od pukog ponavljanja da će se "Miloševiću suditi u zemlji", do njegovog što "hitnijeg transfera u Hag".

Nažalost, novi režim u donošenju Uredbe o saradnji nije se rukovodio moralnim razlozima, već čisto pragmatiskim, da preživi – ili Milošević ili oni. Međutim, činjenica da je ministar unutrašnjih poslova bio prinuđen da

obelodani neke ratne zločine kako bi se javnost pripremila za isporuku Miloševića, prevazilazi namere republičke vlade. "Senzacionalno" otkriće slučaja hladnjača, koje dnevno prate sve nova i nova "otkrića", pokrenulo je čitav lanac koji je sada teško zaustaviti. Pored činjenice da je srbijanska javnost po prvi put suočena sa dokazima "o vlastitim zločinima", ohrabrujući je podatak da se sve više ljudi javlja sa sopstvenim svedočanstvima. Mnogi od njih sa velikim olakšanjem iznose svoje priče, jer više nisu mogli da izdrže teret "tajne" koju su nosili.

Istina dobija nove, anonimne zagovornike, koje je odlazak Miloševića i njegove garniture oslobodio straha. Dehumanizacija Albanaca i nakon mučkih ubistava spaljivanjem i ugrađivanjem u auto-puteve, baca dodatno svetlo na zločinački karakter srpskog projekta, režima i njegovih saradnika. Svaki pristojni građanin Srbije ne može, a da ne oseća stid. Zato su ti anonimni ljudi prva nada za Srbiju i njenu normalizaciju.

Ovakav razvoj događaja uneo je paniku u redove projekatanta i izvođača. Na videlo, ne samo da izlaze zločini, već i dokazi o samim izvršiteljima. Svi se trude, ako već ne mogu da izbegnu odgovornost, da je bar podele. U tom smislu najzanimljivija je polemika između vojske i policije kao glavnih izvođača radova. Predsednik SRJ uložio je ogroman napor da održi ugled VJ kao glavnog oslonca svoje moći.

Zato su poslednjih meseci najavljivana suđenja rezervistima za zločine počinjene na Kosovu. To je pokušaj da se pokaže da su i jugoslovenski sudovi sposobni da sude zločincima, ali mnogo više zato da bi se amnestirala uloga VJ u ratu na Kosovu i odgovornost eventualno prebacila na specijalne jedinice MUP. Međutim, ostalo je sve na nivou najave. Teško je izvesti suđenje desetina rezervista, a da se zaobiđe kontekst zbog kojeg su se nalazili na Kosovu. Prisustvo VJ, MUP i paravojski na Kosovu bilo je u funkciji planiranog etničkog čišćenja Kosova, kako bi se smanjivanjem broja Albanaca izbegla tražena autonomija ili, pak, obavila podela Kosova.

Ipak, i pored organizovane amnezije u Srbiji, neki mediji kao što je *Danas*, podsetili su na ulogu VJ na Kosovu, što je VJ isprovociralo da se oglasi saopštenjem. U njemu se kaže da je maliciozan način na koji se optužuje "vojni vrh" za počinjene ratne zločine na Kosovu usmeren na "umanjenje ugleda koji Vojska ima u javnosti i destabilizaciju odnosa u Vojsci Jugoslavije". U saopštenju se optužuju novinar lista *Danas*, te Fond za humanitarno pravo i Helsinški odbor, jer, kako se navodi, njima se VJ često obraćala i javno pozivala da svoje prijave o ratnim zločinima upute legalnim načinom legitimnim i nadležnim pravnim institucijama "umesto što učestvuju u medijskoj kampanji protiv sopstvene vojske".

Pripadnici specijalnih jedinica MUP izjavljuju da je VJ bila nadležna za operaciju na Kosovu, jer je to bilo u skladu i sa zahtevima vanrednog stanja koje je u to vreme zavedeno. Nebojša Pavković negira da je takva odluka ikada sprovedena. Ohrabruje to što će ovakvo međusobno optuživanje, a sve u

pokušaju skidanja odgovornosti, našoj javnosti možda pojasniti kakvu ulogu su VJ i MUP imali u ovom ratu.

Zabrinjava činjenica da VJ i dalje vodi general Pavković, kao i to da se on danas među zapadnim diplomatima doživljava kao respektabilni saradnik i saveznik. Podsećanja radi, mnogi su rezervisti i vojnici VJ dobili medalje za etničko čišćenje Drenice i drugih krajeva Kosova o čemu je redovno izveštavao i armijski nedeljnik *Vojska* još za vreme NATO intervencije. Još više zabrinjava činjenica da predsednik SRJ odlaže njegovo smenjivanje bez obzira na pritisak republičke vlade.

S druge strane, i projektanti se spremaju za "pranje" biografija preko Komisije za istinu i prebacivanje odgovornosti na komuniste (komunistu Slobodana Miloševića). Ne iznenađuje činjenica da je i Dobrica Ćosić požurio da "opere" svoje učesće u pripremanju rata preko nove knjige Slavoljuba Đukića "Lovljenje vetra". Ono što projektanti ne shvataju jeste da je ovo vreme transparentne politike, te da je Ćosićeva uloga kao glavnog idejnog protagoniste više nego očigledna. Izgleda da će i u Srbiji istina biti dostižna.

(jun 2001)

Na pola puta

Srpski nacionalizam generisao je dezintegraciju SFRJ koja još uvek nije okončana. Regionalna stabilnost će biti moguća jedino kada se ta dezintegracija dovrši, što će zauzvrat dovesti do svođenja Srbije na njenu pravu meru.

Sa svim ograničenjima druge Jugoslavije kao jednopartijske države, srpski narod je u njoj bio u mnogo boljem položaju nego što je sada. Srbi danas žive u provizornoj državi sa imenom i simbolima koji su izgubili značenje; nema hrabrosti da se okonča *de facto* nepostojeća, trenutna SRJ i time ujedno skрати i agonija Srbije; tek kada to bude urađeno, Srbija će moći da se koncentriše na tranziciju i rekonstrukciju svojih odnosa sa susedima.

Crna Gora i Kosovo su *de facto* pod kišobranom SRJ i malo je verovatno da će biti vraćene pod kontrolu Beograda. Crna Gora već uveliko traži svoj budući status. Ona postaje sve više mediteranska zemlja, njeni stanovnici ispod 40 godina sebe smatraju Crnogorcima i samo je pitanje vremena kada će nezavisna Crna Gora postati realnost. Kosovo je verovatno najspornije pitanje u srpskoj politici. Srpski nacionalizam je posebno pokazao svoje ružno lice u odnosu na albansko pitanje. Beograd stalno pominje projekat Velike Albanije da bi opravdao svoje aspiracije u regionu: prekrajanje granica. Iz istog razloga je Beograd zainteresovan za podelu Makedonije. Srbija nije nikada prihvatila Albanca kao svoje građane: podela Kosova je ideja koja je u opticaju još od sedamdesetih godina. To je jedina strategija Srbije. Kosovo je entitet čiji status nije razrešen, jer je severni deo Kosova pod srpskom kontrolom. Okvir koji je ponudio UNMIK je odbačen, a još uvek se ne zna da li će Srbi učestvovati na

izborima. Status Kosova bi trebalo razrešiti u skladu sa preporukama Izveštaja međunarodne komisije o Kosovu.

Srbija je danas po prvi put podeljena između dva jasno definisana politička bloka: antireformista i reformista. Taj blok će se dalje kristalizovati po pitanju Haga i ratnih zločina. Antireformistički blok se oslanja na hijerarhiju Srpske pravoslavne crkve, srpsku inteligenciju (koju predvodi Dobrica Ćosić, arhitekta velikosrpskog projekta) i vojsku.

Reformisti ulazu napore na nivou republičke vlade. Program za ekonomsku tranziciju je ograničen, ali i on može da bude odbačen, baš kao i pre 12 godina. Pravi potencijal Srbije za tranziciju je minimalan. Miloševićevi saradnici su još uvek jaki, i Srbija je i doslovno na rubu opšteg kolapsa.

Srbija nije razrešila ni svoje unutrašnje probleme: koncept države još uvek nije kompletiran. Vojvodina traga za svojim posebnim identitetom. Njena autonomija može da pomogne srpsku demokratizaciju i da zaustavi disegregaciju potonje. Vojvodina je isto tako jedini entitet u Srbiji koji ima sredstva da promoviše nužne reforme i kao takav može da bude propulzivna snaga za samu Srbiju (Vojvodina je nekada bila jedan od tri najrazvijenija regiona u bivšoj Jugoslaviji).

U slučaju da konzervativci pobeđe – što je objektivno moguće – Srbija će završiti kao nepoverljivo, ksenofobično društvo, koje će spremno podržati njen stari saveznik, ponovo ambiciozna Rusija.

Zapadna strategija da se Srbija promoviše kao ključni faktor u rekonstrukciji Balkana i stabilnosti u regionu jeste kontraproduktivna. Srbija se ne suočava sa svojom skorašnjom prošlošću, a njeni susedi su podozrivi prema njenim regionalnim ambicijama, jer po njihovom mišljenju, projekat Velike Srbije još uvek nije okončan. Uz to je Koštuničina tvrdnja da će istinu o skoroj prošlosti otkriti Komisija za istinu, samo je manevar za ponovno okrivljavanje Vatikana, Austrije i Nemačke za antijugoslovensku, antisrpsku i antipravoslavnu zaveru. Srbiji je potreban proces istorijske redefinicije, koji tek predstoji negde u budućnosti, i njoj stoga treba pomoći u tom naporu; ona tek treba da se pomiri sa svojim trenutnim istorijskim uslovima, jer može postati relevantan faktor u susedstvu tek kad se odrekne svoje dominantne uloge na Balkanu; Srbiji je potrebna pomoć, ali trebalo bi stabilizovati i konsolidovati i njene susede; to je zemlja koja pati od iscrpljenosti, a uz to ima neefikasan državni aparat i još uvek nije odbacila socijalizam. Rečju, Srbija je danas u velikoj političkoj, društvenoj i ekonomskoj krizi. Srpski narod se zalaže za sigurnost, stabilnost i prosperitet i uglavnom ne deli interese svoje političke elite.

Angažman međunarodne zajednice je bio ključan faktor u zaustavljanju rata, ali ona je još uvek na pola puta u finalizovanju takozvane jugoslovenske krize. Do danas su primenjena mnoga polovična rešenja zbog nespornosti da se prepozna prava priroda balkanske krize koja još uvek traje. Međunarodna misija je samo jednom bila jasno definisana i to za vreme administracije bivšeg predsednika Klintonu.

Zbog svoje polovične politike na Balkanu, Zapad je propustio priliku da implementira trajni legalni okvir koji bi omogućio fundamentalne promene. U odgovoru na jugoslovenske ratne zločine Zapad je osnovao Haški tribunal, čije je osnivanje ubrzalo i uspostavljanje Stalnog krivičnog suda u Rimu. Za vreme NATO intervencije na Balkanu, Zapad je isto tako ponudio političku viziju Balkana u vidu Pakta stabilnosti. Štaviše, Zapad je primorao sve novonastale zemlje da usvoje zakone kojima se regulišu manjinska pitanja. Međutim, u regionu ne postoji politička volja da se podrži taj napor. Nacionalizmi u regionu su reakcionarni i nisu sposobni da formulišu naciju. Stoga je NATO prisustvo u Makedoniji i na celoj teritoriji bivše Jugoslavije važna brana nacionalizmu. Ono isto tako otklanja opasnost po mir i predstavlja glavnu polugu za sprečavanje korupcije.

Važno je proceniti ulogu Rusije u regionu. Njen istorijsko-strateški interes za njega još uvek nije nestao, već se prilagodio trenutnom potencijalu ove zemlje za remećenje stabilnosti. Predsednik SRJ je za vreme nedavne posete Beogradu Vladimira Putina rekao da "je rusko prisustvo *alfa i omega* stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi". Za Rusiju Balkan još uvek predstavlja međunarodnu arenu u kojoj ona može da igra izvesnu ulogu pogotovo što je na njoj vojno prisutan IFOR i KFOR.

(jul-avgust 2001)

Američka tragedija i američki izazov

Teroristički napad na SAD koji je odneo više od šest hiljada života u jednom trenu i destabilizovao najjaču privredu na svetu, istovremeno je iskristalizirao svetsku političku scenu deset godina nakon kolapsa komunizma i završetka hladnog rata. Svet više nije isti, ne samo zbog ovog terorističkog napada, već i zbog mnogih drugih okolnosti koje se tek sada otkrivaju. Jedna je, da je Amerika daleko ispred celog sveta. Njen ekonomski oporovak za vreme Klintonove administracije i blagostanje koje Amerika uživa u nekoliko poslednjih decenija iskustveno su odvojili Ameriku od ostalog dela sveta.

Napad na Ameriku je izneo ove probleme na površinu. Amerika je bila zatečena i šokirana; potištena i ranjena. Međutim, njen odgovor tek dolazi. Posle deset dana zemlja se normalizuje i tek predstoji racionalna analiza 11. septembra. Zavist i negiranje američkih standarda i civilizacije samo je delimičan odgovor na pitanje o razlozima koji su do tog tragičnog datuma doveli. Svet je ponovo podeljen, na one koji imaju i one koji nemaju, na zapadnu civilizaciju i na one druge. Nedostaje i razumevanje i odgovarajuće mere koje će pomiriti sve te svetove a istovremeno im pomoći da usklađeno traže odgovor na probleme nerazvijenih.

Bušov govor od 20 septembra bio je poruka celom svetu: američkoj eliti, američkim građanima, američkim muslimanima, vojnom kompleksu, teroristima i državama koje ih podržavaju, prijateljima i koalicionim

partnerima. Amerika je objavila rat terorizmu i to misli ozbiljno. Buš je rekao: "Ko nije sa nama, on je sa teroristima." "To je rat", rekao je, "između slobode i straha, pravde i okrutnosti", dodavši da "oni (teroristi) prate put nacista, fašista i totalitarista." Amerika će braniti svoje vrednosti po svaku cenu i za to ima podršku cele nacije. Međutim, fokus na Avganistan je predimenzioniran. Resantiman protiv Amerike je dublji i istovremeno je pomešan sa fascinacijom svega što je američko. Siromaštvo, loše vođene i kriminalizirane privrede, korumpirane vlade jesu okruženje koje pothranjuje akcije protiv bogatih koji, kako oseća stanovništvo Azije, Afrike i drugih regiona, ne obraćaju dovoljno pažnje na njihove probleme. Činjenica je da su dve vodeće sile 50 godina treći svet tretirale uglavnom u kontekstu svojih geostrateških interesa. Solidarnost u širem smislu tek treba da se definiše kao novi prioritet Zapada, kao preduslov za stabilnost, pre svega, u Aziji.

Amerika je pred velikim izazovom i važno je kako će na njega odgovoriti. Predsednik Buš je u svojoj predizbornoj kampanji bio protiv američke globalne politike. Ironija je, svakako, da će on biti prinuđen da vodi globalnu politiku, upravo ono što je Amerika deset godina izbegavala, okrećući se samo svojim unutrašnjim pitanjima.

Svet je pred ispitom koji stoji pred svakim novim dobom i savremenici će biti odgovorni ukoliko svet ne bude u stanju da se uhvati u koštac sa problemima koji su bili pred svakom civilizacijom. Modernizacija versus konzervatizma.

Urušavanje komunističkih privreda i nemogućnost da se održi tempo u naoružanju imali su direktne posledice na raspad sovjetske imperije i ponovo stvaranje ruske, (nekomunističke) države. Tranzicija nakon pada komunizma u tim zemljama dala je različite rezultate zavisno od sposobnosti pojedinih društava za prihvatanje tržišnih vrednosti. U Rusiji je došlo do široke kriminalizacije države i jačanja mafije koja deluje organizovano ne samo u Rusiji, već i u celom svetu.

Zapad je izašao kao pobednik iz hladnog rata; međutim, i zapadna društva su doživela promene koje se tek sada jasnije sagledavaju. Komunizam je pao, ali zapadni svet je jednako udaljen od istoka. Nema ideoloških prepreka, ali su ostale tradicija, mentalitet, različiti vrednosni sistemi, u suštini, nespремnost i nesposobnost za modernizaciju.

Padom komunizma Amerika je postala jedina globalna sila, ekonomska i finasijska, koja *de facto* utiče na sva svetska kretanja. Međutim, svest o tome nije artikulisana na nivou politike. Američka administracija devedesetih nije preuzela odgovornost globalne sile, što najbolje ilustruje njeno dugo (ne)angažovanje na Balkanu i drugim kriznim tačkama. Pri tome, bez njenog angažmana nije bilo moguće nikakvo rešenje. EU je takođe pokazala nespремnost za pravi angažman; pokazalo se i da nema zajedničku spoljnu politiku, te da iza takvog, u suštini inertnog stava prema Balkanu i drugim kriznim žaristima, stoji nerazumevanje i nedoraslost za rešavanje problema koji se javljaju u mnogo kompleksnijim uslovima nego što je bio bipolarni svet.

Jugoslovenska kriza je moguća paradigma za probleme koji će u svetu dominirati narednih decenija: fragmentacija sveta versus globalizaciji i otpor procesu globalizacije. Raspad nedemokratskih, autoritarnih, visoko militarizovanih zemalja pretnja su mnogim regionima. Uspešno rukovođenje eventualno novim krizama zavisice u velikoj meri od neutralisanja vojnog faktora. Primer JNA najbolje pokazuje do kakvog oblika krize može da dođe ukoliko armija ne shvati svoju ulogu na pravi način. Potisnute i podređene manjinske zajednice pobunile su se širom sveta. One ne ugrožavaju svet, ali su postale ključno bezbednosno pitanje u pojedinim regionima. Nasilno rešavanje ovih pitanja, ili pak njihovo zapuštanje, preti nepredvidivim pobunama koje mogu imati i karakter terorizma. Često i same države posežu za državnim terorizmom koji generiše manjinski. Istovremeno, jedan broj srednje velikih zemalja koje su u hladnom ratu zavisile od svojih mentora, u nastalom vakuumu postale su glavni uzročnici nereda. Takođe i siromašne zemlje Afrike, sa gomilom oružja, bez demokratskih institucija, a i sa razvijenim vojnim i policijskim aparatom, totalno su atrofirale.

Međunarodni mehanizmi detanta nisu bili u skladu sa novom situacijom, a mnogi novi, pravljani su na brzinu i bez dijagnoze stanja u novonastaloj situaciji. U tom vakuumu sile destrukcije preuzele su vođstvo i dovele svet u stanje nesigurnosti i ranjivosti kakvo nije zabeleženo u proteklih pedeset godina. Nagomilani bes, antiamerikanizam i nesposobnost za rešavanje problema siromaštva, nezaposlenosti, sida, itd., glavne su karakteristike današnje međunarodne scene.

Za žaljenje je reakcija Srbije na nedavne događaje. Najpre, nije pokazala empatiju prema žrtvama i, drugo, pokušava da profitira prikazujući sebe kao žrtvu desetogodišnjeg terora Muslimana u Bosni i na Kosovu. Kosovo i Bosna su prve "islamske" države kojima Amerika pomaže da uspostave demokratske institucije. Amerika nije antiislamska, što je ohrabrujuće, jer se islamski svet ne može poistiveti sa terorizmom. Amerika o tome vodi računa.

Milorad Ekmečić Ameriku vidi u "strateškom savezu sa islamizmom", kako bi vodila "globalno selo, koje je razrušilo jugoslovensku državu". Njegova teza je okosnica nebuloznih terorija zavere u beogradskoj štampi. M. Ekmečić, međutim, propušta priliku da kaže nešto o tome kako je srpska politika terorizovala celi region deset godina, te da je bivši srpski predsednik preteča modernih terorista, jer je ubijao civile i rušio gradove, jednom rečju – rušio je civilizaciju. Kao deo svetskog problema Srbija je propustila priliku (bar za sada) da doprinese razumevanju današnjih prilika tako što će objasniti "samu sebe", desetogodišnje "nasilje, bigotizam i mržnju". Umesto toga, izabrala je da i dalje "lovi vetrove" koji maskiraju njenu odgovornost i da u nastalom vakuumu traži podelu Kosova preko svojih najviših političkih predstavnika – premijera srpske vlade i njegovog potpredsednika.

(septembar 2001)

Novo prestrojavanje

11. septembar i reakcije nakon toga, nepovratno su promenile političku scenu Amerike, ali je otkrivaju i u sasvim novom svetlu. Prvi put u poslednjih pedeset godina vodeća svetska sila suočena je sa opasnostima, ali i izazovima unutar zemlje i van njenih granica. Otvoreni su frontovi, a neprijatelj još nije poznat, što je poljuljalo samopouzdanje političke elite i analitičara na svim nivoima. Amerika je u procesu introspekcije, suočavanja sa svojim prednostima i slabostima, i iznad svega u potrazi za očuvanjem svog najvećeg dostignuća: slobode.

Američka kampanja protiv terorizma i Bin Ladenova otvorila je mnoga pitanja koja su tokom poslednjeg desetljeća marginalizovana i nisu imala dovoljno pažnje u analitičkim službama SAD ali i Evrope. U toku je prestrojavanje sveta i pravljenje novih koalicija, trajnih i kratkoročnih, formulisanje novih mehanizama za rešavanje ne samo pitanja terorizma, nego i urušenih država koje su idealno okruženje za terorizam i sve druge ekstremizme. Teroristički napad na SAD 11. septembra i opšta panika od biološkog rata (slučaj antraks) ubrzali su prestrojavanje na svim kontinentima.

I pored široke koalicije, rat protiv talibana u suštini je samo američki rat. Evropski partneri nude vojnu pomoć, ali je SAD do sada izbegavala njihovo direktno angažovanje zbog straha da se ne ponove sukobi unutar komandnog mehanizma kao što je bio slučaj prilikom intervencije na Kosovu. Međutim, SAD ipak uživa podršku mnogih zemalja na informativnom planu, pri korišćenju vazdušnog prostora (čak i Rusije i zemalja u okruženju Avganistana). Mnogo su važniji neki drugi aspekti saradnje, koje je koalicija protiv terorizma ubrzala. Na primer, pitanje proširenja NATO na baltičke zemlje više skoro niko ne dovodi u pitanje, pa čak ni sama Rusija koja se 10 godina tome žestoko opirala. Istovremeno su otvorene mogućnosti i za druge zemlje centralne i jugoistočne Evrope za članstvo. Profilisanje novog mandata NATO, koje traje od raspada Varšavskog pakta, sada dobija sve više i politički karakter. Generalni sekretar NATO Robertson nije slučajno izjavio da je "NATO sve više matica oko koje se koncentrišu uticaj i institucije toliko važne za globalnu stabilnost".

Nemačka je takođe odlučila da vojno pomogne SAD u Centralnoj Aziji, što značajno proširuje njenu međunarodnu ulogu, prvi put nakon Drugog svetskog rata. Tim povodom Šreder je izjavio da "Nemci imaju obavezu da se suoče sa novim odgovornostima". Rusija je, za sada, verovatno najveći profiter u novonastaloj situaciji. Putin je jedan od prvih političara koji se javio predsedniku Bušu nakon 11. septembra i ponudio pomoć. Rusija se očigledno priprema da u sledećoj fazi "uskoči" u Avganistan na isti način kao što je to uradila na Kosovu. Zato joj je potrebno bezbedno evropsko zaleđe.

Poseta Dalekom istoku poslužila je Džordžu Bušu da svoje nove koalicione partnere obavesti o prioritetima SAD u centralnoj Aziji, koja se

otvara kao novi prostor na kome se sučeljavaju nekoliko izuzetno ambicioznih regionalnih sila, kao što su Kina, Indija, Japan, Rusija, Pakistan. Avganistan se nalazi u samom centru i očito je da je njegova geostrateška cena u porastu i veoma je važno kako će se u postratnoj fazi obnoviti Avganistan, ko će to raditi i s kojim namerama. 11. septembar je ipak doveo u fokus radikalni politički islam, i za zapadne zemlje je odnos sa islamskim zemljama u ovom trenutku na ispitu. Pokrenut je niz pitanja o kojima je malo ko do sada otvoreno govorio. Za ceo Zapad otvara se pitanje Bliskog istoka na dublji način, ne samo što se tiče nafte i rešenja odnosa između Izraela i Palestine, već odnosa prema samom islamu u celini. Najozbiljnije je pitanje liberalnog koncepta koje Zapad nameće tim zemljama, ne uzimajući u obzir kulturu, tradiciju i religiju tih zemalja. Zapadne zemlje, koje su prošle period prosvetiteljstva i odvajanje crkve od države, nisu dovoljno osetljive na činjenicu da veći deo planete još nije ušao u tu fazu, te da i pored najboljih namera Zapada, nije dovoljno nametati zapadni koncept. Neki poznavaoци islamskih zemalja smatraju da islamski svet tek treba da prođe put demokratskih revolucija. Suštinsko nevažavanje specifičnosti ovih zemalja otvara i pitanje općenitog stava Zapada prema islamu, posebno u Evropi. SAD su imale ključnu ulogu u odbrani Muslimana u Kuvajtu, Bosni i na Kosovu, što ih čini jedinstvenim u pogledu tolerantnog stava prema islamskom svetu. Evropska antiislamska paranoja bila je naročito vidljiva na Balkanu u odnosu na Muslimane; sve je urađeno da se navodno spreči stvaranje "islamske države" u srcu Evrope, bez obzira što su oni *de facto* bili stvarne žrtve agresije i genocida. Međutim, i mnoge islamske zemlje, pre svega arapske, i same će morati promeniti svoj odnos prema radikalnom islamu, jer mnoge vlade finansiraju i pružaju utočište raznim terorističkim grupama. Irak se često izdvaja kao najodgovornija zemlja, za koju mnogi smatraju da stoji iza napada na SAD. Sadam Husein stalno podseća Zapad da nije dovršio svoj posao, kao što 10 godina to nije činilo i na Balkanu. Irak i Balkan su verovatno najbolji primeri kako svako oklevanje produbljuje probleme i radikalizuje ne samo agresore, već i same žrtve.

I na kraju, proces globalizacije, koji izražava nova tehnološka dostignuća nije moguće sprečiti, ali je svakako moguće neke tokove regulisati. Globalizacija je svet ujedinila, nametnula tešnje ekonomske, naučne, komercijalne i finansijske tokove. Međutim, upravo je 11. septembar skrenuo pažnju na drugu stranu globalizacije: verski i kulturni ekstremizam, koji najviše eksploatišu socijalnu nejednakost na kojoj regrutuju svoju "armiju" nezadovoljnika. Zato je za Zapad, posebno za SAD, važno da otvori prostor i za drugačije delovanje koje će biti usmereno na stvaranje mogućnosti za šire političko učešće islamskih zemalja u skladu sa njihovom kulturom i tradicijom.

I sama Srbija treba da se suoči sa svojom paranojom kada je islam u pitanju, a koja je bazirana na predrasudama i neznanju. Poslednji ratovi više su ogolili pravoslavni fundamentalizam, posebno u RS, nego islamski u Bosni i na Kosovu.

(oktobar 2001)

Srbija među beretkama

Pobuna "Crvenih beretki" otvorila je, između ostalog, i važno pitanje ko je zapravo pobedio na prošlogodišnjim izborima. Činjenica da je Srbija u proteklih godinu dana pod stalnom pretnjom "puzećeg puča" jasno govori da je vojni faktor zadržao svoje jake pozicije, te da u mnogim situacijama kontroliše civilnu vlast. Vojska je već osamdesetih preuzela političku ulogu i od tada je njen uticaj na zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije dominantan. Kao i prethodnih godina stalno se provocira vanredna situacija u kojoj bi vojska i javno preuzela vodeću ulogu. Policija i vojska u uslovima devastiranog i demoralisanog društva svele su se na ogoljene represivne mehanizme koji mogu isprovocirati tenzije i u samoj Srbiji. S obzirom da su obe institucije bile nosioci i akteri ratne politike, to proizvodi dodatnu neizvesnost oko njihovog budućeg ponašanja. Dosadašnji manevri, pre svega vojske, bili su u funkciji zastrašivanja, ali isto tako postoji svest u vojnim krugovima da bez reforme društva, što podrazumeva i stavljanje vojnog sektora pod civilnu kontrolu, neće biti ni podrške Zapada.

Trend feudalizacije Srbije, kao posledica urušavanja države nastavlja se i dalje. Svaki grad i gotovo svaka opština je feud kojim dominiraju pojedine partije ili ličnosti iz DOS. Otvoreno državno pitanje zamagluje stvarno stanje u Srbiji čija se ključna pitanja još nisu otvorila. Pitanje Kosova i Crne Gore *de facto* više nisu pitanja koja su u nadležnosti ni savezne ni republičke vlade, osim kada se dve frakcije unutar DOS nadmeću u sada već istrošenoj matrici nacionalnog projekta.

Građani Srbije su umorni od velikih nacionalnih ideja i racionalno procenjuju da bi i Kosovo i Crna Gora samo opteretili tranziciju Srbije. Nedostatak jasne vizije i strategije za razvoj Srbije uvodi na mala vrata, preko Komisije za državna znamenja, i pitanje karaktera države: republika ili monarhija. Uvođenje veronauke u javne institucije i škole otvara i jedno drugo državno pitanje: sekularna ili teokratska država. I jedno i drugo dakako su demokratska pitanja i zahtevaju široku javnu raspravu u kojoj će se građani Srbije opredeliti za modernu državu, ili, pak, za konzervativnu pravoslavnu monarhiju sa dominantnom ulogom vojske. Predsednik SRJ očigledno promovise drugi koncept i ne propušta priliku da u svakoj novoj kritičnoj situaciji testira odnos snaga. Njegov glavni mehanizam u stvaranju kriznih situacija je odnos prema ratnom zločinu. Sakrivanje iza "legalizma" i potrebe usvajanja Zakona o saradnji sa Hagom u suštini najbolje kristališe dilemu izbora koja je pred građanima Srbije. Odnos prema Hagu i otvaranje pitanja odgovornosti za zločine i rat neminovno će otvoriti i proces diferencijacije u Srbiji.

Decentralizacija i pitanje manjina su takođe dva bitna pitanja za definisanje koncepta demokratske države. Odnos vodećih političkih snaga prema njima sasvim je nedefinisan i rešava se po inerciji koja proizlazi iz

neraščišćenog odnosa prema propalom nacionalnom konceptu. Građanska država podrzumeva tretiranje manjina kao ravnopravnih građana sa veoma izbalansiranim odnosom između kolektivnog i individualnog. Nacrt novog Zakona o manjinama, međutim, svojom odredbom o nacionalnim većima ide ka kulturnoj segregaciji manjina, što, naravno, odgovara kako nacionalističkoj eliti većine, tako i eliti manjine, jer time obe elite obezbeđuju svoje sinekure. Pitanje Vlaha u Istočnoj Srbiji sve više dobija pažnju strane javnosti, dok se u samoj Srbiji (ne samo broja već i kulturnog identiteta) uporno negira i pored činjenice da ono latentno postoji sve vreme trajanja druge Jugoslavije. Privatizacija, nezaposlenost i drugi ekonomski problemi veoma se lako etnificiraju (što se često i dešava), a što će dodatno povećati tenzije u mešovitim sredinama.

Srbija je tek na početku tranzicije i sve teškoće sa kojima se suočava su bile očekivane i neizbežne. Međutim, najveći je problem nedostatak vizije unutar same zemlje. Intelektualna elita se marginalizovala i nije ponudila nikakva rešenja. To i nije čudno, imajući u vidu da političkom scenom dominiraju nosioci pobune 1968. i praksisovci. Njihov politički *credo* svojevremeno je bio – još više komunizma, protiv tržišta i potrošačkog društva. Neki su se, naravno, prilagodili novim uslovima, međutim, njihova ideološka matrica se sada najvećim delom kristališe kao antiamerička i antiglobalistička. Javna debata mora obuhvatiti i redefinisane mnogih pojmova i vrednosti, što je izazov svakom savremeniku. Polazeći od starog pojmovnog kataloga, srbijanska politička scena je izrazito desno orijentisana, sa istovremeno naglašenim egalitarnim (samoupravnim) i liberalnim (pljačkaškim) instinktom.

Podizanje treće optužnice Haškog tribunala protiv Slobodana Miloševića, ovoga puta za zločine počinjene u Bosni i Hercegovini, uključujući i genocid, definisalo je karakter rata proteklih deset godina. Ove tri optužnice ne terete samo Slobodana Miloševića, već ukazuju i detektuju ratnu politiku i sve njene nosioce. U tom smislu je završena faza relativizacije i izjednačavanja odgovornosti svih na prostoru bivše Jugoslavije. Pitanje je zrelosti srpske elite kako će se odrediti prema nepobitnim činjenicama koje ove optužnice iznose pred ceo svet. Suđenje Slobodanu Miloševiću može poslužiti svima kao pouka iz "nenaučениh lekcija" tokom poslednjih petnaest godina.

Sretna je okolnost što je Zapad prigrlio Srbiju i sprečio njeno totalno raspadanje i što je kroz predloge kao što je Sporazum o stabilizaciji i asocijaciji, ponudio viziju koja Srbiju na dugi rok smešta u evropski okvir. Ovaj sporazum je prevashodno tehničkog karaktera – usaglašavanje zakona i standarda – što je u direktnoj suprotnosti sa velikim idejama ovog prostora. Ovakvo prizemljavanje i vraćanje konkretnom životu uz "podeljen suverenitet" sa međunarodnim organizacijama i integracijama, jedini je izlaz, ne samo za Srbiju, već i za čitav region.

(novembar 2001)

Haška mora

Povećani pritisak Haškog tribunala, SAD, ali i EU (Doris Pak) i evropskih vlada pojedinačno (Velika Britanija, Francuska) na predsednika SRJ Vojislava Koštunicu i beogradske vlasti da se isporuči Ratko Mladić, "vukovarska trojka" i drugi oficiri osumnjičeni za ratne zločine, ozbiljno je zaoštrio odnose u DOS. Očigledna je rešenost Zapada da ubrza hapšenje i u tom smislu indikativna je izjava predstavnika Saveta NATO da je "neophodno da se poveća pritisak oko optuženih lica, stegne obruč i život im se učini užasnijim, što nepodnošljivijim kako bi se omogućilo njihovo hapšenje". Savet takođe ističe da je "proces hapšenja i izručenja takvih osoba Hagu došao do etape kad su se poklopili neki elementi i kad se opšta situacija promenila, tako da su sada možda okolnosti povoljnije nego ikad ranije". Istovremeno je američki Kongres odobrio pomoć Srbiji od 115 miliona dolara za 2001, ali uz uslove koji su predviđeni Zakonom o pomoći inostranstvu, tj. saradnjom sa Haškim tribunalom i menjanjem odnosa Beograda prema vojsci RS.

Svakodnevne, često veoma kontroverzne, izjave gotovo većine predstavnika republičke i Savezne vlade o saradnji sa Hagom pokazuju da je pritisak po prvi put stvarno ozbiljan, te da se radi o izvrđavanju i prebacivanju odgovornosti sa jedne na drugu stranu. Izjave Vojislava Koštunice i Gorana Svilanovića prilikom posete Velikoj Britaniji da će saradnja sa Hagom "destabilizovati ceo region" različito je komentarisana u političkim krugovima Srbije. Goran Svilanović je poručio svetu da treba da ima "poverenja i strpljenja" i da nove vlasti ne čine da "ide brže nego što može". Nije svrha da jedna vlada bude zbrisana sa političke scene da bi "zadovoljila nečiju sujetu". Neki predstavnici DOS su ocenili da "bezbednost zemlje ne može da bude ugrožena time što je protiv bilo kog građanina SRJ podignuta optužnica ili pokrenuta istraga u Haškom tribunalu", te da je "krajnje vreme da se problem saradnje sa Hškim tribunalom reši, jer nas on udaljuje od reformi".

U sferu pritisaka spada i izjava g. Bluita kojom je obelodanjeno da su Nebojša Pavković i Sreten Lukić pod istragom. MUP Srbije je brzo reagovao tako što je poručio da "postoje brojni svedoci i dokazi da je Lukić svoju dužnost na Kosmetu obavljao profesionalno, korektno i u granicama zakona i pravila službe". Pavković je, međutim, sam izjavio da mu je "savest potpuno čista" i da "ne oseća nikakvu krivicu za sve ono što je radio na najodgovornijim dužnostima u Vojsci, jer nikada lično nije naredio da se nešto učini mimo propisa i zakona".

Najveće kontroverze postoje oko toga gde se nalaze Ratko Mladić i Radovan Karadžić. I Beograd i Banja Luka negiraju da se nalaze u SRJ ili RS. Mladen Ivanić, premijer RS, pozvao je obojicu da se predaju Haškom sudu i rekao: "Kada bih ja bio jedan od te dvojice ljudi, stavio bih se na raspolaganje Haškom tribunalu, jer ako neko veruje u nešto, on treba da brani svoje ideje do kraja." SDS je u međuvremenu pripremila predlog novog statuta stranke,

prema kojem bi "prestalo članstvo svim licima koja Haški tribunal tereti za počinjene ratne zločine, uključujući i Radovana Karadžića i Momčila Krajišnika" I Zoran Đinđić je izjavio da bi izručio Mladića Hagu, ali da ni "Vlada Srbije ni republičko Ministarstvo unutrašnjih poslova nemaju informacije da se general Mladić nalazi na teritoriji naše zemlje". Isporuku "vukovarske trojke" Đinđić je prebacio u nadležnost savezne države, dok je povodom izraženih sumnji protiv Pavkovića i Lukića izjavio da su ti ljudi sumnjivi samo zato "što su bili deo komandnog lanca", te da im se ne "pripisuje nijedan određeni zločin". On u "tom pravcu nikada neće slediti Hag" i vrlo je "skeptičan po pitanju te komandne odgovornosti ljudi" i smatra da "za svaku tužbu treba imati dokaze". Sreten Lukić je očigledno najveći problem Vlade Srbije, jer preko njega navodno može da ostvari puni uticaj u policiji i koliko-toliko kontroliše primirene "Crvene beretke", a istovremeno njegovom odbranom Vlada Srbije nastoji da poveća svoj kredibilitet kod običnih policajaca. Zato i ne čudi izjava Zorana Đinđića da "ćemo, naravno, štiti Lukića". Ministar policije Dušan Mihajlović pokušao je relativizirati ove izjave i smatra da su suviše "bukvalno" shvaćene. Njegov problem sa komandnom odgovornošću je ta što je po njemu "komandni lanac izuzetno velik i može proizvesti neželjene posledice i štetu". Republička vlada ipak ima svest o tome da nema pomoći bez saradnje i zato će, kako kaže Mihajlović, "primenjivati Statut Haškog tribunala dok se ne usvoji Zakon".

Dobrovoljno hapšenje Mladića doživljava se kao "prodaja" velikih srpskih junaka. Šef jedne detektivske agencije TNT je izjavio da "nikad ne bi hapsio Mladića ni za kakve pare. Nismo valjda pali tako nisko da jedni druge 'apsimo'". Slične izjave dali su i detektivi drugih beogradskih agencija. Nevladina organizacija "Otađbinski pokret Ravna gora" uputila je pismo Predsedništvu DOS u kojem upozorava da "branioci srpstva ne smeju biti isporučeni Hagu", te da ne možemo prihvatiti da "Hag vodi istragu i protiv takvih vojskovođa kao što su generali Pavković i Lazarević".

U međuvremenu osnovan je Međunarodni odbor za istinu o Karadžiću u kojem se nalaze brojni srpski intelektualci, mnogi od njih članovi Senata RS i poznati po svojim aktivnostima tokom rata u BiH. Kosta Čavoški, predsednik ovog Odbora, izjavio je da se "Radovan Karadžić nikada nikome neće predati", te da "tamo on živ neće dospeti". Srbi treba da shvate, kaže on, da je "Haški sud produženje rata protiv Srba drugim sredstvima", te da oni koji se nalaze u haškim zatvorima "nisu ništa drugo do ratni zarobljenici".

Slobodan Milošević je u međuvremenu postao i simbol antiglobalizacije, pa je tako dobio podršku Evropskog foruma, koji je tražio njegovo "trenutačno oslobođenje" jer mu "sudi ispostava Vašingtona zbog njegove čvrstine u odbrani suverene celovitosti države i nezavisnosti svog naroda od diktata SAD i NATO". Duma Ruske Federacije je u svojoj izjavi takođe zahtevala trenutačno oslobađanje Miloševića, jer nema valjanih dokaza protiv njega. Čini se da je ovo samo mala uteha od vernih saveznika koji u ovom trenutku grade svoje partnerstvo sa SAD u Centralnoj Aziji.

Novo pojavljivanje Miloševića pred Tribunalom izazvalo je brojne reakcije i u zemlji. Odbijanje Suda da objedini sve tri optužnice, jer za to "ne postoje razlozi" beogradski mediji su propratili kao poraz Karle del Ponte, bez ulaženja u suštinu takvog predloga od strane Suda. Međutim, Karla del Ponte je ponovo zatražila preispitivanje odluke Sudskog veća, jer s pravom ukazuje na direktnu povezanost Kosova sa projektom Velike Srbije. Naime, srpski stratezi su se još sedamdesetih godina opredelili za podelu Kosova i u tom smislu za kompenzaciju teritorija u Hrvatskoj i BiH, proglašavajući republičke granice administrativnim, pežorativno ih nazivajući "avnojevskim".

Frontalno odbijanje saradnje podržao je i Savezni ustavni sud koji se naknadno solidariso sa Patriotskim savezom Jugoslavije, Fondom za razvoj demokratije i Miloševićim braniocima koji su odmah osporili odluku Vlade Srbije o isporuci Miloševića. Savezni ustavni sud je tek sada tu odluku stavio pod ustavnu sumnju, posebno isporuku Miloševića, i naredio je Vladi Republike Srbije da u roku od 30 dana odgovori na navode kojima se osporavaju ustavnost i zakonitost vladine odluke po kojoj se republički organi obavezuju na poštovanje Statuta i pravilnika Haškog tribunala.

Najveće uznemirenje ipak vlada u vojnim krugovima, jer su do sada bili nedodirljivi zbog zaštite koju im je pružao Vojislav Koštunica i zbog uverenja da srpska javnost neće dozvoliti da se dira armija koja u srpskom narodu kao institucija uživa najveće poverenje. Vladimir Lazarević, general-pukovnik, sa iznenađenjem je komentarisao da se "posle svih pohvala VJ danas optužuju njeni pripadnici". Nije nikakva novost da se iz tih krugova negira da je VJ činila zločine, te da su "sve žrtve, koje je otkrilo Ministarstvo unutrašnjih poslova, delo pripadnika paravojnih formacija ili nekih 'otkačenih pojedinaca'". Lazarević je naravno spreman "da odgovara pred nadležnim organima SRJ" i da sve ostalo "smatra strašnim i to političkim pritiskom". Ni on nikada nije čuo ništa o komandnoj odgovornosti koje "nema nigde u pravnoj nauci" jer taj termin "pravo jednostavno ne poznaje".

Odgovor na pritisak Haga su i napori da se zločin dodatno relativizuje i krivica izbalansira između svih jugoslovenskih naroda. RS insistira da BiH povuče tužbu protiv SRJ za agresiju i genocid, koja je podneta još 1993, jer je ona "u stvari samo tužba SDA" i da "nema uporište u zakonima i suprotna je akcijama pomirenja koje svi zagovaraju". Živko Radišić smatra da je "cinično i opasno optuživati za ratna stradanja samo srpski narod" i da bi jedini isparavan potez bio da se tužba povuče sa Međunarodnog suda pravde u Hagu i da se "misli na budućnost". Beogradski profesor Stevan Lilić reaktiviranje ove tužbe vidi pre svega kao "način da se maskira neki važan događaj na unutrašnjem planu BiH" kao na primer, "put Alije Izetbegovića na Bliski istok i njegov ostanak tamo". On smatra da su se "promenile političke okolnosti" jer je u međuvremenu "RS konačno dostavila Hagu dovoljno dokaza za pokretanje tužbe protiv Alije Izetbegovića". Beogradski mediji u tom smislu naglašavaju da se u Hagu vodi istraga i protiv pripadnika UČK, dok Vladan Batić istragu

protiv "Tačija, Ramuša Haradinaja i Agima Čekua" pripisuje višemesečnim naporima Ministarstva pravde i Vlade Srbije.

Jalova rasprava o Zakonu o saradnji sa Hagom je supstitut i izgovor za izbegavanje saradnje, karakteristično za DOS. Jedan deo DOS (DSS) tumači savezni zakon kao "zeleno svetlo načelnoj saradnji", dok bi se "detalji oko izručenja precizirali republičkim zakonom". Ovakav pristup odbio je drugi deo DOS koji smatra da predloženi Zakon u principu znači "brigo-moja-pređi-na-drugoga", te da "zakon bez ekstradicije nije zakon".

Saradnja sa Hagom vodi moralnoj obnovi društva u Srbiji, a suočavanje njegovom sazrevanju. Pored Haga, međunarodna zajednica ponudila je i druge mehanizme kao što su članstvo u Savetu Evrope, Partnerstvo za mir sa NATO i Specijalni sporazum o stabilizaciji i asocijaciji sa EU, čime je najzad uspostavljen okvir njenog budućeg delovanja u regionu.

(decembar 2001)

(Novo)govor mržnje

Protekla godina obeležena je, s jedne strane, naporima da se otpočne proces tranzicije u Srbiji, a s druge, da se ostvari projekat koji je započeo Milošević. Razlika u sadašnjim naporima očitava se u ideološkom predznaku, koji je na izborima dobio demokratsku legitimaciju. Bez obzira što je i Miloševićeva politika spadala u okvir srpske konzervativne političke ideje, ona je ipak zadržala karakteristike prethodnog komunističkog sistema. Zbog toga sada na sceni besni desnica, koja je svoj politički život počela pod Miloševićem. On je bio prihvaćen kao "najveći srpski političar XX veka" kome je povereno ostvarivanje Velike Srbije, ali je "svrgnut" kada je njegovo političko preživljavanje ugrozilo ratnu dobit.

Otuda su božićni praznici i ostale januarske svetkovine ove godine u Srbiji bile obeležene nizom verbalnih ispada, koji se po svojoj primitivnosti i brutalnosti, mogu meriti sa davno zaboravljenom rubrikom *Politike*, "Odjeci i reagovanja". Ti napadi su u funkciji zaokružavanja homogene etničke države, s time što je korišćen već oprobani metod "govora mržnje". Brojni televizijski programi, od *Pinka* do *B92*, ponovo su pod okupacijom dobro poznatih likova s početka devedesetih: Brana Crnčević, Matija Bečković, Miroslav Lazanski, Milijana Baletić, Momo Kapor... Svi oni kao i nekada, i sada koriste istu argumentaciju u odbrani "srpskih interesa". Njihova "teška artiljerija", osim nekih izuzetaka, nije naišla na odgovarajuću osudu društva, te je savezni ministar inostranih poslova bio prinuđen da javno osudi organizovanu kampanju mržnje protiv svega nesrpskog i svega različitog, očigledno svestan posledica koje mogu iz toga proizići po članstvo SRJ u Savet Evrope.

Ciljne grupe najnovijeg talasa govora mržnje su Crnogorci, Albanci (već dvadeset godina su na *top-listi*), Muslimani, i ostale manjine, ali i domaći "izdajnici, globalisti i mondijalisti". Pored već afirmisanih nosilaca ovakvih

kampanja, sada su se pridružile i razne ultradesne grupacije poput "Obraza", "Sv. Justina Filozofa", koje veličaju prominentne ličnosti srpske desnice uoči i za vreme Drugog svetskog rata, kao što su Justin Popović, Nikolaj Velimirović, Velmar-Janković, Ljotić i Nedić. To više nisu radikalne grupe Šešeljevog tipa, već se radi o mladim ljudima koji imaju svoju bazu na beogradskom Filozofskom fakultetu čiji ih dekan zdušno podržava. Desnica je u Srbiji zaživela devedesetih da bi nakon 5. oktobra 2000. dobila puni zalet, jer se komunistički model totalno istrošio i poistovetio sa Miloševićem. To isto važi i za SPC, koju je na političku scenu dozirano uvodio Slobodan Milošević, ali je nakon 5. oktobra doživela renesansu i u tom smislu dobila punu političku podršku saveznog predsednika, dok je njeno uvođenje u škole i druge institucije omogućio republički premijer. Radikalizacija srbijanskog društva neminovno je praćena ispadima ksenofobije i antisemitizma. Poslednji takav ispad desio se nedavno na tv *Yu-info*, kada je protojerej Žarko Gavrilović objasnio gledaocima da "Jevreji koriste incest kako bi zadržali imovinu u porodici", što za posledicu ima "rađanje velikog broja gluve i neme dece u jevrejskim brakovima".

Srpski radikalizam ima duboke korene i za njegovo ogoljavanje potreban je pravi uvid u istoriju Srbije XX veka, posebno u period od 1941–45, znači u vreme kada je marionetska fašistička država pomagala sprovođenje "finalnog rešenja" jevrejskog pitanja u Srbiji, te kontinuitet koji je sa njom uspostavljen osamdesetih godina, pisanjem Veselina i Vasilija Đuretića i Krestića. Danas se četnici tretiraju kao antifašisti ravnopravno sa partizanima. I komunistička tradicija u Srbiji je imala duboke korene i podršku u kolektivizmu, ali je nedvosmisleno obeležila srpsku kulturu krajem XX veka, za koju Živojin Pavlović kaže da je "zlatno doba srpske kulture". "Besmisleni juratovi", kako vole da istaknu razočarani srpski nacionalisti, koji su začaurili ovo društvo u zločin, do kraja su frustrirali srpski narod kojem predstoji suočavanje na nekoliko nivoa: suočavanje sa četništvom, koje je gurnuto pod tepih, dekomunizacija i najzad denacifikacija.

Ovakva konfuzija pogoduje konstruktorima srpskog projekta, čiji je sadašnji glavni cilj da sačuvaju svoje glave, svoje karijere i izbegnu Haški (strašni) sud. Zato više ne kriju svoju nekadašnju mržnju (posebno senatori RS) nastojeći da sakriju istinu, pre svega, o njima samima. Srbija je danas pozornica apsurdna na kojoj jedan osuđeni ratni zločinac abolira kriminalce, učesnici novogodišnjih emisija čestitaju novu godinu srpskim junacima, Karadžiću i Mladiću, koji robinhudovski lutaju po bosanskim šumama, drugi ih pozivaju "da se živi ne predaju", treći, pak, da se "časno predaju, ako se smatraju nevinim", narod se, umesto reformama, bavi troškovima puta aktuelnog saveznog predsednika u Kinu, ili pak, time ko je platio boravak aktuelnog srpskog premijera Ujedinjenim Arapskim Emiratom. Srbija je pogođena i smrću jednog akademika koji se istakao služenjem narodu devedesetih godina prošlog veka, spajajući akademsku i vojnu elitu, ali je proslavila i rođendan jednog zaslužnog i razočaranog osamdesetogodišnjaka, koji je na vreme shvatio

da je "naš intelektualni kapital i preimućstvo u civilizacijskoj zaostalosti". Zato on i sada poziva Crnogorce na "istorijski razum", a Albancima, uprkos činjenici da Zapad insitira na multietničkom Kosovu, nudi podelu i pripajanje majčici Albaniji.

Organizovana kampanja monarhista sve više povlači liniju između Srba iz Srbijice i prečanskih Srba, koja je obeležila celi XX vek. Opredeljenje za konzervativnu ideju krajem XX veka neminovno je vodilo autoritarnom vođi poput Miloševića, za šta su najveću cenu platili prečanski Srbi. Nemoćna pred procesom neizbežne transformacije jugoslovenske zajednice, Srbija je reagovala zatvaranjem, povlačenjem i opredeljenjem za konzervativnu ideju, koja se nadovezala na težnje Srbije s početka XX veka čije izvorište leži u *Načertaniju* Ilije Garašanina. Ovakvo opredeljenje, bez uzimanja u obzir savremenih stremljenja u međunarodnim odnosima, svelo je Srbiju na organsku zajednicu, ugrožavajući tako i samu srpsku naciju.

(januar 2002)

Srbi i proces u Hagu

Dugo očekivano suđenje Miloševiću izazvalo je velike tenzije u javnosti. Sada, nakon prve runde sudskog procesa u Hagu kao da je došlo do olakšanja koja se može objasniti samo time što je ovdašnja percepcija suđenja u ovom trenutku pozitivna. Stiće se utisak da se Hag posmatra više kao sportski događaj u kojem Milošević za sada vodi. U Beogradu su osvanili grafiti "Slobo ti si najjači" i "Slobo ti si heroj". Srbija je propustila da ovaj susret sa svetom iskoristi i pokaže da se distancirala od Miloševićeve politike. Reakcije na početak suđenja poprimile su karakter nacionalne homogenizacije koja je istovremeno potvrdila da su Milošević i njegova politika uživali skoro plebiscitarnu podršku. Reakcije u stilu, da je to "sudjenje srpskom narodu", te da će Hag "završiti debaklom" u suštini aboliraju individualnu odgovornost, zbog koje je Milošević tamo, i istovremeno znače pristajanje na kolektivnu odgovornost. Suđenje je počelo sa objašnjenjem političkog konteksta u kojem su se zločini desili. To je pružilo priliku i Slobodanu Miloševiću da iznese svoje viđenje situacije, te da pred celim svetom podigne optužnicu protiv NATO za teror nad Jugoslavijom, za šta je verovatno dobio podršku svih antiglobalista. On se ponaša kao političko biće u borbi protiv globalizma, a ne kao optuženik za genocid i najteže zločine koji su se desili u Evropi od vremena Drugog svetskog rata. Njegovi politički govori neće imati veliki uticaj na obaranje optužnice Tužilaštva koja ga tereti po 66 tačaka za teško kršenje Ženevske konvencije, genocid i ratne zločine. U samoj Srbiji je doživeo neviđen uspeh i, čini se, da je u prilici, ponovo bi dobio izbore. Naša javnost kao da je zaboravila razloge zbog kojih je Tribunal osnovan. Izgleda da samo pojedinci misle da hladnjače i masovne grobnice sa telima ubijenih Albanaca oko Beograda, ili pak, Srebrenica, Vukovar i Sarajevo, imaju veze sa radom Tribunala. Sud će, što

mu je i funkcija, tokom vremena pomoći sagledavanju razmera zločina i politike koja je dovela do toga. Hag će sigurno napraviti puni uvid u konkretne zločine čime će sprečiti manipulacije i interpretacije rata koje su ovde već na delu. Toga se upravo svi najviše i pribojavaju. Ispod maske likovanja i omalovažavanja Suda u ovom trenutku može se ipak naslutiti panika koja je obuzela mnoge nosioce sadašnje i bivše vlasti.

Ponašanje samog Miloševića, njegova arogancija, beskrupuloznost i bezosećajnost prema žrtvama, ogolilo je njegov suštinski nesporazum sa svetom i nerazumevanje vremena u kojem živimo. Odluka da se sam brani nije bila iznenađenje s obzirom da je prethodno uporno tvrdio da Haški sud ne priznaje. To, takođe, tačno ocrta njegov karakter i potrebu da se suprotstavi celom svetu. Međutim, preciznost nekih njegovih iskaza jasno ukazuje da za njega rade čitavi timovi i razne službe, te da je nova vlast (ili barem jedan njen deo) stavila u funkciju sve raspoložive informacije i sredstva u cilju njegove odbrane. Istovremeno, ta ista vlast ne pokazuje nikakvu spremnost za saradnju sa Hagom, kako u pogledu pružanja na uvid iste te dokumentacije, tako i isporuke Miloševićevih glavnih saradnika. Milošević je očigledno svestan da suđenje može imati razne obrte, pogotovo kada počne suočavanje sa masovnim ubistvima i grobnicama, te već sada često pominje svoje saradnike, akademike, političare i druge bliske partnere na projektu. Dužina trajanja procesa i nepobitni dokazi koji će izaći na videlo, te svedočenja *insajdera*, može lako dovesti do njegovog kraha i vremenom ga pretvoriti u krunskog svedoka čitavog procesa. Nije otuda čudno što su se neki akademici toliko unervozili i što uporno negiraju i minimiziraju značaj *Memoranduma* u formulisanju nacionalnog projekta. Milošević može jednostavno dokazati kako je dobio gotov projekt, pre nego što je instaliran kao izvodjač radova.

Haški tribunal je institucija čije je fomiranje postalo moguće u novoj međunarodnoj konstelaciji, koja otvara novi prostor za međunarodno pravo. Dugoročno gledano proces u Hagu je proces učenja ne samo za Srbiju, celi region, već i za samu međunarodnu zajednicu koja je bila aktivni faktor jugoslovenskih zbivanja. Formulisanje ovog novog mehanizma međunarodnih odnosa od istorijskog je značaja. Proces uspostavljanja pravde je bitna komponentna svih postkonfliktnih situacija. Zato je i te kako važno da suđenje Miloševiću dobije značaj i u samoj Srbiji, jer to je jedini način da se Srbija normalizuje i da uspostavi odnose poverenja sa svojim susedstvom.

(februar 2002)

U senci tajnih službi

Dinamika događaja na srbijanskoj sceni sve više ogoljava činjenicu da suštinske promene nisu moguće bez rešavanja ključnih pitanja, kao što su civilna kontrola nad vojskom i policijom, te raščišćavanje sa ratnim zločinima, korupcijom i organizovanim kriminalom. Vreme i naklonost, koje je DOS imao

u proteklih godinu i po dana, isteklo je. Pokazalo se da je jalovost nekadašnje opozicije tokom deset godina Miloševićeve vladavine preuzimanjem vlasti dosegla svoj vrhunac: bez obzira da li se radi o državnim pitanjima ili o reformama. Ostali akteri političke scene takođe su pokazali svoja ograničenja. Građani Srbije su potrošili svoju energiju i strpljenje iščekujući da ih neko organizuje, a međunarodna zajednica, koja je, za sada, uspela da odloži slom, polako počinje dublje sagledavati situaciju u zemlji.

Isfabrikovani slučaj Perišić pokazao je da su razne službe, pre svega vojne, još uvek ključni pokretač svih zbivanja u zemlji. VJ drži Srbiju kao taoca, isto kao što je to činila JNA sa SFRJ. "Špijunska afera" je samo pomogla, sada valjda i onima koji su uporno verovali da DOS-to-ipak-može, da shvate koliko su unutrašnji i spoljni kontekst tesno povezani. Naime, približavanje 31. marta i obaveza Vlade prema Hagu pokazuje koliko su reforme nemoguće bez raspetljavanja unutrašnje situacije, počev ne samo od zločina, već i od kriminala koji je duboko povezan i isprepleten sa nosiocima zločina. Ova afera pokazala je koliko DOS zavisi od tajnih službi, bilo da se radi o KOS ili DB, Aleksandru Tomiću ili Ulemek-Legiji. Postavlja se pitanje ko koga drži u rukama. Svima u DOS neko "duva" za vratom, od Ceptera, Subotića, Drakulića, Mitrovića do mnogih drugih likova iz Miloševićevih vremena, sada instaliranih kao "ugledni" svetski *biznismeni*.

Miloševićovo suđenje je dodatno otkrilo suštinu srpskog nacionalizma i širinu podrške koju je on uživao, ali i suštinsko nerazumevanje Haškog tribunala. Reakcije upućuju da se još uvek gaji iluzija da je Hag moguće diskreditovati, da ga je moguće ukinuti, a da se nijednog trenutka ne obraća pažnja na to da Milošević nije uspeo da demantuje ijedno svedočenje Albanaca. Takva vrsta "slepila", čak i pravne elite, samo govori kolika je nespemnost da se odustane od zacrtane strategije. Paralelno sa pritiscima izvana, zaoštrena su sva unutrašnja pitanja. Insistira se na podeli na Kosovu a paralelno se vodi bitka između Đinđića i Čovića oko primata u pregovorima sa Mihajlom Štajnerom. Predizborna trka je već počela, a da Vlada nije napravila značajan pomak ni na jednom planu. Savezni vrh, koji ionako nema nikakvu odgovornost sem da pravi opstrukcije republičkoj Vladi, preko vojnih službi pokušava da vrati svoj značajno uzdrmani rejting. Zato je proizvodnja haotičnih situacija najbolji način da se ionako kompromitivani pojmovi "patriota", "izdajnik", "suverenitet" i sl. uvedu kao ključne odrednice za razumevanju situacije u zemlji.

Sporazum između Srbije i Crne Gore, pored toga što je sankcionisao *status quo*, stvorio je manevarski prostor Crnoj Gori da krene put nezavisnosti, procesa u kojem će, očigledno, posredovati EU. Kako vreme od njegovog potpisivanja odmiče, sve je očiglednije da je Crna Gora trasirala pravac svoje suverenosti i da će ponašanje Beograda to značajno ubrzati. Reakcije beogradskih lidera i, pre svega, VJ samo će dodatno olakšati Crnoj Gori da taj proces finalizuje. Obe političke scene već prolaze kroz svojevrstnu pretumbaciju koja će dovesti do nove kristalizacije. "Slučajem" Perišić na srbijanskoj sceni je došlo do ubrzanja događaja u funkciji vraćanja uzdrmanog rejtinga Koštunice,

ali, naravno, bio je to istovremeno i odgovor VJ haškim zahtevima. Napadi na tzv. proreformsko krilo u DOS, naročito na Đinđića, sve su žešći. Nova neformalna koalicija poraženih snaga i DSS torpediraju republičku Vladu na način koji podseća na poslednje dane savezne vlade Ante Markovića.

DOS danas plaća cenu jer je propustio priliku da odmah posle promena napravi uvid u stanje u zemlji. Umesto toga, DOS se zadovoljio ulogom pobednika, poverovao je da će "medeni mesec" sa svetom zauvek trajati, a da će sva obećanja data biračima uoči izbora biti realizovana za samo nekoliko meseci.

I svet je imao svoju ulogu u tome. Sa osećanjem krivice (zbog intervencije) požurio je da prihvati Srbiju onakvu kakva jeste, da je oslobodi odgovornosti, da poveruje u bajku da srbijansko društvo nije odgovorno za to što je Milošević tri puta biran, da zločini nemaju veze sa srpskom policijom i vojskom, da će Beograd i Srbija najlakše proći kroz tranziciju, da Srbija ima najbolje i najkvalifikovanije ljude, da je Beograd najprivlačniji i najšarmantniji grad na Balkanu. Možda je sve to i tačno, ali tačno je i to da su počinjeni toliki zločini preko kojih se ne može olako preći. Ni svet više ne može preko njih preći. I tamo postoji javnost, grupe ljudi koji veruju u principe pravde i pravičnosti.

Čak ukoliko Vlada i uspe da nekako do 31. marta ispuni tražene uslove – zločin ostaje. Albanske zatvorenike će pustiti, još jednom će zvanično obećati da neće finansirati vojsku RS (ali će tražiti druge kanale), možda će opet nekoga i poslati u Hag, ali ostaje činjenica da je to opet urađeno u poslednjem trenutku i da je zbog toga izgubljeno još godinu dana, što za Srbiju znači deset izgubljenih godina.

Stranci mogu da pogreše u svojim procenama i u svojim dobrim namerama (u njih verujem), ali svaka njihova greška košta Srbiju, a ne njih. Naši provincijalni političari stalno polaze od toga da mogu uzeti pare a da svoje obaveze odlažu u nedogled. Možda to tako i može, ali samo do onog trenutka dok međunarodna zajednica ne shvati da se ovakve situacije kao naša ne mogu rešavati samo lepim željama. Postoji redosled koji se ne može preskočiti. Ne može se istovremeno opstruirati Dejtonski sporazum i rezolucija 1244. i vršiti pritisak da međusobno ukinu vize sve novonastale države na teritoriji bivše Jugoslavije. Ne mogu se optuživati susedi da ne žele povratak, a istovremeno obeshrabrivati Srbe da se vraćaju. Ne može se blatiti UNMIK za nesposobnost a "ispod žita" deliti Kosovo i kompromitovati Srbe koji žele tamo da se vrate.

Srpski političari s kraja XX i početka XXI stoleća nisu sposobni da konstituišu ni samu Srbiju kao državu. Zato je državno pitanje još otvoreno i rešava ga KOS i druge tajne službe koje se u suštini bore za neku svoju imaginarnu poziciju uvek polazeći od "strateškog značaja" Srbije, koji ima i svoju međunarodnu cenu. Lideri DOS se isto tako bore za što duži opstanak na vlasti (sa ili bez izbora), čak i po cenu rasturanja srpske države jer nisu sposobni da joj udahnu život. U svojoj nesposobnosti na najgori mogući način tretiraju vlaško pitanje, jer Vlahe preko žute štampe već naouružavaju u vlašku

paravojsku, i otvaraju pitanje njihove autonomije, Vojvodinu će svojim ponašanjem radikalizovati i više od onog što uspavani Vojvođani mogu da podnesu, dok Sandžak još uvek drže u rezervi za ucenjivanje Crne Gore.

(mart 2002)

Srbi i Radovan

"Svaki je Srbin Radovan" je plakat koji je osvanuo širom Srbije bez nekih većih reakcija. Upravo ta indiferentnost precizno ilustruje raspoloženje vezano za hapšenje i slanje u Hag nekolicine sa liste optuženih za ratne zločine. Međunarodni odbor za istinu o Radovanu Karadžiću posebno je agilan poslednjih nedelja. Promovisana je njegova najnovija knjiga *Situacija* koja je, po mišljenju Koste Čavoškog, "svedočanstvo da je naš junak ne samo dobrog zdravlja, nego i bodrog duha sa smislom za ironiju i satiru". Pismo Radovana profesoru Čavoškom još je provokativnije jer u njemu Radovan s prkosom ističe da "nije neophodno da je u dva ili tri sela u RS, jer smo (Srbi) ostali u Bosni kao celini, pa zašto bih se ja odricao cele Bosne. Možda su nas i ostavili u Bosni da bi ona jednog dana cela bila naša". Promovisanje svakog Srbina u Radovana, od knjige do tribina na Pravnom fakultetu, svojevrsni je paradoks kada se ima u vidu da se Srbija danas upravo u Hagu ponovo sreće sa svetom.

Američki kongres je odložio rok (31. mart) do kada je Srbija trebalo da ispuni svoje obaveze u pogledu saradnje sa Haškim tribunalom, što je još jedna ilustracija da svet želi pomoći Srbiji i da je spreman sačekati da nove vlasti nađu povoljan trenutak kako bi izvršili svoje obaveze prema Hagu. Diplomati u Beogradu su krajnje zburnjeni najnovijim razvojem situacije i više ni sami nisu sigurni šta treba da se radi sa Srbijom. Ni samoubistvo Stojiljkovića nije prošlo bez manipulacije i vulgarne političke zloupotrebe što dodatno banalizuje celu atmosferu oko Haga. DOS je nekoliko nedelja potrošio na kampanju da "srpske junake" namole da "dobrovoljno idu u Hag", jer do sada niko nije pokazao dovoljno odvažnosti da se upusti u avanturu hapšenja. Reklo bi se da veći problem sa Hagom imaju oni koji treba da šalju nego oni koji treba da odu. Odlazak Ojdanića u Hag samo je početak onog što predstoji jer, kako kaže Daniel Server iz Američkog instituta za mir, "administracija predsednika Džordža Buša neće ublažiti uslove za dalju finansijsku pomoć SRJ... odlazak Ojdanića nije dovoljan. Američka administracija očekuje da u Hag stignu i mnogi drugi pošto je prevaziđen glavni problem – usvajanje Zakona o saradnji s Haškim tribunalom".

Poseta Karle del Ponte ovog puta bila je neuspešna više nego ikada ranije. Premijer Đinđić, kao glavni haški "saradnik" nije bio u zemlji a verovatno je da bi i tom prilikom ponovio već čuvenu rečenicu da "niko ne zna gde je Mladić". Ministar policije odgovarao je u istom maniru izražavajući nadu da će uskoro biti dobrovoljnih predaja. Nezreslost DOS postaje sve očiglednija, stiče se utisak da stalno očekuje da se nešto desi mimo njih što će rešiti njihove

obaveze prema Hagu. Usvajanje Zakona o saradnji sa Haškim tribunalom posle jednogodišnje jalove debate deluje još mučnije, jer je vrlo loše pokriće za ovakvo oklevanje.

Uspostavljanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda pre nekoliko nedelja dodatno obesmišljava javnu antihašku debatu u Srbiji jer uspostavljanje univerzalne jurisdikcije poništava sve argumente beogradskih vlasti i vernih Karadžićevih sledbenika. Pad holandske vlade zbog izveštaja o genocidu u Srebrenici koji ukazuje na odgovornost holandskog bataljona u zaštiti "zaštićene zone" u srbijanskoj javnosti nije dočekan kao moralni čin. Naprotiv, pokušava se smanjiti krivica srpske vojske i, naravno, povećati odgovornost samih Bošnjaka koji su, kako Izveštaj u NIN-u citira Ljiljana Smajlović, "bili nespremni na kompromise i namerno sabotirali pregovore". Pored toga, ona u članku insinuirala da će i sam Haški sud osetiti "blagi potres od ovog Izveštaja" jer se "njegova argumentacija za optužbu Slobodana Miloševića za genocid oslanja na slučaj Srebrenica".

Izглеda da su neki vodeći političari DOS dobili kritike iz sveta zbog prekomerene komercijalizacije Haga. *Human Rights Watch* napisao je pismo premijeru Đinđiću skrećući mu pažnju da je Hag i moralno pitanje, nakon čega je premijer to po prvi put izjavio u jednom intervjuu za *Glas Amerike*. I Goran Svilanović, ministar spoljnih poslova, sve češće podseća da se radi i o "moralnoj obavezi".

Natezanje oko Haga neodoljivo liči na ponašanje Republike Srpske tokom nekoliko poslednjih godina. I pored neviđenog izbornog inženjeringa međunarodne zajednice SDS je i dalje dominantna politička snaga u RS, a Radovan Karadžić, verovatno najuticajniji političar. I Srbija je u sličnoj situaciji, jer SPS i Slobodan Milošević i dalje imaju svoje zastupnike preko nove vlasti. Bez diskontinuiteta sa Miloševićevom politikom sasvim je svejedno ko je na vlasti. U senci haške drame u Saveznoj skupštini nastavlja se sa njegovom strategijom, sada pod novim naslovom - "ozdravljenje države". Novo čitanje sporazuma kojeg je Havijer Solana nametnuo, počelo je već na prvoj sednici Savezne skupštine. SNP je pokušala da se vrati na diskusiju o unitarnoj državi. Predsednik (ne Milutinović) osvrnuo se i na one koji se zalažu za samostalnu Srbiju (bilo u Srbiji ili šire, regionalno), jer svi oni "imaju zajednički stav da Polazne osnove umesto države nude projekat nedržave ili nakazne države, u kojem će jedna republika diskriminisati drugu". Jedino neslaganje je u tome "ko koga diskriminiše". Predsednik je takođe u svom obraćanju Skupštini izrazio i trijumf zbog "zaustavljanja procesa raspadanja jedne države, odnosno njene dalje marginalizacije". On smatra da su "snage koje se zalažu za fragmentaciju i podele pretrpele poraz". Dakako, po njemu, pobedili su srpski nacionalni startezi jer će "Srbija i Crna Gora u geografskom, istorijskom i kulturnom smislu obuhvatiti i vojvođansku ravnici i crnogorske visove, a da će u geopolitičkom smislu Srbija i Crna Gora biti istovremeno i podunavska i mediteranska država".

Imajući u vidu međunarodne okolnosti i razumevanje SAD i EU balkanskog prostora kao dela Evrope i opredeljujući se protiv bilo kakve nasilne promene granica, proročanski zvuče reči Dobrice Ćosića da nam "predstoji prinudno potčinjavanje i nov oblik samookupacije". Šta god Dobrica Ćosić pod tim podrazumevao, on se sve više približava stavu "honorisanih srbofoba i potkazivača" s obzirom na njihovu "vrlo uticajnu i unosnu profesiju".

(april 2002)

Internacionalizacija unutrašnjih sporova

Nakon odlaska Slobodana Miloševića međunarodna zajednica je preduzela niz konkretnih mera radi stabilizacije regiona a u tom kontekstu i same Srbije kao poslednje u nizu novonastalih ili nastajućih država. Zato ulaže sredstva u infrastrukturu i, posebno, u institucije bez kojih nema okvira neophodnog za ambiciozne vizije manje-više svih zapadnih vlada. EU, a sada i SAD, uvažile su sve okolnosti u kojima republička Vlada radi, te je u skladu sa time MMF odobrio Srbiji veoma povoljan trogodišnji finansijski aranžman, a američki Kongres je sa svoje pomoći, koja je bila zamrznuta zbog neispunjavanja uslova, u prvom redu zbog nesaradnje sa Haškim tribunalom, skinula embargo. Sa NATO su nedavno prvi put konkretno razmatrani uslovi za uspostavljanje Partnerstva za mir čime se zaokružuje uključivanje Srbije u mrežu evropskih institucija. Zapad se opredelio za reformske snage koje je prepoznao u republičkoj Vladi, a sada je na srbijanskom društvu da i samo napravi napor koji bi korespondirao sa ponudom Zapada.

No, Zapad nije propustio ni ovu priliku da podseti Srbiju na obaveze kojih se mora držati ukoliko želi nastavak finansijske podrške. To su uradili državni sekretar Pauer, senator Bajden, te predsednik američkog komiteta za NATO Brus Džekson. SAD u tome pokazuju veću doslednost, jer insistiraju na suočavanju Srbije sa neposrednom prošlošću, dok ga EU u odnosima sa Srbijom praktično relativizuje; Evropa takođe zanemaruje i druge probleme posebno kada je u pitanju Crna Gora. Da bolje razume situaciju u regionu, Havijer Solana se ne bi vajkao kako je "crnogorska Skupština promenila suštinu Beogradskog sporazuma". U tom smislu, poruke SAD više pogađaju suštinu, koja glasi: Srbija mora da se suoči i sagleda svoju šezdesetogodišnju prošlost na pravi način, bez čega nema ni prave budućnosti. Srbija se još nije "otreznila od ratova" i pitanje je da li je "u stanju da otkloni bolesti prethodnog perioda".

Zoran Đinđić se i dalje opire punoj saradnji sa Hagom i pored svih saznanja o uslovima za buduću finansijsku podršku. Nerazumljiva je, a i netačna, njegova izjava da Tribunal traži od SRJ "ono što je NATO smišljeno uništio za vreme bombardovanja da bi sprečio policiju da te iste dokumente upotrebi". Pored toga što se očigledno vodi rat za spiranje "odgovornosti za ratne zločine izemđu KOS i SDB", Đinđićeva izjava je dodatno

kontraproduktivna, jer niko ko ne mora, ni u samoj Srbiji, neće hteti da deli sudbinu sa većinskim narodom koji nije spreman da raščisti pitanje zločina.

Otuda i pitanje da li je Srbija uopšte u stanju da "podnese" toliku količinu dobrih namera onih koji su voljni da joj pomognu. Republička Vlada je uspela da u inostranstvu stekne imidž mlađih ljudi koji "znaju o čemu govore", a još više "kako da uzmu pare", uz stalno ukazivanje na sva ograničenja srbijanskog društva. Oni očekuju da Zapad uvaži sva njihova izvrđavanja, pa nije čudno što Goran Svilanović uvređeno izjavljuje da će "dati ostavku ukoliko SRJ ne bude primljena u Savet Evrope do kraja ove godine". Ovakvom ponašanju je donekle doprinela i sama međunarodna zajednica, jer je potcenila objektivne probleme Srbije i spremno prihvatila "olako obećanu" tranziciju.

Savezna vlada koja praktično više i nema nikakva zaduženja, posebno ne "državnička" (Kosovo, Crna Gora, RS), a na koja se pozivala kada je odlagala rešavanje nekih suštinskih pitanja, sada deluje samo kao opstrukcija. Paraliza političkog života, nakon što je predsedništvo DOS donelo odluku da zameni 50 poslanika u Skupštini, među njima 23 iz DSS, po rečima Vojislava Koštunice, usmerena je na obezbeđivanje skupštinske većine za Vladu Srbije. Činjenica da se Koštunica obratio OEBS za posredovanje može biti početak internacionalizacije međustranačkih sporova u samoj Srbiji, koji postaju glavna smetnja brzotranziciji.

Jalovost političkih lidera, kako DOS, tako i poražene opozicije (koja je već pokazala svoje destruktivne sposobnosti), zatim konstantni odliv mladih i sposobnih ljudi, kao i decenijski nerad, osiromašio je potencijal Srbije. Srbija živi u konstatnoj anarhiji u kojoj će Miloševićeva istaknuta finansijska elita sprečavati promene sve dok to njoj bude odgovaralo i dok sama ne postane zagovornik pravne države. Pogubni su, međutim, ponašanje i metode dosovske političke elite, koja se ne razlikuje mnogo od Miloševićevih. Nivo skupštinskih debata, prostota i neprofesionalnost, dodatno diskredituju DOS, što istovremeno pogubno utiče na inače nizak nivo političke kulture.

DOS nije odustao ni od konzervativnih političkih ideja (centralizma) koje po prirodi stvari zahtevaju dominantnu ulogu države i u privrednom životu zemlje. Konzervativna ideja i sleva i zdesna je potrošena i prevaziđena, ali kako za nju ne postoji zamena, veći medijski prostor dobijaju razne grupe sa mutnim i nedefinisanim predstavama o "organskoj Srbiji" koja se suprotstavlja "novom svetskom poretku" kroz osnivanje odbora za istinu, bilo da se radi o Slobodanu Miloševiću, Radovanu Karadžiću ili Veselinu Šljivančaninu.

Konzervativna politička ideja pobedila je i kod manjinskih zajednica, što dodatno komplikuje situaciju u Srbiji. Ona je i bila uzrokom rata, a njena logika je i dalje na delu. Integralni nacionalizam u Srbiji, pogotovo u Šumadiji, koja se smatrala etnički homogenom, nema razumevanja za zahteve za autonomijama i rešavanje statusnih pitanja manjina. Za razliku od Vojvodine, Šumadija se prvi put suočava sa zahtevima manjina kao što su Vlasi, Romi, Albanci i Bošnjaci. Manjine su pomogle DOS da obezbedi pobjedu nad Miloševićem, a ta je činjenica brzo zaboravljena. Međutim, imajući u vidu

nimalo veselu srbijansku političku zbilju, manjinske zajednice će ponovo biti važan faktor na narednim izborima.

Rezultati popisa stanovništva, koji je obavljen bez pravih priprema, ali očigledno sa namerom da se prebroje Srbi, poražavajući su, jer se pokazalo da je i sama Srbija pretrpela etnički inženjering, a da nije postignut željeni cilj: etnički čista Srbija. Izbeglice se po prvi put tretiraju kao državljani i one su uspele minimalno da povećaju broj Srba u nekim opštinama u Vojvodini (i još nekim), gde su sistematski i planski naseljavane kada su pristizale iz bivših jugoslovenskih republika. Međutim, u međuvremenu je proces emancipacije manjina nastavljen, pa je tako znatno povećan broj Vlaha i Roma. Srbija nije ostvarila "homogenu" državu, a pri tome je unesrećila sve narode sa kojima je živela uključujući i vlastiti.

Društvo koje ne postavlja prava pitanja o razlozima istorijskog sloma, društvo bez uznemirenosti, kritičnosti i traženja, jeste društvo koje stoji u mestu, koje je paralisano i nepokretno. Bilans srpske političke elite i u poslednje dve godine je poguban, jer se opet opredelila za manipulaciju apatičnim i neupućenim svetom.

(maj 2002)

Reciklaža istorije

Srbijanska politička scena ne oskudeva u iznenađenjima, bez obzira da li se radi o smeni generala (Pavković) ili o ubistvu policijskog generala (Buha). Uz faktor iznenađenja, takva dinamika nemilosrdno ogoljava suštinu promena 5. oktobra i njenih glavnih protagonista. Smena Nebojše Pavkovića nakon dve godine, sa obrazloženjem da se to "čini u ime demokratije i civilne kontrole JNA" jeste cinična kada se ima u vidu da je upravo Koštunica bio glavna prepreka njegovoj smeni. Smena Pavkovića je svakako bila neophodna i verovatno će biti okidač za "nova iznenađenja". Međutim, nivo međusobnog Pavković-Koštunica komuniciranja najbolje govori o vulgarizaciji društva, kao i o ubrzanom nastavljanju raspada. Uz sve napore koje je međunarodna zajednica uložila u Srbiju, DOS zbog unutrašnjih slabosti nije uspeo da zaustavi taj proces. Otuda sve manje poverenja javnosti u sposobnost i iskrenost nove vlasti. Prema anketi Centra za proučavanje alternativa pokazalo sa da je 71 odsto građana nezadovoljno načinom na koji se upravlja državom, dok 73 odsto ocenjuje rad Skupštine Srbije kao loš, a 71 odsto smatra da političke stranke nemaju kredibilitet. Građani Srbije najviše poverenja imaju u crkvu i vojsku (oko 70 odsto), što odražava svojevrstu konfuziju s obzirom na ulogu ove dve institucije u poslednjoj deceniji.

Očigledne slabosti DOS pogodovale su pokušaju rehabilitacije SPS i ponovnog definisanja prostora levice koji SPS drži već celu deceniju. Mihajlo Marković ovaj pokušaj vidi i kao spasavanje projekta, jer "reč je o sudbini jednog humanog projekta društva u kome vredi živeti". U uvodnom referatu na

vanrednom kongresu ove partije Mihajlo Marković nijednog trenutka nije pokušao da definiše stvarne razloge za raspad SPS, već je u poznatom stilu optužio Zapad i, posebno, globalizam – kao svetsku dominaciju SAD – za razbijanje Jugoslavije. Ideologija globalizma, kako on kaže, predviđa ukidanje nacionalnog suvereniteta zemalja "nelojalnih i nepokornih" i razbijanje nacionalnih država na regije koje se sada integrišu u svetskim razmerama. Zanimljivo je da dalju dezintegraciju Srbije vidi isključivo kao delo globalizma a ne beogradskog centralizma. Zato on smatra da Srbiju od dalje dezintegracije može eventualno spasiti evropski projekat zajednice Jugoistočne Evrope u kojoj bismo se našli zajedno sa Grčkom, Bugarskom, Albanijom, Kosovom, Makedonijom i Bosnom i Hercegovinom. Oživljavanje ovog prostora je strategija i Zapada, međutim, sa sasvim drugih pozicija, koje podrazumevaju razne aranžmane (asocijacija sa EU, članstvo u Savetu Evrope, Partnerstvo za mir) i očuvanje multietničnosti celog prostora. Nije zato čudno, imajući u vidu stalne napore da se Srbija sačuva u zamišljenim granicama, da srbijanski mediji ovih dana eksploatišu izjavu Stivena Majera, bivšeg agenta CIA a sada profesora u Vašingtonu, da "granice na Balkanu nisu svetinja" i da ih treba na međunarodnoj konferenciji prilagoditi realnosti. Prema njegovom mišljenju u toj raspodeli Srbiji bi pripala istočna Bosna. Kako se iz međunarodnih krugova sve češće čuje da je neophodno već sada rešavati status Kosova kao nezavisnog entiteta, treba očekivati da će se Beograd sve više okretati RS i podrivanju Bosne i Hercegovine kako bi se ovakve spekulacije sa Zapada i obistinile.

Ipak, šta god se desilo, svi putevi vode u Hag (možda već uskoro i samog Pavkovića), koji očitto sve više postaje mesto verifikovanja beogradske iskrenosti, ne samo kada je u pitanju saradnja sa Tribunalom, već i sama reforma. Hag sve više ulazi u suštinu tj. politički kontekst koji je iznedrio zločinačku politiku i masovne zločine. Miloševićev proces haške istražitelje neminovno navodi na sam početak: gde su počeli zločini. To je ono što najviše uznemiruje srpsku elitu koja se sa žestinom obrušila na vest da će Odri Bading, istoričarka sa Harvarda, svedočiti o srpskom nacionalizmu. Svesni da prednost koju je Milošević stekao u Hagu "počinje da se topi", sve su češće reakcije u stilu da tužilaštvo "uvodi svoju verziju istorije". Činjenica je da se obelodanjuje ono o čemu smo deset godina ćutali, sve je više dokaza protiv "zajedničkog zločinačkog poduhvata": Izveštaj tužilaštva o ilegalno iznetom zlatu i umetninama iz SRJ, te Izveštaj tužilaštva o tehnologiji iznošenja novca na Kipar, zatim svedočanstva koja pokazuju da je Milošević lično komandovao DB-om i mnogi drugi. Tek treba da svedoče *insajderi* koji će "istinom iz prve ruke" pokušati da se iskupe. Ne treba izgubiti iz vida da ostaci paravojnih i parapolicijskih snaga, koji su dobro obučeni i naoružani, mogu biti potencijalni svedoci, jer su presušili njihovi izvori finansiranja. Znači, dokaza neće manjkati, a to će uskoro otvoriti pravu dilemu za ovdašnju javnost: ili će i dalje stajati iza Miloševića, ili će Haški sud tretirati kao šansu za Srbiju. Ključno će biti ponašanje elite koja omalovažava svedoke poput Odri Bading svrstavajući je, kako kaže Vojin Dimitrijević, među "težgaroše".

U međuvremenu, u porastu je antikomunizam i, po svoj prilici, biće jedina "zaštita" pred zločinom i nemogućnošću da se sagleda nasleđe Miloševićeve vladavine. Istoričar Dušan Bataković, sada ambasador u Atini, izričito tvrdi "da je upravo komunizam kriv za ovu seriju zločina koji su se desili na prostorima bivše Jugoslavije tokom ratova vođenih od 1991. do 1999. godine. Upravo su komunistički kadrovi u vojsci i policiji, bez obzira na njihovo etničko poreklo, bili indoktrinirani time da, ukoliko počine zločin u ime ideologije, za njega neće biti kažnjeni". Zanimljiv je još jedan argument istog autora, u prilog srpske nevinosti. On kaže da je 1944. u Srbiji više od 80 odsto stanovništva bilo za pokret đenerala Draže Mihajlovića. Kad je Srbiji "sломljena kičma", pohod komunsita na ostale delove Jugoslavije bio je stvar političke i vojne tehnike. Nije poznato kako ovaj istoričar tumači zločine počinjene tokom Drugog svetskog rata, u ime ustaškog pokreta u Hrvatskoj (Jasenovac), ili u ime ravnogorskog četničkog projekta u istočnoj Bosni (Foča). Tadašnji zločini ponovili su se takoreći na istim geografskim prostorima i u ratovima 1991–1999. Kompleksni problem Kosova takođe se nastoji svesti na odnos komunista i Albanaca. Tako čak i u izveštaju o ljudskim pravima u Jugoslaviji za 1999. godinu Beogradskog centra za ljudska prava stoji da je "ekskluzivno komunistička dominacija na Kosovu bila zamenjena sa albanskom dominacijom, što je dovelo do nepoverenja lokalne srpske populacije".

Sve je jasnije da će haški procesi dati sasvim novi ključ za čitanje istorije Balkana XX veka. To je i glavni razlog što se ovaj proces nastoji onemogućiti kroz rad određenih krugova koji su i sami učestvovali u definisanju srpskog nacionalnog programa. Na tome je angažovana i Komisija za istinu i pomirenje predsednika SRJ. Tako jedan od njenih članova, profesor Mirjana Vasović, oštro kritikuje pojedine predstavnike civilnog društva (čitaj Fond za humanitarno pravo, Helsinški odbor, Centar za kulturnu dekontaminaciju), jer se "svojevrsnom etnifikacijom žrtava i zločinaca teret odgovornosti za počinjena zlodela ne stavlja na pojedince, pa ni na pojedinačne Srbe". Ona smatra da nije "dozvoljeno nikakvo razvrstavanje zločina (žrtava i zločinaca) po etničkoj pripadnosti i traganje za 'krivicama' na samo jednoj strani", jer, kako kaže, "uopšte nije reč o Istini, već o protežiranju jedne nove Zvanične verzije istorije čijim se prihvatanjem samo 'kupuje' socijalna ulaznica za određene društvene i političke krugove".

(jun 2002)

U Miloševićevoj senci

Haška sudnica postaje svojevrsno ogledalo srbijanske političke scene. Slobodan Milošević i dalje drži ovdašnju javnost u stanju hipnoze, bez obzira što se polako naočigled i sâm fizički urušava. Na simboličnom nivou postoji izvesna korelacija između njegovog držanja i ovdašnje amnezije. Njegovo "prjateljsko" ćaskanje sa svedokom optužbe Radomirom Markovićem pretvorilo

se u lakrdiju sa očiglednom namerom da se Sud izvrgne ruglu i tako ponizi. Njihova mangupska saglasnost da "nikada nisu postojale zvanične naredbe o proterivanju Albanca sa Kosova ili prikrivanju zločina", i, naravno, da "Arkan Ražnjatović nije bio kriminalac već patriota, koji je imao neke nelegalne poslove, jer mu je novac bio potreban za zbrinjavanje ranjenika i za humanitarne namene", kao i niz drugih "notornih činjenica" izgleda da je bilo dovoljno da većina naših izveštača iz Haga zaključi kako je glavni "svedok tužilaštva postao glavni svedok odbrane". Ovakva vrsta isprazne racionalizacije ili, možda još preciznije, dobrovoljnog slepila rezultat je odbijanja da se prihvate monstruozi rezultati Miloševićeve politike.

Marko Nicović, kriminolog, sa dozom divljenja piše kako se "Rade Marković mudro služi imenom bivšeg šefa policije (Stojiljković)", jer on "vraća dug Miloševiću za sve šta je ovaj uradio za njega". Sam gest pozdravljanja klimanjem glavom prilikom ulaska u sudnicu, kaže on, dovoljno govori u prilog tome da Marković i dalje poštuje čoveka koji ga je promovisao i izdigao iz anonimnosti. Reklo bi se da je, u stvari, reč o mafijaškom bosu koji još uvek drži konce u svojim rukama, jer u SPS se upravo vodi rasprava o njegovoj kandidaturi za predsednika Srbije, kao, kako kažu u SPS, "našem najjačem kandidatu".

Ova racionalizacija ide i dalje, kroz diplomatsku akciju državnog provizorija SRJ, da se spreči javno svedočenje Zorana Lilića, odnosno nastojanje da se "izdvoje informacije o sukobima u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj", kako ne bi mogle biti iskorišćene protiv SRJ pred Sudom pravde u Hagu, gde postoji tužba Bosne i Hercegovine protiv SRJ za agresiju i genocid. Tu spadaju i druge aktivnosti "jugoslovenske" diplomatije: kandidatura jednog profesora međunarodnog prava za sudiju u Sudu pravde tretira se kao spoljopolitički prioritet, dok se jedna druga ličnost sa alternativne scene dobrovoljno uključila u tim Ministarstva za spoljne poslove koji nastoji da obori ovu tužbu Bosne i Hercegovine. Na sceni je sada poslednji ešalon velikosrpske ideologije, koji delimično uživa i međunarodni kredibilitet, kako bi se, navodno, sprečilo plaćanje ratne odštete. Istovremeno u Bosni i Hercegovini rukovodstvo Republike Srpske sa istim ciljem tvrdi da se tu "radi o nelegalnoj tužbi koja je kamen spoticanja u radu zajedničkih organa". Iz nekih nezvaničnih krugova se saznaje da bi Hrvatska i Bosna i Hercegovina bile spremne odustati od svojih tužbi ukoliko se uhapsi "vukovarska trojka", Ratko Mladić i Radovan Karadžić. Bez obzira do kakve "komercijalne" nagodbe Beograd dođe, genocid i ratni zločini počinjeni u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj su više od prava i ostaju nezaobilazne činjenice sa kojima se treba nositi.

Nacionalni projekt (a sada i zločin) bio je i ostao pokretač jedinstva. Hana Arent to precizno definiše: "Totalitarni režimi su otkrili, a da nisu bili ni svesni toga, da postoje zločini koje čovek ne može ni da kazni niti da ih oprost. Kada je nemoguće postalo moguće, ono je postalo nekažnjeno i neoprostivo zlo, koje se više ne može objasniti lošom motivacijom samo svog interesa koji je u centru, pohlepom, žudnjom za tuđim, resantimanom, željom za vlašću ili

kukavičlukom, pa prema tome – i zbog toga – bes ne može da zadovolji osvetu, ljubav više ne podnosi, a prijateljstvo više nije dovoljno za praštanje."

Jedan naš prekomorski diplomata u istom maniru smatra da ne treba "više neodređeno da pričamo o nacionalizmu"; njega treba operacionalizovati "kako bi se videli njegovi rezultati", zato što "oni koji se izdaju za nacionaliste uopšte se ne trude oko naših nacionalnih interesa". Jer, kako su nacionalisti drugih naroda ostvarili svoje nacionalne interese, tako i "naš nacionalista – ako sebe tako zove – taj ima da donese i dobar nacionalni rezultat".

Pokušaj SPC, sve vodeći računa o "nacionalnom interesu", da smišljeno razbije Makedonsku pravoslavnu crkvu, osujećen je uz svesrdnu pomoć jedne strane službe. MPC je uzvratila optužbom da je SPC pokušala da "ruši celovitost MPC", ali ju je i upozorila da je krajnje vreme da "shvati da i drugi imaju pravo na svoje i na sebe". Naravno, nacionalistima ili onima koji sebe tako zovu, još uvek ostaje Crna Gora, ali za sada je "Srbija kao uža domovina lošije prošla od Crne Gore zato što su naši predstavnici navijali za tranzitornu zajednicu kakva god je".

Sva je sreća što su drugi, doduše veoma mukotrпно, naučili šta im je činiti i šta je njihov nacionalni interes. Sudeći po nesuvislom političkom životu Srbije, opštoj banalizaciji javnog života, te razgrađivanju svih autoriteta i, pre svega, nedostatak ljudi od formata, Srbiji će biti potrebno vremena da se samoodredi u potrazi za novim identitetom.

(jul-avgust 2002)

U potrazi za identitetom

Izjava Velje Ilića da je "neprirodno da Srbija bude građanska država, jer bi to značilo uništavanje našeg identiteta", verovatno najbolje odslikava dilemu pred kojom Srbija stoji cele ove decenije: okretanje građanskom principu ili ukopovanje u patrijarhalnost, kolektivitet i autoritarnost. Srbija jeste izgubila identitet u ovoj ratnoj deceniji i, nažalost, ono preko čega je drugi sada identifikuju jeste – ratni zločin. Zločin je Srbiju gurno u kolektivno negiranje, te potreba za suočavanjem postaje imperativ, jer otvara prostor za drugu vrstu identifikacije, preko odgovornosti i individualizacije. Upravo na ovom pitanju će se definisati novi identitet i budućnost Srbije. Spomenuta izjava dobro se uklapa i u predsedničku kampanju budući da, i pored napora da se prikažu modernim, nijedan predesednički kandidat nije uspeo da se odvoji od Veljine matrice. Predsednička ponuda daleko je od građanske države, svima im je zajedničko to što vešto izbegavaju temu suočavanja. To svakako nije jedina tema današnje Srbije, koja pokušava da pokrene zamajac ka tranziciji, ali je svakako jedno od ključnih pitanja kada je reč o poverenje sveta.

Da je Srbija u potrazi za identitetom pokazala je i euforija prilikom osvajanja svetskog šampionata u košarci, jer mladi ljudi očajnički traže tačku identifikacije. Njihovo razulareno veselje ne razlikuje se mnogo od sličnih širom

sveta, ali je, sudeći po simbolima i sloganima, sigurno indicija za dubinu frustracije i beznada. Osvajanje kupa, ali još više, pobjeda nad Amerikancima, koja se ovde doživljava kao "poniženje Amerikanaca", na trenutak je potisnulo teret koji su im roditelji ostavili u nasleđe. Međutim, Srebrenica je slika koja ostaje neizbrisiva u memoriji celog čovečanstva. Nikakvi kupovi to ne mogu izbrisati. Mladi bosanski reditelj Danis Tanović (osvojio Oskara za film "Ničija zemlja"), koji je nedavno učestvovao kratkim filmom o Srebrenici u spektakularnom omnibusu *11. septembar 2001*, kaže: "Zbog Srebrenice se sramim kao čovjek, kao Bosanac, stidim se što ta tragedija i dalje traje. To što su u Republici Srpskoj objavili lažni izvještaj o broju mrtvih i načinu na koji su oni ubijeni je grozna, životinjska gesta."

Nije slučajno što se izveštaj o Srebrenici pojavio baš sada, uoči početka suđenja Miloševiću po bosanskoj optužnici, koja ga tereti za genocid. Relativizacija i deetnifikacija srebreničke tragedije, ne samo da bi onemogućila "plaćanje ratne odštete", već bi pomoglo i u ostvarivanju strateških ciljeva Beograda da traži teritoriju RS u zamenu za Kosovo. Izjava predesdnika Koštunice da "Drina samo privremeno razdvaja našu porodicu", bila je jedan od takvih pokušaja, ali ga je skupo stajala zbog širokog negativnog odjeka u međunarodnoj zajednici, u prvom redu u Americi.

Srbija se, kao i druge balkanske zemlje, našla u nezavidnom položaju kada su SAD tražile da se potpiše bilateralni sporazum o neizručivanju američkih građana Međunarodnom krivičnom sudu. Predsednik Koštunica nije propustio priliku da da oduška svom antiamerikanizmu i tom prilikom očita Amerikancima lekciju o vladavini prava. Međutim, mnogi su navijali za takav sporazum, jer se on uklapa u antihašku kampanju koja ovde traje od osnivanja Haškog suda. Jer, kako konstatuju neki, "protiveći se Međunarodnom krivičnom sudu Amerika posredno osporava i Haški tribunal". Problem nije samo izbegavanje Srba da se "suoče sa ratnim zločinima, već što Haški sud predstvalja zbirku ultimatumata koji Srbiji onemogućavaju političko konsolidovanje i realizaciju bilo kakve dugoročne strategije razvoja".

Izložba fotografija Rona Haviva uzburkala je srbijansku javnost zbog niza incidenata koji su je pratili od Čačka, Novog Pazara, Kragujevca i najzad do Novog Sada. Organizovana grupa neonacista uporno je sprečavala održavanje ove izložbe (veoma često građani o tome nisu ni bili obavješteni, na primer u Kragujevcu). Nenad Čanak nije propustio priliku da brutalno, ali precizno, definiše proces fašizacije u Srbiji. Glavni odbor Čankove partije je u saopštenju izneo da sa "užasom gleda na povampirenje fašizma, najvidljivije ohrabreno i koordinirano iz vrhova saveznih organa tzv. SRJ". Oni ukazuju na jedinu konstantu u srbijanskom društvu, a to su "represivni organi države i njihove tajne službe", koji su ostali netaknuti i "uporno opstruiraju svaku ideju o civilnoj kontroli njihovog rada i tokova novca, zadržavajući moć i kad nemaju vlast".

Srbija je zbog pritiska međunarodne zajednice i vojnog poraza bila prinuđena da odustane od svojih teritorijalnih pretenzija (mada još uvek

očekuje povoljan međunarodni trenutak koji bi joj to ponovo omogućio), ali zato njen nacionalizam dobija novu formu (introvertnost) i okrenut je ka samoj Srbiji. Od toga najviše stradaju manjine i neistomišljenici. Srbija je duboko podeljeno društvo, kada su manjine u pitanju. Incident u Sandžaku (nakon osvajanja šampionata) pretio je da se pretvori u otvoreni sukob i upozorio je javnost da tenzije i dugogodišnja marginalizacija ovog regiona mogu biti osnova i za ozbiljniji sukob. Indikativno je pisanje *Nedeljnog telegrafa* u kojem se ističe radikalizam sandžačkih Muslimana (ili Bošnjaka), nicanje džamija, njihova povezanost sa Sarajevom i sl. Pri tome, ni pomena o kidnapovanjima, ubistvima (posebno slučaj Štrpci), proterivanjima, isterivanjima s posla onih koji su se, za vreme NATO intervencije, sklonili u BiH. Srbija ne prhvata svoje manjine i ne pristaje na njihov ravnopravan položaj i pored usvajanja Zakona o manjinama. Činjenica da se na lokalnom nivou deluje kroz niz novousvojenih uredbi u suprotnosti je sa Zakonom koji je samo poslužio kao uslov za eventualni prijem u Savet Evrope. Radikalizacija manjina je reakcija na strategiju koja se prema manjinama sprovodi čitavu deceniju. Oslabljena Srbija nema šta da ponudi svojim manjinama, ali insistiranje na neuspehoj startegiji može joj se vratiti kao bumerang.

Zbog fluidnosti i neizvesnosti situacije u Srbiji izostala su (očekivana) značajnija strana ulaganja, a međunarodna pomoć se uglavnom svela na donacije i pokušaj da se ojačaju institucije. Nema ohrabrujućih pomaka u pravcu ozbiljnijeg zaokreta ka tranziciji i rešavanju unutrašnjih napetosti. Miloševićovo nasleđe, pre svega, dubinska korupcija i demoralizacija društva loše su pretpostavke za temeljne promene. Nažalost, izostao je napor za takav poduhvat, jer elita u Srbiji i dalje traži izlaz u nekakvom povlašćenom položaju između Istoka i Zapada, EU i SAD, koji bi joj omogućio finansijsku podršku bez suštinskih promena. Tome dodatno pogoduje i svetska, često protivrečna, situacija na relaciji SAD – ostali svet.

(septembar 2002)

Bez autoriteta i moralne podobnosti

Događaji u Srbiji se zgušnjavaju i dobijaju na ubrzanju što sve više ogoljava dubinu poraza i rastakanja, kako društva, tako i državnih institucija. Apstinencija na neuspelim predsedničkim izborima pokazala je stvarno raspoloženje građana u odnosu na nedostatak političke ponude. Za dve godine vladavine, DOS je uspeo da razvodni svoj kapital koji je stekao 5. oktobra, izgubi ono malo autoriteta što je imao, dozvoli restauraciju starog režima i pokaže u punoj meri svoju nesposobnost i nedoraslost situaciji. Odlazak Slobodana Miloševića nije otvorio put reformama i tranziciji, već ogoljenoj borbi za vlast.

Izbori u Crnoj Gori i ubedljiva pobjeda Mila Đukanovića do kraja su kristalizirali situaciju u ovoj republici. Rigorozni pritisci od strane EU,

Beograda, Miloševićevih snaga, medijske kampanje protiv Mila Đukanovića, kao i stalnog insistiranja Italije na povezanosti Đukanovića sa mafijom, ubrzali su proces osveščivanja Crnogoraca i jačanje suverenističkog bloka. O tome najbolje govori i opredeljenje manjinskih naroda koji su svi odreda glasali za Đukanovića. Ovi izbori su bili svojevrsni referendum u kojem su građani Crne Gore pokazali zrelost, uskraćujući Srbiji još jednu iluziju o mogućnosti da zadrži Crnu Goru pod svojim patronatom.

Suđenje Miloševiću za zločine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini je po prvi put očigledno uzdrimalo i samog Miloševića s obzirom na veoma dobro pripremljene svedoke. Svedočenje dva novinara iz *Vremena* bilo je važno i hrabro i ima dodatnu vrednost, jer se po prvi put iz ovdašnje sredine ukazuje na odgovornost Beograda za zločinački rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Svedočenje Nikole Samardžića, crnogorskog ministra za spoljne poslove iz 1991, bilo je dragoceno, jer je podsetilo na davno zaboravljenu Hašku konferenciju (1991), kada je Jugoslaviji pružena šansa da zadrži državni okvir uz priznavanje punog suvereniteta republika – članica. Posebno je bilo važno podsećanje kako je Crna Gora nasilno uključena u projekat "odbrane Jugoslavije" i stvaranje osnove za buduće ujedinjenje "svih srpskih zemalja". Svedočenje Stipe Mesića i još nekoliko Srba iz Hrvatske podsetili su na hronologiju događanja i ogolili suštinu srpske agresije i strategije "Velike Srbije".

Učinak Haškog suda sve je veći. Ideolozi srpskog projekta, koji na njega gledaju sa "priličnom dozom gađenja", sve više ulažu napor da opovrgnu ili omalovaže iskaze svedoka i, kako izgleda, sa priličnom dozom straha iščekuju svakog novog svedoka. Nije zato čudno što je Srpska akademija nauka i umetnosti organizovala međunarodni naučni skup "Velika Srbija – istine, zablude, zloupotrebe", kojim pokušavaju da minimiziraju značaj *Memoranduma*, koji se u Hagu sve češće navodi kao programski dokument Slobodana Miloševića. Sveopšte ograđivanje od Miloševića i njegove ratne politike sada se proteže i na službe koje su opsluživale ratni projekat, prvenstveno na Državnu bezbednost. Umesto nužne revizije programa, njegovi ideolozi i dalje istrajavaju na njemu, očekujući promene međunarodnih okolnosti.

Poseta Karle del Ponte Beogradu bila je više u funkciji podsećanja na neispunjene obaveze i informisanja o pismu koje je odmah nakon toga Sud uputio Savetu bezbednosti UN zbog upornog oglašivanja Beograda na obaveze prema Tribunalu. Iznenađuju infantilne reakcije pojedinih političara da Sud ne shvata našu realnost i da vrši neprimeren pritisak. Još više iznenađuje odsustvo svesti o katastrofalnom međunarodnom položaju Srbije, čemu je najnovija afera sa prodajom oružja Iraku dodatno doprinela. Ona je Srbiju ponovo dovela u žižu svetske javnosti kao saradnika Sadama Huseina jer, kako stvari stoje, VJ drsko krši embargo na prodaju oružja. Ukrstiti put sa SAD, koja već mesecima najavljuje rat Iraku, graniči se sa glupošću i nerazumevanjem realne situacije u svetu. Predsednik Koštunica je prozvan kao najodgovorniji, kako za opstrukciju saradnje sa Hagom, tako i za prodaju oružja Iraku, jer se u oba slučaja radi o VJ,

čiji je on vrhovni komandant. Njegova izjava da je to stavar nasleđa i deset godina sankcija, te mahom isfabrikovanih afera, i da je zato "ružno i licemerno da se sada bilo ko pravi neverovatno iznenađenim i gotovo uvređenim što je, po svemu sudeći, neko, u ovom slučaju *Jugoimport*, negde prekršio sankcije UN, nastavljajući staru praksu", politički je neumesna i opasna. Ona istovremeno pokazuje da ne postoji svest o tome da su informacije o najnovijoj aferi SAD već poznate i da će se činjenice obelodanjivati u skladu sa spremnošću za saradnju, odnosno za prekid veza sa Irakom.

Ovaj slučaj zahteva pomnu analizu, jer se javnost po prvi put uvodi u poslovanje "nedodirljivih", koji svoje lične interese ostvaruju uprkos opasnostima da Srbija ponovo dođe pod udar sankcija. Izvoz oružja bio je najprobitačnija stavka budžeta SFRJ od kojeg je najveću korist imala JNA. Zahvaljujući položaju *sui generis* u hladnoratovskoj konstelaciji, SFRJ je bila veliki profiter od prodaje oružja. Vojska je u međuvremenu ovaj posao sasvim privatizovala u sprezi sa pojedincima koji su delovali u njeno ime, pri tome ostvarujući i ličnu korist. To je danas verovatno prava finansijska elita Srbije koja je malo poznata javnosti. Njihov egoizam prevideo je činjenicu da je terorizam nova paradigma u međunarodnim odnosima, te da je proliferacija oružja najveći prekršaj koji ugrožava bezbednost sveta.

Sretna je okolnost da SAD poseduju sve informacije i da su rešile da ovu stvar isteraju na videlo. Činjenica da je *Washington post* objavio članak o ovoj aferi dovoljno govori o tome da je Administracija rešena da ovu aferu tretira kao prioritetnu i da su, za sada, dostupne informacije samo vrh ledenog brega. To je ujedno i jedini način da se otvori pitanje mesta i uloge vojnog bloka u srbijanskom društvu. DOS nema ni autoritet ni moralnu podobnost da otvori ovo pitanje, jer je kompromitovan svojim mešetarenjem i saučesništvom. Uostalom, Srbija je u poslednje dve godine preživela zahvaljujući pomoći koju je dobila izvana. Očigledno je da ni ovo suštinsko pitanje za budućnost Srbije nije moguće rešiti bez aktivnog učešća sveta, pre svega, SAD.

(oktobar 2002)

Eho prošlih vremena

Srbija je u poslednje dve godine propustila priliku, koju joj je servirala međunarodna zajednica, da postane relevantan činilac balkanskog prostora, ili, kako to lideri DOS vole da istaknu, "lider" na Balkanu. EU i SAD su se opredelile za ovakvu strategiju polazeći od činjenice da je Srbija tokom XX veka bila njihov saveznik. Ovakve istorijske "veze" se teško menjaju ukoliko za to nema dubokih razloga. Čini se, međutim, da međunarodna zajednica nije razumela promenjene okolnosti na Balkanu kada je nastavila sa takvom strateškom kombinatorikom. Razlog za to je i nepoznavanje istorije balkanskih naroda, njihove emancipacije i istovremenog traženja formule za zajedničku državu. U tom smislu je jugoslovenska država bila pokušaj da se nađe *modus*

vivendi za narode koji su u njoj živeli. Ustav SFRJ iz 1974, kada je reč o nacionalnom pitanju, bio je dobra formula za federalnu državu, optimalna za sve narode. Međutim, zapadni posmatrači su ovaj Ustav dugo vremena tretirali samo kao komunistički i u antikomunističkoj euforiji propustili priliku da uvide njegovu vrednost. Svi pokušaji da se rešenje na Balkanu traži kroz stvaranje etničkih država pokazali su se neprihvatljivim, jer se zbog izmešanosti stanovništva ovaj projekat ostvarivao kroz zločinačku politiku. Tako je Ustav iz 1974. indirektno ponovo našao svoju potvrdu, prvo u rešenjima koja je dala Badenterova komisija, a kasnije i u pristupu EU novim državama sa Ugovorom o asocijaciji sa EU.

Odnos međunarodne zajednice prema nepostojećoj tvorevini koja se zove SRJ još uvek je eho iz vremena kada je Jugoslavija sagledavana kao "vlasništvo" Srbije. Ovakva percepcija istorijski više ne može opstati, jer su se narodi koji su sačinjavali Jugoslaviju promenili i sazrevali upravo kroz svoj odnos prema Srbiji, posebno tokom poslednje decenije. Srpska agresija koju su pratili masovni zločini i proterivanja dobila je epilog u haškoj sudnici kroz brojna svedočanstva, pre svega Srba, koji su i sami bili akteri u tom zločinačkom poduhvatu. Svedočanstva "insajdera", kao što je Slobodan Lazarević, pripadnik KOS, nadilaze i samog Miloševića, jer pokazuju širinu podrške koju je srpski projekat imao u svim institucijama sistema. Sagledavanje nedavne prošlosti kroz Haški tribunal u suprotnosti je sa tekućom politikom međunarodne zajednice, koja kao da deluje izvan istorijskog konteksta koji Sud definiše.

Da ovakav pristup ne odražava realnost najbolje pokazuje fluidna situacija u samoj Srbiji. Ona je izraz nedefinisanog odnosa prema karakteru promena do kojih je došlo 5. oktobra, kako unutar zemlje, tako i van nje. Iračka afera sa izvozom oružja, sticajem srećnih okolnosti, osvetlila je suštinu dosovskog režima, njegovu moralnu korupciju i sraslost sa prethodnim režimom. Knjiga Tima Maršala *Igra senki* samo je prvi pokušaj da se progovori o karakteru promena u Srbiji. Možda je to bio jedini i najbolji način da Srbija bez ozbiljnijih sukoba svrgne Miloševića, ali je činjenica da je potom izostalo moralno distanciranje od prethodnog režima ubrzala urušavanje i delegitimiranje DOS u očima građana Srbije. Neuspeh prvih predsedničkih izbora jasno govori o nepoverenju građana. Činjenica da će na ponovljenim izborima predsednički kandidati biti Branislav Pelević, Vojislav Šešelj i Vojislav Koštunica, te da je grupa liberalnih intelektualaca našla za shodno da izađe sa apelom koji ukazuje na pojave fašizma, govori o moralnom rasulu Srbije. Poseta generalnog sekretara UN Kofija Anana Beogradu, njegov susret sa Karlom del Ponte u kancelariji Haškog suda u Beogradu, te brojne posete drugih međunarodnih funkcionera bile su u funkciji prizivanja Srbije pameti.

Čini se, ipak, da su svi pokušaji međunarodne zajednice da održi Srbiju kao potencijalnog lidera Balkana uzaludni, pogotovu zbog toga što unutar zemlje ne postoji napor da se uspostavi moralna vertikala u društvu. Pokušaj grupe renomiranih pravnika da pred jednim drugim Međunarodnim

sudom pravde u Hagu ospori tužbu Bosne i Hercegovine i Hrvatske o agresiji i genocidu deluje amoravno. Argumentacija koja je u našoj javnosti predočena da se time želi sprečiti ratna odšteta deluje neubedljivo, jer se u suštini i ne radi o ratnoj odšteti, već o činjenici da žrtva želi da se njeno stradanje prizna od strane agresora. Nedostatak osetljivosti za ovakve suptilnosti, ne samo onih koji su Srbiju "branili" pred tim Sudom, već i šire srbijanske javnosti, dodatno je Srbiju kompromitovalo i diskvalifikovalo. Uostalom, moralni imperativ je jedina šansa za budućnost Srbije. Ukoliko brojni zločini, koji se svakodnevno dokazuju u haškoj sudnici, ne postanu deo naše savesti, svesti i našeg unutrašnjeg dijaloga, teško da ćemo ikada naći priključak za Evropu. Nije zgoreg podsetiti na moru kroz koju prolazi holandsko društvo zbog uloge svog bataljona u Srebrenici u julu 1995. Bez obzira na to što je zločinačka politika na Balkanu pobedila, Evropa, koja je propustila priliku da se na valjan način sa time obračuna, ipak se polako vraća svojim principima i moralnim postulatima, pre svega zbog sebe same.

(novembar 2002)

Proboj zavere ćutanja

Priznanje Biljane Plavšić je sigurno prekretnica u dugogodišnjim naporima Haškog tribunala. Činjenica da je Biljana Plavšić izgovorila rečenicu - "Došla sam da se suočim s ovim optužbama i da poštedim moj narod, jer je bilo jasno da bi oni platili cenu bilo čijeg nedolaska", ne samo da otvara put srpskom narodu za odstupnicu od kolektivne odgovornosti i povratak u civilizaciju, već je i sam Tribunal dobio dodatno šansu da se učvrsti kao ključna institucija u proces suočavanja na Balkanu. Da vodeći političar Srba u Bosni prihvati svoju odgovornost po navodima optužbe za najgore zločine protiv humanosti, iskorak je kojem se niko nije nadao, imajući u vidu gomilu laži kojom se i dalje služe njihovi idejni projektanti. Ne tako davno u srpskoj akademiji nauka i umetnosti održan je skup čiji je glavni cilj bio negiranje postojanja projekta Velike Srbije, što samo povećava raskorak između realnosti koja se dokazuje u Hagu i laži koje se uporno lansiraju iz ovog epicentra srpskog nacionalizma.

Priznanje Biljane Plavšić je tek početak otvaranja pitanja odgovornosti srpskih intelektualaca i institucija kao ideologa nasilnog prekrjanja granica. Upravo je Dobrica Ćosić godinama tvrdio da je "rasturanjem Jugoslavije nacionalnim secesijama, uz odlučujuću ulogu Nemačke u savezništvu sa Evropskom zajednicom i Amerikom i potom islamskih sila, srpskom narodu, *de facto*, objavljen treći svetski rat" na koji je on "odgovorio odbranbenim ratom, ratom za svoj opstanak i svoju demokratsku državu".

Zato je neophodno razgoliti organizatore rata i srpskog istorijskog poraza. Treba sprečiti da Ćosićevo tumačenje, koje počiva na prognozi da će bitna promena našeg teškog položaja nastupiti "promenom evropske i svetske

konstelacije i neminovnim razbijanjem još uvek dejstvujućih monolita u globalnoj imperijalnoj strategiji SAD, Nemačke i militantnog islama, koji je ozbiljno zapretio evropskoj hrišćanskoj civilizaciji", zapečati sudbinu Srbije. Ovakva tumačenja se čuju i u Haškoj sudnici jer se Slobodan Milošević očigledno još uvek napaja na izvorištu srpske tragedije, u krugu oko Dobrice Ćosića. Cenu za zločinački poduhvat treba da plate, makar moralno, i oni koji su gotovo dve decenije stvarali kulturni model koji je omogućio rat a koji i danas, kako kaže Biljana Plavšić, "bestidno nastavljaju da traže odanost i podršku našeg naroda. To se čini izazivanjem straha, govorenjem poluistina, kako bi se ubedio naš narod da je svijet protiv nas. Ali, plodovi njihovog rada, tog rukovodstva, su jasni: grobovi, izbeglice, izolacija i ogorčenje prema cijelom svijetu, koji nas je odbacio upravo zbog tih lidera".

Biljana Plavšić je i sama učestvovala u potpirivanju rata: pamte se i njene bahate i arogantne izjave. Jedna, koje se mnogi sećaju, odnosi se na etničko čišćenje: "Ja bih najviše volela da istočnu Bosnu očistimo, nemojte da me neko uhvati za reč, pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naziv etničko čišćenje i okvalifikovali to kao ratni zločin. Sve i da zadržimo 70 odsto teritorije nema tu mira. Za nas nema mira. Ja njima, ovako da kažem, ne želim, ništa dobro. Ali da ja budem mirna, moramo im dati nešto, da imaju gde sebi da organizuju život, da ne bi mene cijelo vreme uznemiravali. Tako ja shvatam tih muslimanskih 30 odsto." Njena neosetljivost možda je najviše došla do izražaja kada je govorila o silovanim Muslimankama, što je negirala na uvredljiv način: "Silovanje je, na žalost, strategija ratovanja Muslimana i dela Hrvata prema Srbima. Za islam je to normalno jer toleriše poligamiju. Istorijski, kroz 500 godina turske okupacije, sasvim je normalno bilo pravo bega ili age na prvu bračnu noć sa ženom iz populacije raje. Takođe, islamska religija određuje da se nacija deteta određuje isključivo – po ocu."

Zanimljivo je da je sada novinarka NIN-a Ljiljana Smajlović podsetila na njene ranije izjave, kao da želi da umani efekat njenih reči danas; naime, poruka bi mogla da bude da se sada teško može verovati ženi koja je nekad tako govorila. Biljana Plavšić danas priznaje da je ćosićevsko viđenje rata neodrživo. Ona kaže: "Objašnjenja samoodbrane i opstanka ne pružaju opravdanja. Na kraju, čak i naši sunarodnici su rekli da smo u ovom ratu izgubili svoju plemenitost. Postavljaju se očigledna pitanja: Ako je ova istina tako jasna, zašto je ja nisam vidjela ranije? I kako su naše rukovodstvo i oni koji su ga sledili mogli počinuti takva djela? Odgovor na oba pitanja je, vjerujem, strepnja, zaslepljujuća strepnja, koja je dovela do opsesije, naročito za one od nas za koje je Drugi svetski rat živa uspomena, da Srbi više nikada ne dopuste sebi da budu žrtve."

Njen iskaz govori o tome kako je instrumetalizovano stradanje Srba u Drugom svetskom ratu, kao izgovor za rat koji nije bio odbrambeni, već rat za stvaranje srpske države u granicama koje je zacrtao ideolog četničkog pokreta

Moljević u *Homogenoj Srbiji*, a osamdesetih godina preuzeo kao program svoje partije (SPO) Vuk Drašković.

Dobrica Ćosić tačno konstatuje da je u nacionalnoj politici "ostvaren izvestan političko-stranački konsensus", jer sve stranke "slede i svesrdno pomažu borbu srpskog naroda za nacionalno i državno ujedinjenje u Republici Srpskoj i republici Srpskoj Krajini". Danas Biljana Plavšić o toj borbi kaže: "Čineći ovo, mi u rukovodstvu smo prekršili najosnovniju dužnost svakog ljudskog bića – dužnost da se uzdrži i poštuje dostojanstvo drugih."

Biljana Plavšić je pokazala da je, pored ogromne odgovornosti koju ima za bosanski rat, kompleksnija ličnost i ja lično verujem (ili bar tako želim) da je prošla kroz dramatične trenutke kada se odlučivala na čin priznanja. Posle desetogodišnje destrukcije regiona, kako materijalne tako i moralne, ovakvo priznanje treba prihvatiti kako bi se uspostavio okvir koji bi odredio moralne principe za proces suočavanja, obnovu poverenja i pomirenje. Njena tvrdnja da se ona uverila i da "prihvata da su više hiljada nevinih ljudi bili žrtve organizovanog i sistematskog delovanja da se uklone Muslimani i Hrvati sa područja koje su Srbi smatrali svojim" ruši "zid" koji su Srbi napravili oko sebe, probija zaveru ćutanja o zločinima. Njeno priznanje, samo po sebi, neće biti od pomoći ukoliko mu ne sledi aktivan rad političke i intelektualne elite, koja treba pažljivo i odgovorno da otvara pitanje zločina i odgovornosti za njih. Od priznanja Biljane Plavšić, kao prvog ovakve vrste, mogao bi se napraviti moralni čin od opštenacionalnog značaja i zbog toga je neophodno izbeći njegovu banalizaciju (kakvih nastojanja već ima), ili, još gore, njegovu komercijalizaciju (čega smo do sada često bili svedoci).

(decembar 2002)

Prinudni izlazak iz senke

Poziv Haškog tribunala Dobrici Ćosiću da se pojavi kao svedok u procesu protiv Slobodana Miloševića, uz garanciju tužioca da "neće biti uhapšen za dela koja potpadaju pod jurisdikciju Tribunala pre, tokom i nakon razgovora", otvorio je prolaz za preispitivanje odgovornosti i onih koji su bili ideolozi ratne politike i ratnih zločina.

Razočaran krahom koncepta unitarne Jugoslavije i integralnog jugoslovenstva, odlaskom Aleksandra Rankovića kao simbola takve Jugoslavije, Dobrica Ćosić je od komunističkog vernika i zagovornika jugoslovenstva, postao glasnogovornik srpskog nacionalnog pitanja. Još od ranije sumnjičav prema jugoslovenskom opredeljenju Hrvata i naročito Slovenaca, nakon izbacivanja iz Centralnog komiteta SK, on se čvrsto vezao za nacionaliste i postao glavni posrednik između njih i dogmatske struje u partiji. "Srpska književna zadruga", čiji je tada bio predsednik (1969-1971), i grupa *Praxis* sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, postali su najveća opasnost za

režim i samog predsednika Tita. Jedni zbog svog nacionalizma (Ćosić), drugi zbog svog dogmatskog stava prema političkom razvoju u SFRJ.

"Srpska književna zadruga" se etablirala kao središte srpske nacionalističke opozicije, koja se zalagala za odlaganje svih promena do Titove smrti, kada bi se srpsko pitanje postavilo bez većih smetnji. Dobrica Ćosić je imao centralnu ulogu u beogradskoj "disidentskoj" grupi. Njegove veze sa najrazličitijim ličnostima na alternativnoj sceni dodatno su povećavale njegovu moć i uticaj. Bez obzira što nije bio blizak sa tadašnjim političkim centrima moći, pogotovo sa liberalima, njegove knjige su se neometano štampale, a 1977. je primljen u stalno članstvo SANU. U pristupnoj besedi on ističe da je "jugoslovenska država bila u suštini nepovoljna za Srbe". Na kulturnom planu, kao i u istoriografiji, dominira njegov pogled na položaj Srba u Jugoslaviji. Otuda masovna produkcija knjiga na tu temu, posebno u istoriografiji, gde dominira mit o Jasenovcu i sledstveno tome, mit o genocidnosti hrvatskog naroda.

Dobrica Ćosić se prvi javno pobunio protiv "albanskog nacionalizma", istupajući sa tezom da Albanci imaju pravo na ujedinjenje i da im u tome treba dati podršku. Već tada sugeriše da bi podela Kosova bila najbolje rešenje za Srbiju, jer ona nema potencijal da se nosi sa albanskom demografskom ekspanzijom. Ustav iz 1974. je doživeo kao kraj Jugoslavije.

Kosovska kriza početkom osamdesetih godina suštinski je ogolila i jugoslovensku krizu. Ćosić je organizovao peticiju Srba sa Kosova, koju je potpisalo 215 srpskih intelektualaca, jer su "stalno (Srbi sa Kosova) dolazili kod mene da se žale, pošto o njima niko od srpskih velikaša nije brinuo. Praktično su tajno sa mnom saradivali, policija ih je u stopu pratila i progonila... ni Slobodan se nije baš proslavio u odbrani Srba na Kosovu. Tek kad je uzeo vlast, shvatio je da je to jedna jako ozbiljna stvar... to je bila i politička pragma, ali i jedan osećaj za pravdu". Ćosić je politički gnev na teror Albanaca "u izvesnom smislu artikulisao i usmeravao. On (Milošević) je to od mene preuzeo i nasledio". U tom periodu Ćosić deluje na nekoliko koloseka: vrši pripreme za eventualne promene Ustava, priprema kampanju ugroženosti srpskog naroda i otvara prostor za plasiranje *Memoranduma*. Osnovan je Odbor za skupljanje građe o genocidu protiv srpskog i drugih naroda Jugoslavije u XX veku (1985), čiji je posao, kao njegov član, Ćosić smatrao politički rizičnim, ali i zadatkom od istorijskog značaja, jer "treba najzad popisati i imenovati zločince. Za pamćenje i opomenu".

Odgovor srpskih intelektualaca i političara na jugoslovensku krizu u tom vremenu bio je različit - od nacionalnog, do jugoslovenskog (većeg jedinstva na polju kulture, obrazovanja i politike). Pojava *Memoranduma* je definitivno napravila zaokret u jasnom definisanju srpskog nacionalnog programa. *Memorandum* je kondenzovao istoriju srpskog naroda, formulisao sve srpske "nepravde" i odredio pravac srpske nacionalne politike. U trenutku kada je usvojen pravac delovanja, nestale su gotovo sve razlike koje su se javljale kao drugačiji pogled na rešavanje jugoslovenske krize.

Dobrica Ćosić u tom periodu igra ključnu ulogu u profilisanju srpske opozicije i, kako kaže u svojim *Dnevničkim zapisima*, "profesor Mihajlo Marković, Ljuba Tadić, Sveta Stojanović i on, predstavljali su čitavo jezgro beogradske i srpske opozicije". On se javno predstavljao kao antititoista, opredeljen za demokratsku transformaciju Jugoslavije. Održavao je redovne kontakte sa slovenačkom intelektualnom elitom i razgovarao o budućnosti Jugoslavije i rešavanju srpskog pitanja. Ćosić pledira za "novi ustav", jer je "Ustav iz 1974. za srpski narod oktroisani ustav, on je stavio srpski narod u neravnopravan položaj sa ostalim jugoslovenskim narodima". Osim toga, Ćosić traži i opšetjugoslovenski referendum za proveru političke volje građana i naroda Jugoslavije da žive u zajedničkoj državi, odnosno u kakvoj državi žele da žive. I pre *Memoranduma* on se zalaže za aktivnije učešće intelektualaca u političkom životu, jer nas "u bliskoj budućnosti čekaju odluke teže od onih koje smo donosili 1941... kao javne ličnosti, kao naučnici i umetnici koji su se našli u Akademiji, i time prihvatili njenu ulogu u životu srpskog naroda, mi nemamo pravo da preziremo politiku i ideologiju koje se tiču srpske sudbine i budućnosti. Niko danas ne može da nas spreči da javno razmišljamo o svojoj sudbini".

Ćosić je od samog početka branio *Memorandum* od napada šire jugoslovenske javnosti, jer je, po njemu, motiv te političke harange protiv Akademije bio to što je "nacrt *Memoranduma* ubedljivo razotkrio nedemokratsku ustavnu konstituciju Titove Jugoslavije, utvrđenu Ustavom iz 1974. godine", i što "dokazuje neravnopravnost srpskog naroda, birokratski i parazitski karakter društvenog samoupravljanja, ograničenost građanskih prava i najsvestraniju kritiku titoizma".

Glavni ideolog obnovljenog nacionalnog projekta, Dobrica Ćosić "nikad nije priznao *avnojevske* granice", on se zalagao za "plebiscit, sa pravom na samoopredeljenje naroda", a ne republika, jer su *avnojevske* granice "komunističke, provizorne, jer su nezasnovane (sem Slovenije), ni etnički, ni geopolitički, ni ekonomski, ni komunikaciono". On se zalagao za "demokratski princip samoopredeljenja i mirnog razlaza". Ista prava je tražio za Srbe u Hrvatskoj i bio je spreman, kako sam kaže, da "ista prava da(m) i Šiptarima na Kosovu", jer taj princip je za njega univerzalan.

Masovna podrška koju je Milošević dobio brzo se pretvorila u nacionalni pokret u Srbiji. Koristeći energiju tog pokreta, Milošević je uspostavio autoritarni poredak, što mu je omogućilo da srpsko pitanje u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini otvori i kao državno pitanje koje se može rešiti samo stvaranjem države srpskog naroda u tim republikama upravo na tezama koje je Dobrica Ćosić i krug oko njega promovisao: ugroženost srpskog naroda i istrošenost jugoslovenskog okvira, te potreba promene Ustava iz 1974, po kojem je Srbija stavljena u neravnopravan položaj u odnosu na ostale republike.

Dobrica Ćosić je aktivno učestvovao u stvaranju atmosfere za promenu Ustava iz 1974. i dao svoju podršku za referendum o promeni Ustava u Srbiji, zbog čega je bio kritikovan od jednog dela opozicije (zbog podrške Miloševiću). Njegova izjava, da najpre treba izglasati Ustav, a onda ići na izbore, imala je,

kako kaže Ćosić, "velikog uticaja na ishod referenduma, a bila je motivisana strahom od albanske secesije po postojećem Ustavu, koji im načelno daje pravo na samoopredeljenje i otcepljenje".

Zapad je u to vreme već uveliko spekulisao sa mogućnošću da se Jugoslavija održi, pa su mnoge ugledne ličnosti pokušavale da posreduju u traženju rešenja za njen opstanak. Dobrica Ćosić (prema sopstvenom kazivanju) odbio je predlog Viliya Branta da dođe u Beč kako bi razgovarali o osnivanju socijaldemokratske partije, koja bi, po Brantu, jedino mogla da spasi Jugoslaviju. Vili Brant je smatrao da je "Ćosić ličnost koja ima autoriteta da partiju stvori". Ćosić je odbio tu ponudu jer je, navodno, bio zauzet pisanjem romana. Dobrica Ćosić je već bio duboko posvećen projektu rušenja Jugoslavije i stvaranja nove srpske države koja bi ujedinila sve Srbe. Aktivno je bio uključen u stvaranje Srpske demokratske stranke u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini (1990); bio je u redovnom kontaktu sa Jovanom Raškovićem, psihijatrom iz Hrvatske, i Radovanom Karadžićem, još jednim psihijatrom iz Bosne i Hercegovine. Lično se izborio za to da on postane predsednik te partije u BiH. Savetovao je "ljudima iz Bosne koji su dolazili kod njega da se povežu sa Radovanom Karadžićem". Sve vreme je održavao veoma bliske kontakte sa njim, a "Radovan ga je često noću zvao telefonom da ga obavesti šta je radio i šta se zbiva u Bosni i Sarajevu, tražeći savet i podršku. A trebao mu je i novac za stranku".

Ćosić je održavao kontakte i sa Slobodanom Miloševićem. Po vlastitom kazivanju prvi put su se sreli u junu 1990. na nagovor prijatelja, kada su razgovarali "o nacionalnoj i državnoj politici, socijalističkoj stranci, budućnosti srpskog naroda". Ćosić ga je tada doživio kao "komunistu koji ima modernu koncepciju ekonomije, komunikacije i razvoja". U decembru 1991, nakon što je EU prihvatila raspad Jugoslavije, što je srpska elita doživela kao ultimatum, Ćosić je tražio da se sretne sa Miloševićem, jer je strahovao da "on nema političke sposobnosti i državničku viziju" za istorijski trenutak u kojem se Srbija tada našla. Milošević ga je uveravao da "neće prihvatiti ultimatum". Sam Ćosić je takvu odluku EU doživio kao nov "Berlinski kongres" na kojem "imperijalne sile ponovo određuju sudbinu balkanskih naroda". Ćosić je povodom ujedinjenja Nemačke izrazio strah da na "Balkan ponovo stupa Nemačka koja je podržala slovenačku i hrvatsku secesiju i time rasturila Jugoslaviju". "Oduzimanje slobode srpskom narodu" (na samoopredeljenje), Ćosić smatra najtežom odlukom XX veka. Negira da su se Srbi borili da bi stvorili "veliku Srbiju", već za državno ujedinjenje, da bi živeli gde sada žive i bili slobodni ljudi i smatra da "svako ko se bori protiv srpskog nacionalizma, bori se protiv ljudske slobode".

Njegova odgovornost za pripremu ratne politike je nesporna, s tim što on ima i komandnu odgovornost za period kada je bio predsednik SRJ (1992–1993), upravo u vreme kada se dešavao najveći zločin u Bosni i Hercegovini. Dve tragedije u samoj Srbiji su takođe vezane za njegovo ime: Štrpci i Sjeverin, koje su immanentan nastavak strategije etničkog čišćenja u BiH. On je u Ženevi,

kao predsednik SRJ, potpisao sa Tuđmanom *Memorandum o humanom preseljenju*, što je kasnije imalo za direktnu posledicu egzodus Srba iz Hrvatske.

Čovek koji je sve vreme u senci, najzad dolazi u fokus Haškog tribunala...

(januar 2003)

Između dve realnosti

Kao i tokom cele prethodne decenije, "međunarodna konstelacija" se ponovo koristi da bi se završio proces koji je počeo osamdesetih. U senci iračke krize, zbog odsustva suštinske tranzicije i saradnje sa Haškim tribunalom, retorika srbijanskih političara opstaje u nacionalističkom ključu i grčevito insistira na istom programu. Nemoć da se obračuna sa nedodirljivim represivnim strukturama koje na ovom prostoru u kontinuitetu deluju celo stoleće, DOS, odnosno sada Đinđić, reklo bi se kao pod prinudom, pokušava da reši kosovsko pitanje na isti način kao što je rešeno i pitanje Srba u Bosni i Hercegovini. Zauzimajući "neutralnu poziciju" u odnosu na Ameriku i Evropsku uniju u iračkoj krizi, jer "krize i ratove treba rešavati mirno i bez Srbije", premijer je lansirao oprobano formulu po kojoj se rešavanje kosovskog pitanja povezuje sa teritorijalnom kompenzacijom u Bosni i Hercegovini, odnosno sve intenzivnijim povezivanjem Srbije i Republike Srpske. Obrazac po kojem je pre 12 godina rat počeo i dalje je na delu, samo drugim sredstvima. Armija je, zbog prisustva NATO u regionu, svoju ulogu prepustila SPC koja sada deluje kao zaštitnik "srpskih nacionalnih interesa" na celom zamišljenom "duhovnom i etničkom srpskom prostoru", pa se tako pojavljuje i kao "kupač" vojne imovine u Crnoj Gori (Ostvro cveća, na primer). U odnosu na SPC premijer se pokazao velikodušnim, jer je omogućio uvođenje veronauke u škole. Postalo je gotovo pravilo da se premijer pojavljuje na fotografijama sa patrijarhom Pavlom, a sve je značajniji i njegov angažman oko izgradnje hrama "Svetog Save".

Odlaskom Vojislava Koštunice sa saveznog državnog vrha Đinđić se našao u dvojakoj ulozi: neprihvaćenog reformatora i prinudnog glasnogovornika Ćosićevog programa. Odlazak Slobodana Miloševića, što je svet zdušno finasijski i logistički podržao, bio je samo neophodna mera koja je obezbedila opstanak i preživljavanje struktura koje su dovele do njegovog svojevremenog uspona. Milošević je došao na talasu populizma i nacionalizma koji su se u međuvremenu istrošili, što su pokazali i izbori prošle jeseni, pa se traže nove formule da bi se preživelo. Nagađanja o pokušaju atentata na premijera može se tumačiti i kao svojevrsno upozorenje ukoliko se program dovede u pitanje.

Jedan deo struktura je i sam ugrožen od strane Haškog tribunala, te se u saradnji sa Hagom osećaju njihove pojačane napetosti i pritisci. Nervozno ponašanje Kapetana Dragana i njegovo odustajanje od vlastitog iskaza pred

Haškim tribunalom, jasno pokazuje da nervoza raste i kod potencijalnih kandidata za Hag. Video materijal koji je prikazan u sudnici sa proslave godišnjice Jedinice za specijalne operacije MUP (ili "Crvenih beretki") kojoj je prisustvovao i Slobodan Milošević lično, ukazuje da je Tribunal već našao put do insajdera koji će očigledno imati ključnu ulogu u njegovom suđenju. I premijer Đinđić pokazuje nervozu u pogledu saradnje sa Hagom i sve češće relativizuje neophodnu saradnju, jer, eto, i "Bin Laden nije uhapšen, a bilo bi poželjno". To je aluzija na "nepoznato" prebivalište Mladića, za kojim, po Đinđiću, MUP Srbije treba da "izda međunarodnu poternicu".

Srbija živi između dve realnosti: one koja se rekonstruiše u Hagu i one koja se pod pritiskom Haga sve više zgušnjava i ogoljuje. Na videlo ipak izlazi činjenica da je rat pripreman znatno ranije od pojavljivanja Tuđmana i Izetbegovića. To otvara i ključno pitanje odgovornosti Srbije za agresiju i genocid. Zato je tužba Bosne i Hercegovine i Hrvatske u Sudu pravde u Hagu protiv Srbije i te kako važna, jer taj Sud će nužno dati i definiciju rata bez koje nema normalizacije odnosa u regionu. Pokušaj međunarodne zajednice da taj problem rešava političkom korektnošću (znači, prećutkivanjem istine) samo je dodatna frustracija i za žrtve i za agresora.

Odluka Vojislava Šešelja da se sam preda Tribunalu, pored toga što je konzistentna sa njegovim ponašanjem na srbijanskoj političkoj sceni, mnogima neće biti prijatna, jer može biti nezgodan svedok. On je već najavio da će svedočiti protiv Čovića, Svilanovića i Đinđića, odnosno o njihovoj sprezi sa bivšim režimom. Prvo pojavljivanje pred Sudom pokazalo je njegovu nameru da od svog procesa pravi lakrdiju, tako da je već sada jasno da za to neće imati puno prostora. Osuda Biljane Plavšić na jedanest godina zatvora samo je još jedan u nizu haških događanja. Odlazak trojice Albanaca u Hag, što politička elita tumači kao veliku pobedu srbijanskog pravosuđa i policije, nije ublažio utisak da se Srbija nalazi pred moralnim kolapsom s obzirom da se gotovo ceo bivši politički vrh polako seli u Hag.

Uspostavljanje međunarodne pravde posredstvom Haškog tribunala prva je faza gubljenja tek stečenog nacionalnog suvereniteta novonastalih država na prostoru bivše Jugoslavije. Osim toga, da bi ekonomski opstale biće prinuđene na dodatno gubljenje suvereniteta kroz institucionalno povezivanje sa Savetom Evrope, Partnerstvom za mir i Evropskom unijom. Lokalne elite pokazuju veliki otpor jer se, na jednoj strani, još uvek oslanjaju na model socijalne države, a na drugoj, na potpunu državnu kontrolu privrednog života. Premijer Đinđić ističe da je "naš uspeh u celini ... moguć samo ako Srbija u celini uspe" pokazuje njegovo fundamentalno nerazumevanje procesa globalizacije, jer ona ne uključuje države, već regione koji korespondiraju sa dominantnim trendom. Njegov centralistički pristup razvoju Srbije, kao i pre njega Miloševićev u odnosu na Jugoslaviju, radikalizuje i ubrzava proces emancipacije, ne samo Vojvodine i Sandžaka, već i svih manjina.

(februar 2003)

Potreba radikalnog reza

Prošle su gotovo tri nedelje od ubistva premijera Zorana Đinđića koje, iz sadašnje perspektive, izgleda kao početak oslobođenja od Miloševićeve patologije i nasleđa. U tom smislu, ubistvo premijera ima dalekosežne posledice za Srbiju, ali i za čitav region, jer se, možda, otvarju sasvim nove perspektive i mogućnosti. Postavlja se pitanje da li je bilo potrebno ubistvo Zorana Đinđića da bi došlo do takvog preokreta u Srbiji. Zoran Đinđić je bio ličnost koju su pratile mnoge kontroverze, ali je istovremeno bio autentični moderan političar, koji je tokom poslednje dve godine izrastao možda u jednog od najznačajnijih državnika u regionu. Njegova politička angažovanost poslednjih godina javnosti ga je prezentirala kao vrsnog organizatora i menadžera, čoveka koji ima viziju i koga je situacija gurala u pravcu reformi. On je simbolisao reformski napor u Srbiji koji je podrazumevao saradnju sa Haškim tribunalom, institucionalne reforme i tržišnu privredu. Ostaće zapamćen po tome što je imao dovoljno odvažnosti da preda Slobodana Miloševića Haškom tribunalu. Bio je svestan da uz njegovo prisustvo u zemlji DOS ne bi bio sposoban da vlada. Prerana smrt često takvim ljudima daje oreol; to, međutim, u zapuštenoj zemlji kao što je Srbija može imati poseban značaj. Đinđić nije bio popularan kao premijer, ali su građani, nažalost, tek nakon njegove smrti u njemu prepoznali format političara kakvog Srbija odavno nije imala. Neočekivano, stotine hiljade ljudi, pre svega mladih, ispratili su Đinđića. Po prvi put u srpskoj istoriji stvara se pozitivan, uz to i evropski mit, koji može biti i te kako važan u samodefinisanju novih generacija.

Ubistvo Zorana Đinđića nije moguće objasniti bez definisanja konteksta u kojem se to desilo, ne samo aktuelnog, već i istorijskog. Srbija je u XXI vek zakoračila sa ogromnom hipotekom nedavnih ratova, zločina, izolacije, raskoraka sa vremenom. Doživela je istorijski poraz koji društvo nije prihvatilo, niti ima odgovarajući odnos prema njemu. Nije napravljen diskontinuitet sa politikom prethodnog režima, nisu napravljeni radikalni rezovi u ključnim institucijama: vojsci, policiji i sudstvu. Nisu osuđeni ideolozi projekta, koji i dalje iščekuju obrat i ostvarenje iluzije o ujedinjenju srpskih zemalja.

Inspiratori ubistva premijera imali su znatno ambiciozniji plan koji je predviđao i promenu vlade i kursa koji je ona zauzela. Oni su svakako bili zatečeni reakcijom sveta, građana Srbije, ali i unutar samog DOS, odnosno Vlade Srbije. Njihov pokušaj da svet optuže za Đinđićevo ubistvo, jer je suviše pritiskao na saradnju sa Hagom, brzo je osujećen izjavama svih relevantnih međunarodnih instanci. Ubistvo premijera je ujedinilo Vladu Srbije, otrežnjujuće delovalo na veći deo građana, i Zorana Đinđića i njegovu tragičnu smrt ugradilo u sam proces postepenog normalizovanja Srbije. Paradoksalno je da su svi njegovi napori u pravcu reformi bili osujećivani i obeshrabrivani kroz organizovanu defamaciju njegove ličnosti, a da se upravo sada taj njegov napor realizuje gotovo spontano.

Smrtna presuda Zoranu Đinđiću usledila je nakon neuspelih izbora predsednika Republike Srbije, kada je postalo jasno da Đinđić uspeva da akumulira dovoljno veliku moć koja je mogla biti upotrebljena u smeru koji su inspiratori upravo želeli sprečiti. Iz opšte slike srbijanske svakodnevice lako je definisati stvarne protivnike premijera: konzervativni blok i kriminalizovani segmenti svih relevantnih institucija. Najava obračuna sa mafijom, te uspostavljanje specijalnog tužioca i specijalnog suda bili su samo početak dugo pripremane akcije za definitivni obračun. Međutim, slamajući otpor starih struktura i sve opstrukcije Vojislava Koštunice, Đinđić je izgubio glavu. Njegova brzina i tromost korumpiranih institucija olakšali su posao počiniocima.

Đinđićevo ubistvo je samo ogolilo realnu situaciju u Srbiju za koju su mnogi u zemlji i svetu verovali da je normalizovana i da Srbija poseduje potencijal koji će je uvesti u uspešnu tranziciju. Međutim, ovaj tragičan događaj je pokazao da je Miloševićovo nasleđe ogromno i opasno i da fragilni DOS nije imao velike šanse da se sa time nosi. Samo su odlučnost i brzina Zorana Đinđića uspeali da načnu to breme. Srbija ulazi u period velike konfuzije. Petog oktobra 2000. uklonjen je Milošević, ali razgradnja njegovih struktura, kao što se pokazalo, neće biti ni laka ni bezopasna. Peti oktobar je prošao bez krvavog obračuna zbog toga što je obećana amnestija onima koji su omogućili Miloševićovo uklanjanje. Opozicija i konzervativni blok su se u međuvremenu konsolidovali i pripremili za kontraudar.

Da bi sprečio anarhiju i omogućio nesmetanu policijsku istragu DOS je zaveo vanredno stanje. Hapšenje nekoliko hiljada osumnjičenih, uglavnom ulične mafije, dobilo je punu podršku javnosti. Međutim, postavlja se i legitimno pitanje, zašto takva hajka na mafijaše nije bila moguća pre Đinđićevog ubistva, kada se već mesecima govorilo o njegovom uklanjanju, a bilo je i neposrednih pokušaja i opomena. Sve, ipak, ukazuje na to da je za njegovo uklanjanje postojao širok konsenzus.

Teško je prognozirati u kom pravcu Srbija sada ide. Reformske snage su još uvek u manjini. Postoji dosta elemenata koji mogu negativno uticati na razvoj događaja. Ključno je svakako u kolikoj meri će Vlada biti sposobna da napravi radikalni rez, pre svega, kada je u pitanju armija koja je i sama odgovorna za mnoge zločine koji su napravljeni poslednjih deset godina. Zatim, Vlada nema adekvatnu zamenu za Đinđića; druga strana čeka ukidanje vanrednog stanja, kako bi ponovo uzvratila. Osnovno je pitanje, da li će Vlada biti u stanju da se održi još neko vreme kao jedinstvena, jer to će bitno uticati i na termin novih izbora, ukoliko je Srbija uopšte spremna za njih, koji mogu dovesti do sasvim novog odnosa snaga na političkoj sceni. Srbija je ostala bez svih važnijih lidera: dvojica su u Hagu (Šešelj i Milošević), jedan je ubijen (Zoran Đinđić), dok rejting Vojislava Koštunice vrtoglavo pada (pitanje je da li će dalja istraga i njega dovesti u vezu sa određenim krugovima).

Bez aktivnog angažmana međunarodne zajednice, posebno EU, Srbija će se teško izvući iz sadašnje situacije. U tom kontekstu, značajno je što se Savet

Evrope ipak odlučio da primi Srbiju u članstvo, uprkos činjenici da je zemlja u vanrednom stanju; to ukazuje da postoji svest o riziku da se sudbina Srbije sada ostavi u rukama lokalnih političara; Srbiji treba pomoć, ali uz istovremeno uslovljavanje saradnje sa Haškim tribunalom. To je preduslov za bilo kakve suštinske promene. Paralelno sa razbijanjem mafije i staljanjem pod kontrolu policije i vojske neophodno je napraviti radikalne rezove u svim sferama javnog života.

(mart 2003)

Konsolidacija "patriotskog fronta"

Srbija je još uvek u svojevršnom šoku od iznenadne i brutalne smrti premijera Zorana Đinđića. Pripreme za njegovo ubistvo bile su temeljne, a politička pozadina svakim danom sve je jasnija. Pokušaj da se Đinđićevo ubistvo predstavi kao mafijaški obračun je transparentan i ima za cilj da se određene snage nametnu kao "spasioci" koji će u Srbiju uvesti red i disciplinu. Prevrat nije uspeo u trenutku atentata, pre svega zbog brze reakcije sveta, ali i domaće javnosti. Kratka poseta Kolina Pauela više je nego jasan signal povratka SAD u region i naknado razumevanje Srbije i regiona kao još uvek veoma nestabilnog. Prijem Srbije i Crne Gore u Savet Evrope pod vanrednim stanjem (to se nikada nije desilo u dugogodišnjoj praksi SE) takođe govori o svesti Zapada da Srbiju treba spasavati od nje same. Iznenadjujuće su bile i reakcije najbližeg okruženja koje je, više nego ikada ranije, shvatilo važnost stabilizacije Srbije, kako za normalizaciju odnosa u regionu, tako i njegovu ekonomsku obnovu.

Na srbijanskoj političkoj sceni već se oseća gubitak Zorana Đinđića, jer nedostaje njegova izuzetna energija i vizionarstvo koje je očigledno imao. No, ipak, sudeći po dosadašnjim akcijama Vlade, njegova smrt je stvorila atmosferu za obračun sa delovima organizovanog kriminala i mafije. Bez tako dramatičnog događaja teško je zamislivo da bi Vlada bila u stanju da iznese akciju "čišćenja", imajući u vidu stalnu opstrukciju "patriotskog fronta". Međutim, Đinđićevu smrt polako kapitalizuje i patriotski blok (Crkva, VJ) koji smatra da "žrtve onih koji su živeli i radili za prosperitet ovog naroda i njegove zemlje nisu uzaludne. To su svi vojnici i policajci pali u odbrani suvereniteta Srbije na njenom nemirnom jugu, branioci reda i zakona, i svi drugi do njenog tragično nastralog predsednika dr Zorana Đinđića..." Divinizacija Đinđića nastavljena je i na parastosu, pa je tako Vladika Atanasije izjavio da je on "učinio više nego što bi drugi za hiljadu godina". Paradoksalno je da ubistvo Zorana Đinđića, koji je ubijen zbog želje za brzi ulazak u Evropu, sada koriste one snage koje su ga žrtvovala da bi, navodno, ostvarile isti cilj.

Stvarni domet Vlade biće proporcionalan njenoj sposobnosti i moći da se obračuna sa pravim kriminalom čija je adresa visoko u armiji, policiji, sudstvu i drugim uticajnim institucijama kao što su Akademija, Univerzitet, i sl.

Taj front pokriva i delove medija i NVO koji sada čekaju okončanje vanrednog stanja kako bi ponovo otvorili front protiv reformi i suštinske tranzicije. Zato je teško očekivati da u jednoj akciji, koja doduše uživa podršku široke javnosti, može doći do obračuna sa celokupnim Miloševićevim nasleđem. Međutim, ono što brine jeste postepena konsolidacija "patriotskog fronta" i u uslovima vanrednog stanja. S obzirom da je taj blok objektivno uvek bio dominantniji, treba očekivati njegov ofanzivniji nastup na javnoj sceni nakon ukidanja vanrednog stanja, pa to upućuje na zaključak da postoji opasnost od neke vrste sporazuma između dela Vlade, koja sada simboliše proreformske snage, i tog patriotskog bloka na čelu sa nekim segmentima vojske, Crkve i nekih neformalnih uticajnih krugova, Akademije u prvom redu.

Ukidanje Komisije za saradnju sa Haškim tribunalom pri Ministarstvu odbrane, zato što "vojska SCG, prema ustavnoj povelji SCG, nema nikakve nadležnosti u saradnji sa međunarodnim organizacijama", te stavljanje KOS pod civilnu kontrolu Ministarstva, govori o političkoj spremnosti (ili iznudici) jednog dela DOS da Srbiju stvarno usmerava prema reformama. Uloga Armije, i posebno KOS, tokom poslednje tri decenije bila je više nego politička. KOS je već sedamdesetih preuzeo političku ulogu u gušenju hrvatskog proleća (kroz ubacivanje ustaške emigracije koja je, navodno, htela rušiti Jugoslaviju), a nakon Titove smrti JNA i KOS bili su ključni faktor u instaliranju Miloševića i, naravno, u podršci koju su dali njegovom opredeljenju za ratnu opciju. Svođenje uloge vojske na "pravu meru", pre svega u okvir Partnerstva za mir, za Srbiju bi imalo revolucionarni značaj jer bi to bio prvi otklon od duboko usađenog "vjeruju" da Srbija "počiva na tri osnovna zanimanja: seljacima, vojsci i Crkvi".

Međunarodna zajednica, koja je svojevrsni "menadžer" vanrednog stanja, zato i sama treba da pomogne opstanak reformskog krila DOS. Treba da pruži punu podršku Vladi i sadašnjem premijeru u obračunu sa ratnim zločincima koji neretko predstavljaju i organizovani kriminal. Odlazak u Hag nekih ključnih ljudi u Srbiji i Republici Srpskoj biće pokazatelj da li je atentat na Zorana Đinđića ugrađen u proces normalizacije Srbije. Odlazak ostatka "vukovarske trojke" Vlada najavljuje preko neveštog "ubeđivanja" Šljivčanina da se sam preda, dok su neki važni kandidati već u zatvoru i čeka se zahtev Tribunala da se isporuče.

Akcije Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, Pedija Ešdauna, predstavljaju jedinstvenu akciju sa onom u Srbiji, jer je to, u suštini, jedinstvena kriminalna celina. Samo ukidanje RS, što je već i učinjeno brisanjem državnosti i suvereniteta iz njenog Ustava, biće pozitivan signal za celi region. U tom smislu treba sagledati i političku odgovornost bivšeg predsednika SRJ, Vojislava Koštunice, koji još obezbeđuje kontinuitet sa Miloševićevom politikom podržavajući iluziju o ujedinjenim srpskim zemljama. Lično je podržavao SDS tokom rata u BiH (i dan-danas je podržava), sa kojom je njegova partija još uvek u bliskim "sestrinskim" odnosima. Nije bilo neophodno vanredno stanje da bi se "uočile" opstrukcije DSS, kao ni njen neprihvatljiv i

indolentan stav prema nekim ubistvima, na primer Ivana Stambolića. Predsednik Koštunica je grubom kvalifikacijom da se "radi o komunisti" pokušao da umanjí simbolički značaj njegove tragedije. Zatim, njegova relativizacija ratnih zločina indirektno ide na ruku stavu da su bili opravdani, s obzirom na ciljeve borbe srpskog naroda za ujedinjenje. Najzad, u nedavnom intervjuu *Večernjim novostima* on i dalje tvrdi da je bio protiv izručenja Slobodana Miloševića. Nakon svih dokaza koji se iznose pred Haškim tribunalom teško je pravdati takvu poziciju. Čini se kao da na toj poziciji i dalje želi graditi političke poene.

Ovaj izuzetno važan istorijski trenutak za Srbiju, kada svet pokušava da spreči njen raspad, zahteva i preciznu dijagnozu kako bi se onemogućilo da se u nekoj bliskoj budućnosti ponovo nađemo pred zidom; to prvenstveno važi za olako precenjivanje stvarnog demokrataskog potencijala srbijanskog društva, u čemu učestvuju mediji, NVO i analitičari, koji su svoje prognoze bazirali na željama, a ne na realnosti.

Preciznosti radi: Srbija je u poslednjih petnaestak godina bila, što uverljivo pokazuju kako procesi u Haškom tribunalu tako i tekuća akcija Vlade Srbije – kriminalna i zločinačka država. Oko toga ne može više da postoji nikakva sumnja. U njenim kriminalnim i zločinačkim poduhvatima učestvovala su sve državne institucije i za to je imala široku podršku građana i, posebno, svih elita. I ona mala neartikulisana alternativa je zbog relativizacije krivice "pokrivala" tu i takvu državu. Zato je danas tako širok blok koji osporava, ne samo vanredno stanje, već i pokušaj da se napravi radikalni obračun sa kriminalom i zločinom. Ne radi se o zaštiti ljudskih prava, već o pokušaju da se ova akcija kontroliše; jer, širi zahvat bi ugrozio i mnoge "demokrate", "nezavisne analitičare i medije", "borce za ljudska prava" i mnogobrojne "građanske nacionaliste". Onoj manjini koja želi radikalni rez za utehu ostaje da će ova provala zločina i sramote ove zemlje ipak imati veću snagu nego pokušaji "demokrata" da arbitriraju i u poslednjem činu: suoča-vanju sa istinom.

(april 2003)

Borba za Đinđićevo nasleđe

Srbija se ponovo nalazi na raskrsnici u vezi sa sopstvenom budućnošću: reforme ili izolacija. Okolnosti u kojima treba da donese tu sudbonosnu odluku su na unutrašnjem planu veoma nepovoljne zbog realnog odnosa snaga i malog potencijala za promene. S druge strane, međunarodne okolnosti su znatno povoljnije što je odraz razumevanja nove situacije nakon ubistva premijera Đinđića, odnosno zbog rizika za celi region ukoliko se Srbija ne stabilizuje. Sudbina i budućnost Srbije su u tom procepu.

Vanredno stanje se završilo sa pozitivnim rezultatima, čiji je značaj veći od potencijalnih zloupotreba (ako ih je bilo). Rovitost političke scene u Srbiji

iziskuje da se identifikuju oni koji su za reformu i koji su kooperativniji sa međunarodnom zajednicom, posebno kada je u pitanju saradnja sa Haškim tribunalom. I pored tragičnih posledica, ubistvo premijera je stvorilo jedinstvenu priliku koju treba maksimalno iskoristiti za pravljenje što radikalnijeg reza koji bi Srbiju usmerio ka Evropi. Svaki propust i novi kompromisi značili bi novo gubljenje vremena u hvatanju koraka sa susedima i širim evropskim trendovima.

Uspešnost akcije može se objasniti i činjenicom da je Vlada već imala pripremljen plan za razbijanje organizovanog zločina za šta se premijer Zoran Đinđić već dugo pripremao. U ovoj fazi obračuna sa organizovanim kriminalom Vlada nije uspela da obuhvati i mafijašku vertikalnu koja bi uključila i armijsku, ekonomsku i finansijsku mafiju. Osim toga, hapšenje Jovice Stanišića i Frenkija Simatovića značajno remeti stanje stvari u mafijaškim klanovima, s obzirom da se uveliko veruje da su oni ključne ličnosti za srbijansko podzemlje. Vlada Srbije je i sama požurivala njihove optužnice i transfer u Hag koji će umnogome "relaksirati" pojedince da bolje sarađuju sa MUP i kasnije sa tužilaštvom. Za takav obračun još uvek ne postoji konsenzus, mada se jedan deo DOS, posebno DS, opredelio da u toj akciji ide do kraja. Indikativna je u tom smislu i odluka Glavnog odbora Demokratske stranke da se donese zakon kojim će biti regulisano otvaranje dosijea službi bezbednosti, kodeks o obavezama državnih funkcionera da imovinu kojom raspolažu prijave i dokažu njeno poreklo. Ukoliko ovaj zakon usvoji i parlament, stvorice se prostor za svojevrsnu katarzu. Čini se da apatična i demoralisana Srbija funkcioniše samo kroz šokove.

Najveći domet vanrednog stanja su promene koje su počele u vojsci, koja je bila glavni oslonac patriotskog bloka. Podsećanja radi, vojska je odlazak Vojislava Koštunice sa saveznog vrha doživela kao veliki udarac sopstvenoj poziciji, jer je on bio njihov glavni garant za održavanje *statusa quo*; takođe i zbog njegovog stava prema saradnji sa Haškim tribunalom i amnestiranja vojske u odnosu na ratne zločine. Zato je uspostavljanje nove državne zajednice Srbija i Crna Gora i imenovanje novog Vojnog saveta odbrane i novog ministra odbrane (predviđen je bio Zoran Živković) za njih nosilo neizvesnost, dok je, pokazalo se, za Zorana Đinđića to značilo smrt. Tragična smrt Zorana Đinđića ipak je, uz podršku sveta i dela javnosti, obezbedila mandat za reforme, iako je sam reformator uklonjen.

Uz podršku sveta stvoreni su uslovi da se pokrene reforma vojske i otvori put za njeno pristupanje Partnerstvu za mir (bez tog mehanizma istinske promene u vojsci nisu moguće), smenjeno je pet generala, uključujući i onog koji je vodio Komisiju za saradnju sa Haškim tribunalom (svoju funkciju su sveli na saradnju samo sa S. Miloševićem), zatim je formiran Savet za međunarodnu saradnju (sačinjen od pet zemalja, uključujući i SAD), zabranjen je, naredbom ministra, pristup Mladića u vojne objekte (uz naredbu da se odmah privede ukoliko to slučajno učini) i najavljena je puna saradnja sa

Hagom (već je skinuta oznaka državne tajne sa dokumenata koje Hag potražuje).

Desio se i važan pomak u odnosu SAD prema Vojsci SCG, jer je predsednik Buš dozvolio prodaju oružja SCG. To, međutim, znači i mnogo više, jer predviđa i stalne kontakte između Pentagona i Vojske SCG, zatim školovanje oficirskog kadra u *West Pointu*, organizovanje kurseva za učenje engleskog jezika kao jednog od preduslova za ulazak u Partnerstvo za mir, kao i mogućnost da SCG učestvuje u izgradnji Iraka. To je ponuda koja može imati velike implikacije na budućnost Srbije i Crne Gore.

Uz vojsku, Crkva je takođe institucija koja u srbijanskom društvu tradicionalno uživa ugled i podršku. Zato njihov stav protiv reformi ima nesagledive posledice. Kada je predsednik SCG Svetozar Marović nedavno skrenuo pažnju na potrebu modernizacije Srpske pravoslavne crkve, Patrijarh Pavle je u uskršnjoj poslanici odbacio mogućnost reforme, ističući da pojedinci žive u zabludi "da je ona (SPC) slična zemaljskim organizacijama, koje da bi opstale moraju stalno da se menjaju i prilagođavaju", te da je "crkva božanska ustanova, a država je tekuća prolazna stvarnost". SPC, kao jedan od ključnih političkih faktora u Srbiji u velikoj meri utiče na stanje duha u zemlji i, nažalost, zatajila je na planu evangelizacije i misionarske delatnosti. Okrenula se klerikalizaciji društvenog života, što može na nju samu ostaviti "trajnije posledice nego na društvo".

Borba za Đinđićevo nasleđe je brutalna i nimalo ne uzima u obzir objektivne okolnosti Srbije, njenu raspolućenost i istrošenost. Blok protiv Vlade se širi i mnoga međusobna prepucavanja u funkciji su rušenja Vlade i provociranja vanrednih izbora. U taj opšti metež uključene su ne samo partije, već i mediji i nevladin sektor. Vladi nije data ni minimalna podrška u naporima da napravi što dublji zahvat u borbi sa mafijom. Akcija "Sablja" nije uspela da uđe u finansijske tokove mafije i to je očigledno jedan od osnovnih razloga kampanje koja ima za cilj zaustavljanje celokupnog procesa i vraćanje stvari na *status quo*.

Osim ogoljene borbe za vlast, Srbiji i dalje predstoje ključna pitanja koja čekaju odgovor: status Kosova, novi ustav, status Vojvodine i definitivno pitanje granica, te koncept nove države. Tu će se ponovo odmeravati snage proreformskog i antireformskog bloka, što zemlju može odvesti u totalno rasulo.

Vlada u kojoj je Đinđić (ili, kako kaže Zoran Živković, bio je "pola DOS, možda i više") bio stvarni nosilac promena, bez ozbiljne logistike i podrške iz sveta ne može da iznese reformsku orijentaciju. Međutim, u ovom trenutku svet i dalje podržava Vladu u reformskim naporima, posebno onim u armiji, koja i drži ključ promena. Demilitarizacija Srbije, svodjenje armije na racionalnu meru sa novim bezbednosnim konceptom (koji podrazumeva borbu protiv prirodnih nepogoda, terorizma, trafikinga, narkodilera) otvara mogućnost za njenu stvarnu demokratizaciju.

Srbija u začaranom krugu

Na srbijanskoj političkoj sceni je nakon ubistva premijera Zorana Đinđića intenzivirana borba za prevmene izbore; pri tome se koristi tragična sudbina premijera i - ne biraju se sredstva. Glavne mete su po pravilu najbliži Đinđićevi saradnici, bez obzira na kojoj se funkciji nalaze. Dovoljno je da se smatraju njegovom "zaostavštinom". Medijska halabuka i dnevno stvaranje afera smanjuje i otupljuje interes javnosti koja ispravno oseća da to "nije njena stvar". Borba za predstojeće izbore, međutim, nije uverljiva za građane koji se sve više distanciraju od politike, što će se sigurno odraziti i na apstinenciju na izborima. Na delu je beskompromisna borba svih za sve: lustracija po brzom postupku (uglavnom finansijska), privatizacija po najmanjoj ceni, stalno manipulisanje nacionalnim interesom, bilo da se radi o Kosovu, Partnerstvu za mir, saradnji sa Haškim tribunalom.

Svedočenje Čedomira Jovanovića, potpredsednika Vlade Srbije, pred odborima Skupštine Srbije pokazalo je koliko Miloševićovo uklanjanje sa političke scene i njegovo nasleđe još uvek opterećuje politički život Srbije. Jovanovićeva ispovest, bez obzira na sve napade i insinuuacije, ipak ukazuje na hrabrost jednog mladog čoveka koji je bio takoreći gurnut u mafijaško-zločinačko naručje kako bi pokrenuo Srbiju sa mrtve tačke, odnosno podstakao njenu saradnju sa Haškim tribunalom. Istovremeno, njegova ispovest je, ako ništa drugo, ponovo potvrdila ogromnu odgovornost Vojislava Koštunice za stvaranje atmosfere protiv sankcionisanja ratnih zločina i odgovornosti za ratnu politiku, te da su to ključne teme za Srbiju i njenu suštinsku tranziciju. Zanimljivo je da njegovim svedočenjem nisu bili zadovoljni poslanici DSS, SPS i SSJ (okosnica akcije "Ne Hagu"), koji su nezadovoljni napustili sednicu. Čitava afera oko Čede Jovanovića pokazuje da je "patriotski blok" još uvek jak ali da polako i sigurno gubi tlo pod nogama čime se može objasniti njihova agresivnost i nemirenje sa promenom *statusa quo*.

Uključenost medija u kampanje koje se vode između političkih protivnika (nažalost, više na strani "patriotskog bloka"), reflektuje stanje, ne samo na političkoj sceni, već i u društvu. Najžešći je sukob između *Pinka* i *B92*, mada se radi o dva različita medija. Običnom gledaocu teško je da razume prave razloge kampanje, a sve ukazuje na to da se radi o ekonomskim interesima, što jeste legitimno, ali ne u formi u kojoj se to predočava javnosti. Sve ostalo, ako za to ima osnova, treba da bude pitanje tužilaštva. Optužbe koje se čuju sa obe strane i te kako pokazuju da je suočavanje sa prošlošću neophodno kako bi se razrešile sve dileme koje se sada koriste samo za diskvalifikaciju protivnika, a nikako kao moralni imperativ. Ovdajšnju javnost svakako najviše zanima transformacija RTS u javni servis, o čemu gotovo niko više i ne govori. Sudeći po broju tužbi svih protiv svih, očigledno je da se stavljanje u poziciju žrtve vidi kao najlakši način da se odbaci odgovornost na kojoj treba da počiva tek osvojena sloboda. Srbiji su potrebni slobodni i

odgovorni mediji kako bi dobila bitku za reforme, bitku protiv korupcije i bitku za suočavanje sa prošlošću. U tom smislu, njihova uloga je nezamenljiva i zato su istraživačko i nezavisno novinarstvo imperativ.

Da bi konfuzija bila još veća na scenu su stupili i sindikati koji prete "vrućom jeseni", jer je Vlada, navodno, izneverila radničku klasu. Ipak, pre nego što se krene u novu akciju protiv Vlade bitno je da se u novim ekonomskim okolnostima precizira šta je zapravo radnička klasa, koja je zdušno učestvovala u Miloševićevoj ratnoj ekonomiji. To zahteva i razmišljanje o vlastitoj odgovornosti za stanje ekonomije. Vraćanje na staro nije ni realno, ni poželjno. Srbiji sada treba ozbiljno promišljanje o komparativnim prednostima koje bi joj obezbedile visoku stopu rasta. Sve su češći i otvoreniji sukobi između guvernera NBS i pojedinih članova Vlade Srbije, što je takođe deo predizbornog folklor. Međutim, mnogi zaboravljaju da je demokratija prevashodno i stvar procedure i da upravo to baš niko ne uvažava. Kako bi inače guverner Narodne banke dnevno balansirao između uloge guvernera i političara. Za Srbiju je mnogo značajnija institucija NBJ nego eventualno kandidovanje guvernera za neku od političkih pozicija. Optiranjem za nezavisnu Srbiju, G17 plus traži vlastiti identitet na već prezasićenoj političkoj sceni. Međutim, taj stav može imati različite poruke imajući u vidu srpsku političku tradiciju i aspiracije. Jedna od njih je da konačno razumeju da Srbija mora da se samoodredi kako bi brže krenula napred, a druga je eventualno zauzimanje nove nacionalističke linije: pogled na jug.

Dok se Srbija beskonačno vrti u svom začaranom krugu, međunarodno okruženje, uključujući i ono najbliže, menja se vrtoglavom brzinom. Sudeći po deklarativnim (i ne samo deklarativnim) odlukama, Srbiji se neće dopustiti da svetu i susedima stalno naplaćuje generiranje haosa, kao jedinog produkta *Made in Serbia*. Napor konzervativnih snaga da se spreči otvaranje Srbije još uvek traje. Zato govor predsednika Hrvatske Stjepana Mesića u Jasenovcu u kojem traži oprost nije prenet u srbijanskim medijima, kao što zvanično nije osuđen ni akt vandalizma protiv hrvatske ambasade u Beogradu nakon pobeđe Srbije i Crne gore nad Hrvatskom na Evropskom prvenstvu u vaterpolu u Kranju. Hapšenje Veselina Šljivančanina, jednog od haških optuženika, srbijanski mediji, posebno nedeljnici, nisu tretirali kao događaj nedelje. Naslovne strane vodećih nedeljnika bile su tada posvećene Željku Mitroviću i Vladimiru Popoviću-Bebi.

Deklaracija EU sa samita u Solunu predviđa uključivanje i Zapadnog Balkana pod kišobran EU, naravno uz veoma jasne preduslove. Podvlačenjem značaja Rezolucije 1244, zatim Dejtonskog i Ohridskog sporazuma, EU je definitivno zatvorila vrata bilo kakvim podelama i menjanju granica. Zatim, papina poseta Hrvatskoj, a potom i Republici Srpskoj (Banjoj Luci), imaju poseban značaj za region, jer njegova misija i poruka nije bila samo pomirenje i izvinjenje, nego i objedinjavanje južnoslovenskog prostora i njegov ulazak u EU "u paketu". Ipak, sve ove odluke koje su očigledno donete u dobroj nameri, gube iz vida, kako ističe Međunarodna krizna grupa, "opterećenja problemima

nastalim u sukobima tokom devedesetih godina". To se posebno odnosi na još uvek nedefinisanu zajednicu Srbije i Crne Gore i, posebno, na status Kosova. Postoji ozbiljan rizik da neprilagođavanjem pristupa EU takvoj stvarnosti ovi entiteti ne ispune sve potrebne uslove i da zbog toga zaostanu u procesu integracije.

(jun–jul 2003)

Stari konsenzus

Srbijansko društvo je impregnirano zločinom i kriminalom i Srbija je, verovatno, centar balkanske mafije koja je u periodu izolacije i rata stvorila svoje nedodirljivo carstvo. Sprega organizovanog kriminala i SPS nomenklature bila je više nego očigledna, što se ogleda u brojnim zajedničkim poslovima, a neki od njih su i veoma transparentni. Đinđićevo ubistvo je na dramatičan način otvorilo pitanje Miloševićeve kriminalne države, odnosno kriminalnih struktura unutar vojske i policije, te povezanost organizovanog kriminala sa političkim, sudskim, vojnim i policijskim strukturama starog režima: sve to pod zaštitom patriotske retorike. Srpski nacionalni program je tokom poslednje decenije doživeo totalnu kriminalizaciju i takoreći ostavio Srbiju bez alternative. Zato je raskid sa kriminalnom prošlošću gotovo nemoguć bez brutalnih incidenata i poremećaja. Izveštaj Koraćeve Komisije jasno ukazuje na propuste i voluntarizam nove vlasti kada je u pitanju bezbednost državnih funkcionera, ali istovremeno ukazuje i na to koliko je DOS bio predmet manipulacije raznih službi bezbednosti koje su se tokom prošle decenije našle na usluzi i režimu i opoziciji.

Koraćev izveštaj u suštini pokazuje nemoć DOS u odnosu prema represivnom mehanizmu koji još uvek deluje u interesu Miloševićeve nomenklature. On kaže da je "Miloševićevo kriminalno nasleđe povremeno bilo jače od države i držalo u izvesnom smislu u uceni i Zorana Đinđića i čitavu Vladu". S obzirom na finansijsku moć, ima i dominantan uticaj na tok reformi, pre svega, na tok privatizacije. Nove elite u skoro svim zemljama tranzicije su na sličan način došle do svoje finasijske moći, pre svega zbog svoje bliskosti sa režimom. Najveći deo njihovih finansijskih sredstava po pravilu završava na računima stranih banaka. Zato je, čini se, ključno pitanje kako taj novac vratiti u finansijske tokove Srbije i staviti ga u pravni okvir, uz nova pravila igre.

Brojne afere koje potresaju srbijansku političku scenu poslednjih meseci nisu dovele do značajnijeg pomaka u ogoljavanju finansijskih malverzacija, jer, očigledno za to i nema interesa. Više su u funkciji stranačkih prepucavanja i svojevrzne predizborne kampanje. Skandali i afere su jedina "društvena zbivanja", odnosno mera društvenog prestiža i, takoreći, surogat za politiku koja je potrošena, jer se stalno obnavlja stari obrazac. Mediji su važna karika u stvaranju dodatne konfuzije, deluju kao produžena ruka dela

političkog establišmenta kojem stanje opšte konfuzije i netransparentnosti odgovara.

Međutim, oni zamagljuju i one proreformske napore kojih u pojedinim segmentima ima, kao, na primer, u vojsci. Već prvi koraci ka reformi izazvali su otpor i negodovanje, ne samo unutar vojske, već i šire, jer je dominantan osećaj – gubitak moći. Vojislav Koštunica je, u tom smislu, oštro reagovao na smenu general-pukovnika Vladimira Lazarevića, a zbog postojanja sumnje Haškog tribunala da je učestvovao u ratnim zločinima, optužio i Borisa Tadića da se "pokazao neuporedivo strožim od samog Tribunala" jer je "izrekao presudu Lazareviću pre nego što je uopšte završen prekrivični postupak". Značajno je i priznanje penzionisanog admirala JNA Miodraga Jokića pred Haškim tribunalom da je kriv za ratne zločine u Dubrovniku, što je prvo direktno priznanje iz vojnog vrha da je JNA bila neposredni učesnik rata na srpskoj strani. Reforme u VJ i ovo priznanje otvaraju proces detronizacije vojske kao značajnog ideološkog i političkog faktora u srbijanskom društvu.

Preciznosti radi, otpori reformama uvek su bili veliki, a premijer Zoran Đinđić verovatno je bio najjasniji izraz proreformske napore koji se sada održava po inerciji i pod pritiskom izvana. Izveštaj međunarodne Krizne grupe dobro je uočio probleme organizovanog kriminala u Srbiju i njihov uticaj na politička zbivanja, ali se istovremeno, uzimajući stranu G17 plus, nije osvrnuo na izrazito nacionalistički program ove stranke. Mlađan Dinkić se, međutim, sam potrudio da diskredituje tu podršku. Reformski potencijal je objektivno mali, jer je istrošen tokom poslednje decenije i mali je procenat nove finansijske klase koja je orijentisana na modernizaciju zemlje. U toku je, verovatno, traženje novog kompromisa između vladajućih finansijskih grupacija koje traže način da se podmiri njihovi interesi. Mnogi od njih, nije isključeno da je to većina, potpuno su neodgovorni u pogledu budućnosti zemlje i opšteg interesa društva. Većina je postala deo novog *jet seta*, a društveni prestiž je pokušala da pribavi i kroz mnogobrojne humanitarne akcije, poput Karića. Premijer Đinđić je tokom svoje kratke vladavine neke od ovih grupa stavio u funkciju reformi, na šta će biti prinuđena i svaka sledeća vlada, ukoliko želi da pokrene srbijansku privredu. Radi se o meri koja neće ugroziti kredibilitet Vlade i preterano je staviti u zavisnost od ovih grupa. Najbolji primer za poređenje je Rusija, gde su, na primer, tokom 1998, sedam do deset ljudi činili vladu i koji su lako mogli menjati premijere ili promovisati ekonomske programe po vlastitoj meri.

Mada sazivanje novih izbora zavisi pre svega od usvajanja novog ustava, stranačka prestrojavanja već su počela. Koalicija DOS, koju čini 17 partija, nema izgleda da preživi, te otuda interes, posebno malih stranaka, da već sada prave aranžmane sa jednom od tri partije (DS, G17 plus i DSS). Demokratska stranka, kao dominantna vladajuća partija, već je najavila da će ponuditi svim demokratskim snagama u zemlji politički dogovor o spornim pitanjima koja opterećuju društvo. Reklo bi se da je u pozadini postignut konsenzus samo na nacionalnom projektu. Pitanje je da li je to dovoljno da se

obezbede regularni izbori s obzirom da građani sve više gube interes za politička zbivanja. Stepen apstinencije na prošlogodišnjim predsedničkim izborima je trend koji ne treba zanemarivati u svim projekcijama narednih izbora. Sa današnje distance, ubistvo Zorana Đinđića je ogroman gubitak za Srbiju, jer se pokazalo da on nema adekvatnu zamenu i da je stvaranje normalne države i te kako kompleksan zadatak. Srbija tek treba da nauči da bude svoja, a odlaskom Zorana Đinđića je izgubila političara koji je među prvima počeo razumevati njenu suštinu.

Zaoštavanje kosovskog pitanja na tragičnoj sudbini dece iz Gorazdevca pokazuje da se ni ova vlast nije odmakla od Miloševićevog ili Čosićevog pristupa i da su na kosovskom pitanju ponovo svi na istoj poziciji – podela Kosova. Uostalom, podela Kosova i jeste jedan od prioriteta srpske diplomatije za njeno delovanje u svetu, što je u kontradikciji sa nedavno usvojenom Deklaracijom o Kosovu koja ga definiše kao "integralni deo Srbije". Da je ponovo došlo do homogenizacije najbolje pokazuje i činjenica da je autor Kosovskog memoranduma bivši Miloševićev ministar inostranih poslova Vladimir Jovanović. Memorandum, pri tome, izražava sve nedoumice i kontroverze srpske političke elite kada je u pitanju Kosovo. Nesposobnost i nespремnost da se sagleda realno stanje na Kosovu i u regionu, te stalno obnavljanje nacionalističke matrice (zaoštavanje odnosa sa Makedonskom crkvom, posebno kroz akcije SPC) i stalno nacionalno homogenizovanje (na kosovskom pitanju), neodustajanje od RS (čemu se pridružila i G17 plus) najbolje pokazuju da nacionalizam nema alternativu, jer je svaka alternativna opcija već davno potrošena (unitarna, federalna ili konfederalna Jugoslavija). Rezultat sprovođenja velikosrpske ideje je, pak, današnje stanje u Srbiji: bez svih Srba u jednoj državi i bez države.

(avgust 2003)

Pokušaj stabilizacije

Agresivni pohod G17 plus na srpsku vladu kreiranjem skandala i afera završio se bez konkretnog efekta. Za samo nekoliko meseci G17 plus je pokazala iste slabosti od kojih pati celokupna srbijanska politička scena. Istopio se i njihov ekonomski liberalizam koji se završio u vulgarnom populizmu na miloševićevsko-čosićevsko-koštunićinskoj matrici. Liberalni koncept je opet pao na pitanju države. Kako vreme više odmiče pokazuje se da je Zoran Đinđić bio više incidentna ličnost na ovoj sceni i vreme njegove kratke vladavine može se posmatrati kao neka vrsta izuzetka. Ono što ga je nasledilo je prava postmiloševićevska Srbija, odnosno repriza antibirokratske revolucije koja je u ovom poslednjem krugu počela sa ubistvom Zorana Đinđića. Puč od 12. marta nastavljen je uspešno drugim sredstvima, jer njegov krajnji ishod, iz današnje perspektive, jeste potapanje cele Srbije i sprečavanje njenog konstituisanja kao

moderne države. Represivni mehanizam preko kojeg "patriotski front" deluje posle svih potresa i sam deluje obezglavljeno, i razarajuće po društvo.

Oslanjanje Zapada na G17 plus kao modernu i proreformsku stranku pokazalo se kao još jedna neuspela i promašena inicijativa. Sreća je da svaka nova ovdašnja podvala traje sve kraće. Javnost, a to važi i za međunarodnu, sada je brutalno suočena sa "nekompetentnošću zemlje" kojom caruje organizovani kriminal i mafija. Međunarodna zajednica još uvek nije definisala *modus operandi* u rehabilitaciji Srbije i Crne Gore. Njen angažman koji se, u suštini, uvek bazirao na konceptu "nacionalne države" u slučaju Balkana (ali i u drugim državama regiona), pokazao se ne samo kao prevaziđen, već i kao nefunkcionalan. Međunarodne akcije ili operacije u SCG su bile opterećene konceptom koji u suštini više ne postoji. Najveći problem Zapada u procenjivanju situacije u Srbiju jeste oslanjanje na informacije bloka tzv. nezavisnih (DSS) analitičara, "nezavisnih medija" i NVO koje su se svojevremeno profilisale kao antirežimske i antiratne. Pokazalo se da je čitav spektar srbijanske političke i društvene scene delovao po istoj matrici u različitim situacijama. Sve što je pokazivalo znakove racionalnog proglašeno je izdajničkim i antisrpskim.

Kosovo je opet vruća tema, ovog puta i pod jakim pritiskom Zapada da što pre počne dijalog između Beograda i Prištine. Ponovno aktiviranje Kontakt-grupe govori da se zahuktava međunarodna mašinerija koja će uskoro početi rešavanje konačnog statusa Kosova. Sve je više zagovornika nezavisnog Kosova i u međunarodnoj zajednici, poput, na primer, Joške Fišera, čije je ministarstvo ovoj temi dalo visoki prioritet. Daniel Server, direktor Balkanske inicijative vašingtonskog Instituta za mir, izjavio je da su "Srbi mnogo spremniji za pregovore, jer su institucije u Beogradu znatno konsolidovanije nego one u Prištini, što svakako utiče na spremnost za dijalog". Da je to tačno govori i činjenica da je proces pozicioniranja svih unutrašnjih faktora na kosovskom pitanju dobio na ubrzanju. Instrumentalizacija nestalim licima i izbeglicama sa Kosova poprimila je dramatičnu formu. Upravo na tim pitanjima pokušavaju se homogenizirati NVO i medijska scena u čemu, nažalost, nema većih prepreka.

Jedna od najvećih kočnica otpočinjanja dijaloga sa srpske strane je podrška Beograda paralelnim strukturama na Kosovu, zatim skupštinska Deklaracija o Kosovu i Metohiji koja potpuno zanemaruje novu realnost na Kosovu, te dominantna opcija u političkoj javnosti – podela Kosova. Bez obzira što privatno većina političara u Srbiji Kosovo smatra izgubljenom stvari, javno, Kosovo je još uvek u funkciji unutrašnje političke borbe. Memorandum SPC o Kosovu i Metohiji gde se ocenjuje da je Kosovo pitanje "narodnog, duhovnog, kulturnog, hrišćanskog i ljudskog identiteta" i dalje SPC kvalifikuje kao glavnog generatora srpskog nacionalizma. Manipulacija zločinima na Kosovu, čiji počinioci, a samim tim i motivi, još ni u jednom slučaju koji se desio tokom ovog leta nisu otkriveni, mada se kroz medije i javne izjave političara implicira da se radi o Albancima, samo doprinosi daljem produbljanju etničke distance Srba prema Albancima.

Rasprava o novom ustavu pokazuje nesposobnost srpske elite da napravi pravi izbor kada je u pitanju koncepcija države. Vraćanje na centralizam i unitarizam u sebi nosi istu onu komponentu raspada kao što je bio i slučaj sa SFRJ. Odbijanje da se Srbija početkom XXI veka ustanovi kao složena država gde bi Vojvodina dobila svoju autonomiju, potencijalno znači dalje zaoštravanje sa neizvesnim posledicama za samu Srbiju. To neminovno radikalizuje manjine, ali i same Srbe.

Nacionalisti, posebno krug oko narodnog pokreta "Svetozar Miletić" tvrde da sadašnji sastav pokrajinske skupštine "nema demokratski legitimitet", jer "otvoreno deluje protiv države Srbije", te da će novi ustav od Vojvodine načiniti državu nacionalnih manjina. Uvođenje mehanizma dvodomne skupštine, odnosno Veća nacionalnih zajednica, vide, pre svega, kao mehanizam za preglasavanje Srba. Dragan Nedeljković, jedan od članova ove NVO, smatra da bi takvo rešenje bilo nametanje situacije koju je proizveo Ustav iz 1974. godine. Ovaj krug smatra da je autonomija imala smisla u "tuđoj, austrougarskoj imperiji", te da ne može imati isti smisao u "državi srpskoj i jugoslovenskoj". Po njima, to su "komunističke zablude", a današnji autonomasi su "samo preobučena deca komunizma" koja "nastavljaju pogubnu politiku po srpski narod". Srbi su, kako oni kažu, tolerantan narod, vrlo često na sopstvenu štetu. Srpsko polaganje na Vojvodinu najbolje se može videti kroz tvrdnju da se "vojvođansko sećanje prirodno pretače u srpsko", jer u Vojvodini je "srpska svest uvek bila najjača, a sve to na dobrobit srpstva i svih onih koji sa Srbima žele da žive".

Krug srpskih nacionalista oko časopisa *Prizma* osporava legitimnost vojvođanske skupštine da raspravlja o budućem statusu Vojvodine, odnosno njenu statutarnu promenu. Njihov je strah da bi to Vojvodini omogućilo da sprovedi sopstvenu poresku politiku. Smatraju da nema istorijskog opravdanja za neku široku autonomiju, jer se ne može govoriti ni o zasebnoj kulturnoj baštini, nezavisnoj od Srbije. Ovakva razmišljanja, dok se radi na izradi projekta novog ustava, pokazuju da se ona i dalje oslanjaju na retrogradni pristup državi, odnosno na konstitucionalizam XIX, a ne XXI veka.

Međutim, Vojvodina nije tako jednostavna zajednica kako to nacionalisti misle. Poslednji popis je pokazao da Srbi u Vojvodini čine samo 65 odsto stanovnika, što znači da je multietnički karakter Vojvodine, uprkos svim etničkim inženjerinzima, ipak opstao. To uslovljava i ozbiljno promišljanje karaktera vojvođanske autonomije. Vojvođanske partije su se politizovale na pitanju autonomije, dok se vojvođansko biračko telo nalazi u fazi tzv. iščekivanja, i sve više raste broj neopredeljenih. Autonomasi ističu vojvođansku specifičnost i zalažu se za sprečavanje degradacije vojvođanskih gradova, protiv su asimilacije, i zalažu se za princip pozitivne diskriminacije prema nacionalnim zajednicama koje su malobrojnije, što znači njihovo obavezno učesće u lokalnoj vlasti. Profesor Stanko Pihler iz Novog Sada smatra da su lokalna samouprava i teritorijalna autonomija zasnovane na istom principu – principu građanstva, a ne na konceptu kolektivističkog poimanja države, koji

po logici stvari uvek nameće ideju "jedinstva", sabornosti i centralizma, nedemokratsku političku kulturu sa uvek prisutnim totalitarnim nabojem. S druge strane, nacionalisti izražavaju strahovanja da bi potpuna autonomija u stvari predstavljala odvajanje Vojvodine od Srbije. Zato profesor Cetković kaže da Vojvođanska politička elita i deo kulturne inteligencije vode kratkovidu politiku koja pod firmom regionalizma provlači narcisoidni politički separatizam i provincijalizam.

Do vanrednih parlamentarnih izbora, što je glavni zahtev G17 plus, za sada neće doći, jer se pokazalo da niko još nije spreman za ozbiljnu i osmišljenu predizbornu kampanju, odnosno ponudu. Čak i nedavno raspisani predsednički izbori nisu prihvatljivi, kako za DSS, tako ni za G17 plus, jer sve ukazuje na to da raspoloženje građana nije okrenuto prema njihovim kandidatima. Dragoljub Mićunović, kandidat DOS za predsednika Srbije, deluje kao faktor smirivanja strasti i u slučaju da bude izabran mogao bi delovati stabilizirajuće na političkoj sceni, jer, kako kaže on, "politika je, pre svega, dogovor ljudi oko opšteg dobra". Mićunović je u svom intervjuu za *NIN* relativizirao i optužbe na račun Vlade, jer je "naša ekonomska i politička realnost" zajedničko delo i DSS i G17 plus i DOS. S obzirom da je trenutno jedini političar u Srbiji koji nema šta da izgubi, mogao bi imati presudnu ulogu u konstituisanju Srbije kao moderne države, uz uvažavanje svih njenih istorijskih specifičnosti i realnog rešavanja konačnog statusa Kosova. Istorijski gledano, bio bi prvi srpski političar koji se odvažio da razreši Gordijev čvor koji je Srbiju tokom celog XX veka držao kao taoca.

(septembar 2003)

Nastavak Osme sednice

Višemesečna paraliza parlamenta nakon ubistva premijera Zorana Đinđića u suštini je paravan za žestoku borbu, ne samo dveju koncepcija, već i za očuvanje Vojske kao ključne institucije u Srbiji. Aparat koji je "nadživeo" Miloševića preuzeo je inicijativu nakon ubistva premijera Đinđića i u poslednjih nekoliko meseci ostvario ciljeve koji liče na nastavak "Osme sednice" (CK SKS, na kojoj je smenjen Ivan Stambolić): usporio je reforme, gotovo prekinuo saradnju sa Haškim tribunalom i oslabio Vladu. Međutim, za razliku od 1987, kada je Milošević pokrenuo ogromnu energiju, taj aparat je sada i sam u pat poziciji. To potencijalno otvara prostor za anarhiju, jer nijedna strana neće biti u stanju da na izborima odnese pobjedu koja bi joj omogućila stabilnu vladu. Koaliciona kombinatorika otežana je nedavnim aferama i skandalima i, pre svega, kompromitovanjem Grupe 17 Plus, koja je poslednjih meseci delovala kao eksponent određenih službi vezanih za Miloševićeve strukture. U tom smislu indikativna je i izjava predsednice skupštine Nataše Mičić da su "Miloševićevi ljudi i dalje najopasniji u vojsci", te da se njena smena traži zbog Vrhovnog saveta odbrane u kojem je ona po funkciji v.d. predsednika Srbije.

Ona je ukazala da su "ti ljudi u vojsci opasniji nego na nekim drugim mestima", te da je "njihovo uklanjanje nažalost počelo tek nakon 12. marta".

Saradnja sa Haškim tribunalom postala je test za duhovno i političko stanje u Srbiji. Ne može se zaobići činjenica da je na delu konsenzus čiji je glavni cilj sprečavanje dokazivanja genocida u slučaju Slobodana Miloševića. Ta strategija je u suštini izbrisala razlike između onih koji su svojevremeno bili za ili protiv saradnje. Zahvaljujući tome, isporuka Ratka Mladića i dalje se doživljava kao neprihvatljiva, a njegovo prebivalište ostaje "nepoznato". Zahtev (sve jači) SAD da se Mladić isporuči do kraja godine sve teže pritiska Vladu jer direktno ugrožava i finansijsku podršku SAD za sledeću godinu. Zahtev Karle del Ponte da se isporuče četiri generala Vojske SCG i MUP (Pavković, Lazarević, Lukić i Đorđević), takođe je dočekan sa negodovanjem, jer dolazi u trenutku kada je Vlada, po rečima premijera, na stalnom udaru. Ministar policije Dušan Mihajlović je takođe neprimereno komentarisao poslednji zahtev Haga izjavljujući da "neće da bude taj ministar koji će isporučiti Hagu generala Lukića", jer isporuka generala "ostavlja Srbiju bez prave vojske i policije i posledice bi bile nesagledive". Međutim, Vlada gubi iz vida da bez saradnje sa Hagom ne može računati na ozbiljniju podršku sveta. Izlazak policije na "miran i dostojanstven miting" sa parolom "svi smo mi Lukić", kao i poziv Dragana Markovića-Palme, člana Arkanove Stranke srpskog jedinstva, u parlamentu na državni udar koji bi podrazumevao ulazak vojske i policije u zgradu Vlade, precizno definiše sadašnji politički trenutak u zemlji. "Navikavanje" javnosti na ovakav scenario uklapa se u strategiju stalnog otvaranja afera i difamiranja članova DOS, kako bi se doprinelo neuspehu predsedničkih i parlamentarnih izbora. To bi otvorilo prostor za anarhiju, ali i put za uspostavljanje vojne diktature u nekom obliku. Militarizacija Srbije i njenog političkog života počela je neposredno nakon Titove smrti (što ne znači da JNA i pre toga nije imala političku ulogu), preko generala Nikole Ljubičića, čiji je dolazak na funkciju predsednika Srbije i formalno ubrzao taj proces. Pripreme za preuzimanje Jugoslavije išle su u dva smera: reorganizacija JNA i inicijativa za promenu Ustava iz 1974, na jednoj strani, i instaliranje političkog lidera (Slobodana Miloševića) koji bi bio izvođač te politike, na drugoj strani. Osmom sednicom počela je tranzicija u bivšoj Jugoslaviji, i posebno u Srbiji, koju je diktirao Slobodan Milošević stalnim stavljanjem Jugoslavije pred svršen čin.

Scenario raspada Jugoslavije podrazumevao je i pokušaj kontrole privrednih resursa. U taj scenario se uklopio i napad na saveznog premijera Antu Markovića i njegovu reformu, o čemu je on nedavno svedočio u Hagu. Srbijanska Vlada je tada izvršila monetarni udar i opljačkala savezni budžet za 2,5 milijarde maraka (vraćena je samo 1,5 milijarda). Pljačka Jugoslavije je kasnije nastavljena ratnom politikom, da bi završila i pljačkom same Srbije, najpre Vojvodine, a zatim i Kosova. Hiperinflacijom 1993. opljačkan je i svaki pojedinačni građanin Srbije. Iz tog "herojskog" vremena datira bogatstvo mnogih milijardera koji su danas vlasnici Srbije. Nomenklatura prethodnog režima, posebno ona vezana za represivni aparat, ali i za spoljnotrgovinsku

mrežu, danas je nova finansijska elita koja je svoje bogatstvo počela sticati odmah nakon Osmе sednice. Ona je ujedno i kontinuitet državnog aparata, ali i svih relevantnih političkih subjekata na današnjoj političkoj sceni Srbije. Nema nijedne političke stranke koja bi imala pravo na "čistunstvo" u tom smislu. Stoga deluju krajnje nategnuto i cinično neprekidni napadi i difamiranje od strane sadašnje opozicije kojima je izložen Čedomir Jovanović.

Antireformski blok uporno nastavlja sa nesmanjenim intenzitetom da napada nekoliko ličnosti bliskih premijeru Đinđiću. "Sumnjivi imidž" Čedomira Jovanovića i dalje je ključna tema nekih "revolveraških medija, novinara i slobodnih analitičara". Osnovni argumenti su da je Čedomir Jovanović vanredno stanje, koje je dobilo međunarodnu podršku za "sprečavanje destabilizacije države i hvatanje kriminalaca", preusmerio u suprotnom pravcu, pre svega, na "hapšenje Vojislava Koštunice". Zbog toga, ali i zbog svojih veza sa "biznis klubom", on je navodno pao u "nemilost Zapada". Na taj način antireformski blok sugerise da je najmlađi političar na srbijanskoj sceni najveći mafijaš. To je postalo stereotip koji se svakodnevno plasira preko medija i čaršijskih kuoalara, što ovom mladom čoveku ozbiljno ugrožava političku budućnost, ali i fizičku sigurnost.

Srbija, gledano u regionalnom kontekstu, i dalje zauzima centralno mesto kada je bezbednost u pitanju, te su otuda prioriteta EU i SAD reforma vojske i policije. Još uvek ne postoji jedinstvena strategija o ulozi vojske, njenoj veličini i konceptu. General Blagoje Grahovac, savetnik za vojna pitanja predsednika SCG, tvrdi da reforma vojske "praktično nije ni započela, a vojni vrh kao najodaniji deo Miloševićeve arhitekture učvrstio je svoje pozicije jače nego ikada". Nije neobično da vojska i dalje smatra Kosovo svojim prioritetom, te u tom smislu, specijalnom uredbom predviđa "kontrolu puteva prema granici Kosova, ali i unutar Kosova". Kada se uzme u obzir da je Vlada Srbije ove godine potrošila 133 miliona eura za održavanje Koordinacionog centra za KiM i za plate Srbima u Kosovskoj Mitrovici, čuvarima mosta i sl., više je nego očigledna strateška orijentacija da se Kosovo drži kao stalni izvor krize. Traženje partnera za podelu Kosova na drugoj strani još uvek traje.

I pored nespornih problema, region se u celini polako oblikuje u sasvim novi prostor kome je sada potreban i ekonomski zamah. Ohrabrujuća je činjenica da visoki predstavnik u BiH Pede Ešdaun na Dejtonski sporazum gleda kao na akt koji se "mora prevazići da bi se ušlo u EU", jer je sačinjen da bi se "zaustavio rat". Njegova poruka se svodi na to da u "NATO nije moguće ući sa dve armije bez zajedničke državne kontrole", a da u "EU nije moguće ući sa dve carinske kontrole i dve poreske službe". Ovakav pristup trajno poništava iluzije "patriotskog bloka" u Srbiji i ukazuje na to da će sve regionalne vojske, posebno one sa obe strane Drine, biti pod čvrstom kontrolom NATO. Međunarodnom faktoru je, najzad, više nego jasno da bez demilitarizacije i suštinskih reformi vojske nema integracije sa Evropom, ne samo Republike Srpske, već pre svega same Srbije.

(oktobar 2003)

Pobeda antievropske vertikale

Rezultat vanrednih parlamentarnih, a pre toga i predsedničkih izbora u Srbiji, za pažljive posmatrače nisu nikakvo iznenađenje. Ishod parlamentarnih izbora u suštini je identifikovao pravo stanje na političkoj sceni, koja je situirana između načelne želje za priključenjem Evropi, s jedne strane, i militantnog konzervativizma sa druge, koji odbija odgovornost i obaveze koje takva orijentacija podrazumeva. U tom smislu izbori su doprineli u ogoljavanju ratne politike i zločina koji su iz nje proizašli, pre svega kroz odnos prema Hagu, kao i u ogoljavanju konzervativne, antievropske vertikale. Celu proteklu deceniju srbijanska politička scena je, sakrivajući se iza paravana Jugoslavije (koju je navodno branila od secesionista), ostala sasvim zamagljena. Dakle, Srbiju još uvek karakteriše duh antibirokratske revolucije, koji je doveo do poništavanja rezultata prethodnog perioda i kroz vaninstitucionalno delovanje deregulisao i uništio sve institucije sistema i čitavo društvo.

"Normalizovanjem" srpskog nacionalizma od onog Vojislava Koštunice do Tomislava Nikolića onemogućilo je uvid u suštinu najnovije radikalizacije koja se pripisuje, pre svega, Haškom tribunalu i Karli del Ponte, ali i međunarodnoj zajednici generalno. Rad Haškog tribunala sigurno utiče na unutrašnju situaciju, prvenstveno u razotrkivanju ovdašnje nespemnosti i nesposobnosti za suočavanje. Upravo olakim prelaženjem preko zločina koji se u Hagu svakodnevno obelodanjuju, mediji, kulturne, intelektualne i političke elite doprinele su takvom stanju duha. Nacionalizam koji je osamdesetih indukovala i usmeravala elita, sada se generiše iz "baze", pre svega, kao socijalni radikalizam. Zbog nesposobnosti i suštinske nespemnosti za promene većina političara svesno podilazi takvoj radikalizaciji što se posebno prelama na pitanju privatizacije. Činjenica da su Vojislav Šešelj i Slobodan Milošević, optuženici za ratne zločine, kao nosioci izbornih lista socijalista i radikala bili u mogućnosti da se telefonski uključe u izbornu kampanju svedoči o apsolutnoj neosetljivosti na zločin, koji se na ovaj način racionalizuje. Međutim, i međunarodna zajednica je propustila da Tribunal stavi i u moralni kontekst i tako onemogućiti povratak haških zatvorenika na političku scenu.

Kontinuitet političkog nasilja, koje karakteriše političku kulturu u Srbiji, ključ je za njeno razumevanje. Politička ubistva u samoj Srbiji tokom poslednje decenije bila su vezana ne samo za kriminal, već i za političku orijentaciju kao što je bio slučaj sa Ivanom Stambolićem i premijerom Zoranom Đinđićem. Farsično suđenje ubicama premijera Zorana Đinđića je, između ostalog, i pokušaj da se "uspostavi vlast nad žrtvom i nad smrću" i, prevashodno, zamagli njegova uloga kao reformatora. Međunarodna zajednica je olako pristala na rušenje koliko-toliko reformske vlade, a svojevreteno je propustila priliku da nosiocima i simpatizerima Miloševićeve ratne politike (a takvih je bilo mnogo i među današnjim "demokratama") uputi jasnu poruku, pozivajući se na svoje iskustvo i standarde proizašle iz Drugog svetskog rata i holokausta.

Praveći razliku između "lošeg diktatora" i "dobrog naroda", stvorio se prostor da radikali, kao i mnogi drugi, postanu legitiman politički faktor koji su veštom retorikom uspeli da kompletno Miloševićevo nasleđe (raspad društva i institucija) pripišu DOS i na tome osvoje izbornu pobjedu. Osim toga, prevelika očekivanja građana, suštinsko odbijanje promena, uloga G17 plus u proizvodnji afera, te uloga medija u prljavoj kampanji protiv DS, otvorila je prostor za pobjedu desno orijentisanih partija kao što su SRS, DSS, SPS i SPO.

Skidanje autoritarnih režima ne podrazumeva obavezno bržu i jednostavnu demokratizaciju zemalja poput Srbije, ili Iraka, na primer. Pored očekivanih problema tranzicije, Srbija je dodatno opterećena raspadom zemlje i ratovima u kojima je bila poražena. Ratovi koji su vođeni u poslednjoj deceniji XX veka stavljaju Srbiju u epicentar, jer svojim otporom promenama drži ceo region kao taoca. Sadašnja radikalizacija Srbije je logičan ishod ratne politike i otpora suočavanju. To je Srbiju kao društvo uvelo u proces rearhaizacije koji dovodi u pitanje neka dostignuća kao što je laička država, a povećava se uloga crkve i vojske. Zato je pogrešno gledati na Balkan kao na homogenu celinu. Potrebno je, pre svega, proučiti svaki regionalni entitet (narod) posebno i videti šta su mu konstante, kakav mu je odnos prema evropskoj orijentaciji i da li za to ima stvarni potencijal. Unifikacija Evrope povećava distancu sa Balkanom, jer su njeni sve viši standardi takoreći nedostižni za ovaj region. Reklo bi se da nema suštinske prosvetljenosti neophodne za prihvatanje evropskih standarda. Stoga, kako primećuje Zbignjev Bžežinski, za sustinski preobražaj ovih društava potrebno je "istorijsko strpljenje".

Međunarodna zajednica je i sama doprinela iluziji da je Srbija spremna za Evropu. Bez raščišćavanja iskustva prve i druge Jugoslavije, te neposredne prošlosti, nije moguće u Srbiji projektovati razumnu orijentaciju. Jer, ukoliko se ne pokrenu stvarne reforme, a malo je verovatno da hoće, Srbi će to kompenzirati vraćanjem u fokus teritorija koje su, navodno "izgubili". Akademik Veselin Đuretić se u intervjuu ovih dana pita: "Da li je moguće da Albanci i Hrvati veruju da će Srbi odustati tek tako od povratka na svoje."

Srbija, koja je i inače bila u latentnom sukobu sa Evropom, pobjedom radikala je, čini se, sada je u njemu više nego ikada pre. Taj otpor prema svetu ide u dva pravca: u odnosu na privatizaciju kao preduslovu tržišne privrede i u otporu suočavanju, odnosno odgovornosti. Osim toga, elita Srbije uporno gradi svoju poziciju na potencijalnom sukobu Evrope i Amerike i svom neupitnom geostrateškom značaju. Nesposobnost Srbije da se suoči sa sobom dovodi do apatije, ali i racionalizacije, pa se tako u nekim krugovima, posebno u Akademiji nauka, već čuju glasovi da Jugoslaviju nije trebalo rušiti, a spomenuti Đuretić, istoričar, smatra da je "jugoslovenska opcija izlaz za sve narode bivše Jugoslavije".

Pomoć Evrope u ovom trenutku bila bi, pre svega, u ozbiljnoj proceni realnog stanja, odustajanja od imaginarne i poželjne slike na osnovu koje pravi svoju strategiju. SAD i EU su uspostavile mir na Balkanu, ali to nije dovoljno da bi se Balkan stvarno približio Evropi. Sastavljanje nove koalicione vlade već

ukazuje na probleme koji pokazuju da Srbija ulazi u fazu nestabilnosti i unutrašnjih tenzija, što u krajnjoj liniji ide na ruku radikalima. Zato je neophodno robustnije prisustvo međunarodne zajednice, pre svega u institucijama. U ovako nestabilnim uslovima, ne treba dozvoliti i vanredne lokalne izbore koji dodatno mogu odvesti Srbiju u haos.

Mediji i kultura mogu imati ključnu ulogu u promovisanju novog kulturnog modela u Srbiji, kroz negovanje intelektualnih sloboda, kao i rasprava o svim ključnim pitanjima. U tom smislu pomogle bi unutrašnje snage, doduše veoma slabe, koje bi iznutra promovisale vrednosti koje su, za sada, samo nametane spolja. Haški tribunal će sigurno biti nezaobilazan u svim promišljanjima budućnosti koja se ne može graditi na lažima.

(novembar–decembar 2003)

TEKSTOVI, NASTUPI, INTERVJUI, ANALIZE...

1993-2004

Jugoslovenska kriza i glavni međunarodni faktori

Čini se da Zapad i dalje luta u pokušaju da nađe pravi put do novog međunarodnog sistema, kao i da su njegovi naponi da definiše svoju viziju i prioritete za postkomunistički svet bili nedovoljni. Novi balans snaga i nove – mnogo kompleksnije – političke konstelacije iziskuju daleko veću diplomatsku veštinu i umešnost. U isto vreme postojećim međunarodnim institucijama nedostaje hrabrost da se pozabave ovim novim izazovima i problemima. Lek za neadekvatnosti unutar međunarodnih zakona i strukturalne slabosti UN nije nađen, kao ni odgovarajući instrumenti i mehanizmi za primenu Pariske povelje. Sve ove okolnosti su doprinele sporoj reakciji međunarodne zajednice na jugoslovensku krizu i ratove koji su proistekli iz nje, kao i njenoj neadekvatnoj ulozi u njoj.

Postkomunistička era biće test za sposobnost međunarodne zajednice da razrešava probleme sa kojima se suočavaju neke postkomunističke zemlje: građanski ratovi, nestabilne vlade i ekonomska lišavanja. Nestanak socijalističkih federacija i posledični oružani konflikti u Jugoslaviji, mogu da predstavljaju stvarnu opasnost za međunarodni mir.

Donedavno je Zapad uglavnom koncentrisao svoju pažnju na raspad Sovjetskog Saveza i moguće reperkusije na Istočnu i Centralnu Evropu. Zapad je istovremeno prolazio kroz krizu identiteta i suočavao se sa ozbiljnim internim problemima. Stoga Zapad nije obratio pažnju na krizu koja je rasla u Jugoslaviji. Reakcije međunarodne zajednice pokazale su njeno nepoznavanje jugoslovenske političke scene i njenu nesposobnost da dubinski sagleda etničke konflikte, umesto da ih shvata samo kao pokušaj očuvanja *ancien regime*. Ovo se pogotovo odnosi na srpski režim koji je održao svoju moć preko populističkog, nacionalističkog pokreta. Ova namerna militarizacija na etničkoj osnovi od strane elita u raznim delovima zemlje oživela je uspomene na stara balkanska neprijateljstva, što je posredno nagnalo međunarodne protagoniste da konflikte u regionu kvalifikuju kao "drevne etničke mržnje."

Jugoslovenska kriza se pokazala kao paradigma postkomunističkih problema, ali i kao evropski trend. Ona je postala izazov za sve principe KEBS i postulate modernih zapadnih demokratija. Kriza je u isto vreme otkrila nasleđe komunističke vladavine i nemoć zapadnog društva. Ona je prisilila Evropsku zajednicu da započne redifiniciju svog integracionog procesa i da se suoči sa nedostatkom zajedničke spoljne politike.

Postojeći demokratski aspekti jugoslovenskog komunizma nisu stvorili dovoljnu osnovu za bezbednu transformaciju i modernizaciju složene zemlje.

Nacionalni problemi u regionu i nerešeni istorijski sporovi ponovo su silovito izbili na površinu posle raspada saveznih institucija. Glavni faktori koji su doprineli destabilizaciji Jugoslavije bili su nepostojanje integracionih institucija i spona političkog pluralizma. Posle raspada federacije agresivna akcija JNA odlučno je doprinela eskalaciji rata. Ovo ne oslobađa odgovornosti za rat ostale protagoniste u konfliktu. Sa druge strane, rat ne bi bio moguć da se JNA nije svrstala uz jednu stranu u konfliktu.

Iako to mnogi spore, lično verujem da su vlada Ante Marković i reformski program bili poslednja šansa za Jugoslaviju. Savezna skupština i savezni ustav nudili su jedini okvir u kome se moglo potražiti rešenje za miran razlaz jugoslovenskih republika. Otpor pružen Markoviću i njegovom reformskom programu, koji je predstavljao bitan korak ka modernizaciji, bili su odraz postojećih sukoba između centralističkih i decentralističkih koncepata političke organizacije i onih između političkih i ekonomskih sfera.

Nažalost, prevladale su druge opcije, a pogotovo takozvana srpska opcija Slobodana Miloševića. Na početku je izgledalo da je ona orijentisana ka slobodnom tržištu, ali se ubrzo ispostavilo da u stvari ima za cilj očuvanje "socijalističke ekonomije" i "integriteta Jugoslavije." Konceptualni pristupi Miloševića i Markovića pitanju Jugoslavije bili su tako različiti da je opstanak jednog zavisio od uništenja drugog. Nažalost, Marković je opet bio gubitnik.

Dramatični raspad Jugoslavije izazvan je pre svega unutrašnjim silama, i to po prvi put u istoriji zemlje. Jugoslaviji je nedostajala odgovorna, posvećena i vešta politička i intelektualna elita, voljna da putem pregovora razreši probleme transformacije. Zemlji je nedostajala opozicija sposobna da u potpunosti razume proces dezintegracije i odupre se nacionalističkim tendencijama onih na vlasti.

Sve u svemu Jugoslavija je prošla relativno dobro u hladnoratovskom periodu. No, kada je bipolarna politika izgubila svoju stratešku važnost, Jugoslavija sa suočila sa svojim osnovnim internim problemima, ali bez spoljnih sila kao katalizatora.

Glavni cilj ovoga teksta je da proceni da li su spoljni faktori mogli da spreče jugoslovensku tragediju. Ja, u stvari, hoću da sugerišem da je Evropska zajednica mogla da bude glavni faktor sprečavanja raspada SFRJ. Na kraju krajeva sprečavanje rata spaslo bi Evropu od priliva izbeglica generisanih jugoslovenskom krizom. Ovaj priliv je pojačao ionako rastuću ksenofobiju u zemljama koje su primale izbeglice i posledično rast popularnosti ekstremno desničarskih stranaka. Da nije bilo rata u regionu ne bi došlo do totalnog prekida komunikacija, trgovine i turizma, i ne bi se javila opasnost od širenja rata na susedne zemlje.

Jugoslavija isto tako predstavlja probni slučaj u odnosu na buduća multietnička i multikulturalna društva. Uspešno razrešenje krize bi posebno za Evropu učinilo verovatnijom dugoročnu stabilnost, a Jugoslaviji bi pružilo mogućnost kohabitacije i integracije u evropske procese.

Sa druge strane, odsustvo odgovarajuće evropske reakcije otkrilo je glavne probleme sa kojima se Evropa danas suočava. Tri godine nakon revolucija na Istoku (1989) Zapadna Evropa prolazi kroz sopstvenu "perestrojku." Mاستritski sporazum i poteškoće koje su neke zemlje imale sa ratifikacijom i integracijom najbolje ilustruju proces evropske "restrukturacije."

Jugoslovenska kriza je od početka sagledavana kao problem Evrope, to jest Evropske zajednice. Ali EZ nije bila pripremljena za događaje u Jugoslaviji. Kada je odlučila da reaguje, različiti stavovi njenih zemalja članica sprečili su je da formuliše zajedničku politiku prema krizi. I dok je kriza rasla, međunarodna zajednica je prvo pokazala ravnodušnost, onda nemoć i na kraju nedostatak sveevropskog koncepta. Zapadnoj Evropi je nedostajala snaga da izađe na kraj sa jugoslovenskom krizom.

Prvu fazu međunarodnog angažmana karakterisao je konstruktivan pristup, kao znak podrške integralnoj jugoslovenskoj državi i spremnosti da se pruži pomoć u nalaženju rešenja za krizu, bez nametanja bilo kakve opcije. U toj fazi Ante Marković i savezne institucije još uvek su bili tretirani kao sredstva transformacije, a Markovićevi naponi uživali su podršku međunarodne zajednice. Potonja je čekala ishod saveznih izbora, posle republičkih održanih krajem 1991 (poslednji izbori su održani u Srbiji), kao preduslov za jugoslovensko uključanje u evropske procese (članstvo u Savetu Evrope, FAR programu i EBR; pridruženo članstvo u EZ i EFTA aranžmanima, itd.)

Izbori u republikama su međutim ojačali nacionalistička osećanja i možda nacionalističke lidere, te posledično otežali dalje pregovore. Kada su u junu 1991. Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost, SAD su još uvek pokušavale da ishoduju kompromis sa projugoslovenskog gledišta.

U toj fazi EZ je delovala kao glavni faktor u jugoslovenskoj krizi, a njen koncept zajedničke spoljne politike podvrgnut je velikom iskušenju. Posredničku ulogu EZ na Samitu sedmorice potvrdio je KEBS, a pogotovo SAD. U to vreme, pošto je rat u Sloveniji već bio okončan, EZ je insistirala na "prestanku krvoprolića i započinjanju dijaloga." Smernice rešenja krize postavljene su u Deklaraciji EZ iz Haga (6. avgust 1991), a kasnije potvrđene na sastanku ministara spoljnih poslova zemalja članica EZ (20. avgusta). A te smernice su bile: 1) uspostavljanje trajnog primirja pod međunarodnim monitoringom i 2) pregovori bazirani na dva principa - nepovredivosti spoljnih i unutrašnjih granica i poštovanje ljudskih i manjinskih prava.

Ova formula je obuhvatala tri glavna principa takozvanog novog svetskog poretka: nepovredivost granica, pravo na samoopredeljenje i poštovanje ljudskih i manjinskih prava. U isto vreme podrazumevalo se da korišćenje sile i unilateralna rešenja nisu prihvatljiva. Nažalost, nije bilo jasno kako će se razrešiti kolizija između principa teritorijalnog integriteta i samoopredeljenja.

Uprkos pokušaju da se postigne zajednički i koordinisani pristup Jugoslaviji, uskoro su se pojavile razlike među članicama EZ, ne samo zbog istorijskih, geografskih, i ideoloških razloga, već i zbog različitog pristupa

principima teritorijalnog integriteta i samoopredeljenja, koji su odražavali različite interese svake zemlje. Te razlike su postale još uočljivije kako se situacija u Jugoslaviji pogoršavala.

Kada je eskalirao rat u Hrvatskoj, samo Nemci su zauzeli stav koji je izrazito favorizovao nezavisnost Hrvatske i Slovenije. Nemačka strategija bi možda bila uspešna da je iza nje stala Evropa. No nemačko ujedinjenje izazvalo je strah i sprečilo objedinjenu evropsku reakciju. Posle priznavanja nezavisnosti dve republike, Nemačka je ustuknula od preuzimanja dalje odgovornosti.

Za vreme rata u Hrvatskoj EZ je imala nekoliko prilika da izvrši veći pritisak, ili bar da uzme u obzir takvu mogućnost. Umesto toga zbog političke klime u EZ, spremnost za bilo kakav vojni potez nije postojala. Francuska i Nemačka su se našle na suprotnim stranama, jer se prva zauzela za Srbiju, a druga za Hrvatsku, dok su se Francuska i SAD sukobile oko odbrambenih pitanja, pogotovo u odnosu na NATO i KEBS. Najnesrećnija okolnost po jugoslovenske narode bila je ta što je EZ upravo prolazila kroz fazu sopstvenog restrukturiranja, te je bila nespremna da preuzme odgovornost za događanja u regionu. Glavno razočarenje bilo je to što Nemačka, kao novi lider na evropskoj političkoj sceni, nije mogla da deluje na odgovarajući način, jer bi to izazvalo reakciju Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva. Možda je istina da je Nemačka imala trapave reakcije zbog svoje nepripremljenosti za ovu ulogu, ili drugim rečima, da se povlačila pred jakim reakcijama Ujedinjenog Kraljevstva i Francuske. Obe ove zemlje su uspele da odlože pojavljivanje Nemačke kao novog političkog lidera u Evropi. Američki pokušaj da natera Nemce, kao nove evropske partnere, na odlučniju akciju u jugoslovenskoj krizi, nije bio uspešan.

Jedino što su evropske zemlje uspele da se dogovore bilo je to da se lord Karington imenuje za glavnog EZ pregovarača, sa mandatom da isposluje ustav za labavu asocijaciju republika. Podrazumevalo se da nijedna republika neće biti priznata pre nego što se postigne opšti sporazum. No, pošto se nijedan prekid vatre koji je ugovorio lord Karington nije održao, priznavanje nezavisnosti dve republike označilo je kraj prve faze međunarodnog posredovanja. Haška konferencija bila je potpuno neuspešna. Milošević je odbacio bilo kakvu ideju o konfederaciji ili asocijaciji. Ako Srbija nije mogla da dominira Jugoslavijom, njegova druga najbolja solucija bila je Velika Srbija. Politički gledano, Haški sporazum je bio najbolje rešenje, ali nažalost EZ je propustila priliku da izvrši pravi pritisak na Srbiju.

Angažovanje Sajrusa Vensa kao specijalnog predstavnika Ujedinjenih nacija, na osnovu njegovog uspeha u postizanju mirovnog plana za Hrvatsku, obeležilo je drugu fazu međunarodnog posredovanja. Srbija je upotrebila svu svoju diplomatsku umešnost da u ovoj fazi dobije posrednika Ujedinjenih nacija, jer je iskalkulisala da bi veći broj međunarodnih političkih faktora mogao da se založi za srpsku stvar, kao i da će Ujedinjene nacije sporije reagovati i biti manje spremne da se mešaju u "unutrašnje poslove." No, Srbija je u ovom smislu najviše računala na moguću ulogu bivšeg Sovjetskog Saveza. Veza između JNA i bivše sovjetske vojske postala je očigledna u avgustu 1991.

za vreme državnog udara u Moskvi. Srpski režim je neuspeh državnog udara smatrao veoma nepovoljnom činjenicom i nastavio je da održava odnose sa blokom u kojem su bili bivši sovjetski vojni i obaveštajni zvaničnici. Ovaj odnos izazivao je veliko podozrenje Zapada, jer potonji nikada nije mogao da utvrdi pravi značaj i moć ovih spona.

Angažman Ujedinjenih nacija u jugoslovenskoj krizi od samog početka je bio opterećen preteranim očekivanjima svih strana. Uprkos njihovim dobrim namerama, mirovne trupe UN u Hrvatskoj nisu uspele da dovedu do pomirenja. Prisustvo UN u Hrvatskoj trebalo je da obezbedi humanitarnu zaštitu, monitoring kršenja prekida vatre i dokumentovanje ratnih zločina. No pokazalo se da su bezbednosne sposobnosti mirovnih snaga UN veoma manjkave. Mada su UN trupe uspele da doprinesu neširenju rata preko granica Hrvatske, one su nenamerno delovale i kao čuvari privremenih granica Velike Srbije. Na kraju krajeva one su i došle na poziv Predsedništva krnje Jugoslavije. Ranije je i samo pominjanje "plavih šlemova" od strane savezne vlade Ante Markovića, tretirano kao izdaja. Da su UN snage bile pozvane odmah po izbijanju rata u Sloveniji, njihova uloga mogla je da bude konstruktivnija. No, s obzirom na njihov zakasneli angažman, njihova uloga bila je ograničena njihovim mirovnim mandatom, što je po definiciji značilo da agresor neće biti imenovan.

Uskoro je postalo očigledno da međunarodno posredovanje nema uticaj na Miloševićevu žudnju za vlašću niti na njegovu nameru da ostvari kontrolu nad što je moguće većim delom Jugoslavije. Glavni Miloševićev cilj je bio da stavi pod svoju komandu JNA, jer bi mu to omogućilo da sačuva vlast. JNA je, sa druge strane, sebe smatrala čuvarem saveznih institucija i preprekom separatizmu. Kada je raspad Jugoslavije postao očigledan, JNA je na sebe preuzela odgovornost zaštitnika srpske populacije u Hrvatskoj, nadajući se da će očuvati krnju Jugoslaviju, kao i dovoljno veliki prostor za svoj budući angažman. Kada je kasnije ovaj projekt propao, jugoslovenska armija je bila prisiljena da postane instrument srpskog režima. Od zaštitnika jugoslovenske federacije u ratu protiv Tuđmanovih hrvatskih separatista, ona je postala glavni stožer Miloševićeve agresivne politike. Oficirski sastav JNA je istovremeno doživeo veliku transformaciju.

U toku prve faze rata, srpski režim je zloupotrebio savezne institucije, a pogotovo JNA, pod izgovorom odbrane Jugoslavije. Ovi manevri su izazvali veliku konfuziju u samoj zemlji, posebno u Srbiji, a i u inostranstvu. U to vreme cela međunarodna zajednica je još uvek podržavala integritet Jugoslavije. Milošević je vrlo dobro igrao na tu kartu. Savezna administracija, sastavljena uglavnom od srpskih kadrova, ponašala se u skladu sa tom obmanom. Savezno ministarstvo spoljnih poslova koje je moglo da odigra mnogo važniju ulogu u smislu razjašnjenja situacije svojim inostranim kolegama, nažalost, stavilo se u službu održavanje privida jugoslovenske sinteze, pošto je i samo bilo nespremno da se suoči sa novim realnostima. Aktivnosti ovoga ministarstva bile su naravno strogo kontrolisane od strane srpskog režima. Ovo ministarstvo

definitivno je prestalo da bude nezavisno kada su ostavke podneli Ante Marković i ministar spoljnih poslova Budimir Lončar. Posle toga Ministarstvo spoljnih poslova postalo je služba ili ogranak srpskog Ministarstva spoljnih poslova.

Na ključnom Mastroitskom samitu, EZ se nije pozabavila jugoslovenskom krizom na način koji bi pokazao da ova Zajednica ima pravi uvid u sve faktore krize. Ovo izbegavanje odgovornosti i politička kratkovidost uskoro su doveli do bosanske tragedije.

U tom trenutku EZ je trebalo da preduzme odlučne korake ka razrešenju krize. Ona je trebalo da precizno definiše neke od glavnih principa KEBS, kao što su samoopredeljenje i nepovredivost granica. Međunarodna zajednica je konačno shvatila da samoopredeljenje u smislu poboljšanja pravde kroz samoadministraciju, ne sme da se tretira kao apsolutna vrednost.

Nezavisnost Hrvatske i Slovenije suočile su Bosnu i Makedoniju sa izborom koji su već ranije pokušale da izbegnu time što su predložile da se Jugoslavija očuva kao labava asimetrična asocijacija. No, kada su shvatile da ova opcija više nije moguća. Bosna i Makedonija smatrale su da nemaju više drugu alternativu, osim da i one istaknu zahteve za nezavisnošću.

Glavni generator rata u Bosni bila je Srbija. Sam rat je bio podstrekivan od strane spoljnih paravojnih grupa, jer nije bilo lokalnih sukoba sa potencijalom da rasplamsaju rat. Hrvatska je pružila vojnu i logističku podršku bosanskim Hrvatima, jer je bila rešena da kontrološe teritorije koje su oni naseljavali. Muslimani, koji nisu imali nikakvu odbranu, bili su prepušteni nemilosti srpskih agresora. Sukobi između bosanskih Hrvata i Muslimana u Centralnoj Bosni bili su generisani borbom za *lebensraum*.

Nema opravdanja za pasivnost i indiferentnost glavnih međunarodnih faktora u odnosu na rat u Bosni i Hercegovini. Ta ravnodušnost Zapada može da izazove negativnu reakciju muslimanskih zemalja, mada su se one sada uglavnom ograničile na verbalnu osudu. Sa druge strane, muslimanske zemlje su iskoristile sudbinu bosanskih Muslimana kao argument u njihovim sopstvenim raspravama sa Zapadom. Vens-Ovenov plan je podstakao dalje "etničko čišćenje" u potencijalnim provincijama sve tri nacije. On je u najboljem slučaju mogao da posluži samo kao privremeni dokument koji daje osnovu za dalje modifikacije pod međunarodnim protektoratom. Izgleda da Bosna nije bila spremna za samoadministraciju. Priznavanje Bosne, prvo od SAD, pa od EZ, bilo je navodno preventivna mera. No rat nije mogao da bude sprečen, bez ozbiljnog upozorenja Srbiji. Čak ni sankcije uvedene protiv Srbije i Crne Gore nisu dovele do efikasnog prekida vatre. Umesto da "isposluje" UN protektorat nad Bosnom, što bi zaustavilo oružane sukobe, EZ je predložila podelu Bosne i Hercegovine na srpske, hrvatske i muslimanske kantone, čime je išla na ruku onima koji su se od početka zalagali za takvu podelu.

Rešenje koje je prihvaćeno za Bosnu pokazaće da li je svet spreman da podrži principe koje je proklamovao ili da će se spustiti ispod svojih civilizacijskih standarda. Izlaženje u susret zahtevima tri glavna nacionalna

pokreta na Balkanu: Srba, Hrvata i Albanaca neminovno vodi ka podeli Bosne i potencijalno Makedonije...

Rat u Bosni odneo je veliki broj ljudskih života i izazvao veliku patnju. Duboko je uznemirio, kako bosansku tako i svetsku javnost. Nažalost, pokušaji Zapada da zaustavi ovu tragediju bili su samo simbolični tokom leta 1992. Čak ni na Londonskoj konferenciji, koja je sazvana pod pritiskom javnog mnjenja Zapada, nisu učinjeni ozbiljni naponi da se zaustave borbe i kazni agresor. Glavni cilj zemlje domaćina i nekoliko drugih učesnika bio je da izvrše dodatni pritisak na bosanske Muslimane da prihvate stvaranje zona bezbednosti koje bi se vremenom pretvorile u relativno autonomne etničke kantone. S druge strane, američka administracija je na istoj konferenciji imala mnogo uži cilj, naime, ona je želela da se povećaju humanitarni naponi. Nijedna zemlja članica Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija nije bila spremna da pređe granicu koja je razdvajala humanitarnu pomoć od vojne intervencije.

Ženevska konferencija, održana pod patronatom Ujedinjenih nacija i Evropske zajednice kao nastavak Londonske konferencije, donela je ustav čiji je cilj bio poništavanje efekata "etničkog čišćenja," i vraćanje granica Bosne i Hercegovine na status *quo ante*. Sve tri zaraćene strane su pod velikim pritiskom potpisale ovaj ustav. Međutim, Bosanski Srbi su kasnije promenili ovaj scenario time što je njihov "parlament" odbacio ovaj plan, a kasnije je to isto učinjeno na improvizovanom referendumu.

Posle nečega što je ličilo na izvestan napredak, pregovori su nastavljeni u Njujorku. Primenjeni su novi pritisci: doneta je odluka da se uspostavi Međunarodni krivični tribunal za ratne zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji, SAD su odlučile da avionima počnu da doturaju humanitarnu pomoć Istočnoj Evropi, vaspostavljena je zona zabrane leta, itd. Uloga UN pokazala se apsolutno neefikasnom: ona nije ponudila stvarno političko rešenje. Iako su se UN koncentrisale na postizanje prekida vatre, one nisu obezbedile uslove za pravedno rešenje konflikta. Pošto UN nisu imale mandat za primenu rezolucija Saveta bezbednosti, srpski režim je dobio širok manevarski prostor.

Sjedinjene Države trenutno nemaju koncept posthladnoratovske spoljne politike, niti viziju rešavanja globalnih problema. Klintonova administracija pokušava da izbegne direktan vojni angažman u bosanskim sukobima, ali će na kraju biti prisiljena da preduzme odlučniju akciju. Međutim, tenzije rastu između SAD i EZ zbog njihovog različitog pristupa konfliktu. Evropljani nisu voljni da budu upleteni u bilo kakvu vojnu intervenciju. Rusi pokušavaju da pojačaju svoju mirovnu ulogu u regionu u savezu sa SAD i zemljama EZ. Najnovije sankcije, to jest zamrzavanje računa u inostranstvu i dosledno ekonomsko izolovanje Srbije, do sada su bili najefikasniji korak u ograničavanju srpske podrške ratu u Bosni.

Kratko rečeno, od ključne važnosti u budućem rešavanju krize biće činjenica što je međunarodna zajednica nedavno postala aktivan činilac u jugoslovenskoj krizi. Donedavno je njena uloga bila neadekvantna, jer su njene reakcije uvek kaskale za događajima. Glavni problem je bilo neprimenjivanje

već usaglašene politike i postignutih rešenja u okviru međunarodnih foruma kao što su UN, EZ, Londonska konferencija, itd. Sada je očigledno da će se u ovoj fazi konflikta teško postići rešenje bez kredibilne pretnje silom ili kontrasilom. U isto vreme takva pretnja se mora zasnivati na jasnom političkom dogovoru o njenim ciljevima.

U međuvremenu se nastavlja stradanje civilnog stanovništva. Humanitarna pomoć UN do sada nije bila dovoljna, jer nisu prevaziđene lokalne prepreke. Međutim ovo iskustvo će odigrati ključnu ulogu u pokušajima da se dalje artikuliše uloga UN, kao i drugih međunarodnih mehanizama u rešavanju budućih regionalnih i subregionalnih konflikata, a pogotovo onih etničkog karaktera. Postoji nada da će buduća iskušenja Makedonije i Kosova biti rešavana na bolji i adekvatniji način, kako bi se obe oblasti spasle od agresije ili samodestrukcije. Ne bi trebalo smetnuti sa uma činjenicu da je balkanska moralna i politička katastrofa egzistencijalni izazov za svaku zemlju pojedinačno i za međunarodnu zajednicu u celini. Mi ćemo imati ili *vladavinu međunarodnog zakona* ili *zakon džungle*.

Yugoslavia: Collapse, War, Crimes,
Centre for Antiwar Action – Belgrade Circle, 1993,
edited by Sonja Biserko

Mir na ivici haosa

Nedeljna borba: *Sve ono na šta je srpski režim računao, nadajući se da međunarodna zajednica neće reagovati, sada posle tri, četiri godine ispostavlja se kao pogrešna procena. Milošević nije više u poziciji da pregovara – on jednostavno izvoršava naloge. Mirovni plan potvrđuje krah projekta velike Srbije i nije Milošević promenio svoju politiku već je promena iznuđena od strane međunarodne zajednice. Ta promena nije od juče i nije nikakvo iznenađenje, ona traje godinu i po dana, od Vens-Ovenovog plana. I evropskom političkom scenom dominiraju političari prošlog vremena, mentalnog sklopa iz onog vremena bipolarnog sveta i to je problem koji nije samo naš već širi. Za poslednje tri godine, međutim, ipak se iskristalisao jedan stav, uz opet postojeće ali sve manje razlike. Osnovna ideja je da se taj sukob u Bosni lokalizuje i ne proširi. Tako su postavljene američke trupe u Makedoniji da bi se sprečilo ugrožavanje celog regiona, jer, sam rat u Bosni je dugo tretiran kao humanitarno pitanje. U međuvremenu, međunarodna zajednica artikuliše svoj stav i u ovom momentu kroz papir koji su ponudili za uređenje Bosne. Mešavina manjina u Srbiji mogla bi u jednom momentu da se ponaša na isti način na koji se srpski režim ponaša u odnosu na svoje manjine. To srpsku političku scenu komplikuje i dovodi na ivicu nekog haosa i baš iz tih razloga kojih je svestan i Milošević, međunarodna zajednica pokušava da to spreči. Svet ga sada dozirano politički pomaže a zatim bi sledeći korak bila ekonomska pomoć kroz Avramovićev program, koji je na ivici kolapsa. A posledice sankcija?*

Sonja Biserko: Ove tri godine odigrale su svoju ulogu jer su dugotrajno izolovale Srbiju od međunarodnog tržišta. Izgubila je svoja tržišta, teško će se vratiti na njih. Sve te veze koje je imala su izgubljene. Nije bilo nikakve proizvodnje, investicija, to su ogromni gubici, dugoročno gledano, a u međuvremenu sve države u susedstvu se uključuju u nove mreže odnosa u Evropi. Srbija se stalno poziva na dva-tri pravoslavna prijatelja koji su vrlo sumnjive ekonomske težine. Time je izgubljena ravnopravna šansa za uključivanje u evropske tokove i pravo učešća u stvaranju novih mreža odnosa sa svojim susedstvom i Evropom na političkom, vojnom, ekonomskom planu.

- *Šta može da se dogodi ukoliko ne bude sve išlo po planu Kontakt-grupe?*

□ *Suprotni smer događanja, ukoliko se ne počne ostvarivati plan Kontakt-grupe, jeste dozirano naoružavanje Muslimana i Hrvata da bi se na terenu izjednačio odnos vojnih snaga a međunarodna zajednica gotovo sigurno neće intervenisati. Postoji i mogućnost nekakvog intersrpskog sukoba, ali to bi otvorilo i sva ona pitanja od Kosova, preko Sandžaka, do Vojvodine, Crne Gore, što zbilja može da izmakne Miloševićevoj kontroli i da se pretvori u još veći rat... Sam Milošević, verujem, nije zainteresovan za bilo kakav produžetak rata – on će verovatno sada silom uspostavljati mir na ovom prostoru i to će*

verovatno imati izraz u veoma grubom teroru u okviru same Srbije. Ovo što se dešava sa medijima ide u prilog takvoj prognozi.

Ova situacija je dovela do histeričnog osećanja kod Srba u Bosni i Krajini. Ostavljeni su i instrumentalizovani do kraja od strane srbijanskog režima što kod njih stvara taj objektivni osećaj prevare i napuštenosti. Oni su, zapravo, između dve vatre. Kod njih je veliki otpor prema uključivanju u nove države, u Hrvatsku i Bosnu, i tu će biti neophodna ogromna politička zrelost tih država uz pomoć međunarodne medijacije da izgube to osećanje straha i da se okrenu tim državama kojima pripadaju sada.

- *S obzirom da je međunarodna zajednica procenila da na političkoj sceni u Srbiji nema drugih "igrača" osim Miloševića, opredelila se da ga dozirano pomaže a da on obavi posao rušenja Karadžića i uspostavljanja mira u Bosni. Ovako, kako sama kaže, "sa vremenske distance", Sonja Biserko, spoljnopolitički analitičar, ex diplomata ex Jugoslavije, i jedan od najmlađih članova Spoljnopolitičkog odbora konsultativnog tela Građanskog saveza Srbije, anulira mirovni plan. Ona posebno ističe savetodavni karakter tela u kome je sada angažovana, jer nije član ni te, ni bilo koje stranke, a odnedavno je i član novoformiranog Helsinškog odbora u Srbiji.*

Može li se prenebreći odgovornost, ishitreni i neki nedosledni potezi sveta u rešavanju jugoslovenske ratne krize?

- *To što međunarodna zajednica nije pravovremeno reagovala, poklapa se sa opštom situacijom u Evropi i svetu: pad istočnog bloka, pad komunizma izazvali su promene u kojima se mnogi nisu snašli. Izbile su na površinu silne razlike koje su bile pod plaštom vladavine bipolarnog sveta. Jugoslovenska kriza, potcenjena u početku pre svega zbog mogućnosti raspada, a kasnije zbog samog raspada Sovjetskog Saveza, držana je, dakle, sa strane, da bi u momentu kada joj se svet okrenuo, ona već uzela takvog maha da je bilo teško razlučiti situaciju i nisu svi podjednako umeli da na nju adekvatno odgovore. Međunarodna zajednica sada poručuje dve osnovne stvari: cela Bosna i pravo na samoopredeljenje, ali samo uz saglasnost svih strana.*

- *Baš to, u delu srpske javnosti, najžešće i kritikuju.*

- *Da, poteže se to pitanje suverenosti i da li se time svet meša u unutrašnje stvari. U ovom trenutku, po mom mišljenju, ovde više nema suverenosti ni suverenih država, ovde se sve dešava po diktatu. S obzirom na sve greške koje su ovde napravljene, jednostavno, mislim da mi nemamo nikakvu suverenost i mislim da nam ona neće biti dozvoljena čak ni na unutrašnjem planu Srbije, koja će sve vreme biti eksponirana tom kažnjavanju izvana. Doveden je do apsurdna etnički princip koji su Srbi svojim ponašanjem inaugurisali u Hrvatskoj i Bosni. Niko ne negira da su oni tamo imali problema ali su postojali drukčiji načini da se oni rešavaju. I šta ako se taj princip primeni u samoj Srbiji, a naznake su već tu.*

- *Koliki je realan uticaj Rusije na rešenje krize pošto je zvanična politika ističe kao glavni adut i kao glavnog saveznika?*

- *Mislim da se ta uloga precenjuje. Pre svega, Rusija je svedena na ulogu trećerazredne zemlje. Ona još ima značaj zbog vojnih potencijala, a*

Amerikanci žele da održe privid saradnje sa njom. I Evropa je zainteresovana za takvu vrstu saradnje, pre svega Nemačka, da bi se sprečio haos i balkanizacija koji prete i u samoj Rusiji. Rusiju, dakle, drže kao jednakog partnera ili bar simuliraju da jeste.

- *Zar velike sile nisu često asinhrono reagovala na rat u Bosni?*

- *Objektivno, tu Amerika nema neki prioritet, to je jasno rečeno kroz Klintonove i Kristoferove izjave da oni Bosnu tretiraju kao evropski problem. A konačno je artikulisana i uloga Nemačke ne samo kao predsedavajućeg u Evropskoj uniji već i kao nekakvog lidera Evrope.*

- *Baš ta vodeća uloga Nemačke izaziva refleksni strah kod mnogih?*

- *To spada u poznate mitske priče. Mislim da Nemačka ne može da izbegne ulogu u Evropi, i to pozitivnu, kao odgovorna država. Zapravo za Evropu bi bilo problematično ukoliko Nemačka ne bi pristala na preuzimanje svojih odgovornosti koje ima kao jedna ekonomska sila. Ona ne može da postane neutralna kao Švajcarska.*

- *A "novi svetski" poredak?*

- *To je takođe jedna floskula koja nema nikakvo značenje. Radi se samo o stvaranju novih konstelacija odnosa, posle raspada biopolarnog sveta, gde razne zemlje zauzimaju nove položaje i svi učestvuju u tome izuzev nas. Reč je o nesposobnosti da se uključimo u modernizaciju i okrenemo tranziciji Jugoslavije i Srbije u jedno demokratsko društvo. Ta nesposobnost je i dovela do rata. A taj utisak na početku raspada bivše Jugoslavije da je Srbija u prednosti, što u jednom trenutku ona i jeste bila zahvaljujući činjenici da je imala dominantni uticaj u saveznim organima uprave, vojske, policije, potpuno je istopljen jer mi smo sada u poziciji države u nastajanju, države koja se čak bori i za postojeće granice.*

Nedeljna borba, 3–4. septembar 1994.

Intervju: Gordana Suša

Strah i od jake i od slabe Rusije

Hladnoratovski odnos dveju vodećih sila jasno je definisao "crvenu liniju" međunarodnog ponašanja, koja je, pre svega, bila određena biopolarnim interesima. Završetak hladnog rata iznedrio je fundamentalne promene: geostrateške i psihološke. Sovjetski Savez ne samo da je izgubio svoju imperiju nego ni Ruska Federacija nema izvesnu budućnost. Ujedinjena Nemačka postala je članica NATO, a većina istočnoevropskih zemalja čini sve da obezbedi članstvo u NATO.

Nestajanjem glavnog suparnika i neprijatelja NATO je izgubio svoj *raison d'être* i od tada pokušava da definiše svoju novu ulogu i prilagodi mandat novonastalim uslovima. Bezbednosni vakuum generiše nesigurnost kod manjih država koje više nisu u iz okrilju Sovjetskog Saveza. One uporno traže mesto u tzv. novoj evropskoj arhitekturi, koja je toliko obećavala nakon pada Berlinskog zida. Vrlo brzo se pokazalo da su obe strane gajile velika očekivanja i da se "nova arhitektura" uobličava sporo, te da je neophodno redefinisane doktrine za međunarodnu bezbednost.

UN kao arbitar. UN i Savet bezbednosti u međuvremenu su preuzeli ulogu arbitra u konfliktima širom sveta. Međutim, UN su demonstrirale impotenciju kada je reč o brzom intervenisanju, pogotovo u unutrašnjim konfliktima. To se jasno demonstriralo u Bosni, Somaliji i Ruandi. U slučaju Bosne, akcija međunarodne zajednice uglavnom se koncentrisala na sprečavanje širenja sukoba izvan granica bivše Jugoslavije, pre svega prema jugu zemlje, i pružanju humanitarne pomoći.

Potrebna za stvaranjem globalnog bezbednosnog sistema, nametnula je SAD razmišljanje gde i koliko da budu prisutne. To se pre svega odražava na buduće američko prisustvo u Evropi. Očigledno je da je njen interes za Evropu daleko manji nego ranije, ali je još uvek jedan od prioriteta. Razrešavanje te dileme odvija se i preko građenja novog partnerstva sa Nemačkom kao vodećom zemljom u Evropi. Istovremeno, SAD se orijentišu na usporavanje takvih odnosa sa Rusijom koji će joj obezbediti neku vrstu partnerstva. Postojeći vojni poitencijal Rusije i još četiri republike bivšeg SSSR nalažu oprez i nesumnjivu potrebu za saradnjom. Stvaranje nove konstelacije provocira i određene konflikte i teško odustajanje od starih pozicija, pre svega Velike Britanije, Francuske i Rusije. U tom procesu teče i osnovna razrada nove evropske bezbednosne arhitekture i svodi se na NATO, Zapadnoevropsku uniju u KEBS.

Amerikanci su se opredelili da svoje mesto u Evropi zadrže preko NATO, nastojeći da plasiraju svoje sledeće strateške ciljeve: proširenje NATO

na istok kroz jačanje Partnerstva za mir sada, a kasnije i kroz punopravno članstvo. Nedavni samit ministara inostranih poslova NATO u Briselu i, nakon toga samit šefova država KEBS u Budimpešti protekao je u znaku rasprave o proširenju NATO, kao i jačanju strukture KEBS. Osnovni zadatak sastanka u Briselu bilo je definisanje principa za proširenje NATO kako bi na narednom sastanku 1995. potencijalne zemlje članice imale jasnu sliku o zahtevima i obavezama u vezi sa članstvom.

Buduće tenzije. Proširenje NATO u ovoj fazi ne podrazumeva uključivanje Rusije. Njoj je ponuđeno samo Partnerstvo za mir, što je Rusija primila sa nelagodom. Neizvesnost razvoja situacije u Rusiji, i pored angažovanja Zapada da pomogne njenu tranziciju, nosi mnoge nepoznanice, što onemogućava ozbiljniji razgovor o prijemu u NATO. Zapad u ovoj fazi može da se "protegne" samo na nekoliko zemalja. Istovremeno, Poljska i ostale istočnoevropske zemlje jednako strahuju i od jake i od slabe Rusije. Najveći strah je svakako od moguće krize u Rusiji i u tom slučaju, od talasa izbeglica prema evropskom zapadu. Fragilne istočnoevropske zemlje teško da bi mogle da se nose sa takvom situacijom.

Prema tome, na toj relaciji mogu se očekivati nove i nove tenzije. Rusija neće biti srećna da NATO dođe na njene granice. Mogućnost takvog razvoja događaja očito je bacila senku i na samit u Budimpešti, gde je Jeljcin sa nezadovoljstvom izjavio: "Posle hladnog rata imamo hladni mir u kome se iz jednog centra pokušava upravljati međunarodnom zajednicom." Rusija se zalaže za jačanje KEBS kao jedine evropske bezbednosne organizacije u kojoj je punopravan član, za šta su zainteresovane i SAD, Nemačka i ostale zemlje. Međutim, Bil Klinton ipak bezbednost Zapada vezuje za NATO i Jeljcinu je indirektno poručio: "Niko nije automatski lišen prava da uđe u NATO, ali niko nema pravo da stavi veto i na članstvo u NATO."

Kriza u bivšoj Jugoslaviji, pre svega u Bosni, svakako je visila nad KEBS u Budimpešti, a nije isključeno i da su prošlonedeljni događaji u Bosni bili upravo refleksija raspleta vezanih za sudbinu NATO.

Vreme International, 12. decembar 1994.

Mirovni proces u Ženevi

Od samog početka krize i rata na jugoslovenskom prostoru, zapadne sile su bile saglasne oko toga da je rat u Jugoslaviji stvar jugoslovenskih naroda i da međunarodna zajednica treba samo da sankcioniše rešenje oko koga se oni sami dogovore – a to znači kako bude diktirala najjača strana u sukobu. Milošević je ovakav stav u potpunosti podržavao.

Mirovni proces u okviru UN je poslužio da pojedinačne vlade zapadnih zemalja izbegnu odgovornost pred sopstvenom javnošću za pasivnost pred zločinima. Mirovni proces je za Miloševića, s druge strane, bio kupovina vremena. Milošević i Karadžić su razumeli suštinu evropske neodlučnosti i svo vreme su fingirali učešće u pregovorima, dok su na terenu ostvarivali svoje ratne ciljeve silom. S obzirom da se međunarodna zajednica tome nije suprotstavila silom, Milošević nije imao stvarnih motiva za pregovaranje.

Mirovni proces je davao legitimitet ratnim zločincima zaraćenih strana, koje je UN stalno nastojao da "odobrovolji" za pregovore. Lord Owen je čak išao dotle da je Miloševića zasipao komplimentima, očito iz straha da neka od strana ne napusti pregovore. S druge strane, Izetbegović kao najslabija strana, nije imao nikakvog izbora sem da pod veoma nepovoljnim uslovima učestvuje u mirovnom procesu, i da, u poslednje vreme, trpi najveće pritiske i ucene.

Osnovni cilj i interes zemalja koje dominiraju mirovnim procesom u Ženevi bio je da se rat završi što pre. Nažalost, takav kraj je mogao biti samo jedan: da jači pobedi slabijeg. Zato Bosancima nije skinut embargo na oružje, a Izetbegović je često dovođen na ivicu kapitulacije (Owen je čak jednom pretio i ekonomskim sankcijama.)

U skladu sa ovako inertnom i neadekvatnom ulogom UN, medijatori su nastojali da zamagle suštinu sukoba, pitanje krivice za njegovo nastajanje i produžavanje, pa su širili rasističke i mistične priče o "večitoj mržnji", "verskom ratu", "iracionalnim balkanskim", "plemenskim obračunima", itd. Nisu propupštali priliku da objasne da "niko nije u pravu" i da "sve strane vrše zlodela". Time su UN u stvari širile Miloševićevu propagandu da je rat nastao, takoreći "sam od sebe".

Humanitarna pomoć služi za umirivanje savesti moralista i da zapuši usta kritičarima UN. Istovremeno, prisustvo UNPROFOR "sprečavalo" je vojnu intervenciju, jer bi time "bile dovedene u opasnost trupe na zemlji". Te trupe se, opet, ne mogu povući, jer bi onda prestala "humanitarna pomoć".

Sama humanitarna pomoć davana je u meri koju su dozvoljavale srpske trupe, koje su UN čak podmićivale, dajući im hranu namenjenu Bosancima. Međunarodne snage nisu reagovala ni kada je u njihovom kamionu

ubijen potpredsednik bosanske vlade u prisustvu "plavih šlemova" pod čijom se "zaštitom" nalazio. Bosansko stanovništvo se i dalje masakrira u tzv. "zonama sigurnosti", UN aktivno učestvuju u transportovanju Muslimana iz krajeva koje osvoje Srbi, čime se pomaže "etničko čišćenje".

Donete su brojne rezolucije, koje srpska strana nikada ne poštuje. S druge strane, UN ne čini ništa da ih sprovede u život.

Sada kada su ostvareni srpski vojni i politički ciljevi, na proteste i moralno zgražanje javnosti odgovara se "da je sada kasno", da treba biti "realan" i uzeti u obzir "stanje na terenu" i "odnose snaga".

Ovakvo ponašanje međunarodnih faktora i UN upućuje samo ne jedan zaključak: ceo mirovni proces poslužio je samo kao privid ispod koga je omogućeno da se usred Evrope u XX veku izvrši genocid nad jednim malim narodom, a da niko nije mrdnuo da to spreči. Međunarodna zajednica deli odgovornost za izbijanje rata u Bosni, jer je tražila referendum, priznala Bosnu, onemogućila embargo da se brani oružjem, odbila da je vojno zaštititi od agresije – i, zatim, tobožnjim "mirovnim procesom" neutralisala moralne proteste i zahteve javnosti da se spreči genocid.

Time su Ujedinjene nacije postale saučesnik genocida nad Muslimanima u Bosni.

Podsetnik za učešće na međunarodnim skupovima
o jugoslovenskoj krizi, 1994. godina

Arhipelazi za proizvodnju mržnje

Osnivanje Haškog tribunala za bivšu Jugoslaviju predstavlja ozbiljan pokušaj međunarodne zajednice da nepolitičkim putem, uvažavajući moralne i pravne principe, reši pitanje odgovornosti za počinjene zločine u ovom ratu. Čini se da je to pravi način da se spreči manipulacija kojom razni demagozi, zbog nedostatka memorije i objektivnih istorijskih izvora, spekuliraju i istorijskim faktima, stvaraju "arhipelage istorije", kako to naziva britanski istoričar Toni Džud. "Arhipelazi istorije" permanentno proizvode mržnju i nasilje, što je kod naroda u ovom regionu stvorilo iluziju da im istorija nešto duguje, pa zato, sve dok ne naplate "stare dugove", odbijaju da se okrenu budućnosti. Ovaj rat počeo je bez prave rasprave o prošlosti i bez "istorijskog pomirenja", što je donelo ogromne ljudske i materijalne gubitke, koji će opet stvoriti nove revanšizme. Na ovaj način krug se definitivno zatvara.

Haški tribunal sigurno neće doneti definitivnu istorijsku presudu, ali će prikupiti sva relevantna svedočanstva o ovom ratu. I identifikovaće odgovorne za ratne zločine, uključujući i podstrekače rata. Zato Haški tribunal treba što pre prihvatiti i priznati, kako bi se prekinuo začarani krug i uspostavio mir i poštovanje ljudskih vrednosti u ovom regionu.

Svakako se tu nameće i pitanje nacionalnih sudova. Adekvatna uloga nacionalnih sudova bila bi sigurno znak demokratizacije i sazrevanja ovog društva i samim tim cilj kome treba težiti. Nažalost, sudeći po dva procesa koja su se vodila u Šapcu i u Belom Manastiru, takvi uslovi još ne postoje. Ova suđenja samo su pokazala nameru jugoslovenskih vlasti da se gone oni kriminalni tipovi, koji, bez obzira na odgovornost koju nose, objektivno skidaju odgovornost sa projekatana zločinačke politike. Uostalom, međunarodni sud svakako neće biti u mogućnosti da goni sve ratne zločince pa to pitanje i dalje ostaje na nacionalnim sudovima, čija uloga, po odluci Saveta bezbednosti, nije stavljena na marginu, kako se to uporno predstavlja našoj javnosti.

Odnos vlasti SFRJ prema saradnji sa Tribunalom od samog početka bio je arogantan i omalovažavajući. Državna komisija za ratne zločine, koju je vodio dr Milan Bulajić, nije za sobom ostavila nijedan relevantan dosije o zločinima učinjenim nad Srbima. S druge strane, država do sada nije dozvolila dolazak istraživača Tribunala koji bi trebalo da intervjuišu svedoke s početka rata, kao i svedoke poslednjih zbivanja u Krajini. Takođe, nije dozvoljen ni dolazak oficira za saradnju sa Tribunalom koji je bio najavljen ovog leta. U međuvremenu, javljaju se razne manje paradržavne humanitarne organizacije, bilo iz RSK ili RS, sa svojim dokaznim materijalima koji šetaju po svetu dokazujući da je Tribunal antisrpski. Sve ovo pokazuje da ne postoji ozbiljna

namera da se osvetle i zločini nad samim Srbima koje je učinila druga strana, ali ni oni zločini nad drugima za koje je odgovorna srpska strana.

Mirovni sporazum koji će uslediti nakon Dejtona podrazumevaće, kako sada stvari stoje, i određenu pomoć za sve strane. Ova pomoć biće uslovljena nizom obavezujućih odredbi, a jedna od njih svakako najznačajnija za sve, biće saradnja sa Tribunalom. Izgleda da će ovaj uslov za jugoslovenski režim biti najteži. Zato se može očekivati da će SRJ u bliskoj budućnosti otvoriti kanale saradnje, ali pod punom kontrolom države, i u meri koja neće ugroziti sadašnje nosioce vlasti odgovorne za ovaj rat. Nosiocima vlasti, uostalom, najviše odgovara sakrivanje iza kolektivne krivice naroda i prebacivanje odgovornosti na međunarodnu zajednicu, i Tribunal, koji se uporno, kvalifikuju kao antisrpski. Nažalost, čini se da će režim i u tome imati podršku većine aktera na srpskoj političkoj sceni, jer je suočavanje sa vlastitom krivicom najteži i najodgovorniji čin, čin koji zahteva punu moralnu i političku zrelost. Srbija je doživela poraz svog velikosrpskog projekta, ali ne i poraz mišljenja.

Tvrđnja da je povratak izbeglica nemoguć, koja se lansira u poslednje vreme sa svih strana podjednako, samo je opravdavanje teze o "humanom preseljenju" stanovništva s kojom je i počeo ovaj rat. Izbeglice su jedini dokaz da ne možemo živeti zajedno. Njihov povratak bi poništio i glavni cilj ovog rata – etničko čišćenje i stvaranje etnički čistih tvorevina. Otuda toliki odijum na izbeglice koji u ovoj poslednjoj fazi rata pristižu sa svih strana. U Srbiji, izbeglice-Srbi neprijatno podsećaju na cenu rata i na odgovornost za sudbinu miliona ljudi. Na drugoj strani, oni se doživljavaju kao poražena strana i remetilački faktor. Poslednji izbegli Srbi ujedno su najveće žrtve ovog režima i velikosrpskog projekta, pa onda i onih režima otkuda dolaze.

Na sreću, međunarodna zajednica je prihvatila princip prava povratka svih izbeglica, ukoliko to žele. Helsinški odbor je dao svoj doprinos u pokretanju ove teme i artikulaciji volje onih koje sada niko ne želi, osim u svrhu dalje manipulacije. U tom cilju Odbor je pripremio i dokument za Mirovnu konferenciju u kojem se traži da pitanje izbeglica zauzme jedno od prioritetnih mesta u mirovnom sporazumu. To isto odnosi se i na saradnju sa Tribunalom. Saradnja sa Tribunalom je moralna obaveza svih građana ove zemlje, a za nevladine organizacije je i obaveza prema rezoluciji Saveta bezbednosti 827.

Pokušaj, da se dezavuišu neke nevladine organizacije kao antisrpske je pokušaj vlasti da onemogući bilo kakve druge kanale saradnje sa Tribunalom. To je samo pokazatelj njihovog straha da kontroli izmakne njihova "istina" o ratnim zločinima. Što vreme bude više odmicalo, sve će više biti građana ove zemlje, kao i nevladinih organizacija, koji neće hteti da snose teret kolektivne krivice za nešto u čemu nisu učestvovali. Zločin uvek izađe na videlo.

U okviru teme *Naše borbe:*

"Ratni zločini – od Nirnberga do Haga", IV, 1995.

Tri poraza Srbije

Ja ne bih ovom prilikom govorila o promenama, već o porazu ove politike. Prvi poraz dogodio se sa ekonomskim kolapsom koji je i ekonomski i društveni. Drugi poraz desio se odmah na početku ovog rata, znači, nakon uvođenja sankcija i svega onoga što je tome sledilo. Treći poraz, kako ga ja vidim, odvija se kroz pregovore i emisare koji ovde dolaze; onog trenutka kad Srbija prizna bivše jugoslovenske republike – ona je poražena. Da li Srbija može da se nosi sa svim tim s obzirom da je jedini društveni konsenzus koji je ovde postojao bio nacionalno pitanje, odnosno velika Srbija, ili, što je moguće veća Srbija. Znači, osim zvanične politike, one koju vodi Slobodan Milošević, čiji se poraz iznuđuje, treba poraziti i opoziciju i sve institucije koje su dale podršku toj politici. A, kad se sve to sabere izlazi da Srbija stoji pred potpunim porazom. Sa druge strane, kako tako poraženo društvo može da formuliše svoje nove prioritete u spoljnoj politici? Potreban je, znači, novi društveni konsenzus o konceptu države u kojoj ćemo živeti. To istovremeno otvara i sva unutrašnja pitanja, kao što su Kosovo, Crna Gora pa i Vojvodina. Ako se Srbija ne uredi na ravnopravnim osnovama, kako će biti sposobna da ostvaruje svoje prioritete na Balkanu, kao i sa svim susedima koji je ovde okružuju?

Srbiji najpre predstoji suočavanje sa samom sobom, prihvatanje poraza i odgovornosti za ovaj rat, pa tek onda razmišljanje o Srbiji u neposrednom okruženju, a zatim i o širem, u korelaciji sa svim ostalim faktorima neophodnim za normalno funkcionisanje države. U porazu kroz koji prolazi, Srbija je istovremeno država u stvaranju, za razliku od bivših republika koje su u tom procesu bile na početku ovog rata. Postoje li unutrašnje snage koje će biti sposobne da definišu tu i takvu Srbiju, ne znam, ali sam vrlo pesimistična i mislim da to iziskuje veoma dugo vreme.

Pod uslovom da do takvog dugotrajnog procesa dođe, da se sve sanira, Srbiji tek predstoji promišljanje oko spoljne politike, koja je isto tako bitna. Osim psihološkog efekta – to više nije velika država i nema onaj značaj. Prihvatanje sužene, manje Srbije, podrazumeva traženje novih faktora relevantnih za svaku malu zemlju, pre svega u odnosu na ekonomski razvoj, a zatim i bezbednosni.

Rekla bih da su u tom novom preispitivanju dve zemlje ključne: Nemačka i Turska, te dve regionalne sile, odnosno, dva susedna regiona koja se ovde oslanjaju jedan na drugi, dva su bitna spoljnopolitička faktora, kao i sve regionalne organizacije i integracije koje se vezuju za te dve zemlje, Evropska unija na jednoj, i mogući crnomorski basen na drugoj strani.

Čak i pod takvim uslovima Srbija ostaje zemlja koja je svojim ponašanjem i politikom sebi stvorila neprijatelje u svim susednim zemljama, a s obzirom da je još uvek vojni faktor, predstoji joj i demilitarizacija, svođenje na meru primerenu njenoj veličini i kroz to traženje partnerstva ili sa NATO ili sa KEBS, već prema tome kako će se ta bezbednosna konstrukcija u Evropi praviti.

Forum *Vremena* na temu "SRJ i susedi",
Vreme, 9. januar 1995.

Paralelni svetovi

Srbijanska politika na Kosovu bila je zapravo u funkciji anahronog nacionalnog projekta, što podrazumeva njeno usmeravanje na poniženje, na gubljenje identiteta, i sprečavanje bilo kakve emancipacije Kosova, koja je već bila postignuta u okviru bivše Jugoslavije Ustavom iz 1974. Na Kosovu smo u međuvremenu dobili gotovo segregaciju, svojevrsni aparthejd, kršenje ljudskih prava u meri koja se jednostavno ne može ničim opravdati.

Ljudska prava krše se na nekoliko nivoa; ne samo torturom, nego i ekonomskim merama, koje su proizvodnju dovele do nule. Dalje, stavljanje van zakona čitave albanske strukture vlasti dovelo je albansku zajednicu u situaciju da se organizuje paralelno, da organizuje i sistem obrazovanja i zdravstva na alternativni način, naravno, vrlo niskog kvaliteta. To, s jedne strane, govori o organizacionoj sposobnosti i nekoj vrsti zrelosti albanske zajednice, koja se ipak, umesto nasilju, okrenula nekom samoorganizovanju i pružanju pasivnog otpora. I to je već veliko dostignuće s obzirom na prirodu i na mentalitet naroda na ovim prostorima.

Razaranje intelektualnog potencijala albanske zajednice dovelo je do nezadovoljstva i animoziteta prema Srbima; mlade generacije koje tamo stasaju već 15 godina nemaju više nikakvu kopču sa Beogradom, niti imaju ikakvu komunikaciju sa srpskim korpusom. Znači, svi ti mladi ljudi nama su nepristupačni i za nas ne postoje, kao što i mi za njih ne postojimo. Isto je i sa mladima ovde: oni ne znaju ko su Albanci. Albanci i Srbi se ne poznaju. Uspostavljena su dva paralelna sveta i ako je ikada na ovom prostoru postojala neka etnička distanca onda je to ova sadašnja između Srba i Albanaca.

Šta onda raditi u takvoj situaciji sa ovim problemom na Kosovu, koji prosto izgleda nedodirljiv barem sa ovim režimom i sa ovim malim potencijalom demokratskih snaga koje postoje u Srbiji? Moja razmišljanja su sumorna: ukoliko situacija sa Bosnom i Hrvatskom "isklizne" sa postojećim stanjem duha u Srbiji, u narednim mesecima doći će do posezanja za silom, bez obzira što niko to ne želi, čak ni Srbija. To pitanje rata i mira na Kosovu je i dalje otvoreno, bez obzira na to što se Amerika dole isprečila sa svojim trupama.

Moguće rešenje vidim u značajnijem angažovanju međunarodne zajednice, pre svega pomaganjem tih malih demokratskih potencijala u Srbiji. Ne čini mi se mogućim da se odmah nađe političko rešenje na Kosovu, i da je verovatno nemoguće otpočeti bilo kakav razgovor sa Albancima pre ukidanja represije i ostvarenja jednakih uslova za obe strane. Definitivno rešenje verovatno će iziskivati i dug vremenski period, a za to vreme neophodno je prisustvo međunarodne zajednice na Kosovu. Mislim, naime, da balkanski

narodi nisu zreli za dijalog u kome će obe strane biti u mogućnosti da se upoznaju, da izlože svoje probleme i da nađu kompromisno rešenje.

Pošto ne postoje okolnosti da se taj dijalog obavi unutar Srbije i Jugoslavije, mislim da se to pitanje mora internacionalizovati kako bi se ono otvorilo prisustvom međunarodne zajednice i svih međunarodnih faktora.

Forum *Vremena* na temu Kosova,
Vreme, 27. mart 1995.

Lažna pobuna praksisovaca

Nakon svih događaja poslednjih godina, SRJ i Evropa sada su u većem raskoraku nego ikad ranije, sa velikim šansama da to preraste u trajno stanje. Rat, ksenofobija i paranoja udaljavaju nas od evropske opcije, pod pretpostavkom da je ona ovde imala šansu. Raspad bipolarnog sveta i ujedinjenje Nemačke bitno su promenili političku stvarnost Evrope. I Zapadna i Istočna Evropa ušle su u svojevrsnu krizu identiteta, što je neminovno dovelo do redefinisanja političke agende Evrope, te uloge pojedinih zemalja, kao što su Nemačka, Rusija i SAD.

Nemačka postaje vodeći politički faktor Evrope, ali preuzimanje takve odgovornosti ide postepeno i uz velike otpore. Bez obzira na ekonomske i strukturne promene kroz koje i sama prolazi zbog ujedinjenja, Nemačka nosi najveći deo tereta u pružanju podrške istočnoevropskim zemljama, naročito Rusiji. Sve to zajedno je ogroman pritisak na nemačku politiku.

Rusija gubi ulogu velike sile, ostajući donekle vojna sila, na koju Evropa sada gleda samo u kontekstu stabilnosti. S obzirom na kompleksnost i težinu problema Rusije, i ona će dugoročno biti važan faktor za bezbednost Evrope.

SAD takođe prolaze kroz prilagođavanje ulozi jedine svetske sile, što neminovno traži redefinisanje američke uloge i u Evropi, pre svega u NATO.

U takvim međunarodnim okolnostima jugoslovenska kriza, a zatim i rat, nisu privukli blagovremenu i odgovarajuću pažnju. Gubeći geostrateški značaj, a time i interesovanje međunarodne zajednice ni Jugoslavija se nije blagovremeno pripremila za novu situaciju, niti je bila u stanju da sagleda svoj novi položaj.

Posebno je zaostala Srbija u razumevanju aktuelnih procesa. Aktuelni režim u Srbiji je svoje ponašanje tada bazirao na suštinski pogrešnoj oceni međunarodne situacije, izboru pogrešne strane, oslanjanju na sovjetski vojni blok. Ta pozicija se veoma brzo pokazala poražavajućom.

Pozicija Jugoslavije *sui generis* u poslednjih pedeset godina bazirala se na geostrateškom značaju u bipolarnom svetu, što joj je obezbeđivalo specijalan tretman i posebnu ulogu na međunarodnoj političkoj sceni. Njena uloga prevazilazila je okvire njenog stvarnog značaja. Ta izvanredna okolnost razvila je kod Jugoslovena svojevrsan kolektivni narcizam.

Studentski pokret i *praksisovci* šezdesetih i sedamdesetih godina, na prvi pogled proevropski orijentisani, svojom su zavodljivošću u stvari zaustavili proces emancipacije u Srbiji. Paradoksalno je da je tadašnja aktuelna vlast, time što ih je formalno uklonila sa političke scene, usmerila intelektualni

naboj evropske orijentacije u pogrešnom pravcu. To je imalo dalekosežne posledice jer je obeležilo intelektualnu atmosferu do današnjih dana.

Konkretna posledica te "lažne pobune", između ostalog, jeste uklanjanje liberala sa političke scene kao jedine autentične proevropske orijentacije; oni danas, nažalost, nemaju značajnije sledbenike. Proces emancipacije sedamdesetih godina u Srbiji, ali i u drugim delovima zemlje, tada je nasilno prekinut da bi se dvadesetak godina kasnije vratio u mnogo dramatičnijem obliku. Nažalost, Srbija poruku nije razumela: okrenula se ostvarivanju anahronog nacionalnog programa koji ju je doveo u koliziju sa celim svetom.

Program i njegovu realizaciju Srbija je bazirala na pogrešnim procenama evropske situacije. To je navelo režim, doduše uz široku podršku, da odbije plan ponuđen na Haškoj konferenciji koji je tada značio izlaz iz krize. Danas je očigledno da je ta procena bila pogubna i da svet, bez obzira na sva kolebanja i zakasnele reakcije, ne može i neće odustati od svojih principa.

Srbija se danas nalazi u bezizlaznoj situaciji. Ona je skoro nerazrešiva sve dok se ne porazi ovaj nacionalni program. Tek će se tada moći postaviti pitanje odgovornosti, ne samo aktuelne vlasti već i opozicije. Opozicija je, nažalost, koncentrisana na to da porazi Miloševića, a ne i njegov program. Društveni oporavak Srbije nije moguć bez promišljanja neposredne prošlosti i bez katarze. Ako toga ne bude, Srbija će ostati na evropskoj margini.

Forum *Vremena* na temu "Evropa i Srbija",
Vreme, 1. maj 1995.

Američki pristup problemu Kosova i južnom delu Balkana u celini

Stalno odlaganje globalnog pristupa jugoslovenskoj krizi dovelo je u pitanje sve postulate međunarodne zajednice, a posebno principe KEBS koji su se različitim tumačenjima pretvorili u svoju suprotnost. Jugoslovenska kriza je otvorila niz pitanja za koje međunarodna zajednica, odustajući naizgled od svojih standarda, ne može naći laka rešenja. U tom smislu i kosovsko pitanje, koje je dinamiziralo jugoslovensku krizu osamdesetih godina, predstavlja svojevrсни izazov za sve međunarodne faktore, posebno za američku administraciju. I pored činjenice što su Albanci, politički najzreliji, usvojili politiku nenasilja, kosovski čvor nije moguće razrešiti, a da se pri tome ne primene isti principi na celi region. Balkan je mešavina manjinskih naroda duboko povezanih i isprepletenih i ta činjenica mora biti polazna osnova za svako trajnije rešenje. Međutim, manjinsko pitanje nije moguće rešiti bez demokratizacije društva u celini, jer je dominacija osnovni oblik društvenog ponašanja.

Niz događaja koji su usledili pre potpisivanja sporazuma između S. Miloševića i I. Rugove o vraćanju albanske dece u škole, pokazuje da je nakon pet godina ušančenih pozicija obe strane, međunarodna zajednica, pre svega, SAD, zauzela stanovište da dosadašnji tok događaja u ovom regionu može imati pogubni uticaj i van granica bivše Jugoslavije, te da je neophodno isprečiti se dugoročnijom strategijom. Ne ulazeći u razloge oportunitizma pojedinih ključnih međunarodnih faktora, očigledno je da je Dejtonski sporazum bio prekretnica za odnos prema regionu u celini. Sporazum između Miloševića i Rugove, te otvaranje američkog Informativnog centra u Prištini, očigledno su samo prvi koraci ka pravom političkom dijalogu.

Polazeći od opštepoznatih političkih problema u ovom delu Evrope, Američki savet za međunarodna pitanja razradio je strategiju za globalno rešenje krize na jugu Evrope, inače od ključnog značaja za stabilnost celog regiona. Može se reći da tu počinje i stvarni strateški interes, kako SAD tako i NATO. Polazna tačka ove strategije je da stabilnost regiona počiva na implementaciji Helsinških principa.

Osnovni cilj preporuka je da se neutrališe Srbija, održi integritet Makedonije kao države i obezbede uslovi za postizanje trajnog rešenja za Kosovo. Kao prvi koraci preporučuje se imenovanje specijalnog izaslanika za ovaj region i zadržavanje spoljnog zida sankcija prema SRJ, sve dok se ne ostvari značajan napredak u razrešavanju krize na Kosovu. Održavanje teritorijalnog integriteta Makedonije zahtevaće angažovanje SAD sve dok se

tenzije na Kosovu značajno ne smanje. Istovremeno, vlada Makedonije, ali i druge vlade, te međunarodne organizacije, nevladine organizacije itd., treba da pomognu stabilizaciju Makedonije.

S obzirom na dijametralno suprotstavljene pozicije dve strane, srpske i albanske, u ovoj fazi SAD treba da se zalažu za privremeno rešenje za Kosovo koje bi smanjilo tenzije i doprinelo stvaranju konstruktivnije atmosfere i otvaranju pravog dijaloga. Strategija bi se ostvarivala kroz sledeće faze: građenje mera poverenja, dijalog i pregovori, te donošenje privremenog sporazuma.

Režim u Beogradu bi u tom periodu poštovao neke od neophodnih zahteva kao što su: prestanak kršenja ljudskih prava na Kosovu i policijske represije, puštanje političkih zatvorenika, te prestanak prakse konfiskacije pasoša. Obnavljanje rada Fondacije Soros bilo bi veoma važno, s obzirom na značaj pomoći alternativnim medijima i nevladinim organizacijama. Pred Beograd se postavlja i zahtev povratka posmatračke misije OEBS i drugih međunarodnih organizacija, posebno onih za ljudska prava, koje bi pratile situaciju na Kosovu, te otvaranje informativnog centra SAD.

Od albanske strane se traži da i dalje ostane na liniji politike nenasilja, zatim da pruži garancije za poštovanje ljudskih prava srpske manjine na Kosovu, te da se odlože razgovori o nezavisnosti dok traju pregovori o privremenom rešenju.

Američka administracija je već delovala prema nekim od navedenih preporuka, dok se za međunarodnu zajednicu u celini predviđa da i dalje vrši pritisak na Srbiju, da dozvoli povratak misije OEBS, te da se otvore kancelarije UNHCR i ICRC na Kosovu, kao i drugih međunarodnih nevladinih organizacija. Znači, predviđeno je korišćenje usluga dobre volje svih međunarodnih faktora koji bi bili u funkciji uspostavljanja dijaloga između Albanaca i Srba.

Očito je da se stalo na stanovište o neprikosnovenosti principa o samoopredeljenju i nepromenljivosti granica, koji su sada dobili egzaktnija tumačenja, čime se smanjuje prostor za manipulaciju u pogledu njihove primene. Svi navedeni koraci vodili bi prema privremenom sporazumu koji ne bi uslovljavao definitivno rešenje pitanja Kosova. O tome, kada se steknu uslovi. U međuvremenu važan korak je obnavljanje obrazovnih ustanova.

Razvoj regiona i njegova demokratizacija u celini zavisice ne samo od političkog rešenja nego i od pružene ekonomske pomoći celom regionu. U protivnom, siromaštvo neće bitno promeniti postojeću sliku i pored najboljih političkih rešenja. U tom pravcu već je predviđena međunarodna finansijska i tehnička pomoć za izgradnju koridora Istok-Zapad, od Bugarske preko Makedonije ka Albaniji, i povezivanje sa Jadranom. Samo poboljšanjem infrastrukture, komunikacija sa svetom, obrazovanja, pa tek onda i političke kulture, moguće je očekivati pomak iz balkanskog gliba.

Važno je na kraju napomenuti da ovakav pristup kosovskom problemu ohrabruje, jer će neminovno imati ogroman uticaj i na dalji razvoj situacije u

Bosni s obzirom na suštinsku povezanost ova dva pitanja. Postavljanjem oba ova pitanja na pravilnu osnovu manje će koštati međunarodnu zajednicu, bez obzira što obe situacije imaju zajedničku karakteristiku da su predugo bile zapuštene, nego da se udovolji promenama granica u doba kada one praktično nemaju nikakav značaj.

Forum *Vremena* na temu "Čije je Kosovo",
Vreme, mart 1995.

Spoljnopolitički prioritet Srbije i pitanje izbeglica

Pitanje izbeglica je humanitarno, političko, moralno i pravno pitanje. U kontekstu u kakvom se Srbija sada nalazi ono je i spoljnopolitičko pitanje. Pravilno postavljanje problema izbeglica, pri tome, oslanjajući se na Dejtonski sporazum, pokazaće koliko je Srbija spremna da prihvati norme koje su ovim sporazumom nametnute.

Razumevanje sadašnjeg istorijskog trenutka srpskog naroda neminovno mora početi i od sudbine prekodrinskih Srba. Njihova instrumentalizacija od početka ovog rata dovela je ove delove srpskog naroda, sada izbeglice, u bezizlazu situaciju. Ekonomski, pa čak i biološki, dovedeni su na prag egzistencije i istrebljenja, dok se politički još koriste za moguće nagodbe. Nažalost, još uvek je ujedinjenje srpskog naroda cilj kojim se manipuliše kako od strane režima, tako i opozicije. U tom pogledu, povratak izbeglica za njih je neprihvatljiv, jer samo sa njima mogu da konsoliduju srpske etničke prostore i na taj način ostvare bar deo velikosrpskog projekta pomeranjem države na severozapad.

Egzodus Srba iz tzv. Republike Srpske Krajine i nedavno iz Sarajeva ukazuje na namerno iseljavanje srpskih građana pod pretnjom da bi se postigli određeni politički ciljevi. Danas, u pravnom sistemu Ujedinjenih nacija, prisilno iseljavanje protivi se temeljnim načelima međunarodnog prava o zaštiti prava čoveka. Čak da je odluka o iseljenju bila dobrovoljna (a nije), poznato je da takva mera sadrži nehumani element kod trajnog iseljenja iz mesta gde je pojedinac do tada živio, najčešće mesta rođenja, njega i njegovih predaka (naročito kod ruralnog stanovništva).

Posebno je nehumano prisilno preseljavanje stanovništva u državu gde su novi uslovi života takvi da mogu dovesti do njegovog potpunog uništenja (nepovoljni ekonomski uslovi, neprilagodljivost geografskim uslovima, duhovne razlike, animozitet nove sredine i sl.). Međutim, srpski režim nije pokazao da razmišlja o stvarnim posledicama "humanog preseljenja stanovništva". Iskustvo je pokazalo da je osnovni cilj ratne politike bio osvajanje teritorija, a ne ujedinjenje svih Srba.

U Saveznoj Republici Jugoslaviji ima oko pola miliona izbeglica koje se mogu klasificirati u nekoliko kategorija. Prva grupa se odnosi na izbeglice iz Hrvatske, koje su došle 1991 (poseduju izbeglički status), zatim izbeglice iz tzv. Republike Srpske Krajine koje nemaju status izbeglica. Izbeglice iz Bosne i Hercegovine, i to iz onih delova koji nisu bili pod kontrolom Srba, dolaze 1992

(dobijaju status izbeglice), te izbeglice sa teritorije RS (bez izbegličkog statusa). Poslednji talas izbeglica iz tzv. Republike Srpske Krajine usledio je nakon operacije "Oluja" tokom avgustga 1995. g. i ova grupa se tretira kao prognanici. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma dolazi do egzodusa (potaknutog sa Pala) sa teritorije koje su Dejtonskim sporazumom prešle pod jurisdikciju vlasti iz Sarajeva (povlačenje Srba iz predgrađa i dela samog Sarajeva), ali unutar teritorije RS.

Savezna Republika Jugoslavija do sada nije obelodanila sveobuhvatnu politiku prema izbeglicama. Potezi režima nisu konzistentni i domišljeni i rukovode se dnevopolitičkim potrebama. Međutim, u celini gledano, može se uočiti tendencija etničke konsolidacije teritorija pod kontrolom Srba, u Hrvatskoj i posebno u Bosni i Hercegovini. To je uočljivo pre svega u Istočnoj Bosni, Srbi iseljeni ih Sarajeva sada se naseljavaju u Bjeljini, Bratuncu, Srebrenici, Brčkom... Postoji ista namera i u pogledu Istočne Slavonije. Međutim, dolazak američkog generala Klajna, ne daje nade za ovakve aspiracije SRJ. Pored toga, američka diplomatija daje punu podršku za reintegraciju tog područja u Hrvatsku. Postoje indicije da Srbi iz Hrvatske neće dobiti podršku SRJ za povratak u Krajinu i da će se njihovo pitanje rešavati naseljavanjem u RS i Istočnu Slavoniju ili u etnički mešovitim sredinama u SRJ radi promene etničke strukture. Osnivanje pojedinih komiteta za povratak, poput onog koji vodi Borislav Mikelić, u funkciji su ovih namera. Na sreću, ne uživaju veliku podršku i poverenje među izbeglicama.

Treba takođe napomenuti da je SR Jugoslavija multietnička država (35 odsto stanovništva su manjine). Položaj manjina u SRJ uveliko će zavisiti i od rešavanja pitanja izbeglica. Namere da se izbeglice naseljavaju u etnički mešovitim sredinama, posebno u Vojvodini, upućuje da Srbija istrajava na principu majorizacije u etnički mešovitim sredinama, što upućuje na želju za dominacijom nad svim ne-Srbima. Nepovoljan položaj izbeglica stvara i stvaraće tenzije u takvim sredinama, što će neumitno voditi do konflikata koji se mogu preliti preko granica SR Jugoslavije.

Imajući u vidu obaveze koje je SR Jugoslavija prihvatila Dejtonskim sporazumom, ovakvo ponašanje režima, ali i većeg dela opozicije, u suprotnosti je sa očekivanim ponašanjem, ali isto tako i obećanom pomoći u slučaju doslednog sprovođenja odredaba Sporazuma, u prvom redu, Aneksa 7.

Polazeći od poznatog međunarodnog okruženja, kao i naznačene rešenosti međunarodne zajednice da balkansko pitanje rešava na principima i u okviru OEBS, bilo bi oportuno da se u Srbiji postigne konsenzus o mogućim pravcima usmeravanja srpske politike u celini, pa i spoljnopolitičkih prioriteta. U tom smislu i pitanje izbeglica zahteva jasno opredeljenje:

- puna i dosledna primena Aneksa 7 Dejtonskog sporazuma, polazeći od principa dobrovoljnosti;
- zalaganje, preko međunarodnih faktora, za stvaranje svih uslova neophodnih za povratak izbeglica svojim kućama;

- stvaranje uslova za povratak svih građana nesrpske nacionalnosti, kao i Srba u SRJ, uz donošenje neophodnih mera i zakona, kao npr. Zakona o amnestiji;

- stvoriti uslove za reintegraciju u SR Jugoslaviji za one koji ne žele da se vrate svojim kućama;

- po pravilu (ili generalno) izjednačavanje prava izbeglica sa pravima građana SR Jugoslavije.

Samo ovakav pristup stvorice poverenje kod izbeglica i pokazaće da je ova država odgovorna. To će istovremeno pružiti dokaze i međunarodnoj javnosti da je SR Jugoslavija prihvatila standarde i vrednosti civilizovanih društava i da je spremna da opstane kao multietnička država. Istovremeno, pružanje pomoći srpskim izbeglicama da se vrate u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu pokazaće i uverice javnost da je ova država napustila pozicije velikosrpskog projekta sa teritorijalnim aspiracijama putem sile. Istovremeno pokazala bi da ne podržava takav koncept na drugim stranama.

"Spoljna politika Jugoslavije posle Dejtona",
Spoljnopolitičke sveske Foruma za međunarodne odnose
Evropskog pokreta u Srbiji, april 1996.

Manjak spremnosti za velike zaokrete

Prošla sedmica u Srbiji jedna je od onih koja je i pored burnih zbivanja pokazala da se matrica događanja nije promenila i da je raspad i dalje dominantan proces. Apatija i demoralisanost građana svedoči o agoniji Srbije koja se nastavlja brzinom koju je teško pratiti. Pritisak međunarodne zajednice se dnevno povećava, mehanizam Dejtonskog sporazuma polako se artikuliše i sve je manje prostora za manipulaciju. Avramović i Kasagić, čije je smenjivanje svojevrzni apsurd, predstavljali su istu opasnost za režim zbog same najave otvaranja prema svetu, što uvek preti razobličavanju prave prirode ovog režima. Reakcije u svetu na smenu Kasagića nedvosmisleno ukazuju na to da je Bosna prioritet i da je u tom smislu i otvaranje RS neophodno. Dilema dokle ići u izolaciji Srbije stalno je prisutna. Njen značaj za stabilnost Balkana nije sporan, ali ni za agresiju ne može biti nagrade. Stoga je odnos prema Srbiji ambivalentan, jer je u procepu između ova dva principa.

Nedelja - dan bez događanja ali su zato novine pune dramatičnih izveštaja o radničkom nezadovoljstvu širom Srbije. I pored suspenzije sankcija polovina radno sposobnih je nezaposlena, većina fabrika je zatvorena a prosečna zarada je minimalna. Jugoslovenska privreda, čini se, doživela je šok suspenzijom sankcija, sada se pokazuje u kojoj meri je devastirana ratnom politikom i sankcijama. Profiteri oblikuju i diktiraju privredna kretanja. Postavlja se pitanje da li je Srbija objektivno sposobna za program reforme koju je Avramović ponudio. Ante Marković je sa daleko povoljnijom masovnom i međunarodnom podrškom smenjen 1990. zbog takvog programa.

Ujedinjena opozicija nastavlja sa svojim mitinzima po Srbiji. To je deo izborne kampanje. Isto rade, mada na drugi način, i vladajuća SPS-JUL stranka. Oni uz ogromnu medijsku i finansijsku prednost. Zemlja koja je posle nekoliko godina rata poražena, pre svega moralno, priprema se za nove izbore. Imajući u vidu prirodu režima i nepostojanje demokratske tradicije, teško je zamisliti takve izbore bez potresa. Građani ove zemlje biće suočeni sa teškim pitanjima kao što su rat i odgovornost za rat, priroda društva i privrede, te manjinska pitanja i izbeglice. Ako naredni izbori treba da budu korak ka demokratiji a ne anarhiji - onda u ovoj zemlji treba svi relevantni politički faktori da se dogovore o nekim minimalnim pravilima. Pri tome, treba imati u vidu da demokratski izbori ne dovode uvek prosvetlene lidere, niti prevazilaze podele, pogotovo što političko biće Srbije nije spremno za velike zaokrete. Sudeći po mlakoj reakciji na smenu guvernera teško je verovati da će se socijalno nezadovoljstvo pretvoriti u politički bunt.

Ponedeljak - početak radne nedelje. Kancelariju Helsinškog odbora već od osam sati opsedaju izbeglice. Prijavljuju se za povratak ili traže pomoć za regulisanje statusa. Često traže i savete - kao npr. da li učestvovati u popisu izbeglica koji je upravo u toku. Nepoverenje izbeglica je veliko prema svima, naročito prema ovoj vlasti. Osećaju se prevarenima i napuštenima. Nerado upisuju svoje adrese zbog straha od moguće mobilizacije ili bilo kakve druge manipulacije. Uzvrćaju im popisivači jer prete ukidanjem humanitarne pomoći. Pri tome ih obeshrabruju i za povratak, te već manipulišu podacima koji su upereni protiv naše ankete o povratku. Dodatnih 17.000 formulara Helsinškog odbora je upućeno hrvatskoj vladi preko američke ambasade. To sada čini ukupno 31.000 formulara.

U poseti su danas bili i Srbi iz Belog Manastira. Interesuju se za osnivanje lokalnog Helsinškog odbora. Upućujemo ih na Hrvatski odbor. Ne deluju uverljivo. Čini se da su poslali od Mikelića koji nam je stalno za petama. Preti Ninku Miriću telefonom kad god ga denuncira u novinama ili *Helsinškoj povelji*. Nesrećna je okolnost da se ljudi kao Mikelić i Hadžić, diskreditovani kod hrvatskih Srba, postavljaju na tako odgovorne funkcije. Opravdane su sumnje izbeglica da to uvek miriše na neku podvalu. Na BK televiziji emisija posvećena Istočnoj Slavoniji povodom početka demilitarizacije. Najveći deo intervjuisanih Srba opredeljuje se za opstanak. Predstavnica lokalne vlasti govori o Baranji i Slavoniji kao Evropi regija, čija bi moneta bila ECU. Mediji vrlo pažljivo plasiraju početak demilitarizacije kroz ovakve priče.

Novine su prepune spekulacija oko ostavke Karadžića i postavljanje Biljane Plavšić kao vršioca dužnosti, smrti generala Đukića i postavljanje "reinkarnacije" Martića, Gojka Kličkovića, za novog premijera RS. Iznudivanjem promena, međunarodna zajednica je ovog puta rešena da napravi pomak u RS. Milošević je očigledno ipak glavni igrač i za RS, mada o tome postoje različita mišljenja. Opozicija nije uspela da se artikuliše oko Dejtonskog sporazuma i ljuti se na međunarodnu zajednicu koja još uvek razgovara s njim. Većina njih smatra da je Dejtonski sporazum zaustavio demokratizaciju u Srbiji, iz čega bi sledio zaključak da bi njihovim dolaskom na vlast Srbija sama od sebe prešla u demokratiju. Osim toga, lideri prvog vala opozicije u svim zemljama tranzicije već su sišli sa scene, a nažalost lideri naše opozicije nisu uspeli ni da sagledaju pravu ozbiljnost situacije u zemlji.

Utorak liči na ponedeljak po frekvenciji poseta u kancelariji. Osnovan je lokalni Helsinški odbor u Bijeljini. Osim za nas, to je ohrabrenje za RS i BiH u celini. I pored toga što je narod u RS mentalno raspamećen, nađu se i tamo ljudi koji zrelo misle. Samo preko njih može se ostvariti reintegracija Bosne. Zato ih treba uključivati u sve bosanske skupove. Treba ih pomoći i ohrabriti.

Sahrana generala Đukića i prisustvo Mladića u Beogradu na sahrani izazvalo je konsternaciju u međunarodnoj zajednici. Ovakva greška može skupo stajati Miloševića. Već su najavljeni Kornblum a i Kristofer. Đukić se oplakuje kao heroj. Ubio ga Hag - kažu. Kad su ga odvodili u Hag govorilo se o nemilosti Haga prema bolesnom čoveku. Nažalost, pamćenje je ovde kratkog

veka. Amnezija je kolektivna bolest. Neke uvažene ličnosti ne sećaju se ni Haške konferencije 1991.

U sredu se pojavio Kornblum sa novim pritiscima za preuzimanje obaveza iz Dejtonskog sporazuma. Na sve strane stižu upozorenja da će Karadžić i Mladić uskoro biti uhapšeni. Zato je valjda doneta i odluka da se IFOR rasporedi i po unutrašnjosti zemlje a ne samo na liniji razdvajanja.

Danas je Avramović bio gost Foruma za međunarodne odnose. Neposredan i zanimljiv čovek, očito je bio posvećen da pomogne Srbiji. Njegove prognoze u pogledu ekonomske situacije su veoma zabrinjavajuće, da ne kažem zastrašujuće. Spirala raspada se ubrzava. Očigledno je da nema načina da se spreči taj proces. Biljana Kovačević prepričava događaje sa skupa *Verona Foruma* u Budimpešti. I *Verona Forum* traži svoje novo mesto. Izgleda da svima nedostaje energije za novo vreme. Prošlo je vreme disidentskog opozicionarstva. Potrebna je puna angažovanost i pre svega, profesionalnost. Ljudi su ionako izmoreni dugogodišnjim tavorenjem.

Četvrtak je jedan od uobičajenih dana u Helsinškom odboru. Sve više se javljaju građani SRJ tražeći pomoć s velikim poverenjem. Danas se obratila grupa koja je zbog etničkog porekla izgubila posao. Takva praksa traje već godinama, ali ljudi se teško opredeljuju za javnost. Tiho etničko čišćenje i dalje traje. Reklo bi se da je koncept etnički čistih država prihvaćen kao prinuda. Etnički princip je doveden do apsurdna i Srbiji se sada kao bumerang vraća ono što je započela bez mnogo promišljanja. Pri tome, većina Srba sebe vidi kao najveće žrtve, što i nije netačno, ali, pri tome, ne vide da su žrtve sopstvene nacionalne euforije i nacionalistike politike.

Prijateljska prepirka sa Darom Pejović, novinarkom iz Crne Gore povodom rušenja Avramovića. Svoj bes i ljutnju usmerava na Crnogorce zbog nesposobnosti da razreše pitanje identiteta i emancipacije od Srbije, čak i u trenucima kad im neke prilike idu na ruku. Tvrdi da su jedini gori od dve vladajuće stranke bili opozicionari jednih i drugih.

Dan se završio posetom Ljubivoja Aćimovića i pričom o njegovoj poseti Sarajevu. Sreo je mnoge ljude i razgovarao sa njima. Njegove impresije o njima su veoma pozitivne u smislu energije kojom zrače. Atmosfera grada je solidarnost i prijateljstvo, sve ono što je Beograd izgubio. Uostalom, i moralno su čistiji.

Dnevnik za Radio Slobodna Evropa
18-24. maj 1996.

Iz ličnog ugla U čemu je spor

Povodom kampanje protiv Helsinškog odbora

Pitanja kojima se Helsinški odbor dnevno bavi i oglašava na razne načine nekoliko puta su izazvala burna reagovanja pojedinih krugova. Ona, međutim, nisu ušla u suštinsku raspravu koja bi doprinela sagledavanju problema kojima se Odbor bavi. Neargumentovana i neprincipijelna kampanja koja se poslednjih meseci vodi protiv Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji samo ilustruje nesposobnost ove sredine da se povede suštinski demokratski dijalog koji je preduslov za iniciranje demokratizacije ove sredine i stvaranja otvorenog društva.

To je posebno uočljivo u poslednje vreme, kada se kroz štampu i javne istupe plasiraju izjave iz kojih se prepoznaju podele na liniji "za" i "protiv" mirovnog Dejtonskog sporazuma: to važi i za političke stranke i nevladine organizacije, antiratne, antinacionalističke i građanskodemokratske organizacije u Srbiji, koje su, inače, sve vreme rata na prostorima bivše Jugoslavije bile na istoj strani – znači protiv rata, ratnih zločina i etničkog čišćenja, za mir i ljudska prava, a u BiH za mir, uz očuvanje njene celovitosti kao multietničke, multikulturalne i multikonfesionalne zajedničke države.

Ta podela na pristalice i protivnike Dejtonskog sporazuma neprirodna je i pogrešna, a dilema lažna i neodrživa, upravo kada se ima u vidu zajednički imenitelj motiva i stavova ovih grupa i aktivista u vreme rata. Naime, prirodna i logična pretpostavka je da i oni koji u prvi plan ističu kritičke poglede na Dejtonski sporazum ipak ne mogu biti protiv ovog Sporazuma u celini i u potpunosti negirati njegov značaj i ulogu, jer je, kao što neki od njih izričito kažu, njime pre svega konačno obustavljen taj stravični višegodišnji rat.

Isto tako je razumljivo i logično da su oni koji prevashodno naglašavaju značaj Dejtonskog sporazuma i njegovog doslednog sprovođenja u život bez svake sumnje svesni – što su u više navrata i isticali – njegovih nedostataka i ograničenja, te činjenice da je on daleko od idealnog rešenja, ali u datim uslovima, jedino mogućeg.

Mirovni sporazum, koji je međunarodna zajednica konačno, nažalost sa velikim zakašnjenjem, uspeła da iznudi, postignut je u vreme kada je etničko čišćenje bilo već u potpunosti ostvareno kao projekat, a jaz međuetničkog nepoverenja i netrpeljivosti duboko zasečen. S tom realnošću treba se suočiti i uz nastojanje da se iz Dejtonskog sporazuma maksimalno izvuče ono što je u njemu pozitivno. Zagovornici efikasne realizacije Dejtonskog sporazuma, i to na način koji bi što je moguće više bio u interesu naroda BiH, svesni su činjenice

da je ovaj Sporazum nažalost ambivalentan – sadrži i pozitivan, integracioni, i negativan, dezintegracioni potencijal, te da se i politička akcija na tom planu mora time rukovoditi. O tome je dr Ljubivoje Aćimović, takođe član Helsinškog odbora, napisao verovatno najbolju analizu, koja je objavljena u *Našoj borbi* (decembar 1995) pod naslovom "Dejtonsko raskršće".

Uzimajući tu analizu kao polaznu osnovu, Helsinški odbor se u postdejtonskom periodu opredelio za konstruktivan pristup, i to posebno u delovima Sporazuma koji se odnose na pitanje izbeglica i saradnje sa Međunarodnim sudom u Hagu. Istovremeno, smatramo da politički pritisak, i međunarodni, ali i domaći, na odlučujuće snage u Beogradu treba da deluje u tom pravcu. Razlike i nesporazumi su posebno veliki kada su u pitanju akcije nevladinih organizacija (naročito Helsinškog odbora) u vezi sa rešavanjem problema izbeglica, posebno obezbeđenja njihovog povratka u zavičaj, svojim kućama.

S obzirom na to da izbeglice predstavljaju najmasovnije žrtvu i na dugu stazu nezalečivu ranu ovog svirepog rata, ne samo da je prirodno već i neizbežno da se u cilju rešavanja njihovog položaja aktivno angažuju upravo one nevladine organizacije koje deluju u domenu ljudskih prava. Stoga ne bi trebalo da se zbog neslaganja u pojedinim pitanjima odnos prema onima koji nastoje da onoliko koliko mogu i umeju doprinesu rešavanju ovog problema – izrodi u jednostranu kritiku i negaciju svega što čine, a kamoli da se dovode u pitanje akcije nevladinih organizacija na tom planu. Pravo i svrsishodno reagovanje bilo bi komplementarna aktivnost i saradnja. Tako bi se efikasnije uticalo i na otklanjanje eventualnih slabosti delovanja na tom planu, a svakako bi doprineli postizanju željenog cilja. Ma koliko na početku krajnji efekat ovih akcija bio mali u korist izbeglica, aktivan odnos i praktično angažovanje ljudi i organizacija iz ove sredine i te kako su važni i kao moralni i kao politiki čin, a pogotovo i utoliko više ako ipak mogu da pruže i neki konkretan doprinos. Takav angažman Helsinški odbor smatra i svojom, ne samo moralnom obavezom, zbog činjenice da se preko njegovih upitnika više od 32.000 izbeglica iz Hrvatske dobrovoljno izjasnilo za povratak svojim domovima.

Potrebno je naglasiti da režim u SRJ do sada nije izašao sa sveobuhvatnom politikom u odnosu na izbeglice i saradnju sa Tribunalom, što dodatno unosi nesporazume i razlike. Ambivalentnost režima u odnosu na pitanje izbeglica skupo će koštati pre svega same izbeglice, kako one koje se sada nalaze u SRJ, tako i moguće nove izbeglice iz Istočne Slavonije, a možda i RS. Ni opozicija nije izašla sa jasnim stavovima o ovim pitanjima. Međutim, to su ključna pitanja za političku situaciju u Srbiji, a time i za delovanje političkih činilaca (i režima i opozicionih stranaka). Sa druge stgrane, stalno izbegavanje suočavanja sa realnošću i porazom nacionalističke politike pokazuje da još postoje ambicije u pogledu nacionalnog programa, sada istina nešto skromnijeg. U tom smislu izbeglice su u funkciji konsolidacije etnički čistih teritorija kroz etničko naseljavanje, pre svega krajiških Srba u delovima RS. Istovremeno, saradnja sa Tribunalom se stalno "problematizuje", jer neminovno

utvrđuje odgovornost za zločine i zločinački karakter etnički čistih tvorevina. Razumljivo je zašto se režim tako odnosi prema ova dva pitanja.

Međutim, stiče se utisak da se na ovim pitanjima ponovo konstituiše širi nacionalni konsenzus sa intencijom podele Bosne i Hercegovine kao krajnjim rešenjem srpskog nacionalnog pitanja. Isto tako, samo podela BiH sama po sebi amnestira od odgovornosti za ratne zločine, jer verifikuje tezu da se ovde vodio građanski rat i da su za njega sve strane podjednako odgovorne.

Umesto usredsređivanja na kritiku i međusobno osporavanje, bilo bi od zajedničkog interesa orijentisati se na udruživanje napora svih koji se deklarativno izjašnjavaju za jedinstvenu BiH, kako u praktičnim merama, tako i u vršenju moralno-političkog pritiska na domaće i spoljne faktore u implementaciji Dejtonskog sporazuma na način koji bi obezbedio jedinstvenu BiH.

Vreme, 15. jun 1996.

Zamke medijske interpretacije

Postizanjem konsenzusa oko sprskog nacionalnog pitanja, mediji u Srbiji dobijaju prvorazrednu ulogu. Udeo masovnih medija u pripremi rata značajan je zbog načina na koji su definisali krizu, identifikovali njene glavne aspekte i aktere. Pre rata i u toku rata mediji imaju jedini zadatak da opravdaju jednu stranu u sukobu i da defamiraju drugu, kroz komentare, maniulacije, lažne informacije i stavljanjem u funkciju viših političkih interesa. Kroz govor mržnje koji je u Srbiji počeo dolaskom Miloševića na vlast, počinje medijski rat u SFRJ. Govor mržnje najpre je bio fokusiran na Albance, a potom na Slovence, Hrvate i Muslimane.

Kosovska medijska kampanja obeležila je uspon Miloševića i postala kamen temeljac srpske revolucije. Medijski jezik, kaže Mark Tompson u svojoj knjizi *Proizvodnja rata*, odbacio je umiruću socijalističku terminologiju zamenivši je jezikom demagogije i vratolomne iracionalnosti, retoričkih pitanja i uzvika, sudbine i poslanja: "nebeski narod" suočen sa svojom kobi; neograničeno samosažaljenje, uz strašne optužbe bez ikakvih dokaza i ispitivanja; podgrevanje zavere, paranoje i bestidno pozivanje na nasilje. Bio je to jezik rata pre no što je rat uopšte bio zamisliv u Jugoslaviji.

Srpska akademija nauka je u medijskoj ekspanziji tokom 1989. godine kada se promovise njeno mišljenje koje oblikuje javno mnjenje, tj. uverenje da se kriza jugoslovenska društva mora rešavati samo radikalnim merama – izazivanjem političke krize, definisanjem srpskog nacionalnog programa, uključujući i alternativu jugoslovenskoj državi.

Srpska Akademija je 1986. godine izašla sa *Memorandumom*, svojevrsnom strategijom na kojoj su se okupile sve nacionalne institucije, politička i intelektualna elita. Prisutna je teza da je u SFRJ postojala "dugoročna diskriminaciona politika prema Srbiji", koja je proizvela "neravnotežan položaj Srbije na svim područjima". Nosioći takve politike su pre svega Slovenija i Hrvatska, uspostavljena je "trajna antisrpska koalicija". Težak položaj Srba u SFRJ definiše se kao "genocidni teror" "neofašistička agresija na Kosovo", "diskriminacija", rafinirana i delotvorna asimilaciona politika nacionalne neravnopravnosti. Glavna poruka Akademije je da je Jugoslavija opstajala na sintagmi "slaba Srbija, jaka Jugoslavija", te da je "došlo vreme da se ta istorijska nepravda ispravi".

U tom procesu Kosovo je bilo prva instanca, jer je tamo počinjen "fizički, politički, pravni i kulturni genocid" nad Srbima. Poziv za ujedinjenje ubrzo je doveo do zahteva za ukidanje autonomije Kosova, zatim i Vojvodine. Druge republike nisu reagovala na ovo, suštinski prvo kršenje Ustava iz 1974.

nadajući se da će Miloševića zadovoljiti centralizacija Srbije. Međutim, ubrzo počinje pohod na Crnu Goru, a potom i na Sloveniju.

Uvođenjem rubrike "Odjeci i reagovanja", *Politika*, kao najuticajniji dnevni list u Srbiji i svojevrsna nacionalna institucija, uvodi Srbiju u ofanzivu ne samo prema političkim protivnicima, već i prema čitavim narodima unutar SFRJ. Ova kampanja počinje u julu 1988. i traje tri godine, do marta 1991. U ovoj rubrici javljaju se najuticajniji predstavnici srpske elite, koji su kroz svoje uproščene poglede davali priloge za rešavanje sudbinskih problema naroda. Raspravlja se o globalnim problemima i nude se rešenja, oko kojih se ujedinjaju ne samo autori već i celokupan narod. Kako kaže Latinka Perović: "Ova rubrika predstavlja sjajnu ilustraciju duha vremena, u kojem se Srbija samouznosila opijajući se samodovoljnošću, postepeno zatvarala i izolovala od Evrope, od sveta. Svako različito mišljenje mrvilo se i nestajalo pod teretom stanovišta mnoštva. *Politika* tako postaje i institucija "sa naročitom misijom, neka vrsta svete knjige, čijem je svakom slovu trebalo verovati bez ostatka."¹

Ova rubrika postaje jača od zakona, duhovni bastion istine, pravde i progresa. Kroz *Politiku* se može precizno pratiti razvojna linija srpskog nacionalsocijalizma.

Posebnu ulogu *Politika* ima u satanizaciji Albanaca sa Kosova, koja je počela jednim incidentom kada je mladi vojnik Albanac, očigledno mentalno poremećen, 3. septembra 1987. ubio četiri i ranio pet vojnika na spavanju (paradoksalno je da je samo jedan ubijen mladić bio Srbin, ali se ovim podatkom u medijima vešto manipuliralo). Sledi miting na Kosovu i "događanje naroda". Sve to pokazuje spremnost novog rukovodstva da Srbiju zauvek napravi "jedinstvenom i jakom". Milošević na mitingu poručuje: "Šest vekova kasnije opet smo u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada ni takve još nisu isključene." Naslovi u *Politici* slede tu liniju i formira se svest koja otprilike može da se formuliše na sledeći način: "Šest vekova je Kosovo čekalo da mu se snovi vrate i kažu: ono je naše i uvek će biti naše."

Istovremeno, treba napomenuti da je od početka osamdesetih godina jugoslovensko novinarstvo bilo u znaku postepene liberalizacije kada je reč o različitim temama, koje nisu bile diktirane. To je dovelo do napetosti u vrhovima rukovodstva, koju su uspeli smanjiti tako što je dozvoljeno liberalnije pisanje o događajima u drugim republikama.

Elektronski mediji se aktivno uključuju u praćenje "događanja naroda" 1988. Sve više postaju sredstvo za širenje militantnih i nacionalističkih poruka: "Hoćemo oružje", "Svi smo Srbi" i sl. U to vreme načinju se tabu-teme, počinje "demistifikacija" novije istorije. Pored favorizovanja jedne partije (SPS) i njenog vođe, elektronski mediji tolerišu srpski nacionalizam i posle Kosova, polako uvode i temu kako srpskom narodu pretila opasnost od hrvatskog naroda.

U ovom periodu javnosti se prezentiraju "istine" o Srbima van Srbije. To se poklapa sa akcijom srpskog rukovodstva za ustavne promene u Srbiji i

¹ Latinka Perović: "Beg od modernizacije" u *Srpska strana rata*, Beograd 1996.

njenu "ravnopravnost" u jugoslovenskoj federaciji. Akcija kroz medije praćena je i brojnim mitinzima "istine". Medijski rat počinje opštom ugroženošću Srba. Pored Kosova, dominantna tema su eksploatacija Srbije od drugih republika, genocid nad Srbima u Drugom svetskom ratu od strane ustaša.

Srbi su ubrzo shvatili da su "žrtve". Ubrzano rastakanje federacije tokom 1989. i 1990. stvara uverenje da se srpska ugroženost može rešiti silom. Kosovski model je kasnije primenjen na ostale narode u Jugoslaviji. Satanizacija drugih zbog ugroženosti Srba samo je dalje homogenizirala Srbe do takve razmere da više nisu bili u stanju da prepoznaju meru preko koje pristaju na zločin. Ubrzo je sledilo čišćenje srpskih medija i drugih institucija relevantnih za homogenizaciju naroda. Nakon Kosova, medijska pažnja se okreće ka Hrvatskoj kroz sve češće priče o nemogućnosti zajedničkog života uz obaveznu ilustraciju stradanja u Drugom svetskom ratu. Ukazuje se potpuno otvoreno na istovetnost situacije iz 1941. i 1991. u Hrvatskoj. Hrvatski Srbi se mobilisu na emociji iz Drugog svetskog rata i tako se uvode u "balvan revoluciju" i shizofreniju iz koje se ni danas nisu izvukli.

Početak rata u Bosni i Hercegovini mediji prate na sličan način. Neprijatelji su samo permutovani, a ustaše postaju "muslimanski ratnici" ili "islamski fundamentalisti".

Ovakva medijska priprema javnog mnjenja odredila je i buduća reagovanja na zločine i razaranja koja su se dešavala na teritoriji bivše Jugoslavije. Zločini su relativizirani, jer su Srbi žrtve i sve je činjeno u odbrani od agresora i secesionista, i želji da srpski narod ostane zajedno u Jugoslaviji.

Novinari su u bivšoj SFRJ bili svojevrsni društveno-politički radnici u funkciji državne politike. Poslednjih deset godina nisu bitno menjali svoje mesto i ulogu u društvu, samo su promenili ideološki predznak - sa komunizma prešli su na nacinalizam.

U atmosferi u kojoj je napravljen ogroman društveni napor da se mobilise narod oko nacionalnog programa i postigne nacionalni konsenzus, niko više nije sumnjao u postavljene ciljeve, niti je reagovao na posledice takvog programa. Veoma mali broj ljudi u Srbiji digao je glas protiv nacionalnog programa, a kasnije i protiv ratne politike Slobodana Miloševića. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma došlo je do raslojavanja i unutar antiratne, ionako male, grupacije, i pokazalo se da odgovornost za počinjene ratne zločine ni oni ne prihvataju. Najviše što mogu prihvatiti je jednaka odgovornost sve tri strane.

Slobodan Milošević već dve godine kroz državne medije potencira svoju mirovnu ulogu uz istovremeno organizovanje kolektivne amnezije, što je prihvaćeno od svih. Ni tzv. nezavisni mediji nisu pitanje rata i odgovornosti otvorili na pravi način. Tokom celog rata čak i nezavisni mediji kao što su tadašnja *Borba* i *Vreme*, srpsku agresiju maskiraju kao građanski rat. Njihovo izveštavanje o ratu u Hrvatskoj, a pogotovo u Bosni, pokazalo je da politika jednakog prikazivanja obe strane zamagljuje karakter i ciljeve srpske agresije. Najavljena liberalizacija medija, kao i pokretanje nezavisnih uz podršku iz

inostranstva, nikako ne znači da će se pitanje rata otvoriti na pravi način. Može se reći da u Srbiji za to nema potencijala. Tome verovatno doprinosi i činjenica što Srbija nije vojno poražena i što Dejtonski sporazum pruža mogućnost takvog tumačenja.

Primer Srebrenice je posebno zanimljiv u medijskoj interpretaciji u Srbiji, kada se već nazire kraj rata. Slučaj Srebrenice je verovatno najveći zločin koji se desio tokom ovog rata, maltene pred očima celog sveta, a da niko nije ni prst pomerio da spreči tragičnu sudbinu Mulsimana.

Događaji u Bosni koji su se desili u drugoj polovini jula 1995, a koji su hronološki usledili nakon reintegracije Zapadne Slavonije u Hrvatsku (početak maja), označavaju početak odlučnijeg angažovanja međunarodne zajednice. Beskrupulozni zločini počinjeni prilikom osvajanja zaštićenih zona Srebrenice i Žepe od strane bosanskih Srba bili su prekretnica u ponašanju međunarodne zajednice i početak stvarnog angažovanja NATO u Bosni.

Mediji u Srbiji propratili su ova zbivanja, redovno informišući o kretanjima vojske RS, kao i potezima UN i NATO. Preovlađuje objašnjenje u državnim medijima koje se može svesti na Mladićevu izjavu: "Cilj nam je bio da urazumimo muslimanske teroriste da se više ne bave terorizmom na prostoru koji im je, dobrom voljom srpskog naroda, ustupljen. Naš cilj nisu bile muslimanske žene i deca, niti pripadnici UNPROFOR, već smo morali sa ovih prostora isterati muslimanske fundamentaliste" (*Večernje novosti*, 13. jul 1995).

U svet je ubrzo prodrta vest o velikom zločinu počinjenom nad Muslimanima u ovoj enklavi. Iz *Borbe* od 15-16. jula 1995, saznaje se da je Glavni štab VRS izjavio da je "nekoliko grupa muslimanskih ekstremista odbilo poziv pripadnika srpske vojske da se preda i odlučilo se na samoubilački čin proboja, uglavnom prema Drugom (tuzlanskom) muslimanskom korpusu. Energičnom akcijom VRS veći broj njih, koji su na pravcu Konjević Polje i Kasabe napale položaje srpskih boraca, likvidirani su, a deo se predao".

Naša borba, 22-23. juli, citira prema izvorima UN da je Mladić "dva dana nakon ulaska njegovih trupa u Srebrenicu telefonirao komandantu holandskog bataljona i rekao da u okolnim selima ima "na stotine leševa", koje su njegove snage ubile, jer su pokušavale da pobegnu. U medijima je jedino bio broj ubijenih sporan. Tako novinar Z. Piroćanac u svom članku u *Interju* kaže: "Niko ne daje podatke o broju poginulih Muslimana u operaciji Srebrenica, ali potpisnik ovih redova odgovorno izlazi sa cifrom 2-3 hiljade pobijenih vojnika u okršajima za Srebrenicu i tokom muslimanskih pokušaja proboja u raznim pravcima." Isti autor kaže da je efekat ove operacije taj što ona označava početak poslednje serije bitaka. U neku ruku to je "prekretnica rata", a svakako znači i rušenje simbola muslimanskog otpora, što je "veoma važno na psihološkom planu". U članku se dalje navodi da gotovo polovina te muslimanske vojske još uvek luta planinama, te da su potpuno "dezorjentisani" i svakim danom "sve izluđeniji" i tako "sve opasniji za Srbe, kao što je svaka ranjena zver opasna". Navodi kako Srbi "nastavljaju čišćenje terena", te kako je "odnos snaga bar pet puta veći u korist Muslimana, ali da je posao obavljen kao

da smo imali isti broj vojnika". Autor se nije uzdržao da u svom članku ne pomene stereotip o Muslimanima i njihovom "razmnožavanju". Tako kaže: "Pomislilo sam koliko je dece bilo u konvoju. Demografima će svakako biti zanimljiv podatak da je među izbeglicama bilo desetak hiljada dece. Od tog broja oko 8. 000 bilo je uzrasta od 0 do 3 godine, ili "ratna djeca".

Večernje novosti od 20. jula, osim članka pod naslovom "Ljiljani kidišu i gube", objavljuju i izjave dr Radovana Karadžića: "U samoodbrani ćemo biti prinuđeni da obaramo helikoptere koji štite muslimansku vojsku. Da su tzv. zaštićene zone zaista bile demilitarizovane, Srbi ih nikada ne bi napali... Svako ko se vojnički stavi na stranu muslimana mora biti svestan da će ući u rat protiv Srba." Može se zaključiti da Srbi nisu očekivali preokret u ponašanju međunarodne zajednice, jer je došao tako kasno, pa su živeli u uverenju da je svet pristao na njihove ratne pobeđe.

Specijalni izvestilac UN za ljudska prava za bivšu Jugoslaviju Tadeuš Mazovjecki podneo je ostavku na svoju funkciju sa objašnjenjem "U Bosni je reč o stabilnosti međunarodnog poretka i civilizacijskih princip." Optužio je međunarodnu zajednicu za nedoslednost i za to što nije imala hrabrosti da brani ljudska prava u Bosni. Informaciju o ostavci Mazovjeckog prenela je celokupna dnevna štampa, a selektivno su plasirani delovi pisma, zatim se insistira na tome da se ostavka očekivala. "Mazovjecki je od početka svog mandata u svakom svom izveštaju optuživao gotovo isključivo Srbe, zanemarujući pri tome nedela koja su počinile muslimanske i hrvatske trupe." (Tanjug, *Politika* i *Borba*)

Zbivanja oko Srebrenice i Žepe nijednog trenutka nisu bila u prvom planu. To posebno važi za prorežimsku štampu koja se u to vreme bavi temama kao što su "Uzroci i način pada Zapadne Slavonije", kao i skandalima u Skupštini Republike Srbije. Događaji u Srebrenici i Žepi definitivno padaju u drugi plan nakon započete akcije hrvatske vojske za povraćaj teritorije pod okupacijom krajiških Srba. Mediji tada eksploatišu temu žrtve Srba kojom je počela i nacionalna homogenizacija. Događaji koji su usledili po prvi put dovode u prvi plan izbegličko pitanje Srba, što ujedno svima služi kao ulog u patnji i zanemarivanju razloga zašto je do toga došlo.

Svi mediji prećutkuju naknadne informacije o događajima u Srebrenici i počinjenim zločinima, koje su počele da pristižu od izbeglih, posebno u Tuzli. Evropa, naročito Holandija čije su trupe bile u Srebrenici, doživljava moralnu pobunu svoje javnosti i po prvi put ozbiljno razmišlja o intervenciji.

Važno je napomenuti da nije bilo značajnijih osuda pada Srebrenice i Žepe, sem Građanskog saveza Srbije i Helsinškog odbora, te se može konstatovati da je, prećutno, akcija odobrena. Istovremeno je pravljena paralela sa akcijom u Zapadnoj Slavoniji, koja je, po ovdašnjem tumačenju, prećutno podržana od svetske javnosti.

Srpski nacionalizam nije poražen potpisivanjem Dejtonskog sporazuma. On dobija novu, sofisticiraniju formu. Rekomponovan je i potencijalno konfliktan, što će razvoj događaja u Srbiji tek pokazati. Suočavanje

sa ratom objektivno nije moguće s obzirom da nije bilo ni pravog poraza. Odnos prema ne-Srbima i dalje je isti. Nacionalni projekat, koji pre svega nosi poruku da nije moguć zajednički život, zaživeo je u narodu. Bio bi potreban ogroman napor da se obavi denacifikacija. Ispitivanje javnog mnjenja "Stavovi građana srpske nacionalnosti prema nacionalnim manjinama u Srbiji", koje je Helsinški odbor sproveo u septembru prošle godine, ukazuje da se etnička distanca nije smanjila prema Albancima i Muslimanima, srednje je vrednosti prema Hrvatima i Romima, a mala prema manjim etničkim grupama, kao što su Mađari, Bugari i Rumuni.

Konferencija o genocidu, ratnim i zločinima protiv čovečnosti,
Centar za ljudska prava, Berkeley, 11. 04. 1997.

Hapšenje ratnih zločinaca i nacionalna homogenizacija Pristajanje na kolektivizaciju odgovornosti

Odluka Haškog tribunala da se upusti u odlučnije hapšenje osumnjičenih za ratne zločine na teritoriji bivše Jugoslavije unela je nemir u sve vodeće strukture Republike Srpske, Srbije, Crne Gore i SR Jugoslavije. Iznenadno hapšenje Slavka Dokmanovića, zatim ubijanje Drljače prilikom pokušaja hapšenja i odvođenje Milana Kovačevića u Hag dodatno je potvrdilo da se Sud odlučio za novi kurs. Reakcije svih vodećih političkih ličnosti i intelektualaca optužuju ovakvo ponašanje SFOR, kvalifikujući ga kao "prekoračenje mandata", a naslovi u glavnim medijima, kao što su "Počeo lov po narudžbi Haga", "Krenuo lov na Srbe" ili "NATO igra krvavi TANGO" jasno pokazuju da se sve akcije Tribunala i SFOR tumače kao antisrpske i da je u toku nova homogenizacija na ratnim zločinima, svesno ili nesvesno, što je ujedno i pristajanje na kolektivizaciju odgovornosti.

Ubistvo Drljače izazvalo je žestoke reakcije i poslužilo paljanskom rukovodstvu da pitanje kriminala i korupcije za trenutak gurne u drugi plan. Upravo u trenutku kada obični građani Republike Srpske počinju da daju stvarnu podršku Biljani Plavišić i da sve više traže odgovornost onih koji su ih doveli do prosjačkog štapa. Momčilo Krajišnik vešto protura da je pitanje "uspostavljanja države prioritarno" u odnosu na pitanje kriminala. "Baviti se samo jednim pitanjem, a ne baviti se perspektivom naroda je nedopustivo", kaže Krajišnik. "Preterivanje u borbi protiv kriminala je kontraproduktivno, jer moramo mnogo toga da uradimo da bismo održali RS." Aleksandar Vulin, portparol JUL takođe ukazuje "da je pitanje kriminala bilo aktuelno i pre nekoliko godina, pa niko nije mrdnuo prstom".

Aktivnost Haškog tribunala, NATO i SFOR dobro su došle svim počiniocima ratnih zločina i potencijalnim putnicima za HAG i njihovim saradnicima za skretanje pažnje na bezbednost RS i "antisrpsko" ponašanje ovih institucija. To je poslužilo za pokušaj nove homogenizacije naroda i skretanje pažnje sa njihove odgovornosti. Iza svih "spontanih" akcija i reakcija u Republici Srpskoj stoje pojedini glavni odbori SDS.

Ekspres politika pod naslovom "SFOR krši sporazum" kaže da je SFOR na "flagrantan način prekršio Dejtonski sporazum", te da je SFOR akcija "dolivanje ulja na vatru" s obzirom na političku i ustavnu krizu u Republici Srpskoj. Vlada RS je uputila i pismo OEBS u kome kaže da je u odnosima sa tom organizacijom "došlo do ozbiljnih poremećaja koji se ogledaju u sve češćim pokušajima proširivanja mandata OEBS". Momčilo Krajišnik je u svom apelu

potpisnicima Dejtonskog siporazuma osudio SFOR za događaje u Prijedoru i poručio im da se "obuzdaju ambiciozni i neodgovorni komandanti na terenu i da se jednom zauvek napusti ideja o hapšenju ljudi u njihovoj zemlji, radi suđenja negde drugde. I predsednica Republike Srpske Biljana Plavšić je reagovala na događaje. – "Tražim da nevino zatvorene ljude odmah puste. Bojim se da će reakcija biti užasna, za šta ne mogu da snosim nikakvu odgovornost." Potpredsednik direkcije JUL Aleksandar Vulin izjavio je da je "ponašanje snaga međunarodne zajednice brutalnost i gaženje svih pravila i dogovora primereno okupacionim trupama, a ne vojsci mira". Ivica Dačić, portparol SPS, izjavio je da "takve akcije povratka ratnih dejstava na područje RS mogu ponovo da zapale ratni požar i da ugroze ono što je ostvareno Dejtonskim sporazumom". Goran Svilanović, portparol GSS, za događaje u RS optužio je Slobodana Miloševića jer je on "jedini upoznat sa svim detaljima ovoga što se desilo i onoga što će se dešavati narednih dana". Dodao je da "on mora odgovoriti zašto sada imamo mrtve". Srpska radikalna stranka u svom saopštenju kaže: "Svirepa ubistva i brutalna hapšenja Srba najbolja su potvrda zločinačkog sindroma izvršilaca takvih naloga, a hvalisanje njihovih naredbodavaca o profesioanalno obavljenim zadacima pokazuje pravu, anticivilizacijsku i antihumanističku prirodu takvih ljudi." U saopštenju Demokratske stranke Srbije navodi se da je "posle tragičnih događaja u Prijedoru postalo očigledno da se međunarodna zajednica više ne drži uobičajenih pravnih normi već je uvela novi institut tajnih optužbi koji omogućuje hapšenje i ubijanje ljudi u RS na osnovu proizvoljnih procena". Zoran Đinđić, predsednik DS, je rekao da "iznenadna odlučnost i nenajavljeno hapšenje u ovom trenutku dovodi u sumnju stvarne namere međunarodne zajednice. Ovaj događaj uperen je protiv Biljane Plavšić i protiv demokratske opozicije u Srbiji".

U saopštenju vlade Republike Srpske kaže se da je ona "sa zarepašćenjem i nevericom konstatovala da su britanski vojnici prekršili mandat UN kojim nije predviđeno da mirovne snage imaju pravo da organizuju hajke na stanovnike Republike Srpske koji ničim nisu izazvali upotrebu brutalne sile jedinica SFOR". Socijalistička partija RS izrazila je "veliku zabrinutost zbog najnovijih poteza međunarodnih snaga zaduženih za stabilizaciju mira. Svako novo prekoračenje ovlašćenja definisanih Dejtonskim sporazumom i izlazak iz utvrđenog mandata, a pogotovo ako se primenjuje samo prema jednoj strani, za nas je neprihvatljivo i zato energično protestujemo protiv upotrebe sile na način kako je to učinjeno u Prijedoru".

U mnogim napisima državnih medija iskorišćena je prilika da se podrška Biljani Plavšić prikaže kao deo priprema za akciju SFOR. *Borba* ističe da "pomahnitalost svetske sile nije učinjena iz nehata, već veoma smišljeno, što nameće pitanje odgovornosti međunarodne zajednice za stabilnost na ovom području". Autor se pita "ima li kraja suludoj praksi da se interesi velikih i dalje ravnaju na tragediji malih naroda". Ovaj list takođe ukazuje na opasnost legalizacije međunarodnog terorizma, jer "ako legalne međunarodne snage

mira u jednoj suverenoj zemlji terorišu građane, onda ne ostaje ništa od međunarodnog prava, od suvereniteta, dostojanstva ljudi i naroda, od slobode i prava čoveka". Na kraju komentator navodi da su se "u ovom najnovijem bezumlju uortačili interesi velikih sila sa sujetama i halapljivošću srpskih velmoža u RS".

Slobodan Rakitić, predsednik Saborne narodne stranke, izjavio je da su tragični događaji u RS posledica "olakog prihvatanja nametnutih pravnih pravila u suprotnosti sa načelima međunarodnog prava", te da "Haški sud koji je *ad hoc* sud koristi i *ad hoc* pravo i Zakon". Siniša Vučinić, predsednik Radikalne stranke "Nikola Pašić" rekao je da su isključivo "zahvaljujući neslozi u političkom vrhu RS", SAD i Nemačka "iskoristile svojih pet minuta užasnim simboličnim činom ubistva jednog Kozarčanina".

Suprotstavljanje hapšenjima osumnjičenih za ratne zločine kao i vid ponovnog razbuktavanja srpskog nacionalizma dodatno smanjuje mogućnost ostanka Srba na prostoru Bosne, jer uništava poslednju rezervu srpskog društva za bilo kakve promene i rekonzilijaciju. Insistiranje na Srbima kao žrtvi i zataškavanje istine o zločinima koji su počinjeni u ime srpskog naroda zatvaraju mogućnost sagledavanja stvarnih žrtava s druge strane, ali istovremeno i sprečavaju individualizaciju zločina.

Razmere počinjenog zločina su ogromne, u opštini Prijedor "teško da ima čoveka koji nije u daljem srodstvu sa potencijalnim ratnim zločincem". Pored toga što je imao državnu sahranu, u Banjaluci je hiljade građana zapalilo sveće tačno u 21 čas ubijenom Simi Drljači na temeljima hrama Hrista Spasitelja. Ovaj svojevrsni protest u organizaciji gradskog odbora Srpske demokratske stranke Banjaluke izraz je neslaganja sa "licemernim postupkom NATO i SFOR", ali je poslužio i za pokušaj homogenizacije rukovodstva RS u ionako već poremećenim odnosima zbog korupcije i pljačke.

Iznenaduje da uz sve ove osude privođenja osumnjičenih nema nijedne reči osude i žaljenja zbog tolikih žrtava, masovnih zločina na ovom prostoru za koji su sve strane priznale da su u njima svi učestvovali.

Podmetanje eksploziva pod automobile OEBS, te slanje pretećih poruka SFOR Četničkog pokreta svih srpskih zemalja i "Crne ruke" samo ilustruju strah i neizvesnost koje su skorašnje akcije Tribunala izazvale. Postojanje tajne liste povećalo je zebnju kod svih onih koji imaju razloga da misle da se nalaze na takvim listama. Hapšenje optuženih za ratne zločine treba da se nastavi jer to je jedini izlaz za Bosnu. To je jedini put za uspostavljanje neke pravičnosti, zadovoljenje pravde za nevine žrtve i stvaranje uslova za povratak izbeglica. Međunarodna zajednica mora ispuniti svoju moralnu obavezu prema svim žrtvama ovog rata i bez odlaganja nastaviti sa akcijama hapšenja najodgovornijih ratnih zločinaca.

War and Peace Report, 1996.

Srpsko-hrvatska normalizacija Iznuđeno priznanje

Dugo očekivanim sporazumom između Jugoslavije i Hrvatske, za južnoslovenski prostor ključnih država, okrenuta je nova stranica u istoriji balkanskih naroda. Pre svega, sporazum sankcioniše novu političku mapu Balkana nastalu stvaranjem novih država. SRJ je odustala od teritorijalnih pretenzija prema Istočnoj Slavoniji, Baranji i Prevlaci. Istovremeno, potvrđeni su, ili utvrđeni principi KEBS. Jugoslovenska tragedija je pokazala da bi svako odstupanje od tih principa vodilo ka još većim podelama i konfliktima.

Nažalost, ovaj sporazum dolazi sa pet godina zakašnjenja. Da je potpisan na Haškoj konferenciji 1991. godine, zaustavio bi ratni sukob u Hrvatskoj (pre rušenja Vukovara) i sprečio bi rat u BiH. Sve što se tada nudilo na Haškoj konferenciji, sada je prihvaćeno uz mnogo nepovoljnije uslove i nakon velikih razaranja i žrtvi; SRJ je zbog tog odlaganja izolovana, kažnjena i moralno poražena. Biće potrebne decenije da se "normalizuju" odnosi između dve države i dva naroda. SRJ je svojom neodgovornom politikom žrtvovala Srbe iz Hrvatske i na njih prevalila najveći teret rata u Hrvatskoj.

Međutim, i pored nesretnog zakašnjenja, sporazum treba pozdraviti, jer iza njega stoji međunarodna zajednica. Jedino uz njeno nadgledanje i stalni pritisak, moguće je očekivati da će potpisano biti i sprovedeno. To je svakako proces koji će zavisiti i od svih aktera na domaćoj sceni. U tom smislu, uslovljena je i sudbina hrvatskih Srba. Pravo na povratak i imovinu u velikoj meri zavisice od toga, kako će se dve države prema tome ophoditi. Sudeći po formulaciji u sporazumu, moguće je očekivati "dogovaranje" dve države na već dobro poznati način. Sudeći po komentarima na obe strane, najveće manipulacije moguće su baš u vezi sa imovinom. Neophodno je, dakle, da se hrvatski Srbi aktivno posvete ovome pitanju. Trebalo bi se, pre svega, založiti da se problem imovine rešava na individualnom nivou, a ne kao reparacija državi SRJ, jer tu leži velika opasnost da SRJ ratnu oštetu Hrvatskoj "prebija" sa imovinom hrvatskih Srba.

Sporazum ostavlja prostor i za određene sumnje, posebno u svetlu predstojećih izbora u BiH. Sudeći po načinu registrovanja glasačkih lista, kako u SRJ tako i u Hrvatskoj, očigledna je namera dva režima da na ovim izborima konsoliduju etničke teritorije u BiH i time stvore pretpostavke za definitivnu podelu BiH. Sumnju svakako izaziva i činjenica da je inicijativu za normalizaciju dao Slobodan Milošević, a da ju je Franjo Tuđman oberučke prihvatio. Naime, podela BiH umanjila bi poraz srpske strane i omogućila Miloševiću da izbegne sukob sa bosanskim Srbima. Pored toga, svaki

srpskohrvatski sporazum izaziva veliko nepoverenje kod drugih *ex-jugoslovenskih* naroda. I Slovenija je na sporazum nervozno reagovala, jer već duže vreme i sama traži način za uspostavljanje odnosa sa SRJ. Odlaganje sporazuma sa Slovenijom utoliko je čudnije što se Slovenci ne tretiraju kao neprijatelji u meri u kojoj se tretiraju Hrvati.

Nadalje, na potpisivanje sporazuma treba gledati i kroz prizmu faktičkog stanja u SRJ. Ekonomska situacija više je nego katastrofalna. Po svim indikacijama može se očekivati "vruća jesen" u ovoj zemlji: štrajkovi i socijalni nemiri, opšte nezadovoljstvo prekodrinskih Srba. Neophodna su inostrana finansijska sredstva, ali do njih nije moguće doći dok se ne ispune uslovi iz Dejtonskog sporazuma, dok se ne pokrene suštinski dijalog sa kosovskim Albancima, te dok ne počne proces privatizacije i stvaranje uslova za tržišnu privredu. Otuda Miloševićeva žurba da isporuči sve ono što se od njega traži, a gde on više nema manevarskog prostora.

U tako haotičnoj političkoj klimi zakazani su i savezni izbori u SRJ. Miloševiću ostaju još dva meseca da stvori sliku pozitivnog bilansa, i to je razlog za tako konstruktivno ponašanje na spoljnom planu. Monopolom nad medijima uspeva da svaki svoj potez prezentira kao deo sopstvene miroljubive politike. Izborna telo i pored svih sumnji u pogledu uspešnosti i opravdanosti za takve poteze, ne reaguje, jer bi time otvorilo i pitanje sopstvene odgovornosti za propali nacionalni projekat. Još veću zebnju izaziva neizvesna budućnost koja je opet u rukama Miloševića. Ispostavljanje računa po Dejtonu, čini se, pak, otvara mogućnosti za neke kredite. To je dovoljno da ga zavara i da poveruje u čudo.

S druge strane, opozicija svojim negativnim reakcijama na sporazum još jednom pokazuje da nije svesna istorijskog trenutka u kojem se srpski narod nalazi i da još uvek istrajava na nacionalnom programu. "Promena sadašnjeg političkog režima" izgleda da je jedini program opozicije, što nije dovoljno i za njegovu stvarnu promenu. Bez suštinski novog, alternativnog programa opozicija neće biti u stanju da odgovori potrebi ovog političkog trenutka. Nažalost, i njenom krivicom Miloševićev se režim sada doima kao jedina alternativa, kako za izborna telo, tako i za međunarodnu javnost.

Helsinki povelja, posebno izdanje,
septembar 1996.

Nisu dovoljne samo simpatije

Rešavanje problema izbeglica je demokratsko pitanje i svojevrsni test spremnosti vladajućih elita u novostvorenim državama da mu priđu na način koji će ne samo doprineti ubrzanju normalizacije odnosa između, pre svega, Jugoslavije i Republike Hrvatske, već i uvažavanju činjenice da je izbeglištvo prvorazredni humanitarni i politički problem koji traži hitno rešavanje i odgovarajuća odricanja.

Međutim, samo postavljanjem prave dijagnoze ovog rata i definisanjem suštine sukoba, moguće je postaviti pitanje izbeglištva na pravu osnovu, a time ujedno i otvoriti proces pomirenja na ovom prostoru pre svega između Srba i Hrvata. Mislim da mi u Srbiji posebno stojimo pred teškim zadatkom, ali to je ujedno i jedini način da se suočimo sa našom političkom dramom, koja poslednjih meseci potresa ovo društvo i preta haosom i agonijom.

Nažalost, sadašnje ponašanje glavnih faktora ne daje puno razloga za optimizam. Manipulacija izbeglicama je još uvek u funkciji stvaranja etničkih država, sada doduše u vidu administrativnih prepreka sa svih strana, bez vođenja računa da je ova grupacija sa stanovišta elementarnih ljudskih prava najugroženija. Međunarodna podrška i pritisak da se tim ljudima konačno vrati perspektiva za minimalno dostojanstven život i oslobađanje od opravdanog straha u celini očigledno su nedovoljni. Zato je nezamenljiva uloga nevladinih organizacija, medija, posebno nezavisnih, i svih ljudi dobre volje, u stvaranju potrebne atmosfere za pravično rešenje problema izbeglištva i za jačanje međunarodne podrške.

Naš cilj je da se pitanje izbeglištva otvori ne samo na političkom i pravnom planu, već da mu se pristupi intelektualno odgovorno i moralno pošteno. Neophodno je da se svi suočimo sa dramom onih koji su platili najveću cenu u ovom ratu i onih koji su to platili i svojim životima. Nisu dovoljne samo simpatije, već konkretno zalaganje svakog pojedinca, kako bi se prevazišla neodgovornost ovog društva, posebno njegovih institucija koje su nadležne za pitanje izbeglištva. Živimo u društvima koja neguju tabu teme. Ovo naše, posebno. Svi manje ili više učestvujemo u nekoj vrsti nemoralnog konsenzusa o problemu izbeglištva, koji je samo jedan među vidljivim rezultatima nacionalističkih projekata na prostorima bive Jugoslavije.

Novi mitovi zamenjuju stare. Međutim, najviše se neguje mit žrtve, posebno u srpskom narodu. I pored očigledne primarne odgovornosti za ovaj rat, srpski narod pokazuje nesposobnost da se suoči sa onim što se desilo u proteklih nekoliko godina, što ga gura u neku vrstu zaborava koji ga oslobađa odgovornosti. Istovremeno, i zločini počinjeni u Drugom svetskom ratu

zahtevaju istorijsku revalorizaciju. Ovaj rat je i počeo bez prave rasprave o prošlosti i bez istorijskog pomirenja, što je donelo ogromne ljudske i materijalne gubitke koji će opet stvoriti nove revanšizme. Na ovaj način krug se definitivno zatvara. Žrtve srpskog naroda koje jesu velike i u ovom ratu, posebno u broju izbeglica, zahtevaju da se suočimo sa činjenicama. Jedna od tih činjenica je da je Beograd najodgovorniji za njihovu sudbinu, posebno za desetine hiljada onih koji su dolazili u Srbiju tokom poslednje dve godine. Pristajanje na serviranu istinu samo učvršćuje kulturu laži kao, nažalost, standardni oblik komuniciranja, koji će u budućnosti dovesti do novih nesporazuma i sukoba.

Zato je neophodan dijalog između svih, kako bi se izbegla dalja manipulacija izbeglicama, koje se u našem javnom diskursu sada pominju samo kao brojevi. Izbeglice se u svakom trenutku koriste za sve moguće manipulacije. One služe kao mera patnje onih koji su samo učestvovali u projektu njihove sudbine u istorijskom obračunu sa svima. Njima se ne dopušta pravo na njihovu istinu. Stalno im se serviraju posrednici koji zastupaju njihove interese. Nažalost, većina onih koji su ih doveli u Srbiju nisu se nikad pojavili u njihovim kampovima ili sadašnjim prebivalištima. Njima se ni aktuelna politika, ni vlada, ni opozicija, nažalost, ne bave.

Drago mi je što smo se skupili svi mi, Srbi i Hrvati iz Hrvatske, Muslimani, Srbi i Hrvati iz Bosne, te Srbije, Hrvati, Mađari, Muslimani i ostali iz Srbije, ljudi dobre volje, da bismo na pravi način pokrenuli ovo pitanje. Helsinški odbor se opredelio za organizovanje ovog sastanka upravo zato da bi svi zajedno tražili efikasna, pravična i moralna rešenja problema izbeglištva, pre svega sa aspekta ljudskih prava i u skladu sa međunarodnim standardima.

Moram da napomenem da je ovo nastavak zagrebačkog sastanka, koji je održan u oktobru prošle godine na temu "Srbi u Hrvatskoj". Posebno držim odgovornim sve nas koji smo ovaj rat proveli u Srbiji. Pitam se koliko ćemo cenu svi mi morati da platimo zato što se tome nismo suprotstavili i što olako pristajemo na organizovani zaborav koji je sada na delu. Traženje rešenja i pomoći za izbeglice biće naš zakasneli odgovor i priznanje da smo morali da drugačije reagujemo i više učinimo.

I, na kraju, želim da podvučem da Srbija, kao multietnička zajednica, danas objektivno ima najveći interes da se ovo reši u korist svih etničkih grupa koje su bile žrtve nacionalnog projekta. Proces tihog etničkog čišćenja zahteva našu upitanost zbog odlaska na stotine hiljada nesrpskog stanovništva iz ove zemlje. Ujedno, to otvara i pitanje da li smo uopšte spremni i sposobni da živimo u različitosti. Sve ovo su objektivno teška pitanja za svako društvo i teško je očekivati da se na jednom ovakvom skupu daju svi odgovori. Ali, jednom se mora reći. Ukoliko ovaj sastanak dotakne samo neke od ovih tema, to daje nadu da proces otrežnjenja ima šanse i da će rešavanje problema izbeglištva dobiti svoje zadovoljavajuće rešenje.

Reč na okruglom stolu "Srpsko-hrvatski odnosi i problem izbeglica",
Beograd, 30-31. januar 1997.

Srbija i Kosovo Raspirivanje žarišta

Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma i realizacije vojnog dela sporazuma, pažnja međunarodne zajednice okrenula se ka političkoj sceni u Srbiji i njenim otvorenim unutrašnjim pitanjima, pre svega, kosovskom pitanju. Međutim, kosovskog pitanja na javnoj političkoj sceni Srbije nema, zbog straha režima i opozicije da se na ovoj tematici okliznu, upravo u periodu priprema za izbore. Pri tome, treba imati u vidu i činjenicu da srpski nacionalizam, ni nakon Dejtona, nije odustao od projekta Velike Srbije. Nacionalisti strahuju da oslabljeni Milošević pod pritiskom može prepustiti i Kosovo, bez nagodbe o pripajanju Republike Srpske. Zbog toga je on, smatra se, potpisivanjem Dejtonskog sporazuma odigrao svoju istorijsku ulogu i sada je vreme da nacionalisti preuzmu finalizaciju projekta.

U takvoj atmosferi Kosovo dobija sasvim novo značenje. Učestale su ponude za rešavanje ovog pitanja, kako iz inostranstva tako i u zemlji. Pokušaj akademika Aleksandra Despića da lansira ideju o definitivnom razgraničenju Srba i Albanaca, zbog činjenice da su Albanci demografski "jača populacija" i da će u narednih 50 godina nadbrojati Srbe, izazvao je burne reakcije na obe strane, posebno kod kosovskih Srba i Srpskog pokreta otpora. Despić je u razgovoru sa delegacijom SPO u julu 1996. svoju izjavu objasnio strahom da "nekome može pasti na pamet da se odrekne Kosova", te da država "nema utvrđene nacionalne i državne interese na Kosovu i Metohiji". "Srbi beže sa Kosmeta i pod srpskom vlašću, a država ništa ne radi da to spreči. Mislimo da Akademija tu treba da se uključi i da konačno donesemo nacionalni program." Dalje, Despić tvrdi da je "Akademija sugerisala državi da se opredeli za podsticanje aktivne populacione politike, kako bi se zaustvila demografska recesija". Istovremeno, SPO insistira na obećanjima države o naseljavanju Kosova, od čega sada svi beže.

Značajno je spomenuti i predloge koji dolaze iz međunarodne zajednice, kao što su predlog Američkog saveta za međunarodne odnose, ASPEN Instituta, zatim "Memorandum o uvođenju civilne uprave OUN na Kosovu i Metohiji", švedske transnacionalne fondacije (TFF) i predlog grčke fondacije "EliaMet", a svi oni nude širok spektar mogućih solucija za Kosovo, od široke autonomije, do predloga da Kosovo bude državna jedinica, odnosno treća republika SRJ.

Međunarodni faktori, shodno predlozima od kojih neki okupljaju najeminentnija naučna imena u svetu, izričito vide rešenje kosovskog problema u okviru Srbije, tj. SRJ. Ajvor Roberts, britanski ambasador u Beogradu ističe da "nijedna strana ne vidi lice i naličje iste medalje", te da je "Britanija uverena da

samo dijalog može da povрати izgubljeno poverenje", ali istovremeno ističe da "poštuje sadašnje granice SRJ i ne veruje da ih je moguće jednostrano menjati". Elizabet Ren, specijalni izaslanik UN, smatra (avgust 1996) "da Kosovo predstavlja eksplozivnu regiju, u kojoj rešenje treba tražiti u jakoj autonomiji. Srbi neće odustati od Kosova i oštro se protive njegovoj nezavisnosti i zato je najbolje raditi na uspostavljanju široke autonomije". Karl Bilt izjavljuje da "međunarodna zajednica čini napore da se između Albanaca na Kosovu i režima u Srbiji uspostavi dijalog koji bi omogućio zadovoljavajući stepen poštovanja ljudskih prava. Nepromenljivost postojećih granica veoma je značajno načelo". Klaus Kinkel, nemački šef diplomatije, u razgovoru sa Ibrahimom Rugovom prilikom njegovog boravka u Bonu u julu prošle godine, naglašava da su "Eropljani i Amerikanci saglasni da pitanju Kosova treba posvetiti posebnu pažnju i da su Albanci pokazali spremnost za pregovore, i sada je na redu Beograd, te da ljudska prava Albanaca na Kosovu ne smeju da budu u senci problema u Bosni". Leni Fišer, predsednica Parlamentarne skuštine Saveta Evrope (u oktobru 1996) ističe da je "poštovanje ljudskih prava i nalaženje političkog rešenja za Kosovo unutar SRJ jedan od pet preduslova za ekonomsku i političku saradnju Evropske unije u Beogradu". Denis Snajder, kanadski ambasador u Beogradu (novembar 1996) podvlači da je "Kosovo i Metohija neotuđivi deo Srbije i SRJ, te da se otvorena pitanja na Kosovu moraju rešavati unutar zemlje".

Svi navedeni predlozi polaze od činjenice da Kosovo ostaje u Srbiji, odnosno SRJ, i razlikuju se samo u stepenu autonomije koje bi Kosovo dobilo. Na sastanku na Rodosu u novembru 1996. godine obe stranke su s rezervom primile predlog Američkog saveta za međunarodne odnose, ali su se svi učesnici saglasili da "treba formirati posebnu tripartitnu grupu koja bi radila na pripremanju predloga za rešavanje kosovskog pitanja".

Pod stalnim pritiskom i međunarodnom medijacijom, Slobodan Milošević je pristao na potpisivanje Sporazuma o obrazovanju sa Ibrahimom Rugovom. Ovaj sporazum, koji je obelodanjen takoreći preko noći, izazvao je pravi šok u javnosti. Reakcije svih strana bile su uzdržane i Sporazum je uglavnom pozdravljen kao prvi korak ka dijalogu. Nijedna strana, ni kosovska ni srbijanska, nije ulazila u suštinu problema obrazovanja, jer sporazum nije dotakao osnovno pitanje programa. Program je i kod jedne i kod druge strane provocirao spekulacije o prirodi sporazuma, jer sam program može da ukaže i na pravac razrešenja kosovskog problema. Realizacija Sporazuma nije počela, jer je potpisan upravo u jeku predizborne kampanje, tako da na srpskoj strani, ni opozicija ni režim nisu doticali ovaj problem iz opravdanog straha da ne izgube poverenje kosovskih Srba. Obe strane su se nadmetale za prevagu upravo kod ovog stanovništva, s obzirom da su Albanci odbili da izađu na izbore. Stavovi o kosovskom pitanju zadržali su se na načelnom nivou. Zoran Đinđić je na predizbornom skupu u Prištini i Uroševcu upozorio da se o statusu Kosova uveliko raspravlja u međunarodnim diplomatskim krugovima iza zatvorenih vrata i da se spremaju neka postizborna iznenađenja. Potom je

istakao da se "zalažemo za ekonomsku i saobraćajnu regionalizaciju, ali smo protiv svake etničke regionalizacije". Istovremeno, Vojislav Živković na tribini SPS u Kosovu Polju kaže da nikakva podela Kosova ne dolazi u obzir, "specijalni status" i "albanska republika" samo su puke izmišljotine neprijatelja. SPS nema nameru da kalkuliše oko Kosmeta, niti želi da se pogađa sa neprijateljem.

Pod pritiskom nemačke vlade SRJ je potpisala i Sporazum o povratku iz Nemačke 130.000 jugoslovenskih građana, uglavnom Albanaca, u naredne tri godine. Kosovski Albanci su u načelu pozdravili ovaj sporazum, ali, kako je i Fehmi Agani naglasio, "normalnog povratka nema bez bitne promene stanja na Kosovu". Istaknuto je da su u pregovorima u Bonu trebalo da učestvuju i "legitimni predstavnici Albanaca sa Kosova". Obrazlažući svoje strahove, Albanci su od nemačke strane tražili da povratak bude organizovan, siguran i dostojanstven, pod stalnom prisotnošću nemačke strane, ili neke međunarodne humanitarne organizacije, koja bi nadgledala proces povratka. Zatim, da se njihov povratak vrši samo preko prištinskog aerodroma i da se liste vraćenih unapred dostave kosovskoj vladi i međunarodnoj organizaciji koja povratak nadgleda; zatim, da povratak bude postepen, selektivan i u skladu sa stvaranjem uslova i povoljnih ekonomskih i političkih okolnosti na Kosovu. Međutim, istaknuto je da, s obzirom na represiju, povratak može izazvati – incidente i dalje zaoštavanje situacije na Kosovu. Prve grupe Albanaca odmah su vraćene sa prištinskog aerodroma u Nemačku.

Demonstracije povodom poništavanja lokalnih izbora u Srbiji pokazale su u novom svetlu svu dubinu politike krize u zemlji i potvrdile da još uvek ne postoji konsenzus za stavljanje kosovskog pitanja na dnevni red. Koalicija "Zajedno" nije uspela da stvori širok front protiv režima i nije se ni trudila da uključi Kosovo, kao uostalom ni Sandžak ni Vojvodinu. Pismo Adema Demaćija "voljenom srpskom narodu", nije naišlo na adekvatan odgovor opozicije, što je Demaći svakako želeo da isprovocira. Izostajanje iole značajnijeg i ozbiljnijeg odgovora samo je dodatno učvrstilo Albance u uverenju da njihova taktika čekanja ima puno opravdanje. Opozicija nije otišla dalje od simboličnog gesta minuta ćutanja – tokom protesta u Srbiji – ubijenom albanskom učitelju. U okviru koalicije "Zajedno" i pored insistiranja Zapada nije došlo do usaglašenog stava o Kosovu, mada postoje informacije da se na tome radilo. Prema nekim informacijama, Demokratska stranka nije pokazala spremnost da se o tome sada izjašnjava.

Kontramiting u organizaciji režima 24. decembra 1996. godine, ponovo je uveo kosovske Srbe na političku scenu. Vraćajući se nacionalistickoj retorici, režim je ukazao na moguću liniju podele u okviru srpskog naroda. Koalicija "Zajedno" nije uzvratila na ovu provokaciju, strahujući da na ovom pitanju ne izgubi simpatije Srba sa Kosova. Prilaženje Srpske pravoslavne crkve (SPC), dela Akademije i nacionalističke opozicije, te Udruženja književnika, ojačalo je uverenje Koalicije da se nacionalisticki front protiv Miloševića širi. Predviđeni sabor svih Srba sveta na Kosovu 25. 26. i 27. januara u organizaciji Srpskog

pokreta otpora i SPC, još je jedna potvrda da se Miloševiću najviše zamera "sramni poraz". Međutim, i organizatori ovog skupa ističu da, "tek kada dođe do demokratskog preokreta u Srbiji moći ćemo da rešavamo i pitanje suživota Srba i Šiptara". Štaviše, izrazita podrška Biljane Plavšić Koaliciji i opšte simpatije stanovnika RS, posebno prema Zoranu Đinđiću, ukazuju da je reč i o nečemu više od podrške. Đinđićeva izjava povodom dana državnosti RS "da smo jedan narod i da ćemo u budućnosti živeti sinhronizovano" podgrejava očekivanja o ujedinjenju sa Srbijom.

Albanci u ovom periodu vode intenzivnu kampanju u svetu za nezavisnost Kosova. Rugova uporno ističe da "traže neutralno i nezavisno Kosovo između Albanije i Srbije, što bi bilo najbolje rešenje za konflikt koji postoji između albanskog i srpskog naroda na Balkanu". Međutim, ne nailaze na podršku za svoju kampanju, što povećava frustraciju kod albanske radikalnije linije. Otvoreno je nezadovoljstvo Rugovinom politikom koja nije dala očekivane rezultate i čuju se spekulacije o parlamentarnim izborima na proleće na kojima bi, navodno, Adem Demači smenio Ibrahima Rugovu. Demači se u međuvremenu aktivno uključio u politički život Kosova prihvatajući ponudu da postane predsednik Parlamentarne partije Kosova. Planirane su i demonstracije na Kosovu čim se završe demonstracije u Beogradu i u drugim gradovima Srbije, kako bi se dodatno pojačao pritisak na otvaranje kosovskog pitanja.

Poslednji događaj u Prištini, atentat na rektora Radovana Papovića, može biti indikacija za skretanje pažnje međunarodnoj zajednici na Kosovo kao potencijalno žarište koje ugrožava stabilnost celog regiona. I ovaj slučaj je iskorišćen od strane nekih političkih krugova u Srbiji i štampe pod kontrolom režima, za optužbu Albanaca za terorizam i separatizam. Međutim, otvaranje kosovskog pitanja na ovako nasilan način može biti i u funkciji mobilizacije "narodnog jedinstva" i skretanja pažnje sa tekuće političke situacije u samoj Srbiji.

Helsinška povelja, januar 1997.

Manjine su u najgoroj poziciji

Sonja Biserko: Nevladine organizacije imaju ograničen domet. Njihova uloga ne može biti društveno efikasna ukoliko i državni aparat nije na istom zadatku. Naša uloga jeste korektiv, fokusiranje na određene probleme, ali bez sprege i adekvatnog odgovora sa druge strane nema rešenja – kaže u razgovoru za *Danas* Sonja Biserko, predsednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

Danas: *Kako ocenjujete stanje ljudskih prava u Srbiji?*

- Srbija se nalazi u situaciji koja se dnevno pogoršava u svakom pogledu, političkom, ekonomskom a neminovno i na planu ljudskih prava. Pravni sistem je u kolapsu, vladavina prava skoro da je nepostojeća, što dodatno doprinosi nesigurnosti građana u pogledu njihovih osnovnih prava. S obzirom da su ljudska prava već nekoliko godina u žarištu pažnje ne samo unutar, već i van naše zemlje, i na tiho etničko čišćenje manjina, pre svega, Hrvata, Muslimana, Mađara, Albanaca, što nije samo pitanje ljudskih prava već i političko pitanje, moram da kažem da su i ljudska prava građana Srbije u padu, pre svega na ekonomskom i socijalnom planu. Sve više ljudi dolazi kod nas i traži pomoć. Rekla bih da je to, pre svega, problem državnih institucija, ali je vrlo zanimljivo i indikativno zašto se ljudi obraćaju nama za pomoć, a ne njima.

- *Koje grupe vam se najčešće obraćaju za pomoć?*

- Helsinški odbor nakon osnivanja bio je u situaciji da se suoči sa problemom izbeglica, kao najugroženijom grupom. Zapravo taj problem se još uvek vrti u krugu, s obzirom da ne postoji sveobuhvatna politika države prema izbeglicama. I sada dosta vremena posvećujemo njima, što je i naš prioritetni angažman. Prvo smo identifikovali njihove statusne probleme, volju za povratkom, obezbeđujemo im sve informacije, pružamo pravnu pomoć i o njima glasno govorimo u medijima, međunarodnim institucijama... Prosto smo postali neka lobi-grupa za njihove interese. Zatim, dosta nam se obraćaju Hrvati i Muslimani.

- *Albanci?*

- Oni se uglavnom obraćaju svom Odboru za ljudska prava i slobode u Prištini, mada i sa njima sarađujemo. Kao što je poznato, u junu smo održali okrugli sto – *Srpsko-albanski dijalog*, i to je bio prvi sastanak u zemlji, koji je imao široku participaciju i mislim da je bio značajan i po odlukama i po sadržaju. Uskoro bi o tome trebalo da izađe i knjiga na albanskom i srpskom jeziku. Naša ideja je da organizacija kao što je ova, treba da se angažuje na izgradnji poverenja, koje bi u jednom trenutku obezbedilo ne samo dijalog ka

političkom razrešenju situacije nego uopšte stvaranje poverenja između dve zajednice, koje ne komuniciraju već vode paralelni život. I ono malo komunikacije što je bilo, prekinuto je u poslednjih deset godina, tako da danas imamo generacije koje su rasle bez poznavanja druge strane.

- *Kako povratiti poverenje?*

□ Da bi se taj jaz premostio potrebne su aktivnosti organizacija, koje nisu političke i koje bi stvarale to okruženje i radile na vraćanju poverenja. To je jako dug proces, čiji rezultati nisu vidljivi odmah. Nažalost, sada se vrlo malo ljudi angažuje na taj način. Sve je jako ispolitizovano i svi koji se bave tim pitanjem smatraju da ono može da se reši preko noći. Međutim, čak i ako političko rešenje bude doneto u kratkom periodu, ono može da bude delotvorno uz jednu vrstu ovakvih aktivnosti. Implementacija će biti vrlo duga, bolna i naporna.

- *Pružate pomoć, dajete neophodne savete i izbeglicama.*

□ Izbeglice nisu samo humanitarno, već političko i moralno pitanje, ne samo za nas već i za čitavo društvo a posebno za režim koji ih je doveo u tu situaciju.

Režim do sada nije pokazao da ima neku adekvatnu politiku, kojom bi dokazao da zna šta hoće sa izbeglicama, tako da su se one našle u procepu, iznenađeni dočekom ne samo režima već i običnih građana ovde. Kad su došle izbeglice iz Krajine, postojala je ideja da se pošalju na Kosovo, kako bi se promenila demografska struktura. Međutim, više od 25.000 nisu uspeli da pošalju od čega se 10.000 vrlo brzo iselilo. Onda su pokušali da ih šalju u Istočnu Srbiju, što je većina njih odbijala, a najveći broj izbeglica je naseljen po Vojvodini u onim krajevima gde su Mađari i Hrvati, tako da se promenila demografska struktura pojedinih opština i regiona, gde su sad izbeglice u većini, što opet može da bude veliki problem za opstanak Hrvata i Mađara. Naime, postoji tendencija odlaska manjina, pogotovo Hrvata, iz pograničnih oblasti, ili iz mesta gde su pobedili radikali. Dosta njih stalno dolazi kod nas, pokušavamo da im pružimo informacije gde mogu da reše svoje probleme i objasnimo šta su njihova prava u ovoj zemlji i šta mogu da očekuju.

- *Helsinški odbor za ljudska prava je osudio ubistvo romskog dečaka Dušana Jovanovića, kao i sve učestalije napade na njih. Da li su se Romi i ranije obraćali Odboru za pomoć?*

□ Retko. Doduše, imali smo kontakte sa nekoliko njihovih organizacija, jednom iz Kragujevca i Društvom Roma iz Beograda, jer smo bili svesni da taj problem postoji. Pošto pratimo stanje ljudskih prava manjina znali smo da su oni najugroženiji. To pitanje rasizma prema njima je tinjalo i latentno bilo prisutno, i nažalost u poslednje vreme prelomilo se preko smrti dečaka i iznelo na površinu problem Roma u najžešćoj formi. To je jedan veliki problem, ne samo kod nas, već i u Češkoj, Slovačkoj, u svim zemljama tranzicije, jer su oni sad kategorija preko koje se prelama mnogo nezadovoljstva, koje dolazi uz jednu novu situaciju. Postoji mnogo diskriminatorskih mera kada su oni u pitanju. Međutim, do ovih događaja, nisu nam se puno obraćali za pomoć, jer

mislim da postoji jedno elementarno nepoverenje prema svemu što je izvan njihove grupe. Veliki broj Roma nema državljanstvo, mnogi se rađaju a nisu registrovani. Ne zna se njihov tačan broj, mislim da će to tek postati problem. Oni se teško organizuju, žive u strahu a javno mnjenje ne reaguje na njihove nedaće. Mislim da u ovoj fazi ne mogu da uznapreduju mnogo bez podrške nevladinih organizacija i adekvatne politike same države i njenih institucija. Poslednji događaji su samo upozorenje za ono što se dešava ispod površine i treba svi da se zapitamo šta se dešava u ovom društvu. Sama pojava *skinheads*, ko su oni, iz kakvog miljea dolaze, zašto su u tome.

- *Čime objašnjavate povećan stepen nasilja kod mlade populacije?*

□ Zabrinjavajuće je toliko prisustvo nasilja među tinejdžerima. Oni su proizvod nečega. Odrasli su na modelu nasilja. Ceo rat su preživeli u atmosferi gde je nasilje bilo nekažnjeno i dozvoljeno ponašanje. Raspalo se društvo, institucije, porodice... Oni nemaju nekih uzora na kojima mogu da neguju određene vrednosti niti da ih usvajaju. Znači, uopšte ta društvena slika je dosta nepovoljna i zabrinjavajuća i zahteva suočavanje svih, ne samo državnih institucija, već celokupnog društva. Policija ne može sve da uradi. Ona je samo jedna mala kocka u tom sistemu.

- *Geografski gledano, u kom delu naše republike se ljudska prava najdrastičnije krše?*

□ S obzirom da koncept državne ideje Srbije kao etničke države, čega smo svedoci u poslednjih deset godina, podrazumeva i određen odnos prema manjinama, i imajući u vidu da je Srbija multietnička zajednica sa 36 odsto manjina, može se reći da su manjine tokom rata, a i sada, bile u najgoroj poziciji. Tokom rata sprovedena je politika tihog etničkog čišćenja, pre svega prema Hrvatima, Makedoncima, Albancima i Mađarima, kroz razne mere, pre svega administrativne. Na početku rata mobilisani su vojni obveznici iz tih grupa. Zatim, sprovodi se ekonomska diskriminacija, pogotovo na planu zapošljavanja gde oni gube poslove na značajnijim mestima, a sada će biti jedan novi vid diskriminacije jer će u ekonomskoj transformaciji manjine imati malo mogućnosti da u tome učestvuju. Manjine sve vreme trpe diskriminacione mere. Jako je važno napomenuti da se posle toliko godina negativne propagande stvorilo javno mnjenje koje je prihvatilo taj koncept. Time može da se objasni i ovolika podrška Vojislava Šešelja na nacionalnom i ekonomskom pitanju. On daje jednostavna rešenja za sve životne probleme, ima vrlo jasne stavove u pogledu razrešenja kosovske krize, prema manjinama i čini se da je taj stav i ta ideja šire prihvaćen.

Regionalno gledano, najveće kršenje ljudskih prava je u Vojvodini, prema Mađarima, Hrvatima, u Sandžaku prema Muslimanima i na Kosovu prema Albancima. I dalje se primenjuje represija i tortura u svim procesima koji se vode i oni su usmereni na tri tačke: secesionizam, terorizam i podiranje društvenog sistema. Ti procesi ne obiluju baš nekakvim dokazima, tako da se sve to dovodi pod sumnju.

- *Činjenica je da postoji terorizam na Kosovu?*

□ Terorizam na Kosovu očigledno postoji. S obzirom na neadekvatno ponašanje naših vlasti, nedostatak dokaza na sudovima, torturu i mučenja tih ljudi, što sve skupa baca jedno svetlo na celu tu problematiku, ne može se izričito imenovati ko to radi. Očigledno je da i na jednoj i na drugoj strani postoje takve grupe. Koliko su one jake, organizovane, koliko su značajne, o tome nema pravih informacija. Terorizam je opasan i za jednu i za drugu stranu i smatram da bi ovaj režim trebalo da se mnogo ozbiljnije bavi tim pitanjem, a ne da ga koristi u političke svrhe i od toga pravi fantomsku priču. Sigurno je da kod građana na Kosovu ima oružja, međutim cela Srbija je naoružana, ne samo Albanci. Stoga bi to pitanje trebalo mnogo doslednije sprovesti u svim grupacijama stanovništva. To je ozbiljan problem za obe strane i njemu mora mnogo ozbiljnije da se priđe.

Danas, 20. novembar 1997.

Gospodari rata u civilnom životu

Pred lice pravde su do sada u Haškom tribunalu izvedena dva zločinca, Dražen Erdemović optužen za ratne zločine u Srebrenici i Duško Tadić optužen za ratne zločine u Istočnoj Bosni. No oni koji snose najveću odgovornost za podsticanje rata i ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji i dalje su na slobodi, a neki su čak važne političke ličnosti u novoformiranim državama, naročito u Srbiji. Paravojni vođi kao što su Željko Ražnjatović Arkan i Vojislav Šešelj, koji se javno hvališu ulogom njihovih ljudi u ratnim zločinima i etničkom čišćenju, još uvek nisu optuženi. Nisu optuženi ni policijski zvaničnici koji su igrali skrivenu, ali važnu ulogu u naoružavanju i organizovanju paravojnih jedinica, a ni armijski generali koji su naredili masovnu destrukciju u Bosni i Hrvatskoj. Arkan i Šešelj su još uvek aktivni na srpskoj političkoj sceni. Oni ulažu napore da što bolje zaštite sebe i ratni plen koji su nagomilali kao ratni profiteri.

Desetine hiljada ljudi borili su se u srpskim paravojnim jedinicama u Hrvatskoj i Bosni. Glavne paravojne jedinice formirale su opozicione stranke: Srpski pokret obnove je osnovao "Srpsku gardu"; Šešeljeva Srpska radikalna stranka je prema procenama imala između 30.000 i 50.000 dobrovoljaca, dok je Arkan komandovao "Srpskom dobrovoljačkom gardom". Vlasti su u prvo vreme demantovale postojanje ovih grupa, ali su, kada je propala masovna mobilizacija, sve ove jedinice stavile pod kontrolu JNA. Srpska policija, kojom je upravljala takozvana vojna linija u Ministarstvu unutrašnjih poslova isto tako je igrala važnu ulogu u organizovanju i naoružavanju paravojnih grupa i u koordinaciji njihovih aktivnosti.

Arkanova "Srpska dobrovoljačka garda" predstavljala je najbolje opremljenu i najdisciplinovaniju paravojnu formaciju. Srpska štampa je često otvoreno izveštavala o zločinima koje su ove formacije počinile nad civilnim stanovništvom.

Arkan, koji je svojevremeno bio uhapšen u Hrvatskoj, pomogao je da se naoružaju krajinski Srbi pre rata. Sve vreme postojanja srpske paradržave u Krajini on je bio glavni savetnik Gorana Hadžića, vođe Srba iz Istočne Slavonije. Arkan je igrao važnu ulogu u naporima krajinskih Srba da osvoje Maslenicu, stratešku tačku koja je spajala Južnu Dalmaciju sa ostatkom Hrvatske. Arkan i njegovi vojnici poznatiji kao "Tigrovi" ubijali su krajinske Srbe koji su odbijali da se priključe borbama za Maslenicu.

Sam Arkan je izjavio da su "Tigrovi" osvojili oblast oko Vukovara, uključujući sela, Lužac i Borovo selo, što je omogućilo JNA da zaposedne grad. U početku su Arkanovi ljudi predali sve ratne zarobljenike JNA. Međutim u

novembru 1992, posle pogibije nekolicine njegovih vojnika, on je izjavio u intervjuu za dnevnik *Interju* da "gardisti neće uzimati žive zarobljenike radi razmene. Svaki neprijateljski vojnik koga zarobimo biće odmah streljan". Arkan nikada nije krio činjenicu da su sve vreme rata njegove snage bile pod komandom JNA.

Arkanova "Garda" je počela rat u Bosni. Ona je ušla u Bijeljino početkom aprila 1992. Odmah je započela kampanju "čišćenja", koja je bila "teška... ali svi su eliminisani". Između aprila i jula 1992. većina muslimanskih žitelja Bijeljine bila je ubijena ili proterana. "Gardisti" su potom otišli u Zvornik, a rezultat njihovih tamošnjih aktivnosti bio je nestanak nekih 50.000 ljudi.

Arkan je isto tako pretio da će započeti rat protiv Albanaca na Kosovu. U maju 1992. izjavio je za Radio-tv *Tenju* da će "Kosovo biti konačno etnički očišćeno, ako tamo izbije rat." On je isto tako pretio da će Srbi zauzeti "svoje" delove Makedonije i optužio je Muslimane u Sandžačkoj regiji za ekstremizam. To je nagnalo lokalne vlasti da preduzmu mere zastrašivanja tamošnjih Muslimana.

Danas Arkan živi u Beogradu, u novoj vili, u elitnom predgrađu Dedinje. Fotografije sa njegovog venčanja sa pevačicom narodnih pesama Cecom Veličković objavila je sva svetska štampa. Njega mnogi u Srbiji smatraju uspešnim čovekom, a Arkan je inače idol mladih navijača fudbalskog kluba "Crvena zvezda" iz čijih je redova regrutovao svoje gardiste. Njegove ime se pominje uvek kada dođe do nekog obračuna ili ubistva u beogradskom podzemlju. On je uspešan biznismen i predsednik Stranke srpskog jedinstva, koju je osnovao sa jednim prijateljem. Smatra se da njega još uvek kontroliše srpski predsednik Slobodan Milošević. Na pogrebu ubijenog zamenika ministra unutrašnjih poslova, Radovana Stojčića, aprila 1997, Arkan je stajao iza predsednika Miloševića.

Vojislav Šešelj je prvi u Jugoslaviji držao ostrašćene govore mržnje. On je podstrekivao mržnju prema Hrvatima u Srbiji i pozivao na njihovo proterivanje iz Srbije i Vojvodine. On se zalagao za stvaranje Velike Srbije koja bi uključivala Makedoniju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu i velike delove Hrvatske. Programska deklaracija njegove stranke iz 1991. proklamovala je kao jedan od ciljeva "gušenje albanske separatističke pobune svim mogućim sredstvima... uključujući masovni progon, proglašenje ratnog stanja i zavođenje vojne uprave."

Po Šešelju, pravo rešenje za Jugoslaviju bilo bi vaspostavljanje tri države: Velike Srbije, Male Hrvatske i još manje Slovenije. Po njemu je pitanje Bosne od ključne važnosti za Srbiju. U intervjuu datom časopisu *Duga* u decembru 1993, Šešelj je izjavio: "Opsada Sarajeva nije ratni zločin... jer odgovornost za istu leži na onima koji su dozvolili da Sarajevo postane vojno utvrđenje."

Šešeljev ratni program za ostvarivanje Velike Srbije bio je istovremeno nezvanični program srpskog režima. Vodeća Socijalsitička partija Srbije (SPS)

lukavo je ćutala o tom pitanju, dok su stranke poput Šešeljeve na sebe preuzele da proklamuju ciljeve rata.

Iako se generalno slagao sa Miloševićem u pogledu "patriotske politike" potonjeg, Šešelj je povremeno oštro napadao srpskog predsednika zbog njegovog popuštanja zahtevima međunarodne zajednice i gubitka teritorija.

Šešelj je isticao podršku i podsticaj koje su paravojnim jedincima davale vlasti u Srbiji i SRJ. On kaže da su "svi volonteri bili pod JNA komandom ili onom lokalnih gardi u Republici Srpskoj (RS) i Krajini". On isto tako tvrdi da su "neki dobrovoljci bili uvršćeni u specijalne policijske i vojne jedinice SRJ, i to one koje su prelazile u Bosnu za vreme vojnih operacija". Kada je osnovan Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, smatralo se da će ovaj sud prvo protiv Šešelja podići optužnicu, a da će on onda inkriminisati druge. U novembru 1993, u intervjuu za *Borbu* Šešelj je rekao: "Radujem se putu u Hagu, ali ne verujem da tamo mogu da odem bez Slobodana Miloševića."

Na saveznim izborima održanim prošlog novembra, Šešeljeva stranka je dobila najveći broj glasova posle SPS. Ona je jača nego sve tri stranke koje čine opozicionu koaliciju *Zajedno*. On je danas gradonačelnik Zemuna, rubne beogradske opštine. Već je stekao ugled prilježnog političara, koji ulaže veliki napor da razreši lokalne probleme. Smatra se da je Zemun pod njegovim rukovodstvom postao najbolje organizovana beogradska opština. Ne bi trebalo potcenjivati njegovu moguću ulogu u budućim događajima. S obzirom na to da se zemlja suočava sa ekonomskim kolapsom, njegov egalitarni program može da bude vrlo privlačan. Može se desiti da se Šešelj na ovogodišnjim izborima kandiduje za predsednika.

Dok je ljudima poput Šešelja i Arkana dozvoljeno da prave političku karijeru, poverenje u Haški tribunal i međunarodne sporazume i dalje ostaje neznatno. Dejtonski sporazum okončao je rat u Bosni i Hercegovini, ali pojedinci odgovorni za politiku etničkog čišćenja još uvek vode glavnu reč, i slede istu politiku kroz administrativne mere. Čini se da je međunarodna zajednica prihvatila ovu novu "realnost"; ona je, štaviše, prihvatila i politiku da izbeglice mogu da se vrate smao na teritorije koje kontroliše njihova sopstvena etnička grupa.

Podizanje optužnica protiv pojedinaca odgovornih za rat je veoma važno za vraćanje poverenje u pravdu i nepristrasnost. U Bosni je takvo poverenje od ključnog značaja za povratak izbeglica. U slučaju da izbeglice ne dobiju pravo na povratak, a ratni zločinci ne budu kažnjeni, Dejtonski sporazum će kahirati.

Ako ratni zločini ne budu kažnjeni, srpsko društvo će ostati u stanju hibernacije. Nijedna važnija politička snaga u Srbiji nije zainteresovana da se ozbiljno pozabavi pitanjem ratnih zločina. Preovladava prećutni konsenzus, u koji su uključeni i mediji, da ne treba raspravljati o ratu i ratnim zločinima. Mediji uglavnom izveštavaju o suđenju Srbima čime pojačavaju uverenje da je Tribunal antisrpski. Projekt Velika Srbija je doživeo poraz, ali stavovi koji su ga

izrodili nisu se izmenili. Potreban je veći međunarodni pritisak da bi se balkanski lideri prisilili da sarađuju sa Tribunalom. Bez takvog pritiska Dejtonski sporazum će ostati samo primer nemoći demokratskih društava da se drže principa koje su proklamovali, i na čijoj primeni insistiraju u slučaju zemalja koja prolaze kroz proces tranzicije.

War and Peace Report, *Tribunal*, april–maj 1997.

(Ne)sposobnost suočavanja Odgovorni i svedoci zločina

Dosadašnja suđenja u Hagu, poput onog Draženu Erdemoviću, ili, pak, Dušku Tadiću, ne mogu a da ne upute na zaključak da pravda dohvata samo izvršioce, odnosno marginalce i psihopate, dok su stvarni krivci ostali i sada značajni akteri na političkim scenama novonastalih država. Bez obzira na to što je na spomenutim suđenjima jasno dat okvir za sva buduća suđenja. Indikacije za odgovornost najodgovornijih za rat su već vidljive. Bez podizanja optužnica protiv njih nije moguće vratiti stabilnost u region. Dejtonski sporazum zaustavio je rat na prostoru Bosne i Hercegovine bez poraza ijedne strane u sukobu. Vojni deo sporazuma relativno je brzo i lako sproveden. Međutim, njegov civilni deo nije ni počeo suštinski da se sprovodi. Bez ostvarivanja prava izbeglica na povratak i kažnjavanja ratnih zločinaca Dejtonski sporazum sigurno neće izgledati onako kako su ga zamislili njegovi tvorci. Administrativne mere su nova forma etničkog čišćenja i u funkciji su finalizacije etnički čistih teritorija. U tome ponovo prednjače oni koji su odgovorni za sprovođenje politike etničkog čišćenja. Obeshrabruje i činjenica da je i međunarodna zajednica prihvatila novu "realnost" samom činjenicom što je usvojila kriterij povratka izbeglica na teritorije koje su pod kontrolom etničke grupe kojoj pripadaju.

Podizanje optužnice protiv najodgovornijih imalo bi veliki psihološki efekat na ovdašnju javnost, kao što je u početku imala i optužnica protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Ukoliko Tribunal ne istraje na svojim zahtevima, nije moguće vratiti poverenje u pravdu i pravičnost, što je imperativ za povratak kao takav. Nije lako objasniti zašto Željko Ražnatović Arkan, Dragoslav Bokan ili Vojislav Šešelj do sada nisu optuženi, jer su tokom celog rata bili simbol *horror stories*. Jovica Stanišić, Mihalj Kertes, ili nedavno ubijeni Radovan Stojčić bili su protagonisti ovih događaja, mada u javnosti nisu bili toliko prisutni. Za neke od njih doskora se nije znalo ni kako izgledaju. Da ne pominjemo generale Momčila Perišića, Životu Panića i neke druge. Za sve ratne uspehe srpske strane u Hrvatskoj i Bosni najveći "krivci" su pripadnici raznih paravojski u čijem se sastavu borilo na desetine hiljada ljudi. Sve vodeće paravojske ovog tipa formirale su opozicione stranke. Srpski pokret obnove bio je inicijator stvaranja "Srpske garde", koja je nastala nakon sloma JNA u Sloveniji, sa ciljem da preraste u srpsku vojsku. Delovala je pod komandom Prve armije, kasnije pod komandom Teritorijalne odbrane Gospić. Dobrovoljci Srpske radikalne stranke (prema nekim procenama bilo ih je između 30 i 50 hiljada) učestvuju u ratu od samog početka. Njihov odlazak na ratište imao je

veliki televizijski publicitet. Za Šešeljevu stranku vezivali su se nakon povratka sa ratišta, jer "on uliva sigurnost". "Srpska dobrovoljačka garda" bila je najdisciplinovanija paravojska i delovala je u okviru Novosadskog korpusa. Ona je 1993. iznedrila Stranku srpskog jedinstva. Zvanični organi su na početku negirali njihovo postojanje da bi kasnije, nakon neuspele mobilizacije, sve one bile direktno pod kontrolom JNA. Te jedinice gotovo da nemaju odlike paravojske, što su javno tvrdili i Arkan i Šešelj. Ono što ih razlikuje od JNA je način organizovanja, oznake, zastave, himne i drugačije obraćanje. To potvrđuju i Uredba Vlade Srbije u opisu dobrovoljaca u Teritorijalnu odbranu (23. avgust 1991) koja u članu 1. kaže: "Popuna JNA dobrovoljcima vrši se u skladu sa saveznim propisima." Indikativna je i Naredba Predsedništva SFRJ od 10. novembra 1991, o angažovanju dobrovoljaca u oružanim snagama SFRJ za vreme neposredne ratne opasnosti.

Komandant "Srpske dobrovoljačke garde" bio je Željko Ražnatović - Arkan. Garda je jedna od najbolje opremljenih i najdisciplinovanijih paraformacija, što upućuje na njihovu povezanost i sa policijom. Odgovorna je za ratne zločine protiv civilnog stanovništva o čemu je često bilo pisano i u našoj štampi bez većeg prikriivanja. Arkan je bio vesnik dolazećeg rata, najpre u Krajini, pa u Zapadnoj i Istočnoj Slavoniji, te Istočnoj Bosni. Jedno vreme svojim prisustvom na Kosovu pretio je Albancima, ali i Makedoniji. Imao je udela u naoružavanju Krajišnika pre rata, zbog čega je bio i uhapšen u Hrvatskoj. Sve vreme postojanja tzv. RSK, kao specijalni savetnik Gorana Hadžića, ima značajnu ulogu u zbivanjima u Krajini. Posebno je zapažen u akciji Maslenica, kada je ubijao i Krajišnike, jer nisu hteli da učestvuju u toj operaciji. Prema njegovim rečima "Tigrovi" su zauzeli deo oko Vukovara, između ostalog, Borovo Selo. Sve zarobljenike su predavali JNA. Nakon smrti nekoliko svojih boraca poručio je da "Garda neće imati živih zarobljenika za zamenu. Svaki neprijateljski vojnik koga budemo zarobili biće streljan." Nije krio da su "tokom celog rata bili pod komandom JNA". Posebno hvali Novosadski korpus, koji je odigrao ključnu ulogu u operacijama oko Vukovara i Bijeljine. O njemu su kružile priče da je oduvek bio u službi jugoslovenske policije, tj. Treće službe DB, zadužene za "emigraciju", tesno povezanu sa Institutom za bezbednost.

Njegova "Garda" je počela rat u Bosni. Kaže da su tamo bili pozvani od srpskog i muslimanskog življa, jer su tamo iz Hrvatske došli albanski ekstremisti da "izazovu sukob i da naprave granicu na Drini i odvoje taj deo od Jugoslavije". Kad su ušli u Bjeljinu počeli su "čišćenje", što je bilo "teško", ali su ih sve "eliminirali". Isto tako reagovali su i u Zvorniku. Biljana Plavšić je tada za njega rekla, videvši delo njegovih momaka: "Evo srpskog junaka. On je pravi Srbin, daće sve, i svoj život, za interese svog naroda." Nije joj smetala ni poternica Interpola ni sve druge priče o Arkanu. Iz opštine Zvornik nestalo je oko 50.000 ljudi kao rezultat dvadesetodnevog "angažmana" Arkanovih trupa, ali i drugih paravojski. Za Muslimane kaže da nemaju šta da traže u Evropi, mogu da dobiju neku slobodnu državu "ako im Iran ili Irak to daju".

Bio je prvi da zapreti i poruči Albancima šta ih čeka. Javno je govorio da "deo njegovih momaka kontroliše stanje na Kosovu". Najavljivao je proterivanje u Albaniju svih emigranata koji su se tamo tokom 50 godina planski naseljavali, poručujući da će "Kosovo konačno biti etnički čisto ukoliko tamo dođe do rata". Da je stanje na Kosovu normalno, "ne bih tamo pobedio na izborima". Makedoncima je poručivao da će Srbi "uzeti svoje" krajeve Makedonije. Njegov odlazak sa njegovom motorizovanom ekspedicijom u Sandžak samo je bio uvertira u nasilje u tom regionu. On je otkrio "ekstremizam" Muslimana da bi ih kasnije lokalni organi zbog toga maltretirali. Miloševića smatra jednim od najvećih političara Srbije, on je prosto "srpski vožd". Arkan je i dalje u službi predsednika Miloševića. Uprkos svim pričama o Arkanu kao zločincu, on i dalje nesmetano živi u Beogradu u jednoj od novosagrađenih vila u ekskluzivnom delu grada na Dedinju. Oženjen je folk pevačicom Cecom Veličković s kojom je dobio svoje osmo dete. Fotografije s njegovog venčanja s Cecom obiše su ceo svet, on predstavlja *success-story* u ovom društvu, posebno kod mladih ljudi koji se okupljaju oko fudbalskog tima "Crvena zvezda". Uostalom, upravo je među navijačima "Crvene zvezde" regrutovao svoje gardiste. Njegovo ime dovodi se u vezi sa svim obračunima u beogradskom podzemlju. Važan je svedok i saučesnik svih prljavih radnji ovog rata, a sudeći po njegovoj nedodirljivosti ovaj režim se još ne odriče njegovih usluga.

Ime Vojislava Šešelja, pored Vuka Draškovića, vezano je za prve izlive mržnje prema drugim narodima u bivšoj Jugoslaviji. U javnim nastupima simbolisao je najžešću formu *hate-speech*. Posebno je zaslužan za podsticanje mržnje prema Hrvatima u Srbiji. U Programskoj deklaraciji Srpske radikalne stranke (februar 1991) stoji da će se zalagati za "obnavljanje slobodne, nezavisne i demokratske srpske države na Balkanu koja će obuhvatiti celokupno srpstvo, što znači da će u svojim granicama imati, pored sadašnje oktroisane srbijanske federalne jedinice, srpsku Makedoniju, srpsku Crnu Goru, srpsku Bosnu, srpsku Hercegovinu, srpski Dubrovnik, srpsku Dalmaciju, srpsku Liku, srpski Kordun, srpsku Baniju, srpsku Slavoniju i srpsku Baranju". Programska deklaracija posebno akcentira i Kosovo zalaganjem za "gušenje svim sredstvima albanske separatističke pobune" uz neophodno sprovođenje mera kao što su: onemogućavanje bilo kakvog oblika kosovsko-metohijske političke teritorijalne autonomije, proterivanje 360.000 albanskih emigranata, sprečavanje državnog finansijskog dotiranja nacionalne manjine, proglašavanje ratnog stanja i zavođenje vojne uprave, raspuštanje tamošnjih organa civilne vlasti i ustanova koje se finansiraju iz državnog budžeta, zatvaranje ili konzerviranje svih fabrika i drugih proizvodnih pogona, ukidanje svih socijalnih davanja Šiptarima, posebno onih koja podstiču previsok natalitet i niz drugih. Ne treba posebno isticati da je ovaj program u to vreme bio i neformalni program srbijanskog režima i da se po njemu odvijao scenario zaokruživanja Velike Srbije. Socijalisti su zadržali konspirativnost kao meru političke lukavosti, te su partije poput Šešeljeve imale ulogu obelodanjivanja ratnih ciljeva. U Programu

stranke ističe se da je cilj državnog uređenja Velika Srbija. U to vreme dr Šešelj "uspešno" obilazi Srbe u dijaspori, od Engleske, preko Kanade do Australije, od kojih je pokupio novčanu podršku za svoj program. Šešelj je bio na svim ratištima, od Knina, Zapadne i Istočne Slavonije, te Bosne, posebno Istočne. Rešenje Jugoslavije je video kroz stvaranje tri države: Velika Srbija, Mala Hrvatska i još manja Slovenija. Drina je srpska reka koja protiče kroz centar Srbije, a što se tiče Muslimana – oni mogu računati samo na deo oko reke Bosne, i mada su većinsko stanovništvo, pripada im samo 18 odsto teritorije. Muslimani u principu nemaju ništa protiv da žive sa Srbima, međutim, ako neće da razgovaraju sa bosanskom SDS, onda radikali stupaju na scenu, a s njima "razgovora neće biti". Ni Muslimane Sandžaka nije štedeo. Pretio im je svojim "dobrovoljcima prekaljenim u ratu", ukoliko se dese barikade ili nekakav muslimanski ustanak. U Skupštini Srbije pozivao je na retoriziju prema Hrvatima, založio se za proterivanje Hrvata iz Vojvodine i Srbije. Oni su najveći srpski neprijatelji i "zločinački i kukavički narod". Kao peta kolona i neposredni "saradnici ustaša" moraju se proterati. To bi radili na "krajnje human način", tako što bismo im dali adrese Srba iz Hrvatske. Hrvatska ne može da se otepi, barem ne u avnojevim granicama. Jedino Slovenci imaju šansu da se otepe. Pitanje Bosne za Srbiju je pitanje – biti ili ne biti. Popuštanje u Bosni znači dva miliona izbeglica u Srbiji i gubljene veza sa Krajinom. Srbija ne sme prihvatiti nikakav ultimatum, inače će se svesti na "beogradski pašaluk". "Opsada Sarajeva nije ratni zločin", jer je kriv onaj ko je dozvolio da "Sarajevo postane ratna tvrđava". Ako se vojno ne interveniše protiv Srbije, srpski narod će izdržati "sve ekonomske blokade". Ovo je rat za državu i sada se mora "razmišljati kako sačuvati teritorije pod našom kontrolom". Borba srpskog naroda za samostalnost u zapadnim krajinama može "potrajati pet godina, a sa pritiscima možda i dvadesetak". Mada uvek u dosluhu sa Miloševićem, zbog njegove "patriotske politike", bilo je perioda kada ga je žestoko napadao, pre svega, zbog popuštanja prema svetu i zbog gubljenja teritorija. Tada optužuje Miloševića "da se bez njega ništa nije moglo uraditi – ni Dafina ni Jezda..." Potencirao je da su svi "dobrovoljci bili pod komandom JNA, ili lokalnih TO RS i RSK". Ističe da su "neki dobrovoljci SRS bili uključeni u specijalne jedinice policije i vojske SRJ, da su prelazili Drinu u ratnim dejstvima u Bosni". Kada su počele priče o kandidatima za Hag, on je prvi među spomenutima. Branio se rečima: "Radujem se putu u Hag, ali ne vidim kako bih stigao tamo bez Slobodana Miloševića." Sam je tražio vizu u holandskoj ambasadi u Beogradu, ali mu je nisu dali.

Na poslednjim saveznim izborima Šešeljeva stranka je dobila najviše glasova posle SPS. Pojedinačno je jača od sve tri stranke koalicije *Zajedno*. Dr Šešelj je danas predsednik opštine Zemun. Kolaju priče da rano izjutra dolazi u kancelariju i da ceo dan razgovara sa narodom i rešava goruće probleme. Priča se o njegovoj disciplini i o tome kako je Zemun postao najorganizovanija opština. Njegova moguća uloga u narednim zbivanjima ne sme se potceniti. Njegov egalitarni program u situaciji ekonomskog kolapsa zemlje može zvučati

veoma primamljivo za izbezumljene mase. Njega izborna baza je seljaštvo i radnička klasa, razni doseljenici, a sutra moguće i izbeglice. Nedavno se kandidovao za predsedničke izbore u Srbiji koji će se održati ove godine. Imao je odlične veze sa Vojskom Jugoslavije, još uvek ima i sa policijom. U vreme kada je bio najjači, članovi njegove stranke bili su visoki funkcioneri *Administracije*. Mnogi članovi i simpatizeri SPS razočarani Miloševićevim porazom, na poslednjim izborima su dali podršku Šešelju.

Pored JNA, MUP Srbije ima veoma značajnu uogu u ratu u Hrvatskoj i Bosni, u Bosni sigurno značajniju. Među ljudima koji su iz senke povlačili konce svakako treba spomenuti Jovicu Stanišića i Mihalja Kertesa. Stanišić prvi put izlazi iz senke 1994. u vezi krize sa taocima. On je bio posrednik u puštanju zatočenih predstavnika UNPROFOR (maj 1995), kao lični izaslanik predsednika Srbije, Slobodana Miloševića. Zna se da je u dnevnom kontaktu sa predsednikom Miloševićem, da je bio zadužen za nasilno preuzimanje Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove 1993, kada je preuzeta sva dokumentacija, koja je mogla biti kompromitirajuća za srbijanski režim. On čvrsto drži Miloševića, kao i ovaj njega, sve dok jedna strana iz bilo kojih razloga ne popusti.

Mihalj Kertes je najopskurnija ličnost iz Miloševićevog okruženja. Mađarskog je etničkog porekla, ali ne govori mađarski. Njegovo ime se prvi put pominje u javnosti u vezi sa "jogurt revolucijom" 1988, kada se suprotstavio vojvođanskim autonomašima. Tada je bio sekretar Opštinskog komiteta u Bačkoj Palanci. Zapamćen je po rečenici: "Ako se ja kao Mađar ne bojim Srbije, zašto bi se Srbin bojao te iste Srbije." Jedno vreme je sedeo među poslanicima Skupštine Srbije, a onda se izgubio put prvih linija fronta. Često je viđan u uniformi sa oružjem u rukama, bio je zadužen za formaciju "Crvene beretke", koje su zapamćene po najgorim zločinima u Bosni i Slavoniji. Šuškalao se da je posrednik u švercu oružja. Nadgledao je "čišćenje Iloka", a onda se kao pomoćnik ministra u saveznom MUP odnekud umešao i u "sređivanje" Hrtkovaca. Za Miloševića je rekao da je "vanzemaljac", te ako njega smaknu da će otići u "šumu u hajduke". Boriće se za njega, jer je "sto posto u pravu". Ono što on radi dobro je i za njega, a "bogami i za mene". Njegovo ime u štampi je zabeleženo samo kada je menjao funkcije. Jedno vreme je bio načelnik u SDB u SSUP, jer je želeo da "SDB dovede u red", pošto je to bila kuća "alkoholizma i leglo antisrpsstva usred Beograda". Po njemu to je bila država u državi, koja je bila protiv svega što je srpsko. Godine 1994. postao je direktor Savezne uprave carina, upravo u vreme kada je Milošević zatvorio granicu prema Republici Srpskoj. Njegove funkcije uvek su vezane za ubiranje novca i kontrolu, bilo granica bilo "čišćenja". Milošević se nikad nije odrekao njegovih usluga, jer je uvek vodio računa o svojim najbližim saradnicima koji su ga podržavali od samog početka političkog uspona.

Ovo su samo neki od mogućih odgovornih i svedoka za ratne zločine. Njihova uloga na ovoj sceni nije se bitno promenila. Njihovi naponi su sada okrenuti ka društvenoj verifikaciji i zaštiti onog što su i kao profiteri stekli. Oni

su istovremeno i nova finansijska elita, koja će, ma koliko paradoksalno to zvuči, tražiti vladavinu prava da bi zaštitili sebe.

I na kraju, treba podsetiti da je američka administracija prednjačila u podršci Tribunalu. Teško je, međutim, sada oceniti da li će tako nastaviti, mada svi visoki funkcioneri, kao što su Medlin Olbrajt i Džon Šatak, i dalje na tome insistiraju, posebno u kontaktu sa balkanskim vođama. Ukoliko ne bude jačeg pritiska s njihove strane, Dejtonski sporazum ostaće samo primer impotentnosti demokratskih društava da istraju upravo na principima na kojima počivaju i na kojima insistiraju kod svih zemalja u tranziciji.

Ukoliko ratni zločini prođu nekažnjeno, oni će cementirati srbijansko društvo, jer nijedan relevantan politički faktor u Srbiji nije zainteresovan da se ozbiljno dotakne pitanja zločina, budući da je suočavanje sa vlastitom krivicom najteži i najodgovorniji čin, čin koji zahteva punu moralnu i političku zrelost. U Srbiji postoji prećutni konsenzus da se o ratu i ratnim zločinima ne govori. U tome učestvuju i mediji, jer veoma mali broj dotiče tu temu. Uglavnom se piše o suđenjima Srbima, a time se samo dalje utvrđuje verovanje da je Tribunal antisrpski. Srbija je doživela poraz svog velokosrpskog projekta, ali ne i poraz mišljenja.

Helsinkiška povelja, maj 1997.

Umesto portreta: Momčilo Perišić General u senci

Momčilo Perišić je tokom čitavog rata bio u drugom planu, mada je od njegovog početka bio na važnim funkcijama i zadacima. Nedavno je njegovo ime došlo na prve stranice medija u Hrvatskoj, i veoma šturo u Srbiji, povodom suđenja nekolicini oficira JNA, uključujući i generala Perišića, u Zadru, za ratne zločine počinjene u ovom gradu ujesen 1991. godine.

Događaji u Zadru ujesen 1991, prošli su u beogradskim medijima gotovo nezabeleženo, te se u javnosti malo znalo o ključnoj ulozi generala Perišića u toj "operaciji". O tome Perišić govori u retkim intervjuima tek sredinom 1993. godine, kada privlači pažnju njegovo imenovanje na funkciju načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije.

General Perišić je jedan od najmlađih generala Vojske Jugoslavije, a oba generalska unapređenja dobio je u ovom ratu. Rođen je 1944. godine, u selu Koštunići, u opštini Gornji Milanovac. Srednju školu je završio u Čačku, a zatim Akademiju kopnene vojske, uža specijalnost artiljerija, pa potom komandnoštabnu i ratnu školu. Pored najviših vojnih škola diplomirao je i psihologiju. Tokom službovanja imao je 15 prekomandi po celoj bivšoj Jugoslaviji. Rat ga je zatekao na mestu komandanta Artiljerijskog školskog centra u Zadru, u činu pukovnika.

Ulogu M. Perišića u događajima 1991. godine treba posmatrati u širem političkom kontekstu u kojem je JNA imala ključnu ulogu u određivanju budućih događaja na prostoru bivše Jugoslavije. Stavljajući se na jednu, srpsku stranu u sukobu, JNA je kao najmoćnija oružana snaga odredila i karakter tog sukoba. Treba razlikovati političku odgovornost za krizu u bivšoj Jugoslaviji od ratne odgovornosti. Naoružavanjem srpskog naroda, a istovremeno razoružavanjem TO Hrvatske i drugih republika, srpski narod je odigrao ulogu "trojanskog konja".

Kadijević u svojoj knjizi *Moje viđenje raspada* kaže da je "glavna ideja za upotrebu JNA na cijelom jugoslovenskom prostoru bila: poraziti hrvatsku vojsku potpuno, ako situacija dozvoli, ostvariti puno sadejstvo sa srpskim ustanicima u Srpskoj krajini, omogućiti dovršenje izvlačenja preostalih delova JNA iz Slovenije, posebno voditi računa da će uloga srpskog naroda u BiH biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini".

Ideja manevra sadržala je sledeće elemente: "Potpuno blokirati Hrvatsku iz vazduha i mora; pravce napada glavnih snaga JNA što neposrednije vezivati za oslobađanje srpskih krajeva u Hrvatskoj i garnizona JNA u dubini hrvatske teritorije. U tom cilju ispresecati Hrvatsku na pravcima

Gradiška-Virovitica, Bihać-Karlovac-Zagreb, Knin-Zadar, Mostar-Split. Najjačom grupacijom oklopno-mehanizovanih snaga osloboditi Istočnu Slavoniju, a zatim brzo nastaviti dejstvo na zapad, spojiti se sa snagama u Zapadnoj Slavoniji i produžiti ka Zagrebu i Varaždinu, odnosno ka granici Slovenije. Istovremeno, jakim snagama iz rejonu Herceg Novi-Trebinje, blokirati Dubrovnik sa kopna i izbiti u dolinu Neretve i na taj način sadejstvovati sa snagama koje nastupaju na pravcu Mostar-Split.

Strategijsko-operativno operaciju u drugoj etapi rata u Hrvatskoj JNA je izvela, ali dosta modifikovano u odnosu na početni plan; razlog za modifikaciju leži u poluuspešnoj mobilizaciji.

Kninska grupacija je uglavnom dobila predviđena pojačanja. Potpuno je oslobidila sve "srpske krajeve" u svojoj zoni dejstva, preseklala Hrvatsku kod Zadra, deblokirala sinjski, drniški i zadarski garnizon, pomogla vojnopomorskoj oblasti u deblokadi Šibenika, zaprijetila Splitu i veoma pomogla situaciji u Lici."

Zadatak pukovnika Perišića bio je da izvuče avijaciju iz Zadra. U intervjuu *Dugi* (13. januar 1993) on kaže: "Do početka borbenih dejstava je došlo nakon mojih neuspelih teorijskih ubeđivanja, pa smo prešli na praktično. Kuću predsednika opštine pogodili smo precizno, kako mi to inače radimo, zato što je on gađao jedan paviljon u kojem su bile smeštene izbeglice. U krajnjoj liniji, za naš uspeh u Zadru delom su zaslužni protivnici koji su imali deset do dvadeset puta jaču živu silu, ali neorganizovanu i nesposobnu."

U istom intervjuu *Dugi*, Perišić za tehnologiju sukoba u Zadru kaže: "Prvo im je rečeno da ćemo sve tolerisati sem napada na vojne objekte i ugrožavanje ljudskih života. Objasnio sam im da smo borbeno izuzetno sposobni i da u sukobu sa nama nemaju nikakvih šansi. Upozorio sam ih, ukoliko nas budu ugrozili bilo kojim kalibrom, odgovorićemo najvećim. Živeći i radeći u Zadru tačno smo znali gde su locirani, nijedan projektil nije ispaljen napamet." "Gađali smo stari i novi SAS, fabriku u kojoj su organizovali proizvodnju oružja. Uništili smo je sa nekoliko projektila. Fabriku "Vlado Bagat" smo istovremeno gađali, ali nismo gađali nekoliko hiljada radnika koji su pokuljali na ulicu... Neke spomenike kulture morali smo da gađamo, jer su oni iz njih pucali po nama."

"Mi smo se za borbu dobro pripremili, pa smo 72 naša oruđa blagovremeno dislocirali van grada. Ona su stajala isključivo nama na raspolaganju i dejstvovala samo po našoj komandi." Perišić je, međutim, i porodicu poslao iz Zadra, kada je procenio da će "rat neminovno početi". Poslednje što mu je supruga rekla bilo je da ne "učini bilo šta čega će se deca i prijatelji stideti".

Najteži dan za Zadar bio je 7. oktobar 1991. Trpeo je takve gubitke da je bio spreman na potpunu predaju. Perišić kaže da su "uspeli naterati protivnika da razmišlja o predaji". Kninski korpus se, međutim, zaustavio na dostignutoj liniji i nije išao dalje. To je sprečilo njihovu predaju. Po rečima Perišića, po izlasku iz Zadra, saznao je da su Ratko Mladić i Vlado Vuković,

spoznavši do koje mjere je potučen protivnik, ponudili Zadru sklapanje primirja, da bi se izbeglo dalje razaranje grada i nove žrtve. Iz Zadra je sve iseljeno i "nije im ostavljen čak ni školski metak, niti špric za inekcije".

Nakon izlaska iz Zadra M. Perišić odlazi u Sarajevo, gde formira školski centar od jedinica koje su izašle iz Hrvatske, a jedan deo ostavlja u Kninu. Početkom januara 1992. odlazi u Bileću, gde vrlo brzo postaje komandant. Bilečki korpus formiran je od ostataka riječkog korpusa i starešina iz Zadra, a borci su uglavnom bili Crnogorci i Hercegovci. U rekordnom vremenu su po njegovim rečima "očistili levu obalu Neretve od brane Calakovac do reke Bregave, oslobodili Stolac, okolinu aerodroma i izbili na liniju brdo Orlovac-Brkanovo brdo, Jesenička kosa, put prema Čitluku i dalje dolinom Neretve do Prebilovaca, Tasovića i Klepaca". Napravili su "prsten oko Mostara" i mogli su da ga "osvoje kad su hteli", ali nisu želeli da žrtvuju ljude i ulaze u grad koji je bio "pretežno naseljen hrvatskim stanovništvom". Perišić kaže: "Mi smo potpuno kontrolisali ceo grad i niko nije mogao da uđe ili izađe bez našeg odobrenja."

Rat u Mostaru, prema njeovim rečima, počeo je eksplozijom cisterne ispred "Severnog logora". Odmah nakon toga Hrvati su uhapsili dva pilota. Perišić im je poručio da će, ukoliko ne puste pilote, "gađati jedan od vitalnih objekata". Tako su pogodili zgradu "Veleža" i neke druge objekte u gradu, kao što su zgrada Ekonomskog fakulteta, hotel "Ruža", naselja Cim i Iliće. Gađali su grad protivoklopnim raketama. Gađanje po civilnim objektima, po njemu, nametnuo je protivnik koji predviđa napad na pripadnike JNA iz utvrđenih zgrada, znači, iz urbanog ambijenta. "Samo gađanjem tih utvrđenja" mogao je štititi svoju vojsku, kaže Perišić. "Po završetku čapljinke operacije, naređeno mi je od strane Generalštaba (25. april 1992) da se vratim u SRJ. Ja to nisam hteo, jer hercegovački narod nije bio organizovan za borbu protiv neprijatelja" (*Interju*, 21. april 1995). Međutim, i pored obuke i "uspešne borbe tih ljudi bez JNA", došlo je do preokreta i oni su bez borbe napustili Neretvu. "Za svaki slučaj, unapred smo minirali sve mostove, izuzimajući Stari most", kaže Perišić (*Duga*, 31. juli 1993).

Iz Hercegovine Perišić je otišao 28. maja, a dolina Neretve je pala 15. juna. Perišić kaže da su i "Muslimani digli glavu u Podveležju i iz kule Fazlagića pa je došlo do obračuna".

Na funkciju načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije imenovan je krajem avgusta 1993. godine (telegram čestitke uputio mu je, između ostalih i, u to vreme predsednik Izvršnog obora Demokratske stranke, Zoran Đinđić). Tim povodom je u više navrata govorio o ulozi i funkciji JA u očuvanju integriteta SRJ. Istovremeno je rekao da je "JNA uspela da ostvari istorijsku ulogu: zaštitila je prostor i narod, osposobila je taj narod i u Republici Srpskoj i u Republici Srpskoj Krajini, da se bore protiv Hrvata i Muslimana, a rekao bih i celog svega" (*Politika*, 29. avgust 1993). Istim povodom je rekao da će "svet verovatno nastojati da proširi rat prema Istoku. Nije isključeno da će težiti da pronađe

nove žarišta, a jedno od latentnih područja jeste secesionizam ljudi na Kosovu, koji bi prizivanjem stranih faktora žarište prebacili na ove prostore".

Krajem 1993. u intervjuu *Tanjugu* i *Vojsci* (30. decembar 1993) optužuje velike sile za "podsticanje rata na Balkanu", a posebno podvlači da "je globalna vojna moć", uključujući donekle i snage UN, "instrumentalizovana za ostvarivanje strategijskih interesa jedne mega sile". U istom intervjuu kaže: "Srpski narod mora da ima svoju državu, i on je svoje prostore morao da brani silom, ne uzimajući ništa tuđe. Mir je moguć, ako se svima prizna jednako pravo na samoopredeljenje, a rat, ako neprijatelji Srba i dalje budu stimulisani da svoje ciljeve ostvaruju ekonomskim i vojnim iscrpljivanjem SRJ i svih srpskih država." Reкао je i da "Hrvatska nema snage za strategijsku operaciju na RSK, jer je ekonomski i biološki iscrpljena ratom i ima preko 60.000 vojnika u centralnoj Bosni i da srpski narod u obe republike ima snage da sačuna svoj životni prostor i pravo da živi u svojoj državi".

Tokom 1995. njegova pažnja je više okrenuta Kosovu koje je u "žizi interesovanja tvoraca novog 'svetskog poretka'". U *Interjuu* od 21. aprila 1995. nagoveštava da Kosovo može postati jedno od žarišta krize. "Kosmet je latentno žarište koje u nekoj složenijoj situaciji može postati aktuelno. Raško-polimska oblast je takođe pokrivena različitim sferama interesa. Teritorijalne pretenzije Muslimana u Bosni idu ka približavanju enklave Goražda sa prostorom raško-polimske oblasti i to je sve izraženije. Enklava Goražda je uporište muslimanskog faktora i njegove želje da se muslimanska država koja je u stvaranju na prostoru Bosne proširi i zelenom transverzalom preko Goražda i preko raško-polimske oblasti poveže sa Albanijom."

Pad Srebrenice i Žepe u julu 1995. godine mogu se posmatrati i u ovom strateškom kontekstu. "Čišćenje" preostalih enklava je uspelo uz prisutnost cele međunarodne zajednice. Zastravajući zločin u Srebrenici i zakasnela reakcija sveta sprečila je i pad Goražda.

Najnovijim razvojem događaja u vezi sa Kosovom, ponovo se javljaju spekulacije iz vojnih krugova o sprezi između Turske, Albanije i Alije Izetbegovića. Tako general Radinović u *Blicu* (12. februar 1997) kaže da "promenom statusa Raške (Sandžaka) oblasti cilja na razbijanje teritorijalne veze između Srbije i Crne Gore". Sve se to radi, po rečima ovog generala, "pod izgovorom zaštite manjinskih prava, regionalizacije i nastojanja da se promeni političko-pravni status Vojvodine, Kosova i raške oblasti".

Suđenje u Zadru generalu Perišiću, po mom uverenju, trebalo je biti u Hagu, jer to je zapravo i prava uloga Tribunala, kako bi se izbegla suđenja pripadnicima suprotne strane. Na ovaj način ide se na ruku stereotipnim tumačenjima jedne i druge strane da je kriva ona druga strana. Pored toga, general Perišić je važna ličnost u razjašnjavanju uloge JNA u prošlom ratu. Haški Tribunal upravo u ovako osetljivim situacijama treba da odigra svoju političku ulogu za šta ima pokriće i u članu 9. i 10. Statuta.

Helsinška povelja, jun 1997.

Srbija ulazi u period fašizma

Jedna od prvih nevladinih organizacija koja se pojavila u SRJ bio je Helsinški odbor za zaštitu ljudskih prava u Srbiji. Sticajem okolnosti i ratnog okruženja najviše su se bavili zaštitom prava izbjeglica. Naš sagovornik je Sonja Biserko predsjednik Helsinškog odbora.

Nezavisne novine: Najprije nam recite čime se, najviše, bavi organizacija na čijem ste čelu?

Sonja Biserko: Sam naziv organizacije na neki način objašnjava i čime se bavimo. Kao što je poznato Helsinški odbor je jedan od nacionalnih komiteta koji je punopravni član Međunarodne helsinške federacije čije je sedište u Beču. Nastao je iz KEBS, odnosno treće korpe Helsinškog akta koja se odnosila na dimenziju ljudskih prava. Sada u Evropi postoji tridesetak komiteta, za svaku zemlju po jedan. Izuzetak je Srbija pošto imamo i kosovski komitet. Znači, bavimo se zaštitom ljudskih prava i praćenjem situacije u pogledu ljudskih prava u našoj zemlji. Ljudska prava obuhvataju veoma široko polje, od slobode medija i političkih do verskih sloboda, gotovo sve aspekte života. To je neiscrpno polje pogotovo u zemlji kao što je naša gde su dovedena u pitanje čak i osnovna ljudska prava.

- *Gdje se nalazi SRJ kada su u pitanju gaženja ljudskih prava. Koliko se sjećam nekih tabela, bili smo pri samom dnu?*

- Ne znam tačno na kom smo mestu, ali nije bilo velikih promena. Svi izveštaji glavnih međunarodnih organizacija su vrlo nepovoljni po našu zemlju i ukazuju na teška kršenja ljudskih prava.

- *Gdje se nalazi "crna tačka", odnosno u kom domenu se najviše krše ljudska prava?*

- Do ovog rata Jugoslavija je bila na tapetu najviše zbog verbalnog delikta i drugačijeg mišljenja. Imali smo čuveni član 133. KZ. Međutim, otkako je počelo ostvarivanje agresivnog nacionalnog projekta Srba u prvom planu su diskriminatorski odnosi prema nacionalnim manjinama. Kao poseban problem izdvaja se Kosovo, ali su ugrožene i druge velike nacionalne manjine: Muslimani, Hrvati i Mađari. Oni su bili ugroženi tokom celog rata, pa i sada.

- *Kakva prava imaju izbjeglice iz Hrvatske i Bosne?*

- Izbeglice su postale veliki problem u ovoj državi 1995, kada je pala tzv. RSK, a posebno neki delovi Bosne koji su bili pod kontrolom bosanskih Srba. Sve do tada izbegličko pitanje nije ni postojalo u pravom smislu reči. Kao izbeglice do tada nisu tretirani ljudi koji su dolazili iz RSK ili RS, zato što su smatrali da će te teritorije ostati u okviru neke Velike Srbije. To pitanje je postalo vrlo ozbiljno kada su pristigli i Srbi iz Bosanske Krajine. To je bio,

valjda, najveći broj ljudi koji se u jednom momentu iselio, a ova država uopšte nije bila pripremljena za prihvatanje izbeglica. U tom momentu uopšte nije postojao program – kako postupiti sa tim ljudima tako da je sve bilo spontano, u negativnom smislu. Jedino što su uspjeli je da su ih rasporedili na teritoriji Vojvodine, zatim usmeravali ka Istočnoj Srbiji i Kosovu; međutim, veliki broj ljudi je ostao u Beogradu jer nije želeo da ide na jug Srbije, pogotovo ne na Kosovo. U prvom periodu je na Kosovo otišlo 25.000 a ostalo ih je tek petnaestak hiljada. Izbeglice su tada, pogotovo u Vojvodini, izazvale jednu dosta napetu situaciju pa je došlo do iseljavanja Hrvata kao kontramere. Mi smo tada reagovali i tražili da se prestane sa tom praksom. Ipak, oko 50.000 Hrvata se iselilo iz Vojvodine tokom ovog rata. Oni su bili izloženi napadima i govoru mržnje, a radikali i Vojislav Šešelji su čak i u parlamentu govorili da svi Hrvati treba da se iseles u Hrvatsku. Šešelji su i u toku ove kampanje slučajem porodice Barbalić koju je izbacio iz stana u Zemunu ponovio celu tu priču o Hrvatima. Mi smo letos napravili jedan izveštaj o hrvatskoj manjini u Vojvodini i shvatili da je i dalje trend iseljavanja Hrvata. Mnogi Hrvati i Mađari koji su otišli zbog mobilizacije tokom rata više se nisu vratili. Istovremeno, situacija sa izbeglicama se nije promenila, njihovo egzistencijalno stanje je i dalje teško. Vlada Srbije nije napravila nikakav značajniji program njihove reintegracije u Srbiju ili povratka, iako su se mogle čuti mnoge ideje na tom planu, a i u svetu postoji velika podrška povratku Srba u Hrvatsku. Ali konfuznom i neodlučnom politikom srpska Vlada stvara jednu konfuziju i kod tih ljudi pa ne mogu da odluče da li da se vrate ili ne, pri tom mnogi od njih ne vide svoju budućnost ovde s obzirom da je jako loša perspektiva i za stanovništvo ove države. Važno je napomenuti da postoji jedan odijum prema izbeglicama iz Hrvatske i Bosne, prvo zato što oni opterećuju ionako mali materijalni kolač. Drugo, oni ih podsećaju na rat i stvaraju neko osećanje da se oni nisu dovoljno zalagali za svoju teritoriju. Na kraju, oni ove ljude podsećaju na činjenicu da se vodio rat, bez obzira što zvanična parola kaže da Srbija nije učestvovala u ratu. Bilo je i nekih indikacija da će eventualno bosanske Srbe vratiti u RS kako bi se konsolidovala ta etnička teritorija, međutim lokalni izbori su pokazali da Srbi sa područja Federacije BiH ne žele da se vrate u RS. A najveći broj izbeglica je iz onog dela Federacije koji je pao 1995. uoči Dejtonskog sporazuma. Većina njih bi želela da se vrate u Drvar, Glamoč i druga mesta, ali vlasti iz RS ne žele da se oni vrate tamo, tako da vlast i sama ima negativan uticaj.

- *Kakvo je njihovo biračko pravo u Srbiji?*

□ Odredba o državljanstvu se odlaže, ona je uopštena i političkog je karaktera, s tim što će se jednog trenutka odlučiti da im se državljanstvo da, pošto Milutinović govori o dvojnem državljanstvu, međutim to bi podrazumevalo reciprocitet i za ostale manjine. S druge strane, značajno je pomenuti i da bi te izbeglice uglavnom glasale za Šešelja zato što im on svojim demagoškim izjavama izlazi u susret mada nikada ništa nije uradio za njih. Može se reći da im nije izašao u susret čak ni onda kada su došli iz Hrvatske i Bosne. Niko ih nije dočekao čak ni oni koji su zagovarali taj rat.

• *Posljednja velika akcija protiv izbeglica bilo je njihovo izbacivanje iz hotela širom Srbije?*

□ Tu akciju smo pomno pratili, reagovali smo i kod republičkog Komesarijata za izbeglice, kod svih relevantnih organa i dosta smo o tome govorili u medijima. Negde smo uspjeli da to usporimo, ali je činjenica da su oni izbačeni i da im nije ništa adekvatno ponuđeno kao rešenje. Mnogi su se iselili od svojih rođaka, a kolektivni smeštaji su u opadanju. Situacija je sve teža, gotovo nemoguća.

• *U toku je nova akcija, mnogi mladići se pozivaju u vojsku iako nemaju državljanstvo?*

□ I to je, naravno, neregularno i protiv Konvencije o izbeglicama jer ti mladići ni po kojoj osnovi ne bi trebalo da služe vojsku. Helsinški odbor će o tome obavestiti UNHCR i relevantne organe i povećati akciju oko toga.

- *Šta savetujete tim regrutima?*

□ To je počelo skoro, i mi smo čekali da vidimo da li je to stalna ili sporadična pojava. Naravno obavestićemo sve relevantne faktore koji bi trebalo da nešto preduzmu.

• *Buba Morina je izjavila da će se ove godine vratiti 50.000 izbeglica. Koliko se vratilo?*

□ Ta cifra se odnosi na izbeglice iz Hrvatske, mada nije bila jasna do kraja i ona je mislila da će jedan deo biti deportovan u RS. Sličnom cifrom od 30.000 povratnika spekulišu i Hrvati, ali mi im kažemo – ako hoće da znaju koliko Srba hoće da se vrati u Hrvatsku neka otvore granice. Ipak, čini mi se da i jedne i druge vlasti vode politiku odvratanja od povratka. Ja mislim da povratnici imaju neku perspektivu tamo i da im ni ovde ne predstoji laka reintegracija. A mi u Helsinškom odboru pokušavamo da im protumačimo sve zakone i administrativne prepreke koje se pred njih postavljaju, kako bi im olakšali odluku i sam povratak. Smatramo i da bi hrvatska ambasada morala da otvori konzularne urede u pojedinim mestima gde ima mnogo izbeglica kako bi im olakšali da dođu do dokumenata.

- *Ali i Njemačka najavljuje povratak svojih izbeglica sa ovih područja?*

□ Kao što znate, ta zemlja je prihvatila najveći broj izbeglica iz bivše Jugoslavije i ona je zbilja snosila veliki teret za sve te ljude tamo. Međutim, odluka da se tokom ovih meseci svi oni vrate vezana je za tamošnje izbore i za federalne vlasti koje i insistiraju da se ti ljudi što pre vrate. Međutim, tako se na neki način cementira etnička podela, i mi smo tražili da se to zaustavi i uspori dok se ne stvore uslovi za povratak svih ljudi u one krajeve odakle i potiču.

Moram da kažem i da opstrukcije postoje na sve tri strane, ali je RS najkonzervativnija i do sada malo ko je uspeo da se vrati u RS od Muslimana i Hrvata.

- *Zbog čega RS koči taj proces?*

□ Zato što su se najveći ratni zločini desili u RS, pogotovo u Prijedoru i Foči. I kad bi se taj proces otvorio, mislim da bi mnogi Srbi otišli iz RS jer su mnogi umešani u te zločine. Međutim, lokalni izbori su doneli neke

promene jer su u značajnoj meri u svojim opštinama pobedili Srbi, Muslimani i Hrvati što može biti veoma značajno pogotovo ako dođe do implementacije lokalnih izbora. To bi Dejtonski proces usmerilo u pozitivnom pravcu i sada ćemo videti da li međunarodna zajednica može to da izvede do kraja. Bio bi to pozitivan znak za integraciju Bosne.

- *Kakoa su ljudska prava Srba i Albanaca na Kosovu?*

□ Srbi na Kosovu su instrumentalizovani od samog početka, oni su označavali početak srpskog pohoda na bivšu Jugoslaviju. Još 1982. počela je propaganda o ugroženosti Srba na Kosovu. Posle su Srbi bili žrtve u Hrvatskoj, pa u Bosni, tih deset godina je doprinelo da se stvori osećanje da su Srbi svuda žrtve. A, zapravo to je pripremljeno javno mnjenje za rat koji se kasnije desio. I dan-danas Srbi misle da niko drugi nije žrtva, osim njih, što je na kraju krajeva netačno. Ne može se reći ni da Srbi nisu postali žrtve, ali postali su i zarobljenici te svoje politike. Politike Beograda. A ukidanjem statusa pokrajine Kosovu, zapravo je počelo rušenje Jugoslavije. Potom su krenuli na Sloveniju i ostale, da bi se na kraju sada opet vratili na Kosovo. Ali, naravno, da nisu u stanju da tom problemu priču racionalno i bez emocija, i da ga rešavaju na kompromisni način. U međuvremenu je i albanski nacionalni pokret radikalizovan na jedan drugačiji način. Albanci su politikom nenasilja osvojili sve simpatije jer su zbilja živeli u represiji i pod torturom policijskih vlasti. Međutim, sada su te dve strane ušančene i veoma je teško predvideti kako će se to rešavati ukoliko međunarodna zajednica u tome ne bude posredovala. Mislim da neće moći da se rešava bez međunarodne konferencije gde će se doći do nekog rešenja za Kosovo, i to verovatno ne bez velike autonomije. O tome svi relevantni međunarodni faktori govore i za srpsku stranu je najbolje da se što pre prilagodi tome i stvori neku svoju strategiju za srpsku manjinu u tom delu. Srbija je imala od početka samo jednu opciju, opciju velike Srbije, a međunarodna zajednica je svojim sporim reagovanjem bila naklonjena Srbiji i dala joj nadu da ta opcija može proći. Nažalost, u Srbiji nijedan faktor nije u stanju da se suoči sa onim što se desilo, i da na razuman način razreši pitanja koja su na dnevnom redu. Nijedna strana nema odgovor na otvorena pitanja, to su pokazali i ovi izbori. Zato i sva frustracija Srba prelazi u podršku Šešelju, jer Milošević nije uspeo da odgovori ili ostvari ono za šta je dobio plebiscitarnu podršku.

- *Napad na policijsku stanicu kod Peći bio je pedeseti teroristički akt ove godine. Čini se da međunarodna zajednica uopšte ne reaguje na to?*

□ Terorizam je ozbiljna pojava koja podjednako ugrožava i albansku i srpsku stranu bez obzira s koje strane dolazi. Za sve mere koje je dosad preduzimala srpska strana – hapšenja, suđenja – nikada nije imala stvarne dokaze i time je dovela u pitanje celu priču koju nudi. Znači, oni se ne obračunavaju ozbiljno s tim terorizmom nego ga koriste za svoje političke svrhe. Očigledno je da ima nečeg u tome ali se ne zna u kojoj je meri organizovanost sa ove ili sa one strane. Nama srpska policija ne daje dovoljno uvida i dokaza o tome da li Albanci zbilja vrše terorističke akcije ili ne. Možda

oni i vrše ali, nemamo dokaza za to. Ja mislim da se to radi namerno kako bi se stvorio negativan odijum prema Albancima i pokazalo da su svi oni isti. Znae da je svojevremeno Rugova tražio da dođe FBI i izvrši istragu oko tog terorizma.

- *Zanimljivo je da ste prije godinu dana predvideli da će Šešelj imati veliki uspjeh. Vjerujete li da će pobijediti na ponovljenim izborima?*

□ Ja mislim da je on pobedio i na ovim izborima, taj procenat od jedan odsto ne znači ništa. On je *de facto* pobedio zato što je dobio više glasova. Ovaj razvoj situacije ide njemu na ruku i toj njegovoj demagoškoj, populističkoj, pojednostavljenoj priči. Običan svet u tim praznim pričama nalazi odgovor na sve svoje frustracije i probleme. Mislim da je u ovom trenutku SPS paralisan i da su i svi ostali vrlo neodgovorni kada je u pitanju politička budućnost Srbije. Predsednik Milošević nije navikao na gubljenje i ne može da se pomiri sa idejom da mora sa nekim da deli vlast.

Sve analize ovih izbora su bile veoma površne, niko nije ozbiljno shvatio pobjedu radikala kao signal radikalizacije ovog društva, koja se bazira na porazu, na gubitku, na neimanju nade. To je nešto što podseća na Nemačku posle Prvog svetskog rata...

- *Da li to znači da Srbija ulazi u period fašizma...*

□ Jeste...

- *I da uskoro možda više neće ni biti mjesta u Srbiji za Helsinški odbor?*

□ Postoji u zemunskim novinama jedna rečenica gde Šešelj kaže kako se Helsinški odbor i ja lično zalažemo za neku Srbiju helsinških principa, ali to Srbi neće i oni biraju njega. Sve je to Šešelj vrlo tačno rekao, sve ono za šta se mi zalažemo toliko je daleko od nas. A to je sve ono čemu jedna moderna država mora da teži, to je neki okvir u kome postoje sve moderne evropske države i mislim da Srbija treba da teži tome i da se nekako izbori za tu vrstu standarda i kriterijuma. Nažalost, u ovom momentu izgleda da nismo na tom putu i da sva Šešeljeva samouverenost govori, u stvari, koliko je on jak.

- *Postoji problem kod izručenja ratnih zločinaca jer Ustav ne dozvoljava izručivanje svojih građana drugim državama. Postoji li drugo rješenje osim dobrovoljnih odlazaka u Hag, što se sada masovno događa u Hrvatskoj?*

□ Ustav kaže da se građani ne mogu isporučivati trećim zemljama, a Međunarodni sud u Hagu nije treća zemlja, već institucija koju je osnovao Savet bezbednosti odnosno UN. I ne bi trebalo da ima pravnih problema da se isporuče osumnjičeni ratni zločinci. Činjenica je da Srbija nije spremna da se suoči sa odgovornošću za rat i za isporuku onih koji su najodgovorniji za to. A ovo što je Hrvatska uradila pod pritiskoim je dokaz da je Hrvatima stalo da se uključe u međunarodnu zajednicu. Srbija tu gubi jer nema drugog načina da se isporuči generalska trojka dok u RS postoji mogućnost da SFOR uhapsi osumnjičene i da ih preda Hagu. Nadam se da će se to desiti uskoro za dobrobit srpskog naroda. Ratko Mladić i Radovan Karadžić su simboli etničkog čišćenja i ratnih zločina i imperativ je za RS da njih dvojica odu u Hag. To bi psihološki mnogo značilo za Srbiju, jer bi pokazalo da je moguća kazna za one koji su

najodgovorniji. To, naravno, neće ni za koga biti lako, ali to je jedini put za Srbiju da promeni sliku o sebi koja je već toliko utemeljena da ju je teško promeniti.

- *Možda nama ili Vama to izgleda drugačije, ali nigdje ne postoji spisak osumnjičenih za zločine a mnogi ljudi su tamo ratovali dobrovoljno ili pod pritiskom, niko ne zna da li će biti uhapšen i odveden u Hag, a nije prijatno ako nevin ležiš mjesec ili godinu dana. Mnogi to osjećaju kao otvorenu sezonu lova na ljude.*

- Hapšenje nekoliko osumnjičenih u Prijedoru, pre toga u Istočnoj Slavoniji, pokazuje zapravo da postoji neka lista koja nije dostupna javnosti, međutim to je legitimno, jer kad bi liste bile javne postojala bi mogućnost da se oni sklone u Srbiju ili negdje drugde. A svi ljudi koji nisu bili umešani u to nemaju razloga da se boje da će biti krivo optuženi. Sud u Hagu je do sada pokazao dovoljno nepristrasnosti i objektivnosti, a one je svedoke, koji su bili podmetnuti, vratio. Drugo, to je jako povezano i sa povratkom izbeglica jer sve dok takvi ljudi slobodno šetaju i još su i lokalni moćnici, povratak izbeglica nije moguć. Sve dok Glavaš i Merčep zauzimaju istaknute funkcije u Hrvatskoj, izbeglice se s pravom osećaju nesigurnim.

- *Kako vidite budućnost BiH. Odnosno, pitanje je da li RS čeka sudbina koju je doživjela RSK.*

- RS je već ušla u period nestabilnosti diferencijacijom između Krajišnika i Plavšićeve osim u delu gde oboje vide RS kao deo koji će se pripojiti Srbiji. Svedoci smo i da se sve partije u RS okupljaju u koaliciju u odnosu na federaciju na onaj način zbog koga je i počeo rat. Međutim, mislim da će neminovno doći do veće nestabilnosti u RS i da je moguće da mnogi ljudi krenu ka Srbiji zato što su bili uključeni u ta ratna dejstva. Nadam se da neće doći do egzodusa, mada ni to ne isključujem ukoliko dođe do ratnih operacija. Čini mi se da je međunarodna zajednica zainteresovana i vodi računa da do toga ne dođe.

- *A za sve loše što se dešava Srbima kriv je novi svjetski poredak, misle mnogi u RS ali i u Srbiji?*

- To dolazi iz elementarnog nepoznavanja međunarodnih odnosa i straha od sveta, pre svega od Zapada. Mislim da je to jedna ksenofobija u odnosu na svet.

Nezavisne novine, 22-28. X 1997.

Intervju: Gradiša Katić

Uspon srpskog nacionalizma

Nacionalizam se potvrdio na svim nivoima političke moći u Srbiji. Rezultati nedavnih političkih i parlamentarnih izbora verifikovali su opasno političko pomeranje, učvrstili proširenu bazu ekstremnih nacionalista koje predvodi Vojislav Šešelj, a ujedno su označili skretanje udesno, navodno demokratske opozicije na čelu sa Vukom Draškovićem i Srpskim pokretom obnove. Nedavna represija na Kosovu kao i dalje neudovoljavanje zahtevima Međunarodnog krivičnog tribunala u Hagu, pokazuju da SRJ i njen savezni predsednik Slobodan Milošević uopšte nisu umerili svoj suštinski pristup domaćim i nacionalnim pitanjima.

Ovakva radikalizacija srpskog društva samo potvrđuje duboku ukorenjenost nacionalizma, kao i nespремnost suočavanja sa ratnim krahom projekta Velike Srbije.

Sredinom osamdesetih godina Slobodan Milošević upotrebio je sva ustavna i neustavna sredstva u usponu ka vlasti. Njegov autoritet je tek kasnije legitimisan na nekoliko višepartijskih izbora, uključujući i ove poslednje. No, uspon jednog lidera ne može da objasni imploziju ovoga društva, jer bi se time pojednostavila suština programa koja je omogućila instaliranje takvog sistema i vođe.

Sinteza državnog socijalizma i iracionalnog nacionalnog programa, koja čini bit projekta Velike Srbije, još uvek uživa veliki podršku. U stvari, izborni rezultati predstavljaju samo logičan nastavak trenda koji se javio u srpskom društvu tokom prošle decenije. Na izazov tranzicije krajem komunističke ere Srbija je odgovorila "antibirokratskom revolucijom" koja je zahvatila sve naučne, kulturne, i duhovne institucije. Ove institucije i istaknute javne ličnosti su svojim aktivnim angažmanom dale legitimitet projektu Velike Srbije koji je doveo do dezintegracije bivše Jugoslavije a sada preti da razori i sadašnju Jugoslaviju.

Opozicione stranke su stvorene iz istog kalupa, sa istim programom. U proteklih 7 godina njihova jedina uloga bila je ta da izigravaju takmace u borbi za vlast. Štaviše Šešelj i sada nastavlja da se zalaže za Veliku Srbiju.

Šešelj i njegova Srpska radikalna stranka od njihovog pojavljivanja na političkoj sceni delovali su kao ekstremno krilo vladajuće stranke. Šešelj nije ni pokušavao da sakrije svoje učešće u ratnim operacijama u Bosni i Hrvatskoj. Njegovi dobrovoljci su bili su na prvoj liniji fronta u Lici, Kninu, Slavoniji, Istočnoj Bosni. On nikada nije krio svoje nasilne namere ili pokušavao da se suzdrži od nasilnih metoda. U prvim mesecima Šešeljeve vladavine beogradska opština Zemun postala je poprište raznih fašističkih incidenata. To nije sprečilo

njegov uspeh na parlamentarnim izborima, ne samo u Zemunu, već i u Vojvodini i u muslimanskom Sandžaku. Čini se da on zaista polako preuzima harizmatičnu ulogu Miloševića i da bi na sledećim izborima mogao da postane naslednik potonjeg.

Ovi izbori su isto tako dali višepartijski legitimitet nasilju. Smenjivanje gradonačelnika Beograda i nasilno preuzimanje nezavisne televizije *Studio B* vesnici su nasilnih metoda koji prete da postanu svakodnevnica Srbije. Činjenica da je pomenute korake orkestrirao Drašković, bivši član koalicije "Zajedno," koja je pomogla stvaranju mogućnosti za demokratske promene tokom demonstracija prošle zime, samo potvrđuje visoki stepen kompromitovanosti većine opozicionih stranaka. Nasilna reakcija na studentski protest u Prištini je još jedna indikacija mera koje će se koristiti da bi se rešavala takva otvorena pitanja.

Ovi izbori stavili su nacionalne manjine, to jest, Albance, Mađare, Hrvate i Muslimane, koji zajedno čine 36 odsto populacije, u posebno tešku situaciju. Njihovo prisustvo je direktno opovrgavanje koncepta etničke države. Nasilje stoga predstavlja najefikasniji metod za podsticanje daljeg izгона manjina. Srpske izbeglice će isto tako pospešiti etničko čišćenje manjina. Posle nekoliko godina nepodnošljivog života, nezadovoljstvo izbeglica predstavlja duboki bunar osvetoljubivog nacionalizma. Oni su već provokativno smešteni u etnički mešovitim oblastima, u Vojvodini i na Kosovu.

Srbija se, međutim, suočava sa nerazrešivim problemom. Mitološka svest se ponovo oživljava, a i raste u skladu sa sve raširenijim osećajem ili atmosferom poraza, paranoje i ksenofobije. Ova republika je zato postala nalik pretis-loncu bez izduvnog ventila. Pokušaj da se državne granice prošire ka severozapadu, to jest ka Bosni i Hrvatskoj, propao je. Proces ostvarivanja srpske dominacije i identiteta u ranije etnički mešovitoj sredini kao što je Vojvodina, propao je. Stoga je frustracija oko Kosova neizbežna. S obzirom na parametre srpske politike, stabilno rešenje je gotovo nemoguće.

Srbiji predstoji dug period neizvesnosti i turbulencije. Milošević više nema potpunu kontrolu nad strukturama vlasti, kao u protekloj deceniji. Čini se da on neće moći da se odupre međunarodnom pritisku i da preživi kao relevantan igrač, ako ne zavede neku vrstu vanredne uprave nad Srbijom. Prvi znaci te uprave već su vidljivi.

Borba za demokratsku emancipaciju Srbije ne može da se svede na zalaganje za slobodu medija, fer izbore i poraz vladajuće stranke. Međunarodna zajednica mora da se aktivnije i energičnije odupre rastućem srpskom radikalizmu i njegovim vladajućim zagovornicima. U isto vreme ozbiljan program denacifikacije je isto tako važno implementirati. I sudeći po prethodnom iskustvu, on neće biti moguć bez značajne podrške međunarodne zajednice.

War and Peace Report, oktobar 1997.

Partnerstvo iz očaja

Odnosi između političkih stranaka i NVO u zemljama u tranziciji specifični su delimično zato što su i jedni i drugi "novajlije" u društvima u kojima su dugo na vlasti autoritarni režimi. Ta činjenica se u velikoj meri odražava na razmišljanje i mentalitet lidera stranka i NVO, obeležene raznim oblicima autoritarizma, koji su na kraju doveli do fragmentacije.

Ovaj odnos je u Srbiji pogoršan ratovima koje je ona započela, i nevoljnošću svih sektora da u odnosu na njih zauzmu jasne stavove. U međuvremenu su političke stranke povremeno pokazivale svoj animozitet prema NVO, čiju su ulogu u društvu stvarno pogrešno razumele. Zamerke na rad aktivnosti trećeg sektora često su bili izraz rivaliteta, podstaknut strahom od potencijalnog učešća NVO u političkom životu zemlje. Patrijarhalna, autoritarna politička kultura zemlje diktira da politički život bude ekskluzivna oblast delatnosti političkih stranaka, ili njihov atar.

Nedavna promena stava opozicionih stranaka prema NVO može se objasniti time što su prve priznale svoje sopstvene slabosti i veliku potrebu da se mobilišu svi segmenti društva, pa čak i NVO, kako bi se otvorio put promenama. Najnovija inicijativa da se otpočne dijalog sa NVO sektorom i, ako je moguće, udruže snage sa njima u predstojećoj izbornoj kampanji, najbolji je primer ovog novog stava. Takav obrt je podstaknut i nedavnim promenama u Hrvatskoj (kao i ranijim u Slovačkoj), kojima je jako angažovani civilni sektor dao značajan doprinos.

Imajući na umu mogućnost akceleriranog kolapsa srpskog društva, takva inicijativa ima dosta smisla. Ali čovek bi trebalo da bude oprezan, jer takva "unifikacija" nosi u sebi opasnost od obnovljenog "totalitarizma", pogotovo ako ta unifikacija iziskuje da bitne razlike (stvarne ili izmišljene) između opozicionih stranaka i civilnog sektora budu eliminisane.

Da bi se pojačala ova inicijativa, mora se odrediti okvir za zajedničku akciju. Drugim rečima, pre nego što se postave prioriteti, mora se dati prognoza i procena trenutne situacije. Ovo za sobom povlači čvrst stav o izvesnim pitanjima (naročito Kosovu, Crnoj Gori, Republici Srpskoj, Vojvodini, izbeglicama i Haškom tribunalu) koje je opozicija do sada tretirala na defanzivan način zbog glavne uloge Slobodana Miloševića u "razrešenju" istih. Opozicija mora isto tako da zauzme čvrst stav o glavnom pitanju - određivanju srpskih granica. Opozicioni oportunistam po svim ovim pitanjima podrio je njenu legitimnost, naučio njenoj reputaciji i lišio je mogućnosti da privuče veću podršku međunarodne zajednice.

Uz to, građani, uprkos jakoj želji za promenom, nisu spremni da u potpunosti podrže inicijativu opozicije. Građani isto tako zahtevaju da se dâ određena moralna dimenzija svim budućim akcijama. Zbog svoje nevoljnosti da prihvati odgovornost za propale projekte i nesposobnost da postigne neke rezultate u toku protekle decenije, politička opozicija je bila primorana da potraži partnerstvo sa bivšim "neprijateljima."

Insistiranje na promenama u režimu, bez prethodnog prihvatanja jasnog koncepta o tome kakve su promene potrebne, izvesno nije recept za pobjedu. Uz to, takav koncept ne bi trebalo da budu suviše optimističan, jer ih sadašnji uslovi ne dozvoljavaju. Pre nego što počnu da razrešavaju tranziciona pitanja, socijalne institucije se moraju stabilizovati da bi se sprečio totalan kolaps.

Čini se da manje grupe i pojedinci bolje poimaju trenutnu situaciju, jer ih ona direktno pogađa. Na spontanom protestu koji se dogodio prošle godine, iskazani su zahtevi za preuzimanjem odgovornosti, ali su ih brzo potisnule beogradske centrale opozicionih stranaka. I sve dok Beograd, kao glavni eksponent ratne politike i oportunitizma, ne ponudi prava rešenja, svaka inicijativa za saradnju sa NVO sektorom biće neuspešna.

S obzirom na sadašnju ozbiljnu situaciju, i mogućnost odigravanja najgorog scenarija, nužno je da opozicija, NVO sektor i nezavisni mediji preuzmu u potpunosti teret odgovornost, kako bi omogućili mirne političke i legalne promene.

Tekst napisan za *Freedom House Buletin*, 1998.

Kosovo on-line

Kosovo – unutrašnje ili međunarodno pitanje

Kosovskim pitanjem već celu deceniju bave se sve relevantne međunarodne institucije i vodeće zemlje, pre svega, SAD i EU. Mnogobrojni izveštaji o nasilju i torturi na Kosovu preplavili su sve relevantne kancelarije u svetu. Većina stranih predstavnika koji su dolazili u SRJ poslednjih godina nisu propustili da posete i Kosovo i da izraze svoju "zabrinutost". Međutim, do sada se nije išlo dalje od toga i fabrikovanja saopštenja na raznim nivoima, što je trebalo da bude svojevrsni pritisak na režim u Srbiji. Dok je trajao rat u Bosni i Albancima je preporučivano strpljenje i nastavak mirnog otpora. Albanci su svojom statičnom politikom, koja nije stvarala probleme, bili *in* i zato su dobili podršku i simpatije Zapada.

Promena *statusa quo* na Kosovu do koje je došlo poslednjih meseci, bitno je izmenila dinamiku događaja i podigla stepen "zabrinutosti" u svetu. Pojava tzv. oslobodilačke vojske više je mogući pravac razvoja situacije na Kosovu, nego što u ovom trenutku predstavlja realnu vojnu snagu. Međutim, u psihološkom i moralnom pogledu, ova, za sada, neformalna grupa, može prerasti u ozbiljan pokret i pobunu, poput onih u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni. Statičnost Rughovine politike ne odražava više stvarnost na Kosovu, što stvara nezadovoljstvo u do sada homogenom albanskom korpusu. Svojevrsna radikalizacija je u toku, ali uz izvesnu uzdržanost zbog opravdanog straha da situacija lako može izmaći kontroli. Nezavisno Kosovo za sada nema alternativu. Na pomolu još nema glasova koji bi artikulisali i rezervnu albansku opciju.

Na srpskoj strani situacija je, takoreći, dramatična. I pored izvesne blagonaklonosti međunarodne zajednice prema Srbiji, pre svega, zbog osećanja mogućeg raspada ovog društva, predsednik Milošević nije ni spreman ni sposoban da prihvati ponude koje dolaze izvana. Mere koje je režim lansirao, poput onih o zabrani prodaje nekretnina u devizama, do one o uslovljavanju izdavanja pasoša izmirenjem obaveza prema državi, kao što je porez, više govore o panici nego o osmišljenoj ekonomskoj politici. Ne radi se o "uvođenju reda" na tržištu, što bi većina građana pozdravila, jer bi u suštini odahnula, već bukvalno o kupovanju svakog minuta za preživljavanje režima. U takvoj agoniji je teško i zamisliti da Milošević ima prostora za kreativnu politiku, pogotovo u odnosu na Kosovo. Kosovo je bilo i ostalo izvoriste srpskog iracionalizma. Frustriranost zbog poraza u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, lako se može upotrebiti za novu homogenizaciju i mobilizaciju srpskog

nacionalizma. Opozicija, ionako marginalizovana, ponavlja prevaziđene floskule o "demokratizaciji Srbije i primeni evropskih standarda na Kosovu".

Kosovo je političko pitanje i samo se tako može rešavati. Sve ostalo je eskapizam. Ovo pitanje se ne može rešavati bez uvažavanja već ostvarenog statusa Kosova u bivšoj Jugoslaviji, jer će u protivnom ostati nerešivo pitanje. Ono će vući Srbiju u ambis i trajno je osakatiti za bilo kakvu tranziciju i demokratizaciju. Nesposobnost za sagledavanje realnosti kako u zemlji tako i u svetu, te stvarno definisanje nacionalnog i državnog interesa Srbiju stavlja u poziciju totalnog gubitnika. Reklo bi se da o tome na neki način postoji i svest. Međutim, to proizvodi suprotan efekat od očekivanog. Srpska i politička i intelektualna elita ne želi Albance u svojoj državi. Rat su vodili zbog Velike Srbije, s nadom da bi uz dobitak teritorija u Hrvatskoj i Bosni mogli ipak da podele Kosovo. Ona još nije odustala od tog cilja. Odustali su od teritorije u Hrvatskoj, ali ne i od Bosne. RS se još uvek tretira kao ratni plen. Diferencijacija do koje je došlo u RS preko Biljane Plavšić, još nije došla do tačke sa koje nema povratka. Izbor Milorada Dodika je veoma vešt, jer njegova kooperativnost stvara privid da je u RS došlo do suštinskog preokreta. Ako međunarodna zajednica bude popustljiva, Srbi još uvek imaju šansu da to i ostvare.

Međunarodna zajednica kao aktivan faktor naše krize i dalje ne pokazuje odlučnost, niti uočava povezanost kosovskog pitanja sa još uvek neizvesnom budućnošću Bosne i Hercegovine. Insistiranje na dijalogu dveju strana, samo je izraz njene nespemnosti da do kraja završi svoj posao. Međutim, njeno prisustvo u regionu je neizbežno, ali dolazi uvek sa zakašnjenjem. Tek kada se stvori nova realnost, međunarodna zajednica dolazi sa rešenjima koja su, s obzirom da su naknadna, teška i spora. To oklevanje je do sada najviše koštalo Bosnu i Hercegovinu. Šta bi značilo stvaranje nove realnosti na Kosovu. Masovno etničko čišćenje i novu tragediju.

Dijalog nije moguć između dve neravnopravne strane sa suprotstavljenim ciljevima i projektima i aspiracijama na istu teritoriju. U Srbiji ne postoje unutrašnje snage koje bi bile sposobne da kroz dijalog dođu do kompromisnog rešenja, zadovoljavajućeg za obe strane. Politička nezrelost, provincijalnost i suštinsko nerazumevanje svetskih prilika, diskvalifikuje ih za takav dijalog.

Albancima i Srbima je neophodno posredništvo treće strane, koja bi definisala okvir i dala principe za rešenje. Tek u zadatom okviru moguće je vršiti pritisak na obe strane u pravcu implementacije takvog projekta. Međunarodna zajednica je, nažalost, propustila priliku da za bivšu Jugoslaviju nađe globalno rešenje sa jednakim principima za sve. Odnosno, propustila je priliku da rešenje sa Haške konferencije iz 1991. godine nametne svim balkanskim akterima. Sada to radi parcijalno uz mnogo veće napore i mnogo veću cenu.

Konferencija, poput one u Dejtonu, i to što pre, jedini je izlaz i za Srbe i za Albance. Obe strane su obećale mnogo i sada je teško naći način da se od toga odustane. Za to je potreban dobrovoljni krivac. Argumenti protiv

konferencije koji polaze od toga da na Kosovu nije bilo rata, nisu ubedljivi. Ekonomski raspad i kaos, poput onog u Albaniji prošle godine, ka kojem Srbija klizi, više je nego dovoljan razlog za konferenciju.

Nedavni tragični događaji u dreničkom kraju jasno ilustruju nesposobnost srpske strane da putem dijaloga i uvažavanjem prava Albanaca reši kosovski čvor. Vešta "akrobatika" srbijanskog režima sve je transparentnija za Zapad. Sudeći po brzini kojom je sazvana Kontakt-grupa, čini se da je Zapad rešen da ne ponovi propuste sa početka jugoslovenske krize.

Agencija BETA, mart 1998.

Samouprava i autonomija u Jugoistočnoj Evropi: slučaj Kosova

Kosovski problem ima dugačku predistoriju. Može se sa sigurnošću reći da Kosovom tradicionalno vladaju odnosi dominacije kao rezultat odsustva demokratskih vrednosti i veoma niske političke kulture u ovom regionu. Na uspostavljanje ovakvog modela značajno su delovali i drugi faktori kao što su jezičke, verske i kulturne razlike. Međutim, činjenica je da u ovom veku, od Prvog balkanskog rata, dominira srpska vlast i da je etnička distanca prema Albancima veoma velika. Prema jednom ispitivanju iz 1987. mladim Srbima, kao eventualni bračni partneri, bliži su Crnci i Japanci, nego Albanci.

Od integracije u Srbiju posle Balkanskih ratova (1912–1913) i konstituisanja prve Jugoslavije (1918), status Albanaca je bio stalan izvor konflikta i nestabilnosti. U prvoj Jugoslaviji Albancima su generalno bila uskraćivana njihova etnička prava, a u drugoj Jugoslaviji (1945–1991), albanski problem u Srbiji i Jugoslaviji bio je "rešavan" kroz razne modele autonomije, počev od statusa autonomnog regiona (1945), kroz kombinaciju kulturne autonomije i izvesnih oblika ograničene teritorijalne i političke autonomije, do najvišeg stepena autonomije (Ustav iz 1974), kada je Kosovo bilo nominalno autonomna pokrajina u okviru Srbije, mada je u stvari imalo sve državne prerogative i funkcionisalo kao jedna od 8 saveznih jedinica.

Mislim da je za našu raspravu relevantna 1974. godina kada je donet Ustav SFRJ na osnovu kojeg je Kosovo dobilo veliku autonomiju u Srbiji, ali i u SFRJ. Ustavno rešenje iz 1974. dalo je Kosovu dvostruku poziciju. Imajući u vidu tadašnji politički kontekst, pre svega bipolarnost u međunarodnim odnosima, Kosovo je faktički dobilo najpovoljnije rešenje. Albanci su prihvatili federalni kišobran koji je amortizovao srpsku politiku dominacije. Ovakvo rešenje je međutim u Srbiji izazvalo unutrašnju političku tenziju, čiji je rezultat bilo frontalno negiranje Ustava 1974. Pripreme za poništavanje ovoga Ustava počele su odmah nakon njegovog usvajanja, a kulminirale su nakon Titove smrti. Promena toga Ustava označila je početak raspada Jugoslavije. U periodu između 1980. i 1990. Srbija postepeno preuzima sve federalne institucije i organizuje javnu kampanju protiv autonomije Kosova i Vojvodine.

Srpski nacionalisti zahtevali su ponovno uspostavljanje kontrole nad Kosovom i Vojvodinom i zalagali se za nove aranžmane koji bi bolje odrazili srpske "legitimne" interese u federaciji. Preko masovnih demonstracija Milošević je uspostavio totalnu vlast nad Kosovom što mu je omogućilo da pokrene "program obespavljanja i marginalizovanja etničke albanske

populacije, koji je bio ravan rasizmu, nedopustivoj etničkoj diskriminaciji, i grubom kršenju prava etničkih Albanaca na slobodu izražavanja i ravnopravno političko učešće." (Izveštaj *Human Rights Watch*). Marta 1989, Milošević je kroz republičke i pokrajinske parlamente progurao zakone koji su eliminisali kosovsku autonomiju. Albanci su tada masovno izašli na ulice; 25 ljudi je poginulo, a 228 je ozbiljno povređeno posle nedelju dana sukoba. Kada su neredi izbili početkom 1990, vlasti su koristile silu da rasteraju demonstrante. Miloševićeva politika prema Kosovu je očigledno imala za cilj da slomi volju Albanaca. Politika "srbizacije" pokrajine uključivala je masovno etničko čišćenje. Tada je 100.000 Albanaca izgubilo posao. Najavljen je ambiciozan plan naseljavanja Srba (naročito onih iz Krajine) na Kosovo, ali on nije bio uspešan.

Albanci su bili protiv tih promena, pa su 2. juna 1990, albanski delegati u Skupštini Kosova prvo proglasili Deklaraciju o nezavisnosti Kosova, a onda na sastanku u Kačaniku, 7. jula 1990, doneli Ustav Republike Kosovo. U septembru 1991. održali su referendum o nezavisnosti, a u maju 1992, održali su izbore za predsednika Republike Kosovo i višepartijski parlament.

To je dovelo do specifičnog paralelnog sistema vlasti u kojem su pored srpske vanredne administracije postojali delovi "države u okviru države" koje je kontrolisala albanska većina. Mada je vlada Republike Kosovo boravila u inostranstvu, a parlament izabran 1992. nikada nije konstituisan, Albanci su se organizovali i stvorili paralelno društvo i institucije, na primer, albanski sistem školstva/obrazovanja, mrežu partijskih organizacija, sistem samofinansiranja – koji su delovali u skladu sa albanskim interesima, relativno nezavisni medijski sistem, elemente nezavisnog ekonomskog i zdravstvenog sistema, nezavisne kulturne institucije i republičke i gradske sportske lige.

U skladu sa Kačaničkom deklaracijom Albanci su bojkotovali prve srpske višepartijske izbore u decembru 1990. U jednom od intervju a Ibrahim Rugova je objasnio svoju strategiju: "Mora biti jasno da je miran put duži put, ali odmereno i dobro razmotreno rešenje ove vrste je trajnije. Pod ovim okolnostima sukob nam ne bi pogodovao."

Međutim, Rugova je bio kritikovan zbog svog miroljubivog pristupa. Izbijanje sukoba između Srbije i Slovenije i Hrvatske prisililo je albanske političare da preispitaju svoj stav. U avgustu 1991, albanske političke stranke na Kosovu, u Makedoniji i Crnoj Gori odlučile su da koordiniraju svoje aktivnosti i zauzmu jedinstven stav. Mesec dana kasnije Kosovski parlament je proglasio Kosovo "suverenom i nezavisnom državom." Na nacionalnom referendumu organizovanom krajem septembra, velika većina Albanaca je odobrila ovu odluku. Koordinacioni komitet albanskih političkih partija 11. oktobra izdao je saopštenje u kojem su objašnjeni zahtevi etničkih Albanaca. U dokumentu je navedeno da u slučaju da se postigne dogovor o očuvanju savezne strukture Jugoslavije, Kosovo mora da bude priznato kao republika, a albanskoj manjini u Makedoniji, Crnoj Gori i Južnoj Srbiji moraju se garantovati nacionalna prava. U slučaju da Jugoslavija opstane kao država, a unutrašnje granice se promene, teritorije naseljene Albancima u Makedoniji, Crnoj Gori i Južnoj Srbiji trebalo bi

da budu pripojene Republici Kosovo. U slučaju secesije Slovenije i Hrvatske, etnički Albanci bi insistirali na uniji sa Albanijom. Ova izjava je jasno ukazala da krnja Jugoslavija nije prihvatljiva za Albance.

Do 1992. Srbija je stvorila aparthejd sistem na Kosovu. Albanci su organizovali prve višepartijske izbore Republike Kosove na Kosovu 24. maja 1992. Rugova je bio izabran za predsednika. Bujar Bukoši, premijer, osnovao je fond solidarnosti koji je uglavnom finansirala dijaspora. Zahvaljujući tom fondu Albanci su uspeli da osnuju paralelne obrazovne i zdravstvene sisteme.

Za razliku od Rugove Redžep Čosja je postao glavni zagovaratelac strategije nacionalnog ujedinjenja delova albanske nacije u raseljenju. Međutim Rugova je uspeo da održi kontrolu nacionalnog pokreta. Posle potpisivanja Dejtonskog sporazuma Albanci su smatrali da je trenutak za rešavanje njihovog problema prošao, i da je isti ponovo marginalizovan. To je dovelo do radikalizacije onih koji su smatrali da miroljubiv pristup nije dao opipljive rezultate. Ovo osećanje nemoći pojačano je gotovo istovremenim društvenopolitičkim kolapsom u Albaniji. Permanentno odlaganje rešenja praćeno državnim terorom na srpskoj strani i frustracijom na albanskoj, doveli su u poslednjih godinu dana do komplikovanja situacije u ovom regionu. Na sceni se pojavljuje i misteriozna oslobodilačka vojska, što je praćeno povećanim incidentima ubistava pojedinih ličnosti, napadima na policijske stanice i opštim osećanjem nesigurnosti.

Do kulminacije je došlo u martu ove godine kada su specijalne policijske snage uz izgovor da odgovaraju na terorističke napade na policajce u Drenici, intervenisale u regionu Drenice (nekoliko sela) kojom prilikom je ubijeno oko 100 ljudi, među kojima i veliki broj žena, dece i staraca. Ovakva eksplozija nasilja, koja je na srpskoj strani jednoglasno podržana, izazvala je brzu reakciju međunarodne zajednice, koja je kroz Kontakt-grupu odmah reagovala. Odmah je tražen prekid nasilja uz pretnju sankcijama SRJ, zatim povlačenje specijalnih jedinica sa Kosovo i prihvatanja međunarodnog posrednika.

Kosovo je političko pitanje i samo tako se može rešavati. Sve ostalo je eskapizam. Ovo pitanje se ne može rešavati bez uvažavanja već ostvarenog statusa Kosova u bivšoj Jugoslaviji, jer će u protivnom ostati nerešivo. Ono će vući Srbiju u ambis i trajno je osakatiti za bilo kakvu tranziciju i demokratizaciju. Nesposobnost za sagledavanje realnosti kako u zemlji tako i u svetu, te stvarno definisanje nacionalnog i državnog interesa, stavlja Srbiju u poziciju totalnog gubitnika. Reklo bi se da o tome na neki način i postoji svest. Međutim, to proizvodi suprotan efekat od očekivanog.

Rat je vođen zbog Velike Srbije, sa nadom da bi uz dobitak teritorija u Hrvatskoj i Bosni i Kosovo moglo ipak da se подели. Srpska elita još uvek nije odustala od tog cilja. Odustali su od teritorija u Hrvatskoj, ali ne i od onih u Bosni. RS se još uvek tretira kao ratni plen. Diferencijacija do koje je došlo u RS preko Biljane Plavšić još nije dostigla tačku bez povratka. Izbor Milorada Dodika je veoma vešt, jer njegova kooperativnost stvara privid da je u RS došlo

do suštinskog preokreta. Ako međunarodna zajednica bude popustljiva, Srbi još uvek imaju šansu da to ostvare. Teško je očekivati da takva elita želi zajednički život sa Albancima. Međunarodna zajednica kao aktivan faktor naše krize i dalje ne pokazuje odlučnost niti uočava povezanost kosovskog pitanja sa još uvek neizvesnom budućnošću Bosne i Hercegovine. Insistiranje na dijalogu dveju strana je samo izraz nespemnosti međunarodne zajednice da do kraja završi svoj posao. Međutim, njeno prisustvo u regionu je neizbežno, samo se ostvaruje uvek sa zakašnjenjem. Tek stvaranjem nove realnosti ona nastupa sa rešenjima koja su naknadno teška i spora. To oklevanje je do sada najviše koštalo Bosnu. Šta bi značilo stvaranje nove realnosti na Kosovu? Masovno etničko čišćenje i nove tragedije.

Dijalog nije moguć između dve neravnopravne strane sa suprostavljenim ciljevima i projektima i aspiracijama na istu teritoriju. U Srbiji ne postoje unutrašnje snage koje bi bile sposobne da kroz dijalog dođu do kompromisnog rešenja zadovoljavajućeg za obe strane. Politička nezrelost, provincijalnost i suštinsko nerazumevanje svetskih prilika diskvalifikuju ih za takav dijalog. Nedavni tragični događaji u dreničkom kraju jasno ilustruju nesposobnost srpske strane da putem dijaloga i uvažavanjem prava Albanaca reše kosovski čvor. Zapad je sve svesniji šta stoji iza vešte "akrobatike" srbijanskog režima. Sudeći po brzini kojom je sazvana Kontakt-grupa, čini se da je Zapad rešen da ne ponovi propuste sa početka jugoslovenske krize.

Albancima i Srbima je neophodno posredništvo treće strane koja bi definisala okvir i dala principe za rešenja. Tek u zadatom okviru moguće je vršiti pritisak na obe strane u pravcu implementacije takvog projekta. Međunarodna zajednica je nažalost propustila priliku da za bivšu Jugoslaviju nađe globalno rešenje sa jednakim principima za sve. Odnosno, propustila je priliku da rešenje sa Haške konferencije iz 1991. nametne svim balkanskim akterima. Sada to radi parcijalno, uz mnogo veće napore i mnogo veću cenu.

Konferencija poput one u Dejtonu, i to što pre, jedini je izlaz za Srbe i za Albance. Obe strane su obećale mnogo i sada je teško naći način da se od toga odustane. Za to je potreban dobrovoljni krivac. Argumenti protiv konferencije, to jest da na Kosovu nije bilo rata, nisu ubedljivi. Ekonomski raspad i kaos, poput onog u Albaniji prošle godine, ka kojem Srbija klizi, više su nego dovoljan razlog za konferenciju.

Imajući u vidu gore navedeno, kosovsko pitanje nakon raspada Jugoslavije 1991, ponovo otvara pitanje prava na samoopredeljenje. Specifičnost Albanaca u Jugoslaviji u odnosu na druge narode je u tome što Albanci već imaju matičnu državu Albaniju. Pravo na samoopredeljenje ne podrazumeva obavezno i pravo na nacionalnu državu. Identifikacija prava na samoopredeljenje sa pravom na državu u Evropi bi mnoge granice učinila neodređenim. Pokušaj promene granica u jugoslovenskom slučaju pokazao je da tako nešto nije moguće na miran način, a sudeći po raspoloženju u Srbiji, ni izdvajanje Kosova ne bi bolje prošlo.

Sudbina Makedonije ja vezana za sudbinu Kosova. Izdvajanje Kosova u nezavisnu državu dovelo bi u pitanje i opstanak Makedonije kao samostalne države i najverovatnije bi čitav region uvelo u novi rat daleko širih razmera nego onaj u Bosni.

Međutim, kada je Kosovo u pitanju mora se pomenuti i odnos srpske države prema Albancima, koji je krajnje negativan. Kada se uzme u obzir da međunarodno pravo danas na državu gleda pre svega iz ugla građana, tj. u funkciji građanina, onda je *raison d'être* svake države danas na udaru ukoliko ona nije u stanju da ispuni fundamentalne obaveze prema svojim građanima. U tom slučaju država gubi legitimitet, čime ugrožava i samo svoje postojanje. Albanci na Kosovu imaju sve razloge da nemaju poverenja u ovu državu koja ima obavezu da zaštiti fizički život i integritet svih svojih građana, pa i Albanaca. Činjenica je isto tako da je državni teror na Kosovu na sceni skoro 20 godina i razumljivo je da Albanci imaju problem da ostanu lojalni pod jurisdikcijom takve države.

Napominjem da je problem mnogo kompleksniji, a s obzirom na nezrelost novonastalih režima, pre svega srpskog, na ovim prostorima je neophodan određen međunarodni nadzor (u meri koja se smatra dovoljnom) kako bi se pacifikovale nove elite i pripremile za koegzistenciju i kohabitaciju. U pomenutim okolnostima proces samoopredeljenja (bez obzira do koje mere) mora biti pod kontrolom međunarodne zajednice.

Princip samoopredeljenja prema Deklaraciji o principima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji (1970) i naročito prema Finalnom aktu KEBS (1975) težište ovog principa pomera na antihegemonistički i antitotalitarni plan. To se posebno odnosilo na slučaj SFRJ, a sada i na SRJ. Princip samoopredeljenja mora se tumačiti i primenjivati integralno, a to znači uzimanje u obzir unutrašnjih i spoljnih vidova samoopredeljenja u smislu odredbi o pravu naroda "da slobodno ostvaruju politički, ekonomski, socijalni i kulturni razvoj." To podrazumeva i postupanje u skladu sa principima i ciljevima Ujedinjenih nacija i normama međunarodnog prava, uključujući – i u njegovim izvorima posebno apostrofirani – princip teritorijalnog integriteta.

Od izuzetnog je značaja da se ostvarivanje prava na samoopredeljenje, posebno njegove opcije otcepljenja, odvija pod efektivnim nadzorom međunarodne zajednice, na prvom mestu Ujedinjenih nacija i zatim KEBS, kada se radi o evropskom prostoru. Angažovanje međunarodne zajednice treba da se odvija na dva područja. Prvi, praktično-operativni u vidu nadzora, posredovanja i prinude (koja podrazumeva poznate mere iz Glave VII Povelje UN) sve do vojne intervencije. Drugo područje je normativno, u cilju razrade, preciziranja i osavremenjivanja ovoga principa, kao i neophodnog regulisanja pomenutog postupka njegove primene.

Okrugli sto o albanskom pitanju,
Prinston, 30. mart 1998.

Zvona

Dragi prijatelji,

Veoma sam vam zahvalna što ste me pozvali da vam se pridružim u proslavi ovoga specijalnoga dana.

Danas je dan žalosti, dan kada se ljudi širom sveta prisećaju smrti i patnje Hrista Spasioca.

Na ovaj dan mi potvrđujemo i našu posvećenost jedinstvu ljudske zajednice, i obnavljamo snagu naše empatije sa svim ljudskim bićima koja danas grcaju pod jarmom užasnih ratova i terorizma.

Ovo je za mene izuzetno dirljiv trenutak.

Mislim na svoje kolege i saradnike, aktiviste pokreta za ljudska prava i prijatelje u Beogradu, iz kojeg sam otišla pre tri dana. Mislim i na nepreglednu kolonu izbeglica, koja je prošla kroz moju kancelariju u proteklih pet godina.

Istovremeno me obuzimaju i tuga i bes kada se setim brutalnih ubistava svojih kolega, vođa mirovnog pokreta na Kosovu (Fehmija Aganija i njegovih saradnika) i stotine (njegovih) nevinih sunarodnika.

Moje srce kuca za sve one žene, muškarce i decu Kosova koji traže spas u bekstvu od razularanih sila mržnje i divljaštva. Neka nam ovaj Veliki petak pomogne da potvrdimo našu kolektivnu i individualnu obavezu da ljudima Kosova donesemo mir i nadu, da ih ujedno oslobodimo straha, a druge ljude u regionu od terora i ugnjetavanja.

Za nas je veoma važno da razvijemo viziju regionalne stabilizacije i uložimo napore da okončamo ovo krvoproliće. No, ti naponi moraju biti povezani sa širim političkim ciljevima koji će stvoriti perspektivu za vaspostavljanje mira i demokratije svim narodima u regionu.

Dragi prijatelji, Kada zvona sutra počnu opet da zvone u radosnom iščekivanju vaskrsenja, setimo se reči jednog velikog pesnika da "zvona zvone za sve nas."

Jer – "smrt svakog čoveka me unižava, pošto sam i ja deo čovečanstva."

Stanovnici ove velike zemlje nikada nisu morali da "znaju za kim zvona zvone".

Vi ste uvek delali u duhu saosećanja i ljudske solidarnosti, pomažući ljudima manje srećnima od vas koji u ovom dragocenom trenutku ne mogu sa vama da dele radost i dužnost.

Duboko sam počastvovana što sam u vašem društvu, u ovom trenutku. Hvala vam.

Uskršnja beseda u crkvi u Stokholmu, 2. april 1999.

Ratni zločin cementira cijelo društvo

Dani: Gospodo Biserko, vjerujete li da je Miloševićev režim iznenađen intervencijom NATO i opsegom udara?

Sonja Biserko: Mislim da je, bez obzira na sve prijetnje, koje su prije toga postojale, a postoje već godinu dana, a možda i duže, Beogradu bombardovanje ipak stiglo kao iznenađenje. Čak mislim da su iznenađeni i neki stručni krugovi koji su procjenjivali da će i ovog puta to biti jedna prazna prijetnja. Kao što se pokazalo prvih dana, i režim i većina građana shvatili su to kao simulaciju. Međutim, žestina udara u narednih nekoliko dana pokazala je svu ozbiljnost te intervencije i dovela je do anesteziranja cjelokupnog stanovništva, a rekla bih i samog rukovodstva, koje do sada nije pokazalo ozbiljne znake pristajanja na uslove koje međunarodna zajednica u ovom momentu postavlja pred njih. Znači, ni dan-danas ne postoji ponuda iz Beograda koja bi pokazala da je Beograd spreman na pregovore pod uslovima koji su postavljeni. U međuvremenu su propale sve inicijative Rusije, Vatikana, o prekidu vatre za vrijeme Uskrsa i mislim da u ovom trenutku ne postoji kanal ka Zapadu od strane Beograda kojim bi se na bilo koji način dao signal da se ipak sjedne za sto i raspravi kosovsko pitanje. Također su krivo procijenili da je izjava Jugoslovenske armije, poziv Albancima da se vrate na Kosovo, dovoljna za to da bi se promijenio stav prema vojnoj intervenciji. Beograd je još uvijek šokiran činjenicom da je ta intervencija u toku i sve što se dešava na ulicama Beograda izraz je jedne hysterije i panike i, ukoliko ovo potraje, to vodi, zapravo, u pravu katastrofu i kaos cjelokupnog društva i njegovog urušavanja.

• *Vjerujete li, s druge strane, da je i Zapad iznenađen Miloševićevom nepopustljivošću?*

□ Njihova odlučnost da interveniše počiva, prije svega, na činjenici da dugo traje ovo nadmudrivanje sa beogradskim režimom. Mislim da su vjerovali ili bili ubijedjeni da će poslije nekoliko napada beogradski režim biti spreman za pregovore. Iznenađenje je nastalo samim tim što do toga nije došlo i onda je intervencija nastavljena po planu koji je očigledno već ranije bio pripremljen: njena žestina se povećava i čini se da sada preovlađuje osjećanje u Alijansi da to treba završiti jednom zauvijek. Tako stičem i utisak da u ovom momentu nema odstupanja sve dok beogradska strana ne prihvati sve uslove koji su stavljeni pred nju. Mislim da je godišnjica NATO koja slijedi ovog mjeseca, također bila uzrokom njihove odlučnosti da se intervencija izvede baš u ovom periodu. Na ovaj način NATO definiše vlastiti vodeći mandat i, koliko ja mogu da pratim, zapravo definiše sve intervencije koje će se izvoditi u ime humanitarnih katastrofa. Znači, nakon deset godina pregovaranja i traženja

novog identiteta NATO, on se upravo u ovom momentu definitivno artikuliše u ovoj jugoslovenskoj intervenciji.

• *Proveli ste prve dane bombardovanja u Beogradu. Da li među građanima zaista postoji stoprocentna podrška Miloševiću, kako to prezentiraju beogradski mediji?*

□ S jedne strane, izgleda tako. Mislim da taj bijes, iznenađenje i zatečenost građana intervencijom zapravo daju sliku podrške i homogenizacije. S druge strane, mislim da to zapravo izražava jedan opšti stav prema Zapadu i NATO. Čini se da je Milošević uspio u nakani da, stalnim neuvažavanjem i neprihvatanjem činjenice da se na Kosovu vrši etničko čišćenje albanskog stanovništva, izbjegne odgovornost i suočavanje stanovništva sa onim što se sad dešava. I mislim da je na neki način Milošević potrefio tokove neke cjelokupne svijesti, ne bih rekla stopostotno, ali većeg ili dominantnijeg dijela. Sva ova hysterija koja se očitava na rok-koncertima, i inače, pored toga što je to strah, zapravo izražava i opću nespremnost suočenja sa odgovornošću za ono što se dešavalo do sada i sada na samom Kosovu.

• *Pretpostavljam da ste prvih dana bombardovanja bili u kontaktu sa ljudima koji su proteklih godina javno istupali protiv Miloševićevog režima. Da li vara utisak iz Sarajeva da je velika većina tih ljudi sada protiv NATO-bombardovanja i zapadne intervencije?*

□ Može se reći da je najveći broj ljudi protiv intervencije na ovaj način, ali istovremeno se može reći da je Kosovo i prije ove intervencije homogenizovalo srbijansko društvo i to na više načina. To se posebno očitivalo nakon potpisivanja sporazuma Holbruk-Milošević, koji je zapravo bio politički momentum da se nešto uradi za pregovaračkim stolom. Miloševiću i Srbiji je ostavljeno jedno tri mjeseca da se pripreme i konsoliduju za ono što se sad čini. Sve akcije koje su uslijedile nakon tog sporazuma, što se možda vidi i iz izjava vodećih političkih ličnosti i partija, bile su rezultat protivljenja sporazumu. Reagovanje jugoslovenske delegacije u Rambujeu i Parizu nije bilo iznenađenje. Mislim da u ovom momentu, s obzirom na značaj kosovskog mita za srbijansku svijest i uopšte političku kulturu, niko nije spreman, niti je želeo da se predstavi kao neko ko hoće da potpiše taj sporazum, koji se u srpskoj svijesti doživljava kao svojevrsna kaptulacija. Rekla bih da tu postoji jedan kolektivni odnos prema samom Kosovu i njegovom političkom značaju za političku kulturu i svijest srpskog naroda i mislim da je režim, to jest Milošević, stavio sve karte na sto očekujući da će dobiti neku vrstu kompenzacije za Kosovo. Bilo je već spekulacija, ne samo u Srbiji nego i u nekim zapadnim krugovima: izjave Dejvida Ovena, Kisindžera i nekih drugih značajnih, eminentnih ličnosti Zapada. Znači, Milošević je odlučio da ide na definitivnu soluciju srpskog pitanja, istovremeno i albanskog, ali mislim da je u ovom momentu takva jedna računica bila precijenjena i, kako sada stvari stoje, barem po izjavama i odlučnosti zapadne Alijanse da ide do kraja, o takvoj vrsti kompenzacije nema ni govora. Sad se zapravo ide na neku vrstu svođenja Srbije na njene okvire i tek će tada, ja se nadam, uslijediti neki širi sporazum koji bi obuhvatio ne samo Jugoslaviju nego i cijeli region.

- *Može li se reći da je Kosovo ona granica na kojoj se brišu intelektualne, političke, ideološke i sve druge razlike među pripadnicima srpskog naroda?*

□ Ne bih rekla da je baš to generalno, međutim, mora se priznati da sve ukazuje na takvu vrstu homogenizacije, te na kolektivizam i egalitarizam koji dominiraju srpskim društvom. No, NATO-intervencija je samo dodatno ogolila stanje duha i situaciju u srbijanskom društvu. Ono je takva posljednjih godina, a sve je počelo na onim izborima kada se ta radikalizacija naglo intenzivirala. Posljednjih mjeseci imamo nove primjere: zakone o medijima, o univerzitetu... koji su zapravo ogolili režim do kraja. Zato i mislim da je svijet tako reagovao. Može se reći da jedan broj ljudi koji je uvijek izražavao neki drugi stav nije ni u situaciji da nešto kaže, s obzirom na to da je uvedeno ratno stanje, da je uveden prijevremeni sud i druge mjere koje prijete da se u dogledno vrijeme obavi obračun sa svim tim, da kažem, liberalnijim ljudima, tako da u ovom momentu iz Beograda i nije moguće ništa drugo pokazati. To se zapravo odnosi na jedan manji krug ljudi, ali ne treba prenebregnuti činjenicu da takav krug ljudi ipak postoji. Znam mnoge moje prijatelje koji nisu u situaciji da sad nešto kažu, jer ne mogu, jer su zabrinuti iz raznih razloga. Vi znate da sve novine izlaze prema instrukcijama Ministarstva za informisanje, da slobodnih medija više nema, da djeluju po instrukcijama, da daju samo vijesti onako kako je propisano, da je B92 – koji je posljednjih mjeseci, rekla bih, dosta podbacio u kvalitetu, ali ipak je to jedina stanica gdje je nešto moglo da se čuje – prestao sa radom. Ista ili slična sudbina čeka i neke druge organizacije, tako da se postepeno uvodi jedno stanje totalne homogenizacije i nemogućnosti da se išta uradi. Neka vrsta diktature. Bit će ili Milošević ili neki puč na koji mnogi računaju, ali koji sada nije u izgledu. U svakom slučaju, to će biti jedna polpotovska situacija, ukoliko ne dođe do nekih značajnijih promjena. Ja ih ne vidim, ne vidim potencijal za to. Naprotiv, nakon ovog bombardovanja čini mi se da će doći do unutrašnjeg haosa i do mnogih unutrašnjih sukoba, nasilja, krađa, i svega onoga što prati ovakve situacije.

- *Prije nekoliko mjeseci Vojislav Šešelj je najavio definitivni obračun sa svim izdajnicima, kako ih je nazvao. S obzirom da i vi nesumnjivo pripadate tom krugu ljudi na koje je on mislio, zanima me kako prvih dana bombardovanja žive ljudi koji su tako etiketirani? Jeste li imali problema, jeste li bili u kontaktu, kako u ovim danima zaista izgleda njihov život?*

□ Prvih dana bombardovanja, rekla sam, vladao je šok. To se uglavnom više odnosi na strah i neku stigmatizaciju, jer bombardovanje je vrlo precizno sa metar plus ili minus odstupanja. Civilnih žrtava do sada nije bilo u većem broju, ili bar nije o tome javno govoreno. S druge strane, očekuje se da takvi ljudi budu apostrofirani u neposrednoj budućnosti, pogotovo zbog činjenice da su uvedeni zakoni o kojima sam govorila i da su sada u situaciji da totalno utihnu i da prosto napuste zemlju. Ja mislim da taj trenutak tek dolazi jer još uvijek traje bombardovanje, a traje i homogenizacija o kojoj sam govorila. Dakle, oslovljavanje će doći tek nakon što ono prestane, ne znamo kada će i da li će to biti, i kada će u Beogradu doći do nekakvog popuštanja. Bilo bi

katastrofalno da do toga ne dođe, jer onda će biti totalna destrukcija svega onog što je vitalno za srbijansku privredu i za normalizaciju života. Čak i ovo bombardovanje koje je do sada provedeno ugrožava brzu normalizaciju života u Srbiji i mislim da sve ovo što je sada momentalno stalo nema šanse da se skoro povraća u normalu. Čini se da je cijeli život stao u Srbiji, sa malim izgledima da se u dogledno vrijeme stabilizuje. Mislim da će u takvim okolnostima, kada se prosto ta unutrašnja dinamika počne ubrzavati, mogu očekivati unutrašnji sukobi i obračuni i nasilje neminovno uslovljeno nekim ideološkim razlikama. To je sve ona atmosfera koja vjerovatno karakteriše ratove, pa čak i Sarajevo koje je karakterisalo to ratno orkuženje.

- *Čime objašnjavate činjenicu da se na protestnim koncertima na beogradskim trgovima pojavljuju i mnogi urbani umjetnici mlade generacije koji i pored priključka na internet i satelitske programe nijednom riječju ne pominju etničko čišćenje kosovskih Albanaca?*

□ Učestvovanje ili poznavanje tehnologije nije dovoljno za stvarnu humanizaciju jednog prostora i društva. Prije svega, treba imati u vidu da su ti mladi ljudi odrasli na jednom modelu koji je takav kakav jeste i da im je to zapravo jedan izraz odrastanja. U tom odrastanju nikad albansko pitanje nije bilo tretirano na pravi način. Uvijek su to bili negativni stereotipi, to se sada vidi i na tim koncertima, znači, to je nesposobnost da se suoče sa odgovornošću. To je za mene bitan problem. Vraćanje u prošlost na takav način čini mi se, više gubi smisao u sadašnjosti i, naravno, u budućnosti.

- *Ako kopnene trupe NATO uđu na Kosovo, vjerujete li da će publika sa koncerta u Beogradu biti spremna da riječi pretoči u djela? Da li će mladi Dorcolci, Zemunci, Palilulci pohrliti u boj protiv Amerikanaca za odbranu Podujeva, Gnjilana, Uroševca, Đakovice?*

□ Mislim da je uvođenje trupa, ukoliko do toga dođe, zapravo jedino rješenje kako bi se pacifikovao taj prostor. I ne vjerujem da će postojati tolika spremnost da se ide u odbranu, pogotovo što postoji svijest u srpskom narodu o gubitku Kosova još početkom osamdesetih. Mislim da je to bilo prvi put javno artikulirano kroz Memorandum, zatim je o tome govorio Dobrica Ćosić na skupu u Bijeljini prošloga oktobra, o tome je govorio i Aleksandar Despić prije dvije-tri godine. Znači, u nekim krugovima, pogotovo intelektualnim, postoji svijest o gubitku Kosova i nemogućnost da se njime ovlada. Kao što znate, prije početka rata Beograd se nadao da će doći do kompenzacije, pogotovo na zapadu, u Bosni i Hrvatskoj, međutim, do toga nije došlo i mislim da je ta srpska frustracija kosovskim pitanjem u ovom momentu sublimirana, i, nažalost, dešava se na najgori mogući način.

- *Čini se da je Željko Ražnatović u pravu kada kaže: "Cela Srbija je Milošević, cela Srbija je Arkan." On, pri tom, misli na homogeniziranost Srba. Do kada će takvo stanje potrajati?*

□ To je vrlo teško reći. Ja bih izvela iz toga nešto drugo, zato što Arkan zapravo simboliše tu ratnu mašineriju i ratni zločin koji se dešavao, s obzirom da je on bio operativan u tom smislu. Bojim se da ratni zločin u ovom

momentu cementira cijelo društvo i onesposobljava ga za suštinsko suočavanje sa ovim što se dešavalo. Mislim da sve dok ne dođe do te diferencijacije od ratnog zločina, da takva jedna rečenica Željka Ražnatovića može da zvuči realno. Ja se nadam da će se smoci neke interne snage da se prosto distancira od toga.

- *U svijetu a i u Bosni postoje dva tumačenja srpskog problema u posljednjoj deceniji, a oba su povezana sa Miloševićem. Po prvom tumačenju, Milošević je uzrok svih nevolja i tvorac srpske nacionalne politike, a po drugom, Milošević je tek rezultat dubokog srpskog nacionalnog deformiteta. Kakav je Vaš stav o ovoj dilemi?*

- Mislim da sam dovoljno puta govorila da ja smatram da je on izraz jedne atmosfere o kojoj sam pričala daleko prije nego što se on pojavio, međutim, i on kao ličnost je sigurno dao pečat svemu onom što se dešavalo. U ovoj fazi je važan njegov lični stav i odnos prema situaciji, pogotovo što se u ovom momentu on bori za svoj lični status i život, s obzirom da je cijela međunarodna zajednica fiksirala problem, ili identifikovala problem Srbije i Jugoslavije sa njim. Znači, u ovom momentu njegova ličnost ima posebnu ulogu, ali mislim da je sveukupna politika koja je vođena u zadnjih 10 15 godina zapravo jedna politika koja se dugo pripremala i na neki način sve ono što se sad dešava jeste istorijski debakl jednog naroda. To je jedna regresija koja se završava na način na koji se sad završava i vjerovatno nije ni imala drugog načina. Zato mislim da međunarodna zajednica na neki način ima obavezu da pomogne Srbiji da izađe iz takvog beznađa, jer u ovom momentu nema dovoljno snaga iznutra da to same urade. Kada se govori o Kosovu, treba istovremeno pripremati i plan pomoći Srbiji i njenoj rekonstrukciji. Tu mislim i na ulogu NATO, u širem smislu za cio Balkan, u smislu suzbijanja etnonacionalizma i sa ciljem stabilizacije i demilitarizacije prostora, pogotovo Srbije kao najagresivnijeg etnonacionaliste i šoviniste, zatim pravljenje jedne bezbjednosne strukture, uz, naravno, plan koji bi i ekonomski izvukao cijeli region i osposobio ga za uključivanje u evropske strukture. U ovom trenutku Zapadu nedostaje vizija Balkana kao cjelokupnog regiona da bi se spriječili dalji potencijalni revanšizmi. Mislim da je vrijeme da se poslije 10 godina manje-više neuspješnog bavljenja Balkanom ipak zaokruži ta politika i dâ mogućnost Balkanu da se uključi u evropske procese.

- *Svjedoci smo da je ponašanje Zapada najčešće uslovljeno pragmatizmom, naročito kada je Balkan u pitanju. Kako u tom kontekstu gledate na mogućnost da Slobodan Milošević bude i zvanično optužen od strane Međunarodnog suda za ratne zločine u Hagu? Kako bi ta činjenica uticala na daljni razvoj događaja?*

- Da bi Zapad opravdao svoju politiku intervencije na Balkanu i da bi je, zapravo, zaokružio, pogotovo Amerika, iznijet će na vidjelo sve dokaze koje ima o pojedinim potencijalnim ratnim zločincima i u tom smislu moguće je očekivati takav jedan potez od strane raznih službi i vlada na Zapadu, koje, manje-više, imaju svu dokumentaciju šta se činilo u toku ovog rata. Mislim da u ovom momentu to ne može presudno uticati na razvoj događaja u Srbiji i da je u pitanju trenutak kada možda iznutra može da se desi nešto, pa je sad vrlo

teško procjenjivati u kom pravcu. Znači, to je dinamika koja može preko noći da dovede do nekog prevrata u kojem Milošević odlazi, u kojem dolazi neko drugi. Tortura i kaos su scenariji koji su u ovom trenutku mogući u Srbiji. Što se tiče optužnice, do nje će, ukoliko ima dovoljno materijalnih dokaza, vjerovatno doći. Teško je procjenjivati u kom momentu i s kim će Zapad htjeti Srbiju da sređuje. U ovom momentu prosto ne bih spekulisala sa tim. U svakom slučaju, taj pragmatizam postoji i on je donekle i opravdan s obzirom da nisu imali drugu stranu i drugu alternativu, tj. alternativu na koju bi se oslonili i kroz nju rješavali problem Srbije i svega onog što se dešava. Tako da taj pragmatizam ima donekle svoje opravdanje. Mislim da je Slobodan Milošević bio izabran na izborima nekoliko puta. Po meni, to je ipak relevantna činjenica za one koji na Zapadu pregovaraju ili sudjeluju u takvom odnosu. Prema tome, nikako ne treba izgubiti iz vida da on jeste bio legitimni predstavnik Srbije, odnosno srpskog naroda.

Dani, 13. april 1999.

Razgovarao: Senad Pećanin

Srpska opozicija

Višepartijski život u Srbiji formalno traje tek desetak godina i može se reći da u tom periodu nije ozbiljno profunkcionisao. Opozicione partije su manje-više bile pod kišobranom vladajuće partije, ne samo programski, već, neke od njih i organizaciono (radikali, Nova demokratija, JUL). Prvi višepartijski izbori u Srbiji održani su se krajem 1990. godine nakon što su već bili obavljani u svim ostalim republikama ondašnje Jugoslavije. Nakon svih poraza, vojnih i moralnih, višepartijski sistem je u Srbiji danas trajno diskreditovan i *de facto* danas na političkoj sceni u Srbiji postoji vakuum koji još uvek niko nije u stanju da popuni.

Osamdesetih godina kada je počela debata o višepartijskom sistemu Mihajlo Marković se zalagao za jednopartijski pluralizam u Srbiji. Pored toga, na ekonomskom planu, Ljuba Tadić se zalagao za dogovornu ekonomiju, kao najpodesniji oblik ekonomskog sistema u Srba. Antibirokratska revolucija koja se bazirala na spomenutim premisama, danas, posle deset godina, može se sa puno argumenta tvrditi, bila je regresivna i po vojnoj suštini antidemokratska i antitržišna. Na ovoj matrici nastale su sve partije devedesetih godina. Međutim, u vreme nastajanja "višepartijskog sistema" prevladavalo je mišljenje u svim "demokratskim krugovima" da treba prvo stvoriti nacionalnu državu a tek se onda okrenuti demokratizaciji zemlje.

Vladajuća partija SPS uživala je punu podršku za sprovođenje nacionalnog programa. U programskoj deklaraciji Radikalne stranke stoji da će se zalagati za "obnavljanje slobodne, nezavisne i demokratske srpske države na Balkanu koja će obuhvatiti celokupno srpstvo, što znači da će u svojim granicama imati, pored sadašnje srbijanske federalne jedinice, srpsku Makedoniju, srpsku Crnu Goru i srpski Dubrovnik, srpsku Dalmaciju itd.". Ne treba posebno isticati da je ovaj program bio neformalni program srbijanskog režima i da se po njemu odvijao scenario zaokruživanja Velike Srbije. Socijalisti su zadržali konspirativnost kao meru političke lukavosti, te je partija poput Šešeljeve imala ulogu obelodanjivanja ratnih ciljeva.

Pored Radikalne stranke i SPO je učestvovao u formulisanju ratnih ciljeva, pre svega, obnavljanjem četničkog pokreta odmah nakon Osme sednice CK SKS. Srbijanski politički i državni vrh zauzeo je nacionalistički kurs u politici međunacionalnih odnosa, što je narušilo međunacionalni balans u tadašnjoj Jugoslaviji. Tada počinje ofanziva velikosrpskog nacionalizma kao državna platforma Srbije, koja je na kraju dovela do razbijanja Jugoslavije.

Oživljavanje četništva, može se reći, započeo je Veselin Đuretić pokušajem rehabilitacije četničkog pokreta i njegovog vođe Draže Mihailovića,

a nastavljen je osnivanjem dveju četničkih partija: Srpskim pokretom obnove i Srpskom narodnom odbranom. Program SPO tretira Jugoslaviju kao srpsku tvorevinu, dok se SNO zalaže za "obnavljanje granica bivše Kraljevine Srbije".

Ove partije su, nakon propale mobilizacije, osnovale i prve paravojne formacije 1991. godine u Staroj Pazovi pod okriljem MUP i uz pomoć tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova Petra Gračanina. Njihovo postojanje su na početku zvanični državni organi negirali, mada su neke od tih organizacija bile upisane i u sudske registre. Pre odlaska na ratište ove organizacije su imale na raspolaganju kasarne za obuku i naoružavanje. Tako je SPO inicirao stvaranje "Srpske garde", a SRS je na ratište slala četnike-patriote. Odred "Dušan silni" je osnovala SNO, a "Srpska dobrovoljačka garda" (Arkanovi "Tigrovi") kasnije je iznedrila Stranku srpskog jedinstva.

Demokratska stranka, koliko je poznato, nije imala dobrovoljce. Međutim, elitni sastav ove partije imao je drugačiji zadatak. Osnovana pod okriljem Dobrice Ćosića, ova partija od samog početka daje legitimitet nacionalnom programu i njegov je duhovni tvorac. Njeno članstvo, srpska intelektualna elita, imalo je ključnu ulogu u diseminaciji nacionalne ideje i promovisanju srpskog naroda kao žrtve. Napisano je na desetine knjiga, naučnih radova, pozorišnih predstava. Atmosfera koju je intelektualna elita godinama stvarala pogodovala je pojavi vođe u liku Slobodana Miloševića. Može se reći da srpska elita praktično nikada nije valorizovala ideju o zajedničkoj državi, jer sa jedne strane, nije razumela njen u suštini moderni i liberalni duh (tolerancija i uvažavanje različitosti), a s druge, da je jugoslovenska zajednica bila jedini okvir u kome su Srbi mogli da reše svoje "nacionalno pitanje". Kosta Čavoški lansira teze o nepravednim "administrativnim granicama" i potrebi da se one koriguju u korist Srba, negira Ustav iz 1974. i nudi "prava" rešenja za razdvajanje naroda SFRJ.

Demokratska stranka je tokom godina iznedrila više istovetnih partija, kao što su Demokratska stranka Srbije, Srpska liberalna stranka, Demokratski centar, Demohrišćanska stranka. Sve su nacionalističke i uglavnom vladajuću partiju kritikuju sa pozicije neuspeha u ostvarivanju nacionalnog programa. Lideri Demokratske stranke Zoran Đinđić i Miodrag Perišić su sve vreme rata, ali i nakon Dejtonskog sporazuma držali na vezi Radovana Karadžića. Mnogi istaknuti intelektualci bili su članovi Senata RS (istovremeno članovi DS) kao savetodavnog tela paljanskog rukovodstva. Kosta Čavoški napisao je i knjigu u odbranu Radovana Karadžića. Oni su inicirali i dve deklaracije o obustavljanju postupka Haškog tribunala protiv dr Radovana Karadžića (1996. g. i 1997. g.), zatim Deklaraciju protiv genocida nad srpskim narodom (1997. g). Ove deklaracije su pokušaj da se ospori, ili prikrije odgovornost onih koji su stvorili atmosferu za pojavu Slobodana Miloševića. Istovremeno, to je i neka vrsta *mini Memoranduma*, na čijim se osnovama ponovo konsoliduje srpski nacionalizam. Služe se istom argumentacijom kojom je počeo velikosrpski projekat, akcentat se stavlja na ugroženost srpskog naroda na ovim prostorima, čime se prećutkuje odgovornost srpske politike prema drugim narodima. Klaus Man je nakon

Drugog svetskog rata opisao nemačku elitu nakon poraza, što u našem kontekstu zvuči poznato: "Cinizam vladajuće klike i glupost dezorijentisanih masa, kult visokorangiranih ubica, teror vulgarnosti i uskogrudosti, teror ignorancije – to su sve oruđa i metodi kojima se *zlo* koristi."

Nijedna srbijanska partija nije odustala od ideje ujedinjenja sa Republikom Srpskom. Stalno se nastoji osporiti onaj deo Dejtonskog sporazuma koji podržava celovitu Bosnu i Hercegovinu (povratak izbeglica, saradnja sa Tribunalom) kako bi se iznudilo prekomponovanje čitavog Balkana. U pozadini sadašnje agonije oko Kosova, srbijanske partije očekuju kompenzaciju za gubitak Kosova.

Treba napomenuti da je samo jedna partija u Srbiji sve vreme bila na antiratnim pozicijama; to je Reformska partija koja je nastala unutar liberalnog krila Komunističke partije. Međutim, ova partija je doživela svoju transformaciju u Građanski savez Srbije. Nažalost, tokom 1993. ova partija ulazi u koaliciju sa SPO i gubi svoj identitet, polako se okreće srpstvu i napušta svoju jedinstvenu poziciju. Pored Građanskog saveza postoji i nekoliko manjih partija koje su opstale na svojim antiratnim pozicijama. One su regionalno orijentisane i protiv su vladajuće unitarističke političke kulture beogradske političke scene. To su pre svega Liga socijaldemokrata Vojvodina, Koalicija Šumadija, Socijaldemokratska unija, Savez vojvođanskih Mađara, te Koalicija Sandžak.

Ulazak Šešelja i Draškovića kao predstavnika dve najveće i najrelevantnije opozicione partije u Vladu dodatno je cementiralo mogućnost promena u bliskoj budućnosti. U međuvremenu srbijansko društvo je puklo iznutra, što ga je osakatilo za mogućnost pojave novih političkih snaga koje bi ponudile pravu alternativu Srbiji. Srbijanska politička i intelektualna elita nisu shvatile da je dominantan proces današnjice globalizacija koja podrazumeva tesnu integraciju i demokratizaciju sveta, na univerzalnim vrednostima i načelima pravne države, političkog pluralizma, slobodnog tržišta i poštovanja ljudskih i manjinskih prava. Pogrešan izbor, ili nemogućnost prihvatanja izazova tranzicije, doveli su Srbiju u totalnu izolaciju od sveta i njenog neposrednog susedstva, i bez međunarodne pomoći, ona neće biti u mogućnosti da se okrene suočavanju i promenama. Jer, kako kaže Hercen, jedan narod pre nego što propadne otupi.

Tekst napisan za *Convergences* (Francuska)
26. januar/februar 1999.

Završna igra

Čak i u ovoj kasnoj fazi, srpski režim – i ne samo predsednik Slobodan Milošević, već i značajan deo establišmenta – veruju da imaju šanse ne samo da prežive kampanju NATO, već da iz nje izađu kao pobednici sa novom Velikom Srbijom.

Na osnovu scenarija koji se ozbiljno razmatraju u Beogradu, zvaničnici se nadaju da će zamor i podele u NATO savezu, kao i zabrinutost za regionalne posledice, naterati NATO da sazove konferenciju i pregovara o miru. Ovo bi bio ključni istorijski trenutak, poput Berlinskog kongresa 1878. godine, u koji bi bili uključeni svi regionalni igrači. A ako srpskim pregovaračima uspe da bude po njihovom, bilo bi to vreme razmene teritorija i novog crtanja karata. Ključni dogovor bilo bi podela Kosova, na osnovu kojeg bi se južni deo odvojio od Jugoslavije u zamenu za deo Bosne i Hercegovine.

Od neizmerne je važnosti da zapadni planeri koji određuju kurs rata shvate implikacije ovoga. Beogradski režim je daleko od povlačenja. Dok gubi značajne vojne i ekonomske potencijale, on smatra da se dobro pozicionirao za istorijsku pobjedu protiv najvećeg vojnog saveza na svetu i njegove jedine super-sile.

Mnogim zapadnim posmatračima ovo možda izgleda zaprepašujuće. Međutim, pravo razumevanje srpskih struktura moći otkriva zašto je iz perspektive Beograda – ovo potpuno logično. I zato postaje jasno da Zapad mora da usvoji sveobuhvatnu strategiju i pristup koji bi uzeo u obzir čitav region, radi postizanja dugoročnog mira i stabilnosti.

Uništavanje koje je NATO izazvao će skupo koštati Srbiju. Ono će poništiti napore nekoliko generacija koji su uloženi u izgradnju njene infrastrukture. Ali ono takođe uništava osnovne institucije demokratije. Rezultat svega ovoga je da je nasuprot očekivanjima i na Zapadu i u regionu jako teško zamisliti pobunu protiv Miloševića. Verovatan ishod u Srbiji su: Miloševićev opstanak i personalna diktatura, državni puč i vojna diktatura, ili rivalstvo između sukobljenih gospodara rata i totalni haos. Ni jedan od ovih mogućih ishoda ne može da dovede do pozitivne promene politike koja bi došla iz Beograda.

Pregovori u Rambujeu a zatim u Parizu su takođe sugerisali da je u pitanju pogrešna strategija. Zakasneo i neprimeren odgovor evropskih sila pre razgovora pružio je dovoljno vremena za ostvarivanje Miloševićeve ekspanzionističke i represivne politike. Pošto su se dugo vremena suprotstavljali vodećoj ulozi Amerike na Kosovu, Evropljani su dozvolili Beogradu da započne rat bez toga da mu se iko suprotstavi. Stav pri

pregovorima imao je tendenciju da izjednači sve strane što je neminovno dovelo do koncesija "jačoj strani", odnosno Srbima. Konfuzija povodom odgovora na Oslobođilačku vojsku Kosova (OVK), bez ulaganja ikakvih napora da se analiziraju koreni krize i razlozi za pojavljivanje OVK, su dali Srbiji zeleno svetlo da pokrene svoje napade na sela, pod plaštom "eksterminacije terorista". Nervoja Evropljana po pitanju izbeglica je takođe doprinela negativnom stereotipu kosovskih Albanaca.

Sporazum Holbruk-Milošević iz oktobra 1998. godine je najverovatnije predstavljao poslednju šansu za mirno razrešenje krize. Shvativši da međunarodna zajednica nije očekivala sukob do proleća i verovavši da verovatno i ovako neće doći do intervencije, Milošević je počeo da gomila snage, i, još jednom, doveo međunarodnu zajednicu pred svršen čin.

Međutim, pošto je uzeo Kosovo i čitavu zajednicu kosovskih Albanaca za taoce, Milošević je pokrenuo reakciju koju nije očekivao i za koju nije imao odgovor. Miloševićeva odluka da odbaci sporazum iz Rambujea je konačno prisilila snage NATO da definišu prirodu sukoba koji je progono jugoistočnu Evropu čitave prošle decenije. Po prvi put ih je Zapad jasno prepoznao kao seriju srpskih agresivnih ratova i osvajanja.

Ovakav stav je razbesneo režim u Beogradu, koji je onda jasno razotkrio svoje ratne ciljeve: potpuno čišćenje Albanaca sa Kosova. Mogući gubitak Kosova je prvi put spomenut u zloglasnom Memorandumu Srpske akademije, u kome je 1986. godine izložen nacionalni projekat Velike Srbije. Dobrica Ćosić, nacionalni pisac koji je bio i predsednik zemlje, je mnogo puta predvideo da će se "dvadeseti vek za srpski narod završiti gubitkom Kosova i Metohije". Ali, time što se upustio u totalni rat protiv svojih albanskih građana, režim je pokazao svoju potpunu nesposobnost da se prilagodi promeni u zapadnoj politici prema takvim regionalnim konfliktima, a pogotovo onima na Balkanu. Umesto toga on je želeo, a za sada i uspeo, da stvori "novu realnost" na terenu, na Kosovu, u naporu da ostvari svoje maksimalističke ciljeve.

Početak kampanje bombardovanja je tretiran u Beogradu kao još jedna simulacija NATO. Beograd jednostavno nije verovao da je ono stvarno. U skladu sa tim, prve reakcije režima i javnosti bili su prkos i podsmeš. Ovo je još uvek stav, što podupire i primer svakodnevnih rok koncerata širom Srbije.

Zapravo je samo nekoliko dana vazdušnih napada bilo dovoljno da politička scena Srbije odbaci svoju lažnu masku. Etničko čišćenje kosovskih Albanaca je još jednom demonstriralo krajnju okrutnost i barbarizam srpske ratne mašinerije. Koncerti i druge demonstracije, ustvari, otkrivaju odbijanje naroda da se suoči sa zločinima koji se na Kosovu čine u njihovo ime. Narod u Srbiji prolazi kroz masovno poricanje koje je srazmerno zločinu koji se događa pred očima čitavog sveta.

Na žalost, razvoj događaja je takođe pokazao da je demokratska alternativa skoro zanemarljiva. Mediji su postali prva žrtva bombardovanja, a sve informacije su stavljene pod direktnu državnu kontrolu. Objavljivanje vanrednog stanja, kao i uvođenje smrtno kazne, ratnog stanja, delimične

mobilizacije, oslobađanje kriminalaca i mobilisanje dobrovoljaca – svim tim merama zatvoreni su svi putevi mogućeg otpora. Podstaknuta divljačkom propagandom i sve većim kriminalnim banditizmom, Srbija je krenula putem sa kojeg nema povratka. Time što prikazuje i glorifikuje srpsku tvrdoglavost, režim se nalazi na ivici samouništenja, odbija sve mogućnosti posredništva i tako izaziva štetu u čitavom regionu.

Umesto da bude osnažena, struktura u Srbiji se zapravo ruši i ide u pravcu haosa. Srbija je suočena sa neminovnim moralnim kolapsom i istorijskim debaklom. Ona odbija da se suoči sa prošlom politikom, čak i sa zločinima za koje je odgovorna i koji se događaju iz dana u dan. Iako Milošević nosi primarnu odgovornost za tragedije koje je izazvao režim u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, a sada i na Kosovu, on je samo sledio i izrazio kolektivnu svest većeg dela srpske elite – pogotovo one u bezbednosnim snagama.

Kao takva, Srbija se ne može nadati integraciji u glavni pravac kojim se kreću evropske strukture bez ogromne pomoći međunarodne zajednice. Ovo znači da očekivano prisustvo NATO na Kosovu neće biti dovoljno. Protektorat u pokrajini će omogućiti ljudima koji su deportovani da se bezbedno vrate i da se spreči širenje izbegličkog talasa u Evropu.

Posle čitave decenije neuspešne politike na Balkanu, od ogromne je važnosti da Amerika i evropske demokratije artikulišu dugoročnu viziju za čitav region. Ovo mora početi denacifikacijom Srbije. Mali Maršalov plan ekonomskog oporavka će biti od suštinskog značaja. A dugoročna bezbednosna struktura je preduslov za trajni mir i stabilnost. Zapad možda raspravlja o kopnenim snagama na Kosovu. Ali, realnost je da će, dugoročno gledano, međunarodne snage biti potrebne i u Srbiji.

Balkan Crisis Reports, izdanje 23, 22. april 1999.
(tekst su preneli i vodeći evropski listovi)

Konsolidacija putem gole sile i represije

Na početku, kao što to često kažu televizijski izveštači, moram vas upozoriti da moja izjava sadrži određene podatke i informacije koje mogu da uznemire izvesne slušaoce. Nažalost, takva je priroda činjenica. Koncentrisaću se na izvesne aspekte trenutne situacije koji su relevantni za objektivnu procenu stanja stvari i izgleda za rešenje istog.

NATO vojna kampanja ubrzala je i ogolila srpsku političku, ekonomsku i društvenu situaciju. Posledice ratne politike, uz efekte ekonomskih sankcija, dovele su do destrukcije samog tkiva srpskog društva i propasti njegovih političkih i ekonomskih struktura. Poraz Miloševićeve politike i dramatično ponovno otvaranje kosovskog problema smanjili su njegov manevarski prostor i otežali mu vladavinu nad zemljom koja se raspada. Uloga policije je pojačana. Njoj se pridaje ista važnost kao i oružanim snagama, očišćenim od nepouzdanih pripadnika. Policija je isključivo zadužena za zaštitu režima.

Teren za uvođenje diktatorskog režima i preuzimanje totalne kontrole nad društvom pripremljen je tokom prošle godine. Nekoliko zakona je usvojeno, počelo je arbitrarno izricanje kazni, univerzitet, mediji NVO i religiozne organizacije stavljeni su pod strogu kontrolu, i njihov rad je ograničen. NATO kampanja je iskorišćena kao izgovor za uvođenje ratnog stanja, kao i izvesnog broja restriktivnih propisa i zakona, na primer, vanredni sudski postupci, novi krivični zakon i smrtna kazna. U isto vreme vlada je iskoristila situaciju posle bombardovanja da konsoliduje svoju poziciju, putem gole sile i represije. Kumulativni efekat bombardovanja doprineće imploziji društva i destrukciji ekonomske infrastrukture. To eventualno može da dovede do humanitarne katastrofe u samoj Srbiji.

Veliki broj ljudi, prema nekim procenama preko dva miliona, bez ikakvog je prihoda. To ilustruje užasnu ekonomsku situaciju. Ekonomske aktivnosti postepeno odumiru. U vojnoj industriji, nekada trećem najvećem izvozniku u zemlji, doći će do velikog gubitka radnih mesta. Zdravstvene službe, sa preko 200.000 zaposlenih, na ivici su sloma. I pre bombardovanja nije bilo dovoljno lekova i medicinskog materijala.

U okolnostima totalne konfuzije, haos i objektivne teškoće u organizovanju minimalnog nivoa funkcionisanja dnevnog života stanovništva, koje godinama živi u stanju kolektivnog odricanja, daće svoj doprinos uvođenju ratne ekonomije i "čvrste ruke." Posle prvog šoka kojeg je izazvalo bombardovanje, ljudi su se adaptirali na situaciju tako što su počeli da se bore za goli opstanak. JUL i SPS preuzimaju kontrolu putem nove infrastrukture

koja je zasnovana na populizmu. U ovom pogledu istaknuti članovi akademije i intelektualci opet igraju veliku ulogu. Zaveden je preki sud, i neki "dobrovoljci" informišu o svim javnim skupovima, pa čak i o zbivanjima u stambenim blokovima. Ubistvo Slavka Ćuruvije poslužilo je kao dvostruka poruka: to je u jednu ruku upozorenje svim demokratski raspoloženim pojedincima, ali isto tako i onima iz unutrašnjeg kruga koji možda spremaju pobunu. Vojislav Šešelj je već najavio distribuciju siromaštva tako što je obećao "ravnopravne plate i penzije za sve." U isto vreme JUL je pokušao da se distancira od Šešelja, a posebno od Vuka Draškovića koji je pokazao da još uvek ima veliki broj sledbenika.

Zvanična JUL i SPS propaganda tvrdi da pokušava da spase Srbiju od Evrope i američkog nacizma i fašizma. U svojoj izjavi o kosovskoj krizi Milošević je rekao: "Uveren sam u našu zajedničku budućnost i budućnost Evrope bez nametanja diktata, u Evropu slobodnih građana i Evropu ravnopravnosti. Mi ćemo se svi zajedno boriti za Evropu, jer ona pripada svim svojim narodima i zemljama."

Ideološka osnova sadašnje konsolidacije JUL i SPS je u osnovi staljinistička. Ta politika je poražena u bivšoj Jugoslaviji 1948, ali je njen duh, zahvaljujući ovim strankama vaskrsao ove 1999. Važno je primetiti da su sve pristalice staljinizma iz 1948, sada ideološki rehabilitovane. List *Dnevni telegraf* čiji je vlasnik bio pokojni Slavko Ćuruvija igrao je važnu ulogu u tom procesu. Politička konsolidacija režima se takođe bazira na jakoj podršci koju dobija od ruskih konzervativaca. *Le Mond* je nedavno istakao da režimu pomaže ruska mafija, koja zauzvrat dobija koncesije rudnika Trepča na Kosovu. Navodno je ruska mafija već ušla u Crnu Goru i samo čeka na početak privatizacionog proces kako bi preuzela kontrolu obale uz podršku JUL.

Beogradski režim očekuje da će NATO intervencija trajati do kraja aprila, a da će se stanje rata okončati krajem juna. Režim računa da će do tada konsolidovati svoju poziciju. Cenzura je totalna, a vrši je Ministarstvo odbrane. Kriminalne grupe su dobile moć, kao i ratni zločinci. To sve doprinosi petrifikaciji srpskog društva, i sprečava promene iznutra. Široka podrška ratnoj politici ostavila je društvo bez političke alternative i bilo kakve političke infrastrukture. Ne sme se smetnuti sa uma da je Milošević sada, kao i mnogo puta ranije, započeo i artikulisao postojeća, podsvesna osećanja srpske elite prema Kosovu.

Zbog uvođenja novih restriktivnih zakona i erozija sudskog sistema je kompletirana. Kriminalizacija društva i državnih institucija dostigla je takav nivo da vladavina zakona više ne postoji. Imamo sve razloge da budemo zabrinuti da će posle okončanja bombardovanja, doći do novog talasa pljački i nasilja.

Osim novih političkih okolnosti moramo da uzmemo u obzir izvestan broj problema potisnutih zbog skorašnjeg razvoja događaja. U Srbiji još uvek ima između 500.000–600.000 izbeglica. Njihove muke su sada pogoršane, što može da učini još težom njihovu situaciju, preko otvaranja pitanja odgovornosti

za njihovu sudbinu. Nedavno je njihova zainteresovanost za povratak kući porasla, ali su je suzbile zvanični organi.

Nacionalne manjine su već godinama izložene tihom etničkom čišćenju. To naročito važi za Hrvate, Muslimane i Mađare. Trend njihovog iseljavanja se nastavlja. Poseban problem predstavlja odliv mozgova, neprekidni odlazak mladih i obrazovanih muškaraca i žena. Strah od mobilizacije i služenja vojnog roka isto tako utiče na porast emigranata. (Sva deca preko 14 godina imaju ličnu kartu, a muškarcima nije dozvoljeno da napuste zemlju.) Ova činjenica će dodatno uništiti izgled zemlje za budućnost, i otežati stvaranje nove elite.

U odsustvu demokratske alternative samo neki mediji su pružili otpor režimu. To je bio povod za drastičnu represiju prema štampanim i elektronskim medijima i zabranu nekoliko listova, uključujući *Našu borbu*, najvažniji nezavisni politički dnevnik u SRJ. Potiskivanje medija, pogotovo posle usvajanja Zakona o javnom informisanju, iseklo je sve tokove slobodne misli i izražavanja. Zavođenje ratnog stanja i totalna cenzura medija pod kontrolom Ministarstva informacija uništila je medijsku scenu u tolikoj meri, da je njen oporavak vrlo neizvestan.

Posebno težak problem biće mine i deminiranje. Najveći deo teritorije Kosova je miniran, kao i neki delovi jugoslovenske granice sa Hrvatskom, kod Prevlake i Šida. Problemi zagađenja ljudske sredine, koji nikada nisu rešavani u Srbiji i SRJ, zaoštriće se, a posebno u vezi sa destrukcijom nekih hemijskih fabrika.

Sporazum iz Rambujea nije bio prihvatljiv za srpsko rukovodstvo i srpsko političko telo, zbog simboličke važnosti koje ono pridaje Kosovu, i stalne manipulacije istim radi političkih ciljeva. Ekonomski resursi Kosova, takođe nisu zanemarljivi. Srbija niti može niti hoće da prihvati SRJ okvir za Kosovo, jer je njen osnovni cilj bio i još uvek jeste stvaranje etničke države. Kosovo je trebalo da bude kompenzirano drugim teritorijama na severozapadu. U ovom kontekstu je budućnost Kosova isto tako otvorena. Tamošnja situacija je vrlo napeta, a armija kontroliše deo zemlje. Predsednik Đukanović još uvek kontroliše policiju i granični prelaz ka Hrvatskoj. Mi ne smemo da zaboravimo da je Crna Gora mesecima bila bukvalno izolovana i pod sankcijama koje joj je nametnula Srbija. Priliv izbeglica sa Kosova može da pogorša političku dinamiku u zemlji.

Politička situacija u Republici Srpskoj koju Srbija tretira kao deo produžene Srbije, sada se radikalizuje. Taj proces radikalizacije orkestriraju pristalice radikala i SDS. Postoji mogućnost da Beograd isprovocira neke incidente kako bi se izazvala kriza. Ekstremisti su postali aktivniji i glasniji, pogotovo posle povlačenja predstavnika međunarodne zajednice. Kriminal i korupcija su rasprostranjeni, i pretvaraju se u način funkcionisanja institucija i vladinih tela.

Ne postoje snage u Srbiji koje bi mogle da iznedre pozitivne promene. Široka radikalizacija može da dovede do totalne implozije, samodestrukcije i

situacije slične onoj u Kambodži za vreme režima Pola Pota. Moguće su tri opcije: učvršćivanje ličnog Miloševićevog režima koji se sada formira, vojna diktatura ako dođe do unutrašnjeg puča ili totalan haos. Postoje razlozi zbog kojih bi međunarodna zajednica u interesu miroljubive i demokratske budućnosti Srbije – morala da se drži svog sadašnjeg kursa. Ona kao prvo treba da stvori uslove za povratak izbeglica na Kosovo i njihov život u miru i dignitetu, u prisustvu međunarodnih trupa. Posle toga, nužan je svobuhvatni angažman EU, UN i OEBS, u smislu nedavnih inicijativa kao što su Pakt stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi i novi Maršalov plan za region. Ove ideje će morati da se realizuju odlučno i efikasno. Samo na taj način se mir može ponovo uspostaviti, vapoštaviti vladavina zakona i započeti ekonomska restrukturacija, kako bi region konačno mogao da se nada da će naći svoje mesto u glavnim evropskim procesima.

Američki institut za mir, konferencija: "Regionalne perspektive: kriza stabilnosti na Balkanu", 23. april 1999.

Drugačija Srbija

Poraz na Kosovu, a prethodno u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni otvara za Srbiju suštinska pitanja koja su do sada bila marginalizovana ili sasvim potisnuta. Sadašnja situacija koja je fluidna i nažalost potencijalno pretekst za još veću radikalizaciju, nije otvorila prostor za analizu i promišljanje "novog srpskog programa". Svojom nepromišljenošću i maksimalističkim pristupom srbijanska politika ne samo da je uzrok destrukcije drugih naroda na tlu bivše Jugoslavije, već i samih Srba posebno onih "rubnih". Kolonama izbeglica Hrvata, Muslimana i Albanaca, pridružili su se i Srbi koji u sadašnjoj Srbiji, niti su dobrodošli, niti za njih objektivno postoje uslovi za integraciju.

Srpska iluzija da je Jugoslavija samo proširena Srbija polako se svodi na svoju meru. Fenomen "spržene zemlje" pokazuje da Srbi ipak znaju "šta je njihovo". Otud tolika destruktivnost prema drugima i svemu "što nije naše". Mogu li drugi biti odgovorni za to što Srbi nisu znali svoju meru i prave granice – ne samo državne. Imperijalna težnja Srbije da vlada Balkanom nažalost nije poražena. Odnegovan je svojevrtni narcizam o važnosti Srba i Srbije. Tako i dalje svu odgovorost za svoje poraze vide kao "moralni poraz NATO, EU i UN", a gubitak Kosova kao njihovu okupaciju, a ne rezultat pogrešne i represivne politike Beograda.

Lamentiranje nad činjenicom da je "ceo jedan vek uludo utrošen" te da "sve što je izgubljeno i propalo biće teško nadoknaditi" pokazuje da Jugoslavija (ovovekovni projekat) nije shvaćena kao projekat i drugih naroda i da se nikad nisu ozbiljno uvažavali i njihovi zahtevi prema toj zajednici, te da ne postoji svest o tome da su njenom propašću i drugi možda nešto "izgubili". Državne zajednice nisu večite tvorevine. One nastaju kao izraz određenih međunarodnih okolnosti. Globalizacija je već ukinula mnoge ekonomske granice. Učešće u procesu globalizacije zavisi od samih država. Očigledno da Srbija nije odgovorila na taj izazov uprkos pritiscima iz pojedinih republika iz bivše Jugoslavije, a sada i Crne Gore u ovoj Jugoslaviji. Nedavna vojna intervencija NATO u Jugoslaviji našla je polazište u tome da je državna suverenost u direktnoj vezi sa poštovanjem vlastitih građana onako kako to definiše međunarodno pravo. Ta ideja datira još od Drugog svetskog rata, kada su usvojene Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948), i Ženevske deklaracije, koje tokom hladnog rata nisu postale efektivne. Intervencija je upravo bazirana na principima na kojima se zasnivaju pomenute konvencije.

Umesto samosažaljenja i stalnog prebacivanja odgovornosti na druge, srbijansko društvo treba najzad da shvati da će biti suvereno onoliko koliko bude poštovalo međunarodna pravila. Prihvatanje poraza kao realnosti, uz

istovremeno navikavanje na Srbiju u njenim stvarnim granicama, preduslov je za povratak u civilizovanu zajednicu naroda. To će ujedno omogućiti i okretanje sebi, te napuštanje teritorijalnog pitanja kojim je bila zaokupljena čitava politička scena u poslednjih deset godina. Time će se stvoriti i preduslov za artikulisanje dnevnog reda za demokratizaciju Srbije koji do sada niko nije pokretao osim retorički. Istovremeno, svi naši susedi i bivši sunarodnici samostalno će definisati svoj interes i način da budu sa drugima, možda i sa Srbijom. To zahteva ogromnu energiju i odgovornost svih onih koji u ovom trenutku vode srpski narod.

Proces diferencijacije je delimično počeo u nekim segmentima društva, kao na primer kod kosovskih Srba. Može se reći, sudeći po njihovim svedočanstvima, da oni imaju realnu sliku o onome što se desilo na Kosovu, o zločinima, o odgovornosti za zločin. To je svakako malo i nedovoljno za ozbiljnije suočavanje. S obzirom na "duboku bolest društva" taj proces treba promišljati dugoročno. U ovom trenutku neophodno je da se stvori prostor za analizu onog što se desilo kao preduslova za sve drugo, a da društvo bude sposobno da razume, ne samo nedavnu istoriju već čitav XX vek. Situacija je kompleksna i ne postoji samo jedan odgovor niti jedno rešenje.

Radio Deutsche Welle, septembar 1999.

Srbija: diktatura, implozija ili oporavak

Stagnantna ekonomija kao rezultat destruktivne ratne politike, i desetogodišnja međunarodna izolacija, veoma su se nepovoljno odrazile na srbijansko društvo. NATO vojna kampanja ubrzala je devastaciju i dovela političke i ekonomske strukture na rub kolapsa.

Tokom osamdesetih godina i rata na Kosovu, predsednik Milošević je pripremio teren za uvođenje diktatorskog režima, pošto je poraz smanjio njegov manevarski prostor. Uloga policije je ojačana paralelno sa onom koja je data oružanim snagama. I policija i vojska su pročišćene od nepouzdatih elemenata, i "zadužene" isključivo za zaštitu režima. Bombardovanje je iskorišćeno kao izgovor za zvanično proglašenje ratnog stanja. To je za sobom povuklo uvođenje restriktivnih zakona i regulacija kao što su preki sud, novi krivični zakon i smrtna kazna. Time je kompletirana erozija sudskog sistema. Kriminalizacija društva i državnih institucija dostigla je nivo na kojem vladavina zakona više ne igra nikakvu ulogu. Totalna cenzura medija od strane Ministarstva informacija, propisana Zakonom o javnom informisanju, zagušila je poslednji izvor slobodnih misli. Zabrana takvih novina kao što je *Naša borba*, glavni nezavisni politički dnevnik u SRJ, jako je pogodila ostala sredstva informisanja. Restriktivne mere su primenjene prema univerzitetu, NVO i religioznim organizacijama.

Diktatorski režim može biti prihvatljiv za društvo u kolapsu, zbog uvođenja ratne ekonomije sa "ravnopravnim platama i penzijama za sve," kako se zalagao zamenik premijera Srbije, Vojislav Šešelj. Takva "uranilovka" mogla bi da pomogne da se prevladaju teškoće svakodnevnog života. Društvo koje je godinama živelo u stanju kolektivnog negiranja zločina počinjenih diljem bivše Jugoslavije, sada je traumatizovano velikim NATO bombardovanjem, koje je bacilo u zasenak užasne zločine vojnih i paravojnih jedinica na Kosovu. Neravnoteža između NATO snaga i Srbije podstakla je javnu podršku za Srbiju kao žrtvu. Tu vrstu svesti ili ideje o žrtvi Milošević je vešto eksploatisao godinama. Očajanje i fatalizam su bili njegovo najjače oružje u sučeljavanju sa Zapadom.

Mada unutar Srbije ne postoje koherentne i organizovane demokratske snage koje bi mogle da se odupru pokušaju uvođenja diktatorskog režima, široka radikalizacija mogla bi da dovede do masovne implozije društva. Ključan faktor je destrukcija ekonomske infrastrukture. Ekonomska aktivnost postepeno odumire. Broj ljudi bez ikakvog prihoda – njih dva miliona prema nekim procenama – ukazuje na užasnu ekonomsku situaciju. Zdravstvenim

službama su nedostajali osnovni lekovi još pre bombardovanja; iste su sada na rubu kolapsa, koji bi mogao da dovede do humanitarne katastrofe u Srbiji.

U Srbiji ima još uvek oko 600.000 izbeglica, a mnoge sada pristižu sa Kosova. Njihove muke i beda mogle bi još više da pogoršaju političku situaciju i da otvore pitanje odgovornosti za njihovu sudbinu. Kosovskim Srbima čak nije dopušteno da uđu u Beograd. Osim toga postoji i specifičan problem odliva mladih i obrazovanih ljudi. Mnogi od njih emigriraju iz straha od mobilizacije. To će posledično otežati formiranje nove elite.

Srbija može da izgubi svoj multietnički karakter, pošto su njene nacionalne manjine već devet godina izložene "mekom" etničkom čišćenju. Nastavlja se trend emigracije Hrvata, Muslimana i Mađara; mnogi su već otišli iz straha od mobilizacije. Trenutno su oni još pod većim pritiskom, jer se njihove matične zemlje smatraju neprijateljskim i *pro* NATO zemljama. Mađari u Novom Sadu osetili su taj neprijateljski stav u nekim izolovanim incidentima, na primer, izbacivanju iz skloništa za vreme bombardovanja. Najgore može još uvek da se dogodi.

Uprkos takvim traumama, koje povećavaju rizik samodestrukcije, znaci nade za Srbiju su se pojavili. NATO bombardovanje nanelo je veliku štetu infrastrukturi i fizičkoj koheziji zemlje, kao i mogućnosti da lokalne zajednice samostalno deluju. Za vreme rata režim je pokušao da potisne informacije o stvarnim žrtvama. No, u malim mestima takve činjenice je bilo teško sakriti. Majke su organizovale proteste, lokalne vlasti su glasno negodovala, a demonstracije na kojima je traženo potpisivanje mirovnog sporazuma mogle bi da odigraju relevantnu ulogu. Lokalni mediji su pokazali vitalnost, ali im je potrebna podrška za oporavak. Ovo može da dovede do sve većeg značaja pokrajina u novim, posleratnim uslovima, jer Beograd danas simbolizuje najkonzervativnije i unitarno političko razmišljanje.

Još jedan važan događaj je podizanje optužnice protiv Miloševića i njegova četiri najbliža saradnika. To bi moglo da izazove eskalaciju konflikta unutar establišmenta, zbog poslovnih, tačnije profiterskih interesa, mafijaških operacija i birokrata sa ulogom u *statusu quo*. Neki članovi establišmenta, svesni činjenice da su otišli predaleko u sprovođenju Miloševićeve politike, mogli bi da podignu ulog i da se okrenu protiv domaćih protivnika. Ostali iz uže klike režima mogli bi da zaključa da je došlo vreme da se distanciraju od Miloševića i njegove politike i da pokušaju da nađu zajednički jezik sa Zapadom.

Optužnica protiv Miloševića prisiljava srpsko društvo da započne poštenju, duboku i tešku debatu o srpskoj odgovornosti za događaje na Balkanu. Bilo da Milošević bude izveden na suđenje ili ne, činjenica je da je prava priroda velikosrpskog programa konačno ogoljena. Srpskom društvu je teško da prizna obim onoga što se dogodilo, i realnost srpske krivične odgovornosti.

Srbija se suočava sa još jednim važnim problemom – identitetom. Trebalo bi isto tako stimulisati povratak na političku scenu institucija i važnih pojedinaca od integriteta i sa moralnim kredibilitetom, koji su imali antiratna i antinacionalistička gledišta. Ponovo bi trebalo lansirati novine poput *Naše borbe*,

a grupe intelektualaca poput Beogradskog kruga trebalo bi podržavati kao sredstva proevropske linije. NVO sektor trebalo bi da svoje aktivnosti usmeri na aktuelna pitanja. Još jedna važna grupa su Srbi u dijaspori, uključujući poslovne ljude, koji bi mogli da imaju uticaj na krugove na Zapadu.

Budućnost Srbije zavisi ne samo od unutrašnjeg razvoja događaja već i od Zapada, koji mora da se založi za svoje ciljeve. Odgovor na pitanje da li je NATO intervencija bila moralno opravdana dobiće se tek kroz mirnu rekonstrukciju Balkana. Moralna devastacija srpskog društva stvorila je mnogobrojne prepreke na putu započinjanja ovoga procesa. Srbima treba vreme da shvate da njihova zemlja neće moći da se oporavi bez velike međunarodne pomoći. To je istorijska prilika da se Srbija modernizuje kroz rekonstrukciju celog balkanskog regiona. Zbog tog razloga međunarodna zajednica mora da se drži svojih sadašnjih ciljeva.

Dijalog o bezbednosti (Security Dialogue)
Tom 30, broj 3, septembar 1999.

Srpska politička realnost

Svakodnevne opozicione demonstracije u protekla dva meseca bile su iskrena manifestacija građanske netrpeljivosti prema režimu i njihove rešenosti da vide promene u zemlji. Ove demonstracije su još jednom ukazale na poznate slabosti srpskih opozicionih stranaka i duboko nezadovoljstvo šire javnosti, koje je do sada bilo neadekvatno artikulirano. Međutim, ima malo znakova da stanovništvo zna kakve promene u stvari želi. Nedostaje realna analiza i definicija srpskog programa u vezi željenih promena.

Opozicija još uvek pribegava antikomunističkoj i revanšističkoj retorici koju ne prihvata narod na ulici. Očigledno da malobrojni demonstranti nemaju veze sa opozicijom. Generalno gledano građani nisu voljni da učestvuju u demonstracijama jer ne postoji ozbiljna vizija za postmiloševićevske promene. S obzirom na nedavne incidente jasno je da obema stranama treba konflikt. Opozicija se nada masovnom odzivu građana, a režim da će represija koja se nastavlja sprečiti ljude da izađu na ulicu. Čini se da se građani intuitivno suzdržavaju od značajnije podrške, jer očekuju ozbiljniji i odgovorniji program.

Okrugli sto opozicije doveo je do sporazuma o izbornim uslovima. Međutim, režim koji je preko Srpskog pokreta obnove ponudio izbore ne nudi definitivni odgovor. Njegova ponuda (preko Šešelja) ograničena je samo na lokalne izbore, što nije u skladu sa opozicionim zahtevima.

Nedavni saboračajni udes Draškovićeve porodice liči na pokušaj ubistva. Pošto ne postoji ozbiljan pokušaj da se razreši situacija u vezi sa udesom, kolaju samo glasine. Očigledno je da obe strane profitiraju od nerazjašnjene situacije, jer ona pruža širok prostor za razne spekulacije. Srpska oslobodilačka armija (OSA), koja tvrdi da je izvršila pomenuti atentat, ovakvim izjavama samo unosi dodatnu konfuziju. Ako stvarno postoji (OSA), ona je samo neformalna grupa u okviru establišmenta.

Drašković koji se nedavno opredelio za populističku retoriku i politiku, to jest pojačanu ksenofobiju i odricanje od zapadnih vrednosti, ponovo je u situaciji da može da bira. Čini se da on, pod pritiskom međunarodne zajednice i režima, još uvek nije u situaciji da se definitivno odluči čijoj će se strani privoleti.

Najviše obeshrabruje činjenica da opozicija na mitinzima nije pominjala korupciju i organizovani kriminal, niti ratne zločine, koji su očigledno glavna prepreka promenama. Crkva i Milan Protić su blago osudili zločine počinjene na Kosovu, ali to pitanje nije uošte pokrenuto. Zbog umešanosti mnogih u te ratne zločine, može se desiti da srpsko društvo dugo ostane nespremno za bilo kakve promene.

Sve vreme mitinga režim je pokušavao da diskvalifikuje opoziciju, često je povezujući sa NATO i njegovom "daljom kampanjom agresije protiv SRJ kroz huškanje političkih stranaka i korumpiranih lidera".

Retorika medija kontrolisanih od strane režima prevazilazi sve ranije kampanje govora mržnje usmerene protiv Slovenaca, Muslimana i Albanaca. Podrška međunarodne zajednice opoziciji demonizuje se i kvalifikuje kao izdajnička. Nažalost, opozicija nije vešta u odbrani svoje pozicije, i najčešće reaguje u okviru iste matrice. Sastanak srpske opozicije i ministara EU u Luksemburgu ponovo je raščistio srpsku političku scenu. Odluka glavnih opozicionih stranaka da ne idu na ovaj sastanak pokazala je da nemaju jasnu percepciju vrednosti EU i da njihova vizija saradnje sa EU podrazumeva samo donacije u novcu, ali nikakve obaveze sa njihove strane. Haški tribunal je ključno pitanje srpskog društva.

Šešeljeva uloga se sada izgleda potcenjuje, jer se on identifikuje sa režimom. Međutim, on strpljivo čeka svoj trenutak i može da odigra važnu ulogu u mogućem puču, s obzirom na mentalitet i egalitarne vrednosti celog stanovništva.

Političke stranke koje je iznedrio vladajući establišment: bivši šef Generalštaba Jugoslovenske vojske Momčilo Perišić osnovao je Pokret za demokratsku Srbiju. Prema njegovoj izjavi ovaj pokret će pokušati da skine Miloševića, spreči totalitarizam, izolacionizam i haos, a boriće se i da omogući demokratske i slobodne izbore. Perišić je rekao da će se povući kada "budu stvoreni uslovi za normalne izbore." Priča se da će se pokretu pridružiti Jovica Stanišić, bivši šef Državne bezbednosti i Milorad Vučelić, bivši istaknuti član SPS. Ove glasine nisu bile demantovane. Pokret je imao konsultacije sa članovima studentskog pokreta "Otpor."

Ta grupa ljudi koja je nekada bila bliska sa Miloševićevim bazom moći, i koja još uvek predstavlja neke krugove iz samog establišmenta, mogla bi da privuče neke glasače (s obzirom na važnost uloge vojske u srpskom društvu). Prema nekim procenama deo srpske infrastrukture će podržati Perišića. Većina opozicionih stranaka izgleda da još uvek nije svesna da bez podrške dela infrastrukture niko ne može ozbiljno da se nada preuzimanju vlasti.

Druga važna stranka u ovoj grupi je Demokratska alternativa koju predvodi Nebojša Čović. On je procenio da "je erozija SPS evidentna, mada se ne vidi na površini". Po njegovim rečima, krug ljudi kojima Milošević veruje stalno se sužava, mada oni koji žele da ga napuste strahuju od mogućih represalija.

Socijaldemokratija koju predvodi Vuk Obradović (on je otišao u Luksemburg) druga je stranka istog profila.

Međutim opozicija izbegava da ponudi viziju demokratskog i reformističkog razvoja Srbije. Reforme su odbačene još u vreme antibirokratske revolucije (1989). Posle svih ratova još je teže očekivati da će se početi sa procesom reformi, jer je ekonomska baza mnogo slabija i neadekvatnija nego pre deset godina. Opozicione stranke se trude da podgreju nadu da će s

preokret dogoditi preko noći. One ne pominju objektivne teškoće tranzicije i objektivnu odgovornost svih građana za njen uspeh. Stvarajući utisak da će međunarodna zajednica početi da rekonstruiše zemlju kada Milošević ode, opozicione stranke pokušavaju da stvore iluzije kod stanovništva. No ako se pomoć međunarodne zajednice ne materijalizuje, zbog neispunjavanja drugih uslova tranzicije, stanovništvo može da padne u apatiju.

Režim kroz svoje medija isto tako stvara iluziju da NATO zemlje imaju moralnu obavezu da rekonstruišu zemlju. U skladu sa ovim savezna vlada je donela propis o proceni ratne štete koju je izazvala NATO agresija prema Jugoslaviji. Režim je počeo da rekonstruiše i neke mostove i fabrike kako bi pokazao da je zemlja sposobna da izađe na kraj sa problemima. Time se ujedno minimizuju ponude međunarodne zajednice opoziciji. Rekonstrukcija pomaže i Miloševićevoj izbornoj kampanji, mada datum izbora još uvek nije određen.

Takođe postoji ključno pitanje srpske modernizacije. Srbija je mnogo puta u modernoj istoriji izbegla ovaj važan zadatak (1878, 1972, 1989). Na njega je uvek odgovarala na patrijarhalan način. Svaka ideja o promeni smatrana je za izdaju. Režim još uvek koristi ovu formulu. U ovom trenutku opozicija ne pominje oporavak i tranziciju u smislu radikalne promene kulturnog modela, od školskog programa do pisanja objektivne istorije srpskog naroda. Ako se potonje ne dogodi, svi sadašnji naponi usmereni ka zbacivanju Miloševića i lansiranju promena, mogli bi da završe u populističkoj inerciji i kozmetičkim promenama. Mada je NATO kampanja bombardovanja izazvala krizu koju je Milošević manipulacijama smirio, još uvek je neizvesno da li će evropski duh i odluka da se uvede vladavina zakona prevagnuti.

Dezintegracija države i društva se nastavlja. Gubitak Kosova i nedavno otvoreno pitanje statusa Crne Gore, jasno ukazuju na Srbiju kao fragmentiranu zemlju. Čak i pre rata kosovske javne službe su bile paralisane. Prema nekim istraživačima 60 odsto populacije je siromašno. Inflacioni trend označava početak zatvorenog kruga poskupljenja i nagoveštava da su oni koji su anticipirali galopirajuću inflaciju u septembru – bili u pravu.

Sam režim dalje nastavlja vrlo represivnu politiku. Spreman je da se brani svim raspoloživim sredstvima. Represija eskalira svakodnevno, što ujedno označava stvarno stanje svesti režima. Ismevaju se optužnice Haškog tribunala, ali ujedno postoji strah od njih. Prema Mlađanu Dinkiću, Srpska pravoslavna crkva je "zamolila prelaznu vladu, ako se formira, da ne isporuči optužene Tribunalu, jer će se onda suditi Srbiji, a ne optuženim ratnim zločincima." Ovo pokazuje da iako postoji rešenost da se promeni režim, ne postoji spremnost da se odustane od njegove politike. Nedostatak volje za suočavanjem sa posledicama grešaka iz prošlosti, može da izazove apatiju koja zauzvrat ubija bilo kakvu pozitivnu energiju. Uz to ne postoje znaci želje da se sprovedu sveobuhvatne promene preovladavajućeg mentaliteta. Čak ni promene u susednim zemljama ne utiču na Srbiju. Međutim promena režima u Hrvatskoj mogla bi da bude glavni stimulans u tom smislu.

Reakcije na Pakt stabilnosti ilustruju mentalitet i društvenu atmosferu u Srbiji. Režim svesno diskvalifikuje ideju Pakta stabilnosti. U isto vreme jaka antizapadna osećanja, pojačana vojnom intervencijom NATO, produbljuju nepoverenje u iskrenost namera Zapada da pomogne Balkanu u njegovoj dugoročnoj obnovi. Smatra se da će pomoć stići u vidu novca i projekata, a ne u vidu dugoročne orijentacije ka transformaciji regiona (u smislu njegovog prilagođavanja zapadnim vrednostima). Postoji unutrašnja konfrontacija sa istorijskim procesima i ona se odražava u nerazumevanju promena kroz koje svet prolazi. Ne postoji čak ni razumevanje napora koje čini Rusija u tom smislu. Srbija se čak nada da će reforme u Rusiji propasti. Stoga je Pakt stabilnosti važan istorijski izbor koji je Evropa napravila za Balkan. Isto tako je važno napraviti procenu srpskog društva kako bi se razvila dugoročna strategija za Srbiju, jer ne postoji unutrašnja energija za promene.

Zvanično je prihvaćena činjenica da će Kosovo dugo ostati pod međunarodnim protektoratom i da je njegov status još uvek otvoreno pitanje. Štaviše, režim stvara utisak da će se sadašnja situacija poboljšati, da će se srpska vojska i policija vratiti na Kosovo, jer samo one mogu da povrate red u pokrajini i obuzdaju banditske grupe. Režim isto tako ističe kao svoj uspeh to što su umesto NATO trupa na Kosovo dovedene trupe UN. Pošto je povratak Srba na najveći deo teritorije Kosova još uvek nemoguć, neke izbeglice se prebacuju u kolektivne centre locirane u severnim enklavama. Ovo je u stvari pokušaj da se sprovede prisilna etnička podela Kosova kao ona u BiH. Kosovske izbeglice su radikalno izmenile svoj stav prema režimu; mnogi od njih smatraju da ne bi bili u ovako teškoj situaciji da je potpisan sporazum u Rambujeu. Njihov status dodatno komplikuje animozitet lokalne populacije. Uz to, mnoge jedinice kosovske policije "angažovane" su u srpskim gradovima, što bi moglo dodatno da pogorša već napetu i haotičnu situaciju u zemlji.

Srpska radikalna stranka upozorava javnost da se krvava drama srpskog naroda na Kosovu, u režiji američke administracije, nastavlja. Radikali najavljuju da će "nastaviti da se bore sve dok Kosovo ne bude oslobođeno, a okupatori – NATO – ne napuste Kosovo". Što se tiče stanovništva ono veruje da je izgon etničkih Albanaca bio dobar potez i nastavlja da prezire etničke Albance kao narod.

Artemije, vladika raško-prizrenski, tvrdi da Kosovo još uvek nije izgubljeno "zahvaljujući principima međunarodne zajednice da granice postojećih država ne mogu da se menjaju." Kosovske vođe i Crkva učinili su napor da privole međunarodnu zajednicu da pristane na rešenja, kao što je recimo, stvaranje srpskih vojnih snaga, itd.

Između Srbije i Crne Gore raste tenzija, kao i u samoj Crnoj Gori, zbog nerešenog statusa Crne Gore u SRJ. DPS je dao sve od sebe da stvori utisak da samo ova stranka može da obezbedi adekvatan status za Crnu Goru, uključujući suverenitet. Srpska opozicija, pogotovo Radikalna stranka, najavljuju da će u slučaju nezavisne kontrole nad carinom i granicama armija morati da reaguje ili će jugoslovenski ustav biti promenjen dvotrećinskom

većinom u saveznom parlamentu. Redefinicija statusa Crne Gore u SRJ je otvoreno pitanje, i ona dobija podršku, jer Beograd povećava pritisak i sankcije.

Crna Gora ima dodatni problem: sve veći broj srpskih izbeglica iz Hrvatske, Bosne i sada sa Kosova (oko 20.000). Isto tako, sve veći broj građana Srbije "emigrira" u Crnu Goru. Veliki broj njih tamo osniva kompanije. U Tivat i Herceg Novi iz Slovenije i Hrvatske preselilo se 4.500 oficira i njihovih porodica, dok je, sa druge strane, domicilno stanovništvo, uglavnom hrvatskog porekla, otišlo u Hrvatsku. Mnogi vlasnici vikendica iz Srbije registrovali su svoj boravak u Crnoj Gori da bi izbegli plaćanje poreza. To je dodatni problem, jer njima je sada isto tako dato pravo da glasaju u Crnoj Gori. Očigledno je da sve navedeno može da izazove velika demografska pomeranja u Crnoj Gori. Procenjuje se da do kraja godine Crna Gora može da ima milion stanovnika.

Novi zakon o državljanstvu (za sada postoji samo Nacrt) verovatno je vezan za promenljivu demografsku strukturu Crne Gore. Predviđa restrikcije u oblasti davanja državljanstva, pogotovo kada su u pitanju izbeglice. Uбудuće državljanstvo će se davati samo onima koji su deset godina živeli u Crnoj Gori, ili onima koji su podneli dokumente kojima su evidentirali svoj stalni petogodišnji boravak u Crnoj Gori.

U Vojvodini je došlo do prave radikalizacije reakcija na zanemarivanje pitanja vojvođanskih manjina od strane srpskih stranaka. Na primer, Nandor Major, bivši visoki funkcioner, izjavio je da je autonomija Vojvodina od bitne važnosti za konstituisanje nacionalnih, kolektivnih prava Mađara u Srbiji i SRJ. On je dodao da ova prava, bez prethodne autonomije, mogu mukom da se dobiju u teškom procesu cenjkanja sa srpskom "nacionalnom" centralom. Kada su budimpeštanske vlasti postale svesne toga, one su posle NATO kampanje, pristale na nacrt dokumenta "Sporazum o političkom i legalnom okviru samouprave Vojvodine i vojvođanskih nacionalnih zajednica" i objavile ga. Mađarska vlada misli da "pitanje Vojvodina treba regulisati na osnovu specijalne povelje Pakta stabilnosti", i da se "implementacija iste mora međunarodno garantovati". Ovaj nacrt dokumenta naglašava važnost "stvarne autonomije Vojvodine, nasuprot ranijim projektima koji zagovaraju 'autonomije manjina'".

Vojvođanske građanske grupe koje zagovaraju "ideju Vojvodine" već su poslednjih dana imale prve reakcije na oba mađarska predloga. U Deklaraciji Vojvođanskog kluba ističe se da "Vojvodina ne treba da ponavlja greške iz 1918. i 1945. kada se 'bezuslovno i bez rezerve' priključila srpskoj i jugoslovenskoj državi".

Čini se da parlamentarne vojvođanske stranke, Liga socijaldemokrata i Reformisti iz taktičkih razloga još uvek nisu stavili vojvođansko pitanje na dnevni red. Naime oni zajedno sa drugim opozicionim strankama u Srbiji prvo pokušavaju da sruše režim Slobodana Miloševića. Ovaj zadatak podržavaju sve vojvođanske organizacije naklonjene autonomiji, no one ipak nisu zadovoljne sa odlaganjem rešenja vojvođanskog pitanja. Poslednji potezi Vuka Draškovića mogu da približe buduće pozicije vojvođanskih stranaka.

Uloga Srpske pravoslavne crkve u nedavnim događajima veoma zabrinjava režim, jer se crkva zalaže za odlazak Miloševića. Crkva ima aktivnu ulogu od osamdesetih godina po pitanju srpskog nacionalnog projekta i sada deluje kao paravan za opoziciju. Pored toga Crkva je organizovano telo koje ima aspiracije da preuzme političku ulogu. Stoga režim pokušava da diskvalifikuje crkvu. Ivica Dačić, glasnogovornik SPS izjavio je da "Crkva koja se nije reformisala hiljadu godina sada priča o promenama". Srpska Akademija je nedavno obelodanila Deklaraciju koju je potpisalo 45 akademika, i u kojoj se zahteva ostavka Miloševića. To je očigledno prvi napor da Akademija zauzme stav o suočavanju sa počinjenim zločinima i priznavanju istih.

Zaključci:

1. Politička scena u Srbiji je još uvek fluidna. Politički protagonisti očigledno ne mogu da izađu na kraj sa situacijom, jer ne mogu da koncipiraju više državne i društvene interese. Podele i antagonizmi, koji karakterišu opozicionu scenu, prete da uvuku celo društvo u još dublji ambis. Vuk Drašković je do sada igrao najnegativniju ulogu zbog nedostatka sposobnosti da preuzme veće poduhvate u ovoj kritičnoj situaciji. Sa druge strane, on se ne može lako marginalizovati. U Srbiji ne postoji ozbiljna politička alternativa za demokratsku transformaciju u ovom trenutku. Međutim postoje različite tačke otpora širom Srbije koje bi trebalo podržati kako bi se stvorio prostor za nove lidere. Jedinstvo opozicije nije imperativ za odstranjivanje Miloševića. Pokušaji da se ona ujedini predstavljaju samo utrošak vremena i skreću pažnju sa ključnih pitanja.

2. Nada leži u manifestacijama nezadovoljstva i protestima u unutrašnjosti Srbije, koji u stvari predstavljaju stalno podrivanje piramide odozdo, iz baze. Ako i kako bude rastao broj optužnica, vladajuća klika će biti sve više ugrožena. No, to će je učiniti i arogantnijom i nasilnijom, što će posledično izazivati nezadovoljstvo naroda. Pod takvim uslovima režimu će biti teško da opstane ili spreči svoj pad.

3. Pošto su svi politički protagonisti već "istrošeni" nužno je otvoriti put za pojavu novih, pragmatičnih pojedinaca, svesnih slabih izgleda zemlje, a i njih samih u slučaju *statusa quo*. Režim i opozicija trebalo bi zajedno da nestanu sa političke scene Srbije, a pogotovo potonja koja samo ublažava tvrdu politiku režima.

4. Potrebno je ponovo pokrenuti industrijsku proizvodnju, jer ona može da bude stimulans umrtvljenom društvu. Lokalnim zajednicama treba obećati takvu pomoć, jer bi onda one mogle da se dignu protiv režima. Nastavljanje distribucije humanitarne pomoći samo produžava apatiju.

5. Mladi ljudi (25–35 godina) vrlo su važni. Treba razviti dugoročnu strategiju kroz davanje stipendija, itd. Saradnja mladih Balkana trebalo bi da se podstiče kroz projekte za građenje poverenja.

6. Pošto se građani Srbije plaše sveta, njegove dinamike i standarda, važno je naći pravi pristup srpskom narodu. To se ne odnosi samo na režim, već i na političku elitu, a pogotovo na srpsko stanovništvo u celini. U tom kontekstu Pakt za stabilnost bi trebalo unaprediti tako što će se njegove postavke popularisati jednostavnim jezikom. To je jedina šansa za Srbiju da se demokratizuje i evropeizuje.

7. Pre svega treba pokazati da je svaka sila zamenjiva i da se može kontrolisati. Nade da će novi Mesija doneti sreću nisu realne. Umesto "lidera" moraju se tražiti smrtni i zamenjivi političari. Nije važno ko će zameniti ovaj režim, već šta će posle njega biti urađeno. To je najteže pitanje sa kojim se Srbi suočavaju.

8. Mora se omogućiti redefinicija statusa Crne Gore, jer će samo u tom slučaju Srbija obratiti pažnju na ključno pitanje demokratizacije. To bi posledično omogućilo pravoj crnogorskoj opoziciji da se razvije pošto je ona sada talac Đukanovića.

9. Program G-17 je suviše ambiciozan i bez dodira sa realnošću, jer je baziran na liberalnom konceptu, neprihvatljivom za Srbiju u ovom trenutku. Ekonomski program u Srbiji je vrlo ograničen. Čak je i Dragoslav Avramović suviše optimističan u vezi svog projekta koji se sastoji samo od liste želja (primarno – dotoka novca).

10. Regionalni pristup bi trebalo razviti, pošto se Srbija sastoji od regiona sa različitim političkom kulturom. Status Vojvodine bi trebalo rešiti pošto je to najrazvijenija regija Srbije i jedina koja tradicionalno ima proevropsku orijentaciju (u bivšoj Jugoslaviji, Vojvodina je bila treća najrazvijenija regija.) U Vojvodini ima dovoljno unutrašnje dinamike u ovom trenutku za ovakav razvoj događaja.

11. Srbija može biti demokratizovana samo kroz decentralizaciju. Samo u tom slučaju mogu da se stvore preduslovi za reintegraciju u širi balkanski region. Pošto je zemlja već fragmentirana, svakom regionu treba pomoći na određen način.

12. Pitanje organizovanog kriminala i mafije na Balkanu, naročito u Srbiji, Kosovu, Crnoj Gori i Albaniji, ključno je za demokratizaciju regiona i jedan od prioriteta Pakta za stabilnost. Uloga ruske mafije je isto tako važna, jer ona ima bliske veze sa regionalnim mafijaškim ograncima. Stoga je iskorenjivanje mafije imperativ. Trebalo bi obelodaniti javnosti specifične kriminalne slučajeve, to jest, račune u inostranstvu, slučajeve pranja novca, itd. To sve bi moglo da ima ogroman uticaj na stanovništvo u celini.

13. Pakt za stabilnost bi brzo morao da postane operativan, jer bi to bio dodatan stimulans srpskoj dinamici. Ne bi ga trebalo odlagati zato što Srbija još uvek nije spremna na njega.

14. U ovom trenutku bi trebalo razmotriti mogućnost ukidanja ekonomskih sankcija, jer u ovoj fazi embargo samo pomaže režimu da održi antizapadnu orijentaciju. Međutim, političke sankcije bi trebalo zadržati, na primer, članstvo u međunarodnim organizacijama (OEBS, UN, Savet Evrope,

MMF, itd.). I dalje treba ograničavati izdavanje viza rukovodstvu, kako bi se pokazala razlika između režima i naroda.

15. Treba ponovo početi sa izdavanjem *Naše borbe*, kao simbola otpora. U stvari, *Naša borba* je institucija koja poštuje principe multietničkog i tolerantog društva, a ujedno je i jedini antiratni i antinacionalistički list. Državni i nedržavni mediji su krajnje neprofesionalni i nespremni da otvore bilo koje važno pitanje. Očigledno je da medijski prostor postaje sve restriktivniji, što omogućava širenje glasina i spekulacija.

Tekst napisan za sastanak srpske opozicije sa Ministarskim savetom UN u Luksemburgu, oktobar 1999.

Kosovska mora

Svetski mediji su se tokom cele 1999. godine bavili Kosovom. Fokus je najpre bio na nasilju Srba nad Albancima, intervenciji, te etničkom čišćenju kosovskih Albanaca. Zatim se pomerio na nasilje koje su Albanci, nakon ulaska KFOR na Kosovo, vršili nad ne-Albancima. Stiče se utisak da na Kosovu postoji samo nasilje uprkos masivnoj međunarodnoj misiji na čelu sa Bernardom Kušnerom. Ovakav pristup je jednostran i svakako zamagljuje ono što se iza scene dešava u albanskoj zajednici na Kosovu.

Albanci su poslednji narod u Evropi koji se emancipuje i koji ulaže ogroman napor da se priključi evropskim tokovima. Činjenica je da je to veoma težak i bolan proces, možda do sada najbolniji u Evropi. Po prvi put istorija staje na njihovu stranu. Samo za poslednjih dvadeset godina Albanci na Kosovu prošli su kroz tri veoma teške faze. Srbijanski režim je osamdesetih lansirao medijski rat protiv Albanaca a sve u funkciji priprema promene Ustava iz 1974. Promena Ustava, do koje je došlo 1989. praćena je i nizom diskriminativnih zakona, poput onog o zabrani prodaje nekretnina Albancima. Početkom devedesetih počinje faza fizičkog nasilja i zlostavljanja Albanaca koja se završila masovnim proterivanjem skoro milion Albanaca u susedne zemlje u proleće 1999. godine. Trauma u kojoj Albanci žive gotovo poslednjih dvadeset godina ostavila je dubokog traga na celu albansku zajednicu.

Dolaskom KFOR i uspostavljanjem protektorata nad Kosovom Albanci su ušli u novu fazu koja im daje jedinstvenu šansu da u naredno stoleće uđu kao oslobođeni narod. Spirala nasilja, posebno nad Srbima i Romima, bacila je senku na njihovu oslobodilačku borbu. Ukoliko ne dođe do smirenja, postoji opasnost, imajući u vidu srpsku i međunarodnu propagandu, da se Albanci izjednače sa srpskom stranom.

Ocena kosovske situacije danas ipak zahteva definisanje konteksta u kojem se sve dešava. Ubistvo Fehmija Aganija, najvažnijeg albanskog političara, uvelo je albansku zajednicu u svojevrsni politički vakuum u kojem se očigledno najbolje snašao Hašim Tači, koji je pokazao izvesnu političku hrabrost, u trenutku kada se Ibrahim Rugova kolebao u pogledu svog povratka na Kosovo. Kosovo danas ima oko 30 partija koje još nisu profilisane. To je posledica i albanskog neučešća u bilo kakvom političkom javnom životu. Ipak, u toku je proces pluralizacije i diferencijacije.

Površinska monolitnost albanske populacije tokom protekle dekade zasnivala se pre svega na otporu srbijanskom režimu. Ibrahim Rugova je bio simbol tog otpora, koji je bio na visokom civilizacijskom nivou.

Osim toga mora se imati u vidu da je tokom kratkog prolećnog rata uništena čitava infrastruktura u školstvu, zdravstvu, te da je došlo do masovnog priliva ruralnog stanovništva u gradove. To je direktna posledica uništenih 110.000 seoskih domaćinstava. To je posebno vidljivo u Prištini koja sad ima možda i do 600.000 stanovnika (duplo od predratnog). Ovakav tektonski poremećaj glavnog grada Kosova najviše pogađa albansku elitu koja treba da se izbori za svoje mesto u novoj konstelaciji. Voda, energija, grejanje, devastirana privreda, nefunkcionisanje infrastrukture, sve su to problemi s kojim su danas suočeni Albanci. Međunarodni donatori još nisu ušli na Kosovo, pogotovo u izgradnji infrastrukture i obnovi privrede. Albanci su mnogo više očekivali i oseća se izvesno razočarenje, ali to ih nije omelo u samostalnoj obnovi kuća, puteva i sl. Albanska dijaspora očigledno ne štedi sredstva kako bi pomogla obnovu. Kosovo pulsira energijom koja bi mogla izvući Albance.

Zločine i kaos na Kosovu osuđuju mnogi Albanci. Mnogi pominju nekontrolisane grupe iz Albanije koje pljačkaju i ubijaju. Nema dokaza da se radi o organizovanom teroru iz jednog centra, mada mnogi sumnjaju u to. Tome doprinosi i činjenica da Kosovo živi u pravnom vakuumu. Tek je krajem novembra doneta odluka o primeni pravnog sistema iz 1989. godine. Sporazum, koji je Kušner iznudio, između tri politike struje – Rugova, Tači, Čosja – može bitno uticati na promenu situacije, jer se na njih prebacuje deo odgovornosti. Do sada to nije bilo moguće jer *de facto* nisu imali kontrolu. U međuvremenu je i prva klasa policajaca (ukupno 180) završila policijsku akademiju u nešto dužem roku nego što je bilo predviđeno. Činjenica je da je međunarodna policija ovih meseci bila prisutna u mnogo manjem broju (1800) nego što je bilo predviđeno (5.600), te da efikasan rad nije moguć bez pomoći lokalne policije.

Za stanje na Kosovu odgovoran je i beogradski režim, koji preko Kosovske Mitrovice održava stanje rata niskog intenziteta. Postoje ozbiljne indicije da su glavni nosioci toga pripadnici Državne bezbednosti. Osim toga, lokalni Srbi ne priznaju promenjenu stvarnost posle intervencije i, *de facto*, njihovo razvlašćivanje. Srbi prolaze kroz svojevrsnu traumu zbog gubljenja dominantne pozicije. Propaganda beogradskog režima da se vojska i policija vraća na Kosovo (u najgorem slučaju do juna 2000) široko je prihvaćena od strane lokalnih Srba, što dodatno blokira njihovo okretanje ka saradnji sa Albancima i međunarodnom zajednicom.

Malo ko govori o 2.000 Albanaca koji se nalaze u srbijanskim zatvorima, mnogi čak i bez podignute optužbe. Među njima su mnoge žene poput Flore Brovine, lekara i humaniste, te studenti, poput Albina Kurtija, vođa studentskih demonstracija. Nije slučajno što su oni u zatvoru, jer upravo oni simbolišu emancipaciju albanskog društva. Stereotip o Albancima jeste zaostala žena i nepismeni mladi ljudi. Pored toga još uvek se ništa ne zna o nekoliko hiljada nestalih ljudi. To takođe doprinosi radikalizaciji Albanaca.

Centar za mir i toleranciju u Prištini, koji je osnovala srbijanska vlada, i istureno odeljenje Ministarstva za inostrane poslove, osim što prikupljaju

podatke o nasilju nad Srbima, izgleda da su jedino u funkciji defamacije međunarodne misije. Centar za mir i toleranciju kao nevladina organizacija do sada se nije obratila nijednoj strani fondaciji ili međunarodnoj nevladinoj organizaciji koja deluje na Kosovu. Uz to, lideri Srba na Kosovu odbijaju da učestvuju u radu tela koje imenuje administrator Kosova, B. Kušner. Osim toga, većina njih nema ni legitimitet s obzirom da su učestvovali u kreiranju politike koja je dovela do sadašnjeg stanja. Tako su Srbi na Kosovu prepušteni sami sebi, jer KFOR u takvim okolnostima jedino brine za njihovu sigurnost. Za sve druge oblike pomoći potrebna je suradnja samih Srba. Međunarodna zajednica može pomoći samo ukoliko postoji spremnost da se prihvati njena pomoć. Nažalost, fokus beogradskog režima je na miniranju međunarodne misije, i posebno Bernara Kušnera.

Beogradski režim nije odustao od podele Kosova, što je bio i plan prilikom povlačenja pred ulazak KFOR trupa. Prema svedočenjima Srba iz Prizrena i nekim drugim krajevima, vojska Jugoslavije i MUP Suve Reke naredili su povlačenje Srba iz Prizrena. Očigledna je bila namera podele Kosova po ranije utvrđenim planovima, koja međutim, nije uspela. Ideja o pomeranju srpske države na severozapad je poražena, te je podela Kosova utoliko postala važnija. Zanimljiv je podatak da je blago iz svih manastira dislocirano sa Kosova još 1992. godine i to na insistiranje tadašnjeg predsednika SRJ Dobrice Čosića. Zahvaljujući ruskoj intervenciji Srbi su zadržali Kosovsku Mitrovicu i još se nadaju da će ostvariti podelu makar na manjem delu teritorije, uključujući i Trepču, koja inače na obema stranama ima mitološku ekonomsku vrednost.

Izopćenost Srba na Kosovu najbolje se vidi u Lipljanima, u čijem okruženju živi oko 10.000 Srba. Osnovna škola ima 200 đaka i smeštena je u privatnoj kući, kao i ambulanta. Žive od minimalne humanitarne pomoći, eventualno od penzija koje nisu veće od 20 do 40 maraka i to u dinarima. Nemaju slobodu kretanja, kreću se prečicama ili kroz neka dvorišta. Srednjoškolsku decu u Kosovo Polje odvodi autobus KFOR. Većina njih se oseća izdanim, što generiše bes i nezadovoljstvo. Međutim, svest o tome da su bili instrument beogradskog režima još nije artikulisana. Do sada ih niko iz Beograda nije posetio, niti im je pružio bilo kakvu pomoć.

Mnogi Albanci smatraju da je važno da Srbi, barem neki, ipak priznaju šta se sve dešavalo Albancima u poslednjih desetak godina. To bi, oni smatraju, relaksiralo situaciju u odnosu na lokalne Srbe. Osim toga, albanska elita ipak je spremnija za otvaranje prema svima, pa i prema Srbima. Kao i u svim getoiziranim društvima, postoji ogromna znatiželja i želja za komunikacijom, posebno među mladim ljudima. Imajući u vidu sadašnji kontekst kosovske situacije, neophodno je naći *modus vivendi* za dve zajednice, obe duboko traumatizovane.

Le Monde, 29. decembar 1999.

Politika odugovlačenja i iscrpljivanja izbeglica

Helsinški komitet za ljudska prava jedna je od retkih adresa na koju odlaze izbegli i prognani ljudi svih nacionalnosti. U njihovim kancelarijama mogu dobiti pravnu pomoć, prijaviti se za povratak, isposlovati lične papire... Sonja Biserko, predsednik Helsinškog odbora rado se odazvala pozivu da za izbeglički časopis Povratak kaže o problemu izbegništva, perspektivama povratka i aktivnostima organizacije na čijem je čelu

Administrativni teror

***Povratak:** Izbegništvo na ovim prostorima traje gotovo deceniju. Umesto povratka, svedoci smo stotina hiljada novih izbeglica. Ima li uopšte kraja stradanju ljudi?*

***Sonja Biserko:** U poslednjih deset godina izbegličko pitanje nije značajnije rešavano niti u pogledu integracije u sredinu u koje su došli, niti u pogledu njihovog povratka u zemlje iz kojih su prognani. Nažalost, i lokalne vlasti imaju isti stav prema tom pitanju. Postoji svojevrsni administrativni teror koji pravi znatne opstrukcije ne samo u realizaciji povratka, već se raznim aktima opstruiraju i druga prava poput statusa, imovine i slično. S druge strane, sada je sam povratak bezbedniji nego ranije i mnogo je lakše dobiti potrebne dokumente i slično. Međutim, u pogledu njihove reintegracije, stvaranje ekonomskih uslova za život, situacija nije bitnije promenjena. Ipak, mislim da sada ulazimo u fazu kada međunarodna zajednica treba da izvrši dodatni napor i napravi značajniji prodor u pogledu povratka izbeglica. Promena režima u Hrvatskoj, zaravo, je prvi korak na tom polju. Od nove vlasti u RH očekuju se konkretne akcije ne samo na unutrašnjem planu, nego i šire, u čitavom regionu.*

- Vlasti i na lokalnom i državnom nivou i dalje na razne načine sprečavaju povratak izbeglog manjinskog stanovništva, dok u isto vreme na mnogim prostorima pokušavaju da zadrže prognanike svog etničkog porekla?*

- Radi se o konsolidovanju određenog prostora na etničkom principu i pojava izbegništva i izbeglica su u toj funkciji. Ako stvari posmatramo iz tog ugla onda je i razumljivo ponašanje vlasti na svim ex-Yu prostorima prema povratku izbeglica, i njihova namera da prognanike zadrže na nekoj teritoriji, a sve u cilju etničkog zaokruživanja određenog prostora. Dakle, postoji generalan stav i kod vlasti u SRJ i RH i RS i FBiH koji koči povratak. Izbegli Srbi iz Krajine i Hrvatske se koriste za konsolidaciju nekih teritorija u*

Istočnoj Srbiji ili na Kosovu. Iz poznatih razloga to im za sada nije uspelo. Na primer, na Kosovo je poslato oko 25.000 ljudi. Međutim, vrlo brzo je desetak hiljada prognanika iz Hrvatske napustilo Kosovo, a ostali su dislocirani u vreme oružanih sukoba na Kosovu. Setićete se, svakako, da su u to vreme mnoge zapadne zemlje, pre svih Australija, Kanada i SAD otvorile mogućnost odlaska u treće zemlje za prognanike koji su bili smešteni na Kosovu, što je aktualni režim iskoristio i optužio međunarodnu zajednicu da preko tog programa, u stvari, vrši etničko čišćenje Srba. Posle svega što se dogodilo, mnogi ljudi su sada smešteni u druge kolektivne centre u Srbiji i u stvari su najugroženija kategorija izbeglica, s obzirom da je to njihovo treće ili četvrto izbegništvo.

Kada je reč o fenomenu izbegništva često se zaboravlja i gotovo da se ne spominje kao problem povratak izbeglih Hrvata u Vojvodinu i Srbiju. Ako se ne varam, radi se o značajnom broju. Oni su uglavnom smešteni u srpskim kućama u Krajini, i to je jedna od glavnih smetnji povratku izbeglih Srba u Hrvatsku.

Ne radi se tu samo o Hrvatima. Tu je i značajan broj Mađara, Muslimana iz Sandžaka...

Nema pouzdanih podataka

- Posle svega što se na ovim prostorima dogodilo može se zaključiti da je postojao nekakav prešutni ili stvarni dogovor o razmjeni stanovništva. O tome se i dalje dosta špekuliše pogotovo kada su u pitanju prognani Srbi iz Hrvatske.*

- U poslednje vreme mnogo se spekulise brojem ljudi koji hoće nazad. Te, navodno, samo je deset odsto prognanika izrazilo želju za povratkom, te hrvatske vlasti raspolažu cifrom od 16.000...*

Sve te priče su u ovom trenutku irelevantne. Najbitnije je otvoriti proces stvarnog povratka, a koliko ljudi će se vratiti, videćemo u međuvremenu. To u mnogo čemu zavisi od okolnosti na određenom terenu. Helsinški odbor na primer raspolaže informacijom da je više od 70 odsto ljudi spremno na povratak. Kako se okolnosti na terenu budu menjale, odnosno kako se budu stvarali uslovi za povratak, broj ljudi koji će želeti da se vrati biće sve veći i veći.

Insistiranje na brojevima i postocima govori o nespemnosti trenutnih protagonista da obezbede uslove za suštinski povratak. To je politika odugovlačenja i iscrpljivanja izbeglica, kako bi iznervirani dugim čekanjem, odustali od povratka i ostali tu gde su sada. Ni na jednoj strani izbeglice nisu prošle dobro, služile su samo kao brojevi za potkusurivanje. Svekolika izbeglička populacija toga je svesna, tako da lako može doći do neke vrste pobune. Izbeglice su jedina grupacija unutar svakog nacionalnog korpusa koje može da otvori pitanje odgovornosti za rat i tragediju koja je zadesila sve na ovim prostorima.

- *Kako u procesu povratka vidite ulogu međunarodne zajednice? Iskustva povratka u Bosnu?*

□ Veoma je važna uloga i pritisak međunarodne zajednice. Neophodna je materijalna podrška za povratak izbeglica. Moraju se otvoriti ekonomski kanali kako bi sami povratnici bili korisnici određenih sredstava.

Mislim da je međunarodna zajednica jako malo uradila po pitanju povratka. Ni situacija u Bosni nije bolja. Verujem da najave i odluke koje je donio Wolfgang Petrič, Visoki predstavnik međunarodne zajednice, idu u dobrom pravcu. Stvaranje jedinstvene granične policije, nemogućnost kandidovanja na izborima svih koji su u tuđim stanovima i slično, koraci su u pravom smeru. U perspektivi jako će biti bitni rezultati izbora u Bosni. Ako i tu dođe do promena kao u Hrvatskoj, mislim da će perspektiva povratka biti mnogo bolja. Ipak, bez konkretne podrške međunarodne zajednice neće biti značajnijih pomeranja po pitanju izbeglica i prognanika. Neophodno je ekonomski pomoći ceo region. Bez ekonomskih uslova ljudi nemaju motivaciju da se bilo gde vraćaju. Ceo ovaj prostor je ekonomski devastiran i uništen i u takvim okolnostima iluzorno je očekivati značajnije rezultate na povratku izbeglica. Ključ rešenja problema je Pakt za stabilnost i njegova što hitnija primena. S druge strane, to podrazumeva i razrešenje situacije u Srbiji, koja je trenutno jedina kočnica njegovoj primeni. Čitav region očekuje promene u Srbiji kako bi ekonomska pomoć kroz Pakt za stabilnost konačno počela da se realizuje.

Pitanje Kosova još nije zatvoreno

- *Verovatno najteži problem sa kojim će se suočiti sve adrese koje tretiraju izbegličko pitanje je povratak nealbanskog stanovništva na Kosovo i Metohiju.*

□ Pitanje Kosova još nije zatvoreno, niti je status Kosova rešen. Kosovska Mitrovica je ključ rešenja kosovskog pitanja. Očigledna je namera vlasti da ide na neku vrstu podele oko Kosovske Mitrovice i Trepčinih rudnika. Međutim, jasna je i namera međunarodne zajednice da to ne dozvoli. Zbog toga zabrinjava situacija na jugu Srbije, posebno u opštinama u kojima se nalazi albansko stanovništvo. Po mom mišljenju, vlasti vrše pritisak na to stanovništvo kako bi se iselilo na teritorije pod kontrolom KFOR i Albanaca. Ukoliko se to dogodi, to će automatski povući i iseljavanje preostalog srpskog stanovništva sa Kosova. Ne vidim ni neku naročitu zainteresovanost režima da pomogne kosovskim Srbima u pronalaženju nekakvog modusa za zajednički život sa Albancima. Preduslov za povratak Srba je pronalaženje tog modusa i eventualni povratak srpskog stanovništva u Prištinu kaoi glavni grad Kosova. Međutim, u ovom momentu to je teško očekivati, s obzirom na osvetu i atmosferu koja trenutno vlada na tom prostoru.

Proces povratka nealbanskog stanovništva biće bolan i spor, mnogo više nego što je povratak izbeglica u Bosnu ili Hrvatsku. U svakom slučaju postoji izvestan broj ljudi koji žele da se vrate.

Oni koji su bili nosioci vlasti i represije uglavnom imaju kuće i stanove po Srbiji i ne verujem da su zainteresovani za povratak na Kosovo. Najveći deo običnog stanovništva je oko graničnog pojasa, deo je u gradovima širom Srbije, a jedan deo nalazi se u Sandžaku što u perspektivi može izazvati probleme i napraviti novo krizno žarište. Ostali su uglavnom po kampovima, kod porodica i slično. Populacija Roma, koja je na Kosovu bila dosta brojna, uglavnom je po romskim naseljima i ne verujem da su oni zainteresovani za povratak.

Uopšte, teško je govoriti o povratku na Kosovo s obzirom da još uvek nije završena kompletna priča. U našim kontaktima sa izbeglim Srbima sa Kosova, oni ističu da žele da se vrate, ali pod uslovom da se na te prostore vrati vojska i policija. To je teško ostvarivo, makar u dogledno vreme, i zato treba stvoriti druge preduslove koji će i bez povratka vojske i policije, biti povoljni za povratak srpskog i drugog nealbanskog stanovništva na Kosovo.

- *Koliko procesu povratka štete nanose zahtevi koji često odašilju predstavnici izbeglica. Zahtevi tipa kako se Srbima u Hrvatskoj moraju dati prava i autonomija kakvu traže Albanci na Kosovu...*

□ Mnogi aktivisti u raznim udruženjima istupaju sa političkim zahtevima, što je nedopustivo i samo šteti procesu povratka. Promena režima u Hrvatskoj, na primer sa tih istih adresa, nije dočekana sa oduševljenjem jer remeti balans koji su uspostavili bivša vlast u RH i aktualni režim u Srbiji. Zato razni glasnogovornici i istupaju sa takvim stavovima i pričama kako se nova vlast u Zagrebu suštinski ne razlikuje od prethodne. Oni ne dozvoljavaju mogućnost da su promjene uopšte moguće. To su ljudi koji su, uglavnom, bili nosioci neke pogrešne politike i koji sve čine da opstruiraju povratak. To nije ništa novo i zato očekujem i još mnogo više problema i dezinformacija.

- *"Hoću kući" u Banja Luci?*

□ To je grupa ljudi koja zajedno sa Helsinškim komitetom pokušava da otvori mogućnosti povratka Srba iz RS u Hrvatsku. S obzirom da su oni najvećim delom koncentrisani oko Banje Luke i u samoj Banjoj Luci sa nekog šireg aspekta njihov povratak, otvorio bi i značajniji povratak Hrvata i Muslimana u Banju Luku. U praksi mnogo je i lokalnih i međunarodnih organizacija koje rade na povratku izbeglica. Međutim, potrebna je mnogo bolja organizacija posla oko povratka i neki način umrežavanja svih organizacija koje se bave tim problemom. Umesto toga stalno se manipuliše brojem onih koji hoće da se vrate. Stalno ih nešto prebrojavaju i slično. Sva ta prebrojavanja i igranje brojevima u ovom trenutku potpuno su irelevantna. Treba raditi na konkretnim stvarima koje će doprinjeti procesu povratka.

- *Opozicija i izbeglice...*

□ Opozicija nikad nije otvorila pitanje izbeglica jer stoji na istom stanovištu kao i režim. Kada su se i javljali to je bilo zbog neke političke koristi. S obzirom da je naša organizacija jedna od vodećih organizacija koja se bavi izbegličtvom, da je pokrenula mnogo akcija, a da niko iz velikih opozicionih partija do sada nije našao za shodno da nam se obrati i podrži naše akcije, to

mного govori... Intelektualna elita je i dalje jedan od osnovnih nosilaca nakaradnih ideja. I dalje se u njihovim novinama i radovima istrajava na konceptu koloniziranja izbeglih Srba u Istočnu Srbiju, na zadržavanju izbeglica u cilju biološkog jačanja nacije i slično.

- *NVO i izbeglice...*

□ Mnogo nevladinih organizacija se načelno bavi izbeglicama i izbeglištvom, ali konkretno nisam upoznata koliko se njih bavi povratkom. Njihove aktivnosti se uglavnom svode na okupljanju izbeglica oko raznih projekata ili radionica. Manje-više NVO su orijentisane na zaštitu prava prognanika i stvaranje nekakvih preduslova za njihov ostanak ovdje. Nažalost, u nevladinom sekoru dominantan stav je sličan zvaničnom.

Pitanje izbeglica nije samo humanitarno, već je i političko, pravno i moralno pitanje. Sadašnji kontekst srbijanske političke scene nije moguće razumeti bez razumevanja sudbine prekodrinskih Srba. Instrumentalizacija Srba, pre svega u Hrvatskoj, zatim u Bosni i najzad na Kosovu, ne samo da ih je pretvorila u izbeglice od samog početka rata, već ih je dovela u ćorsokak.

Povratak, februar–mart 2000.

Izbeglice i jugoslovenski ratovi 1991–1999. Pomirenje komšija i odgovornost vlasti uslov povratka izbeglica

Dvadeseti se vek, nažalost, završava masovnim egzodusima stanovništva širom sveta, a poslednji je primer Istočni Timor. Izbeglištvo je uvek bolno i teško iskustvo, što su pokazali i jugoslovenski ratovi. Osim toga, povratak nikad nije masovan, bez obzira na veliku želju izbeglica da se vrate. Pokušaj da se takav proces obezbedi Dejtonskim sporazumom (Aneks VII) nije uspeo. Za to postoje mnogi razlozi. Prvi je svakako taj što su počinioci zločina i njegovi kreatori još uvek nosioci vlasti na tim prostorima i, drugi, isto tako značajan, što su se izbeglice nakon devet godina manje-više integrisale, pre svega u treće zemlje, gde im je obezbeđena ekonomska i socijalna pomoć.

Jugoslovensko iskustvo pokazalo je i neke izuzetke u pogledu povratka. To se pre svega odnosi na kosovske Albance, koji su se nakon povlačenja jugoslovenske vojske, paravojske i policije masovno vraćali svojim kućama, uprkos činjenici da su sela mahom bila spaljena i razorena. Drugi primer su Srbi iz Hrvatske, koji su utočište našli u samoj Srbiji. Odmah nakon masovnog egzodusa 1995. godine Srbi iz Hrvatske su preko Helsinškog odora za ljudska prava u Srbiji pokrenuli pitanje povratka tako što je 35. 000 potpisanih formulara za povratak predato hrvatskoj vlasti preko raznih predstavnika međunarodne zajednice. To je ujedno, po prvi put od početka rata 1991, otvorilo pitanje povratka, koje je inače bilo tabu tema. Njihova želja za povratkom opstruirana je kako sa hrvatske tako i sa srpske strane. Uprkos tome, povratak Srba u Hrvatsku je proces koji traje i trajaće. Ova dva primera od ključnog su značaja za bivši jugoslovenski prostor, jer otvaraju mogućnost za povratak i onih koji za sada nisu imali takve mogućnosti, pre svega u Bosni i Hercegovini. Pored bezbednosnih uslova neophodni su i ekonomski uslovi za što bržu integraciju izbeglica u prostore na koje se vraćaju. Prvi uslov vezan je, pre svega, za opštu atmosferu zajednice u koju se izbeglice vraćaju. Stvaranje adekvatne atmosfere neophodne za proces rekoncilijacije nije moguće bez definisanja prirode sukoba i identifikovanja počinitelja zločina. To je do sada uglavnom izostajalo, s obzirom na to da ni međunarodna zajednica nije bila dosledna u svojoj definiciji sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Tek tokom intervencije NATO na Kosovu zapadne su vlade konačno definisale karakter režima u Beogradu i njegovu desetogodišnju politiku srpskog imperijalnog projekta kao glavnog uzročnika ratova.

Opređenjenje međunarodne zajednice za obnavljanje multietničkog prostora bivše Jugoslavije, i pored toga što zvuči kao iluzija, neophodno je kao

poruka – kakav Balkan Evropa želi dugoročno gledano. Samo se tako može sprečiti stvaranje etnički čistih država, koje su suprotne dominantnim evropskim procesima i demokratskim principima za koje se načelno zalažu sve države na prostoru bivše Jugoslavije.

Srbija i pitanje izbeglica

Pitanje izbeglica nije samo humanitarno, već je i političko, pravno i moralno. Sadašnji kontekst srbijanske političke scene nije moguće razumeti bez razumevanja sudbine prekodrinskih Srba. Instrumentalizacija Srba, pre svega u Hrvatskoj, zatim u Bosni i najzad na Kosovu, ne samo da ih je pretvorila u izbeglice od samog početka rata, već ih je dovela u čorsokak. Ujedinjenje svih Srba u jednu državu bio je glavni politički cilj beogradskog režima i u tom je smislu sudbina izbeglica neodvojiva od političkog fikska tog projekta. Nažalost, danas, i pored jasnog poraza, beogradski režim, koristi kosovske Srbe sa idejom da se odvoji bar jedan deo Kosova, pre svega Kosovska Mitrovica i rudnici Trepča. Pokušaj režima da spreči upis dece sa Kosova u škole u Srbiji ili da uskrati penzije onima koji su napustili Kosovo bio je upravo u funkciji ovog cilja. Pored isforsiranog povratka izbeglica na ovo područje, tamo su infiltrirani i brojni policajci i vojnici preobučeni u civile. Od samog početka rata stvarane su izbeglice koje je trebalo da dokažu da "zajednički život nije moguć", a zatim da proteraju sve ne-Srbe sa teritorija koje su proglašene srpskim etničkim teritorijama. U tom je smislu opozicija delila isti stav sa režimom i sprečavala svaki pokušaj da se radi na povratku izbeglica. Trebalo je da izbeglice posluže za konsolidaciju teritorije koje su smatrane "etnički srpskim", i to najveći deo Bosne i po mogućnosti Hrvatske, što bi zadovoljilo težnju srpskih nacionalista za "pomeranje" države na severozapad. U tom bi slučaju Kosovo moglo biti podeljeno sa Albancima po istom principu kao u Hrvatskoj i Bosni: dakle, velikim "premeštanjem" stanovništva.

Egzodus Srba iz Hrvatske, a zatim iz Sarajeva, bili su upravo indikativni u pogledu namera da se ti Srbi nasele na teritorije koje su smatrane delom nove srpske države, znači u tzv. Republici Srpskoj. Ovakvi postupci su očigledno u suprotnosti sa fundamentalnim principima međunarodnog prava i Poveljom Ujedinjenih nacija. Čak i da je "pomeranje" stanovništva bilo "dobrovoljno", čitav postupak je nehuman i bolan, posebno imajući u vidu da su čitave generacije rođene na određenom prostoru. Posebno je traumatizovano ruralno stanovništvo, koje je vezano za zemlju i svoj kraj. Nehumanost takvog postupka još je očiglednija kada se ima u vidu da su "novi uslovi" uglavnom nepovoljni: ekonomski uslovi, geografska neprilagodljivost, kulturne razlike, ali i animozitet prema pridošlicama, koje se često smatraju odgovornima za loše stanje u zemlji.

Vreme je pokazalo da je ratna politika režima u Srbiji bila koncentrisana na osvajanje teritorija, a ne na ujedinjenje svih Srba. To je uostalom Dobrica Ćosić jasno rekao (u knjizi *Promene* objavljenoj 1992): "Srbi su

raspadom Jugoslavije primorani da pronađu državno-političku formu rešenja svog nacionalnog pitanja. Ja je vidim u federaciji srpskih zemalja. U tu federaciju treba da uđu ne 'svi Srbi', nego srpske etničke oblasti." To objašnjava i nehuman postupak prema izbeglicama u celini.

Danas u Srbiji ima oko 800.000 izbeglica, ubrajajući tu i skorašnje izbeglice s Kosova. Izbeglice se mogu podeliti u nekoliko kategorija. To uslovljava njihov tretman i političku instrumentalizaciju. Prvo su došle izbeglice iz Hrvatske 1991, koje su uživale sve privilegije i status izbeglica, zatim izbeglice iz delova Hrvatske koji su bili pod srpskom okupacijom, koje nisu ostvarile izbeglički status, jer su došle svojom voljom. Zatim su došle izbeglice iz Bosne i Hercegovine 1992, i to iz delova koje nisu kontrolisale srpske vojne snage, koje su takođe dobile izbeglički status. Međutim, izbeglice sa bosanskih teritorija pod srpskom okupacijom ("Republika Srpska") nisu dobijale izbeglički status, jer su takođe dolazile svojom voljom. Nakon operacije "Oluja" dolazi do najvećeg egzodusa Srba, koji se nastanjuju na teritoriji tzv. Republike Srpske i Srbije i koji dobijaju status "prognanika". Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma potaknut je (od strane paljanskih vlasti) egzodus Srba iz Sarajeva i njegove okolice, s tim što su oni ostali u Republici Srpskoj. Takođe su podstaknuti na odlazak Srbi iz Bosanske Krajine, koja je Dejtonskim sporazumom pripala Federaciji BiH. Tako su, pored ostalih najveće žrtve srpskog projekta Srbi iz Hrvatske i Bosanske Krajine.

Podela Bosne i Hercegovine na entitete učvrstila je etničku podelu ove zemlje. Ni nakon četiri godine nije došlo do značajnijeg povratka izbeglica na teritorije gde oni čine manjine. Nažalost, međunarodna zajednica nije uradila sve što je mogla da spreči petrifikaciju ovakvog stanja. Tek je u skorije vreme počeo ozbiljniji rad haškog Međunarodnog krivičnog suda za ratne zločine i hapšenje nekih od najodgovornijih za događaje u Bosni i Hercegovini, očigledno s namerom da se bar donekle, između ostalog, stvore uslovi za povratak izbeglica. U tom je pogledu veoma važno hapšenje generala Talića i iznuđivanje ekstradicije Sudu Mladena Naletilića, odgovornog za zločine u Mostaru i tzv. Herceg-Bosni.

Bez obzira što nije postojala sveobuhvatna politika srpskog režima o izbeglicama, može se reći da je osnovna tendencija u suštini bila da se izbeglice iskoriste za konsolidaciju teritorija pod kontrolom srpskih snaga u Hrvatskoj (što je kasnije otpalo) i Bosni i Hercegovini. Kao hrvatski, i srbijanski režim u suštini ima negativan stav prema povratku Srba u Hrvatsku, te zato vrši raznovrsne opstrukcije u realizaciji ozbiljnog povratka za koji inače postoji veliki interes. Međutim, očigledna je namera bila da se izbeglice koje su došle u Srbiju razmeste u područja naseljena manjinama, kao što su Vojvodina, Sandžak, Kosovo, te u slabo naseljena područja Srbije. Tako je najveći broj izbeglica razmešten u Vojvodini, pre svega u oblastima gde su nastanjeni Hrvati i Mađari. To je dovelo do svojevrstne interakcije između manjina i izbeglica. Veliki broj Hrvata, koji su ionako bili pod stalnim pritiskom počev od 1991, iselio se, a u njihove kuće su se uselile izbeglice (Hrtkovci, Zemun, Zemun

Polje, pogranični delovi Srbije prema Hrvatskoj i sl.). Mađari kao najbolje organizovana manjina najduže su opstajali, ali se čini da i oni sada zauzimaju radikalniji stav u pogledu svog statusa.

Nije uspeo pokušaj režima da se izbeglice usmere na Kosovo kako bi se izmenila demografska struktura Kosova. Samo je oko 30. 000 Srba (najviše iz Hrvatske) u jednom periodu bilo na Kosovu (oni koji nisu imali gde), s tim što je polovina njih tokom vremena uspeła da napusti Kosovo. Početkom oružanog sukoba na Kosovu i ostali su iseljeni, deo njih u treće zemlje. Režim je optužio UNHCR i druge međunarodne organizacije koje su nakon početka sukoba na Kosovu pomagale hrvatskim Srbima da nađu utočište u trećim zemljama za etničko čišćenje Kosova od Srba.

Prema intervjuu Bratislave Morine, saveznog ministra za izbeglice, raseljena lica i humanitarnu pomoć (*Politika*, 26. decembar 1999), u pripremi je novi zakon o izbeglicama, koji će u odnosu na prethodni imati fokus na zbrinjavanje izbeglica. Prava izbeglica će se, navodno, izjednačiti s pravima domaćeg stanovništva u domenu zapošljavanja te u odnosu na pokretnu i nepokretnu imovinu. Zakon će, takođe, definisati pod kojim uslovima se gubi pravo na izbeglički status.

Hrvatska

Bilo je i pokušaja da se izbeglice usmere i u veoma slabo naseljene krajeve, kao što je Istočna Srbija, ali bez većeg uspeha. Predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti Dejan Medaković kaže da se "životna pitanja izbeglica i raseljenih lica mogu rešavati nekom vrstom kolonizacije ljudi, kojima treba ponuditi šansu da žive u drugim krajevima naše zemlje" (*Politika*, 30. decembar 1999). On podržava vraćanje izbeglica, ali "prvo treba dobro proceniti da li je to politički izvodljivo i da li oni imaju gde da se vrate, posebno kada je u pitanju Hrvatska". Povratak izbeglica u Hrvatsku uvek je bio sporan za srpske nacionaliste. Indikativan je sporazum Dobrice Ćosića i Franje Tuđmana o "humanom preseljenju", postignut oktobra 1992. u Ženevi. Te je godine objavljen i materijal, izrađen u saradnji nekoliko institucija, između ostalih i SANU (Miloš Macura), koji izražava zabrinutost zbog niskog nataliteta srpskog naroda (nasuprot albanskom ili muslimanskom).

Pitanje sigurnosti, uključujući uslove pod kojima se ljudi vraćaju kućama, i dalje predstavlja osnov za zabrinutost. I dalje dolazi do etnički motivisanih icidenata, mada u znatno manjem broju nego ranije. Prema izveštaju međunarodnih organizacija, 27.353 Srba vratilo se iz Podunavlja svojim domovima u drugim delovima Hrvatske, a 33.001 od oko 250.000 Srba koji su u ratu napustili svoje kuće vratilo se iz SRJ BiH i drugih zemalja (Izveštaj Specijalnog izvestioca UN, *Danas*, 19. oktobar 1999). Prema istom izvoru, pored mnogih nerešenih imovinskih pitanja, porast napetosti zbog povratka izbeglica u neka područja uglavnom se može pripisati nesprovođenju vladinog Programa za sticanje poverenja, usvojenog u oktobru 1997.

U pogledu povratka raseljenih lica hrvatska Vlada bila je uspešnija u organizovanju povratka Hrvata u područje Podunavlja. Hrvatska vlada još nije ispunila svoje obećanje da će korigovati diskriminatorne zakone, kao što su Zakon o statusu izgnanih osoba i izbeglica, Zakon o područjima od specijalnog državnog interesa i Zakon o rekonstrukciji. Osim toga, upadljiv je nedostatak volje lokalnih i centralnih vlasti, što se posebno vidi u pogledu povratka imovine. Samo je mali broj stambenih komisija zaista pokušao da sprovede Program povratka. Program rekonstrukcije je daleko odmakao u Hrvatskoj, ali se uglavnom bavio obnovom hrvatskih sela i kuća. Posttuđmanovska era je već počela i očekivanja su da će se i u praksi menjati stav prema Srbima.

Međutim, poslednjih meseci beogradski režim sve češće koristi pitanje izbeglica kao adut u kompromitaciji politike Hrvatske i BiH u pogledu povratka Srba. U ovom je trenutku nejasno da li su njegova zalaganja za povratak Srba iskrena ili ne. Ekonomska i socijalna situacija u Srbiji mogla bi biti razlog za tako promenjen stav. Indikativno je ponašanje jugoslovenske delegacije 9. decembra 1999. na sastanku Radne grupe za humanitarna pitanja, koji je održan u Ženevi, u prisustvu hrvatske delegacije i Sadako Ogate, Visokog komesara UN za izbeglice. Tom je prilikom jugoslovenska delegacija iznela ocenu da je "uprkos preuzetim obavezama prema članu 7. Sporazuma o normalizaciji odnosa Republike Hrvatske i SRJ i Protokola o proceduri organizovanog povratka, proces povratka u Hrvatsku apsolutno nezadovoljavajući" (*Politika*, 16. decembar 1999).

Upadljive su i druge inicijative, poput one Kongresa srpskog ujedinjenja, najveće organizacije Srba u dijaspori sa sedištem u Kaliforniji, koja je uručila rezoluciju hrvatskim ambasadama u Beogradu i Vašingtonu. Rezolucija poziva SAD i UN da izvrše pritisak na vladu Hrvatske da omogući bezbedan povratak izbeglim Srbima, te izbeglim i prognanim vrati sva prava koja im pripadaju, posebno imovinu (*Politika*, 9. decembra 1999).

Bosna i Hercegovina

Što se tiče izbeglica iz Bosne i Hercegovine, najveći broj izbeglih sa teritorije Federacije BiH nalazi se u Republici Srpskoj, ili u samoj Srbiji, dok je određeni broj otišao za treće zemlje. Čak ni vlada Milorada Dodika ne pristaje na povratak izbeglica u RS. Na razne je načine bio opstruiran povratak Bošnjaka, koji su inače bilo većinsko stanovništvo u ovom delu BiH pre 1991. Zahtev za obnovu džamije Ferhadija u Banjaluci odbijen je od strane gradonačelnika tog grada pod izgovorom da bi to "povredilo nacionalna osećanja Srba". Pored toga, vlastima RS podnet je zahtev da se obnovi sedam od petnaest u ratu srušenih džamija. Ovi zahtevi su bili ignorisani ili odbačeni.

Nažalost, međunarodna je zajednica dopustila da protekne pet godina, a da se u pogledu povratka, posebno manjina, ne napravi veći iskorak. I pored činjenice da je 1999. godina proglašena godinom povratka, do većeg povratka nije došlo. Međutim, Visoki predstavnik za BiH Wolfgang Petrič najavio je novu

politiku prema povratku izbeglih i raseljenih. U tom je smislu već doneo Zakon o izvršenju odluke Komisije za imovinske zahteve izbeglih i raseljenih iz BiH. Suština ovog i drugih zakona se sastoji u tome da se svakome ko je pre rata imao stan ili kuću najpre obezbedi odgovarajući smeštaj, a zatim da se realizacija povratka "depolitizuje", odnosno prenese u nadležnost administrativnih, a ne političkih organa ili pojedinaca. Zakoni su prilagođeni primeni u oba entiteta. Očekuje se da ovi zakoni podstaknu povratak.

U pogledu daljeg razvoja u BiH, posebno na održavanju celovitosti zemlje i njene unutrašnje kohezije, od velikog značaja je i Deklaracija koju su u Njujorku 21. novembra 1999. usvojili članovi Predsedništva BiH (Alija Izetbegović, Živko Radišić, Ante Jelavić). Sastanak je na četvorogodišnjicu potpisivanja Dejtonskog sporazuma upriličio Savet za primenu mira u BiH. Deklaracija se odnosi, između ostalog, na formiranje jedinstvene granične službe na celoj teritoriji BiH. Ričard Holbruk je izjavio da je "Deklaracija od istorijskog značaja", te da ne može postojati zemlja "čije granice ne kontrlišu njeni suvereni predstavnici". Wolfgang Petrič je, povodom spekulacija o sadržaju Deklaracije (uključujući i Milorada Dodika), istakao da je ona korak bliže ka "modernoj evropskoj državi", te da su neki političari "potcenili našu odluku da sprovedemo Dejtonski sporazum, kao i moju odlučnoist da koristim sva raspoloživa sredstva da unapredim implementaciju mira". Petrič je, pri tome, dodao da "pitanje povratka još nije završeno", te da u tom pogledu postoji "odlučnost međunarodne zajednice da ispuni svoje obaveze i da omogućiti svakom povratniku da se vrati ukoliko to želi. To je kičma Dejtona" (*Odgovor*, 9. decembar 1999).

Reakcije beogradskog režima na Njujoršku deklaraciju jasno ukazuju da se Bosna i Hercegovina i dalje negira kao ceovita država i da se na Republiku Srpsku gleda kao na deo Srbije. Koordinacioni odbor "boraca Narodnooslobodilačkog rata iz BiH koji žive u Beogradu" osudio je "najnoviju mahinaciju američkih hegemonista i kategorički odbacio tzv. Njujoršku deklaraciju". Odbor smatra da se tom Deklaracijom direktno atakuje na same temelje RS, čime se ugrožavaju interesi srpskog naroda (*Politika*, 4. decembar 1999).

Visoki predstavnik Petrič je takođe najavio na sastanku Komisije za zajedničku implementaciju Statuta distrikta Brčko (9. decembra 1999) da će u roku od tri meseca teritorija Brčkog biti proglašena distriktom BiH, te da su već u toku pripreme za uspostavljanje distrikta u brojnim oblastima (*Politika*, 4. decembra 1999). Kao i ostale odluke (odluka o smeni 22 funkcionera, od kojih su 9 funkcioneri RS, te Odluka da na opštinskim izborima u BiH u aprilu 2000, neće moći da se kandiduju oni koji koriste tuđu imovinu) i ova je u Beogradu dočekana s kritikama i protestima da se menja Dejtonski sporazum.

Rasprava povodom Njujorške deklaracije bila je veoma dinamična, pri čemu je Deklaracija uglavnom primljena s negodovanjem. Nikola Poplašen, bivši čelnik RS je ocenio uspešnom činjenicu da je Skupština RS odbacila "antidejtonske stavove" iz te Deklaracije, te da je jedina mogućnost odbrana RS,

u srpskoj poslaničkoj većini. Takođe je saopštio: "Ako Zapad i dalje bude insistirao na rušenju dejtonskih rešenja, jedini izlaz je u opredeljenju Skupštine RS da obnovi odluke od 7. marta 1999, kojima se Brčko smatra sastavnim delom RS, da istupe srpski predstavnici iz zajedničkih organa BiH i da eventualnu promenu predsednika RS smatra neprihvatljivom, jer nije zasnovana na osnovu Ustava RS (*Večernje novosti*, 7. decembar 1999). Ognjen Tadić, generalni sekretar Srpske radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, izjavio je da najavljene deložacije lica koja se nalaze u napuštenoj imovini mogu dovesti do promene etničke strukture stanovništva u Banjaluci i RS (*Politika*, 17. decembar 1999).

S obzirom da sve gore navedene odluke Visokog predstavnika bitno utiču na proces povratka izbeglica, te da značajno narušavaju i anuliraju nacionalističke politike koje su preko izbeglica pokušale da konsoliduju osvojene teritorije, ne iznenađuju skoro svakodnevne optužbe da međunarodna zajednica podriava Dejtonski sporazum. Ilustrativna je izjava Gorana Božičkovića, šefa Odseka Ministarstva za izbeglice i raseljena lica RS, da republičke i opštinske vlasti prebacuju izbegličke probleme u drugi plan i da se "veoma malo radi na trajnom smeštaju izbeglica koje su oslonac opstanka RS" (*Politika*, 23. decembar 1999).

Prema podacima bosanskohercegovačkog Ministarstva civilnih poslova i komunikacija, u BiH se od završetka rata vratilo 619.636 raseljenih lica i izbeglica (*Danas*, 24. novembar 1999). Među povratnicima je 421.000 Muslimana, 82.000 Hrvata, 114.000 Srba i oko 3.000 pripadnika drugih nacionalnosti. Od ukupnog broja povratnika iz inostranstva se vratilo 347.000 izbeglica a iz drugih krajeva BiH 272.217 interno raseljenih lica. U oba entiteta BiH ukupno je raseljeno još oko 870.000 osoba, od kojih je 533.707 u Federaciji BiH, a oko 340.000 u Republici Srpskoj. Ukupno 760.000 izbeglica iz BiH boravi u inostranstvu. Najviše ih je u SRJ (oko 205.000), Hrvatskoj (75.000) i Nemačkoj (75.000), a ostali su našli utočište u skandinavskim zemljama, Australiji, Kanadi i drugim zemljama.

Kosovo

Poslednji talas izbeglica sa Kosova (prema podacima UNHCR oko 165.000 ljudi) uglavnom se smestio u užoj Srbiji kod rođaka ili u sopstvene kuće koje su pravljene mnogo ranije. Manji broj je smešten u kampovima. Režim je tek tokom novembra 1999. doneo odluku o popisu raseljenih lica sa Kosova, koji se odvija preko opštinskih organizacija Crvenog krsta. Prema pisanju državnih medija, očigledna je namera da se jedan deo izbeglica vrati na Kosovo, i to na sever, u okolinu Kosovske Mitrovice i Trepče, očigledno s idejom da se taj deo Kosova odvoji. Osnovano je i društvo "Stara Srbija", koje za sada broji 80.000 članova (prema *Politici*, 6. novembar 1999). Osnovni cilj društva je povratak na Kosovo.

Odlazak Srba sa Kosova trajao je decenijama, i to pre svega iz ekonomskih razloga, pa onda i političkih. Većina Srba je za veliki novac

prodavala svoju imovinu Albancima, uprkos zabrani prodaje nekretnina Albancima. Naime, Vlada Srbije je donela Zakon o ograničenju prometa nepokretnosti ("Službeni glasnik SR Srbije", br. 30/89), koji izuzima Vojvodinu. U članu 3. Zakona kaže se da će "Komisija koju obrazuje Skupština SR Srbije odobriti promet nepokretnosti kad oceni da se tim prometom ne utiče na promenu nacionalne strukture stanovništva ili na iseljavanje pripadnika određenog naroda, odnosno narodnosti i kad taj promet izaziva nespokojstvo".

Ukidanje autonomije Kosovu uvelo je obe zajednice u novu fazu odnosa totalne suprotstavljenosti. Politika režima u Beogradu marginalizovala je Albance u poslednjih devet godina, ali je tolerisala stvaranje njihovog paralelnog društva i institucija. Do radikalizacije Albanaca dolazi nakon što je Dejtonski sporazum propustio da reši njihov status, i nakon što je beogradski režim radikalizovao represiju nad Albancima. Režim je sve Albance tretirao kao teroriste i separatiste i kroz svojevrstu propagandu dobio je punu podršku za svoje akcije na Kosovu.

Vojna intervencija NATO na Kosovu duboko je traumatizovala obe zajednice. Kod Srba je poraslo nepoverenje prema okruženju i međunarodnoj zajednici i trupama KFOR, koje obezbeđuju opstanak Srba na Kosovu u malim enklavama kao što su Orahovac, Lipljane, Gračanica i dr. Međutim, beogradska propaganda uspeva da održi animozitet lokalnih Srba prema svim pokušajima međunarodne zajednice da ih uključi u novu realnost. U porastu je i ksenofobija i rasna diskriminacija na obe strane, što ukazuje da je povratak izbeglica u ovom trenutku nemoguć. Albanska zajednica je skoro čitav vek bila pod opresijom srpskog režima i skoro je nerealno očekivati da će ona uskoro promeniti svoj stav prema Srbima. S druge strane, Srbi su uvek živeli sa idejom da je srpska država svugde gde žive Srbi. Takav odnos je, naravno, nespojiv sa novom realnošću. Stoga će proces rekoncilijacije ove dve zajednice biti moguć samo kada se Srbi suoče sa svojom nedavnom prošlošću. I Albancima će biti potrebno vreme da izađu iz pozicije žrtve i da preuzmu odgovornost za svoj odnos prema ne-Albancima na Kosovu.

Albanci na Kosovu, posebno oni koji se zalažu za bezbednost svojih komšija Srba, i sami se nalaze na udaru svojih radikalnih sunarodnika. Međutim, Veton Suroi je ipak u svom uvodniku u *Koha ditore* krajem avgusta 1999. upozorio da više nije opravdanje to što su Albanci prošli kroz rat u kome su Srbi bili odgovorni za najvarvarskije zločine nad Albancima i da je nivo zločina ostavio kod dela Albanaca želju za osvetom. On kaže: "To nije više razlog, jer smo videli da se radi ne samo o emocionalnim reakcijama, već o jednom sistematski organizovanom nasilju nad Srbima, radi se o sistemu mišljenja, koji se krije iza ovog nasilja i smatra da se svaki Srbin mora kazniti za ono što se dogodilo na Kosovu."

Povratak, februar–mart 2000.

Međunarodna zajednica hoće da pomogne onome ko želi pomoć

Čitava energija aktuelne vlasti usmjerena je na to da se dokaže da međunarodne snage nijesu uspjele na Kosovu, a ne na to da Srbi ostanu na Kosovu. Cijela akcija međunarodne zajednice, međutim, usmjerena je na zatvaranje krize na Balkanu kroz Pakt o stabilnosti.

□ Srbija je u ovom trenutku ušla u sasvim novu ekonomsku fazu koju karakteriše ekstremno sirmastvo, istrošenost cijelog društva i nemogućnost da se ljudi uopšte angažuju na nečem drugom sem na svojoj dnevnoj egzistenciji. Mislim da režim to instinktivno osjeća i da je njegova aktivnost usmjerena u dva pravca: prvi je da što je više moguće dezavuiše opoziciju i spriječi sazivanje mitinga koji može biti neuspješan, ali može, isto tako, da se narod jednostavno izlije na ulice. A za tu neku situaciju niko nema odgovor, jer ona može s obzirom na istrošenost društva, da dobije sasvim neočekivani oblik. Drugi pravac djelovanja režima jeste stvaranje krize na jugu Srbije, zatim u Crnoj Gori i u Republici Srpskoj, to jest, stvaranje novih kriznih žarišta, kaže *Sonja Biserko*, predsjednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji na početku razgovora za Pobjedu nedjeljom.

Nаша sagovornica ističe da je i podgrijavanje straha od bombardovanja kroz medije takođe dio režimske propagande, da bi se ljudima skrenula pažnja sa osnovnih ekonomskih i socijalnih problema.

Sonja Biserko: U Srbiji je upravo to ključno pitanje na koje do sada niko nije dao odgovor, niti zapravo ima mogućnost da ga pruži. Režim to vrlo duboko instinktivno osjeća, ali nema odgovor.

Pobjeda: A opozicija?

□ Opozicija je u jednom vakuumu – da li je to njihova nesposobnost da referiraju ili je to tako napravljeno, s obzirom da se nalaze između režima i međunarodne zajednice koja od njih očekuje jedinstvo i stvaranje uslova za izbore, koji, po meni, i ako se održe, neće dovesti do smjene vlasti. U svakom slučaju, opozicija u ovom trenutku ne otvara ekonomske i socijalne teme i mislim da je, nažalost, jednako delegitimisana kao i režim, pogotovo otkako je dobila vlast na lokalnim izborima, jer ljudi u svojoj bijedi ogoljenije vide korupciju na lokalnom nivou. A korupcija je bila velika tema na kojoj je u Hrvatskoj izgubio HDZ. Nažalost, ta tema kod nas nije otvarana, nego je marginalno i parcijalno tretirana, a to je, zapravo, tema koja zanima izbornu tijelo. Građani zato stoje između te dvije strane – režima i opozicije.

• *Neki međunarodni analitičari procjenjuju da Milošević sada jača? Kako Vi to tumačite?*

□ To je moguće sve do onog trenutka dok neko ne iskorači ispred njega. Naime, njegova moć i jeste u tome što uvijek ide naprijed u svojoj destrukciji, i bivše i ove sadašnje zemlje. Istorijski gledano, vjerovatno će se to tako jednog dana procjenjivati – u svim njegovim nastojanjima da opstane na vlasti on, zapravo, Srbiju dovodi do svoje mjere. Jer, kroz sve ovo što se dešava on je delegitimisao mogućnost da u Jugoslaviji ostanu Kosovo i Crna Gora. Sve je učinio da se, kroz ekonomske sankcije, kroz generiranje tog haosa i konflikta, te dvije jedinice zapravo emancipuju i da traže svoju budućnost u nekim drugim rješenjima, a ne kroz ovu Jugoslaviju.

• *Čemu, po Vama, služe česte izjave koje dolaze iz vojnog i državnog vrha o povratku VJ i policije na Kosovo?*

□ To je više u funkciji dezavuisanja međunarodne operacije koja je objektivno vrlo teška i problema bi imala i kad bi sve strane sarađivale, a one ne sarađuju, pogotovo ne naša. Vidi se to iz poslednje izjave generala Lazarevića, koji kaže da intimno vjeruje da će u junu Savjet bezbjednosti utvrditi da međunarodne snage na Kosovu nijesu izvršile Rezoluciju 1244, što podrazumijeva da će dozvoliti jugoslovenskoj vojsci i policiji da se vrati na Kosovo. Čitava njihova energija je upravo usmjerena na to da se u junu dokaže da međunarodne snage nijesu uspjele.

Cijela akcija međunarodne zajednice usmjerena je na to da se zatvori kriza na Balkanu i da se Beograd kroz Pakt o stabilnosti uključi u evropske procese. Nažalost, ono što se ovdje dešava je nerazumijevanje toga, a to demoniziranje, pogotovo Amerike i zapadnih saveznika, nije zapamćeno.

Drugim riječima, njihova energija nije usmjerena na to da Srbi ostanu na Kosovu. Nijesu oni prioritet, već to da se pokaže da međunarodna zajednica nije sposobna, što je samo po sebi nevjerovatno, jer ona može da pomogne samo onom ko hoće da mu se pomogne, a u ovom slučaju mi nijesmo ta strana. Znači, dodatno se otežava ionako teška situacija. I način na koji su izlazili s Kosova govori da se nije računalo na Kosovo kao na cjelokupnu teritoriju. S obzirom na okolnosti kako su međunarodne snage ušle, uspjeti su da zadrže samo Kosovsku Mitrovicu i Trepču, ali međunarodna zajednica tu podjelu neće dozvoliti. Sada je otvorena kriza na jugu Srbije, koja zapravo dodatno generiše nasilje. Čini mi se, ako se ne prestane sa tim izazivanjem i stalnim podgrijavanjem krize, može doći do egzodusa i sa jedne i sa druge strane, što bi bilo katastrofalno.

• *Može li to biti povod za eventualnu novu intervenciju?*

□ Vrlo je teško govoriti o tome šta zapadna alijansa smjera, budući da, za razliku od prošle godine, nema više tih zvaničnih prijetnji. Sa posljednjeg sastanka u Briselu nijesu objavljivane odluke, ali je očigledno da su Kosovo, Srbija i Jugoslavija bile teme. Znači ovog puta nema retorike, kao što je bilo prošle godine, ali očigledno je da su riješili da se ta stvar na Kosovu i Balkanu završi.

Trn u oku

• *Vi ste napadani i od strane režima i od dobrog dijela opozicije – nekim partijama očito ne prija konzistentan stav koji ste iskazivali svih ovih godina o pogubnoj nacionalističkoj politici i projektu čiji se porazni rezultati vide na svakom koraku?*

□ Postoji veliki pritisak i na Odbor i na mene lično zbog stavova koje pominjete. Oni se razlikuju na ovoj sceni po tome što su uvijek ukazivali na pogubnost te politike i pogrešno poimanje Jugoslavije kao srpske zemlje, koja je, eto, naša, a svi drugi su tu kao ukras ili samo kao gosti.

Iz takvog poimanja Jugoslavije nastali su svi problemi Srbije, jer se nije prepoznalo da i drugi narodi u okviru te zajednice imaju pravo na svoje viđenje te zajednice. I upravo u trenutku kada je došlo do pada komunističkih sistema, kada je trebalo pokazati da Jugoslavija može da se transformiše na neki demokratski način, uvažavajući sve zahtjeve i sva viđenja tih naroda koji su u njoj živjeli, Srbija se pokazala kao strana koja nije mogla to da uvaži i opredijelila se za projekat Velike Srbije, ili kako se već zove, čiji su rezultati svima nama vidljivi.

Mislim da treba da se napravi uvid u to što se desilo, jer bez toga nećemo biti sposobni da se opredijelimo za neku novu opciju Srbije.

Pobjeda, 12. mart 2000.

SR Jugoslavija i Albanija

Odnosi između Jugoslavije i Albanije tokom poslednjih pedeset godina uglavnom su bili zamrznuti, nakon kratkotrajne obostrane "euforije" tokom i neposredno posle Drugog svetskog rata. Razlozi za to su raznovrsni. Ključni je svakako bio režim Envera Hodže koji je Albaniju držao u izolaciji, kao i kosovsko pitanje koje je u poslednjih 20 godina došlo u centar pažnje, ne samo jugoslovenske već i svetske javnosti. Otopljanje u međudržavnim odnosima počelo je tek krajem osamdesetih. U to vreme (1989) održana je i Prva ministarska konferencija Balkana čiji je domaćin bila Jugoslavija (Beograd). Nažalost, raspad Jugoslavije ponovo je zamrzao odnose, sada SRJ s Albanijom, prvenstveno zbog pitanja Kosova, koje je u sadašnjem trenutku i cenralno pitanje za rešenje balkanske krize.

Balkan je region koji naseljava više malih naroda međusobno izmešanih, svaki od njih s pamćenjem o "istorijskim nepravdama" koje su imale najznačajnije mesto u mobilisanju nacionalnih osećanja uglavnom baziranih na svesti o žrtvi sopstvenog naroda. Otuda pozicija manjine za većinu ovih naroda nikada nije bila prihvatljiva i u suštini manjinsko pitanje je jedno od krucijalnih pitanja za razumevanje Balkana. Najizraženiji nacionalni pokreti tokom XX veka s pretenzijama na širenje teritorija su srpski, hrvatski i albanski. Srpska percepcija Jugoslavije kao proširene Srbije, došla je u sukob sa zahtevima ostalih jugoslovenskih naroda za njenom transformacijom osamdesetih godina. Raspad Jugoslavije srpska elita je videla kao šansu za stvaranje Velike Srbije pozivajući se na istorijska i etnička prava, zavisno o kojem delu bivše Jugoslavije je reč.

Albanija je u međuvremenu stekla poziciju duhovnog centra svih Albanaca i kao takva očekuje prominentnu ulogu u budućim panalbanskim aspiracijama. Zato je neophodno postaviti okvir i principe za stvaranje novih država ili menjanje granice. U suprotnom postoji opasnost da se otvore i druga manjinska pitanja, među kojima bi otvaranje, na primer, mađarskog, imalo dalekosežne posledice na stabilnost Jugoistočne Evrope.

Nakon NATO intervencije u punoj meri je otvoreno i "albansko nacionalno pitanje". Izuzimanje Kosova iz nadležnosti Srbije otvorilo je mogućnost, koju Albanci sa obe strane koriste, da se smanji "strukturna podela" između Kosova i Albanije. Došlo je do poboljšanja komunikacije, otvaranja jadranskih luka na upotrebu Kosovu, zatim do obnavljanja tradicionalnih trgovinskih veza. Većina suseda u tome vidi opasnost od stvaranja Velike Albanije, mada Albanci s obe strane ne vide mogućnost za to u skoroj budućnosti. Činjenica je da su i jedni i drugi, posebno oni u Albaniji,

sada preokupirani kompleksnijim problemima s kojima su suočeni, te da stvaranje Velike Albanije u ovom trenutku nije politički artikulirano.

Albanija je zemlja koja još uvek prolazi kroz duboku krizu izazvanu padom komunizma i konstantnom borbom dve dominantne političke grupacije - vladajućom Socijalističkom partijom i Demokratskom partijom nacionalne orijentacije. Zemlja je inače hronično devastirana kriminalom, korupcijom i veoma slabim ili nepostojećim institucijama. Liberalni kocept koji su međunarodne institucije pokušale da primene u Albaniji očigledno nije mogao dati veće rezultate s obzirom na istoriju ove zemlje, tradicionalno patrijarhalne sredine, izolovane i u suštini daleko od zapadnog poimanja demokratije. Privatizacija je shvaćena kao svojevrsna pljačka društvene i državne imovine. Nakon kolapsa albanske države, Zapadna Evropa je preuzela obavezu da izgradi institucije albanskog društva kako bi obezbedila preduslove za demokratizaciju.

Raspad albanske države 1997. godine u ovdašnjoj političkoj javnosti primljen je kao jačanje srpske pozicije u rešavanju kosovskog pitanja. Radikalizacija kosovskog pitanja, posebno nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma (1995) koji nije obuhvatio Kosovo, istovremeno je u srbijanskoj javnosti otvorila i diskusiju o stvaranju Velike Albanije, te posledicama za region. Pri tome, nije pravljena paralela s projektom Velike Srbije i pogubnim posledicama tog projekta za sudbinu čitavog Balkana. Otvaranje kosovskog pitanje je i odnose SRJ i Albanije stavilo u sasvim novi kontekst, jer Srbija (SRJ) u Albaniji vidi opasnog pretendenta na deo teritorije na koji ona polaže istorijska prava. Treba imati u vidu da koncept Velike Srbije, koji je već dve decenije na snazi, nije uključivao Kosovo, ili bar ne celo Kosovo. (Indikativan je, u tom smislu intervju koji je Dobrica Ćosić dao ljubljanskoj *Mladini* krajem osamdesetih godina.) Smatralo se, naime, da nije moguće izaći na kraj s većinskim albanskim stanovništvom na Kosovu, te da je za srpsku državu zato izgubljeno. Služeći se Kosovom, projektanti su zamislili da srpsku državu pomere na severozapad, što najboje ilustruje i sam tok ratovanja 1991-1995.

Stvaranje Republike Srpske srpski nacionalisti vide kao "jedinu svetlu tačku u procesu razbijanja SFRJ". Međutim, najveća opasnost danas za opstanak RS, prema srpskim nacionalistima, jeste Aneks 7 Dejtonskog sporazuma (Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima). Srpski stratezi su svesni da zbog međunarodnih okolnosti sada nije moguće ujedinjenje "RS s ostalim srpskim zemljama", te projekat ujedinjenja u ovoj fazi zamenjuju projektom "duhovnog i kulturnog prostora srpskog naroda". Frustracija zbog nemogućnosti ostvarivanja velikosrpskog programa definitivno je opredelila beogradski režim za podelu Kosova. NATO intervencija koja je izdvojila Kosovo iz nadležnosti beogradskog režima, još uvek ga nije oslobodila te iluzije. To najbolje ilustruje permanentna destabilizacija severnog dela Kosova, s Kosovskom Mitrovicom kao centrom zbivanja. S druge strane, pokušaj da se kompenzacija dobije pripajanjem RS, takođe je osujećen. Opređenje međunarodne zajednice da sačuva celovitu Bosnu i Hercegovinu je izgleda čvršće nego ranije, što se vidi i

kroz poteze Visokog predstavnika Volfganga Petriča. U tom kontekstu od posebnog je značaja Njujorška deklaracija (novembar 1999), čija će implementacija dodatno relativizirati etničke podele.

Beogradski režim za sada opstaje uglavnom na otvaranju novih kriznih tačaka, kao što je, osim Kosova, i Crna Gora. Očigledno je da međunarodna zajednica neće odustati od svojih principa, što će logično definitivno otvoriti i pitanje statusa Kosova. Sadašnja "nedorečena strategija" Zapada prema SRJ je više u funkciji kupovanja vremena, kako bi se status Kosova rešio na način koji bi sprečio stvaranje Velike Albanije. Pitanje Čečenije i Tibeta i drugih manjinskih zajednica takođe utiče na odugovlačenje rešavanja statusa Kosova. Naime, Rusija i Kina u svojim odnosima sa Zapadom, pre svega sa SAD, koriste primer Kosova kao odbranu svoje suverenosti. Rusija je, na primer, svoju najnoviju ofanzivu u Čečeniji često poredila s operacijom NATO u SRJ.

Pakt stabilnosti za Jugoistočnu Evropu kao politika vizija za ceo region, koji za sada nije još do kraja definisan, biće okvir za razrešavanje dileme vezanih za kosovsko pitanje. Naime, sva tri nacionalna pokreta srpski, albanski i hrvatski, ovim se Paktom stavljaju u novi međunarodni kontekst, a međunarodne granice se maksimalno relativiziraju.

"Jugoslavija i svet 2000"
Forum za međunarodne odnose
Beograd, septembar 2000.

Srbi ne prihvataju novu realnost

Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, sa dosta prava može se smatrati jednim od najradikalnijih kritičara režima u Srbiji. Mnogi od onih koji je podržavaju smatraju je savešću Srbije poslednje decenije, njeni protivnici, ne samo iz režima već i iz srpske opozicije, drže je za domaću ekspozituru NATO pakta. Pa ipak, ni jedni ni drugi joj ne poriču hrabrost. U prvom većem inerojuu za srpske medije posle povratka iz inostranstva, Biserko za Reporter govori o situaciji na Kosovu, obrazlaže svoju ideju o denacifikaciji Srbije, zašto misli da Srbija treba da dopadne pod neku vrstu protektorata međunarodne zajednice, o bolesnom srpskom društvu, kome, kaže, političke sankcije ne treba ukinuti.

Reporter: *Nedavno ste bili na Kosovu. Kakvi su vam utisci?*

Sonja Biserko: *Ovde je veoma jednostrana slika o tome šta se dešava na Kosovu. Zbog svega što se desilo, i Albanci i Srbi su duboko traumatizovane zajednice. Kada je reč o Albancima, treba reći da su deset godina živeli pod represijom i u nekoj vrsti segregacije. Otuda, bar za mene, najjači utisak iz moje prve posete Kosovu posle intervencije bio je da je taj narod oslobođen.*

- *Ali zločini se i dalje dešavaju. Da li vam konstatacija da se situacija stabilizuje na "samo" četiri zločina nedeljno deluje cinično?*

- *U poslednja tri-četiri meseca slika se menja. Smanjuje se broj zločina i žrtava nedeljno. Situacija se polako stavlja pod kontrolu. Nema opravdanja za nasilje koje se vrši nad nealbanskim stanovništvom, ali postoje objektivne okolnosti koje mogu donekle da objasne situaciju.*

- *Koje na primer?*

- *Kada je međunarodna zajednica ušla na Kosovo, možda nije bila dovoljno upoznata sa kompleksnošću problema i pripremljena u pogledu broja međunarodnih policajaca. Albansko društvo bilo je totalno devastirano. Ruralno stanovništvo slilo se u gradove, nema struje, vode, grejanja. Albanci su poslednjih deset godina živeli u paralelnom svetu. Imali su sistem zdravstva, školstva i sve je uništeno u vreme intervencije i sukoba na Kosovu. Sada su krenuli od nule. Deset godina nisu učestvovali u političkom životu, sudstvu, policiji. Srbi nisu prihvatili novu realnost na Kosovu. Očekuju povratak VJ i MUP, a tome doprinosi stalna propaganda jer čitaju samo *Politiku* i *Politiku ekspres*.*

- *Kako ocenjujete sadašnji položaj Srba?*

- *Srbi se nisu organizovali kao zajednica koja traži pomoć. KFOR ih obezbeđuje, ali oni žive u getu, izolovano kao što su Albanci živeli dok su Srbi držali vlast. Ne postoji spremnost da se privikavaju na novu realnost. Beogradski režim je svoju energiju usmerio pre svega na podelu Kosova na*

liniji koju su zamišljali pred rat i očekuju da će dobiti deo oko Kosovske Mitrovice i rudnika Trepča. To je neostvarljivo i neprihvatljivo za međunarodnu zajednicu. Na Kosovu još uvek ima oko sto hiljada Srba – prema Kušneru 90 a prema Anđelkoviću sto deset hiljada.

- *Da li ovaj posleratni talas zločina vidite kao ispoljavanje frustracije kod Albanaca ili je to rezultat političkog stava i programa?*

- Deo zločina jeste izraz frustracije i osvete, međutim za najveći deo zločina odgovorne su kriminalne bande. Mnogi Albanci veruju da te bande dolaze iz Albanije. Veton Suroi, Odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda te mnogi drugi Albanci sa kojima mi saradujemo javno osuđuju nasilje koje kompromituje njihovu oslobodilačku borbu. Ali, i srpska strana doprinosi haosu. Postoje indikacije da državna bezbednost, paravojske, vojska i policija operišu iz Kosovske Mitrovice i da tako održavaju rat niskog intenziteta. To je sve u funkciji defamiranja albanskog naroda i dokazivanja da nisu sposobni za državu.

- *I Beograd, ali i mnogi nezavisni posmatrači najviše optužuju međunarodnu zajednicu zbog neefikasnosti?*

- Međunarodna zajednica je veoma širok mehanizam i treba vremena za njegovo uhadavanje. Otuda se pojavljuje niz problema i propusta. Međutim, nije moguće pružiti pomoć strani koja to ne želi. Srpska strana je svoju energiju usmerila na otkrivanje slabosti međunarodne zajednice i na podrivanje međunarodne operacije. Tako se objektivni problemi još više potenciraju. Bez pozitivnijeg pristupa međunarodnom prisustvu na Kosovu Srbi sebe lišavaju podrške koja bi mogla da značajno popravi njihov položaj.

- *Ali šta je dobro u tome, u novinama svakog dana čitamo o ubistvima srpskih civila, porodica...?*

- U međuvremenu je poginuo isti broj i Albanaca, o čemu u Srbiji retko ko piše. Te etničke mržnje do pre nekoliko meseci bilo je vrlo teško staviti pod kontrolu, ali one danas splašnjavaju.

- *Za razliku od pre rata u Srbiji, mediji, čak i nevladini, veoma malo ili nikako prate rad Helsinškog odbora. Da li je to bojkot zbog vašeg angažmana tokom bombardovanja ili se plaše da razgovaraju s vama zbog Zakona o informisanju?*

- Mislim da je aktivnosti Helsinškog odbora u medijima teško zaobići. Međutim, postoji i određeni bojkot, ali to traje od kada postoji Odbor. Jedan od razloga je svakako i naše precizno definisanje svih problema. To i jeste osnovni problem ove scene. Nepostojanje dijagnoze i uvid u ono što se desilo. Bez toga nije moguće definisati ni strategiju kako na političkom planu, tako ni medijskom, nevladinom i sl. Da bi se izašlo iz ovog mamurluka, neophodno je suočavanje. U Srbiji pored toga nema velike razlike između režima i opozicije. Opozicija nažalost nije uspela da definiše alternativni program. Svojim neodgovornim ponašanjem opozicija je diskreditovala ideju višepartijskog sistema. Građani u ovom momentu nemaju mnogo poverenja ni u jednu stranu. Reklo bi se da su oni danas taoci i jedne i druge strane. Osnovni problem Srbije danas je nepostojanje alternative.

- *To je jedini problem? Mislite li da Srbija nije zrela za promene?*

- Postoji još jedna zamka. Građani jesu sazreli za promene, ali još niko nije definisao šta je dnevni red promena. Najveći deo promena identifikuju sa standardom koji smo imali 90-ih. To je naravno u ovom momentu neostvarljivo i za to su potrebne decenije.

- *Ostao je sporan vaš ratni angažman. Šta u stvari znači vaša ideja o denacifikaciji Srba, koju ste izložili tokom rata? Da li je moguće praviti sličnost između današnje Srbije i Nemačke iz '45?*

- Već nekoliko godina *Helsinška povelja*, glasilo Helsinškog odbora, piše o denacifikaciji. Što se tiče Nemačke, ima sličnosti, ali i specifičnosti. Nemački narod je bio vojno poražen. Srbija se u tom pogledu razlikuje, ali može se reći da u narodu postoji saznanje o porazu. Suočavanje sa nedavnom prošlošću je neophodan preduslov da bi se krenulo u bilo kakve promene. Neophodno je suočiti se sa zločinom koji je učinjen u ime srpskog naroda, napraviti diferencijaciju između nosilaca ratne politike i izvršilaca. Međutim, neophodno je i da svaki pojedinac sam sa sobom raščisti i napravi uvid u to da li je svojom statičnošću doprineo sprovođenju takve politike. Da bi se napravila ta podela, potrebno je analizirati ne samo poslednjih deset godina, već ići mnogo dalje u istoriju kako bi se razumele okolnosti pod kojima je kreirana takva zločinačka politika. To je jedini način da Srbi kao narod steknu samopouzdanje i krenu u promenu.

- *A da li to znači i strana preuzimanje pod kontrolu svih radio i TV stanica? Iz onoga što smo čitali tokom bombardovanja u stranim medijima, zalagali ste se za okupaciju Srbije uz ovakav predlog u domenu medija.*

- Za proces suočavanja neophodno je učestvovanje čitavog državnog aparata. To je šira akcija koja ne može da se organizuje bez učešća države, škola, univerziteta, institucija koje čine društvo. Sve susedne zemlje pod nekom su vrstom protektorata. I BiH, i Makedonija, Kosovo i Crna Gora i Hrvatska pod jakim su pritiskom međunarodne zajednice. I ovde je potrebna neka vrsta starateljstva, koje bi organizovalo proces otrežnjenja.

- *Šta to starateljstvo podrazumeva u medijima?*

- To znači model poput onog koji se danas sprovodi u Bosni. Stvaranje kodeksa koga bi se svi pridržavali.

- *Kako konkretno zamišljate kontrolu medija u Srbiji?*

- Teško je govoriti o detaljima kada je još uvek izvesno kakav će dalji tok razvoja biti u Srbiji. Mislim da bi za Srbiju u ovom momentu bilo najbezbolnije i najbrže da uz pomoć međunarodne zajednice izađe iz situacije u kojoj se nalazi.

- *Dok ste u vreme bombardovanja bili u inostranstvu da li ste imali konkretne pretnje za svoju bezbednost i da li ih imate danas?*

- Pretili su mojoj porodici. Zvali su telefonom. Sada nemam nikakve pretnje, ali postoji duboki anozozitet, posebno na nevladinoj sceni.

- *Možete li opisati motivaciju američkih funkcionera sa kojima ste se videli u vreme bombardovanja?*

□ Intervencija je bila provocirana od beogradskog režima. Procena je bila da će trajati nekoliko dana, da će se NATO raspasti i da će Srbija ispasti veliki moralni pobednik. Takav pristup očigledno je bio pogrešan od samog početka. Tragičan ishod u Srbiji je ipak logičan ishod takve pogrešne politike.

• *To je bilo ovde. Šta se dešavalo kada ste se vidali sa Medlin Olbrajt u vreme bombardovanja? Koji su bili njihovi motivi?*

□ Međunarodna zajednica bila je dovedena u situaciju da nije mogla da se povuče. Sve prethodne NATO pretnje nisu bile shvaćene ozbiljno. Posle Rambujea i Pariza više nisu imali manevarski prostor i ušli su u intervenciju. I njihova procena, kao i ovde, bila je da će se Milošević povući za nedelju-dve. To se nije desilo.

• *Kakve su bile njihove reakcije posle prve dve nedelje bombardovanja?*

□ Bili su dosta konsternirani. Zatečeni u situaciji koju nisu očekivali. Milošević je igrao na jednu kartu. S obzirom da je beogradski režim planirao etničko čišćenje i podelu Kosova, destabilizaciju Makedonije i Albanije, intervencijom je to sprečeno. Ujedno, marginalizovan je ruski faktor na Balkanu. Smanjili su vojnu moć Srbije. Ne znam koliko su u tome uspeali.

• *O čemu ste tada razgovarali sa Medlin Olbrajt i kako se ona ponašala?*

□ Ona je to vrlo emotivno doživela. Ovde je demonizuju kao ženu koja je prouzrokovala intervenciju. Mislim da ona ima jaku emociju za čitav ovaj region. Ona lično želi da se sve to što pre prekine. Ameriki funkcioneri očekivali su da će intervencijom do toga i doći. Nije bilo tako, ali intervencija je prouzrokovala duboku političku krizu kojoj smo danas svedoci.

• *Čini li vam se da je pola godine posle bombardovanja predsednik SRJ ipak na neki način učvršćen na svom položaju?*

□ Milošević se konsolidovao na vrlo niskom nivou. Svi oblici represije koji se dešavaju u Srbiji pokazuju da se on oseća slabim. Režim, ako je jak, nema razloga da poteže za tako represivnim merama prema svom građanstvu. To je samo privid konsolidacije režima. Sve te afere, "pauci", "ose" i ostali, zapravo pokazuju da je čitava politička scena u previranju i haosu. Milošević se konsolidovao na slabosti opozicije, koja ga svojom impotentnošću održava.

• *Šta mislite o tezi da je podizanjem optužnice protiv Miloševića izgubljena poslednja šansa da on s vlasti ode mirno?*

□ Pre svega, on nikada nije ni želeo da ode. Haški sud može biti važan ili ne, ali u Srbiji niko nije prihvatio tu činjenicu. Ovde se svi ponašaju kao da optužnica nije podignuta. Hag se vidi kao antisrpski i politički, ali suđenja koja su se do sada održala pokazala su da su oni neutralni, da imaju veliki nivo profesionalnosti i da zaslužuju poverenje. Za sve one koji se osećaju nevinim najbolje je da odu u Hag i pokušaju to dokazati. Optužnica za Miloševića zapravo predstavlja moralni okvir za sve nas. Srbi su ga ipak birali tri puta.

• *Šta mislite o najavama da će biti istraživani zočini NATO u Srbiji?*

□ Normalna i očekivana reakcija suda je da istraži i te zločine.

• *Kritikovali ste opoziciju u Srbiji. Prošle nedelje opozicione stranke potpisale su zajednički sporazum. Mislite li da imaju snage da potpisnu režim?*

□ To je pozitivan korak. Izbori u Hrvatskoj imali su pozitivan uticaj na takvu odluku. Shvatili su da samostalno više ne mogu. Ipak, teško je reći da li je opozicija ovde sposobna da ide do kraja, ali mislim da će najveći njen deo sići sa političke scene zajedno sa Miloševićem. Opozicija snosi znatan deo odgovornosti za sopstvenu delegitimizaciju.

• *Ko su za vas političari u Srbiji koji mogu da budu perspektiva za sledeći milenijum?*

□ Socijaldemokratska unija, koju vodi Žarko Korać, Koalicija Šumadija, vojvođanske partije, Rasim Ljajić – to su partije koje su i sve vreme rata uspele da zadrže moralnu poziciju, koja je za Srbiju veoma važna. Mladi ljudi koji dolaze zapitaće se jednog dana da li je moguće da niko nije postojao na sceni. Treba se okrenuti ljudima koji će se tek pojaviti. Ovdašnja opozicija sprečila je dolazak mladih ljudi kao i Milošević. Marginalizovali su sve što je reformističko, a Beograd je najodgovorniji. Pitanje je momenta kada će se pojaviti novi ljudi.

Reporter, 19. januar 2000.

Intervju: Vanja Mekterović

O vlasti, opoziciji, crkvi i denacifikaciji

Sonja Biserko, predsednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, u poslednje vreme je na meti skoro svih opozicionih struktura. Dugogodišnji službenik Saveznog sekretarijata za inostrane poslove, koji je napustila 1991. godine, osnovala je brojne nevladine organizacije – Evropski pokret, Centar za antiratnu akciju, Forum za međunarodne odnose. Za Vreme tumači svoje stavove, za koje kaže da ih nikad nije menjala.

Vreme: Gnev opozicije izlio se na Vas posle Vašeg nedavnog teksta u "Di Veltu". Tu ste rekli da se "sa svom sigurnošću može tvrditi" da su svi opozicioni lideri bili povezani sa Arkanom, "bilo kroz kriminalne transakcije, bilo kroz Službu državne bezbednosti". Na čemu zasnivate takve optužbe?

Sonja Biserko: Reakcije na Arkanovo ubistvo su me više fascinirale kao društveni fenomen, kao ilustracija toga šta je on sve dotakao u društvenom i javnom životu Srbije. To je objavljivano u svim novinama. Sve što sam napisala bazirano je na novinskim tekstovima i citatima.

• U tim tekstovima nije pisalo da je opozicija kriminalno ili preko SDB-a bila povezana sa Arkanom.

□ Đinđić je Erlangeru iz "Njujork tajmsa" rekao to što je rekao, nisam ja to izmislila.

• Đinđić je "Njujork tajmsu" rekao, pa demantovao, da ga je Arkan tokom rata upozorio da su njegov život i život Slavka Čuruvije ugroženi, da je od Arkana saznao za nameru Mire Marković da se uz pomoć "Tigrova" obračuna sa učesnicima građanskog protesta '96. i '97. Šta to dokazuje?

□ Nisam ulazila u te stvari, niti imam takvu nameru. Ova opozicija ovde traje već deset godina, što znači da je saučestvovala u političkom životu, i njena je aktivnost vidljiva na površini...

• Ali, u svom tekstu Vi kažete da su svi oni bili povezani sa Arkanom bilo preko kriminalnog bilo preko bezbednosnog aparata...

□ Pa, bilo je tu raznih gardi. U Srbiji je došlo do fragmentacije političkog života, državne bezbednosti, vojske, policije, i svi oni, to je vidljivo iz svih afera, imaju nekog u nekoj svojoj gardi. Nije bitno da ulazimo u te detalje. To se vidi golim okom i jasno je svakome ko pažljivo čita novine.

• U tom tekstu pominjete da je Arkan imao "bliske veze s Pravoslavnom crkvom", da je "posećivao patrijarha Pavla, koga je smatrao svojim vrhovnim komandantom". Verujete li da je patrijarh aminovao Arkanova zlodela?

□ Ja to nisam rekla. Mislim, međutim, da SPC snosi deo odgovornosti za događaje u poslednjih deset godina. Ima raznih frakcija u Crkvi, ali je ona bila prisutna posebno u Bosni, u parlamentu RS... i na političkoj

sceni Srbije. Nažalost, veoma često podižući emocionalni naboj u inače uzavreloj atmosferi.

• Imate i mnogo šire primedbe na srpsku opoziciju. Kažete da je njena energija prevashodno usmerena na "rekomponovanje Balkana". Šta to znači?

□ U poslednje vreme pojavila se nova serija knjiga i časopisa, mada je to postojalo i ranije, koji zagovaraju proširenje Srbije na severozapad. Već osamdesetih godina sazreva ideja da je Kosovo izgubljeno za Srbiju, i mislim da je ono instrumentalizovano za dobijanje drugih teritorija u Hrvatskoj i Bosni. U tome se nije uspelo, ali se još insistira na ideji da taj kulturni i duhovni prostor obuhvata Srbiju, Republiku Srpsku i Crnu Goru. Ipak, ne propušta se prilika da se napomene kako je "Republika Srpska pod okupacijom" (Momčilo Perišić, predsednik Pokreta za demokratsku Srbiju). Mislim da to niko nije ozbiljno porekao. Osnovno pitanje Srbije danas jeste to šta su njene granice, i mislim da dok se to pitanje ne zatvori neće biti otvoreno nijedno drugo.

• O kojim je granicama reč? Prema Republici Srpskoj? Kosovu?

□ I prema Crnoj Gori.

• Da razjasnimo: Vi mislite da Srbija, RS i Crna Gora nisu isti kulturni i duhovni prostor?

□ Mislim da nisu.

• Državne granice, međutim, nisu isto što i međe kulturnog prostora.

□ Niko još nije rekao šta je i dokle seže Srbija.

• Pomenuli ste da je osamdesetih godina nastala ideja napuštanja Kosova da bi se Srbija širila na severozapad. Opozicione stranke u Srbiji tada nisu postojale. Kako su mogle biti odgovorne za takav projekat?

□ To su isti ti krugovi, u Akademiji, među pripadnicima intelektualne elite. Milošević je bio njihov eksponent za sprovođenje tog projekta.

• Draškovića i Đinđića ubrajate u intelektualnu elitu?

□ Oni su politička elita. Njihove partije su nastale u to vreme.

• Vi, dakle, mislite da Srpski pokret obnove i Demokratska stranka imaju teritorijalne ambicije prema RS i žele da potčine Crnu Goru?

□ Oni o tim pitanjima moraju jasno da se izjasne. Kad je reč o Kosovu, oni su – posebno SPO – radikalniji u retorici nego režim.

• Oni kažu da traže zaštitu Srba i sprovođenje Rezolucije Saveta bezbednosti o Kosovu...

□ To nije sporno.

• Pa šta je sporno?

□ Insistiranje na vraćanju vojske i policije, što je nerealno, demoniziranje međunarodne zajednice, naročito Kušnera. Zašto Drašković i Đinđić ne idu u srpske enklave i ne razgovaraju s tim ljudima, ali ni sa Albancima? Koliko mi je poznato, oni su i pre i za vreme rata odlazili dole veoma retko, možda jedanput ili dvaput. Politički rad podrazumeva konkretno

delovanje na licu mesta. To bi ohrabrilu tamošnje stanovništvo u nameri da ostane.

- *Zamerate opoziciji da ne nudi nikakvu alternativu, da traži samo smenjivanje Miloševića – što nije dovoljno. Šta bi trebalo da traže?*

- *Preuslov za bilo kakve promene jeste smenjivanje režima. Tokom prošlog leta u unutrašnjosti Srbije ljudi su egzistencijalno reagovali, jer je ekonomska situacija tamo teža nego u Beogradu. Ta obećavajuća energija nije iskorišćena, a to je mogla jedino opozicija, koja nije ni tada ni kasnije ponudila pravi, sada jedino mogući minimalan ekonomski program.*

- *Ekonomska program ne nudi, na primer, ni G-17?*

- *Ne u smislu da bi on adekvatno odrazio dubinu ekonomske krize i izlaz iz nje, koji nije lak ni moguć bez pomoći međunarodne zajednice.*

- *Osnovni problem opozicije je u nedostatku ekonomskog programa?*

- *Nedostaje pravi pristup. Ni izbeglicama se niko nije obratio, a i to su sad građani ove države, bez obzira na to da li su formalno državljani. Niko se nije oglašio povodom izbora u Hrvatskoj, da li su za povratak izbeglica. Zašto među njima nisu lobirali da glasaju u što većem broju? Nemaju jasan stav ni o decentralizaciji Srbije. Različite priče o regionalizaciji zamagljuju suštinski problem unitarističkog koncepta koji je uvek bio izražen u Beogradu. Nema jasnog stava o najvažnijim životnim pitanjima ljudi. Raspali su se zdravstvo, školstvo, transport... Građani su taoci i jednih i drugih.*

- *Kažete da su građani Srbije taoci i vlasti i opozicije, a s druge strane govornici o kolektivnoj odgovornosti. Mogu li taoci biti odgovorni za politiku onih koji ih drže taocima?*

- *Nisu svi na isti način odgovorni, ali svi imamo određenu političku odgovornost jer je ovaj režim biran tri puta.*

- *Proizlazi li iz toga da je svejedno hoće li sutra na vlasti biti režim ili opozicija?*

- *To prvenstveno zavisi od njih samih. Svojim stavovima i porukama morali bi se razlikovati od režima. Ni uz velika nastojanja tokom demonstracija '96 i '97, nisu uspeali da daju zajedničku izjavu o Kosovu koja bi pokazala da misle drugačije. Samo uz veliki pritisak međunarodne zajednice opozicija se nedavno ujedinila, što je tek prvi korak.*

- *Pored opozicionih stranaka, ne verujete ni da se iko drugi u Srbiji odmakao od velikonacionalističkog projekta: pozvali ste ponaosob ostale nevladine organizacije, medije, intelektualce, pojedince, građane u celini?*

- *Verujem da u Srbiji postoje i liberalno nastrojeni ljudi, koji su bili potisnuti iz glavnih događaja u poslednjih deset godina. Oni nisu uticali na donošenje ključnih odluka, a u javnosti su bili marginalizovani, zato što je nacionalistička elita okupirala ceo prostor i imala ogromnu podršku, koja je sad nešto splasla. Verujem da Srbija još ima šansu sa ovim moralno čvrstim ljudima.*

- *Pomenute teške optužbe na opozicione stranke, nevladin sektor, medije, izrekli ste na svim susretima visokog međunarodnog nivoa koje ste imali u poslednjih nekoliko godina. Šta ste time želeli da postignete?*

- *Sa tim istim ljudima su se sretali svi iz režima, svi iz opozicije, svi iz nevladinog sektora, svi iz medija. Svi su imali jednaku šansu da kažu šta misle. Ja ovako mislim i govorim deset godina, i uvek sam radila transparentno, ne denuncijantski – za šta me sad optužuju. Meni se čini da razumem šta se ovde dogodilo i šta se događa, i nastojala sam da pomognem i drugima da razumeju. Ni u međunarodnoj zajednici nije bilo pravog razumevanja ovdašnjih događaja ili je ono dolazilo sa zakašnjenjem. Prevideli su da je Srbija u raspadu Jugoslavije imala primarnu odgovornost.*

- *Tražite međunarodni protektorat nad Srbijom, i to ste konkretizovali uoči rata, u februaru 1999: "Prisustvo NATO na Balkanu, kao i međunarodne zajednice uopšte, od suštinskog je značaja za Srbiju i njen oporavak. Uloga NATO treba da bude na liniji suzbijanja balkanskih etnonacionalizama i denacifikacije regiona, posebno Srba. Takvu ulogu NATO je već jednom uspešno obavio u Evropi tokom Drugog svetskog rata... Treba podsetiti da je takvom razvoju, osim neposrednog vojnog prisustva, presudno doprineo Maršalov plan..." Verujete li da bi pod vojnom okupacijom NATO bilo poboljšano stanje ljudskih prava u Srbiji?*

- *Bez prisustva međunarodne zajednice ne može biti značajnijih promena, pogotovo ne u ekonomskoj obnovi celog regiona, pa i Srbije. U tom smislu je Maršalov plan, koji ima i svoje oličjenje u Paktu stabilnosti, veoma važna vizija. U ovom momentu su sve susedne zemlje pod nekom vrstom protektorata, Hrvatska, BiH direktno, Crna Gora, Makedonija, Kosovo, Bugarska, Rumunija...*

- *Šta je sa vojnim prisustvom? Verujete li, kao što ste nagovestili u pomenutom tekstu, da NATO treba da okupira Srbiju?*

- *NATO je u Srbiju, tj. na Kosovo, dovela sama Srbija. Nemam stav o tome da li je vojno prisustvo NATO u Srbiji neophodno. To je sad inače teško očekivati, ali će o tome odlučivati ovdašnja dinamika. Bilo bi dobro ako to može da se izbegne, ali to zavisi od Beograda, od režima, od svih koji učestvuju u političkom životu. Rambuje i Pariz su bili šansa da Kosovo postane problem međunarodne zajednice, njihov vruć krompir, a ne da se izazove intervencija. Uostalom, prisustvo NATO podrazumeva i, recimo, Partnerstvo za mir i uključivanje u taj savez, a ne obaveznu okupaciju.*

- *Zalažete se i za denacifikaciju Srba. Podrazumeva li to da su oni nacisti?*

- *Može to da se zove i otrežnjenje. Treba početi od antibirokratske revolucije, koja je bila autentična politička revolucija, u suprotnosti sa dominantnim procesima u Evropi. Takvo nerazumevanje međunarodnih okolnosti dovelo je i do kasnijeg odbijanja konfederalne Jugoslavije na Haškoj konferenciji, i ostalih inicijativa... Da Vas podsetim, izgleda da je pitanje denacifikacije u poslednje vreme svojevrsni hit u Beogradu. Na tom projektu radi već Radio B2-92, o tome se priča čak i u NIN-u. Đinđić je pre nekoliko dana u Americi govorio o krivici...*

- *Helsinški odbor se godinama bavi izbeglicama. Kakav ste uspeh postigli?*

□ Preko nas je prvi put pokrenuta akcija povratka Srba u Hrvatsku posle egzodusa 1994. i 1995. Dotad je to bila tabu tema. Skupili smo oko 35.000 potpisa na formularima koje smo slali preko visokih američkih predstavnika Vladi Hrvatske i predsedniku Tuđmanu. Ta akcija nije odmah imala pravi odgovor na hrvatskoj strani, budući da je tadašnja vlast bila protiv povratka izbeglica, samim tim što je imala koncept etničke države.

Naša akcija je, međutim, odmah naišla na negativnu reakciju režima opozicije, nevladinih organizacija u Srbiji, što je pokazalo čemu izbeglice treba da posluže –dokazivanju da ne može da se živi zajedno. U ovoj fazi političkih promena u Hrvatskoj partije koje dolaze na vlast pozivaju Srbe da se vrate, i time se narušava obrazac po kome i jedna i druga strana žele isto. Uoči izbora postojala su tri punkta u Jugoslaviji – u Subotici, Beogradu i Kotoru. Borislav Mikelić je pozvao Srbe da ne glasaju za Hrvate, jer su "svi oni ustaše". To isto desilo se u Banjaluci.

Izbeglice su humanitarno, pravno, ali i političko pitanje pošto predstavljaju instrument za ostvarivanje koncepta zaokruživanja etničke države na kojem se u Srbiji istrajava. Dejan Medaković, recimo, u decembru u *Politici* kaže da treba kolonizovati te Srbe. Izbeglice iz Hrvatske i jesu sistematski naseljavane na etnički mešovitim teritorijama kao što su Vojvodina, Sandžak, u nenaseljenim područjima Istočne Srbije, u okolini Beograda i na Kosovu. Kad je reč o izbeglicama iz Bosne, deo iz Federacije je u Republici Srpskoj, koja se konsoliduje po istom etničkom principu, a deo Bosanaca je –preko 200.000 – u Srbiji na istim prostorima kao Srbi iz Hrvatske. Srbi sa Kosova su, međutim, uglavnom u užoj Srbiji, blizu granice Kosova i u Sandžaku. Retko ko je došao u Beograd osim onih koji imaju porodice – to je bilo zabranjivano i policijski sprečavano.

- *Kako pomažete izbeglicama Srbima sa Kosova?*

□ Najpre smo pokušali da napravimo uvid u to kako su izašli i gde se nalaze. Izašlo je oko 200.000 ljudi, od toga je, prema našim sadašnjim procenama, verovatno oko 70.000 Srba.

Intervjuisali smo sto porodica iz Prištine, sa idejom da opstanak Srba na Kosovu podrazmeva i njihov opstanak u glavnom gradu. U Prištini bi, gde je sad samo oko 1000–2000 Srba, trebalo da bude deo elite, intelektualaca, profesionalaca koji su i ranije tamo bili. Mnogo njih želi da se vrati, ali svi vide svoj povratak zajedno sa vojskom i policijom, što je posledica medijske propagande da će se vojska i policija vratiti do juna.

- *Verujete li da oni neće da se vrate bez vojske i policije zato što podležu državnoj propagandi ili zato što strahuju za svoj život?*

□ I jedno i drugo. U ovom momentu nema objektivnih mogućnosti za njihov povratak, pre svega zato što se stanje tamo tek stabilizuje. Išli smo u Lipljan, u Gračanicu, u Orahovac, svuda gde ima Srba. Negde smo bili prvi iz Beograda koji su došli da ih vide. Oni su zbilja izolovani, žive u getoima istim

onim paralelnim životom kojim su nekad živeli Albanci, uz iste strahove – verovatno i gore – jer se kreću samo uz pratnju KFOR.

I dalje su instrumenti režima koji ne vodi računa o njihovom opstanku. Ideja je da se prikaže da su oni viktimizirani, što objektivno jesu, ali bi se razumnom politikom moglo pomoći Srbima da tamo ostanu. Ključno je da prihvate realnost da više nisu dominantni, drugo, da prihvate međunarodnu zajednicu i njeno prisustvo kao pozitivan faktor u stabilizaciji odnosa na Kosovu, da se okrenu tim organizacijama i da preko njih traže *modus vivendi* sa Albancima. I veoma je važno da, kao otac Sava u božićnjem intervjuu, govore o pokajanju, o sagledavanju odgovornosti vodećih ljudi koji su dole predstavljali vlast.

- *Pod upravom međunarodne zajednice, svakodneвно stradaju civili koji ni na koji način ne mogu biti osumnjičeni da su učestvovali u zločinima na Kosovu. Kako da imaju poverenje u predstavnike takve uprave i da sa njima saraduju?*

□ Na Kosovu, pored državnih organa kao što je MIP, postoji još samo jedna organizacija u srpskom korpusu – Centar za mir i toleranciju, koju vodi Zoran Baki Anđelković, znači opet beogradski režim. Nema nevladinih organizacija koje bi preko projekata i raznih inicijativa mogle da uključe međunarodnu zajednicu u njihov život. Potrebno je da se oni sami otklone od beogradske centrale. Drugo, trebalo bi da učestvuju u svim telima koja uspostavlja Bernar Kušner, bez obzira na sve primedbe. Tako bi iznutra uticali na događaje, umesto što negiranjem tih tela dalje minimiziraju sopstveni značaj.

- *Zar vladika Artemije ne razgovara stalno sa Kušnerom?*

□ Razgovara, ali su i on i Momčilo Trajković izašli iz tog sveta na početku, što je bilo pogrešno i bilo bi dobro da se sada vrate. Otac Sava, da opet podsetim na njega, jeste opšteprihvaćena ličnost, mislim i od strane Albanaca. Ni beogradski režim ne radi dovoljno da bi bio pravi partner, jer je njegov cilj da demonizuje Albance, da minira međunarodnu operaciju i dokaže da su oni nesposobni, da bi Beograd trebalo ponovo tamo da uđe. Koliko vidim iz propagande, ideja je da se ide na podelu Kosova. Kao što je bio slučaj u Hrvatskoj i Bosni, nisu važni Srbi koji ostaju s druge strane.

Ne treba, međutim, nikoga amnestirati. I sami Albanci imaju odgovornost za to što se dešava Srbima i drugim manjinama na Kosovu. Sve tri strane su odgovorne za to stanje. Međutim, ono što je bitno za sve Srbe koji su negde manjina, to je da se pitanje odgovornosti otvori u našem društvu, ne na Kosovu, nego u Beogradu. To onda njima pomaže.

- *Kako bi otvaranje pitanja odgovornosti Srba ovde u Beogradu spasavalo živote manjinama na Kosovu?*

□ Svi oni koji su u određenom trenutku bili u oružanom sukobu sa beogradskim režimom potežu pitanje odgovornosti cele zajednice, zato što se niko nije bunio, nije preduzeo nikakve mere. Onog trenutka kad neko to otvori i napravi diferencijaciju, to mora da utiče i na drugu stranu. Niko ne pravi razliku između vas, mene i režima zato što je mi ne pravimo, bez obzira na to

što ona postoji. Ako mi ne otvorimo proces diferencijacije, stanje će ostati nepromenjeno.

- *U međuvremenu će Srbi, Romi i ostali dnevno ginuti?*

□ Sve ovo traje deset godina i, kad god se otvaralo pitanje odgovornosti, uvek je bila hajka na onog ko ga je otvarao. Recimo, Nataša Kandić ili ja smo i ranije o tome govorile, možemo mirno ići na Kosovo. Ali to očigledno nije dovoljno.

Vreme, 12. februar 2000.
Intervju: Roksanda Ninčić

Nacionalizam u Srbiji je metastazirao

Sonja Biserko je od početka jugoslovenske krize aktivno učestvovala u mirovnjačkim i akcijama za zaštitu ljudskih prava. Jedan je od osnivača brojnih nevladinih organizacija, poput Centra za antiratnu akciju, Evropskog pokreta i Foruma za međunarodne odnose. Do tada je dugo godina radila u Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove. Već nekoliko godina njeni stavovi i njene izjave o uzrocima raspada Jugoslavije, o primarnoj krivici Srbije zbog ratova koji su usledili, o potrebi denacifikacije na ovdašnjim prostorima, izazivaju veliko protivljenje nacionalističkih krugova, i opozicionih i onih na vlasti. Napadi na nju su kulminirali tokom i posle intervencije NATO pakta, kako u medijima tako i u zvaničnim dopisima pojedinih stranaka koje se nazivaju demokratskim i nenacionalističkim.

Bulevar: *Helsinški odbor za ljudska prava organizovao je 1997. i 1998. dijalog između srpskih i albanskih intelektualaca o kosovskoj krizi. Kako na te razgovore gledate sa današnje distance i da li je suštinski dogovor o prevazilaženju krize bio moguć?*

Sonja Biserko: Albansko-srpski dijalog o rešenju kosovskog problema održan je u dva navrata, 1997. godine u Ulcinju i 1998. godine u Beogradu. Već na prvom skupu, s obzirom na složenost situacije, učesnici su u deklaraciji, koja je tom prilikom usvojena, tražili posredničku ulogu međunarodne zajednice. Albanci su bili izuzetno zainteresovani za razgovor. Beogradskom razgovoru prisustvovalo je dvadesetak vodećih albanskih intelektualaca, među kojima i Fehmi Agani. Mnogi od njih bili su članovi pregovaračkog tima u Rambujeu i Parizu.

Nažalost, sa srpske strane učestvovali su samo ljudi okupljeni oko Helsinškog odbora, te članovi nekih manjih partija kao SDU, i neki stručnjaci za kosovsko pitanje. Skupovima su prisustvovali i predstavnici međunarodnih organizacija i pojedinih ambasada u Beogradu. Pokazalo se da je dijalog uvek moguć, pa i u najtežim uslovima. Vodeće srpske partije, i opozicione i one na vlasti, nisu se odazvale našem pozivu. U Beogradu je sastanak potpuno marginalizovan i u, uslovno rečeno, nezavisnim medijima, što upućuje na zaključak da je postojala neka vrsta konsenzusa protiv rešavanja kosovskog problema dijalogom. Stvarala se slika da Albanci neće prihvatiti Kosovo unutar Jugoslavije, ali čini se da upravo sa naše strane nije postojala spremnost da se Kosovo zadrži u SRJ. Očigledno je da se želelo da se problem reši podelom Kosova, a teritorije bi se nadoknadile na drugoj strani.

• *Da li je srpska opozicija u odnosu na vladajući režim mogla ponuditi neku alternativu u rešavanju kosovskog problema?*

□ Problem naše političke scene je upravo u tome što su projekat, čiji je nosilac ovaj režim, podržavale ne samo partije, već i svi relevantni politički

faktori. I danas je teško očekivati da oni budu nosioci drugih opcija. I danas, režim se, uglavnom, kritikuje zato što nije uspeo da realizuje zacrtani projekat. Takva opozicija, i onda kada je, oktobra 1998, potpisan sporazum o dolasku međunarodnih posmatrača na Kosovo, bila je protiv toga sa izgovorom da režim odustaje od Kosova, kako bi opstao. Isto se ponovilo kada su na red došli pregovori u Rambujeu i Parizu – svi su bili protiv toga. Vuk Drašković je, recimo, ocenio da je "potpisivanje sporazuma ravno političkom samoubistvu", a Đinđić da će se Holbruk sa Miloševićem nagoditi i da će Milošević potpisati sve što mu ponude samo da bi politički preživeo.

I prilikom poslednjih izbora, 1996. i 1997. u predizbornoj kampanji Kosovo je bila dominantna tema, i o njoj se govorilo veoma radikalnom retorikom. SPO je u tome prednjačio, kao što je prednjačio i posle intervencije, a i sada. Opozicija nije uspevala ili nije htela da sagleda mogućnosti mirnog rešavanja kosovskog problema. Svi su negirali autonomiju, i tako su sami sebe delegitimizirali; prvo država, a onda i drugi politički akteri. Zbog takvog stava ni danas nisu orijentisani na iznalaženje rešenja, *modus vivendi* za Srbe koji su ostali na Kosovu. A njihov opstanak tamo u ovom momentu zavisi upravo od ponašanja Beograda. Zato će oni imati suodgovornost (sa Albancima) za njihov opstanak na Kosovu.

- *U poslednje vreme često odlazite na Kosovo. Kakvi su vaši utisci o tamošnjim zbivanjima?*

- Otkada su počeli nemiri u Kosovskoj Mitrovici, situacija se radikalizuje. Jedno vreme tenzije su padale i sticao se utisak da Kosovo može funkcionisati u normalnijim okvirima. Međutim, posle najnovijih incidenata stvorena je zapaljiva atmosfera, koja zahteva rešavanje statusa Kosova. Srpska strana je preko Mitrovice otvorila pitanje podele Kosova i u ovom momentu Kosovska Mitrovica je ključ za budućnost Kosova. Albanci su se na ovom pitanju radikalizovali i postoji strah da bi Srbi mogli uspeti u podeli Kosova, jer međunarodna zajednica trenutno nije uspevala da ovo pitanje zatvori na adekvatan način. Zato je veoma važno da se definišu granice Kosova i njegov status. Zbog dosadašnjeg desetogodišnjeg iskustva teško je verovati da će Kosovo biti deo Srbije. Po rezoluciji 1244 Kosovo je ostalo u okviru Jugoslavije, ali time ništa nije rešeno, jer je opstanak ove Jugoslavije veoma neizvestan.

- *Već nekoliko godina spominjete termin "denacifikacija" i tvrdite da je ona neophodna Srbiji. Šta tačno podrazumevate pod tim?*

- Suština denacifikacije je da se Srbija suoči s onim što se desilo, odnosno da se ljudi suoče sa sopstvenom odgovornošću za to. Tu, pre svega, mislim na Srbiju jer je primarna odgovornost za početak rata na nama. Sve dok se ne sagledaju razlozi zbog čega se nalazimo u ovako teškoj situaciji, Srbija i njeni građani neće biti sposobni da se pravilno odnose ni prema aktuelnom režimu, niti prema svojoj budućnosti.

I sada, kada se neprestano govori o promeni vlasti, niko ne otvara pitanje zbog čega smo mi zapravo došli u ovaj ćorsokak. Insistira se na tome da je režim poražen, da je izdao osnovnu ideju, kritikuje se kao nesposoban. Time

se zapravo šalje poruka da bi drugi politički činioci to izveli bolje, što je temeljna zabluda. Sve dok se ne suočimo s tom nerazumnom politikom, koja je bila suprotnost svemu onom što se dešavalo u Evropi i suprotnost dominantnim procesima koji su u toku, dakle, sa jednom u potpunosti anahronom politikom – mi nećemo biti sposobni da se odredimo prema sadašnjosti, ali ni prema budućnosti. To podrazumeva i suočavanje građana sa odgovornošću za sve ono što je urađeno u ime srpskog naroda, jer ovaj režim nije na vlast dolazio nasilnim putem nego putem izbora. Svi oni koji su glasali za ovu vlast imaju određenu odgovornost.

Tek posle procesa denacifikacije bićemo u stanju da obnovimo veze sa narodima s kojima smo nekada živeli u istoj državi, kao i sa manjinama.

- *Tvrdili ste da niko od opozicionih prvaka u Srbiji nije javno rekao da prihvata sadašnje granice Srbije...*

- Rat u bivšoj Jugoslaviji bio je rat za granice. Ni sada niko na političkoj sceni Srbije ne kaže gde su granice Srbije. Mislim, međutim, da posle bombardovanja, građani Srbije dobro znaju gde su njihove granice i očekuju da to neko artikuliše. Sve ovo što se desilo u proteklih deset godina dovelo je do izvesnog gubitka identiteta srpskog naroda, koji se identifikovao sa Jugoslavijom. I on se sada nalazi u svojevrsnoj krizi identiteta. Sada je najčešća identifikacija sa svojom neposrednom okolinom. Građani uglavnom očekuju rešavanje socijalnih i ekonomskih problema. Ali pre toga neophodno je da se napravi analiza stanja u kome se zemlja nalazi i odgovori na pitanje zašto je do toga došlo. Elite, pre svega beogradska elita, ne otvaraju ta pitanja jer bi se time neizostavno suočila sa vlastitom odgovornošću.

- *Znači li to da nacionalistička euforija splašnjava?*

- Nacionalizam u Srbiji nije nestao, on je metastazirao. Činjenica je da su građani Srbije siti ratovanja, da nema energije za buduće ratove, da nema pretenzija na susedne teritorije. U tom smislu, oni su svesniji kraha, debakla države i naroda od svoje elite, koja i dalje ostaje pri svojoj retorici, ali narod za nju više nema sluha. Građani je više ne prihvataju i ne prepoznaju u tome svoju budućnost.

- *Smatrate da su moguće političke promene u Srbiji?*

- Režim ima još načina da blokira ogromnu energiju nezadovoljstva, međutim, ističe vreme za nove manipulacije, ali ističe vreme i za sve nas, s obzirom da je sve manje prostora, a još se ne vide snage koje bi kanalisale tu energiju. Vlast više nije u stanju da kontroliše društvo u potpunosti, pre svega zato što nema više sredstava da bi podmirila ogroman represivni aparat.

U ovom momentu jedino kroz korupciju režim omogućava tom aparatu da rešava svoje egzistencijalne probleme. Može se reći da se preko korupcije održava čitav sistem, a to je tema koju ovde niko ne otvara. Inače, pitanje korupcije se, kao i pitanje demokratije odlagalo i kod nas ne postoji nijedna institucija i nijedan medij koji ozbiljno (poput sarajevskih "Dana" ili splitskog "Ferala") tretiraju to pitanje.

- *Spominjali ste i suštinsku transformaciju srpskog društva koja se odigrala krajem dvadesetog veka...*

□ U poslednjih desetak godina srbijansko društvo se potpuno transformisalo, usvojilo je nove vrednosti. Ne postoji ozbiljan uvid u to šta je danas srpsko društvo, kao ni u to kako danas građani preživljavaju. Siva ekonomija postala je dominantan oblik privređivanja, međutim, ona zahteva veliki napor i ogromnu energiju. Politički faktori se ponašaju kao da su iznad naroda, prilično su odvojeni od njega i veoma često prevaljuju odgovornost na njena za svoj neuspeh. Aktuelni režim, reklo bi se, instinktivno bolje oseća pulsiranje naroda što pokazuje i nivo represije koju režim sprovodi. To je ogledalo straha od toga naroda. Režim, ali i opozicija, plaši se izlaska naroda na ulice, jer je dovoljan samo jedan incident da se izlije veliko nezadovoljstvo, nezadovoljstvo koje se neće moći kontrolisati. Ni režim ni opozicija ne žele da preuzmu odgovornost za to. Režim je nesposoban da odgovori na sve goruće probleme i opstaje preko otvaranja novih žarišta, kao što su Kosovska Mitrovica, Crna Gora...

- *Sve se više govori i o odgovornosti srpske opozicije za sve ovo što nam se desilo.*

□ I odgovornost opozicije se polako otvara i dolazi na dnevni red, bez obzira na pritiske i anatemisanje svih onih koji su o tome i ranije govorili. Njena neodlučnost i nerzrelost čini je suodgovornom, pogotovo u situaciji kada građani očekuju promene i alternativnu ponudu. Sudeći prema informacija, koje su dostupne sa tih njihovih zatvorenih sastanaka, sve je jasnije da među njima postoje ogromne razlike, kako u definisanju problema tako i u njegovom rešavanju. Miting koji je najavljivan toliko dugo više nije na dnevnom redu, sada su na redu dogovori oko zajedničke liste za lokalne izbore. To pokazuje da opozicija nije spremna da preuzme odgovornost, koja je objektivno velika, za ono što će uskoro uslediti.

Za Srbiju je pogubno što u ovom momentu nema druge opozicije. (Doduše, postoje partije sa velikim moralnim kredibilitetom okupljene u Savezu demokratskih partija, koje predstavljaju pravu opoziciju, ali to su partije za budućnost.) Režim je sve aktivniji u kompromitaciji, uceni i ometanju rada i ovakve opozicije. I, nažalost, u tome je dosta uspešan.

U Vojvodini je na delu bilo "mekano" etničko čišćenje

- *Kakav je vaš stav prema pitanju statusa Vojvodine?*

□ Vojvodina je bila prva žrtva beogradskog režima, pošto je svojevrsnim pučem stavljena pod njegovu punu kontrolu. Od tada služi kao jedan od glavnih izvora finansiranja beogradske vlasti. Sada su, međutim, njeni privredni i finansijski resursi potpuno iscrpljeni, i trebaće, kada sve ovo stane, godine i godine ulaganja i rada da bi se ona oporavila. Raspad Jugoslavije je počeo ukidanjem autonomije Vojvodini i Kosovu, i zato je adekvatno rešavanje pitanja statusa Vojvodine i Kosova od sudbinskog značaja za budućnost Srbije.

Nažalost, pitanje Vojvodine se svih ovih godina odlagalo, ne samo od strane režima nego i od strane opozicije. Opozicija je tako svojevremeno bila opredeljena za ostvarivanje srpskog nacionalnog projekta i zaokruživanje granica srpske države, dok je pitanje demokratizacije ostavljala za kasnije. To isto radi i sada: fokus je na smenjivanju režima, a pitanje decentralizacije, manjina, ostavlja za kasnije. Međutim, vreme je isteklo i niko više nema vremena da čeka na pobeđu opozicije i njena obećanja. Zato je pogubno izbegavanje ključnih pitanja, jer se to kasnije vrati u mnogo nepovoljnijim i pogubnijim okolnostima. Vojvođanske partije pitaje Vojvodine moraju otvoriti ne samo zbog decentralizacije nego i zbog manjinskog pitanja, koje je desetak godina zapostavljano ili je neadekvatno tretirano. Nažalost, u Vojvodini je tokom poslednjih deset godina, posebno početkom rata, bilo na delu i "mekano" etničko čišćenje, što je dovelo do veliko odliva manjinskog stanovništva, posebno Hrvata i Mađara. Ukoliko se manjinsko pitanje bude i dalje odlagalo, postoji opasnost da pojedine manjine kao, recimo, mađarska, pokrenu zahtev za toritorijalnom autonomijom.

Dinamiziranje provincije

- *Helsinški odbor je za vreme bombardovanja odbio da uđe u Koordinaciju nevladinih organizacija koji su se udružili da bi oštro protestovali protiv NATO intervencije. Šta mislite o delovanju NVO danas u Srbiji?*

□ Stavovi i delovanja političkih partija i nevladinih organizacija tokom bombardovanja bili su ograničeni. Njihov stav protiv intervencije je bio legitiman, ali je izostala osuda protiv onoga što se događalo na Kosovu, što je umnogome doprinelo stvaranju slike da ovde nema stvarne opozicije režimu.

Nakon intervencije, došlo je do izvesne fragmentacije političke scene, svojevrsne pobune građana i dinamiziranje provincije, koja u tom pogledu preuzima primat od Beograda. Pokrenute su razne inicijative, došlo je do svojevrsnog otrežnjenja koje je reakcija na ogromne egzistencijalne probleme. Građani iz unutrašnjosti na životniji način reaguju na probleme i u tom smislu prilično su nepoverljivi prema Beogradu i njegovom oportunizmu. Istovremeno je artikulisana potreba za stvaranjem bloka opozicije i nevladinog sektora protiv režima, kako bi se što efikasnije obavile pripreme za naredne izbore, ukoliko do njih dođe. Međutim, treba biti oprezan do koje mere i kako opozicija i NVO treba da sarađuju, da se ne bi izgubila distinkcija između onoga šta su ciljevi nevladinih organizacija, a šta političkih organizacija. Vodeće političke stranke u poslednjih desetak godina nisu postigle značajnije rezultate i u velikoj meri su delegitimisane pred našom javnošću. Saradnja sa nevladinim organizacijama, prema kojima su partije često imale rivalski odnos, pa čak i pun animoziteta, u sadašnjim okolnostima može da mobilise javnost za aktivniji odnos prema izborima, poput onog što se desilo u Slovačkoj i Hrvatskoj. Međutim situacija u Srbiji je znatno drugačija i složenija, te nije moguće puko preslikavanje njihovog iskustva.

Izbeglice – velike žrtve velikosrpskog projekta

- *Helsinški odbor već godinama prati izbeglice koje su u Srbiju došle iz raznih krajeva bivše Jugoslavije. Kakva je danas situacija sa njima?*

- Izbeglice su velike žrtve velikosrpskog projekta. U ovom trenutku niko ne posvećuje pažnju, niti vlast niti opozicija, njihovom statusu, njihovoj integraciji u novu sredinu ili njihovom povratku tamo odakle su došli. Posle promene vlasti u Hrvatskoj, otvoren je realan prostor za povratak izbeglica.

U ovom momentu, kao i svih proteklih godina, postoji jasna opstrukcija povratka pošto su izbeglice još uvek u funkciji konsolidacije etničke teritorije, bilo u samoj Srbiji, bilo u Republici Srpskoj. Jedan od ciljeva bila je i promena demografske strukture Kosova, zbog čega je jedan broj izbeglica, posebno onih iz Hrvatske, bio tamo usmeravan. Kao što znamo taj plan je propao, jer izbeglice prosto nisu želele na Kosovo. Velikosrpski projekat, koji nije imao realne mogućnosti za realizaciju, najviše se prelomio upravo preko leđa izbeglica. I pored toga, nacionalistički krugovi istrajavaju na njihovom ostanku u Srbiji kako bi se revitalizirala nacija. Međutim, Srbija objektivno nema šta da ponudi tim ljudima i oni su uglavnom prepušteni sebi.

Najveći broj izbeglica je naseljen u Vojvodini. Dosta njih je usmereno ka mešovitim sredinama, mađarskim i hrvatskim, što je dovelo do svojevrstne interakcije manjinskog i izbegličkog stanovništva. Sada je najvažnije da se izbeglice informišu o mogućnosti povratka u svoje domove, a na insitucijama, nevladinim organizacijama i drugim je da im pruže pravnu i tehničku pomoć u tome.

Bulevar, 10. 03. 2000.

Intervju: Nedin Sejdinović

Omogućite im da se vrate dok još uvek ima vremena

Prošlo je gotovo deset godina otkako su veće ili manje grupe izbeglica počele da pristižu u neke od delova bivše Jugoslavije. Kako su se širile ratne operacije, tako je rastao broj izbeglica. Danas su izbeglice simbolični svedoci pobeđe nacionalista na svim stranama. Najbolja garancija njihovog nevratanja je njihovo dugo odsustvo od svojih kuća. Drugim rečima, izgledan je povratak samo malog broja. Što se tiče repatrijacije, sve novoosnovane države na teritoriji bivše Jugoslavije primenjivale su taktiku odlaganja, računajući na vreme kao faktor koji može da olakša stvari. Tokom tih deset godina mnoge izbeglice su išle od jednog do drugog egzila, mnoge su emigrirale u treće zemlje, ali većina se vukla od jednog do drugog mesta unutar bivše Jugoslavije. U međuvremenu su etnički projekti bili poraženi, ali tek posle deset godina.

Tokom prošle decenije međunarodna zajednica je tragala za rešenjem u skladu sa evropskim standardima. Nažalost, nije bila spremna da stane iza predloga Haške konferencije 1991, koji je nudio optimalno rešenje za sve strane. S obzirom na ondašnju međunarodnu konstelaciju, Dejtonski sporazum je bio više reakcija na *status quo* na terenu, i kao takav je nudio najbolje rešenje pod ondašnjim okolnostima. Ovaj sporazum je predvideo dva cilja: bilo podelu ili integraciju Bosne. U isto vreme Aneks 7 je po prvi put otvorio pitanje repatrijacije izbeglica.

Razvoj događaja u proteklih 5 godina je međutim pokazao da se međunarodna zajednica opredelila za integralnu Bosnu, i da se u tom smislu može očekivati revizija Dejtonskog sporazuma. U međuvremenu su na Kosovu izbili oružani sukobi, koji prete da se pretvore u širi balkanski konflikt. Za vreme NATO intervencije lansirana je politička vizija celog regiona, artikulisana kroz Pakt za stabilnost. Ovaj pakt bi tek trebalo operacionalizovati, pogotovo na ekonomskom planu, kao preduslov za bilo kakav značajan napredak u regionu.

U takvom političkom okviru pitanje repatrijacije dobija sasvim novu dimenziju. Administrativni teror novoformiranih država, koji je odavno glavna prepreka za povratak izbeglica, ublažen je zahvaljujući pritisku međunarodne zajednice. No, ipak, izvestan broj izbeglica će biti rad da se vrati, ako se stvore ekonomski uslovi za repatrijaciju. Bez toga se ne može očekivati da će izbeglice jednostavno zameniti jednu nesigurnu egzistenciju drugom. Većina njih je do sada uspeła da preživi u teškim uslovima, ali nije spremna da napravi korak ka povratku bez sigurnosti da ih tamo čeka bolji život.

Stvoren je izvestan broj uslova za repatrijaciju izbeglica: čovek ne može da ne pomisli da je ovo pravo vreme da se nešto sa tim u vezi učini. U sadašnjem trenutku Pakt stabilnosti nudi jedinu šansu za promenu nekih efekata etničkog čišćenja. Povratak izvesnog broja izbeglica pružio bi regionu šansu za oživljavanje multietničke i multikulturalne tradicije. Tumbanja izazvana decenijom rata oterala su ruralno stanovništvo u gradove, a mnoge mlade i talentovane ljude u emigraciju. Uz to su ugrozila i manjine. Sva ova i druga pitanja sada se moraju rešavati.

Ideja etnički čistih država doživela je poraz, jer sve novostvorene države su sebe lišile najboljih i najvitalnijih segmenata društva. One će nažalost shvatiti da će morati da prođu decenije pre nego što se život vrati u njihova devastirana sela i ceo region. Nacionalizam je metastazirao u ovim regionima, ali se čini da se ljudi još uvek nisu otreznili. Izbeglice, koje su bez sumnje glavne žrtve šovinističkih politika, možda su najspremnije da ponude ruku pomirenja drugoj strani.

Povratak, juli 2000.

Agonija opozicije i vlasti

Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora Srbije, jedan je od najpoznatijih kritičara, ne samo srpskog režima već i opozicije. U centru njene kritike je nacionalizam i odgovornost srpske elite zbog krvavog razbijanja bivše Jugoslavije.

Razgovor za Monitor počinjemo odnosom srpske opozicije prema Crnoj Gori.

Sonja Biserko: Mislim da je to ključno pitanje koje se može postaviti za sve republike bivše Jugoslavije. Naime, radi se o stavu koji je zajednički i opoziciji i režimu: nepriznavanje ravnopravnosti drugih republika i naroda. Do raspada Jugoslavije je došlo upravo zbog različitog pristupa transformacije SFRJ. Srpski pristup bio je negacija avnojevskih granica, te Ustava iz 1974. i zagovaranje jake centralističke/unitarne države u kojoj bi Srbi imali dominantnu poziciju. Srpski antikomunizam se bazira isključivo na nepriznavanju republičkih granica (u tom pogledu i režim je bio na istim linijama) koje smatra "komunističkom izmišljotinom".

Situacija sa Crnom Gorom ponovo potvrđuje i jasno ilustruje taj pristup, koji se u međuvremenu nije prilagodio novim okolnostima, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu. Arogancija Beograda ubrzala je proces emancipacije svih naroda bivše Jugoslavije, pa i Crne Gore. To je proces dugog trajanja, te je pitanje nezavisne Crne Gore samo pitanje vremena. Za poslednjih deset godina došlo je do promene svesti u Crnoj Gori i teško je pretpostaviti da srbijanska opozicija može svojim "demokratskim obećanjima" tu stvarnost promeniti. U međuvremenu, došlo je do stvaranja autentičnih crnogorskih institucija kao što su akademija, crkva i udruženje književnika. One i te kako imaju važnu ulogu u formiranju te nove svesti.

Monitor: *Srpska opozicija je, do izborne krize, ubjeđivala ovdašnju vlast da Crnu Goru tretira kao "ravnopravnog partnera". A, pred izbore, odnos srpske opozicije prema poziciji Crne Gore posve se izmijenio?*

□ Pokušaj opozicije da "obrlati" crnogorsku vlast svojim obećanjima da će Crna Gora biti "ravnopravni partner" nije uspeo, jer nije iskren. Prema tome, samo nezavisna Crna Gora može da definiše svoj ravnopravan odnos sa Srbijom, što je više nego prirodni interes dva naroda i dve državne zajednice. Argument srbijanske opozicije da će neučešće crnogorske vlasti na saveznim izborima doprineti pobjedi Slobodana Miloševića, samo je providno prebacivanje odgovornosti za eventualni neuspeh na Crnu Goru, pre toga na Kosovo i sl. Srbijanska opozicija mora da shvati da je odlazak Slobodana Miloševića isključivo u nadležnosti građana Srbije.

- *Da li je moguć savez Koštunice sa SNP, o čemu se sve više govori?*

□ Već se najavljuje mogućnost da se srbijanska opozicija okrene SNP u slučaju da crnogorska vladajuća koalicija ne izađe na izbore, što dodatno ilustruje njenu nedoslednost. Istovremeno, ogoljava njen suštinski odnos prema Crnoj Gori koji se ne razlikuje od režima. Najbolja ilustracija za to su izjave poput one – "ako ne izađu na izbore, neka se odvoje" ili – "Đukanović će biti odgovoran ako Milošević pobedi, jer time obezbeđuje svoj povlašćen položaj sa međunarodnom zajednicom". Naime, opozicija je u dosadašnjim ponudama za redefinisane SRJ videla Crnu Goru samo kao region, iza čega se krije unitaristički koncept. Sve to ukazuje na to da ne postoje ozbiljna razmišljanja o novom, suštinski ravnopravnom odnosu sa Crnom Gorom. S obzirom na geografsku i ekonomsku disproporcionalnost Crne Gore prema Srbiji, teško je i zamisliti njenu ravnopravnost a da ona prethodno ne ostvari svoju nezavisnost.

Uostalom, raspad bivše SFRJ traje već deset godina i ovo je finalna faza agonije. Raspad Jugoslavije je ključna pretpostavka za buduću reintegraciju regiona, kao i za implementaciju Pakta stabilnosti. U tom novom okviru sve novostvorene države će se udruživati i saradivati u skladu sa svojim interesima. Crna Gora i Srbija će sigurno naći mnogo dodirnih tačaka za neki novi aranžman.

Treba napomenuti da je Beograd povukao niz poteza koji, *de facto*, Crnu Goru već čine samostalnom. Poslednji u nizu je promena Saveznog ustava bez podrške i konsultacije Crne Gore. Opozicija je prvo bila protiv tih promena, da bi, zatim, i ona tražila od Crne Gore da se uključi u ove izbore. Tokom poslednjih deset godina opozicija je uvek tražila saradnike u drugim republikama protiv Miloševića i dosad nije bila spremna da sama preuzme rizik i odgovornost za sučeljavanje sa režimom. To joj se vraća kao bumerang, jer je propustila sve mogućnosti da otvori ključne teme za Srbiju, na kojima se dobijaju izbori. To, svakako, više nije niti Crna Gora niti Kosovo. Građani Srbije su okrenuti sebi i traže ponudu koja će poboljšati njihov život i otvoriti put ka budućnosti.

• *Da li je srpska opozicija sposobna da se okrene suštinskim pitanjima i problemima društva?*

□ Već deset godina od srbijanske opozicije se očekuje da napravi ono što je već urađeno u drugim tranzicijskim zemljama. Nažalost, Srbija je jedina zemlja u kojoj nije došlo do promene režima i za to ogromnu odgovornost snosi i opozicija. Razlog tome je što je opozicija pružila punu podršku, ne samo za sprovođenje već i za kreiranje nacionalnog projekta i što od toga ni danas nije odustala. Pored toga, programi opozicije su do te mere nerazrađeni i bez sadržaja, što znači da nije uspela da formuliše alternativnu ponudu koja bi mobilisala glasačko telo. Ako uzmemo ponašanje opozicije u poslednjih godinu dana, lako se može izvesti zaključak o njenoj neodgovornosti, korumpiranosti, neprofesionalnosti, i nedoslednosti. Trebalo je skoro osam meseci da bi potpisali međusobni sporazum i još toliko da bi napravili nekakav program koji je izradila Grupa 17 plus. Kada se uzme u obzir da režim ima bolju infrastrukturu, iskustvo i, generalno, ljude koji su odrasli u politici, onda je

takvo ponašanje opozicije više nego neodgovorno. Zatim, njihove sujete, međusobna ogovaranja i prepucavanja govore o nezrelosti i nerazumevanju kako državnog, tako i nacionalnog interesa, te istorijskog trenutka u kome se srpski narod nalazi. Veći deo opozicije ne razume međunarodni kontekst, provincijalna je, što najbolje ilustruje njeno ponašanje kao da je pupak sveta. Ne trpi kritiku i svakog ko nije slepo odan doživljava kao neprijatelja. U tome ima podršku i jednog dela medija i nevladinih organizacija.

• *Kako je moguće da se sada, nakon više od deset godina nacionalističkog razaranja regiona, kao alternativa Miloševiću nudi tzv. građanski nacionalizam, koga personifikuje predsednički kandidat DOS Vojislav Koštunica?*

□ I režim i opozicija su se nametnuli kao tumači interesa srpskog naroda bez ikakve provere. Otkud sad ideja da je građanski nacionalizam ono što odgovara srpskom narodu? Gde je to provereno: u krugu "dvojke", Akademije i crkve. Kako to da nema i drugih ponuda, šta je sa socijaldemokratijom? Srpski narod u ovom trenutku deluje zrelije nego njegova elita, pre svega zato što pokazuje ozbiljne sumnje u ponudu i jednih i drugih. Zar to nije dovoljan razlog da se malo više angažuju na detektovanju agende samih glasača. Pri tome, treba napomenuti da je ponašanje režima mnogo jasnije jer nema drugog izlaza. On se bori za svoj biološki opstanak i spreman je na sve. Opozicija ne uspeva da iskorači i otvori neka pitanja, kao što su rat, zločini, korupcija, siromaštvo, koja režim ozbiljno dovodi u pitanje. Umesto toga, oni kritikuju Zapad na istoj liniji kao i režim. U čemu se onda razlikuju? Da ode Milošević, a program da ostane isti, bez obzira na to što za njegovo ostvarenje nema nikakvih šansi. Zaokruživanje etničke države, pripajanje Republike Srpske, minimiziranje zočina...

Ovakvo stanje u srbijanskoj opoziciji u suštini je ključ nemoći ovog društva. S obzirom na to da su svih deset godina bili ogledalo režimu, te da su bili njegovi saučesnici, teško je verovati da bilo koja strana može doneti promenu. Kako sada stvari stoje, režim i opozicija održavaju balans koji im produžava život. Narušavanje tog balansa dovešće do sloma ovog društva. Zato su predstojeći izbori uvod u novu fazu agonije. Pored toga, i druge okolnosti, kao što su ekonomsko propadanje, izolacija, ovogodišnja suša, imaće uticaj na razrešavanje ukupne situacije.

• *Do kakvih bi promjena došlo ako opozicija u Srbiji dobije ove izbore, ako porazi Miloševića?*

□ Teško je u ovakvoj situaciji prognozirati ishod. Još je mesec dana do izbora i mogući su mnogi nepredvidljivi obrti. Politička scena u Srbiji u ovom trenutku puna je nepoznanica i sasvim je netransparentna. Iza scene povlače se potezi koji mogu bitno uticati na rasplet. Naime, posle tako dugog propadanja, pre svega moralnog, teško je očekivati čiste situacije. Međutim, treba ipak reći da ovi izbori (lokalni i predsednički) bez republičkih u suštini ne menjaju mnogo situaciju. Poznato je da je realna vlast na republičkom nivou, dakle u Srbiji, a ne na saveznom nivou. Neizvesno je i ponašanje VJ. Ako se ima u vidu nova vojna doktrina koja je plasirana ovih dana, može se očekivati da VJ

odbije poslušnost novom predsedniku. Pored toga, novi predsednik, s obzirom na neučeste Crne Gore na saveznim izborima, može se naći u vakuumu koji će onemogućiti bilo kakvu njegovu ulogu. Ovakva neizvesnost moguća je upravo zbog nepostojanja prave alternative, jer ni režim ni opozicija ništa ne nude sem svog preživljavanja. Ipak, o ishodu će odlučiti građani Srbije. Njihovo nezadovoljstvo je ogromno i ukoliko žele promene, one su moguće i bez demokratskih i fer uslova. To se dešavalo i u istočnoevropskim zemljama kada slobodna štampa skoro da nije ni postojala. Znači, ključna promena je u rukama građana Srbije. Ukoliko do njih ipak ne dođe, to znači kraj ove opozicije. Možda će to stvoriti prostor za pravu alternativu. Međutim, pat pozicija između režima i opozicije otvara prostor i za druge scenarije: vanredno stanje, puč i sl.

- *Da li Vam se čini da značajan dio srpske opozicije nema namjeru da se suoči sa pitanjem ratnih zločina počinjenih u ime srpskog naroda, odgovornosti za zločine, te da ima izuzetno negativan stav prema Tribunalu u Hagu?*

□ Tribunal u Hagu je od početka marginaliziran i negiran u ovdajšnjoj javnosti. Njegova defamacija je dolazila kako od strane režima tako i od strane opozicije. Skrivanje iza kolektivne krivice zapravo ukida krivicu. Zato se stalno insistira na tome da je Hag antisrpski i da je to sud protiv celog srpskog naroda. Jedino individualizacija zločina amnestira srpski narod. Nažalost, zbog stalne manipulacije većina građana nije shvatila zašto je Hag važan upravo za Srbiju. Saradnja sa Hagom je nacionalni interes Srbije. Vodeće ličnosti opozicije od osnivanja Suda istupaju protiv ove institucije. Neki su bili i potpisnici deklaracije za amnestiju Radovana Karadžića. Većina je negativno reagovala na hapšenje Momčila Krajišnika kao akta "protiv srpskog naroda" i sl. Interesantno je da opozicija veoma retko pominje optužnicu protiv Slobodana Miloševića, te da je skoro nikad ne koriste kao argument protiv njega. Većina je protiv Miloševićevog isporučivanja Sudu.

Dakle, pitanje saradnje sa Hagom biće ključna tema na kojoj će se opozicija, ukoliko dođe na vlast, legitimisati pred Zapadom. Uostalom, Hag je ključ i za pomirenje u regionu, njegovu reintegraciju, povratak izbeglica... Mislim da će to biti najteže iskušenje za opoziciju. Bojim se da srbijanska opozicija radi u pravcu žrtvovanja Miloševića i amnestiranja svih ostalih. To je opasna orijentacija, jer time se zaobilazi pitanje srpskog nacionalizma. Bez upuštanja u razloge i suštinu ovog rata, Srbija nema šansu da se normalizuje.

Monitor, septembar 2000.
Intervju: Milka Tadić-Mijović

Radanje novog srpskog nacionalizma

Srpski narod nije jedinstven u svom nacionalizmu, nacionalizam je evropska pojava koja je bila uzrok mnogim ratovima na tom kontinentu. Međutim, protekla decenija i tehnologija zloupotrebe nacionalnih osećanja od strane srpske elite jeste slučaj *sui generis* kraja XX veka. Srpski je nacionalizam pobedom Vojislava Koštunice promenio svoju formu.

Porazom Miloševića raspao se amalgam komunizma i nacionalizma, te sada dolazi do svojevrstne "renacifikacije" društva. U tome primarnu ulogu ima Srpska pravoslavna crkva (SPC), koja je kroz vekove, a posebno poslednjih petnaest godina, uvek bila više politička nego verska institucija. SPC je imala ključnu ulogu kroz istoriju srpskog naroda u definisanju i zaokruživanju državnih granica, što je bio slučaj i tokom poslednjih ratova. Njeno prisustvo i prostor koji dobija u javnom i medijskom životu nakon poslednjih izbora, pored toga što učvršćuje klero-nacionalizam, jasno pokazuje da je konsolidacija teritorija još u toku. O tome najbolje govori brzina kojom se stvara prostor za ulazak SPC u javne institucije, kao što su škola, vojska, bolnice i sl.

Evropska je stvarnost, nažalost, opterećena latentnim nacionalizmom (na primer, u Austriji i zemljama u tranziciji u Istočnoj Evropi), i - posebno - etničkim nacionalizmima na Balkanu. Srpski nacionalizam se u normalnim okolnostima ne bi mnogo razlikovao od grčkog, hrvatskog ili bugarskog. Međutim, činjenica je da je srpski nacionalizam proizveo rat na Balkanu, čije granice nisu još definitivno stavljene *ad acta*. Nažalost, Bosna i Hercegovina, Kosovo i Crna Gora ključne su tačke na kojima će novi srpski nacionalizam "oštriti zube". Vojislav Koštunica ističe da se u "traganju za najboljim rešenjem kosovskog problema moraju uzeti u obzir namere ostalih regiona, naročito Grčke i Albanije. Nezavisnost Kosova bi izazvala lančanu reakciju. To bi značilo ne samo kraj države Makedonije, već bi Bosni donelo nove probleme. To bi trebalo svi da imaju na umu".¹

Suprotno očekivanjima da će pobeda Vojislava Koštunice "relaksirati" čitav region, svedoci smo jednog sasvim drugačijeg procesa. Njegova pobeda ne samo da je dala injekciju srpskog nacionalizmu već je revitalizovala i sve susedne nacionalizme, posebno onaj hrvatski u Bosni.

Na unutrašnjem planu, srpski nacionalizam će se kristalisati na pitanju manjina, izbeglica i Haškog tribunala. Srbijanskom društvu ionako predstoji dug period moralnog oporavka, ali ukoliko se ne reši teritorijalno pitanje, njegov oporavak, tranzicija i demokratizacija biće značajno opstruirani.

¹ *Politika*, 12. novembar 2000.

Državna tvorevina Savezna republika Jugoslavija (SRJ), nastala 1992. godine, služila je samo kao radni okvir za stvaranje srpske države, što je uostalom i bio cilj svih ratova, mada se nije znalo dokle će ta država sezati. Predsednik Vojislav Koštunica izjavio je za francuski list "Figaro" da bi voleo da se ime Jugoslavije zameni sa "Srbija - Crna Gora".² Međutim, sve dok se ne završi proces samodefinisanja Crne Gore, kojim će se odrediti da li Crna Gora želi zajedništvo (i kakvo), insistiranje na zajedničkoj državi iz Beograda i dalje će imati karakter imperijalnih težnji.

Zbog bržeg oporavka čitavog regiona neophodno je što pre rešiti pitanje granica na Balkanu. Pri tome, za sam srpski narod od ključnog je značaja da se Srbija svede na sopstvenu meru, znači bez Kosova, Crne Gore i Republike Srpske. Samo takva Srbija predstavlja diskontinuitet sa prethodnom Miloševićevom Srbijom i samo će to biti pouzdan znak da je odustala od svoje vekovne imperijalne tlapnje. Istovremeno, to je i preduslov za Srbiju da se kvalifikuje kao važan partner u reintegrisanju Balkana. To bi ujedno bio i dobar znak za sve njene susede, koji zasad imaju strepnju u pogledu uloge Srbije u narednom periodu. Veton Suroi u vezi sa tim kaže: "Kraj Miloševića će biti onda kada on bude fizički van Srbije, na jedan ili drugi način, i kada njegova politika uđe u mlin denacifikacije... Milošević nije bio diktator, već kosenzualni autokrata. A to znači da je društvo proizvelo Miloševića, a ne Milošević Srbiju".³

Srpska geopolitika

Tek se naknadno otkriva suštinski značaj izbornog slogana Vojislava Koštunice - "Nećemo promeniti ništa da bismo promenili sve". Smena Slobodana Miloševića planirana je dugo iz bojazni da se ne izgubi "ratni plen". Ona je planirana u sprezi sa njegovim bliskim okruženjem i nacionalnim institucijama poput Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), SPC, policije i vojske. Međunarodna izolacija Srbije i promene u Crnoj Gori izboljšno su ugrožavale održavanje Crne Gore u sastavu SRJ. Međutim, ne može se reći da nacionalni stratezi pokazuju interes da se Slobodanu Miloševiću sudi, posebno ne u Hagu, jer on je ipak ratom uspeo da markira teritorije koje će se sada "demokratskim putem" i "gandijevskim otporom" vremenom konsolidovati kao srpske etničke teritorije.

To najbolje odlikavaju izjave poput onih da je Slobodan Milošević uvek vodio računa kada su u pitanju interesi celine srpskog naroda. Odbijanje Vojislava Koštunice da izvrši smene u najvišim krugovima Vojske Jugoslavije (VJ) i Državne bezbednosti na inicijativu većine partija koje čine Demokratsku opoziciju Srbije (DOS), jasan je pokazatelj da je došlo samo do personalne promene na vrhu SRJ.

² *Politika ekspres*, 14. oktobar 2000.

³ *Monitor*, novembar 2000.

Ivica Dačić, portparol Socijalističke partije Srbije (SPS), na pitanje novinara o smeni šefa Državne bezbednosti Radeta Markovića, odgovorio je da je "to u rukama predsednika Vojislava Koštunice". A Vojislav Koštunica, pak, daje odgovor: "Siguran sam da u ovom trenutku nije volja naroda da se ruše institucije kao što su vojska i policija, niti je volja naroda da se po raznim ustanovama ljudi smenjuju samo zato što su bili članovi SPS-a".⁴

Priprema za smenu Miloševića traju već nekoliko godina, a kritika na njegov račun dolazi s desna i isključivo zbog izgubljenih ratova i gubitka "srpskih etničkih teritorija". U krugovima SANU, iz kojih je i potekao nacionalni projekat, intenzivno se razmatralo srpsko nacionalno i državno pitanje na kraju XX veka, uzimajući u obzir rezultate Dejtonskog i Kumanovskog sporazuma. I Vojislav Koštunica je u svojoj izornoj kampanji osuđivao Miloševića što je "potpisao kapitulaciju i u Dejtonu i u Kumanovu". Najznačajniju ulogu u tim krugovima i dalje ima književnik Dobrica Ćosić.

Srpski stratezi u svojim procenama uvažavaju međunarodne okolnosti, tj. proces globalizacije, koji će još dugo ometati stvaranje jedinstvene države srpskog naroda. međutim, njihova procena je da taj proces nije trajan te da, kako kaže Mihailo Marković, "srpski intelektualci i političari ne treba da čekaju da on propadne ili dovoljno oslabi da bi počeli da rade na ujedinjavanju srpskih zemalja". Zato je, kaže dalje Marković, "njihov neposredni zadatak da već sada rade na stvaranju jedinstvenog srpskog duhovnog prostora, jer za to sada postoje uslovi". Istovremeno, Marković kaže da je "pogrešno uslovljavati rad na stvaranju jedinstvenog srpskog duhovnog prostora prethodnim obezbeđivanjem visokog stepena demokratije".⁵ Naime, očigledno je opstajanje na programu "povezivanja Srba u jednu državu, što je bilo dominantno mišljenje i na nedavno održanom naučnom skupu na Fruškoj Gori.⁶

Nacionalni stratezi ne poriču da su Miloševiću davali podršku kada je to trebalo. Dobrica Ćosić kaže: "Podržavao sam Slobodana Miloševića dok se borio za ravnopravnost Srbije u Jugoslaviji i branio osnovna prava srpskog naroda kojih su bili lišeni titoizmom i brionskim ustavom iz 1974".⁷ Antonije Isaković je verovatno najbolje formulisao njihov stav: "Lepo mislim o Koštunici kao nekada o Miloševiću".⁸ Slobodan Milošević je uradio koliko su mu to međunarodne okolnosti dopuštale, a za novu fazu su potrebni novi, nekompromitovani ljudi. zato Dobrica Ćosić ove izbore smatra ključnim za budućnost Srba: "Ovo su izbori za sudbinu sadašnjih i budućih pokolenja, oni odlučuju o postojanju zajedničke države Srbije i Crne Gore, ti izbori treba da omoguće promene kojima stupamo u prvu etapu nacionalne, državne i

⁴ *Politika*, 12. novembar 2000.

⁵ Mihailo Marković, "O pojmu jedinstvenog duhovnog prostora srpskog naroda", u: *Srpska politička misao*, 1-2/2000.

⁶ V. npr. Milomir Stepčić, *Politika*, 22. oktobar 2000.

⁷ *Glas javnosti*, 25. septembar 2000.

⁸ *Glas javnosti*, 29. oktobar 2000.

socijalne konsolidacije srpskog naroda. Vojislav Koštunica je provereni patriota i ubeđeni demokrata koji može da započne promene koje očekujemo".⁹

Jugoslavija je kao država bila podesna za rasrbljavanje, a jugoslovenstvo je biološki iscrpljivalo i slabilo srpstvo i na srpsku naciju delovalo kao moćan dezintegracioni činilac, tvrdi akademik Vasilije Krestić. Međutim, znatan doprinos duhovnom razbijanju srpskog naroda dao je i komunistički internacionalizam, ističe Krestić. Sadašnja (treća) Jugoslavija po obliku i suštini nastavlja srpske raskole iz prošlosti (vernici-ateisti, partizan-četnici), a zadatak je intelektualaca, kaže Krestić, da tu staru bolest izleče promenama čitavog sistema obrazovanja i humanističkih nauka, da bi obnovili izvornu srpsku duhovnost.¹⁰

Nacionalni stratezi SRJ vide kao neuspelu državnu tvorevinu, kao prelazno rešenje ka ujedinjenju "svih srpskih zemalja". Pritom akademik Miodrag Jovićić tvrdi da je u Srbiji danas najveći problem nerešeno pitanje Kosova, te da je njegovo optimalno rešenje pretvaranje Srbije u regionalnu državu u kojoj bi Kosovo i Metohija bili dva regiona. Što se tiče Crne Gore, ona treba da se pretvori u poseban region. Jovićić tvrdi da se "srpsko ustavno pitanje na kraju XX veka nikako ne bi smelo svesti na stanje ustavnosti u Srbiji. Interes Republike Srpske, koja raspolaže bitnim elementima državnosti, nalazi se u stanju što tešnjeg povezivanja sa Srbijom i, u budućnosti, posle neizbežnih demokratskih promena u Srbiji, ujedinjavanju s njom".¹¹

Srpski etnički prostor je nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma bio preokupacija svih vodećih nacionalnih stratega. Tim povodom Insitut za geopolitičke studije je 1997. organizovao okrugli sto "Srpski narod u novoj geopolitičkoj stvarnosti", na kojem je Jovan Ilić, između ostalog, istakao da bi "dalje smanjivanje srpskog etničkog prostora u slivove tri Morave (Velike, Zapadne i Južne) bio uvod u nestanak srpskog naroda kao političkog naroda, te da treba odmah bez oklevanja odrediti srpski etnički prostor sa kojeg nam nema ni uzmicanja ni daljih seoba i ispoljiti nepokolebljivu volju, rešenost i odlučnost da se on brani i odbrani". Pored toga, Slavoljub Lekić je istakao da je jedan od važnih ciljeva određivanje podunavske i jadranske orijentacije srpskih prostora. Pretpostavke za to se zasnivaju na "potrebi za stvaranjem zona srpskog i geopolitičkog interesa i na uspostavljanju sfera višeg, odnosno nižeg geopolitičkog angažovanja srpske politike i diplomatije". U tom kontekstu prostor SRJ, sa svojim geopolitičkim karakteristikama, čini "prirodnu i privrednu celinu sa prostorom Republike Srpske, istočnim delom RSK-Sektor Istok, Federacijom BiH, Dubrovnikom i Dalmacijom u pogledu rasporeda poljoprivrednih, saobraćajnih, energetskih, turističkih i drugih resursa".

⁹ *Glas javnosti*, 11. septembar 2000.

¹⁰ Vasilije Krestić, "Demokratsko pitanje i srpski duhovni prostor", u: *Srpska politička misao*, 1-2/2000.

¹¹ Miodrag Jovićić, "Srpsko ustavno pitanje na kraju XX veka", u: *Srpska politička misao*, 1-2/2000.

Nameće se logičan zaključak da će "svi mogući procesi integracije ili dezintegracije balkanskog prostora biti povezani s položajem i sudbinom Podunavlja i Jadranskog mora".

Ovakvo tumačenje strateških srpskih ciljeva jasno ukazuje da je Republika Srpska ključ za ostvarivanje tih ciljeva, jer se na Federaciju BiH i Dalmaciju gleda kao prirodan prostor srpskog uticaja i interesa.

U pripremi nove srpske strategije značajno mesto svakako pripada i zauzimanju stava prema inostranstvu. Naime, smatra se da su Srbi izgubili medijsku bitku u svetu jer su mislili da će "istina na kraju ipak pobediti". Zato Slobodan Despot kaže da "umesto zgražavanja nad dekadentnim Zapadom valja razmisliti koju istinu o sebi želimo da mu dostavimo, i na koji način. To znači da se u prvom moramo dogovoriti o minimalnom nacionalnom cilju i uspostaviti skromne 'delimične istine' koje će braniti svi i svuda, na isti način. Tek tada ćemo postati razumljivi stranom svetu. Taj zadatak prevazilazi i politiku i informaciju: radi se o realnom preseku srpske stvarnosti u kome svi moraju da učestvuju".¹²

Pobedom Vojislava Koštunice nacionalistički blok po prvi put dobija demokratski legitimitet i podršku međunarodne zajednice. Amalgam komunista i nacionalista se porazom Miloševića raspao, te je ostao samo nacionalizam, koji se sada razlio i poprimio, između ostalog, jak antikomunistički naboj. Miloševićovo teritorijalno nasleđe je polazna tačka u ostvarivanju gorepomenutih ciljeva.

Republika Srpska

Republika Srpska je, očigledno, prioritet novog predsednika, koji samo nekoliko dana nakon svoje pobede kaže da "nije normalno da srpski gradovi budu u inostranstvu", te da globalisti misle da "Drina nije reka već okean". Njegova poseta Trebinju, gde je hvaljen "ne samo kao prvi predsednik koji je kršten nego i kao prvi koji se prekrstio"¹³, povodom prihvatanja posmrtnih ostataka srpskog pesnika i diplomate izazvala je burnu reakciju kako u Bosni i Hercegovini tako i u međunarodnoj zajednici.

Jovan Dučić u srpskoj kulturi, pre svega, simbolizuje konsolidaciju srpskih etničkih teritorija i svojevrstni je rimejk osamdesetih i devedesetih godina ovog veka, vremena kada su na isti način prenošene mošti srednjovekovnog kneza Lazara Hrebeljanovića. Pod pritiskom međunarodne zajednice Koštunica je otišao u Sarajevo, gde se na aerodromu javno obavezao za poštovanje Dejtonskog sporazuma, ali je zato na pitanje o izvinjenju Bošnjacima odgovorio da će istina tek izaći na videlo.

¹² Slobodan Despot, "Srpski informativni prostor u inostranstvu", u: *Geopolitička stvarnost Srba*, Institut za geopolitičke studije, 1997.

¹³ *Borba*, 3. oktobar 2000.

Priznanje BiH od strane SRJ je pitanje vremena i biće rezultat ogromnog pritiska međunarodne zajednice. Međutim, indikativan je intervju Koštunice Televiziji Bijeljina (samo nekoliko dana pred bosanske izbore) u kojem je istakao da je priznanje BiH prioritet Savezne vlade, koja će insistirati na doslednom sprovođenju Dejtonskog sporazuma. Istakao je da je to "prioritet zbog toga što je reč o međunarodno priznatoj državi s kojom se Jugoslavija graniči, ali i zato što se u jednom njenom entitetu, Republici Srpskoj, nalazi veliki broj Srba". Izjave: "Sve što bude vodilo gašenju entiteta naići će na našu argumentovanu i pravno utemeljenu kritiku", i da nakon pet godina Dejtona postoji potreba da "narodi sami odlučuju o svojoj sudbini" – jasno odlikavaju orijentaciju SRJ na podelu BiH.¹⁴

Verovatna pobjeda Srpske demokratske stranke u Republici Srpskoj direktna je posledica pobjede Vojislava Koštunice u Srbiji i sigurno će za međunarodnu zajednicu biti nova prepreka u reintegraciji BiH.

Republika Srpska već pet godina istrajava u opstrukcijama povratka Bošnjaka i Hrvata svojim predratnim domovima. Tako Rajko Gnjato kaže da je, sa stanovišta srpskih nacionalnih interesa, "Republika Srpska jedina svijetla tačka u procesu razbijanja SFRJ, ali da treba očekivati veći pritisak međunarodne zajednice u provođenju Aneksa 7, čijim bi se sprovođenjem izgubila koheziona moć RS". Uspostavljanju jedinstvene BiH treba se suprotstaviti, kaže Gnjato, povratkom srpskih izbeglica u RS i unapređenjem mera populacione politike, te značajnijom ulogom Srpske pravoslavne crkve.¹⁵

Pitanje izbeglica imalo je značajnu ulogu u rešavanju "srpskog nacionalnog pitanja". Od samog početka rata stvarane su izbeglice koje je trebalo da dokažu da "zajednički život nije moguć", a zatim da proteraju sve ne-Srbe sa teritorija koje su proglašene etničkim srpskim teritorijama. U tom smislu, ondašnji režim Slobodana Miloševića, kao i opozicija, bili su saglasni u sprečavanju povratka izbeglica. Izbeglice su bile u funkciji konsolidacije teritorija koje su smatrane "etnički srpskim", a to su najveći deo BiH i, po mogućnosti, Hrvatske (od čega se u međuvremenu odustalo), što bi zadovoljilo težnju srpskih nacionalista (berem jedne od linija) za "pomeranje" države na severozapad. U tom bi slučaju Kosovo moglo biti podeljeno sa Albancima po modelu podele teritorija u Hrvatskoj i BiH: dakle, velikim "premeštanjem stanovništva".

Egzodus Srba iz Hrvatske, a zatim i iz Sarajeva, bili su upravo indikativni u pogledu namere da se ti Srbi nasele na teritorije koje su smatrane delom nove srpske države, znači u Republici Srpskoj. Izbeglice najbolje ilustruju da je ratni cilj srbijanskog režima bio osvajanje teritorija, a ne "ujedinjavanje svih Srba". To je, uostalom, Dobrica Ćosić jasno rekao: "Srbi su raspadom Jugoslavije primorani da pronađu državno-političku formu rešenja

¹⁴ *Danas*, 9. novembar 2000.

¹⁵ Zbornik radova sa orkuglog stola "Srpski narod u novoj geopolitičkoj stvarnosti", 1997.

svog nacionalnog pitanja. Ja je vidim u federaciji srpskih zemalja. U tu federaciju treba da uđu ne 'svi Srbi', nego srpske etničke oblasti".¹⁶ To ujedno objašnjava i nehuman postupak prema izbeglicama u celini.

Nažalost, Dejtonski sporazum je učvrstio etničku podelu BiH, jer ni nakon pet godina nije došlo do značajnijeg povratka izbeglica na teritorije gde one čine manjinu (Bošnjaci su nekada bili većina u mnogim delovima današnje Republike Srpske, kao na primer u Podrinju). Međutim, Volfgang Petrič, visoki predstavnik u BiH, samo za godinu dana uspeo je da promeni okolnosti u entitetima, i u tom smislu je ohrabrujuća Njujorška deklaracija iz novembra 1999, koju je potpisalo Predsedništvo BiH. U međuvremenu je doneta i odluka o Brčkom kao distriktu, koji je srpska strana smatrala strateškom tačkom jer se RS tu preseca na dva dela. Jugoslovenska vlada je protestovala tvrdeći da je to "još jedan u nizu nelegalnih akata" Volfganga Petriča i "još jedan pokušaj nametanja stranih političkih i strategijskih ciljeva u BiH, suprotnih legitimnim interesima RS i srpskog naroda".¹⁷ Socijalistička partija Republike Srpske u to se vreme energično založila za donošenje trajnog rešenja da sve izbeglice ostanu u RS. Izborni štab Opštinskog odbora ove stranke u Zvorniku ocenio je tako da, "ukoliko se ne zadrže Srbi izbegli iz Federacije BiH, kojih ima oko 400.000, i ne obezbedi im se trajan smeštaj i perspektiva u zapošljavanju, nema ništa od opstanka RS".¹⁸

Uvođenje jedinstvenog pasoša za celu BiH izazvalo je burne reakcije u RS, posebno SDS, koja je pozvala sve državne organe RS i srpske predstavnike u zajedničkim organima BiH da zauzmu jedinstven stav o toj odluci, jer se njome ukidaju entiteti na kojima počiva BiH, ali i Dejtonski sporazum. Socijalistička partija RS je takođe izjavila da se nametanjem "takvih zakonskih rešenja razaraju zajedničke institucije u BiH i uvodi majorizacija i hegemonizacija jednog od tri naroda u BiH".¹⁹ Stranke u Republici Srpskoj su takođe oštro osudile predlog Harisa Silajdžića da se uspostave četiri ekonomska regiona u BiH, jer je to u funkciji unitarizacije BiH. U Brčkom su 18. oktobra 2000. godine održane demonstracije srednjoškolaca srpske nacionalnosti, koji su uzvikivali: "Ovo je Srbija" i "Brčko je srpsko".²⁰

Ratni zločini i Haški tribunal

Na Haški tribunal se od samog osnivanja u Srbiji gleda kao na antisrpsku instituciju, nelegalnu i stvorenu po diktatu SAD. Saradnja sa Haškim sudom je bila minimalna, i pored činjenice da je u Beogradu do intervencije NATO postojala kancelarija tog suda. SRJ do sada nije isporučila

¹⁶ Dobrica Ćosić, *Promene*, Beograd 1992.

¹⁷ *Blic*, 17. mart 2000.

¹⁸ *Politika*, 16. mart 2000.

¹⁹ *Politika*, 4. oktobar 2000.

²⁰ *Danas*, 18. oktobar 2000.

nijedno lice osumnjičeno za ratne zločine. Ni nova vlast nema drugačiji stav. Naprotiv, u izbornoj kampanji izrazito je naglašavan stav protiv Haškog tribunala, a Vojislav Koštunica je tada izjavljivao da, ukoliko bude izabran, Slobodan Milošević neće biti izveden pred Haški sud. U gostovanju na valjevskoj televiziji "Vujić" on je ocenio da Haški sud "sebe čini nelegitimnim, jer je sve više politička nego pravna institucija, više je američki tribunal nego što je međunarodni sud". Na pitanje novinara lista *Danas* rekao je: "Hag je deveta rupa na svirali za mene u trenutku kada bih se našao na mestu predsednika države. Za mene je pitanje opstanka zajednice Srbije i Crne Gore daleko važnije od nekog pojedinačnog slučaja pred Haškim sudom, naročito na ovaj način na koji pravdu Haškog suda shvataju njegovi današnji zvaničnici, stvarajući sebi privilegije, živeći na onaj način na koji žive paraziti u međunarodnoj zajednici".²¹

U kontaktima sa predstavnicima međunarodne zajednice taj stav novog predsednika je omekšao, uz argumentaciju da SRJ sada ima druge prioritete. Međutim, izjave novog saveznog ministra za inostrane poslove Gorana Svilanovića samo donekle odudaraju od stava predsednika. Naime, u intervjuu datom 7. novembra 2000. za Radio Free Europe, on je rekao da je potrebno identifikovati sve zločine i za njih preuzeti odgovornost. On se, međutim, fokusirao na Komisiju za istinu (poput one u Čileu ili Južnoj Africi), koja će utvrditi pravu istinu o proteklim ratovima, pa će onda, shodno tome, Haškom sudu predavati i lica odgovorna za zločine. Ideja o "komisiji za istinu" rezultat je pritiska, ali i svesti da su ratni zločini nezaobilazni za povratak u institucije međunarodne zajednice. Ali, ona će istovremeno služiti i kao svojevrsni mehanizam za odlaganje suštinske saradnje. Prilikom posete Sarajevu, Koštunica je na pitanje novinara da li će se izviniti Bošnjacima rekao da tek treba utvrditi šta se desilo.

Pitanje odgovornosti Slobodana Miloševića se marginalizuje ili se, pak, insistira na njegovoj odgovornosti prema srpskom narodu, koji je njegova najveća žrtva, pa mu stoga treba suditi za "izbornu krađu i kriminalizaciju društva". Odnos prema ostalim licima optuženim za ratni zločin, kao što je Radovan Karadžić, najbolje ilustruje izjava Momčila Perišića, bivšeg načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije, a sada jednog od lidera DOS: "Milošević mi je 1996. naredio da uhapsim Radovana Karadžića, kako bi ga isporučili Hagu. Tek posle mog višednevnog ubeđivanja i pomoći Momira Bulatovića Milošević je odustao od te monstruoze ideje".²² Ekstradicija Slobodana Miloševića Hagu posebno brine nacionalne stratege. Kosta Čavoški kaže: "Kada bi Milošević bio isporučen Hagu, sudilo bi mu se kao predsedniku države, čime bi i sama država preuzela odgovornost za ono što je on činio".²³

²¹ *Danas*, 16-17. septembar 2000.

²² *Blic*, 2. novembar 2000.

²³ *Politika Ekspres*, 20. oktobar 2000.

Rusija

Rusija u srpskom narodu uživa ugled tradicionalnog prijatelja ili, kako kaže Koštunica: SRJ i Rusiju "vezuju istorijske i duhovne veze", što je, pre svega, "uslovljeno pravoslavljem". Poraz Slobodana Miloševića jasno je pokazao koliko je duboko Rusija bila instalirana u SRJ preko njegovog režima. Očigledno je da je to bio i jedan od glavnih razloga što je Rusija veoma kasno priznala izbornu pobedu Vojislava Koštunice. Međutim, brzo je usledila Koštuničina kratka poseta Rusiji u pratnji patrijarha Pavla.

Poseta Moskvi je Beogradu, pored gasa, donela i "dostojanstven povratak u međunarodnu zajednicu", a Moskva je dobila garancije da se SRJ neće preko noći pretvoriti u još jednog kandidata za članstvo u NATO. Vladimir Putin je pokušao da ispravi grešku što je Rusija među poslednjima priznala novog predsednika SRJ, pa je naknadno izjavio da "Rusija ostaje verni prijatelj SRJ i pružiće joj svaku moguću podršku u odbrani nacionalnog dostojanstva, državnog suvereniteta i teritorijalne celovitosti". Zvaničnu poziciju ruskog državnog vrha Mihail kasjanov, ruski premijer, formulisao je na sledeći način: "Mi u otvaranju Beograda prema Zapadnoj Evropi, kao i Zapadne Evrope prema SRJ, ne vidimo ništa loše, ništa što bi ugrožavalo naše nacionalne interese i nadamo se da će odnosi i saradnja Jugoslavije i Ruske Federacije ostati bar na dosadašnjem nivou... Mi priželjkujemo da u Jugoslaviju sa Zapda krenu one tehnologije koje im Rusija ne može dati".²⁴

Novo rukovodstvo SRJ očigledno koristi trenutak naklonosti međunarodne javnosti, pa primenjuje već poznati geostrateški recept, a posebno specifičnost odnosa između SAD i Evrope. Tako Vojislav Koštunica u intervjuu za RAI kaže da "osećamo da pripadamo demokratskoj zajednici evropskih naroda", te da je "Rusija i dalje važna za Balkan", čime na neki način kažnjava SAD zbog NATO udara, jer su "NATO i SAD morali da budu svesni strašnih posledica, civilnih žrtava, šteta u infrastrukturi. Srbi neće moći to da zaborave. Ne bi bili Srbi, izgubili bi svoj identitet".²⁵

Kosovo

Nakon intervencije NATO i potpisivanja Kumanovskog sporazuma došlo je do izuzimanja Kosova iz nadležnosti Srbije. To još uvek nije oslobodilo Beograd od iluzije o podeli Kosova. To najbolje ilustruju permanentna destabilizacija severnog dela Kosova, s Kosovskom Mitrovicom kao centrom zbivanja, te odbijanje Srba da učestvuju na kosovskim izborima i da uzmu učešće u radu Prelaznog administrativnog veća. "Nedorečena strategija", Zapda u odnosu na SRJ i *de facto* odlaganje rešavanja statusa Kosova otvaraju prostor Beogradu za dalju instrumentalizaciju Srba na Kosovu. Indikativna je i činjenica

²⁴ *Večernje novosti*, 10. oktobar 2000.

²⁵ *Danas*, 14-15. oktobar 2000.

da se međunarodna zajednica nakon izbora u SRJ i na Kosovu okrenula Oliveru Ivanoviću, predstavniku Srba iz Kosovske Mitrovice. Time je marginalizovala "gračaničku struju" na čelu sa ocem Savom Janjićem, koja je sve vreme pokazivala volju za saradnju sa UNMIK i OEBS, a pristala je i na učešće u radu Prelaznog administrativnog veća.

Fokus Beograda nakon smene Slobodana Miloševića je očigledno na pravnom isterivanju Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1244, koja je i sama ambivalentna, jer predstavlja rezultat ustupka Rusiji, koja je tom rezolucijom ostvarila vojno prisustvo na Kosovu. I pored činjenice da SAD neformalno podržavaju nezavisno Kosovo, kao i niz međunarodnih organizacija (Komisija za Kosovo, na čelu sa Ričardom Goldstonom, koja se zalaže za nezavisno Kosovo sa produženim protektoratom), Evropska unija, Rusija i Kina se protive ne samo nezavisnosti Kosova već i Crne Gore. Sadašnja strategija Zapada prema SRJ očigledno je više kupovanje vremena, kako bi se status Kosova rešio na način koji bi sprečio stvaranje Velike Albanije. Istovremeno, pitanje Čečenije i Tibeta i drugih kriznih tačaka u svetu takođe utiče na odugovlačenje rešavanja statusa Kosova. Srpski nacionalisti otvaranjem pitanja Velike Albanije žele da kosovsko pitanje vežu za rešavanje pitanja BiH kako bi u BiH ostvarili svoje teritorijalne pretenzije.

Kosovsko pitanje razmatra se na svim nivoima i uglavnom postoji konsenzus za njegovo rešavanje. Pri tome se uopšte ne uvažava nova realnost Kosova, niti se uzima u obzir ponašanje srbijanskog režima poslednjih deset godina, koji je imao punu podršku tadašnje opozicije. Svetski sabor Srba (samo jedna u nizu srpskih organizacija koje se bave budućnošću Srbije) na četvrtom nacionalnom savetovanju u Himelstiru, SAD, u novembru 1999. usvojio je "Program za spas Srbije", koji u suštini najbolje prezentuje platformu prema Kosovu: podela Kosova na dva regiona – Kosmet i Albanski region u proporciji 49:51 odsto, razgraničenje uz dogovor i uz posredovanje i arbitražu Evropske unije. Kosmet dobija status jednak svakom drugom regionu u Srbiji, a Albanski region dobija specijalni status bez međunarodnog subjektiviteta i vlasti vojske. Između dva regiona važi režim viza, trgovinskih i investicionih dozvola, s tim što će Albanski region sam finansirati svoje institucije. Srpska vojska neće biti stacionarana u Albanskom regionu, koji će imati svoju policiju pod nadzorom jedne komisije, u koju ulaze predstavnici srpske države i međunarodne zajednice. Ide se čak dotle da će Albanski region imati sopstvenu valutu, nešto nalik na plan Z-4, koji je bio ponuđen Srbima u Hrvatskoj.²⁶

Tek rešavanjem statusa Kosova pretaće i manipulacija Srbima na Kosovu. U suprotnom, svi napri iz Beograda biće usmereni na kantonizaciju ili "saoizaciju" Kosova, čime se u suštini ide na podelu Kosova po etničkoj liniji. Zalaganje za multietničko Kosovo Beograd sada, nažalost, koristi kao dodatni argument za svoju strategiju kantonizacije.

²⁶ "Program za spas Srbije", Tersit, Beograd, 2000, str. 52.

Crna Gora

Posle saveznih izbora došlo je do naglog političkog preokreta i nekritičkog odnosa dojučerašnje srbijanske opozicije, medija, nevladinih organizacija i prominentnih pojedinaca prema Crnoj Gori, a posebno prema njenom predsedniku Milu Đukanoviću. Naime, SRJ i Srbija tri godine zapravo nisu priznavali legitimno izabranog predsednika Đukanovića i Parlament Crne Gore. Ne samo da ih nisu priznavali, nego su ih sprečavali da učestvuju u radu saveznih organa. Crna Gora je tri godine bila svesrdno podržavana od međunarodne zajednice, isticana je kao pozitivan primer u regionu i služila je kao džoker međunarodnoj zajednici za rušenje režima Slobodana Miloševića. Crna Gora je tri godine služila kao svojevrsna slobodna zona za sve srbijanske opozicionare i medije.

Slobodan Milošević je 6. jula 2000. izvršio "ustavni udar", promenivši dve ključne odredbe Ustava SRJ, čime je jednako derogirao izborna prava Srbije i Crne Gore, a time je posebnio bila pogođena manja federalna jedinica. Crna Gora nije učestvovala na saveznim izborima, jer bi to značilo pristanak na promenjenu poziciju u Ustavu, kojom se značajno pogoršala nejna pozicija u saveznoj državi. Međutim, pobeda Koštunice homogenizovala je novu vlast u Srbiji na poziciji prema Crnoj Gori i nastavila *de facto* Miloševićevu politiku. to najbolje pokazuje činjenica da nije pravljena ekspertska Savezna vlada, već Vlada sa predstavnicima Bulatovićeve Socijalističke narodne partije (SNP). Ovakvo ponašanje novih vlasti izazvalo je duboko nepoverenje, ne samo prema Koštunici već i prema celoj srpskoj eliti, naročito u pogledu teritorijalnih aspiracija i majorizacije Crne Gore.

Naime, beogradski političari izražavaju nezadovoljstvo činjenicom da je Crna Gora i dalje rezervisana prema "novoj Srbiji", da i dalje "insistira na odvajanju od Jugoslavije", te da jedino ona ne priznaje pobedu Vojislava Koštunice. Jedna od prvih Koštuničiniz izjava u vezi sa Crnom Gorom bila je da "otcepljenje ne dolazi u obzir", da bi kasnije u svojim izjavama više poštovao svoj deklarirani legalizam.

Odnos Srbije prema Crnoj Gori uvek je bio paternalistički. Ceo XX vek protekao je u negiranju crnogorske nacije i insistiranju da su Srbi i Crnogorci isti narod. Otuda i sintagma s početka devedesetih da su to "dva oka u glavi". Crna Gora je bila jedina *de facto* nezavisna država tokom velikog dela vladavine otomanske imperije. Svoju samostalnost i samobitnost je izgubila stvaranjem Jugoslavije i to nasilnim putem. Svoju državnost je povratila kroz NOB i drugo zasedanje AVNOJ, kada je priznata kao suverena republika, što je kasnije potvrđeno Ustavom iz 1974. Srpski nacionalizam je antikomunistički samo u pogledu teritorijalnog rešenja Jugoslavije, tj. republičkih granica. Otuda on značajno raste nakon usvajanja Ustava 1974. Nije čudno što je osamdesetih i devedesetih godina glavni argument srpskih nacionalista, kada je Crna Gora u pitanju, bio da je komunizam "rasrbio" Crnogorce. Tako je Dobrica Ćosić još 1989. godine tvrdio da je "savremeno crnogorsko rasrbljavanje vršeno u ime

socijalizma i komunizma, u ime 'najplemenitijih ideala', u ime 'srećne budućnosti', etnički, duhovni i istorijski identitet naroda Crne Gore razaran je, krivotvoren i poništavan ne samo u ime jedne ideologije nego i za vlast, za karijere i privilegije. Crnogorstvo, koje je u srpskom narodu sinonim čojstva i junaštva, pretvaralo se u titoizmu u sinonim samoizdaje, vlastoljublja i korupcije, unosne profesije i kvalifikacije za sve položaje i radna i neradna mesta u birokratskoj hijerarhiji 'samoupravnog socijalizma'.²⁷

Negiranje crnogorskog etniciteta je u funkciji proširenja srpske države na Crnu Goru, koja se uglavnom sagledava kao regija u budućem ustrojstvu Srbije. "Jedino u državi bez nacionalnih sukobljavanja i nacionalnih mržnji, u državi građanskog mira, može da nastane demokratsko, neideološko i harmonično društvo... Ako smo najzad ponovo u mogućnosti i nameri da biramo svoju budućnost, moramo najpre da izaberemo svoju prošlost".²⁸

Svojevrsni animozitet prema Crnoj Gori ogleda se i u stavu da će se Srbija otepeti od Crne Gore. Aleksandar Lojpur to formuliše na sledeći način: "Ako bi Kosovo bilo deo Srbije, ili zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom kao treća republika, onda Srbi opet ne bi mogli slobodno da uredi svoju državu. Opet bi morala da se uvede pozitivna diskriminacija Crnogoraca i Albanaca sa Kosova, i Srbi morali da se u zajedničkim organima podrede nesrazmernom uticaju Crnogoraca i Kosovara, i bilo bi nenormalno upravljanje Srbijom od strane Crne Gore i Kosova".²⁹

Identitet

Sistematsko prećutkivanje istine i organizovanje kolektivne amnezije, kao i izbegavanje suočavanja sa odgovornošću za ratove proteklih deset godina – objektivno daje malo savremenih uporišnih tačaka za stvaranje novog srpskog identiteta, koji je u svojevrsnoj krizi zbog raspada Jugoslavije i masovnih zločina koje je beogradski režim počinio na teritoriji bivše Jugoslavije. Zato apstraktno "srpstvo" dobija na značaju. Nacionalni stratezi ponovo pribegavaju mitologiji, poziciji žrtve srpskog naroda, koji je, kako kaže akademik Milorad Ekmečić, "u prošlom veku prošao četiri rata, tri ekonomske blokade, šest velikih diplomatskih kriza svetskog značaja, tri diktature, četiri kapitulacije neuspelih država i dva građanska rata. Nijedan od ovih događaja srpski narod nije sam birao, iako su svetski ratovi počinjali optužbama da je on kriv za njih".³⁰ Možda je najslikovitije to izrazio Milan St. Protić, sada gradonačelnik Beograda, koji kaže da "srpstvo" treba da se oslanja na "antikomunizam, pravoslavlje i monarhiju".

²⁷ *Borba*, 13. jun 1989.

²⁸ Dobrica Ćosić u *Borbi*, 13. jun 1989.

²⁹ "Srbija sama sa sobom", *Vreme*, 26. oktobar 2000.

³⁰ Milorad Ekmečić, "Demokratsko pitanje i srpski duhovni prostor" u: *Srpska politička misao*, 1-2/2000.

Primanje SRJ u Ujedinjene nacije, OEBS i Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope po kratkom postupku i uz svu verbalnu podršku i hvaljenje srpskog naroda za veliki podvig od strane međunarodnih predstavnika palo je kao melem na ranu svim desetogodišnjim frustracijama i obnovilo osećanje nadmoći nad susedima u regionu, maksimalno pojačalo srpski narcizam i osećanje važnosti, posebno geostrateške važnosti, na koju se gleda kao na dovoljan razlog za sve ono što međunarodna zajednica treba da isporuči kao nadoknadu. Tako novinar nedeljnika NIN Ljiljana Smajlović komentariše: "Sankcije su Jugoslaviji skinute bze uslovljavanja, a milioni bespovratne pomoći dodeljeni su bez oklevanja, dok Hrvatska i posle ispunjavanja uslova koji su joj postavljeni nakon Tuđmanove smrti još čeka na iole značajniji kredit".³¹ Izjava Zorana Lučića, člana Upravnog odbora Centra za slobodne izbore i demokratiju (CESID), u istom je stilu: "Srbija je matica zemlja, koja oko sebe privlači sve satelite koji se nalaze u njenoj blizini".

Na naučnom skupu o strateškim ciljevima Srbije u XXI veku, u organizaciji Instituta za geopolitičke studije, na Fruškoj Gori 21. i 22. oktobra 2000, Dragan Simić je podvukao da će "zbog geografskog položaja u srcu Balkana, veličine vojne i potencijalno velike privredne snage, Srbi kao stari tradicionalno evropski narod postati stožer regionalnog, političkog, ekonomskog i kulturnog povezivanja balkanskih naroda".³² Na istom skupu istaknuto je da je "krajnji cilj Srbije da stvori privilegovane odnose sa Grčkom i Bugarskom, za koje nas vezuje pravoslavni faktor i neophodnost suprotstavljanja neo-osmanizmu Turske, koja sada obnavlja sfere uticaja na prostorima koji su nekada ulazili u Osmansko carstvo". Treba dodati da se na grčku državu gleda kao na "idealnu državu", posebno u kontekstu mesta i položaja crkve u njoj.

U stvaranju novog srpskog identiteta značajnu ulogu ima stav prema Zapadu i procesu globalizacije. "Jer, bilo bi veoma opasno da iz stanja u koje nas je ugurala autistična politika uletimo u drugu krajnost, potpunog prepuštanja diktatu međunarodne zajednice" – bilo je dominantno mišljenje na pomenutom skupu na Fruškoj Gori; tu je istaknuto i da je neophodno da to bude "igra" u kojoj svako ima svoje adute. Strah od gubitka srpskog nacionalnog identiteta posebno se vezuje za globalizaciju, pa Milorad Ekmečić kaže da se "kod nas, zbog upadljivog nedostatka ljudi šireg stepena stvaralaštva i obrazovanja, mondijalizam pretvorio u jedan masovni pokret koji vode feljtonistički novinari".³³

Nacionalni stratezi najviše polažu na Srpsku pravoslavnu crkvu u definisanju srpskog identiteta u XXI veku. Ističu, međutim, da je ona poput ostalih crkava u svetu, "izložena stalnom pritisku politike velikih sila i pokušajima da se i ona pretvori u instrument njihove politike". Pored toga, i

³¹ *NIN*, 26. oktobar 2000.

³² *Politika*, 22. oktobar 2000.

³³ *Politika*, 22. oktobar 2000.

uloga historiografije je značajna u definisanju prošlosti, što je uostalom i u pripremi desetogodišnjih ratova bilo od velikog značaja u mobilisanju emocija Srba širom sveta, posebno onih u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu.

Imajući u vidu da je srbijansko društvo pretpolitičko društvo, tradicionalno i po definiciji konzervativno, nije neobično što se ljudska prava, kao univerzalna vrednost savremenog sveta, smatraju "kontradiktornim sa srpskim bićem", te da "građanizam razara srpski identitet". U suštini, srbijansko društvo ima organski karakter, što dobro ilustruje i dilema o tome da li Srbija treba da bude "država građana ili država Srba". Čak se najavljuje i referendum o tom pitanju.

U pogledu nacionalnih manjina, kojih u Srbiji ima oko 20 odsto (tačan broj će se tek utvrditi na popisu stanovništva planiranom za april 2001), kristališe se stav da će se njima "dati ljudska prava" i to individualna a ne kolektivna. Tako, poznati pravnik Kosta Čavoški, koji pretenduje da poznaje međunarodno pravo, nije upoznat sa činjenicom da se upravo kolektivna prava poslednjih 20 godina uobličavaju u konkretne međunarodne standarde. Razlog tome su upravo događaji na Balkanu i bivšem Sovjetskom Savezu, koji su pokazali značaj manjinskih prava upravo u pogledu kulturnog identiteta manjinskih zajednica. Kosta Čavoški smatra da je "najpogubniji i moguće opasan oblik uplitanja u unutrašnje poslove naše zemlje nametanje rešenja tzv. manjinskog pitanja. Položaj naših manjina, ako je uopšte ugrožen, valjalo bi rešiti na isti način na koji je već rešen položaj manjina u Francuskoj ili Nemačkoj".

Balkanski region je mešavina malih naroda, a svaki od njih gaji "kolektivno sećanje" o "istorijskim nepravdama" i o sopstvenom narodu kao "žrtvi". Otuda pozicija manjine za većinu ovih naroda nikada nije bila prihvatljiva (Srbi u Hrvatskoj ili sada na Kosovu), pa je manjinsko pitanje, zapravo, jedno od krucijalnih pitanja za razumevanje Balkana.

Važan trend koji se zapaža kod manjinskog stanovništva, posebno onog koji je više bio izložen asimilaciji, jeste da je u toku proces "deasimilacije". Najupečatljiviji slučaj su Vlasi, kojih po popisu iz 1991. ima oko 17.800, dok Pokret Rumuna-Vlaha tvrdi da ih ima od 200 do 500 hiljada. Proces emancipacije, kao izraz demokratizacije, jeste dominantan proces u svetu, te su ovakve pojave sasvim razumljive. Agresivni srpski nacionalizam samo je ubrzao emancipaciju svih naroda bivše Jugoslavije. Pritom proces globalizacije sve više relativizuje suverenost nacionalnih država i na duži rok će sasvim obesmisлити ulogu države kao suverena. Poimanje suvereniteta i nacionalne države na već prevaziđen način i nerazumevanje procesa globalizacije vodi Srbe u regresiju i autizam. Upravo to sprečava stvaranje modernog identiteta Srba.

Novembar 2000;

objavljeno u: *Monitor*, 15. i 22. decembar 2000.

Značaj devete rupe na svirali

Srpska reč: Savet Evrope, čijem je poslednjem sastanku prisustvovao i predsednik SRJ Vojislav Koštunica poručio je nedavno da bi Jugoslavija mogla da zauzme mesto u međunarodnim organizacijama pod usovom da se uspostavi demokratska vlast i da se obezbedi zaštita ljudskih prava. Većini ljudi koji prate vesti ovakva formulacija deluje dosta neodređeno, pa bi trebalo postaviti pitanje – šta se od Jugoslavije konkretno traži?

Sonja Biserko: Savet Evrope je predvorje za sve ostale organizacije, i funkcioniše u skladu sa Evropskom konvencijom za ljudska prava. Evropska konvencija je lična karta za ulazak u Savet Evrope, što znači da ona daje okvir za pravni sistem, nezavisno sudstvo, medije, individualna ljudska prava kao i politička prava, prava nacionalnih manjina – dakle, sve ono što spada u korpus ljudskih prava koja proizlaze iz te Konvencije. Pre nego što Jugoslavija bude primljena u evropske institucije, ovde će biti izvršen monitoring (posmatranje i "snimanje" stanja), i na osnovu tog izveštaja će prijava naše zemlje biti razmatrana. Sudeći po brzini kojom je Jugoslavija primljena u međunarodne organizacije, Ujedinjene nacije, OEBS, može se reći da je međunarodna zajednica zainteresovana da što pre uđe u Jugoslaviju. Rekla bih da to čini bojeći se opšteg kolapsa. Zemlja je već deset godina pod izolacijom, a u poslednje dve godine međunarodna zajednica nema nikakav uvid, niti je prisutna. Dakle, s obzirom na to da su institucije i čitavo društvo u raspadu, verujem da postoji veliki interes da se spreči raspadanje zemlje.

Bez obzira što ne postoje uslovi za ulazak u Ujedinjene nacije ni u OEBS, našoj zemlji su kriterijumi "spušteni". Za razliku od ostalih institucija, za Savet Evrope je presudna Konvencija o ljudskim pravima koja će biti glavni kriterij za prijem. Možda će iz političkih razoga da se progleda kroz prste nekim problemima koji su ovde veoma zapušteni.

- *Na primer?*

□ Pre svega, reč je o nezavisnom sudstvu koje ovde ne postoji ni u naznakama. Tu se moraju usaglasiti svi zakoni sa međunarodnim standardima. Zatim, tu su pitanja medija i pitanje manjina. Posao oporavka je ogroman, ne može se očekivati da ga Jugoslavija obavi brzo i adekvatno. Verujem da se zato žuri, i da se ceo region uređuje u skladu sa Paktom za stabilnost Jugoistočne Evrope. Pakt je politička vizija koja nije bila moguća bez uključivanja Jugoslavije, ona je bila prisutna samo kroz nevladin sektor koji, ipak, ima ograničen domet. Sada se fokus pomera ka državi i videćemo koliko će nova savezna i buduća republička vlada biti u mogućnosti da se ponašaju u skladu sa onim što sada obećavaju.

- *Gospodin Koštunica je i tokom izborne kampanje, a i kasnije, kada je pobedio na izborima za predsednika SRJ, izražavao veoma čvrst stav o Haškom tribunalu, pominjao rupe na svirali. Koliko saradnja sa Haškim tribunalom, izručivanje optuženih sa liste može da popravi položaj Jugoslavije u svetskoj politici?*

□ Mislim da je Srbija dobila period od nekoliko meseci u kome se neće mnogo insistirati na Hagu. Međutim, ta tema je nezaobilazna, s obzirom da je reč o učvršćenju instituciji koja je već dala rezultate, pokazala profesionalnost i nepristrasnost. To se pokazalo u nizu primera, kada su otvoreno priznavali da su pogrešili, pa su vraćali ljude sa optuženičkih klupa. Reč je o novoj instituciji u koju su uloženi ogromni naporu cele međunarodne zajednice, pa je teško verovati da će se od Haškog tribunala odustati. Haški tribunal je zamišljen kao značajan korektiv za ponašanje raznih vlada. Sticajem okolnosti taj sud je osnovan upravo na jugoslovenskom slučaju. Međutim, Međunarodni krivični sud na kome se radilo 50 godina, čije je osnivanje ubrzao upravo rat u bivšoj Jugoslaviji, institucija je koja će nastaviti sa radom u svim budućim sličnim situacijama. To je trend koji je nezaustavljiv.

To što je gospodin Koštunica rekao, da je Haški tribunal za njega deveta rupa na svirali, mislim da nije bilo primereno. Poznato je da je on bio protiv Tribunala od njegovog osnivanja. Argumenti su mu bili da je to nelegalna, antisrpska institucija. Sve njegove izjave, čak i u vreme predizborne kampanje, bile su protiv Haga. On, naravno, sada u svojim kontaktima sa inostranstvom govori da Hag ne može biti sada prioritet zato što je zemlja u takvoj situaciji da se nova vlast još nije konsolidovala. To mu se sada gleda kroz prste, ali za nekoliko meseci biće drugačije. Sada je podignuta tajna optužnica za braću Lukić iz Višegrada za ratne zločine koji su počinjeni nad tamošnjim Muslimanima. Traži se njihova isporuka, i to je način da se testira ova vlast. Mislim da će to biti najveći izazov za predsednika Koštunicu – ide se na niži nivo optuženih kako bi se videlo da li je uopšte moguća kooperativnost. Do sada nisam videla da ima odgovora na tu temu.

U Hrvatskoj se već daleko otišlo u ekstradiciji ratnih zločinaca, hvataju se tenkovima kao u Gospiću. Stipe Mesić je pokazao odvažnost, i to ubrzava proces demokratizacije zemlje i unutarnje diferencijacije. Opstrukcija sa srpske strane, i taj, rekla bih, novi nacionalizam koji je došao sa novom vlašću, pothranio je nacionalizam u susednim republikama. Reč je, pre svega, o Bosni i Hercegovini. Hrvati su tražili referendum, Srbi u Republici Srpskoj su to doživeli kao obnavljanje odnosa sa Srbijom, a nekoliko dana uoči izbora u Bijeljini gospodin Koštunica je rekao da je krajnje vreme da se pet godina nakon Dejtona omogući srpskom narodu da živi gde želi. Dakle, dolazim do ponovnog tumačenja Dejtonskog sporazuma kao podele – nacionalisti na srpskoj i na hrvatskoj strani vide i tumače Sporazum kao podelu, dugoročno na podelu između srpske i hrvatske strane, što je veoma opasno i što međunarodna zajednica neće dozvoliti jer je uložila ogroman trud, sredstava i moralni kredibilitet. Devetnaestog novembra je petogodišnjica Dejtonskog

sorazuma kada će se razmatrati dometi implementacije, koji, nažalost, nisu otišli daleko, posebno u integraciji entiteta u jedinstvenu teritoriju.

Naravno, moram da napomenem da je Njujorška deklaracija koja je u novembru prošle godine doneta, zapravo pomerila tumačenje Dejtonskog sporazuma, na koji se gleda kao na proces. Tome se opiru i srpska i hrvatska strana. Deklaracija je već donela zajedničke pasoše, kontrolu na granicama i niz drugih administrativnih mera koje poništavaju granice entiteta i teritoriju BiH prave jedinstvenom. Čuju se i glasovi o kantonizaciji Bosne po prirodnim geografskim celinama kakve već postoje u svetu. To je upravo ono čemu se nova vlast u SRJ suprotstavlja. Međutim, mislim da to neće proći.

Dakle, i saradnja sa Haškim tribunalom će biti ključna, s obzirom na osumnjičene za ratne zločine koji su još uvek na slobodi. Radovan Karadžić, Ratko Mladić "vukovarska trojka" i petorica iz SRJ koji su optuženi prošle godine. Tribunal će imati ključnu ulogu u diferencijaciji našeg društva, biće to tačka kristalizacije i najveći izazov nove vlasti. Na osnovu izjava ljudi iz nove vlasti mislim da se nije naprvio diskontinuitet sa politikom prošlih vlasti, i da to ne može proći.

- *Jugoslaviji su ukinute gotovo sve sankcije, osim onih koje se tiču takozvanih "viza-ban" lista, odnosno zabrane za ulazak u Evropu i SAD ljudima iz Miloševićevog režima. S obzirom da je ta lista izuzetno dugačka (nekoliko stotina imena) teško je poverovati da su međunarodni diplomati imali tako dobar uvid u situaciju. Da li postoji objašnjenje kako su te liste sastavljene?*

□ Sigurno su imali svoje pomoćnike ovde. Mislim da je ta lista pravljena kao vrsta pritiska na najbliže saradnike Miloševića kako bi na kraju došlo do prevrata. Prevrat u Jugoslaviji je morao da se dogodi pre svega pomoću ljudi koji su radili sa Miloševićem. Da toga nije bilo, promena bi išla mnogo teže, a i pitanje je sa kakvim bi ishodom prošla. Velikom krugu ljudi oko Miloševića koji se obogatio i uživao privilegije u jednom trenutku Milošević je postao opstrukcija. Samim stavljanjem na listu oni su postali taoci, pa verujem da su učinili određene usluge međunarodnoj zajednici. Ne verujem da je promena vlasti isključivo zasluga "bager-revolucije", i to je očigledno. Očigledno je da je smenjivanje Miloševića bilo veoma dobro organizovano, i da su u tome pomogli ljudi iz njegovog najbližeg okruženja, iz Vojske Jugoslavije, policije i Službe državne bezbednosti. Prevrat je dobio demokratsku legitimaciju na osnovu rezultata izbora, dobijena je podrška međunarodne zajednice koja je u tome učestvovala kroz finansijsku pomoć, kroz logističku pomoć.

- *Helsinški odbor za ljudska prava je, kao što je moglo da se vidi, imao veliku ulogu u oslobađanju Flore Brovine. Međutim, niste se isticali kada je reč o pobunama zatvorenika u Srbiji, tu vas je "odmenila" druga nevladina organizacija. Zbog čega je to tako, i kako vidite talas pobuna po srbijanskim zatvorima za koje se već sumnja da su daleko od spontanosti?*

□ Mi smo podneli izveštaj o pobunama. Verovatno postoje dva nivoa priče. Prvo, da je situacija u zatvorima katasrofalna, neprimerena ljudskom

dostojanstvu bez obzira što je reč o kriminalcima, pre svega kada je reč o zatvorskim vlastima. Mi o tome već dosta dugo znamo pošto komuniciramo sa raznim kategorijama zatvorenika. Drugi nivo jeste da je neko pobune podstakao, ali mislim da to sada nije bitno, pošto verujem da će se takve situacije događati i u drugim sferama društva, u drugim institucijama. Sve je toliko trulo da i najmanji incident može da isprovocira požar. Najosetljivije institucije koje su na rubu propasti jesu zdravstvo, prosveta, sudstvo. Verujem da će zima i proleće biti dramatični za naše društvo s obzirom na to da u ovom momentu živimo od humanitarne pomoći: dobijamo grejanje, struju, hranu. Međunarodna zajednica je i sama svesna koliko je zemlja u bezizlaznoj situaciji. I da izbori nisu ovako prošli, mislim da bi smo ove zime imali ljude na ulici, na protestima. Dogodio bi se kaos, anarhija čije elemente imamo i sada, ali se stvari drže koliko-toliko još uvek pod kontrolom. Ono što se dešava sa zatvorima je samo odraz opšte situacije.

Postoje dve struje u okviru nekadašnje opozicije a sadašnje vlasti. Jednu struju nazivam "nacionalni blok", koja se okuplja oko Koštunice, i drugu koja je oko Zorana Đinđića. Često se, i kroz medije, vidi da sukob oko tih struja raste, i da je reč o strujama koje se razlikuju u poimanju uređivanja države i u svemu što se dešavalo proteklih meseci. Nacionalni blok je vojno-politički blok, u koji ulazi i Crkva, Akademija nauka, a sada se pojavljuje i monarhija, dok je drugi blok oko Đinđića u organizacionom smislu zaslužan za ono što se desilo u zemlji, s obzirom na činjenicu da je Demokratska stranka najveća partija koja je učestvovala u opozicionoj koaliciji. Mislim da bi do puča došlo da nije bilo izbora. Sada, to je već pitanje spekulacija. Ako već sada dolazi do diferencijacije u DOS, ona će verovatno biti ubrzana nakon sledećih izbora krajem decembra. Očigledno je da će ta dva bloka biti potpuno vidljiva, s tim što je očigledno da Koštuničin blok dobija ubranu podršku, da se oslobođeni nacionalizam sada kristališe oko njega. Taj novi nacionalizam u Srbiji pretili da destabilizuje, ili barem uspori, razvoj događaja u Hrvatskoj i u Bosni.

- *Kako onda tumačite ono što je do pre nekoliko meseci bilo nezamislivo, da Adem Demaći dođe u Beograd i gostuje na jednoj od većih tv stanica, i da bude puštena Flora Brovina iako su je prethodne vlasti osudile na dvanaest godina zatvora? Štaviše, donedavna zatvorenica sada zajedno sa visokim državnim funkcionerima obilazi zatvore u Srbiji i posreduje oko albanskih zatvorenika.*

- U tom pogledu nove vlasti, a pre svega Koštunica, sada konsoliduju nacionalni program na demokratski način, kako oni kažu. Istovremeno, postojao je ogroman pritisak za oslobađanje Flore Brovine, tu su bili dnevni apeli iz celog sveta, pritisak nevladinog sektora i pojedinaca. Zatim, ta situacija je već postala kontraproduktivna za nove vlasti. Mi smo poslali pismo Vojislavu Koštunici u kojem smo dali nekoliko predloga, kako doći do diskontinuiteta sa pređašnjom politikom. Tražili smo, kao gest dobre volje, puštanje Flore Brovine i ostalih albanskih zatvorenika, što bi bio dobar primer susedima. Ostali zahtevi su bili priznavanje Bosne i Hercegovine, uspostavljanje diplomatskih odnosa sa susedima. Međutim, nove vlasti

puštanje Brovine nisu dobro marketinški iskoristile, nije data nikakva izjava iz kabineta predsednika. Naš advokat se sve vreme bavio tim slučajem, a mi nismo ni znali da će baš tog dana biti puštena. Tada su bila oslobođena još tri Albanca o kojima nije bilo ni reči. U međuvremenu je oslobođeno još nekoliko desetina Albanaca, pa ni to nije bilo medijski praćeno. Znači, vodi se politika kakva je vođena i pre dolaska novih vlasti, jer je hiljadu Albanaca pušteno i o tome se načulo, ali bez zvanične informacije iz Vlade.

Ipak, sve to je pametan gest, kao i to što su Brovinu pustili da obilazi svoje sunarodnike po zatvorima, i to u situaciji kada se ne zna šta ko radi, kako se zatvorske vlasti ponašaju prema zatvorenim Albancima, da li su tu držani kao taoci ili ne... Što se tiče Demaćija, on je uvek bio dovoljno hrabar da dođe u Beograd i da kaže šta misli. Njega su pozvali Karići, što znači da su imali interes da ga pozovu i da otvore kosovsko pitanje. Demaći je dobio veliki publicitet, gostovao je na televiziji, bio je na dva javna skupa. U "Medija centru" i u Paviljonu "Veljković". Mislim da je rekao stvari koje su važne za srpsko-albanske odnose. Međutim, naišao je na hladan prijem. Sumnjam da bi za sada bilo ko sa ove strane prihvatio da razgovara o kosovskom pitanju otvoreno, na tom nivou, jer se stalno prelazi preko toga šta se stvarno događalo na Kosovu u poslednjih deset godina. Dijalog je postojao uvek na "sporednim kolosecima". Helsinški odbor za ljudska prava je organizovao dva skupa, u beogradskom hotelu *Hajat* 1998. i u Ulcinju 1997, gde su se našli svi relevantni pregovarači. To je bio dokaz da može da se razgovara. Nažalost, sa zvanične strane nije bilo odziva ni odjeka u to vreme. Da li će biti moguće uspostaviti komunikaciju sada, teško je reći s obzirom na sve što se događa na Kosovu. Ipak, mislim da i dalje postoje ljudi koji imaju dobru volju. Mi cele ove godine organizujemo seminare na kojima učestvuju albanski i srpski studenti. Imali smo dva u Ohridu, jedan u Skoplju, iduće nedelje spremamo četvrti. Ni to nije doživelo veliki publicitet zato što niko o tome nije hteo da piše. Stranci su uvek iznenađeni kada im pokažemo kasete i izveštaje, da je 60 studenata iz Beograda iz cele Srbije i sa Kosova sedelo u hotelu po četiri dana i razgovaralo. Postoje, dakle, susreti, na životnom, ljudskom nivou koji su vrlo važni jer pokazuju da je moguće nešto uraditi. Potrebno je da se zna da Srbi i Albanci ipak mogu da razgovaraju. Ja sam na Kosovu vrlo često...

- *Gde sve na Kosovu imate pristup?*

- Svuda. Helsinški odbor je na Kosovu prisutan godinama. U Lipljanu, gde ima Srba, osnovali smo nevladinu organizaciju za nastavnike srednje škole. Odlazimo u Gračanicu. Niko ne radi sa tim ljudima, kako bi ostali na Kosovu. Dokle god se ne razreši status Kosova, tamošnji Srbi će biti instrument zvaničnog Beograda. Već sada imamo podelu između "gračaničkih" Srba, na čelu sa vladikom Artemijem, ocem Savom Janjićem, koji hoće da učestvuju u administrativnim telima koje organizuju UNMIK i Kušner. Na drugoj strani su "kosovskomitrovački" Srbi, koji tu ne učestvuju. Međutim, nakon lokalnih izbora međunarodna zajednica se okrenula ovim potonjim, a "gračaničke" Srbe marginalizovala. Mislim da je to pogrešno, jer Sava Janjić

dolazi u Prištinu na razgovore. Nažalost, moram da kažem da je vrsta rasizma prema Albancima postojala uvek, i to ne samo u Srbiji nego i u Evropi. Oni su poslednji evropski narod koji se emancipovao. Bila sam posle intervencije NATO na Kosovu. Albanci imaju neverovatnu vitalnost i energiju. Tih 110.000 kuća koje smo mi popalili oni sami obnavljaju. Ne treba ih potcenjivati. Oni su na Balkanu u ovom trenutku najvitalniji narod. Tu činjenicu treba uvažavati. Mislim da nas je naša arogancija svih ovih godina i dovela do ove situacije na Kosovu. Krajnje je vreme da se u Beogradu razmisli gde smo pogrešili. Ne kažem da ne postoje tačke u kojima su Srbi u pravu. Međutim, izgleda kao da se situacija između Srba i Albanaca namerno zaoštravala kako bi se došlo do tačke kada dva naroda ne mogu zajedno. U vreme globalizacije i izvanrednog tehničkog uspona, kompjuterizacije i interneta, takvi odnosi nisu održivi. Srbija je deset godina živela u izolaciji i u antiozapadnoj propagandi, dok istovremeno dolazimo u situaciju da zavisimo od Zapada, i to kada je reč o preživljavanju. Prema tome, mora da se menja odnos prema najbližem okruženju i prema evropskoj civilizaciji koju mi, zapravo, negiramo.

- *Prema tvđenju porodica nestalih Srba, po albanskim zatvorima na Kosovu ima preko 1200 Srba. Adem Demaći je rekao da ne zna za takve slučajeve. Kakva su Vaša saznanja i koliko UNMIK i KFOR mogu i žele da pomognu da se slučajevi nestalih reše?*

- Demaći je rekao da misli da većina nestalih Srba, nažalost, nije u životu. Mi smo stupali u vezu sa porodicama koje su prijavljivale nestanak svojih rođaka, međutim, nismo uspeli da im uđemo u trag. Kontaktirali smo i sa službama UNMIK, sa albanskim nevladinim organizacijama, ali bez rezultata. Postojale su naznake da postoje kampovi za zatvorenike, pa se ispostavilo da je priča bila velika ali se završila bez konkretnih informacija da li takvi kampovi postoje ili ne. Važno je da se utvrdi da li su ti ljudi živi. Videla sam da je Koštunica u svom intervjuu *Politici* najavio komisiju za raseljena i nestala lica. Verujem da je važno za porodice sa obe strane da se utvrdi istina. Mi radimo i sa porodicama iz Hrvatske i iz Bosne i Hercegovine. To su najdramatičnije porodične priče, oni stalno očekuju da će im se nestali vratiti. Često se javljaju čim čuju priče o aleksinačkim rudnicima i Trepči bez obzira na jasne indikacije da tamo nema nikoga. Zbog porodica je važno da se utvrdi gde su nestali Srbi i Albanci. Pokazalo se, naime, da ih politički zaštitnici lako instrumentalizuju kako bi radikalizovali situaciju.

- *Objavljena je Vaša izjava data poznatom američkom listu, da je Slobodan Milošević ratni zločinac, a da je novi predsednik SRJ nacista. Pošto ste se u istom domaćem listu koji je izjavu objavio kasnije "ispravili", kako ste tačno kvalifikovali predsednika Koštunicu i zašto ste dali negativnu izjavu u momentu kada su i narod u Srbiji i međunarodna zajednica bili oduševljeni njegovim izborom?*

- U *Ninu* je objavljena korekcija moje izjave. Pratim već dugo sve partije i pojedince na političkoj sceni i analiziram ono što oni govore javno. Činjenica je da Vojislav Koštunica spada u "desniju" frakciju na toj sceni i vrlo često je davao ekstremne izjave pogotovo na Kosovu. Jesam imala strepnje oko

obnavljanja srpskog nacionalizma, to se sada i pokazuje, i to sam zapravo i rekla američkom novinaru. Nacionalistička retorika produžava agoniju Srbije, i verujem da je važno da se sa tim prekine. Došli smo u situaciju da imamo kritiku Miloševića sa desne političke strane, a da je projekat isti. Rekla sam, dakle, da je reč o nacionalizmu koji se ne razlikuje od onog što smo već videli i to na osnovu onog što je rečeno u samoj predsedničkoj kampanji: o Kosovu, Crnoj Gori, Republici Srpskoj. Na unutrašnjem planu, u Srbiji, to su nacionalne manjine, pitanje Haga i izbeglice. To su teme na kojima ja proveravam nacionalizam. Inače, ceo Balkan je podlozan otvoreno pokazanom nacionalizmu. Ti etnički nacionalizmi su autistični, netolerantni, zatvoreni, što je loše za ceo region.

- *Posle deset godina Miloševićeve vladavine čini se da su ljudi postali oprezniji u olakom poklanjanju poverenja izbornim pobednicima. Već posle 5. oktobra pojavili su se spotovi i plakati "Otpora" na kojima se vide dvojica koji se svadaju, bager i poruka: "Samo vas gledamo." Takođe se pojavljuju i razne nedržavne organizacije zadužene za otkrivanje istine... Kome je, prema Vašem mišljenju, sve to upućeno, i da li u "Otporu", čiji je doprinos promenama nesumnjivo, vidite korektiv za buduće vlasti, pretnju ili nešto treće, neko ne baš demokratsko sredstvo?*

- "Otpor" je heterogena i difuzna organizacija koja je imala ogromnu ulogu u mobilisanju mladih ljudi koji imaju pravo da glasaju, ali i njihovih porodica. "Otpor" je svojom mladošću privukao simpatije i ovde i u inostranstvu. Nažalost, njihovu ulogu i ulogu nevladinog sektora niko kasnije nije priznao, što nije fer s obzirom da je to bila kombinovana i široka akcija koja nije ostala bez rezultata.

"Otpor" je organizacija koja će se razvijati i imati unutar sebe razne struje. S obzirom da je situacija ovde veoma fluidna, i da su mogući negativni trendovi na socijalnom i ekonomskom planu – ljudi su nezadovoljni i imaju prevelika očekivanja – moguće su velike frustracije jer tranzicija koja još ovde nije ni počela neće biti ni jednostavna ni brzometna. Pitanje je i da li je ovo društvo spremno da učini napor ka tranziciji. Dakle, nove tačke otpora stvaraće se ili protiv tranzicije ili protiv onih koji su nešto obećali a nisu izvršili. Previranja su tek pred nama. Sada smo u situaciji da je svet odahnuo jer je društvena frustracija bila toliko velika zato što je izgledalo da ništa neće moći da se izmeni. Za deset godina samo društvo je nestalo. U tom smislu protekli izbori imaju psihološki kredit, zato što su naši ljudi stekli samopouzdanje da ipak može nešto da se promeni, svet je priskočio u pomoć, svi se osećaju bolje. Međutim, taj kredit može da se istroši. Zog nasleđa Miloševićeve politike ko god da je došao imao bi problem zbog toga.

- *Šta očekujete od republičkih izbora?*

- Pitanje je šta će se još dešavati do izbora, da li će se sukob između Koštuničinog bloka i Đinđića proširiti. Koliko mogu da primetim, ulaže se veliki napor da se Đinđić diskvalifikuje, što mislim da nije dobro, jer je neophodno da bude više aktera na "terenu". U takvom previranju, može da se desi, ako se SPS konsoliduje, da povрати deo svojih glasova, jer "krizni štabovi"

novih vlasti nisu baš sve uradili kako valja i da ima dosta anarhije u načinu preuzimanja preduzeća. Sada je još uvek teško odrediti ko je u pravu, ko nije. Misli da je Milan St. Protić bio taj koji je izjavio da Srbi sada treba da grade svoj identitet na antikomunizmu, pravoslavlju i monarhiji. Ni redosled ove ideje ni izbor nisu dobri, jer sve to vuče ovo društvo u regresiju. Ovde je otvoren prostor u svesti za nove vrednosti, i važno je da se neko time bavi. U protivnom, može da se dogodi da se društvo opet zatvori. Sada se po prvi put stvara mogućnost za kritičku poziciju koju, nažalost, ne zauzima dovoljno ljudi. Izgleda kao da su svi zadovoljni samo svrgavanjem Miloševića. To važi i za medije i za sve partije.

Vidim da i svet izražava određenu kritiku i bojazni, u javnosti se čuje po koji kritički glas, ali sve to nije dovoljno. Zato mislim da i određene partije zauzimaju taj kritički prostor kako bi se sprečila monolitna politička celina koja bi ukinula drugačije mišljenje i pluralizam. Sada je trenutak da se društvo pluralizuje, kako ponovo ne bi bilo ukinuto.

- *Pomenuli ste medije oko čije se uređivačke politike do sada uglavnom govorilo kroz "kameleone" i polemiku da li treba davati prostor ljudima iz bivše vladajuće elite. Kako se promene u državi odražavaju u medijima?*

- Čini mi se da su svi zauzeli istu stranu. Verujem da u svim segmentima društva postoji prestrojavanje. Možda je rano za veliku kritiku. Nadam se da će posle republičkih izbora doći do pozitivnog prestrojavanja, diferencijacije. Sada, recimo, ne postoji partija koja je levo od centra, a za srbijansko društvo je važno da i takva orijentacija postoji. Postoji nekoliko socijaldemokratskih partija, ili onih koje se za takve izdaju. Po mom mišljenju, u tom pogledu je najautentičnija Socijaldemokratska unija Žarka Koraća. Verovatno će se i to tokom vremena iskristalisati, jer ta liberalna linija, odnosno liberalni kapitalizam, ne znam koliko će ovde imati pristalica i podrške s obzirom na opšte siromaštvo. Ti koncepti nisu uspeli ni u Rusiji ni u Albaniji, a reč je o društvima koja su slična našem. Važno je da se i socijalni aspekt države takođe promoviše s obzirom na to da smo izašli iz takve države, narod se navikao na takvu situaciju. Preduzeća i fabrike u skladu sa ekonomskim zahtevima izvana moraću da otpuste veći broj radnika. S obzirom na mase već nezaposlenih ljudi i onih koji će u tranziciji tek izgubiti posao, moglo bi da dođe do velikog loma. To je socijalni bunt koji nas tek očekuje. Važna je tu i uloga sindikata koji se tek sada ozbiljno profilisu.

- *Kako tumačite to da su se oko nestanka Ivana Stambolića i oko još nekih nerazjašnjenih slučajeva ubistava iz bliske prošlosti više angažovale nevladine organizacije i mediji nego državni organi?*

- To je dobro pitanje, jer ako se, recimo, ne odgovori na pitanje zašto je nestao Ivan Stambolić i gde je on, "proziva" se celo društvo, s obzirom na Intervju: Milica Đorđević da je on ličnost koja je imala mesto na političkoj sceni. Možda ne tako transparentno, ali je sigurno imao veliki uticaj jer pripada grupi političara koji imaju utemeljenje, koren u ovom društvu. Njegov nestanak je do sada objašnjavan reducirano. Uvek se samo ukazuje na bivši predsednički par.

Mislim da to nije jedini pravac u kome treba tražiti odgovor. Priča o njegovom nestanku je mnogo kompleksnija i zahteva angažovanje cele političke elite a ne samo segmenta o kome govorite. Moram reći da je Ivan Stambolić bio alternativa i jednima i drugima, bez obzira što nije bio predsednički kandidat. Razlozi za njegov nestanak zato zaslužuju dublju analizu.

Srpska reč, 16. novembar 2000.

Intervju: Milica Đorđević

Milošević pred Hagom u Beogradu

Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava, za Blic News tvrdi da će se Slobodan Milošević, kao šef države koja je vodila ratove, svakako naći pred sudijama Haškog tribunala, ako ne u Holandiji, onda u Beogradu.

- Žao mi je što nove vlasti nisu krenule u susret Haškom tribunalu, već grade situaciju u kojoj će kasnije delovati pod pritiskom, kaže *Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava, u razgovoru za Blic News, komentarišući predstojeći dolazak u Beograd predsednice Haškog tribunala Karle del Ponte.*

Sonja Biserko: Poseta Karle del Ponte najavljena je već posle septembarskih izbora njenom izjavom da će doći u Beograd i da želi da se sretne s predsednikom dr Vojislavom Koštunicom. Cilj njene posete je da razgovara sa predsednikom Koštunicom o saradnji SRJ sa Haškim tribunalom, o otvaranju kancelarije Tribunala u Beogradu i o isporučivanju Slobodana Miloševića i ostalih optuženih sudu u Hagu. Reč je o nekolicini optuženih za ratne zločine koji se nalaze u Srbiji – Nikoli Šainoviću, Milanu Milutinoviću, Dragoljubu Ojdaniću, Ratku Mladiću i o "vukovarskoj trojci" – Šljivančaninu, Radiću i Mrkšiću. Njena poseta nagoveštava nameru međunarodne zajednice da i dalje tretira problem odgovornosti za zločin – bez obzira na otpor bivše ili sadašnje vlasti u Beogradu.

Blic News: Na osnovu čega izolaćite zaključak da postoji otpor sadašnje vlasti?

- Na osnovu različitog tretmana odgovornosti za te prethodne ratove u odnosu na gledište međunarodne zajednice. Većina njih je u tom "projektu Velike Srbije" bila uz Miloševića koji je uživao njihovu podršku na različite načine – tako da i kritika koja mu se upućuje sledi uglavnom s desne strane, odakle mu se prebacuje za pretrpljeni poraz.

- *Ne uvažavate argument da je stanje u Srbiji između saveznih i republičkih izbora bilo nedovoljno konsolidovano, što je moglo opravdati odlaganje hapšenja?*

- Ne. Već samo to što se ovih dana spominje u novinama, sve te priče o angažovanju legionara i specijalaca u pripremi preokreta, ukazuje na to da je predstava o tome šta se u stvari zbilo još toliko fluidna da onemogućuje jasan sud i ne isključuje postojanje nekog zakulisnog kompromisa bivših i sadašnjih predstavnika vlasti. Ukoliko nije mogla da dejstvuje izolacijom optuženih, nova vlast je bar mogla da svojim izjavama ukaže da u pristupu problemu odgovornosti za zločin postoji sasvim jasan diskontinuitet politike. Ona nije to učinila.

- *Zvanično nije najavljeno da će se Karla del Ponte sresti sa državnim funkcionerima SRJ – ima li simbolike u takvoj formulaciji?*

- Mislim da je ta formulacija izraz nastojanja da se u javnosti stvori utisak da poseta Karle del Ponte Beogradu sledi na poziv ovdašnjih nevladinih organizacija, a da će ona onda u "nekim okolnostima" sresti i predsednika Koštunicu.

- *Čime je motivisano vaše lično angažovanje u ovom slučaju?*

- Od početka učestvujem u tome, iz vremena prvih inicijativa za stvaranje jednog takvog suda 1992. godine. Smatram da je od nacionalnog interesa za Srbiju da se raščisti situacija u vezi s odgovornošću za ratove, pre svega s njene strane, jer je njena odgovornost primarna. Smatram da je to što se promovise u vezi s tim ratovima – ta bujica knjiga i naslova i insistiranje na isključivo srpskim žrtvama, kako od strane političke, tako i intelektualne elite, kako od strane bivše tako i sadašnje vlasti – pokušaj relativizacije zločina. Rat se završava argumentima s kojima je i počeo, zato što je to nepristajanje na vlastitu odgovornost, već se pokušava sačuvati obraz i izdejstvovati amnestija.

- *Mislite da ni promenjene političke okolnosti nisu doprinele saznavanju javnosti o široj odgovornosti za navodne zločine?*

- Nažalost, nisu. Nosioci nove vlasti, izuzimajući pojedine ličnosti poznate po antiratnoj poziciji, kao što su Nenad Čanak ili Žarko Korać, nisu u svojim izjavama uspostavile racionalan odnos prema Haškom tribunalu i saradnji s njim. Ovde se, umesto toga, govori o komisijama i grupama eksperata koji će istraživati haške optužnice, pa će svoje nalaze slati američkoj administraciji ili u UN, u očekivanju da se promeni stav. Preduzima se napor da se dezavuiše Haški tribunal, u očekivanju da će Bušova administracija imati možda drugačiji stav od Klintonove. Smatram da takvo slepilo samo produžava agoniju i odlaže otvaranje pitanja odgovornosti – a ako to pitanje ne otvorimo mi, ono će biti otvoreno spolja. Ne radi se o tome da se o onom što se desilo u Vukovaru, Srebrenici, Sarajevu, Dubrovniku ili na Kosovu ne znaju činjenice. Radi se o tome da to treba da postane javna istina, o kojoj govorimo mi, a ne neko drugi. Prenebregava se da je to specifičan rat na kraju XX veka, filmovan i dokumentovan i da je on u situacijama kao što je Srebrenica zapravo jedno moralno pitanje – za Francusku, za Holandiju, za UN, za ceo svet, samo ne za nas.

- *Treba li razumeti pokušaje nekih predstavnika nove vlasti da spasu Miloševića?*

- Ne, Milošević se "čekira" kao osoba koja je obavila prljavi posao. Sada će mu suditi za pogrešno parkiranje, za krađu glasova, za korupciju – umesto najpre za zločin, a potom za sve ostalo. To je jedna tendencija, druga je da on bude žrtveni jarac za sve, a treća je ovo izvikivanje – "Uhapsićemo ga!" – bez procedure, kao da ga teraju odavde, srećni da bilo gde ode. Priča se nepotrebno razvodnjava. On se tretira kao političar koji je izgubio izbore, a ne kao šef države koji je uklonjen zato što je vodio ratove.

- *Da li je važno gde će se Miloševiću suditi – u Hagu ili Beogradu – ili je važno samo suditi mu?*

- Važno je suditi. Međutim, mislim da u Beogradu nema uslova za takvo suđenje. Nema nezavisnog sudstva, nema profesionalnog kadra i još dugo ga neće biti, čime se stvaraju uslovi za odlaganje suđenja. Ako Haški tribunal ipak izađe u susret i složi se da se sudi ovde, sudiće verovatno Haški tribunal.

- *Postoji mišljenje da obaveza izručenja Miloševića Hagu nije zasnovana na zakonu, tako da nije ni obaveza?*

- To su samo delimična tumačenja. Reč je o sudu koji je organ UN, a, kao što je poznato, SRJ je ponovo članica UN, što podrazumeva njenu punu obavezu da saraduje sa svim organima UN, pa i sa sudom u Hagu. Što se tiče odredbe našeg Ustava, njome se utvrđuje zabrana izručenja naših građana trećim zemljama, a ne zabrana izručenja međunarodnim organizacijama. Taj sud je slučajno u Hagu, međutim, mogao bi biti i bilo gde drugde. Obaveze iz odredaba Statuta Tribunala, da hapse i izručuju sudu lica osumnjičena za zločin, odnose se na sve članice UN, recimo, na Australiju kao i na Rusiju. Ako bi Milošević ili neko drugi od traženih pobeo i pokušao da tamo nađe utočište, te zemlje bi bile obavezne da ga uhapse i isporuče. Na nuklearno naoružanu silu kao što je Rusija teško je vršiti spoljni pritisak, ali, s druge strane, sama Rusija ne žuri u susret nepotrebnim sporovima s međunarodnom zajednicom i teško je poverovati da bi ona spremno žrtvovala sve interese u saradnji sa svetom samo za to da bi zaštitila Miloševića. Ako u slučaju neke zemlje, na primer Kube, takav zahtev nije iz političkih razloga trenutno ostvariv, svakako bi se aktuelizovao s prvim političkim promenama u takvoj zemlji. Drugim rečima, objektivno – vrlo je teško naći sklonište za bilo koga od traženih.

- *Šta bi moglo da snađe zemlju koja, uprkos svemu, odbije saradnju s Haškim sudom?*

- Pretpostavljam da SRJ ne bi dobila nagoveštenu finansijsku pomoć međunarodne zajednice namenjenu ekonomskom oporavku. U ovom trenutku Evropa nastoji da konsoliduje region. Taj proces nije uslovljen isporukom Miloševića, ali, na stranu sankcije koje bi Haški sud verovatno zahtevao od SB UN – s tolikim brojem optuženih za najteži kriminal u zemlji, stekli bismo reputaciju države bez vlasti zakona. Takva reputacija mogla bi da odvratila potencijalne investitore kapitala koji možda imaju nameru da ulažu u SRJ. Dugoročne posledice takvog događaja bile bi teške, ali najteže je to što bi, umesto željenog moralnog oporavka nacije, u inostranstvu ponovo počele da se povlače priče o odgovornosti srpskog naroda. Saradnja sa Hagom omogućila bi izolaciju krivih, čime bi se otvorio put moralnoj rehabilitaciji ostalih. Nedužni ljudi oslobodili bi sebe tereta.

- *Govoreći o Srbiji i o krivici za rat, mislite li na krivicu pojedinaca, režima ili podrazumevate odgovornost čitavog naroda?*

- Postoji krivica izvršilaca i naredbodavaca, ali takođe postoji politička odgovornost faktora koji nisu nalazili za shodno da se suprotstave i postoji moralna odgovornost svih nas koji nismo uspeli da bilo šta promenimo, da ne dođe do toga što je proizišlo. Važno je da se odgovornost individualizuje.

- *Čini se da zastupate tezu o krivici samo srpskog naroda. Nije li to pristrasno i antisrpsko sanovište?*

- Ja razlikujem krivicu i odgovornost i ne mislim da postoji "krivica naroda". Ali, postoji odgovornost svih nas koji smo možda pokušavali, ali nismo uspeli da sprečimo to što se dogodilo. Ja takođe osećam sopstvenu odgovornost – bila sam sve vreme tu, a nisam uspela da išta uradim. Želim da kažem i da je zatrpavanje javnosti izjavama o tobože antisrpskim stavovima ovog ili onog izraz nastojanja da se dezavuišu i izoluju oni koji traže izlaz iz stanja kakvo jeste. Insistira se na stanovištu da "pravi Srbin" ne sme biti uz Hag, što je besmisleno.

- *Da li vaši pravobranioци insistiraju na odgovornosti za krivična dela prema Srbima?*

- Helsinški odbor u Hrvatskoj otvorio je pitanje ratnih zločina odmah. Postoji obimna studija o stradanju Srba civila u "Oluji" i "Bljesku". Osim toga, *Feral tribjun* je kao nijedan drugi list široko otvorio stranice upravo tretiranju ratnih zločina učinjenih na teritoriji Hrvatske. Ovde se objavljuju uglavnom kratke vesti o suđenjima (Krstiću i Todoroviću), bez saopštavanja i razumevanja šireg konteksta zbog kojeg se sudi. U Bosni u Hrvatskoj prikazuju se filmovi Haškog tribunala. Javnosti se mora pružiti mogućnost da prati događaje u haškoj sudnici.

Blic News, 18. januar 2001.

Intervju: Petar Popović

Hag je nezaobilazna institucija

Predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji Sonja Biserko sigurno je jedna od najnapadanih ličnosti tokom vladavine prethodnog režima. Svoju beskompromisnost u obračunu sa "državotvornom" politikom čiji je glasnogovornik bio bivši predsednik Srbije Slobodan Milošević, nije napustila ni nakon prošlogodišnjih "oktobarskih gibanja". Jedino što se promenilo je da je nova zvanična vlast (još uvek) ne napada. Prošlonedeljnu posetu glavne tužiteljice Haškog tribunala Beogradu iskoristili smo kao povod za ovaj razgovor.

Free Serbia: *Kako ocenjujete prošlonedeljnu posetu Karle del Ponte?*

Sonja Biserko: Činjenica da je Karla del Ponte došla u Beograd i primljena od svih onih koje je tražila, već je pozitivna pojava u smislu da su samim tim priznali da postoji ona, odnosno Haški tribunal. Bez obzira što su izjave pojedinih političara bile različite i što su postojale disonance u nekim aspektima, neki su bili malo fleksibilniji. Naročito je predsednik Jugoslavije ostao tvrd i sad postaje očigledno da razgovor između njih dvoje nije dao nikakve rezultate. To je jednostavno bio njegov monolog, držanje lekcije šta je to sud i šta je to međunarodno pravo. Međutim, sve to zajedno gledano, i njeni susreti sa građanima i nevladinim organizacijama, pojavljivanje u medijima, zapravo je ostavilo pozitivan utisak u svakom smislu. To je ipak jedno otvaranje i mislim da je shvaćeno da je Haški tribunal nezaobilazna institucija, bez obzira što u ovom trenutku to niko tako jasno ne kaže. Mada, neki ministri koji su više upućeni u ekonomske stvari i koji sa svetom komuniciraju baš u vezi finansija, imaju mnogo jasniji uvid u to šta može da se desi ukoliko izostane konkretna saradnja sa Tribunalom.

Meni je pogotovo bilo značajno to da su građani Srbije, oni koji su tražili da se vide sa njom, smatrali da ona može da im pomogne. Vrlo je važno da zapravo građani ponovo u poslednje tri-četiri godine deluju zrelije i da stvari nekako bolje shvataju nego njihova politička elita, koja stalno spekuliše da li bi to javnost prihvatila ili ne. Čak i silne ankete koje su pravljene u Beogradu i unutrašnjosti govore u prilog saradnji, odnosno o transferu optuženih u Hag. Naravno, verovatno su motivi različiti. To je sad neka druga analiza i drugi uvid, ali ipak sazreva saznanje da je to nezaobilazna institucija.

• *Del Ponte je našla vremena u svom rasporedu da se susretne i sa aktivistima za ljudska prava iz Beograda, među kojima ste bili i Vi. O čemu ste razgovarale?*

□ *To je bio zajednički sastanak sa Fondom za humanitarno prvo. Zapravo, mi smo je valjda prvi i sreli. Bilo je 15-20 ljudi na sastanku i ideja je*

bila da se Karla del Ponte upozna sa atmosferom oko Haškog tribunala, da se ukaže koliko su neutemeljeni argumenti koje će joj oni ponuditi da bi izbegli tu saradnju. Uglavnom smo je informisali o tome kako mediji prikazuju Tribunal i njegov rad, pošto smatramo da je uloga medija u promovisanju Tribunala jako važna. Mediji su i do sada uticali na modeliranje neke negativne svesti o Tribunalu i oni u ovom trenutku još uvek ne vrše funkciju njegove promocije. Oni su vrlo selektivni u tome kako pišu o Haškom tribunalu i njegovom radu i članci su uglavnom izvan konteksta, odnosno ne bave se kontekstom zašto je Tribunal neophodan.

Pored toga, hteli smo da stavimo akcenat i na to da su slučajevi koji se vode pred našim sudovima vrlo problematični u smislu nekog fer vođenja. Pogotovo smo ukazali na slučajeve suđenja otmičarima Stevana Todorovića, koji je na kraju priznao da je vršio zločine, da je odgovoran. Ukazali smo na način kako je teklo to suđenje u sudnici, da su se sudije pozivale upravo na neke izjave Vojislava Koštunice. To zapravo pokazuje da ovde, pred našim sudovima, ne postoji spremnost za fer suđenje optuženim za ratne zločine kao što je Milošević. Da bi to bilo moguće prvo bi trebalo da se prihvati činjenica da jesmo odgovorni za nešto. Drugo, nemamo profesionalno i nezavisno sudstvo koje je posle svih tih višegodišnjih čistki prosto devastirano. Takođe, i advokatura je prošla kroz određene krize, jer ono što je advokatura do sada mogla da uradi uglavnom je bilo dilovanje sa režimom, s obzirom da nije postojalo nekih drugih pravnih okvira gde bi pravni argumenti bili relevantni. Isto tako, svedoci ne bi imali odgovarajuću bezbednost ukoliko bi bilo potrebno da se pojave pred sudom. S obzirom na odnos snaga i postojanje svih tih paragrafa, to bi moglo biti veoma opasno po njihov život, a posebno je zapravo problematično da se tu pojave građani drugih susednih zemalja kao svedoci.

• *Pomenuli ste da je predsednik Koštunica održao predavanje Karli del Ponte iz međunarodnog prava. Da li to znate iz njene izjave u Hajatu, ili ste čuli još nešto?*

□ *Ne. S obzirom da je bio prinuđen da je sretne, kako iznutra, tako izvana, Koštunica je sam pre njene posete objasnio javnosti da će do toga doći zbog promenjenih okolnosti, da će on da otvori pitanje izveštaja o Račku, pitanje tajnih optužnica, pitanje uranijuma. To su, tako, tri teme zbog kojih je on navodno promenio mišljenje i dao potvrdu da će je sresti.*

• *Predsednik Koštunica je stava da se procesuiranje bivših zvaničnika Srbije može tumačiti kao pripisivanje kolektivne krivice jednom narodu.*

□ *O kolektivnoj krivici ovde govore uglavnom oni koji su učestvovali na projektu, zato što se iza nje zapravo kriju, jer kad su svi krivi, onda zapravo niko nije kriv. Haški tribunal je osnovan upravo da bi se sudilo pojedincima koji su odgovorni za ratne zločine. Znači, ne sudi se partijama, institucijama, narodu ili državi, kao što se to ovde često spominje. Mislim da je to jedan pokušaj da se Haški tribunal zaobiđe i da se stvori atmosfera u javnom mnjenju da je to suđenje svim Srbima. Mislim da je to jedan propagandni trik.*

- *Da li iz Vašeg odgovora može da sledi da postoji strah kod pojedinih lidera DOS da bi njihova imena mogla osvanuti na poternicama Tribunala?*

- Možda kod nekih, kod većine ne. Ali mnogi od njih su pružili podršku tom projektu. Oni su i moralno odgovorni. Ta odgovornost je mnogo šira i raznovrsnija. To ne znači da bi svi završili u Hagu, ali u svakom slučaju bi se bacilo svetlo i na politiku koju je opozicija dugo vodila, a koja je, na neki način, bila podrška projektu. A onda kada je izostajala podrška, onda je Milošević kritikovan zato što je poražen, tako da recimo Vojislav Koštunica kaže da ga treba suditi zbog kapitulacije u Dejtonu i Kumanovu. To isto kaže i Momčilo Perišić. Tako da ga oni čak optužuju za kapitulaciju, tamo gde je on bio prinuđen da potpiše i da završi taj rat. Postavlja se pitanje šta bi oni radili u toj situaciji.

- *Karla del Ponte je nekoliko puta rekla da očekuje vrlo brzo izručenje Miloševića. Očekivala je da već 6. oktobra Milošević bude izručen. Koliko je ona realistična osoba?*

- Ona je jedina osoba koja je sve vreme medenog meseca Jugoslavije sa međunarodnom zajednicom izričito tražila isporuku Miloševića Hagu i od toga ni u jednom trenutku nije odustajala. Mislim da ona očekuje vrlo konkretne korake od naše vlade i to vrlo brzo. Već iduće nedelje, makar to bila, recimo, i Koštuničina ponuda da se napravi nekakav memorandum o sporazumevanju, kao što su napravili i Hrvati. Ona je ostavila vreme, vrlo kratko, da se jugoslovenske vlasti o tome dogovore i da izađu sa nekim konkretnim akcijama, inače mislim da će ona vrlo brzo preduzeti neke mere kao što je svojevremeno Luiz Arbur preduzimala protiv Hrvatske, pošto je ona predlagala sankcije Savetu bezbednosti UN. I Hrvatska je bila jedno vreme pod pritiskom, tako da je i sam Tuđman isporučio sedam optuženih za ratne zločine iz Bosne. Znači, čak je i on bio prinuđen na neku vrstu kooperacije. Naše vlasti još nisu isporučile nijednog potraživanog u Hagu. Mislim da tu nema mnogo nekakvog manevarskog prostora. Oni će se tek suočiti s tim i to vrlo brzo. Mislim da ovde ne postoji ta svest kod naših političara, bar ne kod svih. Labus i neki ljudi koji imaju pristup tim finansijskim institucijama svesni su toga.

- *Da li delite mišljenje sa predsednikom Jugoslavije da bi izručenje Miloševića destabilizovalo Jugoslaviju?*

- Mislim da je to jedna neutemeljena tvrdnja, zato što Jugoslavija može da bude destabilizirana dugoročno gledano samim tim što Milošević i dalje ostaje na političkoj sceni, što nema nikakvih ograničenja čak ni u političkom delovanju. On se ponaša kao lider opozicione partije, deluje kao bilo koji drugi opozicioni političar, uprkos tome što se njemu pripisuje odgovornost za sve ono što se desilo u godinama u kojima je bio predsednik. Znači, jedino svojim prisustvom na našoj političkoj sceni, Milošević može da je destabilizuje, s obzirom da ima veoma jak uticaj na neke paragrupe, na veći deo vojske, jedan deo policije. To su dovoljno jaki argumenti da može da se kaže da on još uvek vrlo aktivno deluje u političkom životu zemlje. Mislim da su Koštuničine tvrdnje prosto neutemeljene.

- *Kakve su prepreke u našem zakonodavstvu za izručenje optuženih za ratne zločine u Hag?*

- Mislim da prepreke uopšte ne postoje, da je to jedna naknadno uspostavljena prepreka naših pravnikâ, s obzirom da se ne radi o isporuci, odnosno transferu u treće zemlje, već o transferu optuženih za ratne zločine jednoj instituciji koja je nastala kao organ Ujedinjenih nacija. Mi smo sada postali punopravna članica UN i znači postoje neke obaveze koje smo preuzeli i koje smo prinuđeni da ispunimo.

- *Koja strana u Srbiji će prevagnuti po pitanju saradnje sa Haškim tribunalom – ta tvrdi Koštuničina ili pragmatična Đinđićeva?*

- Mislim da će problema biti kratkoročno, ali dugoročno gledano pobeđiće ova druga strana. Mislim da republička vlada ima više fleksibilnosti ili se bar tako doima u ovom kratkom periodu. Bez obzira na kontroverzne izjave koje oni daju, tu se ipak naslućuje neki prostor za fleksibilnije ponašanje u pogledu saradnje sa Haškim tribunalom.

- *Predsednik Koštunica je često pominjao potrebu za pokretanjem postupka protiv NATO zbog bombardovanja Jugoslavije. Da li je to realno i da li je, osim političkih osuda neko u zemlji ili van poradio na tome?*

- To je već bilo pred Hagom. Oni su odbili to kao slučaj za Hag. Međutim, uvek postoji otvorena mogućnost za ovu stranu da, ukoliko saraduje sa Hagom, pokrene i takvu inicijativu ukoliko ima dokaza za to, odnosno ako ih podnese. Koštunica je i indirektno priznao Haški tribunal, jer je tražio da se pred Haškim tribunalom sudi i NATO. Svedoci svih ovih slučajeva nestalih Srba, pa slučajeva ratnih zločina nad Srbima u Hrvatskoj i Bosni, svi se oni nalaze ovde. Oni su bili opstruirani i nisu tako lako dolazili u kontakt sa Haškim tribunalom. Izostala je aktivna saradnja srpske strane sa Tribunalom u mnogim slučajevima.

- *Da li je ubistvo radnika RTS planiran masovni zločin?*

- Pa dobro, to je sad ono što je Karla del Ponte rekla da je Milošević znao da će biti bombardovana RTS. Za većinu tih ciljeva se znalo – oni su saopštavani na konferencijama za štampu. To je u svakom slučaju predmet koji će se verovatno razmatrati, zavisi ko kakve dokaze iznese. Verovatno će NATO... Ne znam ko je od operativaca obavestavao koga, to je takođe stvar koja će verovatno izaći na videlo. Ali to ne sprečava Srbiju da saraduje i u drugim slučajevima. NATO se desio 1999, a neki drugi zločini su se desili devedeset prve, druge, treće, četvrte, pete. Mislim da ima nekog redosleda u tome.

- *Rekli ste "neki drugi zločini". Da li je to što se desilo devedeset devete zločin?*

- Ako naša strana misli da ima osnova za suđenje u Hagu i ako ima dokaza za to, njoj su otvorena vrata Haškog tribunala. Ali pre toga su činjeni zločini sa naše strane, za koje odbijamo saradnju i odbijamo da isporučujemo ljude koji su očigledno pod sumnjom da su vršili ratne zločine. U tom smislu se ne poštuje neki redosled. Ne mogu oni sad tvrditi da je učinjen zločin 1999, a da

se ništa nije desilo prethodnih godina. Mislim da u tom smislu čak i ta argumentacija nije do kraja validna, s obzirom da se stalno zanemaruje ono što smo mi uradili.

NATO kampanja je velika tema u našoj javnosti, kojoj se zapravo nikad nije prišlo na pravi način, jer za mene je pravo pitanje zašto je došlo do NATO intervencije. Zašto je međunarodna zajednica bila prinuđena da interveniše da bi rešila kosovsko pitanje ili pokušala da ga reši? Zašto? Zato što u poslednjih deset godina beogradski režim nije pokazao želju, niti poštovao dogovore koje je sam potpisivao. Vi znate da se Dejtonski sporazum sprovodio i sprovodi se pod velikim pritiskom, još uvek sa idejom da se Bosna podeli. U njegovom sprovođenju nema dobre volje. Isto tako, Kumanovski sporazum se ne poštuje i jednostavno se ne prihvata nova realnost, zato što je sad tamo direktni protektorat i što su tamo međunarodne jedinice. Deset godina Vojska Jugoslavije je bila najmoćniji vojni faktor u regionu. Jednostavno bila je superiorna u svim situacijama gde su se dešavali sukobi. Pri tome, sve vreme su ratni ciljevi bile i civilne žrtve. Znači, isterivanje, mučenje i ubijanje kako bi se došlo do pomeranja stanovništva i pravljenja etnički čistih teritorija. To je bio cilj rata.

- *Zašto je, kako ste jednom rekli, predsednik Koštunica nacista?*

□ Nisam to baš tako rekla, ali je to nekakav *Toronto star* tako preneo.

On jeste nacionalista, i, nažalost, što vreme više prolazi čovek ga drugačije doživljava. On je sada i predsednik. Kao predsednika jedne male opozicione stranke čovek ga je mogao pratiti kao fenomen te scene ekstremne desnice, ali kao predsednik, prosto još više potencira taj njegov nacionalizam i taj njegov konzervativizam – u suštini nerazumevanje sveta. Ja njega tako doživljavam, kao nekog ko ne razume svet.

Free Serbia, 25. januar 2001.

Intervju: Boris Milićević

Lična i politička hrabrost

Predsedniku Vlade Srbije
g. Zoranu Đinđiću

Poštovani gospodine Đinđiću,

U ime Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i u svoje lično ime želim da Vam čestitam na ličnoj i političkoj odlučnosti. Odlazak Slobodana Miloševića bio je neophodan kako bi se Srbija okrenula svojoj budućnosti. Helsinški odbor je svih ovih godina radio u tom pravcu kako bi Srbija, posle deset godina velikosrpske politike, našla svoje mesto u Evropi. Odlazak Miloševića sa političke scene, i sada u Hag, je put ka moralnoj, političkoj i ekonomskoj rehabilitaciji društva koje će pomoći Srbiji da ostvari svoju konstruktivnu ulogu u regionu za dobrobit svojih građana i suseda.

Nadam se da ćete svojom liderskom umešnošću i političkom hrabrošću i dalje delovati u najboljem interesu Srbije, odnosno razvoja demokratskog i pravednog društva u kojem će svi građani biti jednaki pred zakonom i ostvariti svoje pravo da žive u miru i dostojanstvu.

S poštovanjem,

Sonja Biserko

Washington, 29. jun 2001. godine

Geneza velikosrpskog nacionalizma

Sonja Biserko, predsjednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, prošlog mjeseca je na Američkom institutu za mir predstavila projekat "Srpski nacionalizam i Jugoslavija" na kojem je radila tokom jednogodišnjeg boravka u Washingtonu; naša novinarka razgovarala je s ovom vrsnom intelektualnom o uzrocima i posljedicama srpskog fašizma, odnosu Srba prema zločinima u Hrvatskoj i BiH i radu Haškog tribunala, sličnostima i razlikama između Čosića, Miloševića i Koštunice, o uticaju Rusije i zapadnih država na zbivanja na Balkanu...

Rezultate svog istraživanja o srpskom nacionalizmu u Jugoslaviji Sonja Biserko je prezentovala pred brojnim auditorijem Američkog instituta za mir. Burna diskusija koja se razvila nakon njenog izlaganja pokazala je da teze koje zastupa ne osuđuju samo prisutni srpski novinari nego i pojedini američki "analitičari" sa sumnjivih instituta desničarske orijentacije poput Cato instituta, čiji je predstavnik zamjerio gospođi Biserko što srpski nacionalizam smatra pogubnim za Jugoslaviju, ne pominjući "podjednako pogubne ostale nacionalizme".

"Da, postoje i drugi nacionalizmi, ali je samo srpski nacionalizam uz pomoć JNA razorio Jugoslaviju", odgovorila je. Oštre reakcije izazvao je i njen stav o Vojislavu Koštunici kao nacionalisti i predstavniku antireformističke struje u Srbiji, problematizirala je podršku koju mu pruža Zapad. Upitana zašto Koštunica nije reformista, počela je svoje obrazlaganje riječima: "Bio je nacionalista 1991. godine. Ne vidim promene kod njega ako i toliko godina posle, prilikom dolaska u Sarajevo, kaže da se nema za šta izviniti Bosni i Hercegovini."

Nema sumnje da je rad Sonje Biserko do sada najradikalnija i najbeskompromisnija analiza geneze velikosrpskog projekta i tragičnih posljedica koje je ostavio na čitav region ali i na Srbiju samu.

Granice Draže Mihailovića

Slobodna Bosna: Bavili ste se genezom srpskog nacionalizma i predočili njegove specifičnosti u odnosu na ranije nacionalne programe. U čemu su te specifičnosti s obzirom da je zajednička osnova svih bilo ostvarenje srpske države na Balkanu onako kako ju je zamislio Ilija Garašanin u svom Načertaniju?

Sonja Biserko: Obnavljanje savremene srpske države imalo je u početku karakter oslobodilačkog rata od Turaka – Prvi srpski ustanak 1804. pa je Srbija tokom čitavog XVIII stoleća bila u oslobodilačkom procesu. Početkom

dvadesetog stoleća tj. od balkanskih ratova počinju njeni osvajački ratovi i borba za Veliku Srbiju. Pre nego što je postala politički samostalna, javlja se program Ilije Garašanina 1844. pod nazivom *Načertanije*, koji je naznačio ciljeve srpske teritorijalne obnove: "Srpska država koja je već srećno počela, no koja se rasprostirati i ojačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-og i 14-og stoljetija u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji." Od tada on slovi kao značajno uporište za razmišljanje o državno-političkoj budućnosti Srbije. Svoje ostvarenje srpski nacionalni program doživljava stvaranjem prve Jugoslavije, na koju se gledalo kao na proširenu Srbiju. Glavno polazište je bilo da su Srbi glavni tvorci Jugoslavije, njena glavna snaga, te da su državi u uslovima duboke krize potrebni nego ikada. Glorifikuje se srpski odnos prema državi koji, za razliku od hrvatskog, ima "domaćinski stav prema državi", jer srpski seljak prvo "gleda državu i brine državnu brigu". Takav odnos leži u različitoj kulturi koja kod Srba nosi pečat "epski, herojski, istorijski", dok je kod Hrvata "kultura svakodnevna, kompromisna, sačinjena iz folkloru i tekovina međunarodne materijalne kulture; oni slave, opevaju, opisuju, razrađuju događaje iz svakodnevnog života: rođenje, ženidbu, smrt, žetvu, oranje, radosti i nezgode svakodnevnog posla i zabave". Smatra se da nagodbodavstvo koje karakteriše Hrvate nije osobina samostalnih naroda kao što je srpski. Pošto se ne može država malo hteti, malo ne hteti, Srbi traže jačanje države. Ističe sa da je ideal srpskog naroda od kada je ušao u istorijski život "biti svoj" bez obzira na cenu. Kulturni je onaj narod koji je odredio nešto za šta vredi živeti, boriti se, pa i život dati. Mereno tim merilom, "Srbima je mesto samo među prvima u svetu".

- *Koje teritorije je trebala obuhvatati nova srpska država?*

□ Savremena srpska ekspanzija usmerena je na: Vardarsku Makedoniju, tako Milorad Ekmečić kaže: "Ko drži Vardarsku Makedoniju hegemon je Balkana", zatim širenju preko Save i Dunava na sever, te preko Drine na zapad, jer svi koji govore hrvatski ili srpski su "čisti Srbi" rasuti po "različitim Kraljevstvima i Provincijama". Naime, savremena ekspanzija prati migracije srpskog naroda, te se nove zemlje karakterišu kao srpske. Tu tezu su podupirali Vuk Karadžić, Dositej Obradović, Jovan Cvijić i mnogi drugi. Srpska pravoslavna crkva je takođe bila važan faktor u podržavanju ekspanzionističke politike. Srpski nacionalizam svoje uporište nalazi u pravoslavnom religijskom nacionalizmu i jezičkom nacionalizmu. Stvaranje srpskog etničkog prostora najbolje se prati preko politike prema manjinama koju je Srbija vodila tokom XIX i XX stoleća. Stvaranje Kneževine Srbije bilo je praćeno ogromnim pomeranjem turskog i albanskog stanovništva koje je živelo na toj teritoriji. Ta politika je nastavljena i stvaranjem Jugoslavije, prema albanskom stanovništvu, zatim asimilacija Roma i Vlaha, negiranje makedonske, crnogorske, muslimanske, pa i hrvatske nacije. Nakon Drugog svetskog rata, zbog isterivanja pola miliona Nemaca, Srbi u Vojvodini su po prvi put postali većinsko stanovništvo, i posebno nakon ratova 1991–1995, zbog velikog broja izbeglica iz Hrvatske i BiH. Zvanična politika Srbije je protiv

povratka izbeglica jer se njima želi homogenizovati srpski etnički prostor. Istovremeno se difamiraju pred međunarodnom javnošću Hrvatska i BiH zbog sprečavanja povratka. Ambicija da Srbi budu vodeći narod na Balkanu uvek je bila jaka i u tom smislu smatralo se da treba da im pripadne i vodeća uloga u *Balkanskom sporazumu*, kao zajedničkoj balkanskoj odbrambenoj zajednici u odnosu na stalne pretenzije raznih evropskih zemalja na taj prostor. Tu ambiciju su temeljili na uverenju da su "Srbi oduvek imali smisla za veličinu i slobodu". Srpski klub je smatrao da je centralizam kao koncept doživeo slom, jer nije bilo dovoljno "prosvećenog centralizma", te da je zbog toga potrebna "duhovna mobilizacija" za kulturno unapređenje srpstva i Jugoslavije (*Srpski glas*, br. 23, 18. april 1940). Svaki pokušaj da se reše i druga nacionalna pitanja, u prvom redu hrvatsko, otvaralo je srpsko pitanje na način koji je iz temelja ugrožavao jugoslovensku državu. Tako je nagodba iz 1939. o stvaranju Hrvatske banovine kao pokušaj udovoljavanja hrvatskim zahtevima aktuelizovala srpski nacionalni projekat pod nazivom *Homogena Srbija* čiji je autor Stevan Moljević, advokat iz Banje Luke, koji 1941. piše: "... koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome žive Srbi". Moljević je definisao granice srpske države koje su se skoro u celosti poklapale sa granicama Jugoslavije. Izuzeta je samo Slovenija i deo Hrvatske oko Zagreba, kao i deo Istre. Ovaj program je postao zvanični politički program Ravnogorskog pokreta Draže Mihailovića.

Zajedništvo Ćosića i Miloševića

- *Srpski nacionalni projekat koji je Milošević predstavio igrao je na kartu očuvanja Jugoslavije, međutim, bilo je očigledno da Srbima do te države nije stalo. Iz čega je proizlazilo njihovo nezadovoljstvo zajedničkom državom?*
  - Otvaranje srpskog nacionalnog pitanja u drugoj Jugoslaviji počinje usvajanjem Ustava iz 1974, jer srpska nacionalna elita u suštini nikada nije priznala republičke granice, niti republički suverenitet. Od tada se veliki deo intelektualne i političke energije usmerava na mobilisanje podrške i pripreme za period nakon Titovog odlaska. Sve do sloma komunizma srpska nacionalna strategija je usmerena na redefinisane Jugoslavije pod dominacijom Srbije, dok je druga opcija stvaranje srpske države. Godine 1986. grupa srpskih intelektualaca, članova SANU, pripremila je dokument pod nazivom *Memorandum*, koji je imao ogroman uticaj na stvaranje političke klime u Srbiji. *Memorandum* srpsko nacionalno pitanje formuliše kao državno pitanje, odnosno njegovo rešenje moguće je samo pravljjenjem nove države na temeljima stare Jugoslavije. Osnovna teza za ovakav pristup sastojala se u tome da Srbi nakon raspada Jugoslavije ne mogu živeti kao manjina u Hrvatskoj, odnosno u BiH, pri čemu se u startu i hrvatsko i muslimansko pitanje doživljava kao antisrpski orijentirano. *Memorandum* je u svom konceptu antimoderan jer je srpsku naciju predstavio onako kako je ona izgledala pre i za vreme Kosovske bitke, što je apstraktna vizija bazirana na epskoj poeziji. Srbi su prikazivani kao junaci,

hrabri ratnici, poštenu, moralni, kao narod koji ceni slobodu i pravdu, a prezire kukavičluk i izdajništvo. Ovakav kolektivistički pristup *Memoranduma* naciji je u suštini sprečio otvaranje srpskog nacionalnog pitanja kao demokratskog pitanja. Idealizirana kolektivna slika Srba najbolje je prikazana u knjizi *Knjiga o Milutinu* Danka Popovića koja je doživela preko dvadeset izdanja. Ovakav koncept nacije je u suprotnosti sa modernim konceptom, koji, po Habermasu, polazi od toga da svaki pripadnik nacije mora da uživa identitet: kao individua, kao pripadnik jedne etničke grupe i kao građanin države. Pripreme za rekonstrukciju Jugoslavije tj. Balkana trajale su dugo. Slobodan Milošević je predstavljao onu liniju koja je težila recentralizaciji Jugoslavije pod dominacijom Srbije, dok je druga nacionalistička linija, koju simboliše Dobrica Ćosić bila za zaokruživanje srpske države njenim pomeranjem na severozapad. Ćosić kaže da Jugoslavija ne postoji samim tim što su iz te tročlane zajednice istupili Hrvatska i Slovenija. On kaže da su ostali narodi izmišljotina nas komunisti implicirajući da su sve ostale teritorije Srbije. Može se reći da sadašnja vlast u Beogradu istrajava na tom projektu nadajući se nekom novom Berlinskom kongresu koji će, kako kaže Ćosić, prekomponovati Balkan. Tu naravno spada RS i Crna Gora, ide se na podelu Kosova i Makedonije. Da nema podrške međunarodne zajednice integritetu SRJ, teško da bi Srbija mogla da opstane na tim granicama.

- *Ćosić i Milošević su, dakle, u početku imali različite političke vizije. Šta je spojilo njihove političke koncepcije, odnosno kako je Ćosić, glavni arhitekta srpskog nacionalnog projekta, preuzeo Miloševića?*

- Ćosićeva uloga u definisanju srpskog nacionalnog programa je ključna, pored Milorada Ekmečića. On je posebno važan jer je bio u sistemu i uvek je bio privilegovani član partije. Bio je tesno povezan sa Aleksandrom Rankovićem sa čijim smenjivanjem *de facto* počinje Ćosićevo okretanje nacionalizmu. Doživeo je razočaranje jer se odustalo od unitarnog koncepta koji je odgovarao srpskoj ideji Jugoslavije. Godine 1968. je kritikovao pojavu albanskog nacionalizma, zbog čega je isključen iz CK; od tada on postaje zagovornik podele Kosova. U svojim kontaktima sa Borisavom Jovićem 1990. on se zalaže za podelu Kosova jer se ono ne može sačuvati. Svoju tezu argumentovao je time da se "Srbi pokreću ka severu, da napuštaju jug". On smatra da Srbi nisu mogli zadržati jug, jer su već uzeli Vojvodinu, te je zato razgraničenje na Kosovu realno, Srbi bi zadržali ugalj i neke svetinje kao Gračanicu, Gazimestan". Tada govori o potrebi stvaranja takvog plana kojeg u pogodnom trenutku treba aktivirati. O tome je Ćosić govorio još 1980. godine. Krug oko njega stvorio je atmosferu za dolazak Miloševića. Milošević je na vlast došao pučem koji je podržao Nikola Ljubičić i konzervativni krugovi. Od tada počinje njegova borba za JNA i njeno pretvaranje u srpsku vojsku. JNA je u novom srpskom rukovodstvu našla partnera koji je bio na istom ideološkom konceptu. Od Osme sednice Milošević se ponaša kao političar koji mobilise komunističku partiju za rešavanje ekonomskih, socijalnih i političkih problema. Kroz odbranu titoizma dobio je vojni vrh, rekonstruisao je sve redakcije,

posebno *Politiku* i *NIN*. Smenio je sedamdeset i dva urednika i novinske redakcije postaju deo užeg političkog štaba koji će odigrati ključnu ulogu u pokretanju rata i obezbeđenju masovne podrške. Nakon naglog političkog uspona Miloševiću u drugoj polovini 1988. prilazi inteligencija. Nacionalni program, čiji je nosilac Dobrica Ćosić i grupa oko njega, tada najzad izlazi na scenu jer je nađen politički lider za program. Vlast je u rukama Slobodana Miloševića, ali se budućnost srpskog naroda raspravlja u domu Dobrice Ćosića, on je prihvaćen kao tvorac nacionalnog programa.

- *Kako je došlo do zbližavanja Ćosića i Miloševića?*

□ Prvi susret Miloševića i Ćosića aranžiran je 1990. preko Klare Mandić. Ćosić ga povezuje sa Radovanom Karadžićem i Jovanom Raškovićem. Ćosić je već imao razvijene kontakte sa Srbima u Hrvatskoj i BiH, koji osnivaju SDS. Na nagovor Ćosića, Milošević je odustao od Slovenije. To je bilo fingiranje rata i priprema rata protiv Hrvatske. Ćosić se sretao sa mnogim viđenijim Srbima iz Hrvatske i BiH i politički ih pripremao za vreme koje dolazi. On će kasnije, kada se Milošević suočava sa pritiskom u zemlji i izvana, postati predsednik SR Jugoslavije. Za to vreme, juni 1992–maj 1993, počinjeni su najveći zločini u BiH. On tada lansira svoju tezu o "humanom preseljenju stanovništva" o čemu se dogovora sa Franjom Tuđmanom u Ženevi gde su dogovorili preseljenje posavskih Hrvata. Poražavajuće je da su neki predstavnici međunarodne zajednice prihvatili takve ideje. Smenjen je kada se Milošević oporavio, ali i tada izjavljuje da je "Miloševićevo breme veliko, najveće od pojave Nikole Pašića", a 1994. izjavljuje da nije zaslužio da ide u Hag. Otvorenije nastupa protiv njega tek kada Milošević ugrožava opstanak osvojene teritorije.

Truljenje Republike Srpske

- *Iza novog nacionalnog projekta stale su vodeće srpske institucije i SANU – čiji je Memorandum njegova teorijska podloga, a Srpska pravoslavna crkva duhovna. O krivici Miloševića kao političkog realizatora ovog programa koji je rezultirao hiljadama mrtvih raspravljaće Haški tribunal. Na koji će način raspravljati o krivici ovih institucija?*

□ Činjenica da je Milošević danas u Hagu, po meni ima revolucionarni značaj. On je tamo otišao ubeđen, a i mnogi drugi u Beogradu, da Hag neće biti u stanju da izvede suđenje protiv njega, a da ne dovede u pitanje i neke zapadne političare. Mislim da Milošević, a i svi oni u Beogradu koji tako misle, veoma greše. Mnoge stvari su se promenile. Mnogi na Zapadu žele da znaju da li je bilo dogovaranja i kakvog sa Miloševićem. Njegovo suđenje neće biti od značaja samo za Srbiju i region, već i za ceo svet. Taj proces će neminovno obelodaniti mnoge stvari koje su zaboravljene. Zapad neće dozvoliti da on doživi fijasko, što znači da će se napraviti napor da ceo slučaj bude vođen na najbolji mogući način. Naravno, to je prilika da svi koji su zainteresovani nastave da daju podršku Hagu kroz svedočanstva, davanjem

materijala i slično. Hag tek treba da se učvrsti kao institucija. Što se tiče duhovnih tvoraca programa njihova odgovornost nažalost izmiče mada će Miloševićev proces sigurno baciti svetlo i na njihovu ulogu.

- *Ne čini li Vam se da srpski nacionalizam još uvijek nije poražen?*

□ Srpski nacionalni program se polako poražava ali nacionalizam još nije. Uprkos svim porazima, nacionalisti još istrajavaju na svom projektu, nadajući se da će se međunarodne okolnosti promeniti i da će se ujedinjenje svih srpskih zemalja ipak ostvariti. Ćosić poslednju deceniju rata tumači kao period pravljenja nove srpske države koja bi se pomerila na severozapad. On sada govori kako "nastaje period teritorijalno-etničkog prekomponovanja i konsolidovanja balkanskog prostora, vreme prinudnog prilagođavanja koje ćemo morati da prihvatimo kao životnu realnost. Epohalne promene dovele su srpski narod u položaj da se zgusne na teritoriji na kojoj može da živi", ne navodi koju, "koju može civilizacijski da pokrije i odakle nikome nije neprijatelj. I u ovoj nesreći rađa se nešto korisno, a to je etničko smirivanje ovog prostora. Srpski narod se integriše i homogenizuje; sabija, zaokružuje svoj životni prostor koji dobija etničke granice. Ta promena je uslovljena stvaranjem nove nacionalne države, sa teritorijom koja samo za agresore može biti sporna. Dakle, primorani smo da stvaramo državu po sopstvenoj meri i snazi" (S. Đukić: *Lovljenje vetra*). On ne pominje koje su to granice, jer ih sve još drži otvorenim. Predsednik Vojislav Koštunica je na toj liniji, a njegove izjave o Republici Srpskoj i Crnoj Gori jasno govore šta im je krajnji cilj. To je istovremeno i zvanična državna politika koja traži od međunarodne zajednice očuvanje granica SRJ jer u suprotnom nezavisna Crna Gora može da destabilizuje ceo region i neminovno dovede do ujedinjenja Srbije i RS. U opštem haosu i previranju u kojem se Srbija nalazi istrajavanje na ovakvom projektu preči da uništi i samu Srbiju.

- *Ako je to tako, zašto međunarodna zajednica još uvijek daje bezrezervnu podršku Koštunici koji je bio i ostao nacionalista?*

□ Međunarodna zajednica je smenu Miloševića doživela kao lični uspeh. Oni su uradili sve da pomognu njegov odlazak. Mislim da ne postoji političar koji je bio veća frustracija za zapadne političare od Miloševića. On je uspeo da pokaže njihovu nemoć poslednjih deset godina. Uvek ih je suočavao sa novom stvarnošću. Recimo, nakon što su podelili Hrvatsku i stvorili RSK, jugoslovenska vlada na čelu sa Borisavom Jovićem pozvala je UN da čuvaju granicu dok se ne nađe političko rešenje. UNPROFOR je tako *de facto* čuvao granicu Velike Srbije. Srbi nisu prihvatili plan Z-4 i situacija se definitivno promenila nakon Srebrenice. Mislim da zapadni političari još uvek misle da je njegov odlazak toliko važan da još uvek ne prihvataju realnost, a to je da su svi problemi ostali i nakon Miloševića. U svom nagonu da opstane, Milošević je kao vođa uvek pronalazio nove šupljine u međunarodnim mehanizmima i uspevao da kupi vreme sve dok na kraju Zapad nije intervenisao. Otuda objašnjenje za njihovu podršku Koštunici. Međutim, polako i oni shvataju svoju zabludu kada je Koštunica u pitanju. Treba vremena da se ispravi, rekla bih,

pogrešna orijentacija, pogotovu što je Zapad počeo od Srbije da pravi regionalnog partnera. Međutim, to prosto nije ostvarljivo jer logika unutrašnjeg procesa na koji niko ne obraća pažnju vuče Srbiju u drugom pravcu. Nažalost, Zapad je izgubio još jednu godinu na Balkanu, a da nije našao formulu za rešenje krize. Sve spekulacije oko "rekomponovanja Balkana" na novom Berlinskom kongresu pokazaće se kao gubljenje vremena. Republičke granice koje je međunarodna zajednica priznala kao državne, što u suštini i jesu bile, izraz su celovekovnih napora jugoslovenskih naroda da nađu formulu za *modus vivendi*. Te granice su pri tome i istorijski utemeljene. Povlačenje etničkih granica, odnosno neonacističkih rešenja, pogubno je za region. Najveći problem je ipak što region još nije iznedrio ljude, ili nije dozvolio, koji bi pomogli artikulisanje vizije za region. Bez toga Zapad može samo da obezbedi mir. Ni šest godina posle Dejtona nije se mnogo odmaklo u integraciji BiH. Ne može se zauzeti neutralan stav u pogledu odgovornosti i rešavati probleme BiH. Povratak izbeglica i saradnja sa Hagom bili su ključ za obnavljanje prostora. Nažalost, s tim se jako kasni. To je dozvolilo da neki procesi postanu nepovratni, upravo ono čemu su nacionalisti težili. Republika Srpska je naci-tvorenina pod međunarodnim protektoratom, koja truli jer nije u stanju da se odrekne svojih velikosrpskih ciljeva.

Rusija i Haški tribunal

- *U srpskoj politici veoma je bio bitan, bolje rečeno poguban, ruski uticaj. U čemu se ogleda taj uticaj koji je i danas prisutan?*

□ Ruski uticaj u Srbiji je konstanta srpske politike još od početka XX veka. Ruska imperijalna državna politika uvek je Balkan tretirala kao region od značaja za bezbednost i stabilnost njenih južnih i jugozapadnih granica. Pored toga, njena stalna težnja za prisustvom na Balkanu motivirana je njenom ambicijom da izađe na Mediteran. Svoje težnje ostvarivala je putem religije koja je zajednička sa nekoliko naroda u regionu i kulturno-istorijskim vezama. Izlazak Jugoslavije iz ruske sfere uticaja Rusi nikada nisu prihvatili i stalno su nastojali da se vrate u čemu su i uspevali preko konzervativnih vojnih i partijskih krugova. Dolazak Miloševića dobio je podršku konzervativnih krugova u SSSR. Osmo sednica je bila svojevrsni puč u kojem je vojska imala važnu ulogu. Pojava Gorbačova, kasnije i Jeljcina, unela je novi momenat u međublokovske odnose. Gubljenje položaja svetske sile, te ograničenje na kopnenu silu na evroazijskom kontinentu, stvorilo je frustraciju kod vladajuće ruske elite, posebno u armiji. Poslednjih deset godina Rusija se uz ogroman napor pokušala što brže uključiti u evropske integracione tokove, tako da prvih godina rata na Balkanu Rusija teži da se prilagodi zapadnoevropskim partnerima. Svoje prisustvo na Balkanu ostvarivala je kroz rad Kontakt-grupe i vojne operacije. U okviru Kontakt-grupe uvek je delovala u odbrani srpskih interesa, mada je bilo situacija kada je Srbija svojim ponašanjem i samu Rusiju dovodila u neugodan položaj. Balkan je na spoljnopolitičkom planu jedina

pozornica na kojoj je Rusija sebi uspela obezbediti ulogu sile, makar i marginalne. Bez obzira na to što njena uloga nije presudna, ipak je imala uticaja na politiku Kontakt-grupe i uticala na formulisanje nekih rezolucija. Miloševićeva antibirokratska revolucija kristalisala je staljinističku orijentaciju u srbijanskoj politici, koja se povezala sa nacionalistima i kojoj su prirodni saveznici bili slični krugovi u Rusiji. To je bilo očito prilikom NATO intervencije. Ruska solidarnost sa Srbijom u vezi sa Kosovom bila je ključna u srpskoj percepciji moguće NATO intervencije jer je Milošević, oslanjajući se na rusku podršku, smatrao da ima prednost, čak je očekivao da će se Rusija vojno angažovati. Kako se Rusija nije vojno angažovala, to je izazvalo veliko razočarenje i osećanje izdaje. Međutim, tražilo se razumevanje za takvo ponašanje. Zauzimanjem prištinskog aerodroma u dogovoru sa Beogradom, Rusija, kako je Jeljcin napisao u svojim *Ponoćnim memoarima*, "nije smela dopustiti da pretrpi moralni poraz". O povezanosti Miloševića sa Rusijom najbolje govori činjenica da je njegov brat bio njegov ambasador u Moskvi a za njega se još od 70-ih u SSIP govorilo da je ruski čovek. Prva poseta predsednika Koštunice bila je Moskvi, i to u pratnji patrijarha Pavla. Prilikom posete Putina Beogradu nakon susreta sa Bushom u Sloveniji Koštunica je izjavio da je "rusko prisustvo alfa i omega za stabilnost u jugoistočnom Balkanu". Srbija je najverniji partner Rusije u regionu i moguća preorijentacija SRJ prema Zapadu, kako kaže ruski vojni analitičar Jurij Morozov, dovela bi ne samo do gubitka jednog od retkih, ruskog saveznika, nego i do gubitka interesovanja za Rusiju kao regionalnog partnera od strane evropskih zemalja. Zato Rusija pokušava da održi prisustvo u regionu. Njihova diplomatska akcija da se održi "mini Helsinki" o nepovredivosti granica na Balkanu u funkciji je očuvanja teritorijalnog integriteta SRJ. Njihova ponuda da učestvuju u mirovnim snagama u Makedoniji govori o potrebi da budu partner, pre svega SAD. Prisustvo Rusije na Balkanu, ovakvo kakvo jeste, pogubno je za Balkan.

- *Kao jedan od neophodnih uslova za stabilizaciju Balkana vidite rad Haškog tribunala koji će, kažete, pomoći i Srbima da shvate šta se događalo poslednjih godina. Dakle, Srbi još uvijek nisu svjesni toga?*

□ Mislím da nije u pitanje informisanost. Ovo sve suviše dugo traje i toliko mnogo ljudi je učestvovalo u realizaciji programa. Zatim, ovaj rat je široko dokumentovan, postoje dokazi koji su već u Hagu, napisane su brojne knjige, napravljeni filmovi, teško je verovati da se ne znaju činjenice. Više se radi o tome da se te činjenice priznaju. Primer otkrivanja masovnih grobnica u okolici Beograda to najbolje ilustruje. O tome se govorilo odmah nakon intervencije. Republička vlada je to iskoristila kako bi amortizovala isporuku Miloševića. To je delovalo šokantno na srpsku javnost, ali ipak retko da je neko rekao nešto o tim Albancima ili njihovim porodicama. Niko javno nije rekao da mu je žao. Suđenje Miloševiću biće prilika za rekonstrukciju svega što se desilo. Međutim, suočavanje neće ići tako lako. Za to je potreban i državni aparat koji će kroz svoje institucije plasirati istinu, školski sistem, mediji, crkva. Nažalost, svi još uvek relativiziraju odgovornost, vrte se oko formule da su svi činili

zločine i slično. Ipak, činjenica da postoji Haški tribunal ovaj rat stavlja u drugačiji kontekst.

Slobodna Bosna, br. 249, 2001.
Intervju: Suzana Anđelić

Crna Gora se ne može vratiti pod kontrolu Beograda

Sonja Biserko se od 1994. godine nalazi na čelu Helsinškog komiteta za ljudska prava u Srbiji. Kada je devedesetih godina Srbiju zahvatila nacionalistička histerija, odlučno je ustala protiv nacionalizma, rata i govora mržnje, postajući tako jednom od "omiljenih" meta velikosrpskih nacionalista. U međuvremenu, promijenilo se samo to da Sonju Biserko sada napadaju i tzv. demokratski krugovi. Za CKL razgovaramo s njom o radu Helsinškog komiteta u Srbiji, o proteklim izborima u Srbiji, o situaciji u Crnoj Gori...

Crnogorski književni list: *Helsinški komitet i Vi lično godinama ste na meti srpskih nacionalista. Kada ste organizovali tribine protiv uvođenja vjeronauke u škole, bili ste "anatemisani" od strane Srpske pravoslavne crkve. Molim Vas da to prokomentarišete.*

Sonja Biserko: Kampanja protiv Helsinškog odbora traje već od samog njegovog nastanka, pa nije bilo iznenađujuće da se to dešavalo kada smo organizovali niz panela protiv uvođenja veronauke u škole. Mi smo zastupali stav da je religija stvar privatnosti i da postoje drugi načini da se, posebno mladi ljudi, upute u religiju. Kada se uzme u obzir da je Srbija multikonfesionalna zemlja, onda je pitanje veronauke dodatno važno jer uvođenjem veronauke za jednu grupu dovodi ostale u podređenu situaciju. Činjenica je da je u nekim zemljama Zapada veronauka u školskim programima, ali ovde se radi o drugačijim društvenim okolnostima. Naime, SPC pokušava da uđe u sve državne institucije i sfere javnog života, posebno nakon dolaska DOS na vlast. Predsednik SRJ je već u svojim prvim nastupima promovisao SPC i putovao u inostranstvo (Rusiju) u pratnji patrijarha. SPC je takoreći preko noći zauzela dominantno mesto u javnom životu i dobila neviđenu medijsku promociju. Njena agresivnost nije se očitovala samo u Srbiji, već i u susedstvu na područjima koje Srbija smatra kao privremeno odvojene teritorije. Imam u vidu RS i Crnu Goru. Njena aktivnost je zabeležena i u Makedoniji stalnim pokušajima da napravi razdor u Makedonskoj pravoslavnoj crkvi kako bi osujetila njen višedecenijski napor da postane autokefalna. Naš izveštaj o antisemitizmu takođe je izazvao burne reakcije jer SPC je tradicionalno zauzimala antisemitski stav. Samo da podsetim na vladiku Velimirovića koji se danas vodi kao jedan od vodećih srpskih mislilaca.

• *Sad su se na Vas "obrušili" i tzv. nezavisni mediji. Znači li to da su korijeni nacionalizma u Srbiji mnogo dublji nego što smo uopšte spremni da pretpostavimo?*

□ Poslednja medijska kampanja tzv. nezavisnih medija odnosi se na moj stav o njihovom izveštavanju o ratnim zločinima. Ja sam, naime, izjavila na jednom skupu o Hani Arent da je u Srbiji na delu relativizacija i deetnifikacija zločina, te da se insistira na tome da svaki zločin ima svoju prošlost i budućnost, što u suštini znači da ima i svoje objašnjenje ili opravdanje. Po meni je to nova vrsta totalitarizma na šta su reagovali nezavisni mediji jer i sami u tome učestvuju. Deo antiratne alternative je danas poslednja odbrana srpskog nacionalizma. Sve to ukazuje na negiranje zločina i odbijanje da se sa njime suočimo. Može se reći da ova grupacija umesto da sama otvara pitanje ratnih zločina učestvuje u njihovom stavljanju pod tepih jer je tobože suviše rano. Sadašnja debata u *Vremenu* je po mom mišljenju veoma važna, mada redakcija *Vremena* uporno pokušava da je svede na lični plan. Njihova namera kada su pokretali ovu kampanju bila je da zauvek učutkaju nekoliko glasova koji o tome govore. Međutim, desio se neočekivani obrt i ta debata je dobila veliki odjek u Srbiji, našem susedstvu a i u svetu. Nadam se da će ona otvoriti put dijalogu koji će principijelno otvoriti pitanje ratnih zločina. Za sada ona se odvija uglavnom kroz ličnu diskvalifikaciju i obračun, što je takođe način da se zaobiđe pitanje ratnih zločina.

• *Dugogodišnji ste rukovodilac Helsinškog komiteta u Srbiji. Da li ste zadovoljni učinkom vaših akcija i da li je vaš trud imao uticaja na širu populaciju?*

□ Helsinški odbor je imao ogroman broj aktivnosti u poslednjih osam godina. koliko postojimo. Da samo podsetim na neke od njih: organizovanje akcije za povratak izbeglica svojim kućama, još uvek radimo na projektu "Hoću kući" koji smatramo strateškim. Zatim, imamo mesečni list *Helsinška povelja* koji ima veliku čitanost u Srbiji i van nje, pravnu službu, permanentni Forum za manjine. Posebno je važan projekat "Suočavanje sa prošlošću" u kojem imamo tri edicije: svedočanstva, helsinške sveske i oglede. Radi se o publikacijama koje obrađuju neposrednu i dalju prošlost sa idejom da se pomogne dijalog na osnovu činjenica a ne samo emocija. Organizujemo niz panela, tribina, posebno o Haškom tribunalu i ratnim zločinima, zatim seminare za mlade ljude. Imajući sve to u vidu, može se reći da smo stekli neku reputaciju i da smo u nekim sredinama ostvarili uticaj. Naši izveštaji, ne samo o stanju ljudskih prava nego i nizu drugih pojava, imaju uticaja s obzirom na to da smo dokazali da radimo profesionalno i na osnovu činjenica. Činjenica da smo stalno na udaru takođe govori o tome da smo relevantni. Međutim, naše društvo je u toj meri zapušteno da je to samo kap u moru. Smatram da je to jedini način kako bi se došlo do promene svesti i političke kulture.

• *Izgleda da nema odbrane od organizacija kakve su "Obraz", "Sv. Justin" i sl. Njihove akcije u gradovima širom Srbije povodom otvaranja izložbe fotografija Rona Haviva, reklo bi se, vrlo su organizovane. Dijelite li moje mišljenje?*

□ Takve organizacije postoje svugde u svetu, međutim njihov je značaj marginalan. Mislim da ni u Srbiji one nemaju masovnu podršku ali zato imaju podršku određenih struktura i uživaju ogromnu medijsku promociju. U nedostatku bilo kakve ponude jedan broj mladih ljudi se okreće njima, mada

oni nemaju nikakvu viziju budućnosti. Radi se o veoma anahronim pogledima na svet koji se oslanjaju na učenje Velimirovića, Justina Popovića, D. Ljotića. Naime, u Srbiji danas prevladava konzervativna ideja koja društvo tretira kao "nacionalni organizam" koji je iznad svakog pojedinca. To je neka vrsta modernog kolektivizma koji apsolutizuje nacionalne vrednosti, u suštini je antizapadni i antitržišni. To je bila dobra podloga za komunizam koji je na ovim prostorima bio modernizirajući.

• *U Crnoj Gori, Amfilohije Radović vodi vrlo čudnu kampanju protiv svega progresivnog, a pri tom se nijednog momenta kritički ne osvrće na involviranost Srpske pravoslavne crkve u ratove na prostorima bivše Jugoslavije. Na koji način se možemo izboriti sa tim iskrioljenim slikama stvarnosti?*

□ SPC ima posebnu ulogu u Crnoj Gori, s obzirom da više nisu mogući osvajački pohodi. Ona se sada bori za tzv. kulturni i duhovni prostor koji se proteže na sve srpske etničke teritorije. Otuda ne čudi što ona nema nikakav odnos prema ratu jer je i sama u njemu učestvovala. Za nju je to očigledno bio opravdan metod za stvaranje države za sve Srbe.

• *Mnogo se govori o toleranciji. Helsinški komitet je imao niz predavanja na tu temu širom Srbije. Da li smo postali tolerantni prema onima koji su dvanaest godina uništavali svaku toleranciju?*

□ Za toleranciju treba mnogo mudrosti i zrelosti. Mislim da naša društva još nisu dosegla taj nivo. Ovde se prvo reaguje emocijama a onda je svima žao. Tolerancija treba da se neguje kroz porodicu i školu. Kod nas još preovlađuje patrijarhalnost koja je autoritarna. Protekla decenija je dodatno brutalizovala naše društvo i međuljudske odnose. Biće potrebno dosta vremena za normalizaciju ovog društva koje je traumatizovano i do kraja osiromašeno. Sve to zajedno dodatno usložnjava proces normalizacije koja uostalom mora ići i preko suočavanja sa prošlošću.

• *Rezultati izbora za predsednika u Srbiji dovoljno rječito govore da je političko klatno srpskog društva otišlo potpuno udesno, bez nade da će narednih godina doći do neke bitnije izmjene. Dijelite li ovo sumorno viđenje stvari?*

□ Rezultati predsedničkih izbora nisu iznenađujući. Oni su samo potvrdili ono što je svakom ozbiljnom analizom uočljivo. Posle 5. oktobra gradila se atmosfera da je Srbija takoreći preko noći postala najbolji kandidat za promene i tranziciju u čemu je umnogome doprineo i svet. Pre svega zbog svoje frustracije sa Miloševićem. Smatrali su da je sama činjenica što je on otišao bila dovoljna da se Srbija svrsta u normalnu državu. Činjenice govore sasvim suprotno. Odlazak Miloševića je bio preduslov, ali nažalost nije došlo do diskontinuiteta sa njegovom politikom. Nove vlasti misle da ona može sada da se ostvari drugim metodama. Srbija je temeljno razrušeno i demoralisano društvo, što znači da ona nema mogućnosti za to. Insistiranje na toj ideologiji je gubitak vremena za Srbiju i njen razvoj jer odvlači energiju za stvar koja je unapred izgubljena. Ovi izbori su pokazali da ne postoji centar ni levica. Postoje neke manje partije ali su one u političkom smislu u ovom momentu irelevantne. Srpski nacionalizam nije ni načet, nova vlast je uspela da ga

"normalizuje" pred svetom predstavljajući ga kao "građanski nacionalizam". On je sada možda manje opasan za susede zbog činjenice da je pod budnom kontrolom sveta koji zahteva poštovanje Dejtonskog sporazuma i Rezolucije 1244. Ona je, međutim, dosta ambivalentna u čemu Beograd traži prostor za ostvarivanje svojih pretenzija. Ipak, dugoročno gledano, ni Kosovo ni Crna Gora se ne mogu vratiti pod kontrolu Beograda. Srpski nacionalizam je u ovom momentu opasniji za srbijansko društvo zbog svoje netolerancije, što može da ima devastirajuće posledice, ne samo za manjine, već i za same Srbe. Ne može u modernom svetu srpstvo biti jedina doktrina. Od toga se prosto ne živi i to ograničava um.

- *Poslednji pokušaj "davljenja Crne Gore crnogorskim rukama" (koalicija Liberala s koalicijom Zajedno za Jugoslaviju), izazvao je parlamentarnu krizu u Crnoj Gori. Molim Vas da to prokomentarišete.*

- Davljenje Crne Gore, kako vi to kažete, pomaže Srbija ali i svet, koji izgleda ne razume suštinu raspada Jugoslavije. Odnos prema Crnoj Gori predstavlja samo jezgro srpskog nacionalizma. Time uvek počinje buđenje srpskog nacionalizma. Naravno i podeljenost same Crne Gore je problem. Ali svako društvo je podeljeno po raznim pitanjima. Zato na sva događanja u Crnoj Gori gledam kao na proces sazrevanja, pre svega, u pogledu artikulisanja vlastitih interesa na jedan racionalan način. Moje je osećanje da tzv. "sprečavanje fragmentacije" ovog prostora, kako na taj proces gleda Evropa, nije moguće jer se radi o jednom autentičnom procesu. Uostalom u nedavnoj prošlosti taj proces je počeo 60-ih i to na kulturnom planu kada je u Crnoj Gori tekla rasprava šta je čije u kulturnoj baštini. Znači da se radi ipak o posebnoj identitetu. Devedesetih je independentistički blok na izborima imao 15 posto a sada oko 60 posto. Taj podatak ipak ukazuje na jedan proces. Ja smatram da je emancipacija i reintegracija ovog prostora moguća samo kroz definitivni raspad Jugoslavije. Sada velika odgovornost leži i na građanima Crne Gore kako će definisati svoju budućnost. I dalje je na delu osnovna razlika između dve republike kada je u pitanju državni koncept, kao što je bilo i 90-ih na nivou SFRJ. Radi se o suštinski različitim pristupima: unitarna država ili unija kako stoji u povelji. Te razlike su nepomirljive. A i sama veličina Crne Gore u odnosu na Srbiju je dovoljan argument da ne može da se ostvari ravnopravnost dve republike u nekoj formi federacije.

- *Da li je moguća ovakva državna zajednica, kakva je predviđena Beogradskim sporazumom i državnom Poveljom, između Srbije i Crne Gore?*

- Glavni razlog zbog kojeg ta državna zajednica nije moguća leži i u samoj Srbiji i njenoj percepciji drugih. Pored toga, Srbija ima ogroman broj problema koji su samo njeni. Nema razloga da drugi čekaju na nju. Velikosrpska ideologija još je dominantna kod srpske elite bez obzira da li je ostvarljiva ili nije. Sve dok je tako Srbija će u regionu biti viđena kao opasnost i pretendent na "vodeću ulogu" u regionu. Takva uloga Srbije nije moguća jer je niko neće prihvatiti. Važniji razlog po meni je njeno neprihvatanje odgovornosti za rat i zločine. To je jedini put da Srbija postane respektabilni partner u

regionu. Smatram da nije moguć sukob s obzirom da je EU preuzela posredništvo. "Razdruživanje" Crne Gore, ako do njega dođe, biće jedan proces kojim će rukovoditi međunarodna zajednica što jeste garancija za miran razlaz.

Crnogorski književni list, 15. oktobar 2002.

Intervju: Bosiljka Perović

Bez suočavanja s prošlošću nema ni nužnih promjena

S predsjednicom Helsinškog odbora za ljuska prava za Srbiju Sonjom Biserko, razgovarali smo o propalim predsjedničkim izborima, DOS, ekstremizmu, fašizmu i nacionalizmu, te potrebi distanciranja od Miloševićeve ratne politike.

□ Pobjeda desnice nije iznenađenje za one koji pažljivo prate srbijansku političku scenu. Predsjednički izbori bili su samo ilustracija stvarnog stanja stvari. Nakon euforije zbog uklanjanja Slobodana Miloševića, kako u zemlji tako i van nje, zamagljena je suština prethodnog stanja, ali i karakter samih promjena. Svijet je uradio sve da spriječi kolaps Srbije i promjene predstavi kao najveći uspjeh na Balkanu, uz previd da je Miloševićevo nasljeđe gore nego što su i domaći posmatrači mogli zamisliti – kaže za Publiku *Sonja Biserko* i naglašava da je, s druge strane, DOS prihvatio ovakvu sliku o sebi i propustio priliku da napravi uvid u situaciju i s tim upozna građane i tako ih napravi odgovornim učesnicima promjena.

□ To se, dakle, nije desilo. I, naravno, poraženoj je strani dopušteno da se konsoliduje i vrati na scenu kao ozbiljan politički protivnik. Da bismo ozbiljno govorili o promjenama, treba isto tako napomenuti da su Miloševića sklonili njegovi saradnici kako bi sačuvali stečene pozicije. Napravljen je dil između njih i DOS, pa danas imamo rezultate kakve imamo. U međuvremenu, došlo je do restauracije umjesto lustracije i sada su okolnosti mnogo teže za obziljne rezove.

Frustracija građana

Publika: Koji su sve po Vama razlozi za poražavajuću prevagu desnice u Srbiji?

Sonja Biserko: Odlazak Miloševića, ovdje i u svijetu, slavjen je kao pad komunizma i sada imamo sve isto samo s desnim predznakom. Suština se nije promjenila. Došlo je do daljnje radikalizacije i kristalizacije ciljeva srpske državne ideologije. Milošević je obavio prljav posao a ova garnitura treba da završi program, samo drugim sredstvima. Znači, srpski nacionalizam, kada su u pitanju novi ratovi, nema više šansi, ali zato svim snagama nastoji očuvati stečeno. U tome im pomaže i međunarodna zajednica, koja to radi iz drugih razloga. Naime, ona želi spriječiti dalju fragmentaciju i na svaki način želi zadržati Kosovo i Crnu Goru u postojećem statusu. Srpski nacionalizam sada je opasan i za samu Srbiju i to iz više razloga. Srbija i dalje ima ogroman broj

manjina, što se ne uklapa u ideju čiste etničke države. Većina građana je frustrirana i sve više postaje svjesna da će promjene ići teško i sporo. Politička elita je potrošena i nema privlačnu ponudu niti stvarnu viziju Srbije. U tom vakuumu, scenu sve više zauzima prava srpska desnica koja ima duboke korijene i može i te kako uticati na brzinu promjena. Grupe poput "Obraza" i "Sv. Justina" dobro su organizovane i uživaju podršku saveznog vrha i SPC. Imaju i ogromnu medijsku promociju i potrebna sredstva za djelovanje. Mislim da se malo obraća pažnja na njihovo djelovanje i ovdje i u svijetu. Rezultati predsjedničkih izbora upozorenje su svima. U Srbiji su se iskristalisala tri politička bloka i sva tri su desno. Srbija, znači, nema ni centra ni ljevice.

Suočavanje s prošlošću

• *Na srpskoj političkoj sceni i dalje se izbjegava otvaranje teme suočavanja s prošlošću a samim tim i jasne diferencijacije političkih aktera od ratne politike Miloševićevog režima. Hag i odgovornost za ratne zločine izbjegavali su i svi učesnici predizborne kampanje. Kako to komentarišete?*

□ Suočavanje s neposrednom prošlošću još nije tema ovog društva i veoma često se mogu čuti objašnjenja da je rano, da je drugima, pogotovu Njemcima, trebalo više od dvadeset godina i slično. Po mom uvjerenju, bez suočavanja neće biti ni pravih promjena. Jer, suočavanje je mnogo dublji proces i obuhvata suštinske vrijednosti jednog društva. Bez toga nije moguće definisati ni budućnost Srbije, kao ni ulogu i mjesto kakvo ona priželjkuje, prije svjega zato što njeni susjedi to neće prihvatiti. Suđenje Miloševiću u Hagu, nažalost, pokazalo je da ovo društvo nije sposobno da napravi distancu od njega i njegove politike. Ovdajšnje reakcije govore upravo suprotno. Možda one ne znače toliko odbranu Miloševića koliko se brani sam projekat, koji je on sprovodio i sproveo. Zato sve institucije u ovoj zemlji danonočno rade na pribavljanju podataka koje njemu omogućavaju onako arogantno ponašanje. Po mom uvjerenju, to nema velikog uticaja na sam sud. I sam Milošević je svjestan toga. On se, uglavnom, obraća ovdajšnjoj javnosti a na širem planu računa na podršku svih antiglobalista.

Zanimljivo je da su eksperti za javno mnjenje savjetovali predsjedničkim kandidatima da ne pominju Hag i ratne zločine. Pri tome, ne treba izbugiti iz vida da upravo političari prave javno mnjenje a kasnije se na njega pozivaju. Ja ne želim amnestirati nikoga, ali ipak mislim da bi spremnost bila veća kada bi i sama elita to prihvatila kao nuždu. Nezamislivo je da bi se u nekoj zemlji moglo desiti da se ne iskoristi činjenica da je jedan od glavnih kandidata pod istragom Haškog tribunala. Jedan naš predsjednik već je u Hagu, drugi se sprema, a treći bi, s obzirom na Šešeljev rejting, mogao završiti tamo. Svi znamo šta se desilo i, čini mi se, sad čekamo da svijet to i dokaže. Naravno, pri tom, sprječavamo, ne damo svjedoke i pristup dokumentaciji i arhivima.

"Prvo država pa demokratija"

- *Nije li i ta činjenica signal da fašističke i kleronacionalističke snage više jačaju u Srbiji?*

□ U cijelom regionu je pobijedila konzervativna ideja, ali ne u zapadnom smislu te riječi. Ovdje se radi o ideji koja je dominirala u XIX vijeku. Kada je Srbija u pitanju, već osamdesetih došlo je do oživljavanja konzervativne misli, kojoj je posvećeno veoma malo pažnje u analizama. Već tada počinje s reprintom knjiga koje tu ideju ponovo dovode u fokus, poput knjiga Ljotića, Velimirovića, Garašanina i drugih. Pošto je komunistička ideologija izgubila privlačnost, prije svega zbog ekonomskih razloga, tada taj politički vakuum popunjavaju ponudom koja je anahrona i sasvim u suprotnosti s aktuelnim trendovima. S obzirom na to da je prevladala velikosrpska državna ideologija, vraćanje konzervativne misli išlo je zajedno s konceptom koji je nakon *Memoranduma* postao dominantan. Naime, samo takva ideologija krvi i tla mogla je obezbijediti plebiscitarnu podršku Miloševićevom projektu. Dobrica Ćosić je često isticao da je "zaostalost srpskog naroda naša prednost", jer je samo takvo opredjeljenje tog vremena, "prvo država, onda demokratija", bilo izvodljivo.

- *Kako ocjenjujete raširenu tezu da ovdje prvo treba učvrstiti institucije i reformske procese pa tek onda otvarati pitanja odgovornosti za ratne zločine? Nije li to pitanje vezano i za neke strukture vlasti u kojima još dominiraju predstavnici bivšeg režima?*

□ Ta razmišljanja se često čuju, posebno u kontaktima sa strancima koji insistiraju na suočavanju. Tranzicija je proces sam po sebi, međutim, suočavanje može samo da ga ubrza. Prvo, jer tranziciju opstruiraju upravo snage koje su bile nosioci projekta. Drugo, naša nova ekonomska i finansijska elita to je postala zahvaljujući ratnom profiterstvu. Znači, proces suočavanja i lustracije bio bi uperen upravo protiv snaga koje danas Srbiju vuku u prošlost. Zato smatram da je to dio istog procesa. Pored toga, ovaj rat je bio jedinstven u pogledu njegove dokumentovanosti. Prisustvo medija tokom rata, brojnih nevladinih organizacija, raznih eksperata, tajnih službi, omogućili su uvid u sve zločine, takoreći dok su trajali. Zato je teško sve to negirati. Međunarodni identitet Srbije vezan je za zločine. To će se teško mijenjati ukoliko ovdje ne bude spremnosti za suočavanjem. To je prosto neizbježno i, rekla bih, biće uslov da stvarno postanemo dio civilizovanog svijeta.

Italijansko zamešateljstvo

- *Na pitanje zašto EU protežira čvrstu zajednicu Srbije i Crne Gore, naša sagovornica kaže:*

□ Insistiranje EU na državnoj zajednici Srbije i Crne Gore, po meni, izražava nerazumijevanje za dominantni proces koji je doveo do raspada Jugoslavije. Radi se o procesu koji je davno počeo i čija je suština emancipacija

bivših jugoslovenskih republika. Taj proces imao je različite forme u pojedinim republikama. U Sloveniji i Hrvatskoj, to su bila ekonomska pitanja i želja da se ide brže ka tržištu. U BiH taj proces je doveo do stvaranja muslimanske nacije, kao odgovor na pretenzije susjeda. U Makedoniji se izražavao kroz stvaranje autokefalne makedonske crkve. On i dan-danas traje. U Crnoj Gori se to dešavalo na nivou ko je čiji u "našoj kulturi". Kod Albanaca taj proces bio je najžešći zbog diskriminacije i negiranja njihovog prava na republiku. Zato je insistiranje na državnoj zajednici, umjesto na tranziciji, gubljenje vremena. Koštuničin blok vjeruje da je ostvarljiva zajednica Srbija-Crna Gora i da će se to realizovati kroz pritisak međunarodne zajednice. EU je svojim stavom dovela do restauracije starih snaga, što se najbolje vidjelo u izbornoj kampanji u Crnoj Gori. Iz raznih izvora se čuje da je Italija najodgovornija za insistiranje na toj zajednici navodno zbog crnogorske mafije koja prijeti da je uništi. Rekla bih da je to pretjerivanje i loša zamjena teza. Stalno se zaboravlja, možda i namjerno, da je centar mafije u Beogradu i da je ona tu vjerovatno najjača na Balkanu. Po mojem mišljenju, ovakav stav je dugoročno neodrživ zbog prirode samog procesa koji može biti samo privremeno usporen. Uostalom, i neki procesi u samoj Crnoj Gori pokazuju u kom pravcu će ići njen razvoj. Njena orijentacija i identitet sve više je mediteranski i to je ono što Crnoj Gori daje ozbiljne šanse da se priključi globalizaciji. Argumenti da je Crna Gora mala nisu ubedljivi. Crna Gora ima prednosti koje joj omogućuju da korespondira s tim procesom bez obzira na veličinu.

*Publika, 22. oktobar 2002.
Intervju: Vojislava Vignjević*

Živimo u prelomnim vremenima

Predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava, Sonja Biserko, veoma je često prisutna u domaćim medijima. Uglavnom, ili po pravilu, u negativnom kontekstu. Biserko je predstavljena kao babaroga domaće javnosti, koja uporno i dosledno ponavlja da bez suočavanja sa prošlošću nema budućnosti za Srbiju i njene građane.

Sa njom razgovaramo ne samo o prošlosti, već i o sadašnjem političkom koordinatnom sistemu, o ženskim pravima, nevladinim organizacijama, umetnosti i jednoj želji koja ne menja svet.

Bulevar: Deceniju i više egzistencijalne borbe, dubokih strahova, svakodnevnih neizvesnosti, stradanja i ratova, zapostavljanja elementarnih ljudskih prava, ostavili su dubokog traga na ovašnje ljude. Kako se posledice duboko zapuštenog društva odražavaju, u kojem segmentu su najvidljivije i na koji način se mogu ublažiti?

Sonja Biserko: Srbijansko društvo je duboko frustrirano nakon dramatičnih događanja poslednjih deset godina. Polako, čini mi se, dopire do svesti građana da je Srbija najviše izgubila raspadom Jugoslavije. Srbija je veoma profitirala u jugoslovenskoj zajednici, a to joj nikada nije došlo do svesti. Beograd, kao glavni grad Jugoslavije kroz gotovo čitavo stoleće, postao je kosmopolitski za balkanske prilike, značajan politički, finansijski i kulturni centar. Kao i u svim ostalim socijalističkim zemljama (i ne samo socijalističkim) došlo je do metropolizacije kulture i svih ostalih segmenata društvenih aktivnosti, što je Beogradu dalo izvanredne prednosti u odnosu na ostale centre u bivšoj Jugoslaviji. Naravno, to je pogodovalo i stvaranju određenog osećanja posebnosti Beograda, što i dan-danas traje. Pored toga, Jugoslavija je uživala i posebno mesto u međunarodnim odnosima i bila je jedan od važnih međunarodnih aktera u bipolarnom svetu. Sve to se reflektovalo i na osećanja građana čitave Jugoslavije, pa i Srbije, o posebnosti i značaju. Ratovi, zločini, sankcije, opšta ekonomska i duhovna beda, izolacija i samoizolacija uništili su tu predstavu. Danas je Srbija u svetu identifikovana samo sa zločinima i Slobodanom Miloševićem kao simbolom ratne politike. Suđenje Miloševiću u Hagu je dodatno učvrstilo tu sliku i pokazalo da ovo društvo nije uspelo da se distancira od njega. Nedavna zbivanja, kao što su iračka afera, te incidenti i afere koji dnevno potresaju Srbiju, dovoljno govore o propasti Srbije i njenom iskakanju iz savremenih trendova. Politički vakuum koji postoji već nekoliko godina nije popunjen novim sadržajnim idejama. Naprotiv, ono što je promovisano veoma je arhaično i retrogradno. Na sceni je konzervativna srpska misao koju simbolišu Ljotić, Velimirović, Nedić i drugi, uglavnom ideje s početka XIX veka.

Mladi su najviše oštećeni

□ Mladi ljudi su najviše oštećeni ovakvim razvojem i to u svakom pogledu: prvo, nisu odgovorni za ono što se dešavalo, zatim posledice po njihovo obrazovanje i razvoj bile su ogromne, izolacija i siromaštvo sprečilo je njihovu komunikaciju sa svetom. I pored svega, mislim da su oni jedina nada za Srbiju. Zato svu energiju treba usmeravati na njih i stvaranje novih ljudi. Sve što je sada na sceni već je potrošeno i kompromitovano.

Čini mi se da se Srbiji po prvi put, kroz gubljenje suverenosti i delegitimisanje armije, otvara prostor za demokratizaciju društva. Od nastanka moderne srpske države, ona teži stalnoj ekspanziji, što je podredilo razvoj i demokratizaciju. Srbija se danas svodi na svoju meru, što ujedno može u punoj meri osloboditi njene potencijale. Za to je naravno neophodno i sagledavanje i suočavanje sa nedavnom prošlošću. Ne bi trebalo propustiti tu istorijsku šansu. Srećna je okolnost da je i međunarodna zajednica sada duboko involvirana u sva dešavanja u Srbiji. Bez njene pomoći Srbija bi nakon 5. oktobra najverovatnije doživela slom.

• *Od osnivanja, Helsinški odbor i Vi na meti ste srpskih nacionalista; nedavno su Vas počeli prozivati i nezavisni mediji. Molim da prokomentarišete uzroke takvog odnosa.*

□ Činjenica je da je Helsinški odbor od samog osnivanja na meti režima, kako ondašnjeg, tako i sadašnjeg, ali i medija i, rekla bih, beogradske čaršije ponajviše. Razlozi za to leže u tome što je Odbor od samog početka jasno definisao razloge i uzroke stanja u Srbiji. Znači, jasno se odredio prema srpskoj nacionalnoj ideologiji, njenim nosiocima i posledicama koje ona ima za ovo društvo. Posebno se jasno odredio prema ideolozima srpskog projekta kao što su SANU, SPC, politička i kulturna elita, univerzitet i drugi. Pritisci na nas bili su motivisani i činjenicom da je Odbor plasiran u svetu, da njegove analize imaju iticaj, i da su se one pokazale relevantne kada je ovaj prostor u pitanju. Kada pojedinac ili grupa iskoče iz dominantnog društvenog obrasca, onda moraju biti spremni i na sve posledice koje takvo izolovano mišljenje nosi. U tom smislu, ja sam bila spremna da se sa tim suočim. Oспорavanje i diskvalifikacije nisu uvek prijatni, ali su očigledno neizbežno iskustvo u sredinama kao što je naša. Čini mi se da sam uspela da se održim zato što verujem u ono što radim, mada veoma često pomislim na uzaludnost pojedinačnog napora.

Neintegrisano društvo

• *S obzirom da ste proučavali genezu nacionalizma u Srbiji i ukazali na njegove specifičnosti, kako komentarišete rezultate nedavnih predsedničkih izbora?*

□ Rezultati izbora nisu nikakvo iznenađenje za svakog ko iole prati ovdašnje prilike. Oni su samo potvrdili da je Srbija u rasulu i da nema fokus na pitanja od kojih zavisi njena tranzicija. Posle 5. oktobra gradila se atmosfera da

je Srbija takoreći preko noći postala najbolji kandidat za promene i tranziciju, u čemu je umnogome doprineo i svet. Pre svega, zbog frustracije sa Miloševićem, smatrano je da je sama činjenica što je on otišao dovoljna da Srbiju svrsta među normalne države. Odlazak Miloševića je bio preduslov, ali nažalost nije došlo do diskontinuiteta sa njegovom politikom. Insistiranje na istoj ideologiji gubitak je vremena za Srbiju i njen razvoj, jer odvlači energiju za stvar koja je unapred izgubljena. Ovi izbori su pokazali da ne postoji ni centar ni levica. Postoje neke manje partije, ali su one u političkom smislu u ovom momentu irelevantne. Srpski nacionalizam nije ni načet, nova vlast je uspela da ga "normalizuje" pred svetom, predstavljajući ga kao "građanski nacionalizam". On je sada možda manje opasan za susede zbog činjenice da je pod budnom kontrolom sveta koji zahteva poštovanje Dejtonskog sporazuma i Rezolucije 1244. Međutim, imajući u vidu ambivalenciju ovih dokumenata, Beograd stalno traži prostor za ostvarivanje svojih pretenzija. Ipak, dugoročno gledano, ni Kosovo ni Crna Gora ne mogu se vratiti pod kontrolu Beograda. Srpski nacionalizam je u ovom momentu opasniji za srbijansko društvo zbog svoje netolerancije, što može da ima devastirajuće posledice, ne samo za manjine, već i za same Srbe. Ne može u modernom svetu srpstvo biti jedina doktrina. Od toga se prosto ne živi, to ograničava um.

- *Da li ste zadovoljni učincima Helsinškog odbora? Veliki broj ljudi još uvek nije upućen u vaše aktivnosti. Da li ste planirali da proširite krug delovanja na širu populaciju?*

- Helsinški odbor deluje na nekoliko nivoa i u više pravaca. Jedan je praćenje stanja ljudskih prava i izveštavanje o njima svih relevantnih organizacija, ali i naših institucija. Drugi nivo je naša izdavačka delatnost, koja je već postala relevantna u istraživačkim krugovima u svetu i kod nas. Ona se ne može ignorisati jer pruža sasvim drugi uvid u našu stvarnost. Naša izdavačka delatnost je deo našeg projekta "Suočavanje s prošlošću". Treći nivo je komunikacija sa građanima Srbije. S obzirom na medijsku blokadu, mi smo se odlučili na neposrednu komunikaciju kroz panele, okrugle stolove, promocije knjiga... Prošle godine imali smo oko 60 takvih zbivanja. Do kraja ove godine imaćemo skoro sto. To je strateška orijentacija i ona daje rezultate tek na dugi rok. Dosta energije ulažemo u mlade ljude i komunikaciju sa njima kroz seminare i škole za ljudska prava. Pored toga, imamo i mesečni list *Helsinška povelja* koja ima veliki eho u Srbiji, ali i u susednim zemljama. To je verovatno naša najživlja komunikacija kada su u pitanju građani. Radimo sa izbeglicama kroz projekat "Hoću kući" i, naravno, sa manjinama od samog početka. Kako je Srbija neintegrisano društvo, smatram da je ovaj vid aktivnosti neophodan.

Mediji kao transmisija stranaka

- *Da li se NVO sektor danas dovoljno pita, s obzirom da je intenzivno učestvovao u petooktobarskim promenama?*

- Nevladin sektor tek je jedan segment društva i to je prilično novo iskustvo za ovaj prostor. Činjenica je da je imao određenu ulogu u petooktobarskim događajima, ali ga je to istovremeno i dosta neutralisalo, s obzirom da je izgubio kritičku distancu prema novoj vlasti. Većina se oseća pobednički. Naime, čitava jedna generacija koja je sebe doživljavala kao disidentsku sada je *de facto* na vlasti. Mislim pre svega na tzv. šezdesetosmaše i praksisovce. Pokazali su se priličnim amaterima kada su u pitanju državni poslovi. Iznenaduje nivo nepoznavanja kako prilika u Srbiji, tako i u svetu. Pored toga, to je bio najdogmatskiji deo komunističkog pokreta, antizapadno i antitržišno orijentisan. Ugušili su i sprečili sve koji nisu iz njihovog kruga. Takav odnos može biti poguban po Srbiju. Većina njih je poslednjih desetak godina provela na nevladinoj sceni ili su bili raspoređeni po svim opozicionim partijama. Zato je i došlo do takvog srastanja vlasti i nevladinog sektora. Nevladin sektor, kao svugde u svetu, treba da se razvija kao samostalni specifični društveni mehanizam koji može biti i te kako koristan korektiv za sve ono što državni organi ne mogu ili ne smeju.

- *Prema Vašim rečima, položaj medija u Srbiji nije se mnogo promenio od 5. oktobra, govor mržnje je i dalje, u manjoj meri, prisutan, desile su se manje personalne promene, ali ne i institucionalne. kako se to odražava na populaciju opijenu medijskim porukama?*

- Mediji su važan društveni mehanizam svakog demokratskog društva, a posebno u situaciji tranzicije i suočavanja sa prošlošću. Nažalost, mediji u Srbiji nisu pokazali spremnost za to. Postoje i objektivni razlozi, jedan je svakako temeljna ekonomska i profesionalna devastacija medija. Mediji su takođe imali veoma važnu ulogu u podupiranju ratne politike, širenju govora mržnje, veoma često i u kreiranju događaja koji su imali nesagledive posledice za odnose u regionu. Posle 5. oktobra prestala je čak i podela na državne i nezavisne medije, jer je Milošević bio tačka kristalizacije. Oni su danas samo transmisija pojedinih partija i pojedinaca, bez većeg napora da se pomogne sagledavanju prošlosti.

Imati meru

- *S obzirom da ste žena, a da u Srbiji vlada snažna patrijarhalna ruka, iz Vašeg iskustva, koliko je teško ili lako ženi u Srbiji da se izbori za svoja prava?*

- Ovaj prostor je tradicionalno patrijarhalan i veoma skeptičan kada je ženski javni angažman u pitanju. Socijalizam je u tom pogledu doprineo emancipaciji žena i otvorio je prostor, pre svega, za njeno obrazovanje, a zatim i za polagano osvajanje profesionalnih, pa čak i političkih pozicija. Ne treba zaboraviti da su već 70-ih na ovom prostoru stvorene značajne feminističke grupe. Mnoge od njih su međutim ostale hermetične i nisu uspele da se nametnu kao važan faktor u tranziciji. Moja generacija je odrasla u uslovima koji su joj omogućili emancipaciju i aktivno javno delovanje. Mislim da je najveća garancija za bilo kakav uspeh - profesionalnost i posvećenost. Sve

drugo dolazi samo po sebi. Javno delovanje je često veoma riskantno, jer je teško naći meru prisutnosti na otvorenoj sceni. U ovih deset godina mnogi ljudi su izbačeni na površinu pod različitim okolnostima, veoma često nepripremljeni za tu vrstu delovanja. Da nije bilo rata, verovatno ni sama ne bih dospela u javnost. Sticaj okolnosti i izrazito drugačiji stav doveli su do moje, prvenstveno negativne javne promocije. Prethodna diplomatska profesija sigurno me nikada ne bi dovela do toga. Mislim da je osećanje mere garancija za izbalansiran život, pa tako i za moj.

• *Kada napravite saldo poslednje decenije Vašeg života i rada u Srbiji, šta je rezultat?*

□ Teško je odgovoriti na to pitanje. Tom nametnutom izboru, što je za mene kao i za mnoge druge bio rat, podredila sam svoje ponašanje i delovanje. Potrošila sam mnogo energije i truda u objašnjavanje rata, njegovih uzroka, radila sa raznim ljudima, doživela neprijatne i prijatne trenutke, porodično prošla kroz traumatične situacije, gubila i stvarala nove prijatelje, itd. Moje iskustvo u poslednjih deset godina je teško, naporno, ali istovremeno i izazovno, mogla bih da kažem – fascinantno. Bilo je trenutaka kada sam bila u dilemi šta dalje, da li ostati ili otići, kao uostalom i mnogi moji prijatelji. Očigledno da je moja vera u ono što radim nadjačala. O rezultatima je teško govoriti iz ove perspektive. Mogu govoriti o ljudima koje sam upoznala i sretala tokom tih godina. Aktivnosti kojima sam se bavila dovele su me u kontakt sa ljudima koje iskreno cenim. Od Tadeuša Mazovjeckog, Ričarda Goldstona do Mortona Abramoviča... Vreme će pokazati da li je moj trud, kao i celog Odbora, bio plodotvoran.

Samoizolacija

• *S obzirom na mnogobrojne dnevne obaveze, koje aktivnosti tokom dana realizujete kako biste obnovili energiju, održali potreban nivo snage i koncentracije, radosti i ljubavi?*

□ Živim prilično asketski i sportski. Nikad nisam zapostavila svoju fizičku kondiciju koja mi je pomogla da u najtežim trenucima premostim probleme i nadvladam samu sebe. Ratne godine su za mene značile samoizolaciju u ovom gradu. To je bio moj način da se distanciram od zločina. Danas pokušavam da normalizujem svoj život koliko je to moguće u krugu svojih prijatelja koji su još ovde. Naravno, često sam i u Hrvatskoj, Bosni, Crnoj Gori, Kosovu... Imam prijatelje raštrkane po svetu i to je moje bogatstvo.

• *U kulturnoj, sportskoj, umetničkoj i drugoj ponudi šta Vi najradije konzumirate?*

□ Prava umetnička ponuda ovde još uvek ne postoji. To je više simulacija i pokušaj da se izbegne prava tema. Kada ova sredina načne temu rata i ratnih zločina, očekujem da će i umetnička obrada i ponuda biti sasvim drugačije prirode. To će me svakako interesovati. Do tada ću gledati filmove i tu i tamo po svetu zadovoljavati svoju znatiželju za raznim kulturnim

događajima. Kupujem knjige, najviše one koje se odnose na prethodne događaje. Interesuje me prerada i promišljanje svih tema koje su otvorene. Interesuju me svetska zbivanja. Živimo u prelomnim vremenima koja su sama po sebi uzbudljiva i puna neizvesnosti.

• *Kada bi neko ponudio da Vam ispuni jednu želju, ostvari ideju ili san, šta bi to bilo?*

□ Posle ovakvog iskustva teško je imati iluzije da bi jedna želja mogla da promeni okolnosti u kojima živimo.

Bulevar, 15. novembar 2002.

Intervju: Dragana Popov

Karakter "novog" srpskog nacionalizma

Poraz i izostanak bilansa onog što se desilo, neodustajanje od velikodržavnog projekta bez obzira na jasne signale iz međunarodne zajednice, kriza identiteta i opšta konfuzija zamagljuje političke i društvene prilike u Srbiji. U suštini, nova politička elita nije bila sposobna da na suočavanju sa zločinom stvori tačku kristalizacije, i time stvori novi izvor neophodne energije. Nespremnošću i neiskrenošću u odnosu na neposrednu prošlost, zatim ponovnim oživljavanjem kosovskog pitanja na nerealnim osnovama, i ova elita gura Srbiju ka retrogradnom procesu koji je izoluje od sveta. Ona je ustoličila novi sistem vrednosti: srpstvo i pravoslavlje. Nesposobnost suočavanja dovela je do svojevrstne "racionalizacije": od negiranja zločina i postojanja srpskog nacionalnog projekta, do prebacivanja celokupne odgovornosti na komunistički režim¹. Režim Slobodana Miloševića se tretira kao nastavak komunističkog režima a ignoriše se činjenica da je on svojevremeno za izvođenje srpskog nacionalnog programa dobio plebiscitarnu podršku, u kojoj su antikomunisti bili zajedno sa komunistima.

U odsustvu moderne vizije Srbije, revitalizovano je četništvo i srpska konzervativna misao, što ima dve osnovne karakteristike: neodustajanje od teritorija na koje polaže pravo srpski nacionalni projekat i promovisanje vrednosnog sistema čija je osnova antizapdanjaštvo. Kroz rehabilitovanje četništva istovremeno se negira antifašistička tradicija partizana na kojoj su vlast osvojili komunisti i, u tom smislu, sve odluke AVNOJ-a, posebno republičke granice. To je praćeno obilnom produkcijom odgovarajuće literature i širokom medijskom kampanjom. Televizijska serija "Ravnogorska čitanka", koju je snimila RTS, promovisala je ravnogorski pokret (četnički) sa idejom da ga prezentira kao antifašistički pokret (ne uzimajući u obzir činjenicu da je antifašizam po prirodi stvari antinacionalistički). Novi srednjoškolski udžbinci istorije takođe pokušavaju da marginalizuju i obezvrede značaj partizanskog pokreta, a da istovremeno razviju simpatije za četnički pokret, uvek sa razumevanjem za njegove propuste. Suština takvog pristupa je u objašnjenju da su ratovi 1991-1999 nastavak Drugog svetskog rata, odnosno da se "nezavršeni rat nastavio tačno posle 50 godina".

Srpski nacionalizam je kroz konfuziju i duboku frustraciju dobio samo novu formu i okrenuo se novim ideološkim izvorima, a na prvom mestu

¹ Profesor Pravnog fakulteta Radoslav Stojanović je na TV Studio B u emisiji "U sudaru" izjavio da nema ništa protiv Haškog tribunala jer se tamo "po prvi put sudi komunističkim zločinima".

organskoj, odnosno konzervativnoj misli - Nikolaju Velimiroviću,² Justinu Popoviću,³ Dimitriju Ljotiću,⁴ kao i kvislinškom režimu Milana Nedića, koji je pomenutu ideologiju usvojio kao sopstveni sistem vrednosti.

Često se naglašava da je organska misao "naša nacionalna misao" i da je shodno tome ona najvrednija u nacionalnoj baštini. Organicistički obrasci za tumačenje društva su sasvim jednostavni i njihova je snaga upravo u toj jednostavnosti. Oni u principu odbacuju racionalističku i analitičku tradiciju veka Prosvete i vraćaju se društvu kao organizmu. Ideje stare i nove slovenofilske intelektualne elite postale su matrica nacionalističkog mita. Jedna od njihovih ključnih teza je neminovna "propast" Zapada i zapadne civilizacije. Kod ruskih organicista takva su razmišljanja neka vrsta opšteg mesta o narodu "koji u svojoj gigantskoj, kontinentalnoj duši" čuva najveću i poslednju istinu.

² Formiran na svetosavskoj tradiciji, Nikolaj Velimirović se kao organicista izražava dosledno u duhu ruske slovenofilske tradicije. Smatra da je za nacionalni organizam štetno dolaziti u dodir sa kulturama koje su izvan srpskog ili slovenskog kulturnog kruga. On u novijoj istoriji Srbije vidi zaveru Zapada koja ide za tim da se "tek oslobođena srpska raja pretvori u raj u truloga Zapada". Njegove ideje bile su, i danas su, osnova na kojoj se gradila jedna ekstremna nacionalistička ideologija. On ne veruje u individualna ljudska prava i naglašava: "Niko se ubuduće neće rezervisanije i skeptičnije odnositi prema kojekakvim frazerskim deklaracijama ljudskih prava od novog mladog Balkanca".

On je ostrašćeni antisemita. Opasnost od Jevreja ne pretila samo Srbiji već i čitavoj Evropi, jer su Jevreji "i njihov otac Đavo uspeli laganim i dugotrajnim trovanjem duha i srca evropskoga čovečanstva da ovo odvrte od pravoga bogopoštovanja i privuku ga na poklonjenje idolu kulture". Smatra da su sva "moderna gesla evropska sastavili Židi, koji su Hrista raspeli: i demokratiju i štrajkove, i socijalizam i ateizam, i toleranciju svih vera, i pacifizam i sveopštu revoluciju i kapitalizam i komunizam".

³ Sveti Justin Popović ne razdvaja u dovoljnoj meri crkvu i državu. Svi pripadnici drugih hrišćanskih veroispovesti su za njega "jeretičko-raskolnički legion". U jednom njegovom poznatom eseju iz 1928. on prihvata klasične ruske slovenofilske dogme o kulturi u kojoj je "čovek i sam postao stvar". I za njega je crkva model prema kojem se mora oblikovati najbolja ljudska zajednica-država.

⁴ D. Ljotić je najpregnantnije izložio svoje ideje u *Zakonima života*. On polazi od trojstva bog-kralj-domaćin i ponavlja opšta mesta da "nema dela bez domaćina", pa je srpski narod u celosti označen kao domaćinski narod koji funkcioniše kao organizam. U jednom tekstu iz 1944. kaže: "Fašizam je obogotvorenje države, a hitlerizam je obogotvorenje rase. Za Slovene, uporedo s državom i rasa ima veliki značaj. Mi smo protiv parlamentarizma, ali ne i protiv parlamenta. Bio je antisemita, dopisivao se s A. Hilterom. Međutim, Ljotić se čuvao pogromaškog tona protiv Jevreja, ali je podržavao "razbijanje, lomljenje i kršenje planova jevrejskih". On je opsednut tipično organicističkom idejom "nacionalne konzervativne revolucije". Sve izvodi iz nacije kao organizma po principu biološkog determinizma. Ideja socijalne države se uzdiže do ideologije spasonosnog paternalizma i korporativizma, apsolutizuje "nacionalne vrednosti" čija odbrana podrazumeva upotrebu nasilja, jer je nužno, kao i militarizacija javnog života.

Ovi obrazci su posebno privlačni za mlađe generacije, koje, u nedostatku bilo kakve ponude, lako prihvataju sva pojednostavljena rešenja.

Aktuelizacija i politička funkcionalizacija stereotipa i klišeja organicističke misli u populističko-nacionalističkom "ključu" na srpskoj društvenoj sceni počela je osamdesetih godina, a u poslednje vreme dobija sve veći zamah. Dobrica Ćosić govori kako su poremećaji u savremenom društvu posledica haosa koji je stvorila francuska revolucija rođena iz duha Prosvećenosti, što je varijacija klasične organicističke misli, ali je podstaknuta ideološko-političkim motivima. Kada Ćosić kaže da treba "ujediniti crkvu i državu u brizi za srpski narod", radi se o starom obrascu Nikolaja Velimirovića o odnosu crkve i države. U knjizi *Srpsko pitanje* iz 1992, Ćosić smatra da treba "optimalno iskoristiti preimućstva zaostalosti" jer su "ona naš početni intelektualni kapital". On smatra da treba "uvideti i imenovati preimućstva civilizacijske zaostalosti, a ona postoje, osobito u sferi ekonomije i urbanizacije. Naša današnja razvojna politika nije ih uvažavala". Ovakva funkcionalizacija organske misli u atmosferi zatvorene zajednice, kada je neophodno da pluralizam ima svoju osnovu u pluralizmu duhovnog otvaranja, ima pogubne posledice na modernizaciju i tranziciju društva.

Mitropolit Amfilohije Radović nudi još jedan obrazac: "Srbi su od pamtiveka sve rešavali na saborima... i zato bi bilo dobro da se i danas obnovi saborna svest naroda. Stranke su nešto novijeg datuma i uvezene su među Srbe sa Zapada, što može da bude opasno za nas koji svemu pristupamo s metafizičkih pozicija. Treba donositi odluke iz glave celoga naroda - to su jedine odluke koje su dalekovide i dalekosežne". Ovakva *sabornost* je ideološko pokriće za moderni kolektivizam, svejedno da li je levičarski ili desničarski - organicistički.

Na rehabilitaciji vladike Nikolaja Velimirovića, Dimitrija Ljotića i Milana Nedića, radili su različiti protagonisti konzervativne politike kao što su *Otačastveni pokret Obraz* i Sveti Justin Filozof, Patriotski deo srpske omladine Skinheads, Zbor (naziv preuzet od istoimene organizacije D. Ljotića). Srpski geopolitičari su okupljeni oko časopisa "Nove ideje", "Srpske organske studije" i "Zbilja". Časopis "Iskra" zabavljen je emigrantskom ideologijom, a svi zajedno su radikalni kritičari novog svetskog poretka, kapitalizma kao "grobara tradicije" i razlog "vesternizacije društva".⁵ Na pravoslavnoj sceni ističu se Momir Lazić, urednik "Zbilje", Predrag Dragić Kijuk, Veselin Đuretić, prof. Kosta Čavoški, Miroslav Toholj, Radovan Karadžić, zatim "Glas desnice", časopis na kojem se gradi ideologija nove srpske desnice, kao i niz knjiga, između ostalih i knjiga Milovana Danojlića "Oslobodioci i izdajnici", te "Protokoli sionskih mudraca" i druge.

Kada se ima u vidu ovakva ideološka podloga, onda je lako razumeti brojne rasističke, antisemitske, antikomunističke i antizapadne kampanje koje su intenzivno vođene tokom 2002. godine. Može se reći da je prošla godina bila

⁵ *Blic News*, 6. novembar 2002. g.

obeležena ofanzivnim i agresivnim nacionalizmom koji je obojio celokupan društveni javni život u Srbiji. Istorijski poraz, hronološka rekonstrukcija događaja u haškoj sudnici na procesu Slobodanu Miloševiću, jasno ogoljava strategiju rata i ratnu politiku koju je Beograd vodio.

Kriza identiteta, koja je inače problem svih zemalja u tranziciji, u Srbiji je dodatno pojačana i pitanjem suočavanja sa ratnom politikom i ratnim zločinama. Nespremnost srpske elite za suočavanje sa odgovornošću neminovno je dovela do prebacivanja odgovornosti na druge i, u tom kontekstu, javni diskurs obiljuje netolerancijom, antikomunizmom, ksenofobijom i antisemitizmom. Srpska elita je nakon 5. oktobra 2000. godine svetlu ponudila "prerađeni" srpski nacionalizam u formi "građanskog ili liberalnog nacionalizma", što je na Zapadu jedno vreme tretirano kao umereni nacionalizam. Međutim, nakon dve godine i Zapad je počeo zvati stvari svojim imenom, pa se tako "oktobarska revolucija" sve češće zove "takozvanom" i "nacionalističkom". Knjiga novinara Tima Maršala "Igra senki" prva je otvorila pitanje karaktera petooktobarskih promena, ali, nažalost, u Srbiji to nije bilo prihvaćeno kao povod za razgovor na tu temu.

Takođe, relativizuju se stavovi Ljotića i Velimirovića, tako što se njihovo delovanje stavlja u kontekst njihovog antikomunizma. Tako Desimir Tošić, publicista, kaže, kada je reč o Ljotiću, da treba imati u vidu "strahovit strah koji je srednja klasa imala posle boljševičke revolucije i intencije da se boljševizam suzbije silom". Bojan Dimitrijević, istoričar, čija je uža specijalnost četnički pokret, kaže da su "prilike, nastale posle okupacije 1941. godine možda najteži period istorije Srbije. Potezi koje su povlačili Dimitrije Ljotić i Milan Nedić ne mogu se gledati izvan tog istorijskog konteksta".⁶

Komisija za spomenike i nazive trgova i ulica pri Skupštini grada Beograda je takođe izraz atmosfere u kojoj se vrši nenaučna revizija istorije. Povodom niza predloga Komisije prema kojima je niz prominentnih pripadnika srpske profašističke desnice trebalo da dobiju svoje ulice, bivša predsednica ove Komisije Svetlana Velmar-Janković kaže da "nema nameru da menja istoriju, nego da pokuša da ispravi nešto što je posle Drugog svetskog rata nakaradno nametnuto".⁷

Ovu orijentaciju u društvu prati i politički radikalizam. Ne radi se samo o marginalnim konzervativnim i ekstremnim političkim snagama. One postaju snaga koja ima podršku tradicionalnih nacionalnih institucija kao što su vojska, SANU, SPC. Negiranje demokratskih vrednosti provlači se i na koncept ljudskih prava, što se često pretvara u nasilne akcije protiv manjinskih grupa, posebno Roma, homoseksualaca, i sl. Incident koji se desio na Badnje večer kada je jedna grupa anglikanskih vernika na čelu sa engleskim ambasadorom Čarlsom Krafordom 24. decembra 2002. godine bila onemogućena da obavi

⁶ *NIN*, 28. novembar 2002. g.

⁷ *Vreme*, 24. januar, 2002. g.

božićnu službu u Patrijaršiji⁸ (što je, inače tradicija duga gotovo čitav vek), prvi put je skrenuo ozbiljnu pažnju međunarodne zajednice na sve učestalije incidente koje uglavnom karakteriše antizapadnjaštvo.

Srpska pravoslavna crkva zauzima izuzetno značajno mesto u promovisanju srpskog nacionalizma, koji se definitivno učvršćuje kao nova dominantna ideologija. U njoj centralno mesto zauzimaju ideje i vrednosni sistem Nikolaja Velimirovića, Dimitrija Ljotića i Justina Popovića. Ta ideologija i taj vrednosni sistem već su ušli u udžbenike. Čak i među univerzitetskim nastavnicima ima promotora ovakvog vrednosnog sistema, a pojedini među njima te ideje plasiraju na svojim predavanjima. Tako, na primer, na Fakultetu političkih nauka jedan profesor, koji inače često objavljuje u glasilu SPC *Pravoslavlje*, predaje: "Trajni cilj svakog nacionaliste jeste da obezbedi veću vlast i ugled, ne za sebe, već za naciju ili drugu celinu u kojoj je odlučio da utopi svoju individualnost".⁹

Crkva ima podršku državnog vrha i vojske. Umesto pastoralne delatnosti Crkve - navodi se u pismu grupe intelektualaca - u javnosti je prisutniji uticaj "paracrkvenih formacija" (izraz je upotrebio vladika Atanasije Rakita), što je potpomognuto delovanjem organizacija kao što su *Obraz*, grupama "miletićevaca", "nikolajevaca" i sličnih, koji ozbiljno ugrožavaju najvrednije tekovine srpske kulture. Za kratko vreme Crkva je osvojila škole, armiju, bolnice i druge institucije. Veronauka je ušla u državne škole na mala vrata, protivno postojećim ustavnim ograničenjima, bez iole ozbiljnijih priprema, kako u odnosu na udžbenike, tako i u odnosu na kadrove. Nije učinjen ni najmanji pokušaj od strane vlasti da se izvrši evaluacija veronauke u školama.

Sve ove ideje se mogu naći i u publikacijama Srpske pravoslavne crkve, na primer u njenom glasilu *Pravoslavlje*. Predstavnici crkve su i sami imali neprilične izjave, koje se mogu okvalifikovati kao govor mržnje. Protojerej Žarko Gavrilović¹⁰ je verovatno najistaknutiji primer, a božićna poslanica Patrijarha Pavla biće takođe zapamćena po uvredljivoj kritici upućenoj roditeljima koji svoju decu nisu poslali na časove veronauke, kao i aktivistima za ljudska prava. SPC se takođe oglašavala protiv posete Pape Jovana Pavla Srbiji, a episkop bački Irinej nije dozvolio predesdniku Skupštine Vojvodine Nenadu Čanku da govori na pomenu žrtvama Novosadske racije. Srpski monarhistički pokret, izražavajući svoj antihaški stav, odlučio je da "u svoje ime prizna i proglasi dr Radovana Karadžića za regenta Srbije". Nije zato čudno što je zbog takvog stanja duha Savezno ministarstvo za nacionalne manjine i etničke zajednice pokrenulo kampanju "Tolerancija" koja je očigledno bila i u

⁸ *Blic*, 25. decembra 2002. g.

⁹ Iz beleški jednog studenta Fakulteta političkih nauka.

¹⁰ U jednom intervju u vezi sa napadima *skinheads* na Rome rekao je da "Romi donekle izazivaju reakcije *skinheads*, jer su počeli prenaplašeno da traže svoja nacionalna prava, govore da su zapostavljeni u Srbiji". *Svedok*, 7. januar, 2003. g.

funkciji prijema SRJ u članstvo Saveta Evrope. Jedan od ključnih kriterija Saveta Evrope je nediskriminatorski odnos prema manjinama.¹¹

Mnoga istraživanja govore da učenici srednje škole prihvataju religioznost "oslanjanjem na vlastitu kulturu i tradiciju, kao jedino izvorno i dobro što nas neće izneveriti". Ta tradicija, patrijarhalna u svojoj suštini, pretpostavlja i neravnopravnost polova, što postepeno dovodi do degradacije položaja žene u društvu.¹² Ovu tendenciju podržava i zvanično obrazovanje, bez odgovarajuće reakcije roditelja, zbog čega ta tendencija prolazi skoro neprimećeno. Crkva prednjači u promovisanju ovakvog odnosa prema ženama, veoma često se oslanjajući na učenje vladike Nikolaja Velimirovića. Protojerej Dejan Dejanović je na jednom skupu na kome je bilo reči o ženskom pitanju poručio da je najpreči zadatak Srba da se "obože, slože i umnože". Posebno je upozorio da Crkva smatra da je "svaki odnos između muškarca i žene izvan braka blud". Istovremeno, u redovima sveštenstva učestali su slučajevi razvrata i seksualnih delikata, posebno pedofilije.¹³ I pored isticanja da u pravoslavlju žene zauzimaju počasno i visoko mesto, što je u suprotnosti sa porukama jedne knjige koju je izdala "Svetigora" pod nazivom "Šta treba da zna svaka pravoslavna devojčica". Knjiga je prevedena sa ruskog i veoma je popularna među omladinom pravoslavne orijentacije. U knjizi se, između ostalog, navodi da televizor "razorno i pogubno deluje po zdravlje", te ga ne treba imati u kući. Kompjuterske igrice "izazivaju zavisnost i ostrašćenost", što znači da je igrač "postao rob mračne sile".

Nova srpska desnica zahvatila je i Beogradski univerzitet (BU), na kome se prvi put organizovano pojavljuje pokretanjem studentskog nacionalnog glasila "Dveri" na Filološkom fakultetu, 1999. godine. Od početka, "Dverjani" se ističu pravoslavnim i nacionalnim aktivizmom. Otvaraju kulturološke tabu teme (iz istorije srpskog jezika, knjižvenosti, politike). Suprotstavljaju se prodoru "antisrpskih" NVO. Prvi su kritičari *Otpora* i poznata je njihova krilatica o *Otporu* kao američkom SKOJ-u. Sebe nazivaju hrišćanskim nacionalistima. Štampali su 15 brojeva časopisa i biltena, održali više od 30 tribina na BU i u unutrašnjosti, imaju svoj sajt (www.dverisrpske.com). Krajem 2001. godine na Filozofskom fakultetu, u organizaciji "Sveti Justin Filozof" i Srpskog sabora Dveri, organizovali su "Prvi sabor pravoslavno-nacionalne omladine srpske na BU posle 1944. godine", na kome su promovisane konzervativne ideje o sabornosti i patrijarhalnosti. Glavne teme su bile pravoslavlje, nacionalizam, monarhizam, antikomunizam i antimondijalizam.

Jedan od najmarkantnijih predstavnika nove srpske desnice je *Otačanstveni pokret Obraz*. Osnivačka skupština pokreta održana je 16. januara

¹¹ *Danas*, 26-27. januar, 2002. g.

¹² *NIN*, 2. maj 2002. g.

¹³ *Vreme*, 16. januar 2002. g. Najnoviji takav slučaj, episkopa vranjskog Pahomija, uzburkao je javnost Srbije ali i samu SPC. Pahomije je optužen od svojih sugrađana za krivično delo pedofilije, počinjeno nad većim brojem žrtava.

1999. godine u Leposaviću, a kao politička organizacija registrovan je 1999, pod nazivom *Otačastveni pokret Obraz*. *Obraz* se pojavio još 1993. godine kada je pokrenut i nacionalno-patriotski časopis pod istim imenom. Najveći broj članova ove organizacije su studenti istorije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Ideološka "biblija" ove grupe su dela predstavnika srpske desnice - od Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića, do Dimitrija Ljotića, koji su odavno postali kulturni likovi organizacijski shvaćene srpske "nacionalne misli". Čak i istoričar Dušan Bataković, aktuelni ambasador u Atini, izražava svoje divljenje za Velimirovića.¹⁴

Prema programskim načelima, *Obraz* nije stranka već politička organizacija koja se zalaže za "bogatu domaćinsku Srbiju". *Obrazovci* demokratiju vide kao zlo. Oni ne veruju "u pluralizam interesa u srbskom narodu, već u njegovu sabornost, jedinstven sistem vrednosti i u jednu zajedničku sudbinu za sve Srbe". Ovo je najkraće sažeto shvatanje o društvu koje zagovaraju Velimirović, Justin i Ljotić.

Časopis je "sondirao teren za svoju političku infrastrukturu", a jedan od saradnika ovog časopisa bio je i Vojislav Koštunica, koji je svoje programsko određenje prema Dejtonskom ugovoru, uz zahtev za revizijom i ujedinjenjem Republike Srpske sa Srbijom, javnosti saopštio upravo u ovom časopisu.¹⁵ Jedan od promotivnih skupova *Obraza* održan je u Aranđelovcu, u stranačkim prostorijama DSS. Bliski su pojedincima, organizacijama i časopisima slične orijentacije, kao napr. časopisu "Zbilja" Momira Lazića, zatim Internet časopisu "Komentar", te nekim monasima i sveštenicima. Njihov odnos prema političkim partijama najbolje osvetljava njihov komentar da "imaju više simpatija prema Stranci srpskog jedinstva (Arkan) ili Srpskoj radikalnoj stranci (Šešelji) nego prema koaliciji Sandžak".¹⁶

Aktivnosti *Obraza* se odvijaju na dva nivoa: kroz tribine i akcije na ulicama. Jedna od poznatijih akcija ove organizacije bilo je sprečavanje Gej parade, kada je okupljeno oko hiljadu ljudi koji su pokazali spremnost da se suprotstave i policiji. Druga poznata akcija jeste plakat sa fotografijom Radovana Karadžića na kome je pisalo "Svaki je Srbin Radovan", kojim je oblepljena cela Srbija¹⁷. Ovu akciju osudilo je samo nekoliko nevladinih organizacija, ali ne i vlast.

Sve izraženiji nacionalizam odrazio se i na odnos prema drugima. Talas govora mržnje i netolerancije obeležio je čitavu godinu, ne samo prema manjinskim grupama unutar Srbije, nego i prema susedima. Već na samom

¹⁴ TV Studio B u emisiji "Utasak nedelje", 5. januar 2003. g.

¹⁵ *Srpski narod na raskršću*, *Obraz* br. 3-4/1996.

¹⁶ *Vreme*, 25. april 2002. g.

¹⁷ *Nacional*, 16. april. 2002. g.: *Obraz* je izjavio da je kampanja nastala kao "rezultat naše zelje da posvedočimo da Karadžić nije usamljen u svom viteškom podvigu... Dok smo lepili plakate odziv i reakcije stanovništva bili su izuzetni, a što se tiče policije, nikakve probleme nismo imali".

početku 2002. godine ministar inostranih poslova Goran Svilanović našao je za shodno da se preko medija obrati domaćoj javnosti i da je upozori da je "neophodno pomirejne sa Hrvatima, Bošnjacima i Albancima", te da se "moraju poštovati manjine i konačno prekinuti sa govorom mržnje". Svoj apel je uputio i kolegama iz DOS izražavajući čuđenje što se "na jednoj TV koju finansira savezna država dozvoljava cela tirada mržnje prema Jevrejima". Posebno se obratio predsedniku SRJ i premijeru Srbije, čije je ćutanje okarakterisao kao glasnije od svih incidenata sa izlivima mržnje i upozorio ih da "to ćutanje mora biti prekinuto".¹⁸

Obraz je početkom godine pred javnost izašao sa "Osnovnim smernicama" u kojim su naznačeni "srbski neprijatelji". U svojevrsnom proglašenju kaže se: "Čujemo razne pojedince i grupe - svi bukači nude neki svoj 'izlaz' i napadno propagiraju svoju verziju 'ljubavi'. Čujemo glasove cionista, komunista, partijaša, masona, ustaša, poturica, balista, sektaša, perverznojaka, kriminalaca, narkomana, anarhistia, lažnih nacionalista, satanista. Sve njih čujemo jasno i glasno, ali ne čujemo glas srpske zavetne i državotvorne zajednice - glas srpske nacije".¹⁹

Ispade nisu pravile samo organizacije poput *Obraza*, već je govor mržnje postao i praksa pojedinih političara DOS-a, u čemu je prednjačio Velimir Ilić. To je često bilo i u funkciji političkih obračuna, posebno protiv premijera Đinđića. Najupečatljivija je bila njegova izjava da je Đinđić "doveo neke mangupe, nekog Vlahovića, Đelića koji prodaju maglu. Zamislite, ministar energetike Goran Novaković, Hrvat u srpskoj vladi. Zamislite, Miloša Minića ćerka pomoćnik saveznog ministra za inostrane poslove. Promene urađene. Gradonačelnica Beograda, gospođa Hrustanović, muž Musliman".

Ni mediji nisu bili imuni na govor mržnje, pa su se neki, poput *Srpske reči* i *Pogleda*, uključivali u kampanju, pre svega na liniji antikomunizma. Tako je *Srpska reč* izbor Radmile Hrustanović za gradonačelnicu dočekala sa komentarom da je "rođena beograđanka iz Plaškog, u Lici. Otac joj je Titov general Stevan Dokmanović, Beogradski pravni fakultet učila je u Sarajevu. Udata je za Šerifa Hrustanovića, iz Hercegovine, tačnije iz Kule Fazlagića, opština Gacko. Kula Fazlagića je za vreme Drugog svetskog rata bila epicentar ustaškog genocida nad Srbima u istočnoj Hercegovini. Zločinci iz Kule Fazlagića poklali su i u jame bacili više od 2000 Srba". A kragujevački *Pogledi* su se ustremili na decu komunista: "Zaista, kada bi neko poput Nenada Čanka zagospodario najkulturnijim delom naše zemlje, da jedinica njegovog oca, zloglasna partizanska Šesta lička divizija, nije osakatila Srbiju 1944-45 godine. Zar Čankov suparnik nije potomak najpoznatije vojvođanske komunističke familije Veselinov? Zar Žarko Korać nije potomak vodećeg marksističkog teoretičara u zemlji? Zar iz komunističkih familija ne potiču Koštunica i Đinđić,

¹⁸ *Danas*, 26-27. januar 2002. g.

¹⁹ *Isto*.

i Svilanović. U DOS nema čak ni onog poslovičnog izuzetka koje potvrđuje pravilo - svi odreda su deca komunista²⁰.

Ovako ekstremne pojave govora mržnje sociolog Ratko Božović je okarakterisao kao nemoć političke elite. On kaže da se kod nas "uglavnom koriste ratom potvrđeni termini, nastavlja se stara priča, a jezik odaje sam kontekst... Ima tu dosta mutnog, afektivnog taloga, nesporazuma, stare priče i to se kroz jezik vidi".²¹

Izložba fotografija Rona Haviva "Krv i med: Balkanski ratni žurnal" održana je u Beogradu (s burnim okruglim stolom u Reksu), ali je zato bila zabranjena u tri grada u Srbiji: Čačku, Kragujevcu i Kraljevu. To je foto esej o raspadu Jugoslavije jednog od najcenjenijih njujorških dokumentarnih i ratnih fotografa. Ova izložba izazvala je burne reakcije u određenim nacionalističkim krugovima, koji su kroz agresivne akcije sprečili njeno prikazivanje u drugim gradovima Srbije. U Novom Sadu je predesdnik vojvođanske skupštine Nenad Čanak organizovao i obezbeđenje, ali su posetioци ipak uspeli da izraze svoj gnev na specijalno pripremljenim plakatima za tu priliku.

Broj ljudi koji je učestvovao u hepeninzima nacionalističke desnice penje se na više hiljada. Ravna gora okupila je bar deset hiljada ljudi, čija se svest hrani "Dražom, nožem i gibanicom". Broj organizacija koje se zaključuju u pravoslavlje i monarhiju nemoguće je utvrditi, posebno što su mnoge od njih neformalne. Jedan od desničarskih glasila na Internetu (www.komentar.net) upućuje na oko 200 raznih sajtova na koje bi simpatizeri desnice trebalo da obrate pažnju. Na takvim sajtovima se, između ostalog, može pročitati da se "ništa genijalno ne može stvoriti, niti valjano može živeti, ako nije u krilu srpstva, pravoslavlja i otadžbine"; ili, da porodica nastaje radi "društvene potrebe regulisanja seksualnih odnosa između suprotnih polova i radi legitimnosti potomstva", ali da je porodica u Srbiji prvo "čuvar nacionalnosti, otadžbine, vere i kulture", a tek onda zajednica koja zadovoljava "razvojne potrebe" jedinice.

Reakcije pojedinaca i grupa na sve brojnije rasističke ispade kao vid srpskog fašizma, srpski nacionalisti uglavnom diskvalifikuju, navodeći da je "fašizam (je) nespojiv sa srpskim duhom i sa pravoslavljem", te da je teško pronaći "nekoga u srpskom narodu ko je, i ko bi, sledio jednu takvu ideologiju kakav je fašizam".²² Međutim, *skinheds* ne kriju da je jedan od njihovih ciljeva i "borba za opstanak bele rase i povratak rasnog ponosa, jedinstvo srpskih zemalja i povratak oduzetih teritorija i uspostavljanje reda, rada i discipline".²³

Na učestale rasističke ispade reagovalе su i neke međunarodne organizacije, kao što je *Human Rights Watch*, koja je u saopštenju apelovala na Vladu Srbije da preduzme mere protiv ekstremnih nacionalista. HRW je,

²⁰ *Danas*, 26-27. januar, 2002. g.

²¹ *Glas javnosti*, 29. januar 2002. g.

²² *Revija* 92, 9. april 2002. g.

²³ *Nacional*, 9. april 2002. g.

takođe, kritikovao Vladu za "pasivnost" u suprotstavljanju ekstremnim nacionalistima.²⁴

Važnu tačku u programu srpske nacionalističke desnice predstavlja povratak monarhije u Srbiji. Nakon oktobarskih promena otvorilo se i ovo pitanje. Savezni parlament je 26. februara 2001. godine ukinuo Ukaz o oduzimanju državljanstva i imovine porodici Karađorđević. U obrazloženju Vlade SRJ ističe se da je Ukaz bio nezakonit i sa gledišta pravnog poretka, koji je bio na snazi od 1947. godine i tada važećem zakonu o državljanstvu. Princ Aleksandar se ubrzo nakon toga sa porodicom uselio u dvorski kompleks Karađorđevića Beli dvor na Dedinju.

Srpski pokret obnove je najznačajnija politička stranka u Srbiji koja je sve vreme nastupala sa monarhističkih pozicija i koja u svom programu ima referendum o pitanju monarhija ili republika. Nova Srbija Velimira Ilića takođe je monarhistička stranka. Međutim, sudeći po anketama, samo četvrtina stanovništva Srbije podržava ideju monarhije, dok političke stranke u principu u njoj vide simbol državnog kontinuiteta i dokaz druge, nekomunističke Srbije i mogućeg izmiritelja opozicije. I pored toga što je opozicija tokom poslednjih deset godina u nekoliko navrata predlagala referendum monarhija/republika, referendum se nije održao.

Princ Aleksandar, koji otvoreno iskazuje monarhističke pretenzije, neprekidno je prisutan na političkoj sceni, ne samo u Srbiji nego i u Republici Srpskoj. Organizovao je i tri skupa na kojima je okupio opozicione stranke: prvi je bio u Budimpešti krajem 1999, drugi u Atini 2000, i treći iste godine u Banjoj Luci. Osim direktnog kontakta sa partijama, princ Aleksandar deluje i preko Krunskog saveta, među kojima su poznate ličnosti iz tzv. Nacionalističkog bloka kao što su Dušan Bataković, Predrag Palavestra, Matija Bećković, Svetlana Velmar Janković, Pavle Nikolić i mnogi drugi. Kraljevska porodica zauzela je važnu poziciju u društvenom javnom životu Srbije u čemu je dobila podršku i diplomatskog kora u Beogradu. Zagovornici monarhije smatraju da je monarhija simbol stabilnosti i kontinuiteta, dok njeni protivnici zastupaju stav da bi to dovelo do pravog političkog haosa. U svakom slučaju, aktuelna uloga monarhističke kampanje u Srbiji nesumnjivo je u funkciji snaženja nacionalizma i održavanja u životu velikodravnog projekta.

Jedan deo srpske elite i dalje ne pristaje na poraz ostvarenja velikodravnog projekta, koji objašnjava svojevrsnom zaverom Zapada protiv srpskog naroda. Njegovi pripadnici se posebno zalažu protiv decentralizacije Srbije, jer u njoj vide samo pokušaj dalje fragmentacije Srbije. U spašavanju "ugrožene srpske države" posebno se ističe nevladina organizacija "Svetozar Miletić" (formirana krajem 2001. godine). Ovaj pokret ima posebnu funkciju da se suprotstavi potezima autonomaša u Vojvodini čija je navodna namera da

²⁴ <http://www.B92.net/news>, 28. avgust 2002. g.

"odvoje Vojvodinu od Srbije uz donošenje posebnog ustava za Vojvodinu i internacionalizaciju pitanja Vojvodine".²⁵

Srđa Trifković, historičar iz SAD, elaborira kako Srbi treba da sačekaju povoljniji međunarodni trenutak kako bi "povratili svoje" teritorije. On kaže da "ishod tog rata (1991-1999) nije konačan i nepovratan", te da će se steći uslovi za "novu podelu karata kada SAD izgube interes za očuvanje novog balkanskog poretka koji nema nikakve veze sa stvarnim strateškim interesima Amerike, kada Rusija krene putem povratka u krug ozbiljnih sila, i kada Zapadna Evropa izgubi svoj sadašnji misionarski apetit za građenje hibridnih nacija... kada se to desi Srbi treba da budu spremi za reviziju svog poraza. Sve nepravde kojima su podvrgnuti biće podvrgnute toj reviziji, od priznanja Brozovih granica, čišćenja Krajine i nametanja haške kolektivne krivice do apsurdne dejtonske Bosne, NATO bombardovanja i okupacije Kosova... Osnovni je nedeljivi nacionalni interes Srba teritorijalno, političko, duhovno i kulturno ujedinjenje srpskog naroda, na svim teritorijama koje vekovima nastanjuje, u okviru sopstvene nacionalne države".²⁶

Nikola Popović, historičar i direktor Instituta za savremenu istoriju, javno se, u intervjuu "Politici", zalaže za rekonstruiranje Balkana po etničkim granicama, uz primenu prava na vlasništvo zemlje kao način razgraničenja, kao i razmenom stanovništva po primeru Grčke i Turske posle Prvog svetskog rata. On otvoreno kaže da je Srbija vodila "rat za srpsku državu", ali da je nevolja Srbije bila u tome "što je, za sada, Zapad bio protiv nastanka srpske države", te da je zato "ostvarivanje srpskog nacionalnog projekta pitanje budućnosti".²⁷

Ovakve stavove ne zastupaju samo neformalni krugovi intelektualaca i profesionalnih historičara, nego i najviši predstavnici savezne i republičke državne vlasti. Vojislav Koštunica je u svojoj predsedničkoj predizbornoj kampanji izjavio da je "Republika Srpska deo porodice koja nam je draga, bliska, privremeno odvojena, ali uvek naša i u našem srcu", a to isto je istovremeno potvrdio i Dragan Maršičanin, funkcioner njegove stranke (DSS): "To je želja srpskog naroda, istorijski interes i cilj kome se stremi".²⁸ Zoran Đinđić je nedavno u *Der Spiegel* predložio soluciju za Albance i Srbe sličnu onoj između Muslimana i Hrvata u BiH Federaciji (svaka zajednica bi imala vlastite institucije). Međutim, ukoliko bi Albanci i dalje insistirali na nezavisnosti, Đinđić je predložio novu Dejtonsku konferenciju koja bi podrazumevala "kompletno redefinisane granice u regionu".²⁹

Dijaspora zauzima posebno mesto u promovisanju desnice svojim konzervativnim shvatnjama. Pripadnici dijaspore pokazuju često apsolutno nepoznavanje osnovnih problema današnje Srbije. Reč je više o percepciji koja

²⁵ *Revija* 92, 21. jun 2002. g.

²⁶ *Nedeljni telegraf*, 6. novembar 2002. g.

²⁷ *Otađbina*, br.1, 30. septembar 2002. g.

²⁸ *Nacional*, 12. septembar 2002. g.

²⁹ *Der Spiegel*, januar 2003. g.

se bazira na mitu o Srbiji. Poznata je organizacija koja deluje u SAD gotovo čitav vek, "Srpska narodna odbrana"³⁰. Predsednik ove organizacije Slavko Panović kaže da je ostao "Srbin, jer je bio vezan pravoslavljem i svetoslavljem za SPC, zatim za SNO i druge organizacije koje su se bavile ili bave srpskim poslovima".³¹ Savezna vlada je formirala Savet dijaspore i imenovala 22 člana Saveta na paritetnoj osnovi. Po prvi put je uspostavljeno državno telo koje će se baviti svim pitanjima od značaja za ovaj segment populacije. U pitanju je sasvim nov model uređenja odnosa sa dijasporom koji se u dobroj meri oslanja na iskustva Grčke. U raspravi oko uloge i značaja dijaspore Goran Svilanović, ministar inostranih poslova, je rekao da "dijapsora nije ništa učinila za maticu", što je izazvalo oštru reakciju predsednika Kongresa srpskog ujedinjenja Majkla Đorđevića, koji tvrdi da je dijaspora "orjentisana antikomunistički, uglavnom antijugoslovenski i podržava privatno vlasništvo i da veliki broj ljudi u Vladi ne ulazi u te kategorije".³²

Radikalni nacionalizam je prisutan i u raspravama o jeziku koje su ponovo aktuelizovane. Ide se čak do toga da se latiničnom pismu negira ravnopravnost sa ćirilicom, iako je ono oduvek bilo jedno od dva ravnopravna pisma srpskog jezika. Rasprave o ćirilici su naročito oživele u Vojvodini. Udruženje za zaštitu ćirilice "Ćirilica" održalo je 12. februara 2002. godine u Novom Sadu prvu godišnju skupštinu na kojoj se između ostalog čulo da je "ćirilica naše jedino pismo koje već 175 godina pruža utočište našoj najstarijoj kulturnoj instituciji – Matici u njenim duhovnim naporima i stvaralaštvu", te da je uvek bila "osnovni instrument intelektualnog i civilizacijskog razvitka našeg društva". Na istom skupu čulo se i to da je "sve što je vredno u viševekovnoj prošlosti srpskog naroda (napisano na) našem prvom i osnovnom pismu" tj. ćirilici. Izneta je zabrinutost da je "potiskivanje ćirilice stalan proces", za šta su Srbi sami krivi jer "državni organi, državne službe i državni činovnici, koji jedini imaju dovoljno mogućnosti da u tome preokrenu stvarnost, još ne čine ono što su obavezni da čine". Dragoljub Zbiljić, predsednik Upravnog odbora "Ćirilice" kaže čak i to da je u "našim okolnostima ćirilica, pre svega, državno pitanje". Zaštitnici ćirilice latinicu vide isključivo kao hrvatsko, a ćirilicu kao srpsko pismo. Tiodor Rosić tvrdi da je srpski narod ostao bez imena svog jezika: "To što se desilo Srbima, nije se u novijoj istoriji dogodilo nijednom narodu na svetu. Srpski narod se preko vere i jezika, što je jedinstven slučaj, pretapao u druge narode koji su nastajali na njegovim nacionalnim razvalinama. Od Vukovih Srba triju vera – pravoslavne, katoličke i islamske, a

³⁰ Organizaciju je osnovao Mihajlo Pupin 1914. u vreme kada je austrougarska vojska krenula na Srbiju. Cilj je bio organizovanje dvadestak hiljada Srba iz SAD da pomognu u proboju Solunskog fronta.

³¹ *Politika*, 22. jun, 2002. g.

³² *Vreme*, 24. januar, 2002. g.

jednog jezika, formirana su tri naroda i tri jezika uz nastojanje da se stvori i četvrti, pored tzv. bosanskog i bošnjačkog, i fantomski crnogorski jezik".³³

Haški tribunal je najveći trn u oku srpskih nacionalista, jer ga oni razumeju kao "produženje rata protiv Srba drugim sredstvima", zbog čega oni koji se "nalaze u haškim zatvorima nisu ništa drugo do ratni zarobljenici". Radovan Karadžić se tretira kao simbol novog srpskog nacionalizma, jer: "sve dok je u planinama i pećinama, Karadžić ostaje tanki plamen nade da će jednom u toj zemlji Srbima biti bolje".³⁴ Odbor za istinu o Karadžiću tvrdi da se dr Karadžić "neće živ predati" i da ga "njegovi progonitelji s toliko upornosti traže" zato što je on već uveliko "ušao u mit i legendu i što svaki novi neuspeh Atlantskog pakta da ga uhvati, tu legendu samo pojačava i učvršćuje"; to je imao na umu i "narodni guslar kad ga je kao jedinog od živih Srba uveo u narodnu pesmu".³⁵ Dobar deo srpske desnice, uprkos deklarisanom antikomunističkom opredeljenju, na sličan način doživljava i suđenje Miloševiću, stavljajući to u kontekst načelnog nepriznavanja Haškog tribunala kao jedne od manifestacija zavere međunarodne zajednice protiv srpskog naroda.

Odsustvo kritičkog odnosa šire javnosti prema novom porastu nacionalističke desnice podstaklo je grupu intelektualca da se obrati pismom upozorenja široj srpskoj kulturnoj javnosti.³⁶ U pismu se ukazuje na "ponovno oživljavanje radikalnog nacionalizma i novog populizma koji se prepoznaje po matrici naglašeno političko-ideološkog tipa, kao poznati kliše jednako komunistički koliko i nacionalistički o 'svetloj budućnosti' i 'sjajnoj prošlosti'. Čini se da Srbija puževskim hodom ide u budućnost, uporno zagledana i utonula u prošlost. Na političkoj sceni izgubile su se razlike između komunističke levice i nacističke desnice". Pismo takođe ukazuje na "spregu struktura moći od SANU do Generalštaba i Crkve, uz učesće partijskih moćnika", što stvara atmosferu u kojoj se "javnost nakon četiri izgubljena rata zaredom pod Miloševićem, u ime resantimana usmerava ka novom jednonumlju koje se od onog komunističkog razlikuje po promenjenim predznacima a može biti opakije od njega. Ovo novo jednonumlje obeleženo je totalitarnom i nedemokratskom ideologijom Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i trijumfom 'filozofije palanke' Nikolaja Velimirovića". Grupa intelektualaca upozorava da ne sme biti "dvoumljenja u biranju puta između modernizacije i zaostajanja, između nacizma i demokratije, palanke i Evrope". U pismu se dalje kaže da nije

³³ *Politika*, 11. februar 2002. g.

³⁴ *Borba*, 7. decembar 2001. g.

³⁵ *Glas javnosti*, 1. mart 2002. g.

³⁶ Potpisnici pisma: Mirko Đorđević, Milan Đorđević, Filip David, Dragan Velikić, Predrag Čudić, Vladimir Arsenijević, Bogdan Bogdanović, Radmila Lazić, Laslo Vogel.

bilo dovoljno ukloniti Miloševića sa vlasti, već je potrebno "promeniti čitav sistem".³⁷

Ovo pismo izazvalo je velike reakcije, pa su se apelu naknadno pridružili i drugi itelektualci poput Sime Ćirkovića, istoričara, koji je istako da "pojave na koje se u pismu ukazuje imaju koren, i hranu nalaze u nekim opštim crtama ovdašnjeg mentaliteta protiv kojih se malo ko bori: nadmenost, netolerantnost, odsustvo objektivnosti i realizma. U nekoj vrsti nastojanja da se povrati izgubljeni nacionalni ponos, pokoleban zbog poraza i sramote izazvanih fatalno pogrešnom politikom, upućuju se poruke hrabrenja koje ovaj mentalitet podržavaju i snaže".³⁸

Srpska pravoslavna crkva odbacila je optužbe grupe intelektualaca i u svom saopštenju ih optužila za brutalan napad i posezanje za "apsurdnim tvrdnjama" o zaveri crkve, Akademije nauka, vojske i političkih prvaka protiv sopstvenog naroda. Optužuju ih da "traže promenu kulturnog modela, a za uzor ne nude Svetog Savu, Mihaila Pupina, Mokrancja, Hajduk Veljka, Stefana Milenkovića ili Dejana Bodirogu", već "nude sami sebe i one koje oni smatraju intelektualnom elitom Srbije".

Upravo SPC ističe da je Srbiji, osim promene ekonomskog i pravnog sistema, potrebna i promena kulturnog modela, koji bi proisticao iz pravoslavne vere i svekolikog narodnog iskustva. Kada se srpski narod vrati ovakvom kulturnom modelu "prave plodove će doneti i uspostavljanje modernog ekonomskog i pravnog poretka. Tada će naša država biti spremna da ravnopravno stupi u evropsku zajednicu naroda i duhovno je obogati svojim autentičnim vrednostima".

Povodom apela oglasila se i Srpska akademija nauka i umetnosti koja je navela da se radi o "običnom pamfletu" u čijem su promovisanju učestvovali svi mediji, pa i državni. U njihovom saopštenju stoji da bi "logika državnog medija zahtevala da se javnoj instituciji kakva je SANU da prostor da saopšti svoj stav".³⁹

Objavljeno u: "Ljudska prava u senci nacionalizma", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2003.

³⁷ *Danas*, 29. oktobar 2002. g.

³⁸ *Danas*, 6. novembar 2002. g.

³⁹ *Danas*, 8. novembar 2002. g.

Kakva je situacija na Balkanu, u tom pogledu, danas?

Da li će Balkan (ikad) biti pomiren

Neizvjesna budućnost Balkana izaziva sumnju u vezi s procesom normalizacije i eventualnog pomirenja. Većinom balkanskih zemalja dominiraju nacionalne politike koje su, *ipso facto*, ksenofobične i netolerantne. Takvi etnički entiteti ili države još ne pokazuju sposobnost da se uzdignu na razinu modernih nacionalnih država koje garantiraju jednakost i prava svojim manjinama. To i jeste predmet sadašnjih aktivnosti međunarodne zajednice i institucija kao što su Ujedinjene nacije, OSCE, Vijeće Evrope i NATO koje su od krucijalne važnosti. Ove institucije daju okvir i sistem vrijednosti za novoformirane zemlje, koji im omogućuje da postanu članicama evropske porodice.

Ako posmatramo Balkan kao mikrokosmos, moramo reći da temeljne vrijedosti koje bi trebale garantirati pomirenje između bivših ratnih neprijatelja, i posljedično, utemeljenje mira u regionu, još nisu postavljene. Međunarodna zajednica više od deset godina ulaže velike napore u pronalaženju rješenja za ono što je prvo bila jugoslavenska kriza, ali što bi se sada moglo nazvati balkanskom krizom. Haška konferencija i Pakt stabilnosti su odvojeni vremenskim jazom od deset godina. Sve ponuđene solucije u međuvremenu – od Dejtonskog sporazuma 1995. godine preko Rezolucije 1244 (1999. godine) do Okvirnog sporazuma za Makedoniju ovog ljeta – samo su polovična rješenja kojima se nastavlja manipulacija od strane lokalnih vođa. Svakako, mirovni sporazumi nisu dovoljni sami po sebi da bi stvorili pomirenje. Ono što je neophodno jeste politička volja za implementaciju ovih sporazuma i volja ljudi koji žive u regionu da prihvate zajednički život. Veliko je pitanje kako se to može postići.

Poslijeratno mirenje je najvažniji proces koji društvu može dati novi život i nove nade. Pretpostavlja da dvije strane u konfliktu mogu pronaći osnovu na kojoj bi mogli živjeti zajedno. Ipak, pomirenje koje bi riješilo raspravu o prošlosti zapravo i nije pomirenje. Rasprava nesumnjivo mora ustanoviti istinu i zauzeti stav prema počinjenim historijskim greškama. Potrebno je pokazati volju za preuzimanjem odgovornosti i krivice, kao i pokazivanjem volje da se oprost. U isto vrijeme, mora se voditi računa da se ne prekorači granica između onih koji traže oprost i pomirenje sankcionisanjem zla i kriminalaca. Takav stav prema pomirenju neminovno poprima jednu moralnu dimenziju, koja podrazumijeva kako one koji traže oprost tako i sam oprost.

Rat koji je Srbija vodila ne samo protiv ljudi bivše Jugoslavije, nego također, i rat protiv Evrope i SAD, vodio je ka unutrašnjem raspadu čije nam razmjere još uvijek nisu ni poznate zbog toga što još uvijek nije bilo priznanja ni poraza ni krivice.

U posljednjih deset godina, Srbija nije učinila napor da se upusti u dijalog s bilo kojom stranom u konfliktu sa ciljem postizanja pomirenja. Recimo, do pomirenja sa Hrvatskom ne može doći ako brojna pitanja ostaju nerazriješena; to, između ostalog, uključuje i šutnju o sudbini 1.500 nestalih Hrvata, usporavanje vraćanja poluotoka Prevlaka, nepostojanje volje da se "vukovarska trojka" izruči Hagu. U pogledu odnosa između Beograda i Bosne, državni poslovi su čak mnogo neizvjesniji i kompleksniji. Počnimo od Daytonskog sporazuma kojim je u biti zacementiran poraz žrtava, odnosno Bošnjaka. Dayton je oblikovan u skladu sa situacijom na terenu, a ne u skladu sa principima pravde. Drugim riječima, Sporazum, sam po sebi, nije kreirao bilo kakve preduvjete za proces pomirenja. Republika Srpska je tvorevina utemeljena na zločinu i kao takva suštinski predodređena za destrukciju. Sedam godina nakon Dayton, samo mali broj prognanika se vratio u Republiku Srpsku, Mladić i Karadžić, simboli etničkog čišćenja i masovnih ubistava, još uvijek su na slobodi. Štaviše, dok u javnosti licemjerno zagovaraju cjelovitu bosansku državu, bosanski Srbi užurbano hrle prema cilju koji se nalazi u temeljima Republike Srpske – ujedinjenju sa Srbijom. Ovaj projekat se sada promovira kao "zaokruženje srpske kulture i duhovnog prostora". Republika Srpska je već uključena u ekonomsku, obrazovnu, vojnu i medijsku strukturu Srbije i Crne Gore. Dok se pretvara da želi biti dijelom multietničke Bosne, što je isplativo u smislu primanja zapadnih donacija, niko nema ni najmanju namjeru da se suoči sa prošlošću.

Stoga, što se tiče Bosne, početna greška je napravljena. Prva Komisija za istinu nije uspjela u svom zadatku, zato što je, kada se vratimo unazad, svaka od tri strane imala svoju istinu koju je konstantno propagirala, a koja je bila potpuno suprotna duhu Daytonskog sporazuma. Suprotna duhu samog mira. Nova Komisija pod nadzorom Ujedinjenih nacija tek je nedavno uspostavljena. Ali ako se istina ne ustanovi i ako se ne definira karakter rata, ni nova Komisija neće mnogo postići.

Slična situacija može se primijetiti i u Srbiji nakon pada Miloševića, posebno od njegovog izručenja Hagu. Nakon desetogodišnjih frustracija sa Miloševićem, Zapad se okrenuo "normalizaciji srpskog nacionalizma" – kriveći Miloševića komunistu za sve zločine počinjene u Beogradu. Nije bilo pokušaja da se učini ijedan korak ka pažljivom promišljanju o dubini ideje srpskog nacionalizma koje je kroz dvadeseto stoljeće stalno bilo prijatna opstanku bivše Jugoslavije, da bi konačno bila i principijelni uzrok njenom raspadu. Zapravo, takve napore su onemogućavale čak i zapadne diplomate, koji su bili nestrpljivi da stvore normalne odnose sa Beogradom, i spremni da novim liderima daju

šansu. Umjesto da su napravili prekid s političkim programom svojih prethodnika, novi federalni lideri su ih provodili drugim sredstvima. Oni u iščekivanju drugačijih međunarodnih okonosti prekrajaju mapu Balkana. Kao što je rekao Dobrica Ćosić, najpopularniji srpski pisac, to će biti rat za etničke države. Mi nemamo nad čim da lamentiramo, jer mi smo kreirali etničku državu. Istina, njene granice još uvijek nisu definirane.

Beogradu je 11. septembar izgleda služio kao novi izgovor za reinterpretiranje skore prošlosti u svoju korist, opstruiranjem stvarnih analiza i pokušavanjem da se prikriju krucijalni problemi. *Što je veća greška i krvavija njena posljedica, to je teže za ljude da je prihvate*, kaže historičar Sforza. Nedavno je ubistvo premijera Đinđića, koji je simbol proreformističkih snaga, najbolja ilustracija da će konzervativne i nacionalističke snage učiniti sve da opstruišu otvaranje Srbije.

Budući da je suština pomirenja pokazivanje volje da se promijeni način razmišljanja, važno je pokušati razumjeti razlog zbog kojeg srpsko društvo manipuliše razumijevanjem prošlosti s takvom upornošću.

Srbija se nije suočila s nedavnim promjenama u svijetu i krajem komunističke iluzije što je otvorilo prostor za razbijanje takvih iluzija i nove manipulacije. Srpski otpor novim izazovima rezultirao je u dugim i teškim pripremama za novu ideologiju jednakosti, kroz partijsku dogmu koja zahtijeva jedinstvo, kroz Crkvu koja govori o superiornosti pravoslavlja i Istoka nad Zapadom, vojnu doktrinu uznošenja srpskih ratnika, kroz literaturu, historiografiju... Srpsko viđenje svijeta, njihovo gledište proizlazi iz totalitarnog karaktera političkog i kulturnog modela na koji se naslanja. Bez alternative i bez mogućnosti povlačenja, razvoj događaja nije mogao voditi nigdje drugo već upotrebi sile. Ovaj kulturni uzorak prouzrokovao je besprimjernu destrukciju: brisanje gradova, uništavanje stoljećima starih spomenika, ubistava građana... Kako je to istaknuti srpski arhitekt naglasio: "Kroz ovo ludilo također se širi osvetnička mržnja prema gradu i urbanoj civilizaciji."

Evolucija novog kulturnog modela će zahtijevati oboje, vrijeme i angažiranost, ne samo malog marginaliziranog dijela srpske elite koja je konstantno u suprotnosti sa srpskim nacionalizmom, već i međunarodne zajednice također. Do sada su prednost imala jednostavna rješenja koja osiguravaju mir radije nego što ulažu napore ka fundamentalnim promjenama ključnog kulturnog obrasca za pomirenje.

Bilo kakav pokušaj da se izvede simetrija krivice i pravde bio bi nemoralan zato što bi podrazumijevao kolektivnu odgovornost. Vidimo da su stare maksime još uvijek na snazi: dok oni koji su potpuno nevini u pravilu svijet nastoje ubijediti u svoju krivicu, tek nekoliko kriminalaca se udostojilo priznati neki mali stepen žaljenja... Hanna Arendt kaže da ne postoji kolektivna krivica kao ni kolektivna nevinost. Ipak, kolektivni zaborav postavlja pitanje kolektivne krivice.

Ad-hoc Haški tribunal za bivšu Jugoslaviju, ustanovljen 1993. godine, predstavlja ključni mehanizam za individualizaciju zločina i postizanja pravde,

ali nije dovoljan sam po sebi za stvaranje uvjeta pomirenja. Haški tribunal je u interesu naroda zbog toga što individualizira zločine. Tamo se dokazuju zločini ali isto tako i sprečava narod da ponovno dođe u stanje stvaranja zablude i novih mitova u kojima će opet biti žrtva. Druga, veoma važna osobina Haškog tribunala jeste da prinudi države da prihvate granice suverenosti imajući u vidu humanitarno pravo i kršenje ljudskih prava.

S druge strane, Haški tribunal ima svoja ograničenja: npr., on nema ugrađenu moralnu dimenziju, što može rezultirati u predstavljanju odgovornosti u lažnom svjetlu. Tako je Miloševićev transfer, nakon vanjskih pritisaka, srpskoj, domaćoj javnosti bio predstavljen kao ustupak za otvaranje vrata finansijskoj podršci Zapada. Takav pristup devaluirao je moralnu komponentu. Drugim riječima, Haški tribunal je potencijalno problematičan, tako da može ostaviti državu pod utiskom da je ispunila moralnu obavezu. Štaviše, Tribunal, kao što je učinjeno i sa nirnberskim procesom, trguje sa individualnom odgovornošću za krivicu bez osuđivanja politike koja je uzrokovala zločin.

Komisija za istinu, ipak, može ispraviti ove nedostatke. Međutim, Komisija za istinu nije okvalifikovana kao validna državna Komisija za istinu ako država o kojoj se radi ne priznaje svoju odgovornost za počinjene zločine. Koštuničina državna komisija je u velikom dijelu sastavljena od ljudi čije su knjige ojačale argumente onima koji su favorizirali rat. Dakle, i uglavnom, želi prvo dokazati šta se dogodilo a potom odlučiti da li ili ne prihvatiti odgovornost. Kao relevantnu tačku za određivanje odgovornosti države ne uzima u obzir optužnice protiv Miloševića, Mladića, Karadžića i drugih.

Zadatak Komisije za istinu je, između ostalog, i prepoznavanje političkog konteksta u kojem bi politika zločina mogla biti prihvaćena i implementirana. Ako se to ne uradi, društvo ne bi moglo ispitati odgovornost za ovakvu politiku. Ovdje se ne radi o kolektivnoj odgovornosti već prije o historijskoj odgovornosti društva koje je prihvatilo takvu politiku, izabralo lidere koji su zastupali takvu politiku, ili je naprosto šutjelo. Djela kao što su opsada Sarajeva, masovna ubijanja civila u Srebrenici, etničko čišćenje. Ovo je najteži zadatak za društvo koje pokušava da se suoči sa sobom.

Komisija za istinu je postavila dijagnozu, proces suočavanja se ne može provesti bez pomoći države, državnih institucija i državnih medija, uključujući TV i radio. Država mora prihvatiti jednu grupu vrijednosti kao vodič za Komisiju i mora ih ugraditi u svoj sistem vrijednosti i svoje institucije, kao i u obrazovanje, medije i sl.

Ako uzmemo u obzir Srbiju, na primjer, mogli bismo reći da ona nije napravila nijedan korak u željenom pravcu. Srpska stvarnost danas je podijeljena, kao što su i aktivnosti međunarodne zajednice. Sve se ovo dešava na nekoliko različitih nivoa u isto vrijeme, tako da ne postoji niz događaja koji bi mogao zasnovati proces postizanja pomirenja. Na jednom nivou, Srbija se čuva od unutrašnje eksplozije; na drugom, SRJ se neprirodno održava; na trećem, decentralizacija Srbije počinje da biva blokirana od strane novih

beogradskih političara; i na četvrtom, ideja podjele Bosne i Kosova širi se sa očekivanjem da međunarodna zajednica zatvori taj krug svojim osjećajem da je to realistična ideja.

Masovna pogubljenja Albanaca počinju da se otkrivaju u Srbiji bez uspostavljanja veze sa događajima na Kosovu – kao da ih je neko tek ispustio ovdje. Iako su mnogi šokirani ovim otkrićima, nije bilo stvarnog pitanja javnosti šta se dogodilo, kako su ta tijela dospjela tamo? Javna reakcija se u principu svela na indiferentan odnos prema dokazima ovih strašnih ratnih zločina. Jedan dio stanovništva još ne može prihvatiti činjenicu da je Srbija bombardovana zbog Albanaca i da je Zapad zaštitio njihova prava. To se nije uklapalo u sliku o Albancima kao građanima trećeg reda. NATO intervencija se nikada ne spominje u vezi sa Albancima već uvijek da bi se Zapad podsjetio da se treba osjećati krivim. Ono što se osjeća u Srbiji jeste da je Zapad dužan platiti za našu demokratizaciju, a da Srbija za to ni prstom ne makne.

Prelaženje preko svih počinjenih zločina, slavljenja zločinaca poput Mladića i Karadžića i uznošenja jedne armije odgovorne za zločine je, također, bila politika nove Vlade. Ako se ne demontira, ovaj link bi mogao pripremiti pozornicu za novi rat. Ipak, Haški tribunal je postao ogledalo Srbije kroz rekonstrukciju prošle stvarnosti, što zauzvrat ima utjecaja na današnju stvarnost.

Zašto je, po mom dubokom uvjerenju, važno za Srbiju suočiti se sa skorom prošlošću i izvući moralne lekcije iz nje prije nego što pristupi procesu pomirenja? Zbog toga što – kao što je to dobro poznati njemački historičar Holm Zundhausen istakao: "Ni jedno društvo ne može izbjeći suočavanje sa tamnim stranicama svoje prošlosti. Svaka demokratska zajednica mora napraviti red sama unutar sebe. Šutnja je destruktivna."

Ovo pretpostavlja raskid sa programom Velike Srbije. Prije nego što ova politika bude svrgnuta, zločin ne može biti osuđen. Sa porazom velikosrpskog projekta region bi se mogao dovesti u ravnotežu i početi sa mučnim procesom pomirenja.

*Odjek, Sarajevo, ljeto, jesen, zima 2003, broj 2-4.
S engleskog prevela Adisa Mehić*

Tragična orijentacija protiv reformi

Organizacije koje se bave problemima ljudskih prava u našoj zemlji očito nisu sjedile besposlene posljednje desetljeće i nešto više godina. Nakon petog listopada došlo je do izvjesnog "zatišja" u njihovom radu, ali, kako se kasnije ispostavilo, prilično varljivog. Predsjednica Helsinškog odbora u Srbiji Sonja Biserko jedna je od rijetkih ličnosti u našem javnom životu koja je ne samo hrabro, već uglavnom i nepogrešivo davala ocjene o onome što nas je snašlo. Nakon izbora u studenome njezina opomena o opasnosti od radikalizacije političke scene u Srbiji zbog nerapčišćavanja s prošlošću, a time i udalžavanja od tako neophodnih promjena, dobila je svoju očitu potvrdu.

Hrvatska riječ: Rezultati izbora su pokazali da je Srbija čini se jedina europska zemlja u kojoj čak trećina stanovništva podržava ekstremnu desnicu. Kako komentirate te rezultate?

Sonja Biserko: Izborni rezultati za pažljive posmatrače srbijanske političke scene nisu iznenađenje. Da bi se razumela sadašnja situacija potrebno je ponovo vratiti se na peti oktobar i njegovu suštinu. Rušenje Miloševićevog režima i euforija koja je nastala, posebno na Zapadu, zamaglila je suštinu promena. Ubistvo premijera Đinđića zaustavilo je proreformsku orijentaciju u Srbiji. Od 12. marta traje besomučna kampanja protiv Demokratske stranke i Đinđićevog nasleđa, pa je u poslednjih osam meseci došlo do prestanka saradnje sa Haškim tribunalom, što je jedan od signala da li Srbija ide u pravcu promena ili ne. Nadmoć radikala Tome Nikolića u predsedničkim izborima već je bila važna indikacija pravog stanja duha u u Srbiji. Mislim da to nije vezano samo za politiku radikalne stranke, već za taj kulturni obrazac na kome se radilo svih ovih dvadeset godina i koji je sada postao legitiman, dominantan obrazac u društvu. To je porazno za Srbiju. To je okretanje kolektivizmu i odmak od civilizacijskih vrednosti koje danas karakterišu Evropu.

• Suborički događaji – prijetnje manjinama, rušenje spomenika, nacionalistički grafiti – govore o ponovnom oživiljavanju pojava nacionalizma. Može li se reći da su to usamljeni slučajevi, ili ih ima i u drugim sredinama u većoj mjeri nego prije?

□ Subotički događaj nije usamljen incident već trend koji je u porastu poslednjih meseci. Nacionalizam ovde nikada nije ni prestajao, samo je dobijao nove forme. "Normalizacija" nacionalizma Vojislava Koštunice, a potom i Tomislava Nikolića, samo je zamaglila pravo stanje stvari, što je i bio cilj beogradske politike, posebno pred svetskom javnošću. Na delu je svojevrсна "racionalizacija" od negiranja zločina i negiranja postojanja velikosrpskog nacionalnog projekta, do prebacivanja celokupne odgovornosti na komunistički

režim. Znači, radi se o trendu koji ukazuje da se nije odustalo od etničkog koncepta države.

- *Što je po Vašem mišljenju uzrok tome?*

□ Poraz i izostanak bilansa onoga što se desilo u protekloj deceniji, neodustajanje od velikodržavnog projekta, kriza identiteta i frustracija, doveli su do revitalizacije tradicionalnog konzervativizma. Decembarski izbori su na neki način pomogli da se sagleda pravo stanje u Srbiji. Da bi se razumeli ovakvi izborni rezultati potrebno je analizirati ne samo situaciju od petog oktobra, već treba sagledati Srbiju kroz ceo XX vek – njen odnos prema obe Jugoslavije, pre svega, prema temeljnim vrednostima zapadnog demokratskog sveta kao što su tržišna privreda, vladavina prava i odnos prema manjinama. Ako se to ima u vidu jasno je da je i današnja Srbija, kao i tokom gotovo čitavog XX veka, duboko protiv Zapada. Dakle, radi se o orijentaciji protiv reformi, koje su samo u poslednjih petnaest godina dva puta odbijene. Prvi put, antibirokratskom revolucijom i rušenjem Ante Markovića, i sada, ubistvom Zorana Đinđića.

Srbija u ovom trenutku nije sposobna da vodi rat. Pre svega zbog prisustva NATO u regionu, u Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Međutim, stanje duha u Srbiji koje manje-više reflektuje i Tomislav Nikolić, odnosno Radikalna stranka, ali i srpska elita i crkva, odražava činjenicu da Srbije nije pristala na poraze, da očekuje reviziju Dejtonskog sporazuma, da očekuje promene u međunarodnoj konstelaciji snaga. To ne znači, naravno, da je to moguće. Međutim, stvaraju se frustracije u celom društvu koje hrane te mlade ljude koji su odrasli u atmosferi uskraćenosti u svakom pogledu.

- *Promene koje je inicirao, ili je trebao inicirati, 5. listopada ipak nisu izvedene do kraja, prije svega u obračunu s dotadašnjom vladajućom politikom i ideologijom koja je proizvela rat i progone. Vi ste jedna od malobrojnih ličnosti na našoj društvenoj sceni koja je upozoravala na to. Zbog čega se odustalo od raščišćavanja s nacionalističkom politikom?*

□ Peti oktobar je i zamišljen tako da se smeni Milošević, a nastavi sa njegovom politikom, odnosno projektom, drugim putem. U krugovima oko Miloševića postojala je svest da bi Srbija nakon intervencije doživela potpuni slom i zato je peti oktobar neka vrsta puča unutar Miloševićevog okruženja. Istovremeno, i međunarodna zajednica je imala isti cilj i u tom smislu ona je uradila mnogo na konsolidovanju opozicije i formiranja DOS, zatim je organizovala i koordinirala neke medije i NVO. Sve to je dovelo do uspešnog uklanjanja Miloševića. Međutim, pravljjenjem razlike između "lošeg diktatora" i "dobrog naroda", naročito od strane spoljnog faktora, stvoren je prostor za restauraciju snaga starog režima. Oni su postali legitiman politički faktor koji je veštom retorikom uspeo da kompletno Miloševićevo nasleđe pripiše DOS i na tome osvoji izbornu pobjedu. Naime, građani 5. oktobra nisu DOS dali mandat za reforme, već samo za smenu Miloševića. Pokušaj Đinđića da DOS okrene ka reformamam završio se po njega fatalno. Vojislav Koštunica, odnosno antireformski blok, je, oslanjajući se na legalizam, opstruirao promene, pre

svega na pravnom planu. Miloševićeva Srbija nije bila pravna država i zato je svako pozivanje na legalizam u suštini bilo u funkciji opstruiranja reformi.

- *Izborni rezultati su ipak bili iznenađujući za svijet. Mijenja li se zbog toga slika Srbije ponovno nakon ovih izbora?*

□ Svet je želeo da veruje da se Srbija posle 5. oktobra 2000. promenila i da ima demokratski potencijal za promene. EU i SAD su uložili ogromna sredstva kako bi se stvorio manevarski prostor za reforme. Međutim, svet je propustio priliku da sagleda i stanje srbijanskog društva, odnosno da inicira neku vrstu suočavanja. Nije iskorišćen potencijal Haškog tribunala da se otvore i moralna pitanja našeg društva. Saradnja sa Haškim tribunalom odvijala se pod pritiskom i bila je komercijalizovana: mi vama optuženika, vi nama finansijsku podršku. To je dovelo do svojevrstnog cinizma koji sprečava ozbiljno otvaranje pitanja neposredne prošlosti. Svaki takav pokušaj, makar i sa margine, bio je na udaru kampanja, defamacija i denuncijacija. Poslednji izbori su zatekli svet, ali su mu otvorili i oči za neka pitanja na koja do sada nije obraćao pažnju. Kao na primer, pitanje ovdašnjeg nacionalizma, odnosno konzervativizma i svojevrstne arhaizacije Srbije.

- *Kakvo je Vaše mišljenje o atmosferi koja prevladava u društvu – ima li dovoljno razboritosti i snage da se Srbija odupre ponovnom i opasnom skretanju udesno?*

□ Srbija je faktički na desnici. Od šest partija koje su ušle u parlament pet su, može se reći, izrazito desne. Radikali i DSS su u mnogo čemu slični. Jedino Demokratska stranka ima potencijal da eventualno iznedri pravu alternativu u Srbiji. Ukoliko Demokratska stranka ne uspe da se profilise kao moderna partija, koja ima viziju, Srbija će ostati bez alternative. Ono što je vidljivo za javnost nakon izbora ne ohrabruje u pogledu budućnosti. Evidentno je da nema zrelosti i želje da se preuzme odgovornost. To se vidi po mnogo detalja: od toga da se vlada unpared ograničava na godinu dana, te nesposobnosti da se izaberu odgovorni ljudi koji su profesionalno dorasli težini situacije, do stalnog defamiranja jedni drugih.

- *Kakve se prognoze mogu dati za sljedeće mjesece o vladavini nove vlasti?*

□ Teško je davati bilo kakve prognoze ali očigledno je da je ekonomski ova godina već izgubljena, što će samo povećavati socijalni radikalizam koji ide na ruku daljoj radikalizaciji društva, a time i radikalnoj stranci.

- *Dugoročno promatrano, kakav se rasplet može očekivati? Može li Srbija računati da u idućih dvije-tri godine doista krene putem k Evropi?*

□ Veoma je važno da se Srbija profilise kao proevropska zemlja, ne samo zbog Srbije, već celog regiona. Ukoliko se to ne desi Srbija će ostati crna rupa koja će kroz kaos tražiti svoj *modus vivendi* sa svetom. Srpski stratezi su umislili da je Srbija i dalje strateški važna, te da je to dovoljno da je Zapad beskonačno finansira. Ukoliko se desi i povoljnija varijanta, Srbiji predstoji veoma bolna tranzicija i to iz višeg razloga. Ne samo da se radi o tranziciji koju

je Srbija odavno odbila, već i činjenici da je ona frustrirana i raspadom Jugoslavije, te ratovima koje je vodila i u kojima je bila poražena.

- *Ocjena o stanju ljudskih prava u Srbiji očigledno nije sjajna. Što su najveći problemi s kojima se Helsinški odbor suočava?*

- *Nepostojanje pravne države, nezavisnih sudova, te drugih institucija, reflektuje se i na stanje ljudskih prava. Zatim, ogromno siromaštvo dodatno otežava situaciju jer su u pitanje dovedena sva dostignuća na socijalnom i ekonomskom planu bivše Jugoslavije. Osim toga, opšta atmosfera u društvu, ksenofobija, netolerantnost i frustracija u velikoj meri određuju stanje manjina. Naime, u Srbiji je na delu sada i nacionalizam odozdo, koji može da se ublaži samo ozbiljnom akcijom državnih mehanizama, medija i civilnog društva, što nažalost, nije slučaj.*

- *U protekloj deceniji iskristalizirao se problem sukoba dvije Srbije – jedne zaista prodemokratske i proeuropske, i druge ksenofobične, nacionalne i ekstremne. Kakav je danas odnos "snaga" te dvije opcije, i gdje se sada nalazi ona europska Srbija?*

- *U Srbiji je postojala (postoji) proevropska orijentacija, međutim, ona je uvek bila fragilna. Antievropska orijentacija je poražena na Osmoj sednici i kroz antibirokratsku revoluciju koja je na neki način još uvek na delu. Evropska Srbija je sada na margini, sasvim potisnuta i ućutkana. Nacionalisti su veoma agresivni prema toj opciji želeći pokazati da ne postoji alternativa njihovoj opciji. Svet još uvek ne razume taj odnos snaga i svoje želje ugrađuje u strategiju koja se često oslanja na pogrešne aktere. Evropska orijentacija moguća je samo iznutra, naravno uz veliku podršku sveta. Za sada to još nije na pomolu.*

- *Kako biste definirali korijene te podjele?*

- *Liberalna tradicija u Srbiji je slaba. U novije vreme nosioci te opcije su bili srpski liberali na čelu sa Markom Nikezićem i Latinkom Perović. Može se reći da je Zoran Đinđić bio na liniji te tradicije. Tradicija narodne demokratije je dominirala kroz čitavo postojanje moderne Srbije. Konzervativizam koji karakteriše tu Srbiju odlikuje se: totalnim odsustvom ekonomskog mišljenja i, u tom smislu, opredeljenja za razvoj; odsustvom političkog pluralizma; shvatanjem demokratije kao anarhije; ksenofobičnošću. Poraz i izostanak bilansa onoga što se desilo u protekloj deceniji, neodustajanje od velikodržavnog projekta, kriza identiteta i frustracija, doveli su do revitalizacije četništva i konzervativizma.*

- *Vezano za pitanje manjina je i pitanje autonomija, u ovom trenutku prije svega autonomije Vojvodine. Kako Vi vidite rješavanje toga pitanja, i jesu li u pravu pojedini "autonomistički" političari koji tvrde kako je neophodna internacionalizacija toga pitanja?*

- *Pitanje Vojvodine opterećuje politički život Srbije i preti da se radikalizuje, s obzirom da Beograd ne uvažava vojvođansku posebnost i pokušava da kroz razna regionalna rešenja Vojvodinu trajno unitarizuje. Ustav iz 1974. godine je izrazio kompleksnost Srbije i ponudio rešenje Srbije kao federacije koje, od strane određenih političkih krugova, nikad nije bilo*

prihvaćeno. Pobedom konzervativne ideje, a to se upravo desilo sedamdesetih godina, nakon smene svih republičkih rukovodstava u Jugoslaviji koja su bili nosioci demokratskih ideja, ideja o Srbiji kao kompleksnoj državi, sasvim je napuštena.

Vojvodini se stalno nudi koncept regionalizacije, koji degradira Vojvodinu. Time hoće da je izjednače sa drugim regionima čime se poništava njena specifičnost. Regionalizacija jeste, između ostalog, zahtev vremena, ali ona mora imati i određeni sadržaj koji se poklapa sa idejom decentralizacije i lokane uprave. Istorijsko nasleđe Vojvodine uvek je izdvajalo Vojvodinu kao region dinamične privrede (u bivšoj Jugoslaviji uvek je bila jedan od tri najrazvijenija regiona) i region okrenut Evropi, pre svega njenim susedima. To Vojvodinu preporučuje kao potencijal koji može da ubrza tranziciju u Srbiji i normalizaciju njenih odnosa sa susedima. Imajući u vidu nezrelost i impotenciju vojvođanskih elita moguće je da će se i pitanje Vojvodine rešavati kroz njegovu internacionalizaciju.

- *Ksenofobija koja i dalje opterećuje dobar postotak građana ove zemlje na neki način producira i demonizaciju NVO, prije svega onih koje djeluju na međunarodnom planu. Kako objašnjavate taj uporni strah od svijeta i Europe, i kako se protiv toga boriti?*

- *Ksenofobija je izraz nemoći i straha od tranzicije i promena generalno. Ona vodi društvo u samoizolaciju što dodatno udaljava Srbiju od integrisanja u region i u Evropu. Evropa, odnosno njene vrednosti, ovde se artikulišu samo na nivou fraza i parola, dok se međunarodna zajednica doživljava kao neprijatelj, čak i onda kada je naklonjena. Suština je u tome da nema spremnosti da se okrene tržišnoj privredi i uvede pravna država. Zato je Evropa u suštini tako daleka, jer ona podrazumeva jake institucije i odgovornost. Činjenica je da je jedan broj NVO evropski orijentisan i da su zbog toga konstantno demonizirane, kao na primer Helsinški odbor. Međutim, da bi se Srbija suštinski okrenula svetlu, potrebno je da državna politika strateški bude tako orijentisana, odnosno da to bude širi društveni projekt. Tada bi takve NVO kao deo tog šireg projekta sigurno mnogo više doprinele da takva orijentacija zaživi u društvu.*

- *Posebna priča su svakako prava manjina, koja su se donošenjem saveznog zakona na neki način počela uređivati. Može li se govoriti o koraku naprijed?*

- *Zakon o manjinama bio je preduslov za prijem Srbije i Crne Gore u Savet Evrope. On je ocenjen kao liberalan, međutim, njegova implementacija nije zadovoljavajuća, u velikoj meri i zbog nedostatka finansijskih sredstava. Male manjine su u nepovoljnom položaju kada su u pitanju manjinski saveti kao predstavnička tela manjina. I, naravno, opšta društvena atmosfera je negativna. Ako uzmemo Vojvodinu kao primer, može se reći da je tamo na delu završavanje etničkog projekta čiji su nosioci, pored stranaka, i SPC i nevladina organizacija "Svetozar Miletić". Oni se aktivno zalažu i protiv autonomije Vojvodine i zagovaraju unitarističku Srbiju, što će dodatno radikalizovati manjinsko pitanje. Nakon decembarskih izbora može se čak govoriti i o koraku*

unazad. Ekspanzija desnice ne ide u susret adekvatnom rešavanju manjinskog pitanja. Činjenica da manjinske partije nisu ušle u parlament, te da ne postoji rešenje koje bi obezbedilo njihovo prisustvo u parlamentu dovoljno govori o situaciji u kojoj se manjine nalaze.

- *Koji su najdrastičniji slučajevi u kršenju prava manjina?*

□ Poslednjih meseci bilo je dosta vandalističkih incidenata koji su bili svojevrsna poruka manjinama u Vojvodini, pre svega Hrvatima. To istovremeno šteti i položaju Srba u Hrvatskoj čiji se položaj poboljšava. Izgleda da srpskim stratezima do toga nije stalo, već naprotiv. Osim toga, Romi su populacija koja je na stalnom udaru. Izloženi su fizičkom nasilju koje je u porastu. Albanci su se takoreći isključili iz političkog života zemlje, nisu izlazili na ove izbore. Prema nekim istraživanjima, zabeležen je najveći procenat apstinencije manjina na ovim izborima. To se odrazilo i na neuspeh Koalicije za toleranciju. Očito je da većina smatra da ne postoji politička opcija za koju valja glasati. Na manjine se odražava i činjenica da Srbija nema definisane granice, da nema relevantan ustav, te da se nije odustalo od iluzije da je ujedinjenje srpskih zemalja moguće jednoga dana kada se promeni međunarodna konstelacija.

Hrvatska riječ, 23. siječnja 2004.

Intervju: Vesela Laloš

Sadržaj

Predgovor	5
Uvodnici objavljeni u glasilu Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji <i>Helsinška povelja</i> 1996-2004	
□ Izbeglice – žrtve režima (februar 1996)	11
□ Mislite svojom glavom (mart 1996)	12
□ Strah od ogledala (april 1996)	13
□ Opređenjem do poverenja (maj 1996)	14
□ Dužna pažnja izbeglicama (jun 1996)	16
□ Cinični obračun (oktobar 1996)	17
□ Deljenje odgovornosti (novembar 1996)	18
□ Okvir za promene (decembar 1996)	20
□ Odgovornost za mogući ishod (januar 1997)	21
□ Novi etnički inženjering (februar 1997)	23
□ Nacionalistički vrtlog (maj 1997)	25
□ Istorijski prešedan (jun 1997)	27
□ Prvi korak (jul 1997)	28
□ U susret izborima (septembar 1997)	30
□ Drama na svim frontovima (novembar 1997)	31
□ Isti princip za ceo region (decembar 1997)	32
□ Preduprediti totalni debakl (januar 1998)	36
□ Logika urušavanja (februar 1998)	37
□ Priprema konačnog rešenja (april 1998)	39
□ Nukleus povratničkog talasa (maj 1998)	41
□ Poslednja etapa poraza (jun 1998)	42
□ Srpska elita ponovo na delu (jul 1998)	44
□ Debakl međunarodne zajednice (avgust 1998)	46
□ Međunarodna zajednica u procepu (septembar 1998)	47
□ Poslednja šansa (oktobar 1998)	49
□ Albanci u Beogradu (novembar 1998)	50
□ Zavodjenje reda umesto demokratije (decembar 1998)	52
□ Prebacivanje odgovornosti (januar 1999)	53
□ Uloga NATO na Balkanu (februar 1999)	56
□ Evropeizacija Srbije (maj 1999)	57
□ Novi srpski nacionalni program (jun 1999)	58
□ Gde je Srbija posle Kosova (jul 1999)	60
□ Građani zreliji od političkih lidera (septembar-oktobar 1999)	63
□ Gest dobre volje prema građanima Srbije (novembar 1999)	65

□ Diskreditovanje Beograda (decembar 1999)	66
□ Srbija na Orijentu (januar 2000)	68
□ Gubitnik modernizacije (februar 2000)	70
□ Građani i elita (mart 2000)	72
□ Prečutkivanje poraza (april 2000)	74
□ Nedostatak političke volje, liderstva i ponude (maj 2000)	76
□ <i>Status quo</i> po meri vlasti i opozicije (jun 2000)	77
□ Balans uzajamne nemoći (jul-avgust 2000)	79
□ Opredeljenje za budućnost (septembar 2000)	81
□ Domet nove vlasti (oktobar 2000)	84
□ Međunarodni pogled na Balkan (novembar 2000)	86
□ Presvlačenje Srbije (decembar 2000)	88
□ Koštunica <i>versus</i> Hag (januar 2001)	90
□ Srbija pred zaokretom (februar 2001)	92
□ Srbija (ponovo) na ispitu (mart 2001)	94
□ Balkan ponovo u žiži (april 2001)	96
□ Poslednji trzaji antimodernog Balkana (maj 2001)	99
□ Početak epiloga (jun 2001)	101
□ Na pola puta (jul-avgust 2001)	103
□ Američka tragedija i američki izazov (septembar 2001)	105
□ Novo prestrojavanje (oktobar 2001)	108
□ Srbija među beretkama (novembar 2001)	110
□ Haška mora (decembar 2001)	112
□ (Novo)govor mržnje (januar 2002)	115
□ Srbi i proces u Hagu (februar 2002)	117
□ U senci tajnih službi (mart 2002)	118
□ Srbi i Radovan (april 2002)	121
□ Internacionalizacija unutrašnjih sporova (maj 2002)	123
□ Reciklaža istorije (jun 2002)	125
□ U Miloševićovoj senci (jul-avgust 2002)	127
□ U potrazi za identitetom (septembar 2002)	129
□ Bez autoriteta i moralne podobnosti (oktobar 2002)	131
□ Eho prošlih vremena (novembar 2002)	133
□ Proboj zavere ćutanja (decembar 2002)	135
□ Prinudni izlazak iz senke (januar 2003)	137
□ Između dve realnosti (februar 2003)	141
□ Potreba radikalnog reza (mart 2003)	143
□ Konsolidacija "patriotskog fronta" (april 2003)	145
□ Borba za Đinđićevo nasleđe (maj 2003)	147
□ Srbija u začaranom krugu (jun-jul 2003)	150
□ Stari konsenzus (avgust 2003)	152
□ Pokušaj stabilizacije (septembar 2003)	154
□ Nastavak Osme sednice (oktobar 2003)	157
□ Pobeda antievropske vertikale (novembar-decembar 2003)	160

Tekstovi, nastupi, intervjui, analize...
1993-2004

□ Jugoslovenska kriza i glavni međunarodni faktori	165
□ Mir na ivici haosa	173
□ Strah i od jake i od slabe Rusije	176
□ Mirovni proces u Ženevi	178
□ Arhipelazi za proizvodnju mržnje	180
□ Tri poraza Srbije	182
□ Paralelni svetovi	184
□ Lažna pobuna praksisovaca	186
□ Američki pristup problemu Kosova i južnom delu Balkana u celini ..	188
□ Spoljnopolitički prioritet Srbije i pitanje izbeglica	191
□ Manjak spremnosti za velike zaokrete	194
□ U čemu je spor	197
□ Zamke medijske interpretacije	200
□ Pristajanje na kolektivizaciju odgovornosti	206
□ Iznudeno priznanje	209
□ Nisu dovoljne samo simpatije	211
□ Raspirivanje žarišta	213
□ Manjine su u najgoroj poziciji	217
□ Gospodari rata u civilnom životu	221
□ Odgovorni i svedoci zločina	225
□ Momčilo Perišić: General u senci	231
□ Srbija ulazi u period fašizma	235
□ Uspon srpskog nacionalizma	241
□ Partnerstvo iz očaja	243
□ Kosovo – unutrašnje ili međunarodno pitanje	245
□ Samouprava i autonomija u Jugoistočnoj Evropi: slučaj Kosova	248
□ Zvona	253
□ Ratni zločin cementira cijelo društvo	254
□ Srpska opozicija	260
□ Završna igra	263
□ Konsolidacija putem gole sile i represije	266
□ Drugačija Srbija	270
□ Srbija: diktatura, implozija ili oporavak	272
□ Srpska politička realnost	275
□ Kosovska mora	283
□ Politika odugovlačenja i iscrpljivanja izbeglica	286
□ Pomirenje komšija i odgovornost vlasti uslov povratka izbeglica	291
□ Međunarodna zajednica hoće da pomogne onome ko želi pomoć	299
□ SR Jugoslavija i Albanija	302
□ Srbi ne prihvataju novu realnost	305

□ O vlasti, opoziciji, crkvi i denacifikaciji	310
□ Nacionalizam u Srbiji je metastazirao	317
□ Omogućite im da se vrate dok još uvek ima vremena	323
□ Agonija opozicije i vlasti	325
□ Rađanje novog srpskog nacionalizma	329
□ Značaj devete rupe na svirali	343
□ Milošević pred Hagom u Beogradu	352
□ Hag je nezaobilazna institucija	356
□ Lična i politička hrabrost	361
□ Geneza velikosrpskog nacionalizma	362
□ Crna Gora se ne može vratiti pod kontrolu Beograda	371
□ Bez suočavanja s prošlošću nema ni nužnih promjena	376
□ Živimo u prelomnim vremenima	380
□ Karakter "novog" srpskog nacionalizma	386
□ Da li će Balkan (ikad) biti pomiren	400
□ Tragična orijentacija protiv reformi	405

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327.7/(497.1)"1993/2004"(049.2)
341.231.14(4-12)"1993/2004"(049.2)
323.2(4-12)"1993/2004"(049.2)
316.334.3(497.11)"1993/2004"(049.2)
316.75:323.15/.17(497)"1993/2004"(049.2)

БИСЕРКО, Соња

Srbija na Orijentu / Sonja Biserko. –
Beograd : Helsinški odbor za ljudska prava u
Srbiji, 2004 (Beograd : Zagorac). – 410
str. ; 21 cm. – (Biblioteka Svedočanstva
; br. 18)

Tiraž 500. – Str. 5-7; Predgovor / Seška
Stanojlović. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst

ISBN 86–7208–089–0

a) Регионалне кризе – Балканске државе –
1993-2004 b) Права човека – Заштита –
Југоисточна Европа – 1993-2004 c)
Југословенско питање – Међународна
заједница – 1993-2004 d) Југоисточна Европа
– Политичке прилике – 1993-2004 e) Србија –
– Транзиција – 1993-2004
COBISS.SR-ID 114182924